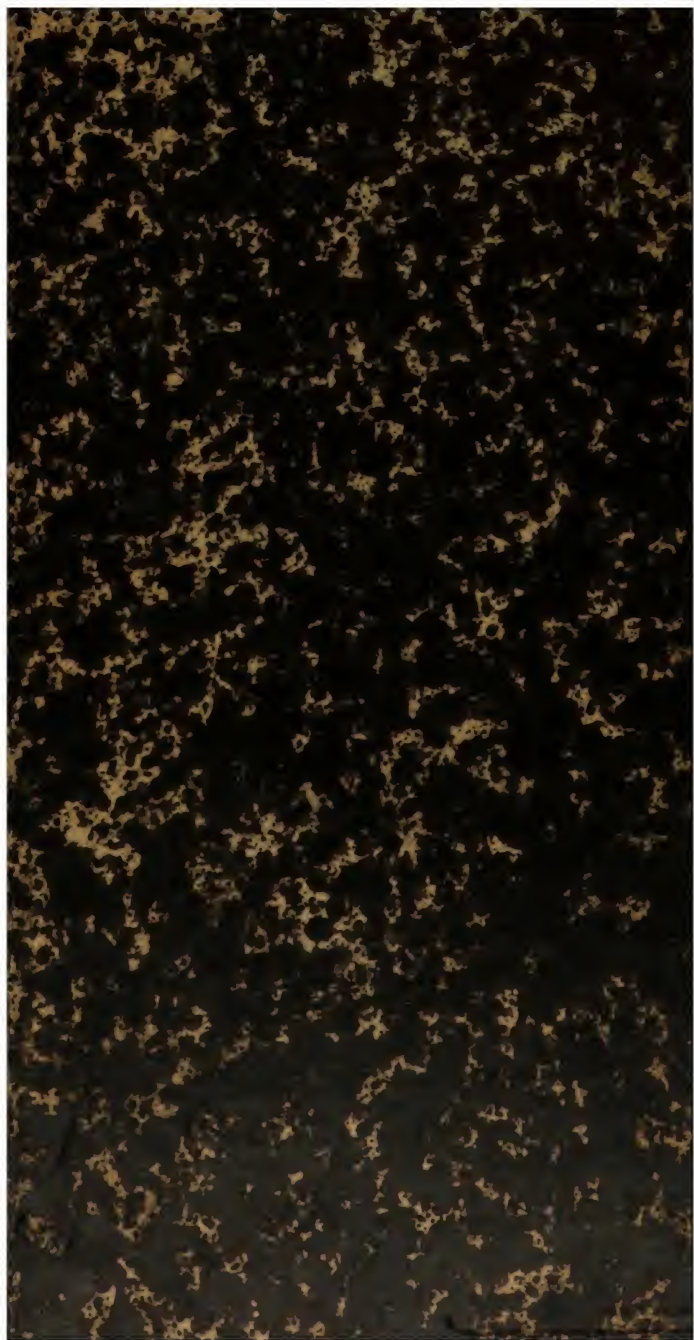
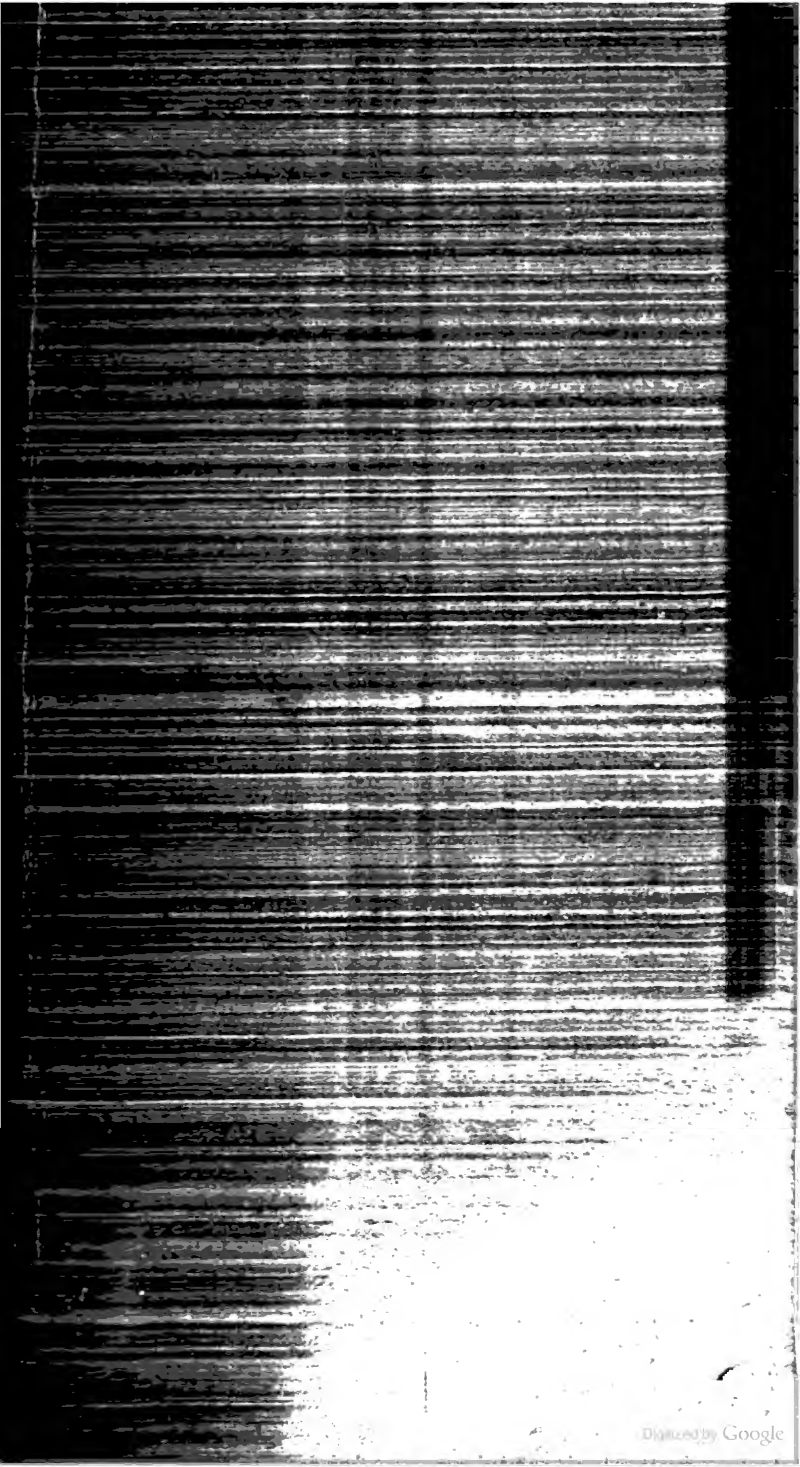

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GENT

Tabl

AANHANGSEL
OP HET
WOORDENBOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAPPEN.
S.

AANHANGSEL

OP HET

ALGEMEEN WOORDENBOEK

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

in 8 deelen bewerkt door wijlen den Heer

GT. NIEUWENHUIS,

en te Zutphen van 1820 — 1829 in het licht verschenen.

Bijeenverzameld en in orde gerangschikt

door een'

VADERLANDSCH GELEERDE.

S.

Te Nymegen, by

J. F. THIEME.

1840.

S.

SAADAH of SAADA, eene sterke en welbevolkte stad van *Azië*, in *gelukkig Arabië*, waar schoon marokijn leder wordt vervaardigd, liggende 120 mijlen van *Sanau*, op de lengte van 62' 30" en de breedte van 10' 15".

SAALE (de kreits van), een deel van het regeringsdistrikt *Maagdenburg* in *Pruisen*, tusschen het graafschap van *Mansfeld*, het koninkrijk *Saksen* en het prinsdom van *Anhalt*, door de *Saal* of *Sale*, eene rivier welke haren oorsprong in *Frankenland* neemt en zich in den *Mein* ontlast, besproeid wordende. *Hall* in *Saksen* is er de hoofdplaats van.

SABA, een in de Karaïbische zee gelegen Nederlandsch eiland, dat slechts uit eenen hoogen berg bestaat, met 1,137 zielen, te weten 650 blanken, 27 vrije gekleurden en 460 slaven. Er wordt eene nauwelijks meldenswaardige hoeveelheid suiker, katoen en koffij geteeld. Door de lage temperatuur, welke op den kruin van dezen berg heerscht, tieren er de Europeische peulvruchten zeer goed. De groote en hard gekropte kool van *Saba* is mede zeer goed. Behalve de peulvruchten, wordt er ook een weinig vee naar de omliggende plaatsen verzonden. *Saba* is door het Nederl. bestuur van *St. Eustathius* in het jaar 1640 in bezit genomen, en dient tot verlenging van den titel des gouverneurs van het laatstgenoemde eiland, aan wien de kommandant van *Saba* verantwoording van zijne regering verschuldigd is. Het is, wegens deszelfs natuurlijke gesteldheid, gemakkelijk te verdedigen, dewijl de twee wegen, ieder van omtrent een uur lang, die naar het bewoonbare gedeelte van den berg leiden, zoo steil en eng zijn, dat geen 2 personen elkander daarop kunnen voorbijgaan. Een van deze opgangen heet *de Ladder*, aan welks begin, beneden aan het strand, men een gehucht of klein dorpje vindt. Van dit voordeel tot eene geduchte verdediging, waar-toe men slechts steenen behoeft te gebruiken, is, zoo ver bekend is, nooit eenig ander gebruik gemaakt, dan om het volk van zekeren kaper te beletten, bij de bewoners dezer rots een bezoek af te leggen.

SABARIA, in het Hongaarsch *Szombathely* genaamd, is eene oude stad van *Hongarije* met eenen bischoppelijken zetel, in het graafschap van *Eisenstadt* aan de *Guntz*. Zij is de geboorteplaats van *Sint MARTIJN*. *Sint QUIRYN* bischop van *Siscia* thans *Sisfeg* genaamd, onderging er den marteldood. Men beweert er de gralplaats van

ALGEM. AANHANGS. V. c.

A

O.

2 SABBATH. — SACRAMENT (KOLONIE VAN SINT)

OVIDIUS gevonden te hebben, hetwelk eenige schrijvers heeft doen gelooven dat deze dichter naar *Hongarije* en wel naar *Temeswar* is verbannen geworden, deze laatste stad met *Tomiswar* (*Tomi*) verwarrende.

SABBATH, aldus heet bij de Christen mooren, de Arabieren, Syriers en Perlianen, elke dag van de week, doch bij de Joden alleen de zevende of laatste dag der week.

SABELDIER, is eene soort van wezel of marter, welke de grootte van een eekhoorn heeft. Het vel is zeer donker bruin en bijna zwart, doch somwijlen met eenige witte haren vermengd. Dit is een van de zeldzaamste bontwerken, en welke tot zeer hoogen prijs betaald worden; de Siberische worden het hoogst geschat, men waardeert voornamelijk die, welke nabij *Isakoutskei* gevangen worden, en vooral die uit de omstreken van *Witimskei*, hetwelk een van de eerste plaatsen is, welke aan de *Lena* liggen. De Sabeldieren leven in holen gelijk de wezels, hermelijnen en andere dieren van die soort. Zij voeden zich met vogels, beziën en vooral met de vruchten van den Sorbenboom, doch dit laatste voedsel, waarnaar zij zeer gretig zijn, verwekt hun jeukingen, welke hen noodzaken om hunne huid tegen de boomen te wrijven, hetwelk hun haar doet uitvallen en hun vel beschadigt; wanneer de sorbenboomen vele vruchten dragen, bekomt men dus zeldzaam goede vellen. Zij werpen hunne jongen in de lente en brengen er drie tot vijf in eene dragt voort, verharren vervolgens, hetwelk kort in den zomer gebeurt, in den herfst zelfs is het nog niet dik genoeg, en dus is de winter de beste tijd voor de jacht; op andere tijden zijn zij onvolmaakt en worden dan voor lagen prijs verkocht. Elk landvoogd van *Siberië* stelt zijn zegel op alle de sabelvellen, welke in zijn gebied gevangen worden, en zendt dezelve alsdan naar *Petersburg*. Men maakt dezelve tot pakken van tien vellen, en doet deze dan in kisten, waarvan elk tien pakken bevat; elk van deze vellen wordt, zegt men, voor tien pistolen verkocht; het zijn voornamelijk de aanzienlijkste Turken, welke dezelve koopen.

SABINA POPPÆA, eene schoone doch zeer flechte vrouw; zij was eerst aan RUFFIUS CRISPINUS gehuwd geweest, bij welken zij eenen zoon had, werd vervolgens de minnares van OTHO, den gunsteling van keizer NERO, en huwde hem daarna. OTHO bragt haar in kennis met NERO, welke op haar verliefd werd, en er zijne bijzit van maakte. Men zegt, dat zij hem verleidde om zijne moeder AGRIPPINA te doen vermoorden en zijne vrouw OCTAVIA te verflooten.

SACRAMENT (SINT), een groot meer in *Noord-Amerika*, in den staat van *New-York* en wel ten Zuiden. Het is vereenigd met het Meer *Chaplain* en bekend door den overtocht van den generaal BOURGOGNE en deszelfs daarop gevolgde volkomene nederlaag. Zie ook op het woord *Saratoga*.

SACRAMENT (KOLONIE VAN SINT), eene vestiging door
de

de Portugezen omtrent het midden der 17e eeuw, in *Zuid-Amerika* op den linker oever van de *Plata*, omtrent regt tegenover *Buenos-Aires*, daargesteld, welke eerst volkomen vastheid ontving bij den vrede van *Utrecht*. De sluikhandel van verbodene goederen, welke de Portugezen van daar in de voormalige Spaansche provinciën dreeven, heeft dikwijls oorzaak tot oneenigheden tusschen de beide natien gegeven. In het jaar 1751 werd er te *Madrid* een verdrag van ruiling voorgesteld, doch hetwelk geen gevolg had.

De Portugezen hebben er een fort gesticht, hetwelk in het jaar 1777 door de Spanjaarden veroverd werd, te gelijk met het eiland *Sint Catharina*; zij gaven hetzelfde bij den vrede van 1778 terug, doch de kolonie van *St. Catharina* bleef aan hen, alsmede het domein of grondgebied aan de beide boorden van de rivier *de la Plata*, en eene uitgestrektheid gronds van 30 mijlen boven den noordelijken oever van die rivier, en ook dat gedeelte van den vloed *Uruguay* tot aan die hoogte.

SACY, (A. J. SILVESTRE DE) was in zijn leven hoogleeraar bij het *Collège de France* en de school der Oosterfche talen, vaste Secretaris der Academie van opschriften en fraaije letteren, bewaarder der Oosterfche handschriften bij de koninklijke Bibliotheek, en Pair van *Frankrijk*. Niettegenstaande zijnen 80 jarigen ouderdom, was hij in al deze betrekkingen tot aan zijnen dood steeds met eenen voorbeeldigen ijver werkzaam. Hij bezweek voor den aanval eener beroerte op den 24. van Sprokkelm. 1838 te *Parijs*, Twee dagen te voren had hij nog eene openbare les in voornoemd Collegie gegeven, en deel genomen aan de beraadslagingen in de kamer der Pairs.

De Parijsche Academie der schoone kunsten liet eene medaille op dezen geleerden man slaan, terwijl zijn marmeren borstbeeld door den Heer C. ELSHOUT uit *Duinkerken* vervaardigd werd.

SACY heeft oneindig veel voor de beoefening van het 'Oostersch gedaan. Zijne voornaamste werken zijn: *Chrestomatie Arabe*. Par. 1806. *Seconde édition, corrigée et augmentée*. Ib. 1826, 27. 3 vol. 8°. *Anthologie grammaticale, suite de la Chrestomathie Arabe*, Ibid 1829. 8°. *Testament de Louis XVI, roi de France et de Navarre, avec une traduction Arabe*. Par. 1820. *Nouveaux aperçus sur l'histoire de l'écriture chez les Arabes du Hedjaz*. Par. 1827. *Mémoires sur les diverses antiquités de la Perse*. Par. 1793. *Description du Pachalik de Bagdad*. Par. 1809. *Exposé de la religion des Druzes, tiré des livres religieux de cette secte, etc.* Par. 1838. 2 vol. *Notice de la lettre de G. DE HUMBOLDT à ABEL REMUSAT, sur la nature des formes grammaticales en général et sur le génie de la langue Chinoise*. Par. 1828.

SADI-ABATH, een keizerlijk lusthuis, 1¹/₂ uur van *Konstantinopel*, waar de Groote Heer zich somwijlen met zijne vrouwen gaat vermaken; hetzelfde is zeer prachtig en welgebouwd. De oorzaak der slichting van hetzelfde schrijft men aan het volgende toe. Toen MA-

HOMED *Effendi* in 1722 van zijn gezantschap uit *Frankrijk* terugkwam, sprak hij tegen den Grootvizier met zoo veel ophief van de lusthuizen des konings van *Frankrijk*, dat deze staatsdienaar het ontwerp sneedde om ook een dergelijk tot nitspanning van den Sultan te doen bouwen.

SADLETZ, in *Boheme*, in de kreits van *Czaslau* nabij *Kuttenburg*, is een klooster van de orde der *Cisterciensen* waarvan de kerk eene der schoonste van *Boheme* is. Een groot aantal personen laten er zich begraven, ter oorzaak van de martelaren door *Ziska* aldaar omgebracht geworden en van welke men het gebeente in eene kapel bewaart, die geheel behangen en op eene zonderlinge wijze versierd is.

SAFIE of AFFI, eene voorname stad van *Afrika* in *Barbarijë*, en wel in het rijk van *Marokko*, in de provincie *Duquela*, een goed kasteel hebbende.

De Portugezen zijn er langen tijd bezitters van geweest, doch verlieten haar in het jaar 1641. Deze stad ligt in eene streek, door vele hoogten omringd. Derzelver handel was uitgebreid, doch nadat SIDI MAHOMET, in het jaar 1760, eene haven te *Mogador* heeft doen aanleggen, is dezelve veel verminderd. Zij ligt op de lengte van 9° 40' en op de breedte van 32°.

SAGAN. Eene fraaije stad van *Silezië*, hoofdplaats van het Prinsdom van dien naam. De koning van *Pruisen* werd aldaar in het jaar 1759 door de Rusfen geslagen. Zij ligt aan de *Bober* en aan de *Queis* 27 mijlen ten N. W. van *Breslau* en 40 mijlen ten N. O. van *Praag*, op de lengte van 33° 12' en de breedte van 51° 35'. Het Prinsdom *Sagan* bevat 3 baljuwschappen of grondgebieden, als: *Sagan*, *Pryhus* en *Naumburg*. Zij behoorde aan het huis van *LOBKOWITZ*, dat haar als een leengoed bezat, doch daarna verkocht heeft.

SAGHALIEN-OULA-STATEN of het EILAND VAN DEN ZWARTEN VLOED, is een groot eiland tuschen *Chineesch-Tartarijë* en het eiland *Kamschatka*, liggende voor den mond van den vloed der liefde, welke de Chinezen *Saghlien-Oula*, of de *Zwarte vloed*, noemen. Dit is eene der grootste rivieren van *Azië*, in welke men nabij deszelfs mond en ook langs de kusten van het eiland schoone paarden vindt.

SAGMA is eene ster van de vijfde grootte, beneden den vleugel van *Pegasus*, die ook wel *Sulma* genaamd wordt.

* SAGOBROOM. De vrucht gelijkt naar die van den cypressenboom; wanneer men de jonge takken afsnijdt, vloeit er een zeer aangenaam vocht uit, hetwelk *Tuale* genoemd wordt; dit is van eene melkachtige witheid, en verstrekt den bewoners van de landen, waar deze boom groeit, tot drank. Om hetzelfde te verzamelen, hechten zij een vat aan het uiteinde des afgesneden tak, hetwelk gedurende den nacht volloopt. Men weet dat men bij ons de sago ter versterking van zieken gebruikt.

SA-

SAGRES eene sterke stad van *Portugal* met eene haven en een goed kasteel. Zij is in het begin van de 15e eeuw door den Infant Don Hendrik, zoon van koning JAN I gesticht, en ligt eene mijl of daaromstreeks van de kaap *Sint Vincent*, 50 mijlen ten Z. van *Lisabon*, op de lengte van 9° 2' en de breedte van 36° 50'.

SAHARA of **ZARA**. De naam welken men aan eene woestijn van *Barbarijë* geeft, die zich ten noorden van *Nigritië*, van de rivier de *Albuch* tegen over de *Canarische Eilanden*, tot aan *Egypte* en *Nubië* uitstrekt, gaande van het Westen ten Oosten en voorts van dezelve rivier tot aan den mond van de *Senegal*. Men heeft in dezelve niets dan brandend zand, uitgezonderd eenige weinige plaatsen door barbaren bewoond, en men kan somwijlen 100 tot 200 mijlen voortreizen zonder water te vinden.

SAIGA (de), een dier in *Siberië*, hetwelk naar een steenbok gelijkt, doch rechte hoornen heeft, eigenlijk eene soort van wilde geit, en dat even als het rendier ook wormen in de huid krijgt; hun vleesch heeft de smaak als dat der steenbokken, doch het gezigt van die wormen maakt het walgelijk, niettemin houden de Samoieden het voor een uitmuntend voedsel.

SAILER, (JOHANN MICHAËL) overleed te *Regensburg* den 19. van Bloem. 1832, in den hoogen ouderdom van 81 jaren. Hij was een door zijne menigvuldige wijsgeerige en godsdienstige geschriften, ook hier te lande bekend geleerde, en Bisschop van *Regensburg*.

Genoegzaam al zijne schriften zijn uit het Hoogduitsch in onze moedertaal overgebracht en dragen in dezelve de navolgende titels: *Leer der gelukzaligheid* 2 dln. *Amsterdam* 1809; *Iets voor zieken en derzelve vrienden*, *Dordrecht* 1808; *Het gebed onzes Heeren JESUS CHRISTUS voor kinderen* (vertaald door J. M. SCHRANT), *Zalt Bommel* 1809; *Christelijke gebeden en overdenkingen bij de viering der feesten*, *Amsterdam* 1810; *Overdenkingen over het lijden van onzen Heer JESUS CHRISTUS*, *Zalt-Bommel* 1811; *Het heiligdom der menscheit*, *Zalt Bommel* 1811; *Overdenkingen bij de kribbe des Heeren*, *Rotterdam* 1812; *Verklaring der Heilige Sacramenten*, *Rotterdam* 1812; *Christelijke voorstellen over de vereeniging van den mensch met God*, *Groningen* 1816; *Op welk eene wijze behooren aankomelingen op de Hooge school hunne Academische studie in te rigten?* *Groningen* 1816; *Redekunde voor menschen gelijk zij zijn*, (vertaald door W. VAN VOLKOM), 2 dln. *Leiden* 1818; *Grondleer van de godsdienst*, 2 dln. *Groningen* 1822; *Klein gebedenboek voor Katholijke Christenen* (vertaald door J. M. SCHRANT), *Zalt-Bommel* 1825; *Verkort lees- en gebedenboek voor Katholijke Christenen* (vertaald door J. M. SCHRANT), *Zalt Bommel* 1825; *Overdenkingen over het lijden en sterven van JESUS CHRISTUS, zijne opstanding, hemelvaart en het pinksterfeest* (vertaald door J. M. SCHRANT), *Zalt Bommel* 1825; *Beknopte herinneringen aan jonge predikers* (vertaald door F. C. DE GREUVE), *s' Bosch* 1825; *De leer der Roomsch-katholijke kerk, over de vereering der*

heiligen, der overblijffels en der beelden (vertaald door M. A. VAN STEENWIJK), Leiden 1827; *Brieven uit alle eeuwen der Christelijke tijdrekening* 5 bundels (vertaald door M. A. VAN STEENWIJK), Rotterdam 1832; *Volledig lees- en gebedenboek voor katholieken* 2 stukken (vertaald door M. A. VAN STEENWIJK), Rotterdam 1830.

SAIN of SENA een klein eilandje van *Frankrijk*, tegen over de zuidelijke punt van de baai van *Brest*, hetwelk eenigen tijd tot eene schuilplaats verstrekke aan de priesteresen, voor de dienst der oude Gallische godsdiensten of verborgenheden bestemd.

SAINTES of XAINTES, (*Mediolanum Santonum, Santones*) eene oude en voorname stad van *Frankrijk*, voor 1789 hoofdplaats van *Saintonge*, met een van *Bordeaux* afhankelijk Bisdom, waarvan de laatste Bischof, de Heer DE LA ROCHEFOUCAULT, een der slagoffers van de Franfche omwenteling is geweest; hij werd met zijnen broeder, den Bischof van *Beauvais*, den Aartsbischof van *Arles* en meer dan 160 priesters, in de kerk der *Carmeliten*, te *Parijs*, den 2. van Herfstm. 1792 omgebragt.

Men vindt in deze stad nog verscheidene outheden, waarvan de voornaamste zijn: een Amphitheater, een waterwerk, en een triumfboog op de brug over de *Charente* liggende. Er zijn hier in de jaren 563, 1075, 1080 en 1096 Conciliën gehouden. Zij ligt ter wederzijde van de *Charente*, 15 mijlen ten Z. O. van *Rochelle*, 15 mijlen ten W. van *Angoulême*, 25 mijlen ten N. van *Bordeaux* en 105 mijlen ten Z. W. van *Parijs*. Haar handel bestaat in granen, Turksch koren, wijn, jenever, sergie, droogerijen, enz.

SAIJTUTU QUAMINA, van 1799-1824 koning der Ashantijnen, behaalde den 21. van Louwm. 1824 eene overwinning op de Engelfche bezetting van *Cape Coast Castle*, doch werd den 22. van Hooim. daaraanvolgende met verlies teruggedreven.

* SAKSEN. Volgens den staats-almanak voor het koningrijk *Saksen* van 1838, bedroeg de bevolking van dat rijk op het einde van 1837, 1,652,124 zielen, waaronder 1,620,406 Evangelisch-Lutherfchen, 1803 Gereformeerden, 28,998 Roomsch-Katholieken, 72 Griekfche Christenen en 845 Joden. In de laatste 3 jaren was de bevolking met 56,336 zielen vermeerderd. Zij bedraagt thans door elkander voor elke vierkante mijl 6,081 personen. De bevolking der twee voornaamste steden, *Dresden* en *Leipzig* bedroeg, volgens deze opgaven, 69,523 en 47,514 zielen. De begrooting van ontvangften van het koningrijk voor de jaren 1838 en 1839 beliep 5,074,313 daalders, en die van uitgaven 4,975,837 daalders, zoodat er een jaarlijksch overschot van 98,475 daalders bestond. Bij het eindigen van het laatste finantiële tijdperk bedroeg de gezamenlijke staatsfchuld van het koningrijk *Saksen* nog 11,170,032 daalders.

In dit land vindt men de edele Topaas, welks kleur geel, bijzonder wijngeel, is, doch in het roode, groenachtige en blaauwe overgaat; de scholaardige Beril, tot de Topaas behoorende, bij *Altenberg*; verder

der de Spek- of Zeepsteen, de Serpentijnsteen, en de Molybden of het Waterlood, doch deze laatste niet veel.

SAL. (ILHA DO) *Zout-Eiland*, in *Afrika* aan de zijde van *Nigritie*, het meest Oostelijke der *Eilanden van de Groene Kaap*. Hetzelve heeft omtrent 9 mijlen lengte, op eene breedte van 2 mijlen. Dezelfs naam komt van de menigte zoute moerasfen, welke men aldaar vindt. Het ligt op de lengte van 355' 40'', en de breedte van 16' 30''.

SALE of SALBERG, eene nette stad van *Zweden* in *Westmanland*, op de grenzen van *Neritie* en van *Upland*. GUSTAAF ADOLF heeft haar in het jaar 1624 gesticht, en vergunde haar vele voorregten. In het jaar 1736 werd zij door eenen brand zwaar beschadigd. Nabij deze stad is de oude zilvermijn, welke voorheen 24,000 mark zilver in het jaar opleverde, doch later sterk verminderd is. De stad ligt aan de *Sal*, 12 mijlen ten W. van *Upsal*, en 20 mijlen ten N. W. van *Stokholm*, op de lengte van 34' 50 en de breedte van 59' 58''. —

SALAMANKA, eene oude, groote, schoone, rijke en beroemde stad van *Spanje*, in het koninkrijk *Leon*, hebbende een bisdom en de vermaardste Hooogeschool van *Spanje*, met 24 collegien. De Spanjaarden noemen haar de *moeder der deugden, der kunsten en wetenschappen*. Men vindt er vele prachtige gebouwen, vooral kerken; voornamelijk bewondert men de groote kerk, en de gebouwen van de Universiteit. Zij ligt gedeeltelijk op heuvels, gedeeltelijk in eene vlakte, aan de rivier de *Formes*, over welke eene fraaije steenen brug ligt, 14 Mijlen ten Z. O. *Miranda*, 42 mijlen ten Z. van *Leon*, en 15 mijlen ten N. W. van *Madrid*, op de lengte van 121,33 en de breedte van 41,5'.

SALAMERIA (de) eene rivier van *Thesfalia*, voorbij *Larissa* loopende, en zich in de *Golf van Salontchi*, ontlastende. Dezelve is de oude *Peneus*, welke men echter niet moet verwarren met eene andere rivier van dien naam in *Morea*.

SALANKEMEN of SALENCENA, eene stad van *Hongarije*, in *Slavonie* in het landschap van *Sirmium*, beroemd door den veldslag, waarbij Prins LOEWYK van *Baden*, in het jaar 1691, op de Turken overwinnaar bleef; zij ligt aan den regteroever van den *Donaau*, 10 mijlen ten N. W. van *Belgrado*, 8 mijlen ten Z. O. van *Peterwaradin*, op de lengte van 38' 28'' en de breedte van 45' 14'.

SALAT (De) eene rivier in de *Pyrneën*, in het Garonneesche loopende, en die eenig goudzand met zich voert.

SALATHNA of ZALATHNA, eene stad of groote burg van *Zevenbergen*, aangenaam tusfchen het gebergte liggende, en bekend door de rijke zilvermijnen, welke men er vindt; 25 mijlen ten Z. W. van *Clausenburg*, en 6 mijlen ten N. W. van *Karelsberg*. Gemelde mijnen werden reeds uitgegraven ten tijde der Romeinen, zoo als zulks uit twee opschriften blijkt, welke men aldaar heeft gevonden; aan het einde der eene leest men: *Procurator Aurariae*, en in de andere *Collegium Aurariorum*. Tusfchen *Salathus* en *Abrobania* vindt

men het *Pratum Trajanum* alwaar men wil dat de koning DECEBALUS de nederlaag kreeg. De vereenigde Grieken hebben er eene kerk, als ook de Schismatieken. De Latijnsche kerk is er een fraai gebouw. Het was in deze stad, dat in het jaar 1784 het verschrikkelijk oproer een begin nam, dat *Zevenbergen* en een gedeelte van *Hongarijen* woestte.

SALENCIJ (*Salentiacum*) een oud en groot dorp van *Frankrijk*, in het voormalige *Picardie*, eene mijl van *Noyon*, beroemd wegens de geboorte van *Sint MEDARD*, en door de instelling welke hij er maakte om de deugd aan te moedigen. Dit is eene plegtigheid welke jaarlijks op den 5. van Zomerm. plaats heeft, en bestemd is om het meisje, dat men voor het deugdzaamste houdt, te bekroonen, aan hetwelk men alsdan eenen hoed met rozen vereert en eene kleine som gelds geeft, en die daarom *La Rosière*, of het *Rozenmeisje* wordt genaamd. *LODEWIJK XIII* z'ch op eenen tijd, dat men dit feest vierde, in de nabijheid bevindende, liet uit zijnen naam aan de bekrond wordende maagd het geschenk geven, en begeerde dat men bij hetzelfde voor het vervolg eenen ring en blauw lint zoude voegen. Er bestaat een zangspel, waarvan dit feest het onderwerp uitmaakt; hetzelfde is uit het Fransch in het Nederduitsch vertaald, en voert ten titel: *Het Rozenfeest van Salencia*. (*La Rosière de Salence*).

SALERNO (*Salernum*) eene oude en vermaarde stad van *Italië*, in het koninkrijk *Napels*, met een bisdom, in het jaar 974 opgerigt, een kasteel, eene haven en eene goede geneeskundige hoogeschool, welke in 802 door *KAREL de Groote* is opgerigt geworden, en de oudste hoogeschool onder de Christenen is, op welke men de geneeskunde onderwees. *PAUS GREGORIUS VII* stierf er in het jaar 1085. Zij ligt aan het einde van eene golf van dien naam, 11 mijlen ten Z. O. van *Napels*, op de lengte van 32' 19" en de breedte van 40' 45".

SALÈVE (De berg) ligt in *Savoye*, eenige mijlen van *Genève*. Men gaat van den voet des bergs rondom denzelfen naar het dorp *Monti*. Op zekere hoogte gekomen ziet men in het verschiet de stad *Genève*, de *Rhone* en de *Arve*, alsmede eene onafmetelijke landstreek, welke een gedeelte van drie heerschappijen, *Frankrijk*, *Sardinië* en *Zwisserland* uitmaakt. Men vindt er in den grond verscheidene zeedieren en zeefschelpen, hoewel dit oord meer dan 1,300 voeten boven het meer *Leman* verheven is, terwijl dit meer zelf reeds veel hooger dan het waterpas van den *Oceaan* is; de naaste zee ligt er meer dan honderd mijlen van af, namelijk die van *Provence*; van waar komen nu die schelpen, indien er voorheen geene groote en wijd uitgestrekte overstromingen geweest waren, zoo als de zondvloed ons beschreven is?

SALFELD of **ZOLFELD**. Aan de *Glatz*, in *Neder Karinthie*, twee mijlen ten N. O. van *Clagenfurth*, is eene kleine stad, waar men de *Priory* van *Saal* of *Maria-Saal* vindt, welke de oudste kerk van dat land is, en het ligchaam van *Sint MODERTE*, die men voor den Apostel van *Carinthie* houdt, in zich bevat. — Niet verre van daar

daar vindt men ook de steen *Furstenstein* of *Furstenstuhl* genaamd, waarop de vorsten zich moesten plaatsen om de hulde hunner onderdanen te ontvangen. Een huisgezin van het dorp *Glazenburg*, daar omstreeks liggende, had ook het regt van zich op dezen steen te mogen nederzetten, en bezat ook nog andere bijzondere voorregten.

SALFELD. Eene kleine stad in *Thuringen*, welke haren naam aan eenen tak van het huis der Hertogen van *Saksen* geeft. Dezelve heeft een goed kasteel, in het jaar 1668 gesticht, waar de vorsten van dit huis hun verblijf houden. Zij ligt in een aangenaam oord, aan de *Saal*, waar deze rivier uit *Frankenland* komt, 8 mijlen ten Z. W. van *Sena*.

SALIGNAC (*Saliniacum*) eene kleine stad van *Frankrijk*, in het voormalige *Hoog-Perigord*, welke haar naam aan het beroemde huis van *Salignac-Fénelon* heeft gegeven, waartoe de beroemde Aartsbischof van *Kamerrijk* behoorde. Dit stadje ligt 10 mijlen ten N. O. van *Perigueux*, op de lengte van $18^{\circ} 38'$ en de breedte van $45^{\circ} 40'$.

SALINES, eene stad op het eiland *Cyprus*, waar men eene kerk aan *LAZARUS* gewijd vindt, en men zegt dat op de plaats, waar die kerk staat, zijn graf is.

SALISCHE en RIPUARISCHE WETTEN waren die der aloude *Franken*, doch zijn naderhand door hen met de Romeinsche vermengd geworden.

SALLIETH (MATTHIAS DE), te *Praag* in 1749 geboren, begon met platen te slijpen te *Weenen* bij den plaatsnijder MANSFELD. Aan het graveren geraakt zijnde, ging hij naar *Parijs*, en werkte eenige jaren onder den beroemden DE BAS. In het graveren van luchten was hij zeer bekwaam. Hij arbeide onder anderen aan het bekende prentwerk *Voyage Pittoresque en France*, en dat van LE BRUN. In 1778 kwam hij in *Nederland*, en zette zich eerst bij en vervolgens in *Rotterdam* neder. Vele fraaije platen zijn door hem gegraveerd, onder anderen vier platen voor *Engeland*, naar W. VAN DER VELDE, zijnde zee en stroomgezigten, getiteld: eene stille zee, een labberkoeltje, eene luchtige wind, eene frische koelte. Ook graveerde hij de onderneming bij *Chattam* en de glorierijke overwinning van *Nieuwpoort*. De laatste plaat was niet volkomen afgewerkt, toen hij den 29. van Slagm. 1791 te *Rotterdam* overleed. Deze plaat werd te *Parijs* voltooid.

* SALOMONS - EILANDEN, zijn eene verzameling of archipel van achttien groote en eenige kleine eilanden in de *Zuidzee*, op de zuiderbreedte van 7 - 23 graden liggende. Zij zijn in het jaar 1567 door ALVARES DE MENDOÇA ontdekt, en worden thans die van *Nieuw-Bristanje* genaamd. De Spanjaarden gaven er den eersten naam aan, omdat zij, er veel goud vindende, meenden dat zij het aloude *Ofir* waren, werwaarts SALOMON eene vloot zond, om er het goud te gaan halen, waarmede hij den tempel van *Jerusalem* versierde: doch de Spanjaarden en Portugezen hadden in hunne ontdekkingen meer van die verkeerde inbeeldingen, en hebben ook in hunne verhalen vele onwaarheden opgedischt.

* SALONICHI of SALONICA. In de havens behoorende onder het consulaat van *Salonica*, te weten *Salonica*, *Triatazi*, *Cavalla* en *Volo*, zijn gedurende het jaar 1838, 1055 schepen aangekomen en 1045 vertrokken; onder deze bodems komen geene Nederlandsche voor, en maken de Oostenrijksche en Grieksche het grootste gedeelte uit.

De waarde van den invoer bedroeg 21,779,665 piasters, en die van den uitvoer 26,772,111. In 1837 bedroeg de invoer 14,000,000, en de uitvoer 2,000,000 minder, hetwelk destijds aan de pest moest worden toegeschreven.

In Herfstm. 1839 is deze stad door eenen allerhevigsten brand geteisterd. De wijk der Franken en de helft der Joodsche wijk, met al de daarin gelegene winkels en magazijnen, alsmede de woningen der meeste consuls, zijn in de asch gelegd. De schade werd door sommigen op 30, door anderen op 50 millioenen Turksche piasters begroot. De handel der stad lag daardoor voor eenen geruimen tijd ter neder.

SALUT of GROETE. Fransche gouden munt geslagen onder de regering van koning KAREL VI (1380 — 1422), en wel tegen het einde derzelve, in het jaar 1421; zij is afgebeeld bij LE BLANC bl. 237. Ook onder de heerschappij van HENDRIK VI, koning van *Engeland*, in *Frankrijk* (1417 — 1422). Zie LE BLANC bl. 244.

Deze weinig in omloop gebragte munt was van fijn goud en van het zelfde gewigt als de *franc à cheval*; dezelve was aanvankelijk 25 sols waardig. Men noemde ze zoo, omdat de groete des engels aan MARIA daarop is afgebeeld.

SALVERDA (JAN PIETER), ook wel JAN CORNELIS SALVERDA PIETERS-ZOON genoemd, werd geboren den 28. van Hooim. 1783 te *Bolsward*, welke stad daardoor de eer geniet van aan de twee grootste Vriessche dichters het levenslicht geschonken te hebben, doch van GYSBERT JAPIKS kan men alleen een gedenkteeken ter zijner eere aantoonen. SALVERDA stamde van vaderszijde van welgezetene Doopsgezinde boeren af; zijne moeder zoude van adel geweest zijn. Reeds in zijne eerste jeugd gaf hij blijken van eene groote weetgierigheid, en deze was het waarschijnlijk, welke den knaap deed besluiten, zich tot onderwijzer der jeugd te vormen, even als GYSBERT JAPIKS geweest was. Op zijn 20^e jaar werd hij ondermeester te *Bolsward*, doch al spoedig verliet hij zijne geboortestad en ging te *Tjerkwert*, een dorpje op een $\frac{1}{4}$ uur afstands van *Bolsward*, bij PIETRE PIKEMA inwonen, die aldaar schoolmeester, doch zeer zwak was, en dien hij in de bediening der school behulpzaam was. In 1807 werd hij als onderwijzer te *Wons* beroepen, een klein dorpje, bij *Makkum* aan zee gelegen. Hier was het, dat hij al zijne gedichten schreef. Men vindt ze bijeen vergaderd in één boekdeel getiteld *Hiljuwswrenfen* J. C. P. SALVERDA schoolmaester to *Wons*. To *Ljeauwerd* bij G. T. N. SURINGAR 1834. — Te *Wons* is onze dichter gestorven, in hoogst

ar-

armoedigen toestand, in eenen 53jarigen ouderdom, op den 7. van Lentem. 1836, en op het kerkhof aldaar begraven. Een vrij uitvoerig bericht over 's mans buitengemeene verdiensten als dichter, heeft de heer SLOET VAN OLTUIS medegedeeld in het 1° deel van den *Algem. Konst en Letterbode* voor 1837.

* SALZMANN. (CHRISTIAAN GOTTHILF) Deze beroemde man, in geheel *Europa* bekend door zijn opvoedings-instituut en zijne menigvuldige schriften, werd in 1744 te *Sömmerda* bij *Erfurt* geboren. Zijn vader, een boerenzoon, leerde het Latijn van den predikant der plaats, en geraakte door zijner moeders zuinigen ijver op de studie en tot het leeraarsambt. De eerste beginfelen der Latijnsche taal van zijnen vader geleerd hebbende, zette hij die oefening in de rectorsschool te *Sömmerda* voort, en was daar, door ontvonkte zwemlust, bijna in den *Unstrut* verdronken. De stroeve wijze van onderrigt, hem hier in de Godsdienst gegeven, droeg zeer veel bij tot zijnen levenslangen afkeer van het gewoon Systematisch Godsdienstig onderwijs; al vroeg echter verkreeg hij eene inwendige Godsdienstige stemming, inzonderheid tot vertrouwen op God, door zijnen vader in zijn hart gevestigd, en door gezette Bijbellezing aangekweekt. Twaalf jaren oud ging hij naar de school te *Langensalza*, waar hij eene onverbrekelijke vriendschap sloot met zijnen medeleerling *Ausfeld*, die de grondslag is geweest der menigvuldige en nuttige verbindtenissen tusschen de twee familiën. De verplaatsing zijns vaders bracht hem twee jaren later naar *Erfurt*, waar hij ook reeds Akademische voorlezingen bijwoonde. Met zijn zeventiende jaar kwam hij op de Hoogeschool te *Jena*, waar zijn zedelijk karakter, door de beschouwing en kennis der schoone natuur, het meest gevormd werd, hetgeen SALZMANN gewoon was zijne wedergeboorte te noemen. Zijn smaak voor de vlinders ging eerst in zijnen ouderdom tot de planten over.

Thans begon hij zich ook in het prediken te oefenen; en een zonderling toeval, bij zijne eerste preek, redde hem uit eene groote verlegenheid, die anders mischien hem voor altoos eenen afschrik tegen het openbare Leeraarsambt zou hebben ingeboezemd.

In 1768 eerst werd hij predikant in het kleine dorpje *Rohrborn*, welke plaats hem echter, louter door zijnen afkeer van Knoflookworst, bijkans ontgaan zou zijn. Hier moest hij van een klein inkomen leven; doch hij leerde er zijne behoeften inkorten, zelfdenkende de waarheid in stilte navorschen, en huwde eerlang met *SOPHIA MAGDALENA SCHNELL*, oudste dochter van zijnen nabuur, den predikant van *Slotvippach*.

Eene langdurige en hevige ziekte, door de teedere oppassing zijner echtgenoot overwonnen, bracht hem in groote engte, waaruit hij door het vinden eener som gelds in zeker kastje van zijn huis, de Hemel weet, door wien daar nedergelegd, gered werd.

In 1771 kreeg hij zijn' eersten zoon, die echter slechts den ouderdom van drie maanden bereikte. Dit verlies werd hem naderhand door-

door een veertiental kinderen vergoed, en leerde hem over de dierlijke opvoeding der zuigelingen nadenken.

Tot hulpprediker bij de *Andreaskerk* te *Erfurt* in 1772 en daarna tot gewoon leeraar beroepen, miste hij wel de stilte, en het eenvoudig werkzaam leven van *Rohrborn*, maar vond ook wederom ruimer gelegenheid om de lijdende menschheid te helpen, over de bronnen der menschelijke ellende een gewigtig licht door de drukpers te verspreiden, en het opvoedings- en onderwijsings-wezen der jeugd te helpen verbeteren. Zijne theorie hieromtrent bracht hij bij zijne eigene vijf kinderen in beoefening, zoo wel als door zijnen invloed op de Latijnsche schooljeugd te *Erfurt*, waarbij zijn jongere broeder rector was; de leerlingen moedigde hij door boekgeschenken aan, en hiertoe maakte hij een fonds door het uitgeven van een werkje voor kinderen en kindervrienden, waarin hem de waardige *Wrisse* te *Leipzig* zeer behulpzaam was.

SALZMANN leerde thans meer en meer het zelfdenken, en verkreeg eene hem eigene jultsheid en duidelijkheid in het rangschikken en voordragen zijner denkbeelden, die in al zijne werken doorstralen. — De uitgave van zeker geschrift over de middelen, om de kinderen godsdienst in te prenten, bracht hem door den laster van domme vijanden in verdenking van onregtzinnigheid; de stadhouder, heer van *DALBERG*, handhaafde wel zijne eer, doch de dweepzucht nam uit het te paard rijden, voor zijne gezondheid hem aanprezen, nieuwe aanleiding tot lasteren; en dit deed hem den leerstoel van *Erfurt*, met eene onderwijzersplaats in *BASEDOW's Philanthropinium* te *Desfau* verwisfelen. Hier vonden zijne leerredenen en lessen grooten bijval, ook bij den vorst van *Anhalt-Desfau*; hij gaf vele nieuwe geschriften uit, vond ook nog tijd, om zijne meisjes zelf te onderwijzen, deed kleine reistogten met zijne kweekelingen, en zou *Desfau* na een driejarig verblijf niet verlaten hebben, indien niet zijn wederzin tegen onverbetterlijke gebreken in het *Philanthropinium*, en de zucht voor eenen vrijeren levenstrant, hem tot het elders daarstellen van een eigen instituut onder zijn opperbestuur aangespoord hadden.

Door zijnen vriend *WEHEMEIER* te *Gotha* kocht hij te dien einde het kleine landgoed *Schnepfenthal*, in de nabijheid dier stad aan, alwaar hij in 1784 met vrouw en zeven kinderen aankwam, en zich nederzette. Het avondtooneel van dien dag der aankomst schildert hij zelf ons treffend aldus: „De kleinen geeuwden en snakten naar rust, en de grooten zonken weg in treurigheid. Eene heimelijke kwelling, angstige zorgen, die men niet gaarne openbaar bloot legt, ontrastten hunne harten. Op onzer aller gezigten was droefgeestigheid te lezen.”

„Daar ik nu altoos liever vrolijke dan treurige aangezigten zie, kon ik dit tooneel niet langer aanschouwen, maar stond op en trad verdrietig naar het venster.”

„God! welk een heerlijk gezigt had ik daar! de volle maan ging in-

in al hare pracht op, juist boven het boschje, dat tot ons landgoed behoort. Vrolijk riep ik uit: „o Mijne lieven! ziet eens hier!” — Alles sprong op, klapte in de handen en verheugde zich. De kleinen vergaten hunnen slaap, en de grooten hun verdriet. Het gezigt was ook heerlijk schoon; het geheele bosch was verlicht, en vertoonde zich als of het in brand stond.”

„Ik had daarbij nog mijne hoogere gedachten, omvatte zoo vele handen en handjes, als ik bespannen kon, en zeide:

„Sla 't oog omhoog! Wie draagt des Hemels heeren?

Wie roept: tot hiertoe! aan de zeeën en de meren?

Is hij ook niet uw helper en uw vader,

Uw eeuw'ge Vader?”

Laat ons moed scheppen, mijne lieven! Die God, die deze heerlijke maan geschapen heeft, kan alles mogelijk maken. Hij zal met ons zijn, ons behoeden en zegenen, indien wij braaf handelen en aan de deugd getrouw blijven!”

„Dit bewerkte eene algemeene ontroering, en menige weemoedige traan rolde uit de oogen, die den spreker aanstaarden.” — Negentien jaren daarna, toen de maan op het zelfde uur den eigen stand had, vierde hij de gedachtenis met de zijnen van dien eersten plegtigen avondstond.

Schoon eerst alleen tot weinige kost-leerlingen zich bepalende, zag hij al ras in, dat hij een nieuw, ruimer gebouw voor zijn instituut zou moeten timmeren. Hem ontbrak hiertoe wel het noodige geld, doch zijn vertrouwen op God, het leeningsaanbod van eenen vriend, en de hoop op meerdere hulp, vulden dit gebrek bij hem aan. Hij overwon alle andere plaatselijke zwarigheden, en ging met moed aan het bouwen, waarbij zijn ond vertrouwen, ijver in zijn beroep en verlustiging in de natuur, zijne krachten en zijnen moed staande hielden onder den druk zijner zorgen en uitgebreide werkzaamheden.

Van toen af en vervolgens nam hij een aantal bekwame onderwijzers te zijner hulp aan. Bij het leggen van den eersten steen, vierde hij met zijn huisgezin een eenvoudig sichtelijk feest, verkreeg kort daarna een gunstig privilege van den vorst, en eenige voornamen beschermers; legde eene eigene drukkerij aan; voerde eene door hem zelf bediende Godsdienstoefening in, en eene dagelijksche muzikale dusgenoemde *morgenaandacht*; en gewende zijne kweekelingen ook aan dagelijksche Gymnastische oefeningen en winstgevende bedrijven, bij wijze van uitspanning, zoo ter bevordering der gezondheid als ter verwekking van eenen Oeconomischen zin in de jonge lieden.

De hem ter leen beloofde 1000 daalders kwamen hem nu ter goeder ure in handen, en reddeden hem uit eene groote verlegenheid. Eertlang werd ook zijn instituut bevolkt, door de aankomst van zeven scholieren, zoo dat men nu reeds, bij gebrek van ruimte, een deel des nieuwen gebouws betrekken moest. Thans deed hij met zijne kweekelingen de eerste vöetreis.

In

In 1784 werd het zoogenoemde Ordensfeest bij het instituut ingevoerd, door welke inrigting ieder leerling na het verkrijgen van een zeker getal goedkeuringsblijken uit den rang der kinderen tot dien van jongeling bevorderd werd, en plegtig met het teeken der Vlijt-orde behangen: eene eer, die zijner oudste dochter het eerste te beurt viel, welke van toen af tot onderwijzeres der kleinen opklim, hetgeen ook daarna met zijne andere dochters gebeurde. Naderhand echter werd dit feest om redenen afgeschaft.

Verscheidene nieuwe kweekelingen, ook buitenlandsche, breidden SALZMANN's instituut gedurig uit; zoo dat hij er in 1789 reeds vijftien telde. Zijne oudste dochter huwde een' der hulpleeraars. In dit jaar werd het Aardappel-feest ingesteld: „Op dien dag namelijk (9 van Wijnm.) eindigde te tien ure het onderwijs. Onderwijzers en kweekelingen namen nu spaden, hakijzers en manden op, en trokken onder trommelslag naar het aardappelland. Hier ging het terstond op een uithakken, opgraven en bijeenzamelen der aardappelen, waarmede weldra eenige zakken gevuld waren. Nu waschte men een paar manden in een nabijgelegen water af, ontstak een vuur op het veld, en zette eenen ketel vol er van te koken. Eer de aardappelen gaar waren, waren de vrouwen reeds angekommen, en hadden op een nabijgelegen grasveld eenen kleinen maaltijd bereid. Bij de overige spijsen dischte men de gekookte aardappelen op, en het rondom staande of zittende gezelschap deed onder vrolijke gesprekken eenen matigen maaltijd. De namiddag werd al spelende en prattende regt aangenaam in de opene lucht doorgebracht.”

De erfgraaf van *Schaumburg-Lippe* werd onder het getal zijner kweekelingen aangenomen. Eene tweede voetreis werd gedaan. Het getal der leerlingen klom (in 1790) tot vierentwintig. De lichaams-oefeningen werden uitgebreider voortgezet, en de ouders door een telken 14 dagen gedrukt blaadje van het gedrag en den toestand hunner kinderen onderrigt. Meer dan één vorstelijk persoon gaf het instituut een bezoek.

In 1791 het getal tot 29 aangegroeid zijnde, werd er een tweede gebouw van dezelfde grootte opgerigt. Twee prinzen van *Hessen-Philippsthal* kwamen thans onder zijn bestuur.

In 1793 nam hij zijnen oudsten zoon op onder het getal der leermeesters. In 1794 ontstond, na een verloop van tien jaren, de eerste befmettelijke ziekte in het gesticht, te weten, de waterpokjes. „SALZMANN nam terstond maatregelen. Zoodra een kind klaagde, werd het van de overigen afgescheiden. Zoo lang de zieken nog weinig in getal waren, nam de moeder die op hare kamer en onder haar toezigt; doch, toen hun getal grooter werd, werd de aan vaders (1) kamer grenzende eetzaal ingeruimd, en voor eenigen tijd tot eene ziekenkamer bestemd. SALZMANN nam nu zelf de oppassing der zieken op zich; was bij hen, zoo menigmaal zijne overige bezigheden hem

zulks

(1) *Vader en moeder* noemden al de kweekelingen *obern SALZMANN* en zijne gade.

zulks veroorloofden; was er op bedacht, om hun tijdkorting te bezorgen, en henten minste eenige uren daags nuttig bezig te houden; gaf hun zelf de geneesmiddelen in, en liet hen in zijne kamer eten, terwijl het ziekenvertrek gelucht en berookt werd."

Onder eene zoo zorgvuldige oppassing bleven de kinderen vrolijk, en gingen gedurende hunne ziekte in kennis niet terug. Na verloop van tien dagen, had hun goede oppasser het genoeg hen allen gezond en frisch in den kring hunner medeleerlingen te kunnen terugvoeren."

In het volgende jaar vierde SALZMANN zijn zilveren bruilofsfeest. In 1798 begon hij de plantkunde te bestuderen ten nutte zijner kweekelingen, gelijk hij ook zijne oefeningen in de sterrekunde voortzette. Eene voetreis had plaats. Het getal der leerlingen was thans 45.

Nieuwe huisfelijke vreugde verhoogde dezen voorspoed. In 1799 en laer paste hij wederom tweemaal een aantal knaapjes op, in de mazelziekte, zonder éenen enkelen te verliezen.

Zie hier hoe SALZMANN den uitgang der XVIIIde eeuw met zijn instituut vierde: „Bij den afloop van het laatste uur des eindigenden tijdkrings begaf zich de geheele volkplanting in plegtige en ordelijke stilte in de gebedzaal. Ieder volwasfene droeg eene brandende kaars in de hand. Zwijgende werd de klokslag van twaalf afgewacht. Zoodra die geflagen had, zong men, door het orgel begeleid, het vers:

„Waar ijlt gij heen, gij levensonden?

O ed'le tijd! waar vlugt gij heen?" (1)

Met de hem eigene klaarheid en hartelijkheid sprak nu SALZMANN over de sporen van Gods vaderliefde en wijsheid, waarin de afge-loopene eeuw zoo rijk was geweest; in het bijzonder over de weldaden, die deze instelling aan hem te danken had; en hierop vereenigde zich de vergadering in Gods lof. — Verder schilderde SALZMANN den blijden oogst, welke in de aangevangene eeuw allen wachtete, die in de verloopene ijverig gezaaid hadden; waarmede hij opwekkingen tot nuttige werkdadigheid verbond, vooral tot ijverigen toeleeg op zelfveredeling. Eindelijk opperde hij het denkbeeld, dat hoogstwaarschijnlijk bij den afloop dezer eeuw niet één lid van die vergadering de aarde meer bewandelen zou: hetwelk wederom tot nuttige aansporingen werd aangewend."

„Terwijl hierop eenige stemmen met een zacht orgel- *accompanemens* zongen:

„Als eens van ons — door God vereend

De laatste zelfs heeft uitgeweend:

Dan zien we ons weer, in God verblijd,

En smaken 't heil der eeuwigheid!"

trad een in het wit gekleed knaapje in de zaal, doofde de kaars, die de redenaar in de hand hield, uit, en daarna allengs die der overige vol-

(1) *Wo eilt ihr hin, ihr Lebensstunden?*

Zeit, edle Zeit, wo fliehst du hin? u. s. w.

volwasfenen terwijl de vergadering zeer geroerd de zaal verliet." — Men deed wederom eene reis te voet.

In 1802 vierde men het eerste jaarlijkfche kerfensfeest, waarbij aan de ingekomenen jonge boomen ter planting werden uitgedeeld, die hun eigendom bleven.

In 1803 bereikte 's mans flichting den top harer bloei, zijnde toen het getal 61 kinderen. — Een derde gebouw werd tot eene rijkfchool opgerigt. — In 1805 woedde de fcharlakenkoorts, doch twintig zieken, wel opgepast, herftelden alle. Het jaar 1806, voor *Pruifen* zoo noodlottig, was het niet minder voor *Schnepfenthal*; de oorlogsrampen verminderden het getal der kweekelingen, en de nadering van het verwoestend tooneel bragt ongeruste dagen aan; echter dreef het onweder gelukkig voorbij.

Het overige van 's mans nuttig en werkzaam leven was nog merkwaardig door eene weldadige inrigting tot ondersteuning der armen te *Waltershausen*, en door het genot van zeldzame huisfelijke genoegens, waaronder ook dit behoorde, dat hij zich op zijnen acht en zestigften verjaardag omringd zag van veertien in leven zijnde kinderen, grootendeels gehuwd, en vijf en twintig kleinkinderen; behalve nog de achterkleinkinderen. Dan, deze levensvreugde werd wederom vergiftigd door het verlies, in 1810, eener uitmuntende echtgenootes; door den fukkelenden ftaat zijner gezondheid, federt 1809, wegens eene zorgelijke jichtkwaal, welke hem het gaan, en zelfs het gebruik zijner handen, ten uiterfte moeilijk maakte; en door het allengs afnemen van het getal zijner leerlingen, die reeds dat jaar tot 36 verminderd waren, het meest door den ongunstigen loop der tijden.

Na eene gunstige wending van zijne ziekte, nam dezelve op het einde van Wijnm. 1811 weder een' zorgelijken keer, en den laafsten dag dier maand bezweek hij zachtelijk onder haar geweld. Zelfs in de laafte tijden zijns levens, fchoon dagelijks zeer verzwakkende, verliet hem zijn werkzame geest niet; hij verrigtte zijne gewone bezigheden in het ftudeervertrek, tot 's avonds vóór zijnen fterfdag; fprak met de zijnen over hunne belangen; en zette verfeheidene werkzaamheden, die hij zelf plag te bezorgen, onafgebroken voort. — Op zijnen fterfdag wilde hij met eene daad van dankbaarheid zijn leven eindigen: hij begon eenen afcheidsbrief aan zijnen weldoener, den geheimraad von FRANKENBERG te *Gotha*, doch zijne hand weigerde hem voor het eerst haren dienst, en hij moest het laten bij den goeden wil.

Op 's mans begeerte werd het lijk geopend, en de eene longkwab in ongezonden ftaat, alsmede in het hartezakje eenig water gevonden.

Onder groote aandoeningen werd zijn overfchot op Zondag den 3. van Slagtm. zeer plegtftatig ter aarde befteld, en bij die gelegenheid werden de volgende Strofes, naar eene zachte melodie, bij zijn graf gezongen:

*Rust nu in vrede,
Stoffelijk hulfel!*

Zacht

*Zacht dekke u d'aarde,
't Masse gebeente!
Goddelijk vonkje,
Dat het bezielde,
U riep de Godheid
Tot hoogren werkkring!*

*Dank zijner trouwe,
Die u zoo vaderlijk,
Met zoo veel liefde
't Leven heeft doorgevoerd.
Wat gij op aarde
Weenende zaaidet,
Zal tot den vreugdenoogst
Ginds voor u rijpen!*

In het volgende jaar werd op 's mans graf ter gedachtenis een eenvoudige vlierstruik geplant. Zoo had hij zelf het gewild, omdat hij de bloesem van dezen heester voor een der nuttigste en eenvoudigste geneesmiddelen hield, en daarom zeer hoog schatte. — Acht dagen na zijnen dood hield men te *Schnepfenthal*, onder voorgang van zijnen behuwdzoon, J. W. AUSFELD, nog een eenvoudig gedenksteet in de Godsdienstzaal der stichting — eene stichting, welke door zijnen zoon C. SALZMANN later gelukkig werd in stand gehouden, en waarin het te wenschen is, dat de edele, groote man nog een' langen tijd moge voortleven tot nut der menschelijke maatschappij.

Verbazen moet ons het aantal der geschriften, welke de onvermoeide SALZMANN, te midden van zoovele en zoo uitgebreide beroepswerkzaamheden en familiezorgen, heeft kunnen vervaardigen en uitgeven. Zie hier de voornaamste, meestal naar tijdorde gerangschikt:

Christliche Hauspostille, VI Bände; *Der Bothe aus Thuringen*, een tijdschrift in weekblaadjes, meer dan 22 jaren lang door hem uitgegeven, en meestal door hem zelven, of onder zijn opzigt, bewerkt. *Sebastian Klugens Leben*; *Carl von Carlsberg, oder über das menschliche Elend*; *Über die wirksamsten Mittel, Kinder Religion beizubringen*; *Das Krebsbüchlein, oder Anweisung zu einer zwar modischen, doch unvernünftigen Erziehung der Kinder*; *Unterhaltungen für Kinder und Kinderfreunde*; *Zwanzig vierstimmige Choren, im Philanthropischen Bethsaale gesungen*; *Gottesverehrungen, gehalten durch C. G. SALZMANN, u. s. w. v B.*; *Reisen der Salzmannischen Zöglinge*; *Moralisches Elementarbuch*; *Beiträge zur Verbesserung der Liturgie*, (in gemeenschap met HERMES); *Nachrichten für Kinder, aus Schnepfenthal*; *Predigten über Aufklärung des menschl. Verstands*; *Beschreibung von das Erziehungs-Institut zu Schnepfenthal*; *Nachrichten aus Schnepfenthal für die Aeltern und Freunde der dasiger Zöglinge*; *Über die Erlösung des Menschen*; *Constants Leben*; *Conrad Kiefer, oder Anweisung zu einer vernünftigen Kindererziehung*; *Schnepfenthals*

ALGEM. AANHANGS. V c.

B

ge.

gefangbuch; Conrad Kiefers A, B, C, und Lesebuchlein; Der Himmel auf die Erde; Erster Unterricht in der Sittenlehre, für Kinder von 8 bis 10 Jahren; Heinrich Gottschalk, oder Unterricht etc. für Kinder von 10 bis 12 Jahren; Unterricht im Christl. Religion; Geschichte von Ernst Haverveld; Geschichte von Huzaar Zwartmantel; Geschichte von Hend. Ligthoofd; Geschichte von Simon Blauwkool; Geschichte von Pappel.

Al deze werken zijn of geheel of gedeeltelijk in onze taal overgebracht.

Iets over SALZMANN, zijn karakter en instituut is vervat in eenen brief van den hofraad GUTSMUTHS van den navolgenden inhoud: „'s Avonds op het Reformatiefeest verliet een braaf man deze wereld, en stapte over in zijn eeuwige vaderland.

SALZMANN ontsliep den 31sten van Wijnm. 1811, 's avonds te elf uren, en eene ontelbare menigte van goede menschen in *Duitschland* niet alleen, maar in verasgelegen gewesten der aarde, gevoelen het verlies van den opregten, met zoo vele zielsvermogens deedeiden Duitscher, die zijn leven, in den strengsten zin des woords, der wereld ten beste gaf, en alleen zijn genoegen schepte in de vreugde, die uit die toewijding van zich zelven aan haar, die uit zijne werkzaamheid en de edele bewustheid daarvan ontsproot.

Sedert twee jaren was hij meer en meer aan sukkelingen onderhevig. En geen wonder. Door eene lange reeks van zorgen en arbeid was hij wel vele gevaren doorgeworsteld, maar deze strijd had hem echter zeer veel gekost. De jichtstof plaatste zich, in den laatsten tijd zijns levens, meest op zijne edele deelen. Een asthma eindigde zijn aardfche leven in den ouderdom van 63 jaren. Buitengewoon kalm en zacht was zijn einde; een aartsvader, niet slechts onder de Duitfche opvoeders, maar, dat mij zoo sterk treft, een aartsvader van zijn geslacht, van nog 13 levende kinderen, van welke 'er 10 tegenwoordig waren, van 27 klein en 2 achterkleinkinderen. Welk een schoon tooneel voor den man, die van het huisfelijk geluk begrip en voor hetzelfde gevoel heeft.

Ik heb met den edelen overledenen het schoonste gedeelte mijns levens, de laatste 26 jaren, doorgebracht: ik heb hem door en door leeren kennen. De heuvel van zorgen, onder welken hij zijn *Schnepfenthal* schiep, zag ik aan als eenen berg, dien niet ligt een ander op zijne schouders zou genomen hebben. Maar hij nam dien op zich, en torschte denzelven met alle blijken, dat hij tegen dien last was opgewassen, midden onder de zich opeenhoopende erbarmelijke aanmerkingen van alledaagfche menschen, die verwachtten, dat hij bezwijken zou, daar zij zich van zijne kracht geen denkbeeld vormen konden, of die het uit gemoedelijke beginsels wenschten. Hoe ligt zou het hem gevallen zijn, om, onder de bescherming van eenen edelmoedigen vorst en door de hand van deszelfs edelen staatsdienaar, de hoofdzwarigheid, het daarstellen namelijk van een kostbaar

baar gebouw, geheel te boven te komen. De edele vorst bood hem ook hierin de behulpzame hand, en ieder zou dezelve, in SALZMANN's plaats, met drift hebben aangegrepen; maar slechts weinigen vereenigen met eene zoo groote mate van bescheidenheid eene zoo regt mannelijke en vaste geaardheid, als het karakter van den overledenen eigen was; en slechts weinigen zijn zoo genegen, als hij, om volgens den indruk van een aangenaam gevoel te handelen. Waarlijk de drie letters *D. D. u. H.* (*Denken, Dulden und Handeln*, Denken, Verdragen en Doen) waren door hem niet *pro forma* boven den ingang van zijn Instituut geplaatst: neen zij kwamen uit het binnenste van den met zulke sterke zielsvermogens begaafden man voort, als het echte kenteeken van zijne denkwijze. Op eenen half woesten berg schiep hij zich zelve de later zoo schoone ligging van zijn werkkring, om dus op zijn zelf verkregen eigendom geheel onbepaald vrij spel te hebben met zijne ontwerpen.

Een tweede, zijnen geest zoo oorspronkelijk eigene, trek bestond in het vermogen van helder en gemakkelijk te denken, en het klaar voorstellen van zijne gedachten. Deze eigenschap, die in alle zijne schriften doorstraalt, kwam hem bijzonder als opvoeder te stade. De jeugd verstond hem snel, en de jeugdige drift begreep gewoonlijk terstond de treffende beelden en gelijkenissen, waardoor hij kort en kunsteloos, maar altijd verrassend en met nadruk, de zaken aan haar voorstelde. De diepzinnige oppervlakkigheid van den tegenwoordigen tijd stuitte hem dikwerf zeer tegen de borst: hij geloofde, dat men dat, hetwelk men regt verstond, ook, overeenkomstig de eigenschap der menschelijke taal, klaar kon zeggen.

SALZMANN was zoo onvermoeid en regelmatig werkzaam, als 'er maar weinigen gevonden worden. In de 26 jaren weet ik slechts éénen dag, op welken zijne werkzaamheid volkomen gestremd was; en dat was de dag — zijns doods, daar de lichaamszwakheid hem wel boeijen aanlegde, doch toen nog niet in staat was, hem aan het bed te kniusteren. Het getal zijner geschriften is niet gering, maar zijn hoofdbedrijf is het in werking brengen of verwezenlijken van zijn denkbild over het opvoedingswezen, door het Instituut, dat hij oprigtte; het zijn de brave mannen, die hem bijna in alle landen van *Europa*, van de *Ijszee* tot den *Taag*, en van het *Carpathisch* gebergte tot den *Teems* en de *Atlantische Zee*, ja over dezelve hunne opvoeding dankzeggen. Verre het grootste gedeelte van dezelve, ja ieder hunner, die niet te spade kwam, of te vroeg heenging, heeft SALZMANN's gevoel voor waarheid en regt, voor deugd en godsdienst, heeft den geest der menschlievendheid, eene juiste beschouwing der wereld en waardering der menschen in de wereld, mede genomen, en daardoor zal de geest van SALZMANN altijd zich blijven verspreiden en voortwerken.

Veel zachtmoedigheid en geduld was de eigenschap van SALZMANN's karakter. Slechte gedachten en hevige aanprikkelingen tot gramschap

verachtte zijne mannelijke geestkracht; hij knakte dezelve, gelijk een sterke een riet aan stukken breekt. Zelden of nooit zag ik een man, die zoo veel heerschappij over zich zelven bezat. Hij behandelde gevolgelijk met toegevendheid allen, die hem omringden; maar hij was niettemin onbuigzaam, wanneer het aankwam op de verdediging van pligt en van het goede. Deze trek maakte hem tot eenen echt vaderlijken opvoeder, die in den besten zin des woords bij zijne kweekelingen wist te geven en te nemen. Zijne liefde voor de jeugd was aan zijn hart natuurlijk; ongeduldig werd hij niet ligt, daar hij zich lang in den omgang met kinderen geöfend en de beweeggronden van hunne handelingen grondig had nagespoord. Deswegens was hij ook meer de verdediger, dan de beschuldiger der jeugd. Nooit blonken zijne oogen helderder van vreugde, dan als hij zich omringd zag van brave en vrolijke kweekelingen. Nog in den vooravond voor zijn overlijden, toen aarde en wereld uit zijne brekende oogen verdwenen, gaf hij van deze zijne liefde voor de jeugd onder de voortdurende benaauwdheden zijns lichaams zichtbare blijken. Ik sprak toen met hem voor de laatste maal, en scheidde van hem voor altijd — toen hij zijne bevende hand naar eenen kweekeling — een zijner jongste kleinkinderen — uitstrekte en het handje in de zijne vattende, schoon zwijgende, zeide: Kleine engel! gij komt en ik ga ras heen. — Ik nam afscheid, opdat dit beeld door geen' anderen indruk zoude worden uitgewischt, het was een echt SALZMANN's beeld.

Ik zoude kunnen eindigen, daar de bedoeling hier geheel niet is, om eene volkomene afbeelding van den edelen afgestorvene te geven; en echter rijzen er in mijnen geest nog zoo vele trekken van zijn karakter op, dat het mij bezwaarlijk valt, om hier derzelve mededeeling te staken.

SALZMANN bezat een hart, ten allen tijde volvaardig en tot den bijstand van noodlijdenden genegen. De geheele omstreek is vol van dat geen, wat hij in stilte aan honderden deed. Evenmin als hij gewoon was te klagen, evenmin kwam 'er ooit een woord van zijne weldadigheid, aan ongelukkigen bewezen, over zijne lippen; in stilte zorgde hij voor de genezing der kranken, voor het aan het werk helpen van verlatene knapen, voor de ondersteuning van verarmde familiën; hij deed meer, dan menig schatrijk man durft ondernemen. Na dezen trek laat het zich begrijpen, hoe hij zijn Instituut, wel als een voorbeeld voor een uitstekend goed huishouder, maar zonder eigenbatige bedoelingen, beminde; hoe hij groote geldsommen, niet eigenbatig als aan ketenen legde, of met een bekrompen hart opfloot, zonder dezelve ten beste zijner stichting aan te wenden. Dat zij, welke, wanneer er van bijzondere Onderwijzings-Instituten gesproken wordt, zoo gaarne finantiële bedoelingen daarbij in het spel brengen, SALZMANN's naam daarbij niet noemen, zoo zij geene groote onregvaardigheid begaan willen. De plegtige stoet, die hem op den 3. van Slagtm. ten grave geleidde, zou hen,

xco

zoo zij aanschouwers geweest waren, van het tegendeel overtuigd hebben. Het is niets zeldzaams, het treffende van zoodanig eene plegtigheid te gevoelen, wanneer zich honderden bij zulk een' trein voegen. Ook hier verschenen te dier gelegenheid zes of acht honderd menschen uit de nabijgelegene oorden. Maar op het aanschijn der meesten blonk duidelijk de deelneming in het verlies van eenen braven man door, en op dat van zeer velen het smartelijk gevoel over hunnen verlorenen weldoener. De zalige rust naast eene der waardigste Duitse vrouwen, naast zijne gade, die hem geen vol jaar voorging, op eene zijner geliefde plekken, aan den rand van een bekoorlijk boschje, door eenige boomen beschaduwd. Zelfs niet de eenvoudigste steen zal zijnen naam noemen; hij wenschte slechts eenen vlierboom op zijne rustplaats; zonder zich over dezen wensch nader uit te laten. Ik waag het niet, om de zinnebeeldige aanduiding uit te leggen, of te verklaren, waarom SALZMANN juist dezen heester uitkoos. Ik weet slechts, dat hij voor lang dezen boom zeer hoog schatte, en vond daarin het zinnebeeld van den stillen weldadigen man, die op zijne bedrijven zich niets laat voorstaan. Ik weet, dat SALZMANN die was: maar bezwaarlijk is het de reden zijner keuze te geven.

Hetgeen de familie van den voortreffelijken man erfde, bestaat — de schoone stichting van vijf afzonderlijke op eene hoogte liggende gebouwen en een digt daarbij gelegen klein landgoed, daaronder niet begrepen niet in eene geldsom, welke menig een, die anders in geen opzigt met hem te vergelijken was, in zijne plaats zoude hebben opgelegd. Neen! de erfenis bestaat in den goeden naam bij allen, die van naderbij met de achtergelatene familie van den overledenen in kennis staan. Het is een geestelijk erfgoed, dat ik niet wel in het breede beschrijven kan, doch dat ik met twee woorden zal zoeken aan te duiden: een allezins redelijk willen en een lang voorbereid kunnen. De eerbiedwaardige man liet het al degeven na, die in gedurige verbindtenis met hem stonden.

Op deze wijze werd best en reeds jaren lang aan de voortduring van zijn Instituut gearbeid; ja, al ware zijn dood reeds eenige jaren vroeger voorgevallen, de instandhouding van hetzelfde zou dan verzekerd geweest zijn. Thans staat zijn derde zoon aan het hoofd van dit aangeërfd familiegoed, dat door SALZMANN's rechtschapenheid en zijne bewezene trouw, als opvoeder der jeugd, een gemeenschappelĳk goed van het Duitse vaderland geworden is, ja van alle daarin deelnemende gewesten buiten hetzelfde; en al die mannen, welke eene lange reeks van jaren door lieide en vermaagschapping aan het werk van SALZMANN verknocht waren, blijven daaraan onlosmakelĳk gehecht.

SALZMANN vermeed het, weldra na de opening van zijn Instituut, (1785) daarvan bij herhaling te spreken. Het valt ligt te begrijpen, waarom. Thans, daar hetzelfde een nieuw tijdperk begint, zoude het

wel niet met de bescheidenheid strijden en met den wensch van veel overeenkomen, een naauwkeurig berigt daarvan te geven. Ik kan hier slechts met weinige woorden zeggen: de geest van hetzelfde is bij voortduring die van SALZMANN; eene ongedwongene leiding, bij eene stipte afwisselende orde van werkzaamheid en genot; een vrolijk familieleven, even ver verwijderd van verzwakkende weelde als van eene lage levenswijze; van vertroetelende behandeling als van gestrenge schooltucht; van dagelijksche verslrooijing als van kloosterlijke naauwgezetheid; een welingerigt familieleven in de vrije natuur, vervreemd van mode-dwaasheden, en door werkzaamheid veraangenaamd; zorgvuldigheid voor het oorspronkelijk en individueel eigen karakter, zoo verre dat zorgvuldigheid vereischt; welgekozen oefening van den geestelijken mensch in ieder opzicht, bij de ware schatting van den physischen zonder overdrijving; een gedurig streven naar welgegronde wetenschappelijke kennis; volvaardige aanneming van het beproefde, maar verwijdering van paedagogische dweeperijen. — Wegens de inrigting van het geheel kunnen ouders en voogden, ten allen tijde, onderrigt ontvangen door een gedrukt plan, hetwelk hun wordt medegedeeld.

Nog altijd is *Schneppenthal* eene bloeiende opvoedings-inrigting.

SAMBERS. Aldus worden diegenen genoemd, welke op *Manilla*, een der *Phillippijnsche* eilanden, uit eene Mulatin en eenen Indiaansehen vader geboren zijn.

SAMBRE. Eene linksche tak van de rivier de *Maas*, heeft haren oorsprong in de *Ardennen*, in het Fransche depart. *Aisne*, in het bosch van *Nouvion*, loopt door het dep. van het Noorden, de stad *Maubeuge*, en komt bij *Sulre* of *Solre sur Sambre* in België, en wel in de provincie *Henegouwen*, alwaar zij de *Haine* en *Preton* ontvangt, loopt N. Oostwaarts door *Thuin* en *Charleroi*, komt in de provincie *Namen*, en valt bij de stad van dien naam in de *Maas*. Zij is omtrent 25 mijlen lang en naauwelijks 100 voet breed.

SAMIEL. Aldus wordt de verpestende wind genaamd, welke alles wat dezelve inademt oogenblikkelijk doodt; doch hij heeft deze uitwerking niet dan twee voeten boven den grond en hooger; hij waait alleen op zekere tijden van het jaar, duurt niet langer dan zeven minuten, en wordt door eene vuurroode lucht voorafgegaan. Zij, welke er door gedood worden, schijnen alleen in zwijm te liggen, doch van binnen verbrand zijnde vallen hunne leden van het ligchaam af, zoo ras men dezelve aanraakt; het middel om er zich tegen te hoeden is, om, zoodra men er de voortekens van gewaar wordt, dadelijk op den grond, met het gezigt naar de aarde gekeerd, te gaan liggen; de dieren houden het hoofd ook nederwaarts tusschen de pooten of steken den snuit in den grond; gelukkig dat deze wind zich zelden verder dan in *steenachtig Arabie*, nabij de *Rode Zee*, doet gevoelen.

*SAMOJEDEN. (De) Behoorende tot het ras der *Noordpoollanders*, zijn klein (zij hebben gewoonlijk slechts iets over de

Ned.

Ned. el of 4 voet lengte,) hebben een plat aangezigt, kleine lange oogen, die bruinachtig geel zijn (nimmer blaauw of grijs), een' platzen neus, korte beenen, een' grooten mond, dunne lippen, vooruitstekende sterke kinnebakken, zwarte, harde, regte en snerige haren groote ooren, eene bruine gelaatskleur en een' dunnen of bijkans, geen baard, magere gestalte en sijne stem. De vrouwen huwen reeds met het 10^e levensjaar, en gewoonlijk neemt hare vruchtbaarheid omtrent het 30^e jaar een einde. Hoewel de veelwijverij vergund is, vergenoegt de Samojeed zich gewoonlijk met twee vrouwen, die hij van hunne ouders doorgaans voor 100 tot 150 stuks rendieren koopt. De Samojeden zijn geoefende jagers en vischers, en, doordien zij zich meestal in de opene lucht ophouden, zeer scherp van gezigt en gehoor. Zij hebben piramidavormige woningen, die van boombast zamengesteld en met de huiden van rendieren bedekt zijn. In den tijd van een half uur wordt door de vrouwen, die met de huishouding belast zijn, zulk eene hut opgeslagen. Het rendiervleesch en de vischen worden door de Samojeden raauw genuttigd, en het bloed van rendieren is, na den brandewijn, hunne meest geliefkoosde lavenis. Zij gelooven aan een Goedertieren Opperwezen en aan een Boos wezen. Het eerste bidden zij niet aan, omdat zij gelooven, dat het hun goed zal doen, zonder dat zij daarom behoeven te bidden; en tot dat Booze wezen, wenden zij zich niet met gebeden, omdat zij gelooven, dat het zich niet door de klagen der menschen zal laten verbidden. De onsterfelijkheid is naar hunne begrippen eene soort van zielsverhuizing. Zij volgen voorouderlijke gewoonten, maar hebben geene eigenlijke wetten: zoo zullen zij b. v. nimmer in eene en dezelfde familie huwen, en betalen, zonder eenige tegenspraak, aan de Rusien de hun opgelegde schatting in pelterijen, eene merkwaardige overeenkomst met de begrippen der Oost-Indische inlandsche volkeren.

SAMOS, een eiland in den *Archipel*, aan de kust van *Natolie*, ten Z. W. van de golf van dien naam en ten O. van het eiland *Nicaria*, heeft eene lengte van 13, op eene breedte van 9 mijlen, en is zeer vruchtbaar. Hetzelve is onderscheidene malen veroverd en hernomen; PERICLES, om den hoon, eenige burgers van *Athene* aangedaan, te wreken, belegerde de hoofdplaats van hetzelve en nam die na een beleg van negen maanden in. — Men zegt dat aldaar het eerst de stormrammen, stormdaken en eenige andere krijgswerktuigen, naderhand in gebruik geraakt, gebezigd zijn geworden; ook verhaalt men dat JUNO, op hetzelve geboren, aldaar met JUPITER huwde. In haren tempel vierde men jaarlijks haar feest. Men vindt er eenige overblijfselen van eene oude waterleiding; op hetzelve is ook eene Sybille of profetes geboren, en eindelijk de beruchte tiran POLYCRATES. — Men heeft in *Hongarij* eene rivier, welke ook *Samos* of *Samosch* wordt genaamd, en het *Samos-Uivar* of de nieuwe stad *Samos* in *Zevenbergen*, meestal door *Armeniërs* bewoond.

SAN, (GERARDUS XAVERIUS DE) historie-schilder, werd den 31. van Bloeim. 1754 te *Brugge* geboren; door zijne ouders tot kunstenaar opgeleid wordende, oefende hij zich reeds vroegtijdig onder de leiding van *ESILLON*, naderhand lid van het Koninklijk Instituut te *Parijs*, in de eerste gronden der schilder- en teekenkunde.

In 1781 vertrok DE SAN, door *Frankrijk* reizende, naar *Rome*, alwaar hij het historisch vak tot 1785 beoefende; gedurende zijn verblijf in *Italië*, mogt het hem gelukken, in het strijdperk der kunstenaars, drie eerepenningen te behalen. Voor de vijfjarige Pauselijke groote mededinging was hij aan een groot historie-stuk bezig, toen eene gevaarlijke ziekte zijner moeder hem naar zijne geboorteplaats terug riep; waar hij met open armen ontvangen, en in 1790 tot opper-directeur der stads Academie voor teeken- schilder- en bouwkunde verheven werd. Dezen post nam hij 5 jaren waar, toen de staatkundige beroerten hem noodzaakten zijne vaderstad te verlaten, die hij met *Groningen* verwisselde, waar zijn broeder de Roomsch-katholieke statie der *Augustijnen* als priester bediende.

Hier maakte hij zich weldra door verscheidene historische en familiestukken gunstig bekend, en bekleedde tot zijnen dood toe den eervolsten post van Directeur der Groningsche Teeken-Academie, waartoe hij geroepen werd. Wat hij als historie-schilder vermogt, getuigen de behaalde zegepralen en onderscheidene stukken hier te lande aanwezig, als het verraad aan *SIMSON* door *DELILA*, de stervende *CLEOPATRA*, eene Karavaan in een bergachtig landschap enz. Wat hij als leermeester in dit vak en in het onderwijzen van teekenen, schilderen en boetseren uitwerkte, bewijzen een aantal waardige leerlingen, waaronder verscheidene doofstommen, die zijne fikse teekenmanier, door grondige kennis der ontleedkunde geleid, gelukkig weten na te volgen. Onder zijne verdienstelijke leerlingen telde hij ook zijn zoon G. DE SAN, den jongen, die verscheidene eerepenningen bij de Academie behaalde, voor zijn vader het onderrigt gedeeltelijk waarnam, en niet alleen het historisch vak, maar ook dat van landschappen met vee, bloem- en fruitstukken beoefende.

Sedert de oprigting der Academie van teeken- bouw- en zeevaartkunde te *Groningen*, in 1798, stond hij bij dezelve aan het hoofd van het vak der teekenkunde, en verbond daarmede het lectoraat in dezelfde kunst aan de aldaar gevestigde hoogeschool, tevens daarin aan het weldadig Instituut voor doofstommen onderwijs gevende.

Schoon hij ver in jaren gevorderd was, verloor *Groningen's* kunstschool toch nog veel aan dezen bekwamen man.

Hij overleed in den ouderdom van 75 jaren op den 9. van Sprokkelm. 1830.

SANDE. (JOHAN VAN DEN) was uit een aanzienlijk Geldersch geslacht gesproten. Na in die provincie in de fraaije letteren onderwezen te zijn, werd hij naar de hoogeschool te *Wittemberg* gezonden, om zich op de regten toe te leggen. In het vaderland terug-

ge-

gekeerd, oefende hij eerst te *Utrecht* de praktijk uit, werd reeds in 1597, toen hij naauwelijks 20 jaren oud was, als hoogleeraar in de regten naar *Franeke* beroepen, en in 1604 tot raadsheer bij het hof van *Friesland* benoemd. Hij vestigde toen zijne woonplaats te *Leeuwarden*, en werd daar ouderling der hervormde kerk. Deze, schijnbaar min gewigtige, betrekking gaf hem in volgende jaren een groot aandeel in de godsdienstige staatkundige geschillen, welke, vooral omstreeks 1618, met zulke hevige verbitteringen gevoerd werden. Hij werd in 1618 met JOHANNES BOGERMAN en nog twee andere Friesche predikanten, benevens twee leden van het hof van *Friesland*, naar de synode van *Dordrecht* afgevaardigd. Hij bleef echter niet gedurende den geheelen tijd dier vergadering: want bij besluit der Staten-Generaal van den 20. van Sprockelm. werd hij benoemd onder de XXIV gedelegeerde regters over OLDENBARNEVELD, DE GROOT, HOOGERBEETS en andere staats-gevangenen. Men heeft alle regt om het er voor te houden, dat hij zich in deze hoogst gewigtige en moeilijke betrekking met gematigdheid en regtvaardigheid heeft gedragen. Na den afloop dezer regtspleging, keerde hij naar *Leeuwarden* terug, waar hij nog eene reeks van jaren met luister zijne achtbare bediening bekleedde, en in 1638, president van het hof zijnde, overleed.

Zijne groote verdiensten als regtsgeleerde werden in en buiten het vaderland erkend. Vooral verwierf hij grooten roem door zijne *Decisiones Frisicae*, een werk van hetwelk een groot getal uitgaven bestaat. Als geschiedschrijver is hij ook bekend. Nadat hij met zijnen broeder FREDERIK VAN DEN SANDE, in 1626, de *Historie der Nederlandsche oorlogen* van zijnen oom EVERHARD VAN REJD in het licht gegeven had, schijnt hij al vroeg bedacht geweest te zijn om dit werk te vervolgen, gelijk hij ook gedaan heeft, en tot kort voor zijnen dood heeft volgehouden. Het werk verscheen eerst in 1650, na zijn dood, in het licht onder den titel: *Nederlandsche Historie, beschreven door wijlen JOHAN VAN DEN SANDE, oudste raad in 't hof provinciaal van Friesland, dienende tot vervolg van de historie van wijlen EVERHARD VAN REJD. Tot Leeuwarden, bij GJSBERT SIJBES, Anno 1650, fol.* Deze eerste druk bevat 15 boeken en loopt van 1566 — 1641. Een tweede druk van dit werk is vermeerderd met een bijvoegsel tot 1648, onder den titel van: *Kort begrip der Nederlandsche Geschiedenissen door den Heer JOHAN VAN DEN SANDE tot den jare 1638 en voorts tot 1648, met het sluiten der vrede. Amsterdam 1650.* Deze druk is in het Latijn vertaald. Nog latere uitgaven voeren den volgende titel: *De waackende leeuw der Nederlanden: Historie vertoonende 't begin ende voortgangh der Nederlandsche oorlogen en beroerten, tot den vrede 1648, door wijlen JOHAN VAN DEN SANDE. Amsterdam bij G. VAN GOEDESBERGH 1663.* Bij deze uitgave is gevoegd een tweede deel der *Nederlandsche historie, ofte een vervolg op de Heer JOHAN VAN DEN SANDE, van*

den jare 1648 tot Zomermaand des jaars 1663. Amsterdam bij G. VAN GOEDESBERGH 1663.

Hieruit blijkt dat de *Nederlandsche historie* van VAN DEN SANDE; zijn *Vervolg op REYD.* en zijn *Waeckende Leeuw*, alle een en hetzelfde werk zijn, gelijk bij onderzoek der onderscheidene uitgaven dadelijk blijkt, als die, (op de vervolgen na) woordelijk hetzelfde bevatten.

SANDER (J. C. A.) was in zijn leven leeraar bij de Evangelisch Lutherse gemeente te *Haarlem*. Hij maakte zich bij het publiek gunstig bekend, door eenige uitgegeven werken, die ten getuige strekken van zijne schranderheid, kunde en oorspronkelijkheid, welke ook in zijne leerredenen doorstraalden. Onder deze geschriften telt men: *De Bijbel en het menschelijk leven, elkander ophelderende openbaringen Gods*; — *Theophania, God in den Bijbel en het menschelijk leven*, 2 dl.; — *Wanklanken dezes levens, of de droomen der jeugd beschouwd als afbeeldsel en waarborg van eene hoogere wereld*; — *Over den invloed der geloofsformulieren in de Protestantsche kerken*. Ook gaf hij vroeger reeds een stukje uit, getiteld: *Zedelijke zin en waarheid der Paradijsgeschiedenis*, en later nog een, ten titel voerende: *De Protestant en de Roomsche-Katholieke zich vereenigende in de kerk van CHRISTUS*; terwijl zijne bewerking uit het Hoogduitsch van eene *Geschiedkundige beschouwing der Monniken-Orden en Kloosters*, in 2 deelen, algemeen de aandacht trok. Werkzaamheid en vlugheid, gepaard aan studie en ondervinding, kenmerkten den man, in wien, op den 16. van Grasm. 1838, door zijnen toen plaats hebbenden dood, veel verloren werd. Hij mogt den ouderdom van 59 jaren bereiken.

SANDERUS (ANTONIUS) of SANDERS, in 1586 te *Antwerpen* geboren, werd voor de Roomsche kerkdienst opgeleid en bekwam in 1619 den graad van licentiaat in de godgeleerdheid. Na eenige andere kerkelijke bedieningen vervuld te hebben, werd hij eindelijk in 1654 penitencier der hoofdkerk te *Ijperen*. Bovendien was hij censor of boekenkeurder. De geschiedenis, voornamelijk die der *Nederlanden*, was altijd zijne hoofdstudie. Om zich hieraan geheel en al te kunnen overgeven, legde hij in 1657 al zijne bedieningen neder. Hoewel hem die zeer goede inkomsten hadden gegeven, en hij van zich zelve vele middelen bezat, had sechter het laten afteekenen van gebouwen, het graveren van platen, en het drukken zijner werken hem zulke outzettende uitgaven doen maken, dat hij zich in zijnen ouderdom in zeer bekrompen toestand bevond. Hij vond toen eene toevlugt in de abdij van *Afflighem* bij *Aalst*, alwaar hij den 16. van Louwm. 1664 overleed.

Vele geschriften zijn er van hem. PAQUOT telt er 42, behalve de onuitgegevene. Velen derzelve hebben betrekking tot de oudheden, voornamelijk van kerken en kloosters. Die tot de letterkundige geschiedenis van *België* behooren zijn deze: *De Brugenſibus eruditionis famā*
cla.

Claris, libri duo, Antw. 1624; De scriptoribus Flandriae libri tres, Antw. 1624; De Gandavensibus eruditionis famæ claris libri tres, Antw. 1624; Hagiologium Flandriae, sive de sanctis ejus Provinciae, Antw. 1625; vermeerderd Rijtsel 1639; Gandavum, sive Gandavensium rerum libri sex, Antw. 1624, herdrukt in zijne Flandria illustrata, sive descriptio Comitatus istius per totum terrarum orbem celeberrimi, tribus tomis absoluta, Colon. Agripp. 1641; De Claris Antonius libri tres, Lov. 1627; Bibliotheca Belgica Manuscripta, sive Elenchus Universalis Codicum Mss. in celebrioribus Belgii Coenobüs, Ecclesiis, urbium ac privatorum hominum Bibliothecis, adhuc latentium, Insulis 1641 en 1642; Bibliotheca Sacro-Profana, Brugis 1647; Chirographia sacra Brabantiae, sive celebrium aliquot in ea provincia Ecclesiarum ac Coenobiorum descriptio, Brux. 1659.

Voor weinige jaren is er een zeer belangrijk en verloren werk van hem terug gevonden, te weten zijne geschiedenis van *Doornik of Tornacum illustratum*; dit werk, dat in de openbare boekery te *Doornik* berust, is niet geheel, doch voor verre weg het grootste gedeelte voltooid.

*SANDWICHSEILANDEN. Nog weinig tijd geleden was dit groot gedeelte van den aardbol ons bijna onbekend. Voor de ontdekkingen van Cook, had men slechts weinige opgaven betreffende de talrijke Archipels, welke in deze verre zeeën verspreid zijn, hoewel verscheidene door Europeesche reizigers waren bezocht geworden.

Deze reeks van eilanden, waaraan de hedendaagsche aardrijkskundigen den naam van *Polynésie* hebben gegeven, strekt zich van de *Sandwichs-eilanden* benoorden de linie, tot aan *Nieuw Zeeland* bezuiden dezelve, en van de kusten van *Amerika* tot aan de *Vriendeneilanden* uit. Men begrijpt hieronder de *Societeits- en Markieseneilanden*, en verscheiden andere, welke niet beschouwd worden een gedeelte van *Azië* of *Amerika* uit te maken. De uitgestrektheid van deze nieuwe aardrijkskundige verdeeling is van omstreeks 5000 mijlen van het noorden naar het zuiden, en 4000 mijlen van het oosten naar het westen.

Door al deze eilanden in eene afzonderlijke verdeeling te begripen en hun eene algemeene benaming te geven, hebben de aardrijkskundigen niet alleen tot doel gehad er de rangschikking gemakkelijker van te maken; zij hebben niet alleen de verschillende liggingen en afstanden geraadpleegd; zij zijn door veel magtiger redenen bewogen geworden; zij hebben in aanmerking genomen de natuurlijke gesteldheid van die gronden, derzelver voortbrengselen, de luchtgetrektheid en vooral de wonderbare overeenkomst, welke de karaktertrekken der inwoners, hunne zeden, gebruiken, Godsdienst, reëlingsvorm en taal aanbieden; in geen ander gedeelte der wereld, vindt men, bij eene zoo verspreide bevolking, over eene zoo groote uitgestrektheid, zulke zekere teekenen van eenen gelijken oorsprong.

De geschiedenis dezer bevolking, zoo dezelve niet verloren is, zal

zal zeer belangrijk zijn. Men zoude hebben op te sporen, hoe zij er toe gekomen is, zich op die ontelbare eilanden te verspreiden, welke midden in den Oceaan en op groote afstanden van elkander liggen, en dat wel met zulke onvolledige middelen van vervoer, te oordeelen naar die, welke de Europeanen er gevonden hebben, toen die eilanden werden ontdekt. Maar ons plan laat niet toe hieromtrent in nadere ontwikkeling te treden. Wij zullen ons voor het tegenwoordige bepalen bij de jongste ontdekkingen op de *Sandwichseilanden*, en dat gedeelte van het Polynefische geslacht, hetwelk op deze evenwijdige standplaats tusschen *Amerika* en *Azië* gevestigd is, en bestemd schijnt te zijn om zich zeer spoedig onder de beschaafde volken te rangschikken.

Men heeft lang gedacht, dat kapitein Cook de eerste zeevarende was, die deze eilanden, waarop hij het leven verloor, bezocht had; maar LA PÉROUSE heeft de meening algemeen doen opvatten, dat dezelve reeds in 1542 door den Spanjaard GAÉTANO werden ontdekt. Men verzekert dat deze eilanders, reeds voor de komst van COOK, het gebruik van het ijzer kenden; en, daar de geheele Archipel geene enkele mijn van dat metaal bevat, heeft men moeten opmaken, dat de bewoners zich hetzelfde door vroegere betrekkingen, hetzij met Europeanen, hetzij met de volken van de Aziatische kust, of de Japannezen, hadden verschaft. Men heeft wel is waar de tegenwerping gemaakt, dat het ijzer, dat op deze eilanden gevonden is, afkomstig kon zijn van aangespoelde overblijffelen van schepen, maar zoodanige veronderstellingen kunnen niet tegen de getuigenis van LA PÉROUSE opwegen. Niettemin schijnt het zeker, dat Cook bij deze volken geene sporen van oude betrekking met vreemden heeft gevonden.

De Archipel of groep van SANDWICH bestaat uit tien eilanden, waarvan acht bewoond zijn. Hunne gezamenlijke oppervlakte wordt op 5050 vierkante mijlen begroot, waarvan *Hanonati*, hetzelfde dat men ook *Orohijhée* noemt, nagenoeg vier vijfde uitmaakt. De lengte van dit eiland is 97 mijlen en de breedte 78. Deszelfs bevolking wordt zeer verschillend opgegeven. Cook schatte dat de geheele groep 400,000 inwoners zoude bevatten; maar den zeelieden ontbreekt het veelal aan tijd en gelegenheid om deze opgaven met juistheid op te maken; deze schijnt zeer overdreven, ten zij de bevolking er, sedert de ontdekking dezer eilanden door de Europeanen, spoedig afgenomen zoude zijn. De Amerikaansche Zendingen, die gedurende een lang verblijf zich zekerder bewijsstukken zullen hebben kunnen verschaffen, brengen het geheele getal der inwoners slechts op 130,000, waarvan twee derde op *Hanonati*.

De *Sandwichseilanden* zijn meer bezocht geworden, dan eenige andere groep van *Polyneze*; deze voorkeur is op verschillende redenen gegrond; het sandelhout is er in overvloed, en de voordelige ligging dezer eilanden doet dezelve tot rustplaats verstrekken

voor

voor de schepen, die de zeeën tusfchen *Amerika* en *Azië* bevaren. De Engelsche handel en die der Vereenigde Staten onderhouden er agenten, en deze gedurige gemeenfchap met befchaafde volken heeft reeds aanmerkelijke veranderingen in de gewoonten der inboorlingen te weeg gebragt. Nieuwe behoeften hebben de nijverheid grootere pogingen doen aanwenden; ongelukkigig heeft de befmetting der ondeugden, welke midden in de befchaving geboren worden, zich nog fpoediger verspreid dan de weldaden, die er het gevolg van zijn. Zoodra deze menfchen nieuwe vermaken hebben gekend, hebben zij de kortfte middelen gebezigd om zich dezelve te verfcchaffen; de magtigen onder hen hebben de lasten der zwakken verzwaaard, meer werk en belastingen gevorderd. Op deze wijze hebben de voortbrengfelen der meer volmaakte kunften immer op woeste volken gewerkt, wanneer dezelve hun aangeboden werden. De befchaving kan slechts langzaam werken; zij beftaat niet in een geheel van denkbeelden, maar in gewoonten; men leert dezelve niet als eene wetenfchap, zij moet den menfche geheel doordringen en zijn geheele wezen herfcheppen; het is eenigermate eene natuur door de opvoeding verkrijgen, en door den invloed der zamenleving, de lesfen der ondervinding en de gewoonte van het nadenken verfterkt; een wilde kan niet in eens tot dien ftaat worden gebragt.

Een der magtigfte middelen van de befchaving, is de dwang, welke zij oplegt, de band der maatschappelijke betrekkingen, en het befef der weldaden, welke er uit voortfpruiten. Wanneer men ziet, dat elke opoffering ruim beloond wordt, onderwerpt men zich zonder tegenftand, en neemt de gewoonte van deze beredeneerde en nuttige onderwerping aan. Het gevoel wordt fijner, de menfch wordt beter, vooral, wanneer eene edele en zuivere godsdienst, alle zedelijke hoedanigheden komt volmaken: aldus wordt de menfch gevormd. De wilde viert vrij den teugel aan zijne natuurlijke lusten; hij kan dezelve niet bedwingen en weet ook niet, waarom hij zulks zoude trachten te doen. Het gebrek aan alle onderwijs en de ongewoonte van denken doen hem de eigenfchap van een zedelijk wezen verliezen.

„Alles is wel, wanneer het uit de handen der natuur komt,” heeft een vermaard fchrijver gezegd. Deze gedachte, welke meer fchitterend dan juist is, is met geene genoegzame zorg onderzocht geworden. Het is, zegt men, de natuur, die den wilde leert, zich te vrede te ftellen met hetgeen hij verkrijgen kan, en daarbij zijne behoeften bepaalt. Neen, het is een nog magtiger iets, de noodzakelijkheid. Maar wanneer men onder de oogen van eenen wilde de fchatten der nijverheid ten toon fpreidt, wanneer men hem den prikkel der begeerte doet gevoelen, wanneer hij de verzoeking van den befchaafden man doorftaat, zonder geleerd te hebben dezelve te beftrijden, waar zoude hij in de natuur de middelen vinden, om zulke verleidingen te weerftaan.

De bewoners der *Sandwichs-Eilanden* bleven in die ongunftige ftelling

ling voor de vorderingen der beschaving, zoo lang zij geene andere Europeanen dan zeelieden en kooplieden zagen, en er over en weder niets anders dan eenige ruilingen plaats hadden, welke niet altoos geheel ter goeder trouw werden aangegaan. Het was eerst in 1820, dat deze staat van zaken bepaaldelijk werd veranderd, en dat men voor dat land de hoop van eene betere toekomst en degelijke vorderingen in de maatschappelijke volmaking kon koesteren. Het is aan eene Amerikaansche zending, dat dit land de meeste verplichting zal hebben. Deze zending scheepte zich den 23. van Wijnm. 1819 in; zij bestond uit zeven mannen met hunne vrouwen: te weten; twee geestelijken, de heeren BINGHAM en THURSTON; een pachter, de heer CHAMBERLAIN; een doctor, de heer HOLMAN; twee onderwijzers, de heeren RUGGLES en WHITNEY (deze laatste was daarenboven nog werktuigkundige); een drukker, de heer LOUIS. Men had hun tot tolken drie jonge Sandwichers toegevoegd, die in de Vereenigde Staten waren opgevoed, en HONOURI, HOPON en TONNON werden genoemd.

In Grasm. 1820 ontscheepten allen gelukkig te *Hanonaii*, en de Koning ontving hen op eene zeer gunstige wijze. Zij vestigden zich op verschillende gedeelten van het eiland, alwaar zij niet hebben opgehouden met ijver en volharding aan de zedelijke verbetering der Inboorlingen te werken. Scholen, kerken, eene boekdrukkerij, getuigen van hunne werkzaamheden: de regelmatige en behoorlijke uitoefening van de godsdienst, boeken in de landtaal gedrukt, het groot aantal inwoners, dat lezen en schrijven kan, en voor het overige eene behoorlijke opvoeding heeft ontvangen, laten geen twijfel aan het slagen hunner pogingen over.

Deze gelukkige uitwerkselen waren door gebeurtenissen voorbereid geworden, welke het van belang is te doen kennen, en waarbij tevens eenige bijzonderheden betreffende de regering van den grooten Koning TAMCHAMCHA, zullen worden gevoegd. TAMCHAMCHA, een dier merkwaardige mannen, die, door hun karakter en hunne talenten, tot eene hooge magt geraken, en eene aanzienlijke plaats in de jaarboeken der volken bekleeden, was de PETER I, of, zoo men wil, de NAPOLEON van *Polynésie*; hij verspreidde zijne veroveringen zoo ver hij zijne legers kon vervoeren, en bezat, zoo lang hij leefde, de uitgestrektste magt. Vóór hem waren de *Sandwichs-Eilanden* aan vrij talrijke opperhoofden onderworpen, die onafhankelijk waren en van welke eenige eene erfelijke magt genoten. Zij stelden soms gouverneurs aan in zekere gedeelten van hunne Staten, vooral wanneer hunne heerschappij zich over verscheidene eilanden uitstreckte. *Hanonaii* was toen tusschen verschillende opperhoofden of vorsten verdeeld, wier magt zeer uitgestrekt was. De oorlogen waren talrijk, maar plundering was er het eenige doel van; geen dezer kleine vorsten dacht op nieuwe veroveringen, doch een eenvoudig ambtelooos burger durfde dit te ondernemen. TAMCHAMCHA werd, zegt men, in het district *Halaona*,

in

in het noordelijk gedeelte van het eiland, geboren. Zijn erfgoed bepaalde zich tot eenige gedeelten land. Volgens het gebruik, verhaalt men in het land de merkwaardige daden zijner jeugd; men toont er eenige gedenkstukken van zijn vroegtijdig vernuft, men haalt voorbeelden van zijnen moed aan. Zijn aanblik boezemde vertrouwen en achting in; hoewel zeer jong zijnde, werd hij algemeen geëerbiedigd, en zijne makkers zagen hem als een voortreffelijker wezen aan, dat zij met ijver dienden. Behendig in alle lichaams oefeningen, bekwaam voor alle werken, behaagde het hem moeilijkheden te zoeken, ten einde dezelve te boven te komen. Hij boorde putten, opende wegen door de rotsen heen, teelde zelf zijne groenten en plantte zelfs bosschen, welke nog met eerbied worden bewaard. Even als verscheidene helden der oudheid, werd hij gedurig door eene beschermende Godheid geleid, die hij trouw vereerde; dit bovennaatuurlijk wezen werd TAFRI genoemd.

De geschiedenis der eerste tijden van het staatkundig leven van TAMCHAMCHA is zeer duister: men weet niet, hoe en door welke redenen hij in die reeks van oorlogen werd gewikkeld, welke eerst eindigden, toen hij alles onderworpen had. Men weet alleen, dat er in 1780 een groot gevecht plaats had in de pleinen van *Makonohai*, nabij de plaats, waar kapitein Cook gedood werd: dat men met zoo veel woede vocht, dat het pleit eerst den achtsten dag werd beslecht, toen TAMCHAMCHA den Koning had gedood, hetgeen het vijandig leger verstrooide, en de overwinning aan den veroveraar gaf. Dit slagveld zag wonderen van dapperheid gebeuren: TAMCHAMCHA deed zijnen God TAFRI brengen; in tegenwoordigheid van dat geëerbiedigd beeld, meenden het opperhoofd, zijne zusters, die naast hem streden, en zijne strijdmakkers onoverwinnelijk te zijn, en vielen met de grootste woede op den vijand aan. Deze overwinning besliste het lot van *Hanonait*; het geslacht der oude Koningen verdween voor altoos, en het geheele land gehoorzaamde den overwinnaar. Weldra vielen de andere eilanden ook in zijne magt, en sedert regeerde hij vreedzaam, gedurende veertig jaren, over al de *Sandwichseilanden*.

Toen de Zendingen te *Hanonait* aanlandden, was het overlijden van dien grooten Vorst de eerste ijding, welke zij vernamen. In 1817 had zijn zoon RHO RHO bezit van zijne Staten genomen. De nieuwe regering was met groote veranderingen begonnen; de godsdienst van *Taboe* was afgeschaft, de afgoden bestonden niet meer. Eene zoo spoedige verandering kon niet zonder weerstand plaats vinden, een gedeelte van het volk kwam in opstand om zijne aloude Godsdienst te verdedigen; men streed, doch weldra keerde alles tot de orde terug, het volk onderwierp zich, en de afgodendienst was afgeschaft.

Alle ware vrienden des konings stonden hem dapper bij tot afschaffing van de oude godsdienst, hoewel er geene dwangmaatregelen werden

den gebezigd; men liet de vromen begaan, en langzamerhand werkte het voorbeeld des Konings en der opperhoofden krachtdadiger dan een straf-wetboek. Van lieverlede waren de afgoden slechts steen en hout in hunne oogen, de priesters en priesteresfen, waarzeggers en dwee-pers hadden hunne magt verloren. Men was het juk der afgodendienst moede, en voorbereid om meer redelijke denkbeelden aan te nemen. Maar wij moeten nog kortelijk de redenen aanstippen, welke deze verandering zoo gemakkelijk en spoedig hebben doen plaats vinden.

De oude afgodendienst deed eenen ondragelijken last op de ongelukkige inwoners dezer eilanden rusten; zij vervulde de ziel met eenen gedurigen angst; hunne goden waren altoos vertoornd, en dikwijls eischten zij menschelijke offers. De wet der *Taboe* was in handen der priesters het meest gevreesde wapen, dat de dwingelandij had kunnen uitvinden. Deze wet stond alleen aan de priesters en opperhoofden toe kakaoboonen te eten. Het varkenvleesch was der vrouwen ontzegd. Verbod aan de beide geslachten om hunnen maaltijd in het gemeen te houden, en vooral om van denzelfden schotel te eten. Zoo een man op eene plaats gevonden werd, alwaar hij zich hooger bevond dan het hoofd des konings, al ware het in eenen boom of in eenen mast, werd hij aan de goden geofferd. Hetzelfde lot was aan hem beschoren, die het ongeluk zoude gehad hebben, zijne hand over het hoofd van den Monarch uit te strekken.

Deze ontzeggingen waren algemeen en voor alle tijden: andere duurden slechts weinige dagen; dan kon geen kano in zee gaan, geen inwoner mogt zijne hut verlaten, de overtreding moest men met den dood boeten. Gedurende deze tijden van algemeene opsluiting voerden de priesters de afgoden rond en zamelden aalmoezen voor dezelve in.

Wanneer het den priesteren aan slagoffers ontbrak, verschaften zij zich dezelve op de volgende wijze: zij legden eene buitengewone *Taboe* op, en van zoodanigen aard, dat het bijna onmogelijk was, dezelve niet op eene of andere wijze te overtreden. Dikwijls zelfs vergaten zij dezelve op sommige plaatsen openbaar te maken, onschuldige overtreders werden er dan genoeg gevonden, en het bloed stroomde op de altaren.

Een vreemdeling verhaalt, dat, gedurende dezen opsluitings-tijd, hij eene kano voorbij eenige huizen zag varen; op denzelfden oogenblik viel een der mannen, die zich op dezelve bevonden in het water, luidkeels om hulp schreeuwende; een der bewoners dier huizen, een grijsaard, hoort deze stem, en alleen aan zijne menschlievendheid gehoor gevende verlaat hij zijn huis om hem te redden, doch de handlangers der priesters, die daar verscholen waren, wierpen zich op hem, en sleepten hem naar den tempel, alwaar de dienaren der Goden op offers wachtten. Middelerwijl had de gewaande drenkeling zich zelven gered; ook deze had gediend om op zoodanige wijze de Goden van offers te voorzien.

De-

Deze trekken, hoewel opmerkenswaardig, geven nog slechts een flauw denkbeeld van de niet alleen barbaarsche, maar kleingeestige en dwarsdrijvende instelling der *Taboe*, welke geheel het huisfelijk leven wilde regelen, gedurig de verbeelding verschrikte, en altoos ontberingen of lijden oplegde. Deze Godsdienst vermenigvuldigde, ten laste van het volk, de tempels, de ceremonien, en de offerhanden. Men eischte voor de tallooze afgoden vele schatten; de geestelijke magt was alleen nuttig voor zich zelve, en bood het volk geene dier voordeelen aan, welke hetzelfde deze plagen met geduld zonden kunnen doen dragen. In tegendeel, de onschuldigste vermaken waren verboden.

Toen de vreemdelingen zich onder hen kwamen vestigen, merkten die inboorlingen, welke niet door dweepzucht verblind waren, den gelukkiger toestand dezer nieuw aangekomenen op. Men zag, dat zij zich geene ontberingen oplegden, dat zij ten allen tijde hunne bezigheden konden waarnemen, dat zij de gramschap van geene wispelturige bovennatuurlijke magten vreesden, en met weinig eerbied van de Goden van *Hanonai* schenen te spreken. Al deze overwegingen hadden de geesten genoegzaam voorbereid tot de verandering, welke *Rimo-Rimo* wilde daarstellen, toen deze den troon beklom, zoo dat hij weinig of geene hinderpalen ontmoette.

De zendelingen konden dus vrij hunne werkzaamheden beginnen en zetteden dezelve dan ook met het beste gevolg voort. Men gaf hun eenen gids *MAKOA* genaamd, een zeer wonderbaarlijk personaadje, van wien de zendelingen de volgende beschrijving geven:

„Het was een oud dienaar des konings. Hij was klein van gestalte, en tusschen de veertig en vijftig jaren oud; een bos lange, zwarte en gekrulde haren, overschaduwde zijn gerimpeld voorhoofd; twee andere dergelijke bosfen waren aan beide zijden van het hoofd achter de ooren; al het overige was zoo goed mogelijk weggeknipt. Eene tatouering verlengde zijne wenkbrauwen en trok eenen halven cirkel om zijne kleine zwarte oogen; eene andere tatouering vertoonde twee geiten boven elke wenkbrauw; twee andere afbeeldingen van hetzelfde dier waren aan weerszijden van den neus geplaatst, op dezelfde wijze als de leeuwen, die een wapenschild ondersteunen; twee andere geiten eindelijk bezetteden de hoeken van zijnen mond. Zijn baard was even als zijn haar weggeknipt, uitgezonderd dat gedeelte, hetwelk onder de kin groeide. Zijne kleeding bestond in een stuk goed, dat hem bij wijze van shawl over de schouders hing, en aan twee hoeken op zijne borst was vastgemaakt. Hij was met eenen grooten waaijer van kokosboom-bladeren voorzien, waarvan hij zich bediende om de vliegen te verjagen en de kleine jongens te kastijden, die altoos geneigd waren zich op zijnen weg te verzamelen en hem te plagen.”

Deze vreemde cicerone vervulde zijne pligten zeer wel. Overal, waar hij de reizigers bragt, werden zij wel ontvangen en behandeld.

ALGEM. AANHANGS. V. c.

C

Zes

Zes dagen na hun vertrek van *Katrya* waren zij aan de baai van *Katrakona* gekomen, plaats van het ongelukkig voorval, dat de dagen van den kapitein Cook deed eindigen. Zij vernamen er nieuwe bijzonderheden betreffende het einde van dezen zoo waardigen zeeman, en hetgeen na het vertrek van den kapitein KING op het eiland gebeurde.

„Des ochtends vroeg bezocht de heer GOODRICH de plaats, alwaar het ligchaam van Cook in stukken werd gesneden en zijne beenderen werden verbrand. Het is eene kleine ruimte van ongeveer vijftien voeten in het vierkant, omringd door eenen muur van vijf voeten hoogte. Men ziet op deze plaats eene foort van oven, van achttien duimen hoogte, uit drooge steenen gevormd; men zag er nog de sporen van het vuur, dat de overblijfselen van den zeeman had verteerd. Men vindt nog op het eiland enkele ooggetuigen van dit droevig voorval, en zelfs mannen, die er een levendig deel aan hadden genomen. Hunne verhalen verschillen zeer weinig van die des kapiteins KING, opvolger van Cook.

„Men kan geen verwijt aan den vreemdeling doen, zeggen de inboorlingen. Men had hem zijne boot gestolen, en hij was van voornemen den koning als gijzelaar te houden, tot dat hem zijne boot zoude zijn teruggegeven. De kapitein en de koning (TEIRAPON) trokken langs het strand, toen eene menigte inboorlingen kwamen aanloopen en het vertrek des konings wilden beletten; te gelijker tijd verhief zich het geschreeuw: Oorlog! De vreemdelingen hebben ons het eerst aangevallen; zij hebben op eene kano geschoten, en een opperhoofd gedood. Het verontwaardigd volk verbeeldde zich, dat men ook deszelfs koning wilde dooden; de steenen, knodsen en pieken, werden voor het gevecht toebereid. De vreemdeling scheen besluiteloos en geschokt, maar hij bleef op de teruggave der boot aandringen; een der onzen bracht hem eenen stoot toe met zijne piek, doch hij doodde dezen man met een geweerschot. Men begon hem daarop steenen toe te werpen, hetgeen de vreemdelingen, dit ziende, beantwoordden met eene losbranding op het volk. De kapitein wilde eenige bevelen aan zijn volk geven, doch dezelve werden niet begrepen. Hij trachtte het volk aan te spreken, maar op denzelfden oogenblik ontving hij eenen dolksteek in den rug, terwijl een lanssteek hem het ligchaam doorboorde; hij viel dood in het water. Zoodra men bemerkte dat hij opgehouden had te leven, lieten zich de klagten van het volk hooren. Men verbrandde zijn vleesch, na het van de beenderen te hebben afgescheiden, even als men bij de lijkplegtigheden der opperhoofden doet.” Eene bijgeloovigheid der inboorlingen deed hun denken, dat kapitein Cook hun God RONO was, die bij hen een bezoek was komen afleggen; zijne beenderen werden met zorg bewaard en op eene Godsdienstige wijze vereerd.

Verscheidene opperhoofd en spraken over dit voorval niet dan met het

het diepste leedwezen , en dit gevoelen is algemeen bij het volk van *Hanoni*. Men beschuldigt ook den koning TEIRAPON niet; men erkent dat niets op zijne bevelen gedaan werd. Wat de wijze aangaat, waarop het lijk van den kapitein behandeld werd, deze heeft men verkeerdelijk in *Europa* uitgelegd. Verre van dat het eene kanibalen daad was, is het buiten twiifel, dat het naar 's lands gebruik een eerbewijs was; de zendelingen hebben hiervan de zekerste bewijzen verkregen, en in hunne verslagen opgeteekend.

Zie hier hoe zij den oorsprong van het geloof verhalen, dat bij de inboorlingen heerscht, dat kapitein Cook een hunner goden was. „ Een hunner volksverhalen maakt melding van eenen koning, genaamd RONO of CRONO, die zijne vrouw in eenen oogenblik van gramschap had gedood. De ongelukkige had weldra berouw; door droefheid overstelp, werd hij krankzinnig. In dezen toestand doorreisde hij al de eilanden, een ieder die hij ontmoette tot een gevecht uitnoodigende; eindelijk scheepde hij zich op eene kano in, en vertrok naar verre landen, van waar hij niet terug kwam. Eenigen tijd daarna plaatsten zijne onderdanen hem in de rij hunner Godheden, en jaarlijksche feesten werden ter zijner eere gevierd: het worstelen en vuistvechten maakte er een voornaam deel van uit. Bij de aankomst des kapiteins Cook, hielden sommige lieden hem voor den God RONO; dit gerucht verspreidde zich spoedig, en sedert dien tijd heeft het zich gehandhaafd. Hieraan moet men ook toefchrijven, dat wanneer Cook het eiland rondreisde en een dorp bezocht, de afgoden bij hem werden gebragt; het waren goden die een God bezochten. Toen men echter bij het gevecht zijn bloed zag stroomen en een smartgeluid hoorde, durfden eenige verlichte geesten onder hen zeggen: Dit is RONO niet. Maar het algemeene gevoelen werd er niet door geschokt; de beenderen der godheid werden in den *Heian*, tempel aan RONO gewijd, geplaatst, jaarlijks met groote staatfie rondgedragen, en aan de andere godheden in de tempels aangeboden. Deze kostbare overblijfselen zijn in een biezen mandje geplaatst, dat met roode vederen, als het prachtigste versierfel, overdekt is.

De reizigers ontmoetten dikwijls *heians*, of tempels, in eenen bijna zoo goeden staat als toen zij nog gebruikt werden; de inwoners hebben niet opgehouden dezelve te eerbiedigen, even als of hunne godheden dezelve nog bewoonden. Zie hier de beschrijving van een dezer tempels genaamd, *Bukohola*. Hoewel dezelve niet de grootste van het eiland is, zal deze beschrijving echter, daar die gebouwen alle op hetzelfde plan ontworpen zijn, voldoende wezen om een denkbeeld der andere te geven. Deze tempel werd door TAMCHAMCHA gebouwd, toen hij de verovering van den *Archipel* voleindigde, en aan TAIRI, zijnen strijd-God, toewijdde. De *Bukohola* is een onregelmatig gebouw van ongeveer twee honderd vier voeten lengte op honderd breedte. Deszelfs muren van harden steen hebben twintig voeten hoogte aan de zijde der bergen, en zeven of acht aan de zij-

de der Zee. Hunne dikte verschilt in gelijke mate van hunne hoogte: aan de zijde der bergen bedraagt dezelve niet minder dan zes voet, op eenen bijna dubbelden grondslag. Het binnenste was met platte en gepolijste steenen belegd. Eene afzonderlijke plaats in het zuiden bevatte de godheid van den tempel, omringd door de beelden der mindere godheden. Verder bevond zich daar nog de *anon*, eene pyramide of obelisk van teen gevlochten, waaruit de priester zijne godspreeken deed hooren, wanneer de Koning den God kwam raadplegen, en het altaar, waarop men de offers slagte. Niet ver van daar had de Koning zijn gewijd huis, alwaar hij den strengsten tijd der *Taboe* doorbragt, en de priester deelde alleen met den Monarch het regt om daar te verblijven. De geheele buitenmuur was aan de binnenzijde met eene menigte nissen voorzien, waarin men de houten afgoden van alle grootte en alle gedaante, doch min of meer afschuwelijk, had geplaatst. TAIRI of KOUKAI RIMOKOU, was, zoo als wij gezegd hebben, de voornaamste godheid des tempels; toen zijn beeld er geplaatst werd, was het altaar met vruchten, varkens en honden overladen, en elf menschen offers volmaakten de inwijding.

Onder de natuurlijke merkwaardigheden, welke het eiland *Hanonai* aanbiedt, moet in de eerste plaats genoemd worden de groote krater van den vuurberg van *Keraouia*, welken onze reizigers bezochten. Zij hadden onder de oogen eenen verschrikkelijken kolk, in den vorm van eene halve maan, van twee mijlen lengte, op eene mijl breedte, en waarvan de schijnbare diepte ten minste van acht honderd voeten was. De *lava* kookte op den bodem. In deze *vuur-zee*, waarvan de woelige golven tegen elkander klofsen, of op de oevers breken, merkte men een en vijftig kraters van verschillende gedaante op, welke zich als zoo vele eilanden verheffen. Onder deze inwendige vuurbergen zijn er twee en twintig, waarvan de kegelvormige toppen, bijna zonder tuschenpoozen, kolommen grijsachtige rook of ook wel heldere vlammen doen opstijgen, terwijl andere de bronnen zijn der stroomen *lava*, welke bij de uitbarstingen langs de rotsen afloopen. De wanden van den *krater* zijn regtstandig, tot op eene diepte van vier honderd voeten. Daar merkt men eenen rand op, welke aan deszelfs uiterste rond is en rondom den afgrond loopt.

Het is blijkbaar, dat de vloeibare *lava* zich verheven en eenigen tijd op die hoogte gehouden heeft; dat zij er bekoeld is en aan de wanden is vast blijven zitten; maar dat het vloeibaar geblevene gedeelte, vier of vijf honderd voeten lager eenen uitgang gevonden hebbende, tot op de hoogte is afgelooopen, alwaar dezelve zich nu bevindt. De vlakke, vanwaar dit tooneel werd aanschouwd, was in alle rigtingen gebarsten; talrijke rookkolommen daalden, na zich tot eene aanzienlijke hoogte verheven te hebben, weder over de vlakke neder; puntige rotsen verhieven zich tot vier honderd voeten hoogte, en groote zwavel-banken waren daar beneden. Het verschrikkelijk geraas der onderaardsche vuren gaf een nog indrukwekkende karakter aan dit groot vulkanisch *panorama*.

aan

Deze vulkaan bevindt zich niet op den top van eenen berg, zoo als de meeste van die, welke tot hiertoe zijn waargenomen geworden, maar in eene vlakke van eene middelmatige verhevenheid, aan den voet van den ontzettenden berg van *Mouna-Roa*. Er komen geene stroommen *lava* daaruit te voorschijn; de kokende stoffen loopen door onderaardsche kanalen, hetzij naar lagere vlakten, hetzij in de zee.

Op eenigen afstand van dezen grooten *krater* bevindt zich een kleinere, en op de helling vanden *Mouna-Roa* ontdekt men een groot aantal kleine uitgedoofde vulkanen. Geheel dat eiland schijnt door onderaardsche vuren gevormd of veranderd te zijn geworden. De *lava* biedt er zich onder de zeldzaamste vormen aan, en bedekt bijna de geheele uitgestrektheid der kust, hetgeen den grond ongelijk en moeilijk voor het gaan maakt. Men heeft noch op *Hanonaii*, noch op de andere eilanden van den *Archipel*, eenige rots van oorspronkelijke vorming gevonden. Het is vrij waarschijnlijk, dat deze *lava* door onderaardsche vuren uit de golven is opgeworpen, waaraan men ook de hooge bergen, welke de eilanden bedekken, moet toeschrijven. De werking dezer vuren schijnt te verminderen, waarschijnlijk bij gebrek aan brandbare stof; de tegenwoordige uitbarstingen gelijken niet in hevigheid naar die, waarvan de overleveringen spreken. De hoogte van den *Mouna-Roa* is niet opgenomen geworden; dezelve wordt door de zendelingen op 16,000 à 18,000 Engelsche voeten geschat, zoodat deze berg zich 5,000 à 6,000 voeten boven den *Piek* van *Teneriffe*, en 1,500 à 2,000 voeten boven den *Mont-Blanc* zoude verheffen. Deze opgave is echter blijkbaar onjuist. Wanneer men op de *Sandwichs-Eilanden* de waarnemingen van SAUSSURE, betreffende de *Alpen*, toepast, zoude de voet van eenen berg, gelijk de *Mouna*, het geheele eiland *Hanonaii* bedekken, en echter verheft zich een weinig verder een bijna even hooge berg, hetgeen andere ketenen van mindere hoogte niet belet er hunne plaats te vinden. Zoo al deze bergen de hoogte hadden, welke de zendelingen aan dezelve toeschrijven, zoude het eiland drie of vier malen grooter moeten zijn; dan het volgens de kaart is.

Nadat de commissie hare werkzaamheden had voltooid, werden acht punten aangewezen als de geschikste plaatsen voor de woning der zendelingen. De gouverneur KONAKINI, meer bekend onder den naam van JOHN ADAMS, welke aan de zendelingen zeer gehecht was, heeft eene kerk in zijne residentie van *Kairona* doen bouwen, en de scholen zeer aangemoedigd. Nadat de zendelingen de taal van *Hononaii* hadden aangeleerd, gingen hunne werkzaamheden met spoed voort. Boeken in die taal gedrukt, zijn overal verspreid geworden en vooral in de scholen, alwaar vele inboorlingen niet alleen hebben leeren lezen, maar ook schrijven en zelfs briefwisseling houden. De boeken en de scholen zijn volmaakt in overeenstemming, en geëvenredigd aan de behoeften van het volk, dat men beschaven wil. Deze eerste uitwerking zoude, al ging men niet verder, reeds eene on-

berekenbare weldaad zijn, maar men heeft er veel meer van te wachten.

Om de spelling van den Hanonaïsschen tongval te bepalen, heeft men van de werken van den heer PUKERING, over de talen der inboorlingen van het Noorden van *Amerika*, gebruik willen maken, en het alfabet van dien schrijver is op de proef gesteld geworden. Men heeft gevonden dat het veel overeenkomst had met dat, hetwelk gediend heeft tot het regelen der woordenboeken van *Nieuw-Zeeland* en van de *Societeits-Eilanden*. Merken wij hier tevens op, dat de Polynesische taal vijf tongvallen heeft, welke zijn de Hanonaïssche, de Taïtische, die op alle *Societeits-Eilanden* in gebruik is, de Markésische, de Nieuw-Zeelandische en de Tongatabouan, welke men op de *Vrienden-Eilanden* spreekt. Deze waarneming, die wij aan de voorrede der Taïtische spraakkunst ontleenen, welke in 1823 in dat land zelf is uitgegeven, is het resultaat van een werkdadig onderzoek van twintig jaren. De taal, op ieder der kleine eenzame eilanden gesproken, welke min of meer van de voornaamste Archipels verwijderd zijn, komt een dezer vijf tongvallen genoeg nabij om dezelve daarmede te vereenigen. Hetzelfde onderzoek heeft aangetoond, dat deze tongvallen tot eene zelfde taal behooren, en dien ten gevolge is het noodzakelijk op hen hetzelfde systema van spelling toe te passen. Door dit middel zullen de inwoners van al deze eilanden, hoewel op meer dan duizend uren van elkander gescheiden, bijna zonder studie de geschriften, in ieder der vijf tongvallen uitgegeven, kunnen lezen. Men zal wel doordrongen zijn van de noodzakelijkheid om aan de geschrevene Polynesische taal vaste beginselen en eenheid te geven, wanneer men nagaat dat dezelve eens dienen moet, om de vruchten van kennis en wetenschap in deze uitgestrekte landen over te brengen, wanneer het Christendom en de beschaving er hunnen weldadigen invloed geheel zullen hebben verspreid.

Zeventien letters zijn voldoende om alle geluiden der Hanonaïssche taal uit te drukken; het zijn de vijf klinkletters: *a, e, i, o, u*; en twaalf medeklinkers: *b, d, h, k, l, m, n, p, r, s, v, w*, daar het zoo moeilijk is deze letters van hunne gelijken te onderscheiden, dat men in deze taal, bijna onopgemerkt, *p*, in plaats van *b, l* voor *d* of *r*, *k* voor *t*; en *w* voor *v* zoude kunnen schrijven. Om een voorbeeld der plaatsing van de eene letter voor de andere te geven, verhaalt men, dat, toen de naam van den overledenen koning voor het eerst gedrukt werd, men hem raadpleegde over de keuze tusschen deze beide wijzen van denzelfden te schrijven, *Riho-Riho* en *Liho-Liho*; en hij zich voor de eerste verklaarde. In deze taal zijn de klinkers en medeklinkers zoo onbepaald, dat het bijna onmogelijk voor eenen vreemdeling is, dezelve van elkander te onderscheiden en nog meer dezelve uit te spreken; maar de geschrevene taal zal deze onzekerheden doen verdwijnen; langzamerhand zal de uitspraak zuiverder en vaster worden, het spraakorgaan zal geoefender zijn, en het

het oor zal meer verlangen; daar de denkbeelden helderder zullen zijn, zal men er zich op toeleggen om dezelve door duidelijker teekens uit te drukken, en de gesprokene taal zal hare weekheid verliezen, te gelijk met de verwarring, welke men haar zoo te regt thans kan verwijten.

In de tongvallen van *Hanonait* en *Tāiti* eindigt elke lettergreep, en dus ook elk woord, met eene klinkletter; het zoude eenen bewoner der eilanden onmogelijk zijn een woord uit te spreken, dat met eenen medeklinker eindigt; hij voegt er onwillekeurig eenen klinker bij. Op deze wijze zijn de namen van de zendelingen NORT en ELLU, NORTI en ELIKE geworden: in dezen laatste naam vervult de *k* de plaats van de *s*, welke aan de taal ontbreekt, en door de inboorlingen niet kan worden uitgesproken.

De Polynesische taal verschilt veel van alle bekende talen, niet alleendoor de woorden, maar ook nog door verschillende merkwaardige trekken. Geene andere taal is er, welke over eene zoo groote uitgestrektheid verspreid is, en waarvan de dialekten zoo weinig van elkander verschillen, in weerwil der afstanden en het getal van de verschillende volken, die dezelve spreken.

De vertaling van het *Nieuwe Testament*, waarmede de zendelingen zich hebben bezig gehouden, heeft veel moeite gekost, daar vele woorden geene beteekenis in die nieuwe taal hebben, zoo als b. v. de woorden *geloof*, *heiligheid*, *troon*, *engel*, *duivel*. Om eenen engel aan te duiden, gebruiken zij het woord *akua*, God of godheid, of *kanakele*, vliegende man. De vertalingen naziende, welke wij in handen hebben, hebben wij opgemerkt, dat het woord God overgebracht is door AKUA, dat in die taal eene andere beteekenis heeft, en in het algemeen een' kwaaddoenden, gevreesden geest schijnt aan te duiden. Hoe kan nu dit zelfde woord de Voorzienigheid beteekenen? Is het niet te vreezen, dat deze en andere onjuiste uitdrukkingen, bij deze nieuwe Christenen denkbeelden zouden hernieuwen, welke men veranderen moet. Bij de vertaling der Heilige Schrift den naam der afgoden in plaats van die des waren Gods te stellen, is niet vertalen: het zoude beter zijn een nieuw woord in te voeren, daar men een nieuw denkbeeld had uit te drukken. Den vermaarden ELIOT kunnen wij tot bevestiging van dit ons gevoelen aanhalen. Deze heeft zijne Indische vertaling van den Bijbel getiteld: *ub Biblum God*. Hij heeft den Engelschen naam van de Godheid behouden, liever dan eenig woord van de taal des lands te gebruiken, en in het geheele werk gebeurt het hem niet, eene uitdrukking te bezigen, welke aan bijgeloof zoude kunnen doen denken.

Van Bloeim. 1832 tot aan Hooim. 1834 zijn er op de *Sandwichseilanden* gedrukt 19 werken, uitmakende te zamen 166,040 exemplaren. Behalve verscheidene boeken van het Oude en Nieuwe Testament, vindt men daaronder, Beginfelen der rekenkunst (13,000

exempl.); Bijbelsche geschiedenis (10,000 exempl.); voorts eene Verhandeling over het huwelijk, enz.

Door dit een en ander is de dwaling der aardrijkskundigen en anderen, welke de Polynesische taal als een tongval van het Maleisch aanzagen, hersteld. Het is dus niet bewezen, dat *Polynezie* door *Azië* is bevolkt geworden: met even weinig grond zoude men kunnen zeggen, dat Polynesische volkplantingen zich op het vaste land van *Azië* zouden hebben gevestigd.

Het onderwijs maakt er groote vorderingen, en is zeer doelmatig ingerigt. Er zijn scholen in alle dorpen, en de leermeesters zijn inboorlingen. De oorlogen hebben opgehouden, de barbaarscheheid vermindert; de Regering, hoewel despotisch, begint ingevolge vaste wetten te handelen, en weldra zal dezelve rijp zijn voor eene regelmatige en volledige wetgeving. Het grondgebied, dat in arrondisfementen verdeeld is, heeft landvoogden ontvangen, die door den koning en zijn bestuur worden bewaakt, en het bestuur is zeer matig. De kunsten worden beoefend, en de beschaving maakt snelle vorderingen, terwijl de godsdienst, op vele plaatsen regelmatig gehouden wordende, aankondigt, dat dit land eene nieuwe vordering van het Christendom is. Ziedaar voorzeker schoone resultaten, eene edele belooning voor de werkzaamheden en ontberingen der zendelingen, en voor de volharding, welke hen alle hinderpalen heeft doen te boven komen.

Op de *San wicks-eilanden* worden de Amerikaansche zendelingen door de opperhoofden aangemoedigd. Meer dan duizend kinderen ontvangen onderwijs in de scholen. Wel is waar, heeft de dood van RIMO-RIMO, de zendelingen van eenen beschermmer en eenen vriend beroofd, wiens hulp magtig toebragt tot de algemeene hervorming, welke zij ondernomen hebben; maar het schijnt, dat dit verlies geenen grooten invloed op hunnen toestand heeft uitgeoefend, en hunne zaken hebben geenen achteruitgang ondergaan. KARAIMOKON, opperhoofd van den raad, een zeer kundig man, en welken de Engelschen gewoonlijk *Billy Pitt* noemen, heeft niet opgehouden hunne zendingen te begunstigen. Hij wordt nagevolgd door den gouverneur KUAKINI: beiden kunnen lezen en schrijven in hunne taal, hetgeen gemakkelijker en aanlokkender voor hen was dan eene vreemde taal. De voortgangen der kunsten hebben die van het onderwijs gevolgd: thans vervaardigen de inboorlingen geene kano's, maar schepen, en weten dezelve te bevaren als Europeesche matrozen. Eene regelmatige gemeenschap is tusschen alle eilanden van dezen Archipel daargesteld, en de schepen, welke daarmede belast zijn, brengen ook bijna altoos eenige brieven over.

De voordeelen van den handel worden op de *Sandwichs-eilanden* gewaardeerd, en de ondernemingen worden van dag tot dag talrijker en belangrijker. TAMCHAI CHA was de eerste, die trachtte eene lading Sandel-hout naar *China* te zenden; hij trok er geen voordeel

van

van, en wilde geene tweede proef nemen. RIMO - RIMO had een fchip, met zout geladen, naar *Kamschatka* gezonden; hij was over de uitkomst zeer te vreden. Eindelijk heeft KARAIMAKOU, in vereniging met de dochters des overledenen konings, eene brik uitgerust, welke bij de terugkomst eene winst van 12,000 dollars opleverde. De gelukkige ligging van dezen Archipel verzekert hem een aandeel in de vorderingen van den handel tusfchen de tegenover elkander gelegene kusten van *Amerika* en *Azië*, buiten hetgeen de inwoners met hunne eigene krachten zullen ondernemen, naar mate de nijverheid en de ontginningen er meerdere uitgebreidheid zullen hebben. Hoewel de *Sandwichs-eilanden* op verre na niet de grootfte van *Polynefie* zijn, zullen zij er lang de hoofdplaats of ten minfte het middenpunt der handelsbetrekkingen van wezen. Gemakkelijke havens, ruime baaijen met veilige ankerplaatsen, zijn voordeelen, welke zij niet kunnen verliezen, en die de zeevarenden ten allen tijde zullen erkennen.

Een ge vulkanifeerde grond kan niet vruchtbaar zijn, dan op de plaatfen alwaar de Lava ontbonden is; dus is, om deze reden alleen, een groot gedeelte van *Hanonaï* tot eene onvruchtbaarheid van verfcheidene eeuwen gedoemd. Het overige gedeelte van het eiland, door hooge met sneeuw beladene bergen overdekt, laat slechts weinige vlakten tot bebouwing over.

Een andere hinderpaal tegen de vorderingen van den landbouw, is de fchaarsheid van het water: er zijn geene beken, welke in de zee uitloopen, dan alleen in de baai van *Walaké*, op de oostkust van het eiland. In den regentijd zijn de ftoomen, welke van de bergen vallen, veeleer middelen van vernieling dan van vruchtbarmaking. Zoo de natuur de inwoners, wat de groeiing betreft, ftiemoederlijk behandeld heeft, weten zij in deze behoefte door hunne nijverheid te voorzien; zelfs vóór de komst der Europeanen, kweekten de bewoners van *Hanonaï* planten voor het levensonderhoud, tot aan de grenfscheiding der eeuwigdurende sneeuw, want de behoefte aan water heeft hen op sommige plaatfen genoodzaakt hunne dorpen op eene zoo aanzienlijke hoogte te plaatfen. Hun voornaamfte voedsel beftaat in eene foort van *colorafe* (*arum esculentum*), waarvan eene zeer faprijke foort in de lage vlakten groeit, terwijl eene andere min smakelijke, maar zeer eetbare, in de zandige gronden der bergen wordt gevonden.

Bij mangel aan dieren, die den mensch in zijn werk kunnen helpen, zal de voortgang van zekere takken van nijverheid zeer langzaam gaan. Thans vereischt de vervaardiging van fchepen veel moeite wegens het vervoer van hout. De handel in Sandel-hout kan niet dan met honderde werklieden worden gedreven, die niet gebruikt worden om de boomen te kappen, maar om dezelve uit de bergen te vervoeren, alwaar zij groeijen.

Hoewel men geene eigenlijke ijzermijnen heeft ontdekt, kan men

echter als vatbaar voor ontginning aanmerken de onmetelijke verzamelingen magnetisch zand, welke den vuurberg van *Kairaoia* omringen; maar middelerwijl moeten de Polynesische volken zich dit zoo nuttig metaal en de verschillende gereedschappen, welke daarvan worden vervaardigd, door ruiling verschaffen. De oogeblik wanneer zij zich van deze afhankelijkheid zullen kunnen vrijmaken, is nog zoo ver, dat het onnoodig is er aan te denken.

De zendelingen, te veel zaken tegelijk op de eilanden hebbende te verrigten, konden zich noch met de geldmiddelen, noch met het krijgswezen en de openbare administratie bezig houden, voor zoo ver de zelve geene betrekking hadden op godsdienst of zeden. Van eene andere zijde hebben de Engelsche reizigers ons slechts zeer onvolledige inlichtingen betreffende deze door de zendelingen verzuimde punten gegeven. Er zal dus eene nieuwe reis moeten gedaan worden om eene volledige kennis van deze belangwekkende natie te verkrijgen.

* SANGUINISCHE TEEKENEN, worden de Tweelingen, de Weegschaal en de Waterman door de Astrologen genoemd.

SAN JAGO. Het grootste der eilanden aan de *Groene Kaap*, of *Capo Verde*, hebbende omtrent 45 mijlen lengte op eene breedte van 10 mijlen; de luchtstreek is er ongezonder, doch het land is vruchtbaar en men vindt er veel vee, katoen, granen, vruchten en visch; *San Jago* of *Ribeira grande* is er de hoofdplaats van, en buiten deze heeft men er nog drie steden, namelijk *Praija*, *San-Domingo* en *San Domingo-Abacaces*. — de hoofdstad van *Chili* in *Zuid-Amerika* wordt ook *San Jago* genaamd, alsmede de rivier welke in de audiencia van *Quito* in *Peru* deszelfs oorsprong neemt en zich in de *Zuid-zee* ontlust.

* SAN SALVADOR of BAHIA. Hoofdstad eener prov. in *Brazilië*, met 100,000 inw. waaronder 30,000 blanken. Zij is sterk bevestigd en eene gewichtige koopstad, vooral met betrekking tot *Afrika*, van waar zij ook nog altijd hare slaven bekomt. Met de Deensche volkplanting *St Thomas* wordt een levendige sluikhandel gedreven. Het leven is hier zeer duur; koffij groeit er zeer veel, doch veel slechter dan op *Java*, omdat de grond te *Bahia* te vet is. De inwoners en planters binnenslands zijn meestal onvergenoegd en ongerust, uit hoofde van de handelsbelemmering der regering. De grootste helft der inwoners bestaat uit vreemden. Buffels, walvischtraan en maniok worden sterk uitgevoerd. De haven en de reede zijn voortreffelijk. Men ziet hier ongemeen veel bedelarij.

De naam van *San Salvador* behoort meer aan de hoofdkerk aldaar, dan aan de stad, welke eigenlijk de baai van *Allerheiligen* of *Bahia* heet. Men heeft in *Zuid-Amerika* eene andere stad *San Salvador* genaamd, zijnde de hoofdplaats van *Uruguay*. De hoofdplaats van *Congo*, in *Afrika*, wordt ook *Salvador* of *Banza* genaamd.

SANSOUFLÉ. Een vogel uit *Mexico*, welke zeer fraaije vederen heeft, en zulk eenen schoonen zang, dat men hem den naam van *de vijfhonderd stemmen* geeft.

SAN-

SANTA-CRUZ DE LA SIERRA. De hoofdstad van een gewest van dien naam in *Zuid-Amerika* en wel in het gemeenebest *Peru*, op de grenzen van *Paraguay* aan de rivier de *Guapay* gelegen, op de lengte van 318 en de breedte van 20' 40". Men heeft ook eene stad *Santa-Cruz* genaamd in *Afrika*, op de kust van *Barbarijë* in het rijk van *Marokko*. Ook een eiland van dien naam in de *Zuid-zee*; nog eene kleine Spaansche stad ook *Caravaca* genaamd in het koninkrijk *Murcia*. Men moet bij het lezen van geschiedenissen en reisbeschrijvingen op deze gelijkheid van namen steeds oplettend zijn, om niet de eene plaats voor de andere te nemen.

SANTA MARIA MAGGIORE is eene stad in de provincie *Napels*, in de nabijheid van de hoofdstad van dien naam, met een geregtshof, eene groote gevangenis, eene aanzienlijke markt en 9000 inw.

SANTBECH (DANIEL) van *Nijmegen* gaf in 1561 te *Bazel* uit: *Sectiones VII problematum astronomicorum*. Zie *WEIDLER Historia Astronomiae*, pag. 376.

SANTEN (LAURENS of LOUW VAN) geboren den 1. van Sprokkelm. 1746, gestorven den 10. van Grasm. 1798, was een even bekwam Letterkundige als ervaren Regtsgeleerde, op wien *Nederland* zich beroemen kan. Zijn vader, een welgesteld koopman te *Amsterdam*, zag niet dan ongaarne dat deze zoon zijn winstgevend beroep met de zoo zelden rijkdom aanbrengende studie der letteren verwisfelde; maar kon echter diens gelukkigen aanleg en leergierigheid niet wederstaan, en liet hem het voorbereidend onderwijs tot den geleerden stand op de Latijnsche school zijner geboortestad genieten, welke hij in 1762 verliet met eene redevoering tegen de luiheid (*in desidiam*), een gunstig voorteeken als het ware van 's mans nuttig en arbeidzaam leven. De jonge VAN SANTEN vormde zich nu vervolgens geheel tot de beoefening der Oude Letteren, onder de leiding van P. BURMAN den jongeren, te gelijk het Wijsgeerig onderwijs bijwonende van NIC. DE VRIES, beide toen ter tijd Hoogleraren aan de Illustre-school of het Athenaeum te *Amsterdam*. Buitengemeen snel en voorspoedig waren zijne vorderingen, en inzonderheid ontwikkelden zich reeds vroeg bij hem de zucht en de geschiktheid voor de Latijnsche Poëzij, in welke hij nimmer een beter leermeester en aanmoediger had kunnen vinden, dan den in dit vak uitstekenden BURMAN. Na vier jaren tijds van letterkundige voorbereiding, begaf hij zich in 1766 naar de Hoogeschool te *Leiden*, met voornemen om zich op de Regtsgeleerdheid toe te leggen. Ook dit gelukte hem zoo wel onder het geleide van den hoogleeraar B. VOORDA, dat hij, in 1772 tot Meester in de Regten bevorderd, zeer goed in staat was, door middel van privaat onderwijs, onder den naam van Repetitor, zich een bestaan te verwerven; iets dat hem bijzonder te stade kwam, nadat hij, ten gevolge eener verachtering van zijns vaders handelszaken, zich zelfs het verlies van een groot gedeel-

deelte zijner boekverzameling had moeten getroosten, en bovendien nog in het dagelijksch onderhoud van zijn vader voorzien moest. Met de beoefening der Regten paarde hij steeds die der oude Grieksche en Latijnsche Letteren, welke hij onder het toezigt van RUHNKENIUS en VALCKENAER vlijtig had voortgezet, en ging hij, in beider gelukkige vereeniging met de regtsstudie, zijne jeugdige kweekelingen voor. Hoeveel nut hij hiermede onder de studerende jongelingschap stichtte, valt ligt te berekenen; en velen bleef de dankbare herinnering aan zijne verstandige en smaakvolle opleiding nog lange jaren daarna bij. Hem zelven verschaftte die, bij een fatsoenlijk middel van bestaan, tevens de gelegenheid om zich meer en meer te volmaken in de kennis van het oude Attische en Romeinsche Regt. Een aantal Akademische Disertatiën, van 1773 af, gedurende een tijdvak van nagenoeg twintig jaren, aan de Leidsche hoogeschool verdedigd, strekken daarvan ten bewijze, en doen als zoodanig hunnen steller meer eer aan, dan degenen wier namen zij dragen. Niet weinige exemplaren daarvan, ook nog naderhand met veelvuldige geschrevene aantekeningen van zijne hand verrijkt, benevens verscheidene uittreksels over het Attische en Mozassche regt, aangekocht uit de letterkundige nalatenschap des Hoogl. SMALLENBURG, in 1837, worden nog op de boekerij der Leidsche hoogeschool, als gedenkteekenen van VAN SANTENS onvermoeiden ijver en rustelooze werkzaamheid, bewaard.

Alzoo ambteloos, maar niet werkeloos, bragt VAN SANTEN zijnen besten levens tijd te *Leiden* door, veraangenaamd door gezelligen omgang en briefwisseling met mannen als RUHNKENIUS, VALCKENAER, BURMAN, WYTTENBACH, HIER. DE BOSCH en meer andere binnen- en buitenlandsche geleerden; en vereerd met het lidmaatschap van de *Societas Latina* te *Jena*. In zijne uitzigten op een' Akademischen leerstoel in de Regten of Letteren, en daardoor tevens in die op eene gewenschte echtverbintenis, een en andermaal te leur gesteld, sloeg hij vervolgens, om des te beter zijne onafhankelijkheid te bewaren, alle aanbod hem tot het hoogleeraarsambt gedaan vrijwillig af, alleen voor zich en zijne letteroefeningen levende. Eerst tegen het einde van zijn leven, na de omwenteling van 1795, bij welke hij het met de meest gematigden der volksgezinde partij hield, kon hij er toe besluiten om eenen tijd lang het voorzitterschap in den municipalen raad zijner woonplaats tot algemeen genoegen waar te nemen. Van den hem opgedragen lastpost van representant-plaatsvervanger ter Nationale vergadering werd hij, op zijn verzoek, om zijn toen reeds zwak en ziekelijk gestel, ontheven. Maar weldra werd hij tot de met zijne verdiensten en geneigdheden meer overeenkomstige waardigheid van Curator der Leidsche Hoogeschool benoemd; aan welke hij, in deze betrekking, behalve meer dan eene andere nuttige instelling, een afzonderlijken leerstoel voor de Vaderlandsche taal- en letterkunde oprichtte, en den grondslag leide tot een sedert meer en meer uitgebreid en thans onder afzonderlijke directe staande Akademisch Munt- en Penningkabinet. Van

Van zijn vroeger genomen besluit tot een bij aanhoudendheid on-gehuwd leven, zag hij eenige jaren later af, toen hem de gelegenheid geopend werd tot eene echtverbintenis met CATHARINA BOSCH, eene vrouw van niet onaanzienlijke afkomst en van zeldzame begaafdheden, met welke hij zijne zes laatste levensjaren gelukkig doorbragt, en aan welke hij, bij zijn verscheiden in 1798, op slechts twee en vijftig-jarigen leeftijd, eenen zoon naliet, naar een zijner voormalige vrienden, JOANNES ANDREAS genoemd. Zijne weduwe, eerst lange jaren na haren echtgenoot, in 1834, in hoogen ouderdom overleden, bleef zijne nagedachtenis heilig en ongeschonden bewaren, en vond haren besten troost in de herdenking zijner waarlijk ongemeene deugden en verdiensten.

Ons blijft nog over iets van VAN SANTEN's letterarbeid en geschriften te zeggen. Zijne Latijnsche gedichten, reeds bij zijn leven achtervolgens te *Amsterdam* in 1767, te *Parijs* in 1775, en te *Londen* in 1792 uitgegeven, en met een tweede bundeltje te *Utrecht* in 1780 vermeerderd, zijn, na zijnen dood, door de zorg van zijn vriend J. H. HOEUFFT gezamenlijk herdrukt, te *Leiden* in 1801, vergezeld van eene uitvoerige en lezenswaardige levens- en karakter-schets. In die uitgave is mede opgenomen zijne te *Leiden* in 1784 afzonderlijk uitgegevene vertaling van HOMERUS *Lofzang op Ceres*, maar niet zijne aldaar achtervolgens in 1786 en 1787 gedrukte vertalingen van eenige van CALLIMACHUS *Lofzangen*, welke de uitgever, om toenmaals voldoende, maar thans niet meer bestaande, redenen, achterwege heeft gelaten.

Na den dood van BURMAN den jongeren, in 1778, leide VAN SANTEN de laatste hand aan diens achtergelatene onvoltooide uitgave van den Latijnschen dichter PROPERTIUS, welke in 1780, te *Utrecht*, het licht zag, en waarin de laatste Elegie geheel en al door hem bewerkt is.

In 1782 gaf hij de Latijnsche gedichten uit van zijnen veelbelovenden en jong gestorvenen vriend J. HELVETIUS, en plaatste hij in de destijds hier te lande uitgegevene *Nouvelle Bibliothèque Belgique* een sierlijk gesteld Fransch levensbericht van denzelfven.

In 1785 liet hij de Latijnsche gedichten van J. FARSETIUS, een geletterd Italiaan, te voren in *Frankrijk* uitgegeven, hier te lande herdrukken, en droeg hij dien herdruk met eene fraaije elegie aan den dichter op. Van 1783 tot 1796 zagen zijne *Deliciae Poëticae*, eene verzameling van keurstoffen uit onderscheidene nieuwere Latijnsche dichters, en waaronder vele nimmer te voren uitgegevene, in acht stukjes achtervolgens het licht. In 1788 leverde hij afzonderlijke uitgaven van M. SERVIUS HONORATUS (een oud Latijnsch taalkundige) *Centimetrum*, en van des Latijnschen dichters CATULLUS *Elegie aan Manlius*, als proeve eener nieuwe bewerking. En, ten blijk dat zijne letteroefeningen zich niet alleen tot de Ouden, maar ook tot zijne moedertaal uitstrekten, schreef hij in 1796 eene *Ruwe proef*

proef over het werktuiglijke der Dichtkunde, ten onderzoek opgedragen aan het genootschap *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, welke hij voornemens was verder voort te zetten, ware hij daarin niet door den dood verhinderd.

Deze zijn, om niet te spreken van onderscheidene bijdragen tot tijdschriften, onder anderen tot WYTTENBACH's *Bibliotheca Critica*, de geschriften welke VAN SANTEN bij zijn leven in het licht gaf. Ware hem een langer leven vergund geworden, ongetwijfeld zoude hij de geleerde wereld met nog veel meer vruchten van zijne vlijt en studie verrijkt hebben. Behalve de oude Latijnsche dichters CATULLUS, TIBULLUS en OVIDIUS, welke hij voornemens was in het vervolg te bewerken, en voor welke hij reeds veel verzameld had, liet hij eene reeds grootendeels afgedrukte nieuwe uitgave na van den Latijnschen Grammaticus TERENTIANUS MAURUS, benevens het door hem opgeteekende voor eene dergelijke van den Griekschen dichter CALLIMACHUS, met zijne eigene Latijnsche vertaling. Beide vertrouwde hij bij uitersten wille toe aan de zorg van twee zijner vrienden, EV. WASSENBERGH te *Franeker*, en P. VAN BRAAM te *Dordrecht*. Zijn TERENTIANUS MAURUS is, na verloop van vele jaren, eindelijk voltooid uitgegeven, door den Amsterdamschen hoogleeraar D. J. VAN LENNEP, te *Utrecht*, in 1826: maar van zijnen CALLIMACHUS is nimmer iets in het licht verschenen; en waar, na den dood van WASSENBERGH in 1826, zijne *Collectanea* gebleven zijn, is ons niet bekend.

VAN SANTEN's stoffelijk overschot rust, volgens zijne eigene en uitdrukkelijke begeerte, te *Katwijk aan den Rijn*. De plaats is, naar het voorbeeld van meer andere groote vernuften, wier naam alleen hun ten grafchrift verstrekt, kenbaar aan het eenvoudige opschrift: LAURENTIUS SANTENIUS.

Wie iets meer verlangen mogt, raadplege, behalve HOEFFT's Voorberigt voor L. SANTENII *Poëmata*, *Lugd. Bat.* 1801 en SAXU *Onom. Liter.* P. VIII. p. 408, ook nog WYTTENBACH's *Biblioth. Crit.* P. XI. p. 133. sqq. en SIEGENBEEK's *Gesch. der Leidsche Hoogeschool*, Dl. I. bl. 358 — 361, waar men mede zijn portret vindt, en Dl. II. in de *Toel. en Bijl.* bl. 30. Van zijnen letterarbeid, aan CALLIMACHUS besteed, vindt men op meer dan eene plaats loffelijke melding gemaakt door VALCKENAER op CALLIMACHI *Elegiarum fragm.* uitgegeven door LUZAC, L. B. 1809. Zijne verdiensten in de Latijnsche Poëzij zijn opzettelijk in het licht gesteld door den Hoogl. HOFMAN PEERLKAMP in zijn werk, *over de Nederlanders, die de Lat. Dichtk. beoefend hebben*, *Haarl.* 1838, p. 533 sq.

SANTORINO, SINT ERINI, SANTERINO of SANTORIJN genaamd, is een eiland in den *Archipel*, ten N. van *Candia* en ten Z. van *Namphio*, door HOMERUS onder den naam van *Kalliste* zeer geroemd, heeft omtrent acht uren in den omtrek, doch is moeilijk te naderen om de menigte van rotsen; welke hetzelfde omringen.

De

De hoofdplaats wordt *Scaro* genaamd. Het eiland is redelijk vruchtbaar en brengt granen, katoen en wijn in overvloed op. De bevolking wordt op 10,000 zielen berekend.

SAPHAR is de naam der tweede maand van het Arabisch jaar, en heeft 29 dagen.

SAPORTAS, (ABRAHAM JACOB), was in zijn leven Voorzitter der 4^e klasse van het Koninkl. Ned. Instituut en lid des raads van bestuur der koninkl. Academie van beeldende kunsten. Aan een vast oordeel paarde hij algemeene kunst-kennis, smaak en belezenheid, terwijl zijn open karakter, dienstvaardigheid en trouwhartigheid hem aangenaam in de gezellige verkeerung maakten en in vriendschapsbetrekkingen aanbevalen. Hij overleed te *Amsterdam*, in den ouderdom van 59 jaren, op den 27. van Grasm. 1836.

SAPPHO of SAFFO (Nederlandsche Opera). Dit heerlijk muziekstuk werd door den beroemden Amsterdamschen componist J. B. van BREE gezet op de woorden van den dichter J. VAN LENNEP, en in Leuven. 1834 het eerst te *Amsterdam* ten tooneele gevoerd.

Wie kent niet de vermaarde Grieksche Lyrische dichteres SAFFO, omstreeks het jaar 612 vóór onze tijdrekening, te *Mysilene*, op het eiland *Lesbos*, geboren? Wie kent niet haren roem, wie kent niet hare rampen, haar wanhopig uiteinde? Wel zijn er slechts ettelijke oden en fragmenten van haar overgebleven, maar ook dit weinige zouden ons voldoende hare hooge begaafdheden doen blijken, zelfs al hadden niet zoo vele Grieksche en Romeinsche schrijvers, in de later volgende eeuwen, met den uitbundigsten lof van haar gewaagd. PLATO noemt haar zelfs *de tiende muze*. Deze SAFFO nu, met hare lotgevallen en haar uiteinde, heeft de dichter der Opera tot zijn onderwerp genomen, en, aangezien met Opzigt tot de bijzonderheden van haar leven ons weinig met zekerheid bekend is, had hij te meer vrijheid dezelve in dit zijn werk naar de vinding van zijn vernuft, voor te stellen. Het volgende is eene korte schets dezer Opera:

SAFFO, aan de opvoeding van den knaap FAON, op het eiland *Lesbos*, vele moeite en eenen vurigen ijver besteed hebbende, werd op hem verliefd, en bood hem, toen hij tot jongeling was opgewassen, haar hart en hare hand aan. FAON, in wien het gevoel der geslachtsliefde nog niet was ontwaakt, nam uit erkentelijkheid en eerbied het aanbod zijner meesteres aan, en zwoer haar trouw. Naauwelijks echter had hij dezen eed uitgesproken, of de last er van viel hem derwijze zwaar op het hart, dat hij SAFFO en *Lesbos* ontvlugtte en eene wijkplaats op het eiland *Leucadia* zocht. Door zijne dappere daden, door zijne liefvalligheid en het geven van onderrigt in de zang en andere kunsten, verwierf zich hier FAON de genegenheid en achting der landlieden. Ook ontvonkte zijn hart welhaast in liefde voor IFISE, een onderloos, schoon en beminnelijk meisje, wier hart ook voor hem in wedermin ontvlamde. Met de wederzijdse verklaring dezer liefdedrift, en getrouwheids-gelofte voor het

al.

altaar van VENUS, omstuw'd door een aantal landlieden, begint de opera. De dichter heeft hier een tooneel geleverd, hetwelk, als een bevallig Idyllisch tafereel uit de beste tijden der middeleeuwſche troubadour-zangers, kan worden aangemerkt. ILUS, het opperhoofd van eenen jagers ſtoet, die inſgelijks IRISE bemint, verſchijnt hier, en door zijnen woesten aard, door zijne ruwe liefdeverklaring, door zijnen jegens den vreemdeling FAON zich ſmadend uitdrukkenden haat, geeft hij levendigheid en verſcheidenheid aan het tafereel. Dit bedrijf eindigt met de komſt van EVANDER, een der voornaamſte bewoners van *Leucadia* en een groot vereerder van SAFFO, die, met blijdſchap, hare eerlang te verwachten aankomſt aan het volk verkondigt, hetgeen allen in vreugdvervoering brengt, uitgenomen FAON, die zich daardoor in de grootſte verlegenheid gevoelt.

Het tweede bedrijf vangt aan met een koor van feestelijk gedoschte zangers in den voorhof van APOLLO's tempel, die hunne verblijding wegens SAFFO's komſt uitdrukken. EVANDER, aan hunne ſpits, bezingt in eene *Aria* SAFFO's lof en roem. ILUS verſchijnt, en nu verwijdert zich het koor; hij verhaalt aan EVANDER zijne liefde voor IRISE en beweegt hem, in den raad der ouden zijns medeminnaars verbanning te bewerken. Een bode brengt de tijding van SAFFO's landing. EVANDER vertrekt, en in eene aria drukt nu de woeste ILUS zijne blijdſchap over FAON's val en zijne minachting voor de kunſten uit. Nu verſchijnt SAFFO, door EVANDER geleid. Door zang, dans en ſpelen vieren de koren hare komſt. SAFFO dinkt, en verlangt in APOLLO's tempel te offeren. Zij ſmeekt, in ſtilte, dien God, haar haren FAON te doen vinden, waarom alleen zij op *Leucadia* is gekomen. Van APOLLO's priesters vergezeld, treedt zij den tempel binnen.

In het begin van het derde bedrijf ziet men SAFFO met hare vriendin ISMENE en met PALAEMON in EVANDER's paleis. Laatsgenoemde, EVANDER's huishofmeester, beſchrijft voor SAFFO de omgelegene landsdouwen, welke men uit het vertrek kan overzien, en zingt een lied met koor, waarin hij de bijzonderheden der *Leucadiſche* rots te kennen geeft, daarin beſtaande dat, door van die rots in de golven af te ſpringen, de hopeloos beminnende of den dood of genezing der minnepijn vindt. SAFFO daarop met ISMENE alleen gelaten, vertrouwt nu aan deze hare vriendin, hoe zij, om FAON te zoeken, herwaarts is gekomen. Zij verwerpt haren raad om de verſmade liefde in haar hart te ſmooren, en zendt haar uit om van haren FAON berigten te gaan opſporen. Vervolgens herdenkt zij in eene aria FAON's jeugd, bloei en wasdom, liefde en ontrouw. Hierop valt zij in ſlumering en ziet in eenen droom FAON's verbindtenis met IRISE, hare eigene vertwijfeling en haren dood. Zij ontwaakt met eenen gil, en verneemt nu, van hare daarop toefſchietende vriendin ISMENE, het verblijf van FAON op dit eiland. Ook IRISE verſchijnt, bekend hare liefde voor FAON, verhaalt hoe tot diens verbanning het vonnis is uitgespro-

spoken, en smeekt SAFFO haren landgenoot door hare voorspraak te redden. In eene lange finale breekt SAFFO in hare smart en woede over FAON's nieuwe liefde uit, en bekent in het einde hare eigene liefdedrift, terwijl IFISE hare wanhoop, EVANDER, PALAEMON en het koor van slaven en slavinnen hunne verbazing uitdrukken. Allen begeven zich naar FAON's woning. Dezen ziet men met het vierde bedrijf op den voorgrond eener landstreek. Een koor van veldelingen weeklaagt over het onregtvaardige vonnis tot FAON's verbanning, en telt de weldaden op, welke hij hun bewezen heeft. FAON verschijnt, en poogt te vergeefs hen te doen bedaren. Zij verlaten hem, met oogmerk om de intrekking van het vonnis te verkrijgen. Na eene aria, in welke FAON zijn eigen en IFISE's lot betreurt, keert hij in zijn woonverblijf terug. SAFFO komt met IFISE, EVANDER, ISMENE en gevolg; doet allen zich verbergen, neemt hare luit ter hand, en zet alleen zich voor FAON's woning neder. Zij zingt nu een lied, hetwelk in vroegere dagen haren beminden FAON kon verrukken; het lokt FAON naar buiten, hij herkent haar, doch te vergeefs poogt zij in hem wedertiefde te wekken. Nu brengt zij IFISE voor hem, en verwijt hem zijne tronweloosheid. Hij verdedigt zich door te verklaren, dat hij voor haar nimmer de drift der min heeft gevoeld, en alleen IFISE zijn hart in liefde heeft ontvonkt. SAFFO barst hierop in verwenschingen tegen hem uit. De landlieden treden nu op, bedreigen woedende EVANDER en diens gevolg, en eischen van hem de herroeping van het tegen FAON uitgesproken banvonnis. ILUS, door PALAEMON hiervan onderrigt, shelt met zijne jagers EVANDER ter hulp. Het gevecht wordt echter door FAON belet, die vrijwillig zich ter verbanning bereid verklaart.

Het vijfde bedrijf vertoont eene rotsachtige streek aan zee, met de hooge, voorspringende rots *Leucate* in het verschiet. Het is avond, en ILUS beraamt met zijne jagers IFISE's schaking, waarna zij zich achter de rotsen verbergen. FAON verschijnt in reisgewaad, neemt afscheid van IFISE, wier woning nabij gelegen is, en vertrekt. IFISE, alleen gelaten, wordt door ILUS en de jagers overvallen en weggevoerd. Op haar noodgeschrei keert FAON terug, doorstoot ILUS, doet de jagers vlugten, en bevrijdt dus IFISE. EVANDER, van de vlgtende jagers het gebeurde vernomen hebbende, verschijnt met raadsheeren en gevolg. Hij verklaart, dat ILUS zijne welverdiende straf ontving, dat de raad het verbanningvonnis herroepen, maar tevens bepaald heeft, dat FAON zich zal verbinden met zijne eerste geliefde, SAFFO, welke hij aankondigt als weldra te zullen verschijnen, om met hem naar het altaar te treden. Bij hare komst poogt SAFFO te vergeefs FAON tot eene verbindtenis met haar te bewegen; doch nu zij PALAEMON, die naar het lijk van ILUS zoekt, eene strofe uit het haar reeds bekende lied over de wonderbare eigenschap der *Leucadische* rots, hoort zingen, verandert zij van zin, en vermaant nu EVANDER, FAON met IFISE te vereenigen. Daarop belijft

ALGEM. AANHANGS. V. c.

D

zij

zij de rôt en stort zich in zee neder. De schrik en ontzetting der omstanders is algemeen. Haar lijk wordt gezocht en gevonden; een treur- en tevens lofbied op SAFFO besluit het stuk.

Onze schets der Opera SAFFO doet zien, dat de dichter eene geheel nieuwe baan voor deze soort van kunstgewrochten heeft willen openen; dat hij, geheel afwijkende van den tegenwoordigen smaak, het aloude treurspel in de opera wil doen herleven. Van daar, dat in het onderhavige werk de koren schier overal voorkomen en een wezenlijk aandeel in de handeling nemen; van daar de beperking van plaats en tijd, enz.; van daar welligt ook de keuze van een oud Griensch onderwerp, enz. Ter bereiking van het blijkbaar doel des dichters is dan ook dit zijn zangspel, onzes erachtens, tamelijk wel strekkende, de vinding en het zamenstel der handeling zijn vrij eenvoudig en toch met kunst bewerkt. Wat de muziek betreft, deze is, over het geheel genomen, zeer nauwkeurig voor de woorden en situatiën gepast, en zelden hebben immer dichter en componist meer eensgezind gewerkt, dan de Heeren VAN LENNEP en VAN BREE gedaan hebben. De korte, maar voortreffelijk uitgewerkte ouverture begint met eenige weinige maten allegro con fuoco $\frac{1}{4}$, gaat vervolgens over in de melodie der 2de afdeeling van het lied N°. 8, *à la Sicilienne* $\frac{3}{8}$, waarin de wonderdadige eigenschappen der *Leucadische* rôt verhaald worden. Na eene meer uitvoerige herhaling van dit thema keert het allegro terug, maar in $\frac{3}{8}$ maat en vivace, en gaat voort tot aan het, met krachtige tutti's en twee bevallige zachte melodiën afwisselende, einde; alles is daarbij vloeiend, de onderscheidene gedachten aan een gefchakeld, en het eene uit het andere, als het ware, onmiddellijk voortspruitende. Eene dier zachte melodiën schijnt ons echter niet voor de gelegenheid destig genoeg te zijn. N°. 1 der volgende muzikstukken begint met een koor der veldbewoners, allegretto $\frac{3}{4}$ met allegro $\frac{6}{8}$ maat, coupletsgewijze en met dans vergezeld; bevallige verzen, naar een lied van BÜRGER zoo het schijnt, en eene even bevallige melodie. Bij de uitvoering drage men vooral zorg dat de mannen-stemmen niet te sterk aanzetten, en daardoor de vrouwen-stemmen te weinig uitkomen. In het volgende zich aansluitende Recitatief en Aria van IFISE schildert dit eenvoudig landmeisje, op eene zeer gepaste, naïve en bevallige wijze, hare geheime liefde voor FAON, terwijl het verscholen en haar bespiedende koor haar (ter zijde) zacht accompagneert. Deze Aria moderato $\frac{1}{4}$ kan allerliefst worden voorgedragen. Het weder te voorschijn tredend koor hervat den dans; FAON treedt op, en schildert, in een Recitatief en Aria $\frac{1}{4}$ en Allegretto $\frac{3}{4}$, zijne liefde voor IFISE, in welk laatst mouvement een koorzanger, die de gelieven tot eikander brengt, zoo als ook IFISE en het koor invallen, waarmede dit nummer sluit, hetwelk over het geheel genomen, althans voor het tooneel, veel te lang en steeds in éenen en den zelfden geest geschreven is. Alleen de goede verzen en de goede

mu-

muzijk kunnen hier de verveling beletten. N°. 2, Koor van Jagers, vivace $\frac{3}{4}$, van achter de schermen door horens geaccompagneerd, is kort, krachtig en eigenaardig, en moet los en fiks worden gezongen; het begin herinnert aan het Jagers-koor uit het *Vrijfchor*, doch de verdere melodij is origineel, en verdient even wereldkundig te worden als het voorbeeld. N°. 3, Trio, met koor, allegro $\frac{3}{4}$, waarin de woeste ILUS zijnen hartstogt ende zachtmoedige FAON zijne teedere liefde voor IRISE, en deze hare wedermin voor FAON, te kennen geven, waaraan de beide koren zich aansluiten, drukt door Fortes of Piano's en ook door Mineur of Major, maar niet door verscheidenheid van rhythmus of melodie, de onderscheiding der verschillende gevoelens uit, welk laatste voorzeker verkiezlijker zoude geweest zijn; niet te min, hoe lang ook dit muzikstuk in den zelfden gang is volgehouden, is hetzelfde onderhoudend. N°. 4, finale, allegretto $\frac{3}{8}$, Kwartet met Koor, bevat eene bevallige dansmelodij, en schetst de vreugd over de tijding van SAFFO's aanstaande komst op *Leucadia's* strand; dit stuk, als finale, en voor deze gelegenheid, is welligt niet deftig genoeg. Had niet de dichter vijf bedrijven willen leveren, en indien de verandering van tooneel zulks toeliet, zoude dit koor zeer wel gemist en het eerste met het tweede bedrijf in een gesmolten kunnen worden, vermits buitendien de Opera reeds te lang is (de vertooning duurde te *Amsterdam* van 6 tot 11 ure), en ook het tweede bedrijf met een Koor begint, hetwelk SAFFO's komst en roem vermeldt. Dat muzikstuk, N°. 5, Indroductie, Koor en Aria van EVANDER (Tenor), allegro brillante $\frac{3}{4}$, is een der beste van dit werk, en werd ook door het koor, zoo wel als door den Heer VOET (EVANDER) zoo voortreffelijk voorgedragen, dat hetzelfde bij de eerste opvoering moest herhaald worden. Het onderscheidt zich bijzonder door deftige marsch-rhythm en tevens door bevallige melodien, die nu eens enkel door de blaas-instrumenten, als b. v. de fluiten, het liefelijk gezang der flomelen, dan weder, door stouter gangen der strijk-instrumenten, SAFFO's alles overtreffend dichtvermogen schetsen. N°. 6, finale van het tweede bedrijf, begint met eene Aria van ILUS, Allegro $\frac{3}{4}$, waarin deze eerst al furioso aan zijne woeste vervoering lucht geeft, en vervolgens, door de vreugde der uit de verte naderende feestelingen, uitgedrukt door vrolijke wijzen der instrumenteering, in eene meer blijde stemming wordt gebracht, zoodat de gramstorige, zijns ondanks, moet mede huppelen en springen, waarna hij zich, ten slotte, met herovating van het furioso verwijdt. Daarop komt het koor en heft een feestlied aan ter eere van SAFFO, die door hetzelfde wordt binnengeleid. Het daarop volgende solo-gezag van SAFFO, de afwisselende koorgezangen der feestelingen en der priesters van APOLLO, als ook de zaamgevoegde stemmen van SAFFO en IRISE zijn allen, offchoon in tempo en rhythmus soms verschillende, in dezelfde

maat zeer goed volgehouden en eigenaardig gefchetst; daar zich echter geene bijzonder uitkomende punten hierin voordoen, is dit al te gerekte muzikstuk minder voor de Opera, dan wel voor het Concert geschikt. Hetzelve werd te *Amsterdam* overigens vrij juist uitgevoerd en de zangers en zangeressen verdienden en verwierven de toewijding van het publiek. De introductie van het 3de bedrijf, N°. 7, adagio $\frac{1}{4}$, is een lief muzikstukje. N°. 8, lied of ballade à la Sicilienne, moderato $\frac{1}{4}$ met $\frac{3}{4}$ afwisselende, met koor, is even bevallig en eenvoudig als populair, en werd door den Heer NEITS als PALAEMON, vrij verdienstelijk voorgedragen. N°. 9, recitatief, andante en allegro $\frac{1}{4}$, aria van SAFFO, met obligaatkoren, bevat ingelijks zeer veel schoons, en werd door Mw. STROETZ, met veel gevoel en uitdrukking, zuiver voorgedragen. De herinnering der schoone dagen, welke zij met haren beminden FAON op *Lesbos* sleet, zweeft met al derzelver zaligheden voor haren geest voorbij, en de teedere horen bootst haars minnaars liefvallige zoete stem na. Deze horen-solo-partij werd hierbij door den Heer POTDEVIN zoo liefelijk voorgedragen, dat luide bijval hem ten deel viel. De groote menigte der verzen, de veelvuldig er in vervatte dichterlijke beelden, zijn voor de compositie zeer moeilijk, en de Heer VAN BREE verdient hoogen lof daarvoor, dat hij die, in deze Opera zoo dikwerf voorkomende moeilijkheden, op eene zoo schitterende wijze heeft weten te boven te komen. Eene onaangename gewaarwording gaf het ons, en voorzeker niet aan ons alleen, van SAFFO te hooren, dat zij FAON reeds in de wieg getroeteld heeft. Hoe veel ouder moet zij dan wel zijn dan haar minnaar, wien zij zoo schaamteloos achterna loopt? Daarentegen voldeed de nu volgende declamatie met muzijk buitengewoon, en men zoude wenschen dat men SAFFO meer in dier voege mogt hooren. Ook hare sluimering en haar droom zijn eigenaardig gedacht, en de daarin vervatte herhaling van het koor N°. 1, het geschuiwel en gesis der slangen van den minnenijd, zoo ook het onweder zijn daarin wel aangebragt; maar dit is alles wat te kort, en de donderslag die SAFFO moet doen ontwaken, komt wat te vroeg. Het finale, N°. 10, allegro $\frac{3}{4}$, is al te lang gerekte, zonder afwisseling van tempo of rhythmus. Er wordt evenwel eenige verscheidenheid in aangebragt door de tegen elkander scherpe afstekende karakters der woedend driftige SAFFO en der teedere zachtzinnige IFISE, voorts ook door de verbazing van EVANDER en het koor, die eerst laat gewaar worden, waarom SAFFO dus tegen IFISE is verbijterd. Omtreeks het einde vereenigen zich allen in een presto, waardoor dit bedrijf vrij krachtig en levendig sluit. N°. 11, eerst larghetto en vervolgens moderato $\frac{1}{4}$; koor der over FAONS verbanning weklagende veldelingen, ten slotte Allegro $\frac{1}{4}$, wanneer het koor stout en krachtig verklaart den raad te zullen dwingen tot herroeping van het vonnis. In dit stuk munteden FAON en de onderscheiden solo-stemmen der koorzangers weinig uit, en maakt

zelfs

zelfs een der herders zich belagchelijk door overdrevene **ACHILLES**-gebaren. N°. 12, Adagio $\frac{3}{4}$, Aria van **FAON**, met obli gaat violoncello, bevalt weinig, zoo wel wat compositie als uitvoering betreft. **FAON** doet niets dan jammeren en klagen, hij verheft zich nergens boven zijn noodlot met de zielskracht, die zulk een held behoort te bezitten. Het volgende Nummer 12, Andante $\frac{3}{8}$, Duo van **SAFFO** en **FAON**, is, onzes inziens, noch door den Dichter, noch door den Componist wel gevonden. **SAFFO** plaatst zich geheel alleen voor **FAON**'s eenzaam gelegene woning, en wil een lied zingen, waarmede zij in vroegere dagen zijn hart kon verrukken, en waardoor zij hem thans in hare armen denkt terug te voeren. Welk ander lied zoude zulks moeten zijn dan een minnelied; maar neen, het verheft den lof der dicht- en toonkunst, of liever der melodij, zoo als hier **SAFFO** het noemt. Deze lofzang nu, is door den Componist klagende en in mineur in muziek gebragt; dit komt ons voor, eene misgreep te zijn. Zóó zal **SAFFO** in hare gelukkiger dagen niet gezongen hebben, zóó zal zij thans **FAON**'s hart niet weder tot liefde ontvonken! Hetgeen vervolgens beide zamen zingen past beter voor de situatie, zoo als ook het volgende Allegro con Fuoco $\frac{3}{4}$, waar **SAFFO** aan **FAON** diens ontrouw verwijt, en hij zich verdedigt; ook het trio, wanneer nu **IFISE** er zich invoegt, is zeer goed gedacht en geschreven; het bevat zeer schoone ineenstrengelingen der onderscheidene stemmen. De uitvoering van dit trio gelukte vrij wel. N°. 14, Finale allegro vivace $\frac{3}{4}$, is een voortreffelijk ensemble stuk, maar ook te lang en zonder afwisseling van rhythmus en maat; er is echter daarentegen ook veel licht en bruin in dit stuk aangebragt door de tegen elkander afstekende zachte en forsche passages, zoo wel voor de koren als voor de solo-stemmen; de dichter heeft in dit nummer veel gelegenheid tot een goed muziekstuk gegeven. De woedende veldelingen eischen met geweld van den vreesachtigen en berouwhebbenden **EVANDER** en diens gevolg de herroeping af van het tegen **FAON** gevelde verbanningsvonnis; **ILUS** komt met zijne jagers **EVANDER** te hulp, een gevecht is op handen, doch **FAON** bevredigt beide partijen door zich vrijwillig bereid tot ballingschap te verklaren. Het treurig afscheid tuschen **FAON** en de veldelingen, **SAFFO** en **ILUS** zich tot wraak verbindende, en al het verdere is wel geschetst en uit elkander gehouden. Een en ander in de muziek herinnert aan een koor uit **JOSEPH en zijne Broeders**, met welke opera van **MEHUL** het onderhavige werk in stijl en karakter wel het meest overeenstemt. N°. 15, Introductie en bas aria, met koor, moderato $\frac{3}{4}$, met doorgaans diepe en aanhoudende toonen der blaas-instrumenten, met soursines voor de strijk-instrumenten, pianissimo gezongen, doen eene voortreffelijke werking, en drukken zeer wel de stilte van den nacht en het kennelijk booze opzet van den jagertroep en van **ILUS** uit. N°. 16 begint weder met een lamentofo mineur, andante $\frac{3}{4}$, van **FAON**; daar-

op gaat hetzelfde over tot duo klagende maar meer hartstogtelijk, met IFISE, allegro $\frac{3}{4}$. Dit stuk is zeer wel bewerkt en herinnert aan eene Cantate van den Componist zelven; het ingevoegde piu moderato bevat zeer bevallige figuren voor de viool en ook voor de klarinet. Dit afscheidstoonel tusschen FAON en IFISE werd ook vrij wel uitgevoerd. Daarop volgt weder een duo, N°. 17, Vivace $\frac{3}{4}$ tusschen dezelfden, nadat FAON zijne geliefde uit de handen harer roovers heeft gered; ook dit stuk is vrij wel bewerkt, doch wij kunnen ons hier niet onthouden van aan te merken, hoe een groot nadeel voor deze Opera daarin is gelegen, dat de Componist de partij van FAON niet voor Tenor heeft geschreven, en welligt ook, wegens het schrale zangpersoneel, niet voor die stem heeft mogen schrijven. Vooreerst is de verwijfde, onnatuurlijke smaak der Zuid-Europeanen, die hunne helden- en minnaars-rollen door vrouwen doen vervullen, nog veel aanstootelijker en walgelijker voor ons Noordbewoners, en anderdeels vinden wij in deze opera verscheidene stukken, als duo's en trio's, in welke geene andere dan vrouwen-stemmen op elkander volgen, hetwelk uit den aard der zaak eentonig moet worden. N°. 18, het laatste finale, begint met hetzelfde koor als N°. 1; daarop volgt een moderato $\frac{3}{4}$, waarin SAFFO eerst haren trotschen eisch op FAON's weigering en IFISE's smeeken, hare wanhoop en weeklacht zeer natuurlijk uitdrukt; een hier ingevlochten Couplet der ballade N°. 8, door PALAEMON van uit de verte gezongen, is wel gedacht, en hier geheel op zijne plaats. SAFFO hervat daarop het moderato $\frac{3}{4}$, waarbij de koren en andere stemmen afwisselen; zij gaat over tot een larghetto $\frac{3}{4}$, met pezzicato-accompagnement, het lijkgedicht voor ILUS. Daarop, in een recitatief, begeert zij van EVANDER, dat hij FAON en IFISE vereenige, en na een kort en krachtvol vaarwel, stort zij zich in de golven. In een allegro con fuoco $\frac{3}{4}$ geven allen fortissimo hunnen schrik te kennen, en dalen tot een weemoedig klagend pianissimo af. EVANDER vervult SAFFO's laatste bede, het koor zingt eerst eenen treurzang, moderato $\frac{3}{4}$ bij SAFFO's wedergevonden lijk, en sluit voorts het geheel met een brillant allegro $\frac{3}{4}$, SAFFO's onsterfelijken roem verkondigende.

SAQUEN. De Perzen noemden aldus de volkeren, welke de Grieken Scythen noemden, en die bij ons thans onder den naam van Tartaren bekend zijn; maar de eigenlijke Saquen woonden aan de oevers van den *Jaxartes*, aan den voet van den berg *Imaus*, doch zij hebben zich naderhand verder uitgebreid.

SARDANAPALUS, een *Asyrisch* Vorst, een der schandelijksten en onwaardigsten, waarvan de oudheid gewaagt. Hij hield zich in zijn paleis steeds met zijne vrouwen op, ging even als deze gekleed en geblanket, en leidde een wellustig leven. Na zijnen dood rigtte men hem een standbeeld op, verbeeldende iemand die danst met het opschrift: *Eet, drink, vermaak U wel; al het overige is niets.*

SARDET. (DIRK) Deze voorheen zoo bekende en beroemde tooneel-

neelspeler werd geboren te *Amsterdam*, in het jaar 1747, en betrad voor de eerste maal het publiek tooneel in het jaar 1770 bij het Vlaamsche tooneelgezelschap, onder directie van den Heer Nijts, hetwelk destijds veel genoegen gaf door het opvoeren van meest uit het Fransch in het Vlaamsch vertaalde zangspelen. Na het afbranden des Schouwburgs in het jaar 1772 vertrok hij naar *Rotterdam*, waar hij zich in het huwelijk begaf met de Weduwe LAMBERGER, geboren WOUTERS. Na eenigen tijd met zijne gade aldaar bij het tooneelgezelschap van Meisjvrouw M. DE BRUYN te hebben doorgebragt, werd hij, benevens zijne vrouw, aan den nieuwen Schouwburg te *Amsterdam* verbonden in het jaar 1779, waar hij voor de eerstemaal de rol van AREND, in VONDELS Treurspel, GYSBRECHT VAN AEMSTEL, vervulde.

Onbegrensde ijver in het naauwkeurig vervullen van al de hem toevertrouwde rollen, herzij in Treur-, Tooneel-, Blij- of Zangspel, eene aangename en smaakvolle voordragt, eene sijne beschaving en gemanierdheid, (welke men voorheen slechts aan de *Fransche* Tooneelspelers toefschreef), dit alles verwierf hem spoedig de gunst van het publiek, welke hij onafgebroken tot in zijnen hoogen ouderdom heeft mogen behouden. Hoedanig men ook dikwerf de gebreken in het somtijds onaangename van zijne stem voor den zang heeft gegisp, en of men destijds niet zoo veelvergend of kiesch jegens den zang was, of dat onze SARDET deze gebreken, door de uitvoering der rollen zelve, wist te doen vergeten; — dit is echter zeker, dat hij in het Zangspel met zijne rollen van den *Deserteur*, SICHEL (in den *Doctor en Apotheker*) JAQUES, (in de *Drie Landbouwers*) van ROEST (in den *Hoefsmid*), ORONTES (in de *Melomanie*) en in vele andere, een algemeen en aanhoudend genoegen gaf. Zijn GASTON (in GASTON en BAJARD.) om slechts één zijner menigvuldige Treurspel-rollen te noemen, bewees zijne bekwaamheid en studiën in dit verheven kunstvak; terwijl hij in het Tooneelspel zijne rollen met de meeste waarheid en edelheid voordroeg, en niemand hem in het Blijspel den lanwer betwiste, dien hij zelfs vooringenomene vreemdelingen wist afedwingen en de *Fransche* Tooneelspelers hem waardig keurden; gelijk wij ons ook vleijen, dat bij de oude tooneelminnaars, zijne *Glorieus*, de *Optimist*, VALCOUR (in den *Deserteur*, Tooneelspel) en LA FOSSE (in de *Jonge Richelieu*) nog niet vergeten zullen zijn. Den eersten van Lentemaand 1814, nam deze vermaarde Tooneelspeler zijn afscheid van een publiek, hetwelk hem zoo vele jaren met genoegen had zien optreden, vervulde voor de laatste maal de rol van VAN ROEST, (in de *Hoefsmid*) in eene vertooning ten zijnen voordeele, hem door de toenmalige Directeuren van den Amsterdamschen Schouwburg, de Heeren SNOEK en MAJORSKY vergund; en betuigde zijne erkenenis bij monde van zijn' kunstgenoot de Heer WESTERMAN, met een doeltreffend vers, door dezen dichter vervaardigd; terwijl hem door voorgemelde Directeuren, als een bewijs hunner hooge achting voor dezen grijzen kunstenaar, een jaargeld van duizend gulden werd toege-

legd. Weinig tijds mogt hij echter zijne roemvolle rust genieten; hij overleed te 's *Graveland*, (werwaarts hij zich ter woon had begeven), in het 70ste jaar zijns ouderdoms, en werd aldaar begraven, den roem nalatende, van door zijne talenten den Schouwburg met eene onvermoeide vlijt en werkzaamheid, jaren lang, niet weinig lof en voordeel te hebben aangebragt, en zich nimmer de achting van beschaafde en kundige lieden, waaronder hij gaarne verkeerde, te hebben onwaardig gemaakt.

SARDET, (JACOBA) geboren WOUTERS, werd in den jare 1753 te 's *Gravenhage* geboren. Haar eerste huwelijk met den Heer LAMBERGEN duurde weinig tijds, waarop deze jeugdige Weduwe ten tweeden male huwde met den Tooneelspeler DIRK SARDET, (zie het vorige artikel.) Door de Natuur met al datgene begaafd, hetwelk haar een gunstig onthaal op het tooneel verzekerde, ontwikkelden zich hare geestvermogens en bekwaamheden voor de kunst, aldaar beoefend, even zoo snel, als hare jeugdige bevalligheden. De groote meester en hervormer des tooneels, de onsterfelijke CORVER, (wiens leerlinge zij was), wist dezelve te besturen, en tot het moeijelijk doel te leiden; en daar hare vatbaarheid en ijver aan zijne lessen, en onderrigt volkomen beantwoordden, bleef zij steeds de lievelinge en dankbare leerlinge des grooten mans. Na eenigen tijd met haren Echtgenoot te *Rotterdam* aan het daar spelend tooneel-gezelschap, onder directie van Mejufv. M. DE BRUIN, te hebben doorgebragt, verscheen zij met hem voor de eerste maal op het tooneel van den Amsterdamschen Schouwburg, in het jaar 1779, met de rol van RAFAËL in VONDEL's treurspel GIJSBRECHT VAN AMSTEL, en met die van ROOSJE, (in de *Bruiloft* van KLORIS en ROOSJE), waarin zij ook op eene voldoende wijze haren aanleg tot den dans deed kennen, voor welke zij, tot in hare laatste levensjaren, veel lust betoonde, en denzelven in het laatstgemelde stukje, in de rol van PIETERNEL, jaarlijks tot genoegen der aanschouwers uitoefende. Niemand als zij, bezat zoo zeer tot aan haar afsterven de achting en genegenheid van al hare kunstgenooten, en behield de liefde van een dankbaar publiek; hetwelk nimmer de aangename uren vergat, welke zij met de voorstelling van LOUISE DE COLIGNY, in het Treurspel OLDENBARNEVELT, SEMIRE, in MONZONGO, of als RODUGUNE, HYPERMNESTRA en KLYTEMNESTRA aan hetzelfde geschonken had.

Onze Tooneelspeelster doorleefde, aan den Amsterdamschen Schouwburg, zeker den tijd van deszelfs grootsten roem en luister, en schitterde aan de zijde van de onvergetelijke ZIESENIS (geb. WATTIER) en onder een zoodanig aantal van hoogstverdienstelijke kunstenaars, als men daar welligt in langen tijd niet meer vereenigd zal vinden. Haar kunstarbeid is daar nog in een blijvend aandenken, en maakt de optelling van hare meest uitmuntende rollen in het Treur- en Blijfspeel overbodig. Zij overleed in Sprokkelmaand van het jaar 1813, in het 60^e van haren ouderdom te *Amsterdam*, en werd aldaar door

door hare kunstgenooten deftig en statig ter aarde besteld, waarvan sommigen haar als eene moeder vereerden, en allen haar als eene goedhartige en buitengemeen verdienstelijke vrouw betreurden.

SARDIJNENVANGST. Men heeft te *Belle-Isle* over de 150 sloepen tot die vangst geschikt; de netten zijn van een zonderling maakfel en evenredig naar de grootte of kleinste der Sardijnen. Na middernacht begeven zich de vischERS in Zee; men werpt een lokaas in het water, dat de Sardijnen doet boven komen, die aldus gevangen worden; deze vischen gevangen zijnde, worden ettelijke dagen in grof zout gelegd, daarna de olie er uitgeperst, welke olie tot velerlei gebruik nuttig gebezigd wordt. De vangst aldaar is zeer groot.

SARDO. Een eiland, volgens de Ouden, nabij de kolommen of zuilen van *Hercules*, waar een kruid zoude groeijen veel overeenkomende met het ijpenhout, en dat zij, welke er van eten, eene ongesteldheid zouden krijgen, welke hen lagchende doet sterven. Eenige schrijvers zeggen ook, dat de bewoners van dit eiland de grijsaards aan SATURNUS opofferden, hen door stokslagen doende sterven, en bij de uitvoering van die wreedheid geweldig lachten, van waar dan ook de uitdrukking *Sardonische lach* gekomen zoude zijn.

SARTAI heeten de drie kenbaarste sterren aan de horens en het hoofd van *den Ram*; deze worden ook somtijds *Mesarchem* genaamd.

SARTORIUS, (GEORGE) was in zijn leven Hofraad en Hoogleeraar aan de Hoogeschool te *Göttingen*, Ridder der Guelphen-Orde, Correspondent van het Fransch Instituut, enz., bij welks Geschieden Oud-Letterkundige klasse hij in 1810 den eersten prijs behaalde, voor eene verhandeling, *over den staat van Italië onder de beheersching der Goshen*. Deze prijsverhandeling werd in de werken van het Fransch Instituut opgenomen, doch zag ook in 1811 te *Hamburg* in het Hoogduitsch het licht, onder den titel van: „*Versuch über die Regierung der Ostgothen, während ihrer Herrschaft in Italiën, und über die Verhältnisse der Sieger zu dem Besiegten im Lande.*”

Hij heeft meerdere blijken van zijne Geschiedkundige kennis en geleerdheid aan de Letterkundige wereld nagelaten, onder anderen: eene *Geschiedenis van het Hanzeë-verbond*. Hij had, bij zijn afsterven op den 24. van Oogstm. 1828, den ouderdom van 62 jaren bereikt.

SARTORIUS, (JOHANNES) een Amsterdammer, schreef eene Latijnsche spraakkunst, eene verzameling van 3000 Latijnsche spreekwoorden, en eene *Sylva* (zoo als hij het noemde) van spreekwijzen. Bovendien was hij bij uitstek bedreven in zijne moedertaal. Hij kende ook de Hebreeuwsche taal, las daarin de gewijde schriften, vertaalde, onder een' verdichten naam, de kleine Profeten daaruit en kreeg een afkeer van de *Roomsche* leer. Hij stierf, als Leeraar (onder 't Kruis) der Hervormden gedurende ALVA's vervolging in 1568 of 1570.

SATURNUS, dit Sterrebeeld, is, op *Uranus* na, naar het aanzien het kleinste en fraaiste onder al de planeten, en loopt omtrent in 30 jaren om den hemel; rondom hetzelfde bevinden zich zijne trawanten, welke in vijf kleine sterren bestaan, die zich rondom hem en met hem om de Zon bewegen, doch deze kunnen niet dan door de groote verrekijkers gezien worden; wat den *ring* of *kring van Saturnus* aangaat, daarvan is onder dit woord reeds gesproken. HAVEL, HUIGENS, CASSINI, WOLFF en meer anderen geven er eene volledige beschrijving van.

SATURNUSJAAR, wordt ook het *Planetenjaar* genoemd.

SAIJ, (JEAN BAPTISTE), beroemd Staatshuishoudkundige, was Hoogleenaar in deze wetenschap bij het *Collège de France* en bij het *Conservatoire des Arts et Métiers*. Zijne werken in de Staatshuishoudkunde, met name zijn *Traité d'Economie politique*, waarvan de eerste uitgave in 1803 geschiedde, en zijn *Cours complet d'Economie politique pratique*, dat hij, na acht jaren met roem het Hoogleeraarsambt te hebben waargenomen, in het licht gaf, zullen zijnen naam tot aan de nakomelingschap overbrengen.

Hij werd in 1767 te *Lyon* geboren, en mogt eenen 65 jarigen ouderdom bereiken. In de tijden der omwenteling, was hij de medearbeider van MIRABEAU, aan den *Courier de Provence*; in die van het Schrikbewind, ondernam hij met CHAMFORT en GINGUENÉ de *Décade philosophique et littéraire*, een Tijdschrift even grondig, als de *Rambler* van JOHNSON, en somtijds even luimig als de *Spectator* van STEELE en ADDISON. Als lid van het Tribunaat, stemde hij tegen de verheffing van den Consul BUONAPARTE tot Keizer; — en alzoo viel hij, tegelijk met ANDRIEUX, CARNOT, CHENIER en BENJAMIN CONSTANT, in 1804, bij denzelven in ongenade; zijn *Traité d'Economie politique* maakte daardoor onder diens regering in *Frankrijk* minder opgang, dan wel buitenslands en eerst na de herstelling der *BOURBONS*, werd hij tot het hoogleeraarsambt geroepen. Behalve de reeds genoemde werken, gaf hij zijne *Lettres à Malthus* afzonderlijk uit, gelijk ook de verhandeling over de Kanalen voor de scheepvaart en derzelver betrekkelijken invloed op den volksrijkdom; nieuwe en scherpzinnige waarnemingen nopens *Engeland* en de Engelsen; een' kleinen Staatshuishoudkundigen Katechismus, enz.; tevens medearbeider zijnde aan de *Revue Encyclopédique*. Hij overleed te *Parijs* op den 15. November 1832. Bij zijne plegtige begrafenis op het kerkhof van *Pere-Lachaise*, deed de Heer ODILLON BARROT voor de vuist eene aanspraak, en werden er redevoeringen uitgesproken door de heeren DE SACY, Ch. DUPIN, DE LA BORDE en BLANQUI, waarin hulde aan de verdiensten van dezen Franschen ADAM SMITH werd gedaan, die door de vele op elkander volgende regeringen nooit naar waarde erkend zijn.

SCALA NOVA, in *Klein Azië*. De opbrengst van deze Stad en drie daar onder behoorende Dorpen, benevens de ingevoerde handels-arti-

ke

kelen, bestaan jaarlijks door elkander in 800 kamelen vrachten koom, idem 400 garst, 300 idem boonen, 50 idem snijboonen; 150 centenaars wol, 5 idem zijde, 120 idem olie, 30 idem honing en 350 idem kaas.

De geheele handel van deze stad ontspruit uit voortbrengfelen, welke uit het binnenste gedeelte van *Klein-Azië* worden uitgevoerd. Daar de opbrengst van den landbouw van *Scala Nova* en deszelfs district, zelfs niet voldoende is voor eene maand voor de behoefte der bevolking, komen er voortdurend schepen van *Samos* en andere omliggende eilanden, welke voorraad aanbrengen.

Men scheept jaarlijks omtrent 30,000 centenaars roode en zwarte rozijnen in.

Te *Scala Nova* bevinden zich consulaire agenten van *Nederland, Frankrijk, Engeland, Rusland, Oostenrijk, Denemarken* en *Pruisfen*.

Het regt op den invoer van alle koopwaren is 9 pct. voor alle natiën. Onderscheidene artikelen zijn van deze belasting uitgesloten, als: koffij, wol, zijde, vollonée, olie, was, huiden van alle soorten en leder, katoenen, garens, vlas en hennep: alle welke artikelen een koopman drie en vier dubbeld betaalt, omdat dezelve buiten het tarief zijn, hetwelk telkens wordt veranderd.

De belasting op het koom, boonen en snijboonen is 15°/₄₀ ps. voor iedere kameel-vracht, de garst 10°/₄₀ ps., geest van wijn 12 en wijn 8 paras.

SCANDINAVISCH-SCHIEREILAND. Het Zuidwestelijk gedeelte van hetzelfde is eene groote algemeen hoog liggende landstreek; enge, diepe dalen doorsnijden dezelve, en zijn ten deele met ijsbergen en ijsvelden bedekt. Het wordt na het Westelijk-Schiereiland (*Spanje* en *Portugal*) als het hoogst liggende gedeelte van *Europa* gerekend. Ook is dit Schiereiland ongemeen rijk in Meeren. Uit het rijk der delfstoffen levert dit land, nevens het Uralische gebergte, het beste ijzer op. Hoewel in *Groot Britanje* dit metaal in de grootste hoeveelheid gewonnen wordt (jaarlijks 8,000,000 centenaars, ter waarde van 102,000,000 nederl. guldens) zoo kunnen echter deszelfs fabriken het betere ijzer van dit Schiereiland niet ontberen, zoodat dan ook van de 1¹/₄ millioen centenaars, die jaarlijks in *Zweden* gewonnen worden, slechts ¹/₃ in het land blijft, terwijl de overige ²/₃ worden uitgevoerd. De voornaamste mijnen zijn te *Orebo, Skarapparberg, Carlstad, Gefleborg, Westeras, Jankoping, Upsal*, enz.

SCANDINAVISCH GEBERGTE. Deze gebergten, tijdens de Romeinen reeds onder den naam van *Seyo Mons* bekend, zijn door Zeeën afgescheiden van de overige gebergten van *Europa*, in de Westelijke helft van het *Scandinavische Schiereiland*, (*Noorwegen* en *Zweden*), dat eene breede zamenhangende bergvlakte vormt, die Westwaarts tot aan den Oceaan reikt, hier en daar met enge, diepe, dalen door-

doorfneden, op verscheidene plaatsen mijlen ver met sneeuw en ijs bedekt is, en waaruit zich op sommige plaatsen enkele hooger liggende dalen verheffen. Ruwer en minder geschikt tot nuttig gebruik is geene landstreek in *Europa*, en daarom is deze uitgestrekte ruimte even onvruchtbaar als onbewoond. Alleen vindt men pijnboomen en berkenboomen; op de minder hooge deelen, vlechten en mosplanten, en wel aan de Westzijde hooger boven de zee dan aan de Oostzijde. De hoofdketen begint met kaap *Lindenres*, aan de Zuidpunt van *Noorwegen*, loopt door dit rijk, scheidt het voor een gedeelte van *Zweden*, loopt door *Finmarken* en eindigt met kaap *Noordkijn*. Het draagt verschillende namen, als in *Noorwegen*: *Bergen van Thule* of *Longfeld*, ten Z. van 62° N. Br.; tusschen 62° en 63° : *Dofrefeld*; en van 63° tot kaap *Noordkijn* tusschen *Zweden* en *Noorwegen*, en in *Finmarken*: *Kiolen*. Onderscheidene takken verspreiden zich van hetzelfde door verschillende deelen van *Zweden*. Tot de hoogste punten behooren: 1°. *Snöchätten* 7620, 2°. *Södre Skageföltind* 7602, 3°. *Nordre Skagest* 7098 Parijsche voeten, benevens nog een twaalfstal anderen boven de 6000 voeten.

SCARPA, (ANTONIO) werd in het dorp *la Motte* in *Frioul* geboren, studeerde aan de hoogeschool te *Padua*, waar de beroemde MORGAGNI zijn eerste leermeester was. Bedeeld met eene uitstekende geschiktheid voor de ontleedkunde, verwierf SCARPA weldra eene juiste en uitgebreide kennis van de wetenschappen der werktuiging, en op zijn 22ste jaar bekleedde hij reeds den leerstoel der ontleedkunde aan de hoogeschool te *Modena*, waar hij zijn eerste werk *over het maakfel van het inwendig oor* schreef. De oogenblikken, die hij van het openbaar onderwijs en van de dienst in het militaire hospitaal, waarvan hij door den Groothertog tot Opper-Chirurgijn benoemd was, overhield, besteedde hij aan de ontleedkunde; in 1779 gaf hij zijne onderzoekingen omtrent de werktuiging der zenuwknopen en vlechten in het licht. Kort daarna deed hij eene reis naar *Frankrijk* en *Engeland*, welke den grondslag legde voor zijne betrekkingen tot VICQ D'AZYR, POTT en HUNTER. Aan zijne kennismaking met BRAMBILLA, toen te *Parijs*, was hij de vereerende aanbieding van JOZEF II, namelijk het hoogleeraarsambt in de ontleedkunde aan de *Paviasche* hoogeschool, verschuldigd, welke waardigheid hij in 1783 aanvaardde. Van dien tijd tot het einde der 18de eeuw deed SCARPA al zijne nasporingen over de physiologie en de anatomie der werktuigen van het gehoor en den smaak, over de zenuwen van het hart, over de zamenstelling van het beenweefsel, enz.

SCARPA stond, door zijne belangvolle werken, reeds onder de eerste ontleedkundigen der 18de eeuw bekend, en dadelijk bij het begin der 19de verschaften zijne practische waarnemingen en geschriften hem eene plaats onder de beroemdste heilkundigen van ons tijdvak. Zijne intrede in het heilkundig vak deed hij met de uitgave van zijne verhandeling *over de oogziekten*, een belangrijk werk, dat

dat in bijna alle Europeſche talen werd vertaald en gellijktijdig in *Italië*, *Frankrijk* en *Engeland* klaſſiek werd genoemd. Kort daarna verſcheen zijne verhandeling over de horrelvoeten, die men teregt kan beſchouwen als een gids bij de aanwending der werktuigelijke hulpmiddelen in de behandeling dier wanſtaltigheid. Het genootſchap der geneeskunde te *Parijs* had, als prijsvraag voor 1793, de oploſſing van de belangrijkste vraagpunten over de ontleed- en heelkundige geſchiedenis der *ſlagadergezwellen* voorgesteld; SCARPA bezat eenen ſchat van waarnemingen over dit onderwerp, en beſloot tot de beantwoording; — tijdsgebrek hem verhinderd hebbende zijnen arbeid in tijds af te werken, zoo voltooide hij dien eerst later, en gaf denzelven eenige jaren daarna in het licht; dat werk en het later uitgegevene *over de breuken* zijn de grondſlagen, die den roem van S. het meest bevestigden. Daarin heeft deze beroemde Schrijver zijne uitſtekende gaven, van een goed waarnemer en practicus te zijn, bij uitnemendheid doen blijken. De voorschriften, die hij heeft gegeven, blijven in de wetenſchap leven.

In 1812 verwijderde SCARPA zich van het onderwijs, hij werd toen benoemd tot emeritus-profesſor der ontleedkunde, ziekteleer en heelkundige operatiën, en in 1814 tot directeur van de geneeskundige faculteit te *Pavia*; ſchoon geene praktijk meer uitoefenende, bleef hij zich toch nog met de wetenſchap, welke hij zoo vele vorderingen had doen maken, onledig houden; hij bewerkte in dien tijd zijne verhandelingen *over de tijdelijke ſteensnijding*, met het door hem verbeterde gorgeret van HAWKINS; over de buikſteensnijding; over de ſteensnijding langs den endeldarm, waartegen hij zich met kracht verzettede en die het onderwerp uitmaakt van zijn' geleerden twist met VACCA BERLINGHERI; over knoestgezwel en kanker; over de waterzucht der zaadſtreng; over de buikwaterzucht van zwangeren en over de wijze om alsdan de *paracentheſis* te verrigten. Uitvinder van de tijdelijke ſlagader-onderbinding, door middel van een' garen band, die het vat plat drukte, verrigtte hij die altijd naar de verouderde methode van ANEL, zoo als die door HUNTER is vernieuwd en verbeterd; deze opereerwijze is het onderwerp geweest van onderscheidene verhandelingen en veelvuldige proefnemingen op levende dieren. Onder den naam van *Aneurysma per anastomosin* heeft hij eene ſlagaderverwijding van de ſlagader der beenderen, die altijd van vernietiging van het beenweefſel verzeld gaat, bekend gemaakt. De ſtaar, de kunſtige oogappel, de breuken aan den bilnaad, de zenuwkwalen der vingeren, de zenuwen van het ruggemerg en van het zenuwknopen-ſteffel waren, onder meer andere onderwerpen, de ſtof van zoo vele belangrijke verhandelingen, die hij in zijne laaſte levensjaren uitgaf. NAPOLEON benoemde hem, uit erkenning zijner verdienſten, tot ridder van de ijzeren kroon en tot lid van het legioen van eer; terwijl hij buitenlandsch geaſſociëerde van het Franſche Inſtituut en lid van de meeste geleerde genootſchappen in *Europa* was. Hij overleed den

den 30sten van Wijnm. 1832 in den gezegenden ouderdom van 84 jaren, nadat hij lang aan eene slepende ontfeking van de blaas en eene *nephritis calculosa* had gefukkeld.

SCARPANTO, voormaals *Carpathus* genaamd, waardoor ook het gedeelte van de *Middellandsche Zee* tusſchen dit eiland en *Egypte* gelegen, den naam van *Carpathiſche* gekregen heeft, ligt in den *Archipel*, is eene van de *Sporadiſche eilanden*, ten Z. W. van *Rhodus* en ten N. O. van *Candia*, heeft omtrent 9 mijlen lengte op eene breedte van 3 mijlen. Er zijn op hetzelfde vele hooge bergen. Het is rijk in vee en in wild; ook vindt men er ijzermijnen en marmergroeven. Het heeft goede havens; voormaals had hetzelfde vier ſteden, welke nu niets meer dan dorpen zijn. Het behoort thans tot eene der provinciën van het koninkrijk *Griekenland*.

SCENISCHE KAMPSTRIJDEN. Waren het zingen en dansen om den prijs bij de Ouden.

SCENITEN of Nomadiſche volken. Zie NOMADEN.

SCHAAF. Er is in deze ſoort van timmermansgereedſchappen, zoo in gedaante als in afmetingen, benamingen en gebruik veel verſchil. De grootſte ſoorten van ſchaven zijn: de ſtrijkschaaf, de reeſchaaf en de voorlooper, van welke de laatsgenoemde dient om het ruwe van de planken af te ſchaven, terwijl de twee andere voornamelijk voor het gladſchaven van lange ſtukken geſchikt zijn. De genſſchaaf is kleiner, doch dient mede om het ruwe van de planken af te ſchaven, waarna zij met de blokschaaf opgezoet worden. De boorſchaaf wordt hoofdzakelijk gebruikt om ſponningen in planken te ſchaven, alsmede de veerploeg uit twee deelen zamengeſteld, welke door twee ſchieters, die met ſchroeven of houten ſpieën worden vaſtgezet, op eene bepaalde wijde van elkander worden gehouden, terwijl die ſchieters tevens voor handvatſels dienen. Men werkt de ſponningen met deze laaste ſchaaf ſlechts tot eene zekere diepte en vervolgt dit werk met eene andere ſchaaf, welke men *varken* noemt. Verder gebruikt de huistimmerman en ſchrijnwerker eene menigte andere ſchaven, naar mate zij onderscheidene liſten en verſieringen aan hun werk moeten brengen; zijnde er voor iedere ſoort van liſt eene andere ſchaaf noodig. Van daar dan ook al de benamingen van boſſing-, blok-, cimaas-, traceer-, ojief-, aſtragaalſchaven, krallen, duiveljagers en wat dies meer zij, te veel om hier allen op te noemen. Het hout, tot al deze ſchaven, is gewoonlijk beuken, en bij iedere ſchaaf heeft men doorgaans een zeker getal beitels.

SCHAAF, (KAREL) geboortig uit *Nuis*, doch geheel te *Leiden* gevormd, heeft veel in het Syriſch gewerkt. Hij gaf een vrij volledig woordenboek in 1717, en later eene Syriſche briefwiſſeling met den biſſchop der St. THOMAS-Christenen in *Malabar* uit. Ook zijn zoon was die taal kundig, en hield met denzelfden biſſchop briefwiſſeling. De oudere SCHAAF gaf met den beroemden hoogleeraar LEUSDEN het geheele Nieuwe Testament prachtig in het Syriſch uit, gedrukt met koperen platen.

* SCHAAK.

*SCHAAKSPEL. Op een der laatste avonden van Sprokkelmaand 1837 waren de liefhebbers van het Schaakspel te *Parijs* bij gesloten brieven zamengeroepen, om bij eenen wedstrijd des geestes tegenwoordig te zijn. Men zag er pairs, afgevaardigden, generaals, kolonels, geletterden, fabrikanten, ja ministers verschijnen.

Men wist dat de heer DE LABOURDONNAIE, de NAPOLEON van het Schaakbord, onlangs eene gedenkwaardige partij had gespeeld met den heer JOUY, en met den rug naar het spel gekeerd, den Akademist roemrijk had overwonnen. Ditmaal had eerstgenoemde de handschoenen toegeworpen aan twee geduchte mededingers, de heeren BONFIL en LÉCRIVAIN, en aangenomen hen te overwinnen, zonder een oog op het spel te slaan, enkel door de hulp van zijn weergaloos geheugen en de wonderbare kracht der berekening.

De slag werd geleverd op een biljard-tafel. Twee Schaakborden waren aan de einden van het groene kleed geplaatst; BONFIL en LÉCRIVAIN zaten op hunnen post. DE LABOURDONNAIE zette zich geheel afgezonderd in een hoek, met het aangezicht digt tegen den wand, en den rug naar de schaakborden gewend. De aanschouwers omringden het biljard, terwijl de laatst aangekomenen zich op eene driedubbele rij van armstoelen geplaatst hadden.

De partijen hebben anderhalf uur geduurd; niets was in staat de aandacht van DE L. van zijne ondoorgrondelijke berekening af te trekken, of zijne gedachten te verwarren onder de ontelbare verzetten der stukken, die elkander tot in het oneindige kruisten. Zelfs kan men niet zeggen, dat de vergadering die volstrekte stilte bewaarde, welke zulk een spel schijnt te gebieden; want, terwijl sommige hunne geestdrift bij den een of anderen geestigen zet niet konden bedwingen, dwong een overblijfsel der griep anderen van tijd tot tijd te hoesten. Doch niets vermogt de onwrikbare aandacht van den schakenden worstelaar te storen. Moeijelijk was toch intusschen eene algemeene uitharling van geestdrift te onderdrukken, toen deze uit zijnen hoek, een zijner mededingers lagchend verweet, dat hij hem het *mat* der koningin verzwegen, en dit op een oogenblik, toen de stukken zoo verward door elkander stonden, dat men aan de herinneringskracht van den heer L. zoude gewanhoopt hebben.

De twee partijen zijn door den heer LABOURDONNAIE gewonnen. Geene woorden konden de opgetogenheid der aanschouwers uitdrukken, toen deze dubbele zege voleindigd was. Vier salvo's van de sterkste toejuiching verwelkomden het laatste *mat*, door den overwinnaar toegebracht; hij werd in zegepraal rondgeleid. De bewondering en vervoering waren zoo buitengewoon groot, als of men een wonderwerk aanschouwd had. Er zijn terstond brieven afgezonden, om deze groote nieuwstijding aan de klubs van *Berlijn*, *Wenen* en *Westminster* over te brengen.

SCHAAPSTEELT IN DUITSCHLAND. Het is bekend, dat de aankweeking der Merino-schapen, welke voorheen bijkans alleen in

Span•

Spanje bestond, sedert eenen geruimen tijd in dat rijk geheel verval-
len is, terwijl de invoering der Merino - schapen in *Duitschland* het
gevolg gehad heeft, dat de aldaar verkregene, zoogenaamde Elec-
toraal - wol thans veel hoogere prijzen geldt, dan de Spaansche wol
zelve, zoo dat de koning van *Saksen* voor eenigen tijd zelfs gewe-
gerd heeft het aanbod, om op nieuw Merino - schapen uit *Spanje*
naar *Saksen* over te brengen, aan te nemen (1). Deze veredelde
schaapsteelt is thans in *Duitschland*, en bepaaldelijk in *Saksen*, *Sile-
zië*, een gedeelte van *Pruisen* en *Oostenrijk*, tot eene hoogte ge-
stegen, waarvan wij bij ons in het algemeen nog geen volledig denk-
beeld hebben. Ten einde ons landbouwend publiek hierop met een
enkel woord opmerkzaam te maken, kwam het ons niet ondoelmatig
voor, indien wij een paar trekken hieromtrent mededeelden uit het
zeer lezenswaardige en hier te lande waarschijnlijk niet zeer al-
gemeen bekende werk van J. G. ELSNER *Uebersicht der Europäischen
veredelten Schaffucht*, Prag 1828 en 1829 in twee deelen; in hetwelk
de voortgang en de hedendaagsche toestand der teelt van Merino-
schapen in *Europa*, met eene veel omvattende kennis, offchoon
misschien wat al te uitvoerig, beschreven worden.

In het eerste deel, bl. 186 en volg., spreekt ELSNER onder anderen
van den tegenwoordigen grooten omvang der wolmarkt te *Breslau*
in *Silezië*; welke markt hoofdzakelijk voor fijne merino-wol is inge-
rigt, en welke, zoowel naar de hoeveelheid, als naar de waarde der
aldaar verkochte wol, voor de allerbelangrijkste wolmarkt der wereld
moet gehouden worden. Deze markt duurt eene volle week en
wordt niet alleen door Duitche en Nederlandsche, maar sedert eeni-
ge jaren ook door vele Engelsche, ja zelfs Noord - Amerikaansche,
wolhandelaars bezocht. Zij heeft jaarlijks tweemaal plaats, in het
voorjaar namelijk en in het najaar, doch de voorjaarsmarkt is verre-
weg de aanzienlijkste. Van de groote massa wol, die hier bijeenge-
bragt wordt, kan men zich eenig begrip vormen, als men nagaat, dat
de hoeveelheid, op zoodanige markt aangevoerd, reeds tot 60,000
centenaars ponden toe beloopt heeft, welker waarde, naar eene op-
pervlakkige berekening, door den schrijver op vier millioenen rijks-
daalders geschat wordt.

Welke hooge waarde voortreffelijke rammen van zeer veredeld ras
kunnen verkrijgen, blijkt uit het tweede deel van genoemd werk bl.
161, waar wij lezen, dat de rammen, welke uit de merino - kudde
van *Rambouillet* in *Frankrijk* verkocht werden, in 1811 door el-
kander 388 franken opbragten. Te *Holitsch* in *Oostenrijk* gold in
1812 het duurste ram 1925 florijnen, het goedkoopste 30 florijnen.
In 1814 golden daar de rammen van 12 tot 1051 florijnen; ja, later
heeft men voor bijzonder hoog geschatte rammen van twee tot drie
duizend fl. toe betaald. In *Saksen* daarentegen, waar de veredelde
schaapsteelt het eerste ingevoerd is, zijn de prijzen nooit zoo hoog
ge-

(1) Zie de *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen*, Deel IV.

geloopen, omdat het aantal verkoopers aldaar steeds veel grooter geweest is. In *Pruissien* zijn uit de in 1817 opgerigte koninklijke stamkudden de beste rammen voor 2 tot 300 rijksdaalders verkocht; doch in *Silezie*, waar vooral de veredelde schaapsteelt met snelle schreden is vooruitgegaan, heeft men vaak voor zeer voortreffelijke rammen den hoogen prijs van duizend en meer rijksdaalders betaald.

Deze opgaven kunnen doen zien, welke groote voordeelen men in *Duitschland* van de veredeling der schapen heeft getrokken en nog voortdurend trekt. De over het geheel hooge prijzen der eerste soort van merino-wol, welke men in *Duitschland* maken kan, zijn de oorzaken, dat men, tot de verbetering der kudden, zoo veel geld voor eenen uitstekenden ram kan te koste leggen. De aanzienlijke opbrengst der merinoschapen, welke, tijdens de zoo buitengewoon lage prijzen der overige veldvruchten, aan den landbouw aldaar den voornaamsten steun verschaften, de wijze, waarop dit bedrijf in *Duitschland* in het groot en met oordeel behandeld wordt, en de algemeene verhoudingen des wolhandels zijn overwaardig om in het genoemde werk nagelezen te worden.

SCHAARDIJK of **SCHOORDIJK** noemt men zoodanigen dijk, welke zonder voorland is, en zich dus onmiddellijk aan de rivier bevindt. Een afnemende schaar is een zoodanige oever, welke door eene stroomende rivier wordt afgenomen.

SCHAATSENRIJDEN. Deze nuttige lichaams oefening is, gelijk het paardrijden, zwemmen, dansen, schermen, springen en meer andere dergelijke bewegingen, eene kunst, omtrent welke de ondervinding ons zekere regelen leert kennen, welker navolging veel bijdraagt, zoo wel tot eene gemakkelijke, als tot eene sierlijke uitoefening.

Nogtans bespeurt men, dat de meeste menschen die zich op schaatsenrijden toeleggen, zulks doen, zonder er om te denken, ja zelfs zonder te weten, dat er bij hunne lichaams oefening meer in acht te nemen zij, dan enkel het afzetten met het eene en het glijden op het andere been.

Zoo ziet men duizande menschen te paard rijden, die niet het minste begrip hebben van die geregelde behandeling, welke men in de Rijsscholen leert, en welke zoo wonderbaarlijk veel bijdraagt, om den ruiter volkomen meester te maken van de minste beweging van zijn paard, en om aan denzelven tevens eene sierlijke houding te geven.

Men kan omtrent het schaatsenrijden, gelijk omtrent alle andere lichaams oefeningen, als eenen algemeenen grondregel stellen, dat de meest doelmatige uitoefening (bij deze kunst is de *snelheid* het voornaamste doel) meestal met *sierlijkheid* gepaard gaat. Er hebben, gelijk overal, uitzonderingen op dezen regel plaats: dan wanneer men die beoefenaren der kunst, die uitzondering maken, oplettend gade-

ALGEN. AANHANGS. V. c.

E

staat,

staat, zal men, meestal, den algemeenen stelregel bevestigd vinden, en overtuigd worden, dat, indien deze zelfde hardloopers de gewoonte eener sierlijke houding aangenomen hadden, zij nog sneller voortspoeden zouden, dan zij thans doen.

Om een voorbeeld in eene andere lichaams oefening te vinden, behoeft men niet verder te zoeken dan in de eenvoudigste en meest algemeene van allen, in die van het gaan. Een ieder, die gereisd heeft in zulke landen, waar de groote heeren hardloopers in hunne dienst hebben, en waar de kunst van hardloopen regelmatig geleerd wordt, met dat gevolg, dat de menschen de snelheid van loopen tot eenen ongeloofelijk hoogen graad brengen, herinnert zich, hoe sierlijk de gang van een' hardlooper steeds is, het zij, dat hij werkelijk zeer hard loope, of wel, dat hij in eenen gewonen gang voortstappte.

Hoezeer bij het schaatsenrijden de *snelheid* het hoofddoel is, is dezelve zulks nogtans niet algemeen; integendeel streven vele beoefenaren dezer kust naar niets anders, dan naar *sierlijkheid*.

Deze onderscheidene einden vereischen onderscheidene middelen ter bereiking, en zijn oorzaak, dat er onderscheidene wijzen van rijden, en onderscheidene soorten van schaatsen bestaan.

De onderscheidene wijzen van rijden zijn hoofdzakelijk tweederlei, namelijk, *binnenbeens* en *buitenbeens*. Men zoude de buitenbeensrijders nogmaals kunnen onderafdeelen, in *wegloopers* en *krullenmakers*.

Het binnenbeensrijden, is, in de meeste landen, het onvolmaakte rijden van beginners en van onbekwame rijders. Nogtans is dit niet algemeen. Men vindt in het oude *Nederland* eene aanzienlijke landstreek, en wel juist diegene, in welke het schaatsenrijden meer dan ergens anders eene noodzakelijke behoefte is, namelijk *Friesland*, in welke het binnenbeensrijden de vast aangenomene wijze van rijden is. Dit is een noodzakelijk gevolg van de inrigting der Vriesche schaatsen, die volkomen regt geslepen worden.

Dan zoodra men op gebogen schaatsen rijdt, welke maar in een punt ijs vatten, mag men als eenen algemeenen regel stellen, dat het buitenbeensrijden die wijze van rijden is, welke met den bouw van het menschelijk ligchaam het meest overeenkomt.

Het onderscheid tusschen binnenbeens en buitenbeensrijden bestaat daarin, dat men of wel op de binnenzijde van de schaats voortglijdt, of wel zulks doet op de buitenzijde. In beide gevallen bestaat de kunst van den rijder in het houden van zijn evenwigt. Wie hierin den hoogsten graad van volmaaktheid bereikt heeft, is de grootste schaatsenrijder. Die het best zijn evenwigt houdt, zal met dezelfde kracht het snelst voortglijden, en het gemakkelijkst de bewonderingwaardigste krullige bewegingen uitvoeren.

De ware stand van een' goed schaatsenrijder, die stand, tot welken hij telkens na het afzetten, of na het doen van eenige andere, het

het zij noodzakelijke, het zij sierlijke beweging, terug komen moet, regt overeind, een weinig voorwaarts overhellende, het been, op hetwelk hij niet glijdt, zoo na mogelijk bij het andere been houdende, gereed om den voet, die geen ijs raakt, weder op het ijs te zetten, zoodra dit noodzakelijk wordt. Deze regel is algemeen, het zij men binnenbeens, het zij men buitenbeens rijde. Een goed schaatsenrijder wijkt daarvan niet af, dan om bijzondere redenen: b. v. wanneer men eenen harden wind tegen heeft, maakt men zich zoo klein als mogelijk, door de knieën te buigen en het ligchaam voorover te leggen, ten einde aan den wind minder vat te geven. Men doet meer of min hetzelfde, wanneer men hobbelig of wel vuil ijs ontmoet, ten einde minder hinder te gevoelen van het dreunen, of nader bij het ijs te zijn, indien men mogt komen te vallen. Een weinig bogt, schoon zeer flauw, moet er altoos in de knie blijven, want nimmer moet het ligchaam geheel stijf gespannen staan, integendeel het moet altoos in eene veerkrachtig buigzame houding zijn, en zelfs, hoe zeer zulks weinig moet blijken, moet het gedurig werken.

Een stijf schaatsenrijder, hij moge zich regt, of wel krom houden, vindt geen ander middel, om zich in beweging te brengen, dan in de kracht van zijn been, terwijl een lenig schaatsenrijder met alle deelen van zijn ligchaam gezamenlijk en evenredig werkt, en daardoor de kracht, welke hij besteden moet, verdeelende, zich veel minder vermoeit.

Om nu weder te komen tot het onderscheid tusschen den binnenbeens- en den buitenbeensrijder, moeten wij beginnen met een duidelijker begrip te geven van hetgeen de laatstgenoemde manier is.

De schaats is zoodanig gemaakt en geslepen, dat dezelve, over hare geheele lengte, flauw gebogen is, en derhalve, hoe men er ook op staan moge, nimmer in meer dan een punt het ijs raakt. Nu gedenke men, dat de schaatsenrijder op één been voortglijdt. Om op dat ééne been in evenwigt te blijven, moet hij noodzakelijk het bovenste gedeelte van zijn ligchaam een weinig naar de zijde van het been, op hetwelk hij glijdt, doen overhellen. Indien hij dat niet deed, zoude hij naar de andere zijde vallen, en zijn andere been weder moeten nederzetten. Indien hij nu zijn voet volkomen regt onder zijn been blijft houden, zonder zijn enkel binnenwaarts te buigen, volgt van zelf uit zijne overhelling, dat hij op de buitenzijde van zijne schaats te staan komt. Het zoude zeer moeilijk, en althans niet lang uitvoerbaar zijn, om in deze houding, stilstaande, zijn evenwigt te houden. Dan de vooruitgaande beweging, in welke zich de schaatsenrijder bevindt, maakt dit voor hem zeer gemakkelijk. Hij brengt namelijk eene meerdere zwaarte van zijn ligchaam naar buiten over, en ten einde door dit overwigt niet te vallen, draait hij al vooruitgaande zijne schaats meer buitenwaarts, en vindt door de veranderde rigting van de schaats telkens een nieuw rustpunt

punt. Het gevolg van deze werking is, dat hij, in de plaats van regtuit over het ijs te glijden, eene buitenwaarts gebogene strekking volgt. Deze strekking is meer of minder gebogen, naarmate de schaatsenrijder zijn ligchaam meer of minder buitenwaarts heeft doen overhellen. Wanneer nu zijne vaart begint ten einde te loopen, zet hij dien voet, met welken hij te voren afgezet had, naast den anderen evenwijdig op het ijs neder, werpt zijn geheele ligchaam naar de zijde van den laatst geplaatsten voet over, en stoot af met den voet, op welken hij gegleden heeft, met dat gevolg, dat hij alsdan op het nieuw bijgezette been, wederom in eene buitenwaarts gebogene strekking voortglijdt, even als hij te voren naar de tegenovergestelde zijde buitenwaarts gegleden was.

Indien de schaats niet over derzelver geheele lengte gebogen, maar integendeel regt ware, en derhalve op meer dan ééne plaats ijs vatte; zoude de hier boven beschreven werking, namelijk van de schaats, in elk oogenblik der beweging, van strekking te doen veranderen, en meer buitenwaarts te brengen, onmogelijk zijn. De schaatsenrijder, die alsdan het overwigt van zijn ligchaam buiten over zoude brengen, zoude onvermijdelijk omslaan.

Nu gebruiken de binnenbeensrijders (wel te verstaan die genen die het voorbedachtelijk doen) schaatsen, die volkomen regt zijn, en dus ter lengte van verscheiden duimen ijs houden. Zij verkiezen zulke schaatsen, omdat dezelve bij het afzetten meer steun geven, en, men zich derhalve, door middel van dezelve, met besteding van dezelfde kracht, meer vaart geven kan. Verder, omdat men er geene andere dan regte streken mede doen kan, en derhalve altoos langs den kortsten weg vooruit spoedt.

De voorstanders van het buitenbeensrijden maken verscheiden tegenwerpingen tegen de Vriesche schaatsen, b. v. dat de noodzakelijkheid, in welke de rijder zich bevindt, om eene regte lijn te moeten volgen, hem buiten staat stelt, om alle kleine hindernissen, gelijk barsten, steenen, kluitjes, en vele andere meer, zoo gemakkelijk te kunnen mijden, als dit kan gedaan worden, wanneer men op schaatsen rijdt, die maar weinig ijs vatten, en derhalve gedurende het glijden in verschillende rigtingen kunnen gebragt worden, zonder dat daardoor de vaart gestuit worde. Dan hierop weten de Vriezen weder te antwoorden; en eindelijk beslissen zij het geschil met het getuigenis der ondervinding. De buitenbeensrijders trekken deze ondervinding in twijfel, en alzoo is er een ruim veld tot redekaveling geopend.

Dan hoe het ook zij met de voorregten van de eene of andere soort van schaatsen, zeker is het, om de hier voren reeds gezegde reden, dat, wanneer men de Vriesche schaatsen gebruikt, men onmogelijk anders dan binnenbeens rijden kan. Wanneer men op die schaats voortglijdt, welker rigting men niet kan veranderen, mist men het hier voren beschreven middel tot herstel van evenwigt. Vermits men

het

das geen middel tot redding hebben zoude, indien men naar buiten oversloeg, zoo zorgt men, dat nimmer het ligchaam naar buiten overwege, en blijft op de binnenzijde van de schaats voortglijden.

Uit hetgeen hier voren reeds gezegd is omtrent de houding van het ligchaam, wanneer men op één' voet staat, volgt van zelf, dat de Vriezen niet op de binnenzijde van de schaats zouden kunnen glijden, zonder den enkel eenigzins te buigen, ten ware de binnenscherpte van de schaats meer mogte uitsteken dan de buitenscherpte. Hier voor wordt derhalve ook gezorgd, en de schaatsen worden zoodanig geslepen, dat de binnenzijde hooger is dan de buitenzijde.

Het zal wel niet noodig zijn meer te zeggen, om te doen blijken, dat de Vriesche manier van rijden enkel en alleen geschikt is om, snel vooruit te spoeden, en dat zij ten dezen einde verscheidene aanmerkelijke voorregten bezit, boven de manier van buitenbeens te rijden, welke voorregten mischien wel opwegen tegen die van evenwigt en meer anderen, welke den buitenbeensrijder te beurt vallen. Dan het is tevens klaar te begrijpen, dat men, op Vriesche schaatsen rijdende, niet die veelvuldig verschillende en die sierlijke houdingen aannemen kan, met welke de buitenbeensrijders zoo menigmaal het oog bekoren.

Een ieder, die niet voorbedachtelijk op eene lijnrechte schaats rijdt, doet wel van buitenbeens te rijden. Dan het is er wel verre af, dat het een ieder, die zulks begeert, terstond gelukken zoude, eene buitenbeensche streek te doen. Hiertoe is een zekere graad van onbevreesdheid noodig; vermits het onmogelijk is, die streek te doen, indien niet het overwigt van het ligchaam naar buiten gebragt worde, waardoor men het gewone reddingsmiddel, namelijk, dat van den tweeden voet ook op het ijs te kunnen zetten, geheel laat varen, en zich geheel overgeeft aan het eenig overblijvende, namelijk, dat van de schaats meer buitenwaarts te doen gaan.

Geen wonder dan, dat vele schaatsenrijders het nimmer zoo ver brengen kunnen van buitenbeens te rijden. Dit evenwel belet niet, dat zij goed vooruit kunnen komen, en wezenlijk genot kunnen hebben van hun talent. Doch het betaamt denzulken eenvoudig vooruit te rijden, en zich niet door verwaandheid te laten verleiden tot het vertoonen van kunsten. Het is jammerlijk sommige verwaande brekebeenen te zien, die, zich verbeeldende iets fraais te vertoonen, eene binnenbeensche kromme streek maken, en tevens, gelijk een baaivanger, het andere been hoog opligten. Men zal het belagchelijke van deze streek volkomen gevoelen, wanneer men opmerkt, dat de binnebeensche kromme streek een natuurlijk gevolg is van het te groote overwigt van het ligchaam naar de binnenzijde, welk overwigt telkens gesteund wordt door het binnenwaarts brengen van de schaats, terwijl men het tweede been altoos blijft gereed houden, om hetzelfde te kunnen neêrzetten, zoodra men te veel het evenwigt verliest.

Hoe fraai daarentegen is het niet, eenen fikfchen jongen knaap te zien, fomtijds niet ouder dan tien of twaalf jaren, die onbefchroomd zijn geheele ligchaam buitenwaarts overwerpt, onverschillig, of zijne fchaats de beweging van het ligchaam bij tijds volgen zal, dan wel of hij op het ijs zal nedervallen, en die, gevallen zijnde, snel weder opftaat, om de proef te hervatten. Het gebeurt zelden, dat zulke stoute leerlingen hunnen ijver niet fpoedig met een gelukkig gevolg bekroond zien.

Dan het is er ook verre van daan, dat een ieder, die eene zuivere buitenbeensche ftreek maakt, een goed buitenbeens rijder zij. Het is vooral onder de baaiangers, onder die menfchen, die door hunne verwaandheid weggefleept worden, dat men groote krullenmakers vindt, die echter het ware van het buitenbeens rijden niet bezitten.

Wij hebben reeds hiervoren gezegd, dat een goed fchaatsenrijder, met zijn geheele ligchaam, in eene regtftandige houding, evenredig werken moet. Ook hebben wij gezegd, dat, om buitenbeens te rijden, het overwigt van het ligchaam naar buiten moet gebracht worden, waartoe onbevreesdheid noodzakelijk is. Nogtans zijn er vreesachtige menfchen, welken het gelukt, buitenbeensche, en fomtijds wonderbaarlijke krullige ftreeken te maken. Deze fchroomvallige menfchen, om hun overwigt naar buiten te brengen, werpen niet hun geheel bovenlijf over, en volgen niet in eene regtftandig overhellende houding, met de fchaats, die beweging, welke het bovenlijf reeds vooraf gewijzigd heeft, maar zij laten de heupen buitenwaarts uitzakken, terwijl zij de fchouders niet durven overwerpen; hunne gedienftige fchaatsen zorgen vooraf reeds, dat de vreesachtige rijders niet vallen, en het bovenlijf volgt flechts de beweging van de fchaats, zoo veel als noodig is, om de buitenbeensche ftreek niet te doen misfen.

Welk een onderscheid befpeurt men niet tufchen dien angstvalligen windmaker, die, vreezende het geheele ligchaam buiten over te werpen, flechts de heupen naar buiten buigt, die den regter fchouder vooruit brengt, wanneer hij op het regter been glijdt, en den linker wanneer hij met de geheele borst vooruit links moest overhellen, ja die fomtijds armen en beenen met veel verwaandheid in de hoogte ligt, doch juist den verkeerden arm vooruit brengt, en het been, meer voorzigtiglijk dan fierlijk, wijd zijdelings uitspant, om toch vooral geen tegenwigt te misfen, tegen over zijne bogtig uitftekende heupen: welk een onderscheid, zeggen wij, tufchen dezen gewaanden feniks, en dien fierlijken rijder, die, wanneer hij van zijn eenvoudig, vlug voortzweven afwijkt, om fomtijds eene kunstige houding te vertoonen, op het regter been voortglijdende, zijn geheele ligchaam flauw regts voorover buigt, den regter arm ongedwongen achterwaarts laat nederhangen, terwijl hij den linker arm, vooruit, naar de regter zijde gebogen, in de hoogte houdt, en het lin-

linker been achterwaarts uitgestoken en flauw achter het regter been omgebogen, ongedwongen nassleept. Zijne geheele houding is in dezelfde bogt, die zijne schaats op het ijs gaat beschrijven, zijn geheele ligchaam helt regts over, en hij ziet gerust vooruit, naar de zijde, waar straks zijne streek moet loopen, wel verzekerd, dat de voet niet misfen kan de schaats te doen volgen. Weldra hervat hij zijne regtstandige houding, zet den linker voet bij, en werpt snel zijn geheele ligchaam links over, zoodat hij, nog meer door de fiksche en echter zacht vloeiende beweging van zijn ligchaam, dan door de kracht van het been, met hetwelk hij afzet, zijne nieuwe vaart neemt.

Wij hebben gezegd, dat men de buitenbeensrijders zoude kunnen onderafdeelen in *wegloopers* en *krullenmakers*, en hebben, met het kiezen dezer laatste benaming, geenszins het kunstig rijden befpoottelijk willen maken; in tegendeel, wij vinden het een sierlijk vermaak, wanneer de beperkte grootte van de baan het doen van togten onmogelijk maakt. Wij hebben deze benaming gekozen, omdat zij ons als de eigenaardigste is voorgekomen.

Dezelfde schaatsenrijder rijdt op den langen weg, of maakt krullen, naar verkiezing, hij behoeft slechts het ligchaam wat minder of meerder buiten over te werpen. Wil hij nogtans in eene van de beide manieren nitmunten, dan dient hij onderscheidene schaatsen te gebruiken.

Om op den langen weg te rijden, moet men eene lange, zeer flauw gebogen schaats hebben, die zeer laag van ijzer is. Om krullen te maken moet de schaats kort en hoog van ijzer, en zeer sterk gebogen zijn.

Op den langen weg moet het ligchaam niet verder buiten overhellen, dan volstrekt noodig is, om eene buitenbeensche streek vol te houden: de streek moet weinig gebogen, en zoo lang zijn als mogelijk is.

Een goed weglooper valt stevig over van de eene zijde naar de andere. Hij besteedt niet meer kracht dan volstrekt noodzakelijk is, en rijdt uren lang gestadig voort.

De krullen, die men maken kan, zijn te menigvuldig, om te ondernemen slechts eenige van dezelve hier te beschrijven. Het zij genoeg aanmerken, dat men, om in het maken van krullen wel te slagen, onbevreesd zich moet overwerpen, en liever moet wagen te vallen, dan niet met het ligchaam den voet vooruit te zijn. De bewegingen moeten snel en krachtig zijn.

Het is niet een ieder gegeven even zeer in ligchaamsoefeningen nitmunten, hiertoe wordt eene gelukkige overeenkomst van kracht en lenigheid vereischt. Dan het is een ieder gegeven, om zich te kunnen oefenen in het doelmatig besteden van zoovele krachten, als hij bezit. En de voorbeelden, die wij dagelijks voor oogen hebben, bewijzen ten klaarste, dat, bij het schaatsenrijden, eene spaarzame

Inspanning van middelmatige krachten, gepaard met een goed evenwigt en met zacht vloeiende bewegingen, opweegt tegen het minder bekwaam gebruiken van reuzenkrachten.

Vele lieden blijven gebrekkige schaatsenrijders, omdat zij te vroeg trachten hard te rijden, omdat zij harder willen rijden, dan voor als nog hunne bekwaamheid medebrengt. Zij werken dan met armen en beenen, zij zwoegen, en verbijten hunne spijt, ziende, dat zij evenwel nog door velen voorbij gereden worden. Na verloop van weinige minuten blijven zij ademloos en geheel bezweet staan, om weldra weder, even vruchteloos, hunne eierzuchtige pogingen te hervatten. Indien daarentegen diezelfde schaatsenrijders het geduld willen hebben bedaald voort te rijden, en wel zoo bedaald, dat zij het meer dan een uur achtereenvolgens uithouden zonder eenen enkelen keer stil te staan, dan zullen zij weldra ondervinden, dat zij zelve op den lan en weg velen voorbij kunnen rijden, die op eene korte baan hen voorbij vliegen; en na verloop van eenige jaren zullen zij, zelfs op eene korte baan, sneller rijder, dan diegenen, die te voren hunnen naijver zoo levendig verwekten.

In LE FRANCO VAN BERKHEY's *Nat. Hist. van Holl.* D. III. St. V. bl. 1368 enz. vindt men omtrent de kunst van schaatsenrijden eenige wenken, doch in het 2de Deel van GUTSMUTHS en VAN GEUNS, *Volledig leerstelsel van Kunstmatige Ligchaamsoefeningen* kan men bladz. 184 - 261 in het breede eene theorie van schaatsenrijden leeren kennen, waarbij ook verscheidene der dichtstukken van vroegeren en lateren tijd op dit onderwerp bijeengebragt worden.

Wij herinneren ons, in een van de *Nederlandsche* tijdschriften (wij gelooven in de *Letteroefeningen*) eenige zeer wel geschrevene aanmerkingen gelezen te hebben, voor en tegen, eene uitdeeling van prijzen aan schaatsenrijders, welke weinige jaren geleden te *Leeuwarden* heeft plaats gehad.

Dat nog al vele Hollandsche dichters de ijsvreugd, en wat daarbij behoort, niet ongelukkig bezongen hebben, is natuurlijk in een land, waar de kunst van schaatsenrijden met zulk een goed gevolg beoefend werd en nog wordt. Men zie onderanderen in SIX VAN CHANDERLIER's gedichten: *'s Amsterdammers Winter*; LE FRANCO VAN BERKHEY's *Eerbare proefkusjes*, bl. 199 env.; en in TOLLENS *Proeve van Minnezangen en Idyllen*, 3de dl. bl. 98, *De Liefde op het Ijs*, dat altijd als een der schoonste kunstkleinooden van de Vaderlandsche dichtkunst zal worden aangemerkt.

SCHABATZ. Eene Servische vesting aan den *Donau*. Zij is als grensplaats door de Turken gebouwd, werd echter weldra door den grooten koning van *Hongarije* MATTHIAS CORVINUS met storm veroverd en bleef daarna 36 jaren lang in het bezit der Christenen. Vervolgens door de Turken heroverd, werd zij in 1717 door prins EUGENIUS, en in 1788, na een langdurig beleg, door keizer JOSEPH II, ingenomen. Men gelooft dat de vermoeijensissen in dit beleg de gezondheid des kei-

keizers, die anderhalf jaar daarna overleed, ondermijnd hebben. In den oorlog tusfchen de Serviërs en de Turken werd *Schabatz* meermalen genomen en hernomen.

SCHAFT is de benaming van de oude maat, welke bij alle aarde- en rijswerken oudtijds in gebruik was, en nog bij de werklieden in gebruik is. Men verftaat daaronder eene rijnlandsche vierk. roede bij één voet hoogte of 144 rijnlandsche kub. voeten. Dit komt overeen met 4,456 of nagenoeg $4\frac{1}{2}$ kubieke el.

SCHAGERRAK of SCAGERRAK. Tufchen de zuidkust van *Noorwegen* en de noordkust van *Jutland* gelegen, is eene golf van de *Noordzee* in *Denemarken*; dezelve is zeer diep en heeft ten W. met de *Noordzee*, en ten O. met het *Kattegat* gemeenfchap, alsmede ten N. en N. O. fteile, gefcheurde, klipachtige kusten, en ten Zuiden lage zandige ftranden. Het *Kattegat*, hetwelk door fomnige aardrijkskundigen, verkeerdelijk, met het *Schagerrak* verwiffeld of in gemeenfchap gefield is, ligt tusfchen de Oostkust van *Jutland*, de Westkust van *Zweden*, en Noordwaarts van de Deenfche eilanden, heeft ten Z. met de *Oostzee* door drie zeeëngten gemeenfchap, ten W. en Z. lage, ten O. aan de Zweedfche zijde fteile, rotsachtige kusten, en is voor de fcheepvaart eene gevaarlijke zee, zoo dat onder de *Oostzee* fchippers het fpreekwoord is ontftaan: „*Het Kattegat maakt den fchipper den hals nat.*” Op de eilanden *Lesfo* en *Anholt*, die in het *Kattegat* liggen, ftaan vuurtorens. De drie ftraten door, welke het *Kattegat* met de *Oostzee* verbonden is, zijn: 1. ten Westen, tusfchen het Schiereiland *Jutland* en het eiland *Funen*, *de kletne Belt*. 2. tusfchen het eiland *Funen* en het eiland *Seeland*, *de groote Belt*. 3. tusfchen het eiland *Seeland* en de Zweedfche kust, *de Sont*, waar *Denemarken* van de binnenvarende fchepen eenen belangrijken tol ontvangt.

*SCHAPEN. Men berekent het aantal fchapeu, dat in *Europa* gevonden wordt en hetwelk jaarlijks toeneemt, op omftreeks 185 millioen. In *Groot-Britannie* worden de meeste gevonden, namelijk 45 millioen, daarna in *Rusland*, waar men ze op 37 millioen berekent. Voorts hebben *Frankrijk* 35,500,000, *Oostenrijk* 19 tot 20 millioen; drie vijfde derzelven zijn van het veredelde ras, en leveren jaarlijks 48 tot 50 millioen ponden wol op; *Spanje* 12 millioen, *Pruifen* 11,751,000, de Italiaanfche ftaten 6,509,000, *Zweden* en *Noorwegen* 2,250,000, *Hanover* 1,650,000, *Denemarken* 1,400,000, *Beijeren* 1,240,000, *Portugal* 1,200,000, en *Saksen* 1 millioen. De fijnfte wol wordt opgeleverd door de Engelsche, Spaanfche en Saksifche fchapeu. Wilde fchapeu vindt men in verfcheidene ftreken van Zuidwestelijk *Rusland*.

SCHARP (JAN), Theologiae doctor, geboren in 1757 te *Axel* in *Staats-Vlaanderen*, nam gedurende vele jaren het predikambt bij de Hervormde gemeente te *Rotterdam* met grooten ijver waar. In de ftatsberoerten na 1795 bleef hij een getrouw aankleever van het *Huis van*

Oranje, ja moest die getrouwheid boeten met de ontzetting van zijn ambt, zoodat hij toen in *Oost-Friesland* te *Loga* eenigen tijd als predikant stond, doch, bij het bedaren dier beroerten, herwaarts werd teruggeroepen. Behalve door eene *Deductie* bij deze ontzetting, heeft het publiek dikwerf blijken van de vruchtbaarheid zijner pen ondervonden. Menigvuldige Leerredenen, Redevoeringen, Gezangen en Gedichten (waaronder er zich een, in 1791 bekroond ter gelegenheid van het huwelijk van Z. M. onzen koning met de Prinses van Pruissen, bevindt) bij bijzondere gelegenheden zagen van hem het licht, en getuigen van de verdraagzaamheid zijner Godsdienstige gevoelens.

Zijn *Lierzang November 1813* is een der uitgebreidste, gelijk zijne *Gedenkzuil van Nederlands krijgsgroem* met den daarbij gevoegden *Zegelzang*, zijne *Historische brieven over zekeren G. F. MEYER*, en de oudheidkundige verhandeling *over de beffen en kragen*, ook onder zijne meer uitvoerige schriften behooren. Hij was een ijverig voorstander van de Zendeling- en Bijbelgenootschappen en ondersteunde krachtdadig alle pogingen ter uitbreiding van licht en kennis, door onderscheidene vereenigingen aangewend. Zijne geleerdheid, kunde en dichttalent werden niet alleen door de aanbieding van het lidmaatschap van onderscheidene geleerde genootschappen, maar ook door de verwerving der Ridderorde van den Nederlandschen leeuw door Z. M. onzen koning, erkend.

Hij overleed op den 2. van Lentem. 1828 te *Rotterdam*, in den ouderdom van ruim 71 jaren.

SCHEEPSBOUW. (Nederlandsche) De uitgebreidheid van den scheepsbouw in de *Nederlanden*, welke reeds van de vroegste tijden af aan heeft plaats gehad, gaat schier alle denkbeeld te boven.

De ongemakken, die GODEVAERD VAN BOUILLON, ten tijde der kruistogten, in *Duitschland* en *Hongarije* geleden had, bragten de kruisvaarders tot het denkbeeld, om liever eigene zeetogten te doen, dan zoo vele aanzienlijke schatten aan *Venetie*, *Genua* en *Pisa* te betalen, om hen naar *Syrië* over te voeren. Zij bouwden van dien tijd af aan, roei- en koggeschuiten, en rustten geheele vloten uit, om ook andere volkeren met hunne schepen naar *Syrië* en *Egypte* over te voeren, en alzoo zelve de verbazende geldfommen aan vrachtgelden te genieten, die te voren door de Italianen genoten werden. Het zijn de Friezen en Vlamingers geweest, die ten tijde der kruistogten deze onzaggelijke vloten hebben uitgerust, en die de oorzaak geworden zijn van het aanleggen van vele scheepstimmerwerven, en andere fabrieken daartoe betrekkelijk. Naderhand bij den grooten wereldhandel van *Brugge* en *Antwerpen*, en de togten naar meer verafgelegene gewesten, bouwde men grootere koopvaardijschepen, tot dat, ook *Amsterdam* en andere steden van *Holland* toenemende in bloei en welvaart, het getal der Nederlandsche schepen, die van alle andere landen overtrof.

SCRI-

SCRIBANUS zegt: dat men te *Antwerpen* dikwijls in de wateren 2500 ſchepen telde, en dat er geen dag voorbij ging, of er zeilden, zoo wel inkomende als uitvarende, meer dan 500 ſchepen rijk en wel geladen; ja, dat het niet zelden gebeurde, dat men met een tij, 400 ſchepen zag aankomen. In 1216 bouwde men te *Amſterdam* reeds haringbuizen. De oudſte ſcheepſtimmerwerf *De Roemer*, toebehoorende aan AREND ROEMERS DEN ANKSTER, wonende aan *St. Geerten*, ſtond in het jaar 1270 buiten de *Oude Haarlemmerpoort*, waar tegenwoordig de *Haringpakkerij* is; — later begon men ook bij de *Bentwijkerpoort* ſchepen te bouwen, als ook op de *Laſtaadje*, te dier tijd eene voorſlad, waar SIEBE KOPPENS, en LUIT DIRKS BIKKER hunne houtzagerijen en houtkooperijen hadden. In 1440 ruſtten de *Amſterdammers* alleen eene vloot van 20 oorlogſchepen tegen de *Ooſterlingen* uit, en hadden in 1475 eene vloot in zee van 50 koopvaarders, die door 4 oorlogsfregatten beſchermd werden. De ſchrijver van de *Aanwijzing der heilzame politique gronden en maximen*, gedrukt in 1569, doet zelfs opmerken: „dat de ſcheepsbouw in *Holland* niet moet worden geconſidereerd als eene puere conſumtie, maar als eene zeer gewigtige manufaktuur en koopmanſchap, vermits meest alle groote ſchepen, voor de vreemde volkeren van *Europa*, door de *Hollanders* werden getimmerd”. In de brieven van D'ESTRADES vindt men ook blijken van hetgeen hier vermeld is: zoo onder anderen bouwden wij in 1395 reeds een groot aantal ſchepen, voor hertog AELBRECHT en graaf FILIPS; ook hadden wij, boven alle andere natiën den naam van niet alleen de goedkoopſte, maar ook de beſte ſchepen te bouwen, blijkens eene proeve onder anderen van den koning van *Spanje*, die aan *Engeland* en aan *Nederland* ieder de opdracht gaf tot het bouwen van 10 ſchepen, en waarvan de onze, in goedkoopheid en deugdzaamheid van bouwing, bevonden werden boven de *Engelſche* uit te munten. — Sir WALTER RALBIGH maakte onder de regering van koningin ELISABETH bekend, dat wij, in 1615, 2000 haringbuizen, en, in 1618, 3000 vaartuigen ter haringvangst hadden uitgezonden, en 9000 andere vaartuigen, om den haring te verzenden en te verkoopen. Voor de walviſchvangst hadden wij bij de 200 groote ſluitschepen, en een aantal Oost- en West-Indië-vaarders. FORKENS, in zijne beſchrijving van *Amſterdam*, begrootte het getal vletſchuiten op omtrent 1000; de koornligters op omtrent 1500; die om de koopmanſchappen tot in *Texel* en het *Vlie* uit en aan de ſchepen te brengen, voerende 30 à 40 laſten, op 5 à 600. De ſteigerſchuiten op omtrent 2 à 3000.

Bij de uitbreiding onzer vaart op de *Ooſtzee*, veſtigde zich te *Zaandam* de groote ſtapelplaats van den Noordſchen en Ooſterſchen houthandel bijna alleen. Vijftig Groot-ſcheepmakers-bazen waren er in 1702, en deze hadden niet alleen al hunne werven aan den gang, maar eenigen drevén het bijna tot uiterſten, door kracht van volk. Één hunner bragt 20 ſchepen in 22 maanden te water, terwijl een

an-

ander een schip van 90 voeten te *Amsterdam* voor de palen leverde, waarvan 5 weken te voren de kiel gelegd was. In den bloeitijd van dit toenmalige dorp, leverde het jaarlijks 2 à 300 schepengereed in zee. VAN METEREN zegt nog, dat men in *Holland* alle jaren 1000 groote schepen aanbouwde, en dat, in tijd van nood, men altoos in gereedheid was, om in 14 dagen, 100 oorlogschepen, wel bemand, te water te hebben. Voegt men hier nu bij den kleinen scheepsbouw voor de binnenlandsche scheepvaart te *Zaandam*, *Amsterdam*, *Rosserdam*, in *Zeeland*, *Friesland*, *Groningen*, enz., enz., wie moet zich dan niet verbazen over de uitgebreide voordeelen, welke deze tak van Nederlandsche nijverheid alleen heeft aangebragt; te meer, wanneer men daarbij voegt de overige fabrieken, trafijken en neringen, welke aan dezelve verknocht waren, en tot onze Zeevaart betrekking hadden, als: houtkooperijen, houtzagerijen, mastemakerijen, touwslagerijen, zeildoekweverijen, zeilmakerijen, ankersmederijen, scheepsmederijen, geschutgieterijen, spijkermakerijen, blokmakerijen, traan-, teer- en harpuiskokerijen, scheepsbeschuibakkerijen, bierbrouwerijen, scheepsvictualie-magazijnen, enz.

Dan hoe groot en uitgebreid voorheen dit alles geweest is, en thans op eene zoo aanmerkelijke wijze verminderd, laat de echte Nederlander zich hierdoor echter niet ontmoedigen. Zijn vele onzer vorige bronnen van welvaart geheel te niet gegaan of verlegd, alle krachten spannen wij sedert eenige jaren in, om nieuwe bronnen voor de herleving onzer Nederlandsche scheepvaart op te sporen, en de vereenigde pogingen van vele weldenkenden, de ondernemingen der Handel-Maatschappij, en der Nederlandsche haringvischerij, die van de reeders op *Groenland* en *Straat-Davids*, van de Nederlandsche scheepsreederij en van het weldadig Collegie *Zeemanshoop*, enz., enz. verstrekken allen tot een overtuigend bewijs, dat moed en volharding ook nog ten huidigen dage ons zijn bijgebleven, en wij, onder den Goddelijken zegen, op eene meer gunstige toekomst en verdere herleving onzer vroegere welvaart, ook in dezen tak van nijverheid, te hopen hebben. Het aantal der in de laatste jaren gebouwde schepen op Nederlandsche werven, vooral ten dienste der vaart op O. I., is dan ook alleraanmerkelijkst geweest, en deed de prijs van het scheepstimmerhout zeer sterk rijzen.

SCHEEPSRUIMTE of grootte der vaartuigen. Dezelve wordt bepaald en aangegeven door het getal tonnen, welks inhoud van elke ton, een kubieke el is, hetwelk op den ijkbrief van ieder schip, door beëdigde ijkmeesters afgegeven, staat uitgedrukt. Om de ruimte voor voorwerpen van eene onregelmatige gedaante te bepalen, moet men door het schikken of stapelen van een zeker getal van dezelve, die zoo na mogelijk tot eenen teerling zoeken te brengen en deze meten. Bij voorwerpen, welke meer specifiek zwaar dan omslagtig zijn, moet het bekende gewigt dier voorwerpen, in tonnen van 697 Ned. ft^3 uitgedrukt, tot maatstaf der scheepsruimte verstrekken.

SCHEEPS.

SCHEEPSSTRAFFEN. De maatregelen der Engelsche admiraliteit in de laatste jaren, om wreede en overmatig strenge tuchtigingen van hunne vloot te verbannen, waren even zoo verstandig als lofw aardig. Ondertusschen blijft het onbegrijpelijk, waarom zij niet nog eenen stap verder ging, om namelijk ook het barbaarsch gebruik van het *laarzen langs de vloot* af te schaffen. Waarschijnlijk is deze bijzondere strafmanier nimmer in ernstige overweging genomen, en echter zijn duizende zeeofficieren van gevoelen, dat, al kan ook het gebruik van het *laarzen* in het algemeen niet afgeschaft worden, toch het voortduren van eene, alle menschelijk gevoel beledigende straf, die eene schande voor de Britsche zeemagt blijft, niet meer noodig is. Het spitsroedenloopen en het kielhalen, twee afschuwelijke strafoefeningen ter zee, bestaan niet meer, en dus mag men welligt hopen dat dit *laarzen* langs de vloot insgelijks in onbruik zal geraken. Geene krijgswet spreekt van deze gruwelijke martelstraf, ook geen crimineel regt vermeldt dezelve; het gezag harer oudheid schijnt de eenige grond voor het behouden van dezelve, op welken grond men ook alle justitie-barbaarschheden der middeneeuwen behouden kon. Een misdadiger kan tot deze straf alleen door eenen krijgsraad veroordeeld worden. Gewoonlijk wordt zij dan toegepast, wanneer de krijgswetten op eene misdaad de doodstraf stellen, en de regters nog verzachtende omstandigheden vinden om dezelve niet toe te passen. Op een bepaald uur des morgens, voor het begin van dit treurspel, wordt aan boord van het kommandeurschip het sein gehefchen. Ieder schip zendt eene boot met een officier en eenige soldaten, om als getuigen en aanschouwers bij de strafoefening te dienen. De misdadiger wordt in een ruim vaartuig zonder zeilen of roer gezet, naakt uitgekleeed en over een blok gespannen, dat men den triangel noemt. Een officier staat met ontbloot zijdgeweel naast hem, en telt de hem toegediende slagen. Wijn en andere versterkingen zijn gereed, om daarmede op bevel van den heelmeeester de door de pijn afgematte levensgeesten des lijdens weder op te wekken. Een tamboer en pijper staan aan de boeg, een luitenant en de chirurgijn zitten aan het einde. Is alles behoorlijk gereed, dan valt de gansche flotille der booten in de linie en boegseert het vaartuig, waarop de misdadiger zich bevindt. Tamboer en pijper doen zich hooren, en de trein beweegt zich langzaam achter eene ligte boot, die de snelboot heet, en elk schip de annadering des misdadigers aankondigt. Het getal der slagen wordt onder de schepen gelijkmatig verdeeld. De manschap vult de ruimte op de zijde, waar de trein voorbijgaat; de zeefoldaten, met de officieren in volle uniform aan het hoofd, staan in de scheepsgangen onder het geweer. Ieder scheepskapitein leest, bij het annaderen des misdadigers, de sententie van den krijgsraad en het bevel om dezelve uit te voeren overluid voor; twee kwartiermeesters stijgen bij den misdadiger in de boot, en geven hem afwisselend 25 slagen op den rug; dan wordt een

een wit laken over hem geworpen, en de booten stellen zich wederom in beweging; de trom wordt geroerd; de snelboot begeeft zich naar het naaste schip, waar hetzelfde plaats heeft. Zoo sleept men den ongelukkigen van schip tot schip, en de tugting wordt voortgezet tot aan het laatste schip toe. Gewoonlijk geeft de lijder onder deze afschuwelijke marteling den geest.

In 1811, toen de admiraal CHARLES COTTON de vloot in de *Middellandsche-Zee* kommandeerde, werd een zeeman tot deze straf veroordeeld, en het vonnis in de haven van *Mahon* op *Minorka* uitgevoerd. Deze haven heeft zulk een diepen grond, dat de grootste schepen digt aan den rotsoever kunnen ankeren. Aangelokt door de muziek en vooral door het geschreeuw des ongelukkigen, waren duizende inwoners aan het strand getuigen van dit jammerlijk schouwspel; zij bemerkten dat er afwisselend gepauseerd en weder voortgegaan, en de pijn daardoor vermeerderd werd. Overluid gaven zij hunne verontwaardiging over de Britsche wreedheid te kennen. „Gij roemt op menscheeljkheid,” zeide een oude monnik; „wat zijn de pijnigingen, waarmede uwe natie, gegrond of ongegrond, de regtbank der Inquisitie beschuldigt, bij deze onmenscheeljkke en opzettelijk verlengde martelingen! Twee malen is de misdadiger reeds half ontzield nedergevallen, en evenwel laten uwe chirurgijns toe, dat men met dit geesfelen voortgaat!” Toen men hem deed opmerken, dat deze matroos na eene vormelijke regtspleging deze onmenscheeljkke behandeling onderging, vond hij dit nog afschuwelijker.

Een ander geval had in 1805 plaats. Een gepreste matroos van de *West-Indische* vloot kreeg een brief van zijnen vader, die hem berigt gaf van zijne ziekte, en het verlangen liet blijken, hem voor zijn dood nog eenmaal te zien. De jonge man besloot geen gevaar te schuwen, om dezen wensch zijns vaders te vervullen; dienvolgens deserteerde hij bij de eerste gelegenheid, doch werd gevat, aan boord gebragt en slechts ligt gestraft. Kort daarop verwijderde hij zich weder van zijn schip, werd andermaal gekregen, en onderging reeds eene zwaardere straf. Bij eene derde poging tot de vlugt, werd hij voor eenen krijgstraad gebragt, die hem volgens de letter der wet veroordeelde om aan de nok van de raaf gehangen te worden. Uit aanmerking van zijne jeugd en dat hij tot den dienst geprest was, zoo wel als uit hoofde van de beweegredenen tot zijne vlugt, veranderde men deze straf in die van het *laarzen* langs de vloot en veroordeelde hem tot 400 geesfelslagen. Sir ALEXANDER COCHRANE, offchoon tot pardon geneigd, oordeelde echter, om den geest der desertie te onderdrukken, die onder de in overhaasting opgerigte scheepscompagniën plaats had, een voorbeeld noodwendig; hij verminderde de straf een vierde, en gebod de blijvende 300 slagen hem dadelijk te doen toedeelen. De bij de vorige geesfeling ontvangen wonden waren nauwelijks gesloten; op nieuw opengescheurd, moesten zij des te vreesfelijker smart verwekken half ontzield bragt men den

den ongelukkigen in het hospitaal, na twee dagen leed hij niet meer!

SCHEEPVAART. Door scheepvaart of navigatie verstaat men het vervoeren over zee der voortbrengfelen van de openbare nijverheid in alle kustlanden.

Deze wijze van vervoer heeft ontelbare en onschatbare voordeelen.

Daardoor worden onkosten gespaard, die voor den handel verdrukkend, zeer nadeelig voor het verbruik, dat zij beperken, en zeer noodlottig voor de voortbrenging, welke zij strekken, zouden zijn.

Doch hetgeen aan de scheepvaart nog meer gewigt bijzet, is dat zij de voortbrengfelen der vlijt op hunne verkoopwaarde brengt, die ook voor den verbruiker de matigste prijs is. Dit verschijnsel zal eenige toelichting vereischen.

Op welke wijze verheft de scheepvaart den verkoopprijs der produkten van de nijverheid? Door het gemakkelijk maken van den toegang tot alle markten, zoodat de voortbrengfelen onder het oog gebragt worden van allen, die ze willen koopen en kunnen betalen, terwijl die produkten tevens deel nemen aan al de voordeelen eener algemeene mededinging, de ware en eenige regel en rigtsnoer van de betrekkelijke waarde.

Aan den anderen kant trekt de scheepvaart uit de verkoopwaarde de goedkoopheid der produkten voor den verbruiker. Van waar ontstaat inderdaad de goedkoopheid? Uit den overvloedigen voorraad, die het noodzakelijk gevolg is van den zamenloop der produkten van alle landen in alle markten der wereld, welke zamenloop door de scheepvaart bevordert en verzekerd wordt.

Aldus vereenigt de scheepvaart de belangen van den voortbrenger en den verbruiker, derwijze dat de voortbrenger, door de zekerheid van het goede vertier, aangemoedigd wordt om produkten te leveren, en de verbruiker, door de goedkoopheid der produkten, genoopt wordt daarvan gebruik te maken. Wanneer men bedenkt dat deze beweging van de voortbrenging en het verbruik in de geheele wereld door de scheepvaart ontstaat, kan men zich niet onthouden haar aan te merken als de magtigste drijfveer der vorderingen van vlijt, nijverheid, handel, welvaart en beschaving; en deze meening ontleent nog meer gewigt uit de omstandigheid dat zij even zeer door de theorie als door de ondervinding bevestigd wordt.

In alle tijden en eeuwen van de geschiedenis zijn de landen, die door hunne vorderingen in landbouw, manufakturen en kunsten den hoogsten roem behaald hadden, juist die welke aan de oevers der zee gelegen waren, en die, door middel van groote stroomen en rivieren, binnen- en buitenlandsche voortbrengfelen door het gansche land konden omvoeren. Zulke landen waren oudtijds *Egypte, Indië en China*.

Het is waar, deze volken trokken geen voordeel van den vreemden handel, en hadden niet daaraan hunne welvaart te danken; maar zij waren die verschuldigd aan de scheepvaart, door welke zij over zee,

zee, en langs de rivieren, ja zelfs langs kanalen met alle deelen van het land, zoo met de grootste steden als met de geringste dorpen en gehuchten, de gemeenschap onderhielden.

En als of alles zich vereenigen moest om het groote gewigt der scheepvaart te bewijzen, hebben alle volken, die daarvan verstoken waren, ondanks de vatbaarheid van den mensch, om gedurig tot hooger volkomenheid op te klimmen, nimmer de palen van woestheid en armoede kunnen overschrijden.

Zoo zijn de landen van *Azië*, ten noorden van de *Zwarte* en van de *Caspische zee*, het oude *Scythie*, het hedendaagsche *Tartarije* en *Siberië*, bijna op denzelfden trap van ellende en barbaarschheid gebleven, waarop zij zich in onzen tijd bevinden. Ingesloten door den *Tartaarschen* oceaen of de *IJsze*, zijn deze uitgestrekte landen van de weldaden der scheepvaart verstoken gebleven. Offchoon zij doorsneden zijn door sommige van de grootste rivieren der wereld, zijn deze echter te ver van elkander verwijderd om voor den handel geschikte en gemakkelijke wegen van vertier te openen.

De geographische ligging van *Afrika* levert dezelfde gevolgen op. Men vindt in dat werelddeel nergens de gelegenheid tot scheepvaart, welke de *Oostzee* en de *Adriatische zee* in *Europa*, de *Middellandsche* en de *Zwarte Zee* in *Europa* en *Azië*, en de zeeboezems van *Arabië*, van *Perzië*, van *Indië*, van *Bengalen* en van *Siam* in *Azië* opleveren. De groote rivieren van *Afrika* zijn insgelijks op te groote afstanden van elkander gelegen, om de binnenlandsche scheepvaart te bevorderen. Ook zijn die rivieren daartoe van geen het minste nut.

De scheepvaart der oude volken geeft derhalve de meest voldoende verklaring van hunne staatkundige en maatschappelijke gesteldheid. Overal, waar men eene verbetering in den toestand der landen en volken aantreft, zal men bevinden dat de scheepvaart daartoe het meest heeft bijgedragen, zoo niet alle verbetering uitsluitend aan die scheepvaart toegekend mag worden.

De geschiedenis der nieuwere volken is in dit opzigt volkomen gelijk aan die der oudheid. Dezelfde oorzaken hebben overal dezelfde uitwerkselen te weeg gebracht, en men kan bezwaarlijk ontkennen dat men aan de Scheepvaart alle welvaart en rijkdom der hedendaagsche volken te danken heeft. Zij strekt zich beurtelings uit van de *Middellandsche Zee* tot den *Atlantischen Oceaen*, tot de *Indische*, tot de *Noord- en Zuid-Amerikaansche Zeeën*, en overal waar zij doordringt, ontwikkelt zij voorspoed, rijkdom en magt.

Is het dan niet te verwonderen, dat die vruchtbare bron van welvaart, welker bevordering in het belang van alle volken is, en welke door alle volken als de voornaamste zenuw van hunnen rijkdom beschouwd moest worden, sedert zoo langen tijd door *Engeland*, als het ware overmeesterd is geworden, zoodat deze staat ten koste der overige landen, een uitsluitend privilege van de scheep-

vaart

vaart schijnt te bezitten! Het is nauwelijks te gelooven, maar het is onbetwistbaar, dat *Engeland* aan de algemeene scheepvaart de wet heeft weten voor te schrijven, en dat de andere natien zich daaraan onderworpen hebben, zoo lang het *Engeland* behaagde die wetten te handhaven.

Het is waar, die wetten schenen ingevoerd te zijn voor de scheepvaart in de Engelsche havens en voor het Engelsche volk; en in dit opzigt doen deze wetten, die onder den naam van *Navigatie-akte* bekend zijn, in schijn geen afbreuk aan de scheepvaart van andere natien. Zij ontzeggen hun blootelijk het binnenkomen in de Engelsche havens, uitgezonderd eenige zeer zeldzame gevallen en onder bijna onverwulbare voorwaarden; bij gevolg konden de andere natien zich daartegen dekken door insgelijks in hunne havens dezelfde verbodsmatregelen in te voeren; en het natuurlijk gevolg van deze wederverging zoude een geheele ondergang van de algemeene zeevaart, met het volstrekte verlies van hare heilzame vruchten voor den algemeenen voorspoed, geweest zijn.

Het schijnt dat *Zweden* alleen de gevolgen der Navigatie-akte van *Engeland* heeft ingezien, en daartegen eene dergelijke Navigatie-akte heeft ingevoerd, doch men heeft niet bemerkt, dat deze akte immer in werking is gebracht. Men mag dus gelooven, dat men de uitwerkselen van dien maatregel niet naar waarde geschat heeft; men beweert zelfs, dat *Engeland* die uitwerkselen niet bevroedde, en dat het daarin alleen een middel zag om zich op *Nederland* te wreken, omdat die republiek zich tijdens CROMWELL tegen de politieke omwenteling van het Engelsche volk verzet had.

In geval zulks waar is, gelijk niet te betwijfelen valt, moet men toestemmen, dat niet altijd de gezonde rede en de verlichting de groote gebeurtenissen der wereld doen ontstaan.

Zoo veel is zeker, dat de Navigatie-akte eene der voornaamste oorzaken is geweest van *Engelands* overmagt ter zee. De reden hiervan is duidelijk.

Het sluiten van zijne havens voor de zeevarende natien, zonder zelf zijne scheepvaart naar hunne havens te staken, stelde *Engeland* in het genot van het voordeel der geheele scheepvaart, terwijl zijne mededingers van een gedeelte daarvan beroofd werden. *Engeland* gaf slechts een gedeelte en nam deel aan het geheel, of met andere woorden, *Engeland* verrijkte zich ten koste der andere landen.

Wat is daarvan het gevolg geweest? Dat de scheepvaart van *Engeland* bij uitsluiting in de behoeften van het Engelsche volk, en met de andere volken gezamenlijk, in de behoeften dezer laatste voorzien heeft. *Engelands* zeevaart is derhalve groot en magtig geworden door hetgeen zij der zeevaart van andere landen zonder schadevergoeding ont-
nam, en deze onevenredigheid heeft met der tijd aan *Engeland* een overwigt van zeemagt gegeven, tegen hetwelk men het naderhand onmogelijk achtte zich te verzetten, en hetwelk men van lieverlede

als onverwrikbaar begon te beschouwen. De gebeurtenissen hebben evenwel deze dwaling, zoowel bij de benadeelers als bij de benadeelden, ten eenemaal doen verdwijnen.

Indien *Nederlands* tegenstreving van *Engelands* politieke omwenteling aan dit laatste rijk zijne Navigatie-akte voorschreef, zoo heeft op hare beurt *Engelands* wrevel tegen de Franfche revolutie den kolosfus van zijne zeemagt in deszelfs grondvesten doen waggelen. Het continentaal stelsel heeft aan alle volken de oogen geopend en de schending hunner regten en de middelen om daaraan een einde te maken te gelyker tijd aan den dag gelegd. Men heeft gezien dat *Engeland* zijne schepen in alle havens der wereld zond, en dat geen ander land de zijne in de Engelsche havens konde voeren; van daar besloot men dat men *Engeland* moest wederbrengen op den zelfden stand, waarop het de andere zeevarende volken gebragt had. Deze gevolgtrekking was juist en regtvaardig, maar de toepassing en uitvoering daarvan moest uit den vrijen wil der volken geboren worden, en men leide hun die als eene verpligting op den hals. Zulk eene roekelooze aanmatiging maakte de gouvernementen weerspannig. De pogingen der dwingelandij zijn mislukt, maar de drijfveer dezer pogingen heeft een duurzamen indruk gemaakt, die onfeilbaar zijne uitwerking zal te weeg brengen. Naar mate de volken beter hunne eigene belangen zullen inzien, en zich meer zullen toeleggen op de middelen om die belangen te beschermen en te verdedigen, zal het algemeen erkend worden, dat indien *Engeland* zijn voordeel zoekt in het sluiten zijner havens voor andere volken, deze volken deszelfde voordeelen zullen bereiken, wanneer zij de Engelschen uit hunne havens sluiten. Het eenige verschil bestaat in het vervangen van zijne dienstbewijzen; dit kan slechts langzamerhand geschieden, doch het verandert de zaak niet. Het is genoeg dat het doel niet onbereikbaar is, wanneer alle volken hunne eigene behoeften met hunne eigene produkten willen vervullen, en hunne scheepvaart door premien willen aanmoedigen, die wel in den beginne eenige opoffering vereischen, doch eerlang met dubbel voordeel vergoed worden. Zoo dra de zeevarende volken voor zich zelven genoeg kunnen zijn, en hunne havens voor de Engelschen kunnen sluiten, gelyk *Engeland* zijne havens voor hen sluit, dan is het ook met *Engelands* heerschappij ter zee voor altijd gedaan. Aan *Engeland* zal alsdan zelfs het vermogen niet meer overblijven om de zeemagt der andere volken te vernielen; deze vernieling zoude eene beweegreden te meer zijn om de Engelsche schepen uit alle havens te verbannen. Dan zoude *Engeland* welligt nog kunnen heerschen, maar wat zoude zijne heerschappij beduiden, zoo het geene onderdanen meer had?

Dit donker verschiet is het scherpzinnig oog der Engelsche staatkunde niet ontglipt. Het heeft daarom de partij gekozen om traspge wijze zijn stelsel van uitsluiting te laten varen, en het door een stelsel van wederkeerigheid te vervangen. Men moet bekennen dat
dit

de eene snedige wijze is om zich uit de verlegenheid te redden, maar het goede gevolg van deze staatkunde van *Engeland* is, voor het minst, zeer twijfelachtig.

Het is onmogelijk dat de zeevarende volken niet bemerken, dat met de meerderheid, welke *Engeland* door zijne zoolang prohibitive zeevaart bekomen heeft, de wederkeerigheid niet anders dan een sluis is om de ongelijkheid der mededinging te verbergen. De ruim drie millioenen tonnen, welke de scheepvaart van *Engeland* tot het approvisionnement van alle zee Staten bezigt, zullen met geen enkelen ton door de wederkeerigheid verminderd worden, en waarom? Omdat die Staten thans eene volstrekte behoefte aan de Engelsche zeevaart hebben, en die nimmer zullen kunnen ontberen, zoolang zij hunne eigene scheepvaart niet door premien aanmoedigen, welke natuurlijk de wederkeerigheid uitsluiten.

Waar toe zal overigens de wederkeerigheid nuttig zijn aan volken, die hunne eigene behoeften niet kunnen vervullen? Zullen zij deel nemen aan de scheepvaart van *Engeland*, wanneer hunne eigene scheepvaart ontoereikend is? De wederkeerigheid is derhalve slechts een schijngrond om de verbodswetten te regtvaardigen, nu deze laatste haar crediet verloren hebben, en niet voor de tweede maal een continentaal stelsel zoude kunnen wederstaan.

Men mag dan veilig hopen en verwachten, dat de zeevarende volken, door het verbodstelsel van *Engeland* verlicht, zich tegen deszelfs stelsel van wederkeerigheid zullen weten te behoeden, en daarvan de nitwerkselen zullen weten te verijdelen door een stelsel van beperking, hetwelk hen door trapsgewijze verbetering hunner scheepvaart, van het juk van *Engeland* bevrijden, en ten laatste de evenredige gelijkheid op den grondslag hunner betrekkelijke magt herstellen zal. Het belang der algemeene beschaving en van den maatschappelijken toestand van het geheele menschdom berust in de onderlinge vrijheid der volken. Deze moet gehandhaafd worden waar zij bestaat, en hersteld worden waar zij verguisd is. Deze wensch van rede en regtvaardigheid kan den verdrukker mishagen, maar hij moet den verdrukten verblijden.

SCHEEPVAART. (Franche) Volgens LABBEY DE POMPIÈRES bedraagt de in- en uitvoer van *Groot-Britanje* 2,306,000,000, doorgaans van *Frankrijk* 1,125,000,000, en van de Vereenigde Staten 862,000,000 franken. De schepen van *Groot-Britanje* kunnen daarentegen 2,460,500, die van *Frankrijk* 689,448 en die der Vereenigde Staten 1,423,112 tonnen laden. De inlandsche schepen van *Engeland* namen deel aan den handel met 3,937,159, die van *Frankrijk* met 711,521, de Noord-Amerikaansche met 1,895,218 tonnen. De vreemde schepen in *Engeland* met 1,657,930, in *Frankrijk* met 976,354, in de Vereenigde Staten met 205,071 tonnen. Van de 100 tonnen, zoo wel bij den in- als uitvoer, behooren er in *Engeland* 70 aan Engelsche en 30 aan vreemde schepen; in *Noord-Amerika* 90 aan de inlandsche en

50 aan vreemde, doch in *Frankrijk* slechts 44 aan Fransche en 56 aan vreemde schepen. In de Fransche havens liepen, onder KAREL X, 21,657 Fransche en 27,500 vreemde matrozen binnen, in *Engeland* 118,680 Engelsche en slechts 43,536 vreemde. De Amerikanen bevrachten jaarlijks een aantal schepen, die te zamen 10,000 tonnen in hebben, welke naar de Fransche havens in de *Middellandsche Zee* bestemd zijn, terwijl er geen enkel schip uit deze havens naar de Vereenigde Staten gezonden wordt. Men zegt, dat de Franschen eenen niet zeer aanzienlijken dadelijken handel hebben, maar eenen grooteren van de eene vreemde haven naar de andere. Doch in een jaar zeilden er van *Bahia*, de grootste haven in *Brazilië*, naar *Triest*, de voornaamste haven in de *Middellandsche Zee*, 1 Russisch, 2 Zweedsche, 4 Oostenrijksche, 21 Engelsche schepen en niet één Fransch; naar *Hamburg*, de aanzienlijkste handelsplaats der *Oostzee*, 12 van de Hanzesteden, 13 Nederlandsche, Duitsche of Zweedsche, 20 Engelsche, maar geen enkel Fransch schip. De zeehandel van *Groot-Britanje*, vergeleken met deszelfs bevolking, maakt 150 franken per hoofd, die der Vereenigde Staten 72 fr. en die van *Frankrijk* slechts 33 fr. Dat men nu nog spreke, zeide de heer LABBEY DE POMPIÈRES in de kamer der Gedeputeerden, over de verwonderingswaardige toeneming des handels, welke uit onze verboden, begunstigingen, onze verhoogingen der tollén, voortspuit, enz.

SCHEFFER (JAN BAPTIST) werd te *Mannheim* geboren en was een leerling van TISCHBEIN. Hij heeft zich eerst te 's Hage en vervolgens te *Rotterdam* nedergezet, later is hij naar *Amsterdam* gegaan. Hij was een portret- en historieschilder; in het hofje van G. DE KOKKE te *Rotterdam* zijn vier portretten van hem; ook schilderde hij het portret van LODEWYK NAPOLEON, koning van *Holland*, ten voeten uit. Bij den wedstrijd der schilders in 1808, ingesteld volgens besluit van gemelden koning, behaalde SCHEFFER den prijs, op eene schilderij voorstellende onzen admiraal JACOB SIMONZ. DE RYK, zijn ontslag uit den kerker, dat hem door de Spanjaarden wordt aangeboden, weigerende. De prijs door hem behaald mogt hij zelf niet ontvangen, daar hij bij den aanvang des zomers van 1809 overleed. Ook bestaat er een portret van hem en zijne echtgenoot door hem zelven geschilderd. Hij heeft ook eenige prentjes geëst.

SCHEIDINGSLIJN. De beroemdste is deze: Toen de Spanjaarden met de Portugezen in twist geraakten wegens hunne bezittingen in *Amerika*, maakte de Paus die vermaarde Scheidingslijn, en regelde de wederzijdsche palen der landen, waarvan hij zelf geen de minste kennis had. Deze ingebeelde lijn, van de eene pool naar de andere getrokken, sneed de ruimte, welke er tuschen de *Azorische eilanden* en die der *Groene kaap* gevonden werd in twee gelijke deelen; dat wat ten Westen lag, werd aan *Spanje* gegeven, en *Portugal* bleef in het bezit van al de landen, welke men van toen af in het Oosten zoude veroveren. Doch in het vervolg stelde de reis van MAGELHANES deze

lijn

lijka van den Paus te leur, dewijl de *Philippijnsche*, de *Moluksche* en de *Dieven eilanden* ten oosten der Portugeesche bezittingen lagen. Men maakte nu eene andere linie, welke men de *tegenscheiding* noemde. Doch de koning FRANS I spotte er mede, en zeide: „De koningen van *Spanje* en *Portugal* hebben de *Nieuwe wereld* onder zich verdeeld, zonder er mij iets van over te laten; ik wilde wel, dat zij mij den uitersten wil van ADAM, waardoor hun dit regt gegeven is, eens lieten zien.” Al deze lijnen werden overtreden, toen de Portugezen in *Brazilië* kwamen, en werden ook door de Franschen, Engelschen, Nederlanders en Denen even zoo min geëerbiedigd, welke zich, de eene in *Oost-Indië* en de andere in *Amerika* vestigden.

* SCHELDE. (De) Rivier, die sommigen ook tot het gebied van den *Rijn* brengen, door anderen echter als eene rivier op zich zelve beschouwd wordt, ontstaat uit de afvloeiing van drie meeren in het Fransche departement *Aisne*, bij *Mont St. Marcus*, ten N. van *St. Quintin*. Zij wordt bij *Condé*, waar zij de *Haisne* ontvangt, bevaarbaar, loopt voorbij *Doornik*, *Oudenaarden*, *Gend*, *Dendermonde* en *Antwerpen*, waar zij zeer breed wordt, en verdeelt zich niet ver van *Lillo* en *Liefkenshoek* in twee breede armen, waarvan de zuidelijke of linker arm de *Hont* of *Wester-Schelde* heet, eigenlijk *Zeeland* van *Vlaanderen* scheidt, en bij *Vlissingen* in de *Noordzee* valt, en de noordelijke of regter arm, die de *Ooster-Schelde* genoemd wordt, en langs *Bergen op Zoom* in de Zeeuwsche stroomen loopt. De *Schelde* heeft weinig val en draagt van *Antwerpen* afwaarts zeefschepen. Zij ontvangt de $6\frac{1}{2}$ mijl lange *Senne*, de *Scarpe*, de *Lijs* (*Leije*), de *Dender*, de *Rupel* (zie aldaar) enz.

SCHELLING. Is een zilveren muntstuk uit het oude Nederlandsche muntstelsel (dus uitgedrukt β), hebbende de waarde van 6 stuivers of 30 cents.

SCHELTEMA. (Mr. Jacobus) Geboren te *Franeker*, op den 14. van Lentemaand 1767, was de zoon van Mr. CORNELIS SCHELTEMA, advocaat en secretaris der stad *Franeker*, en van HILTYA ALTENA, welke aanzienlijke, deftige burgerlieden waren.

Ongunstige omstandigheden stoorden SCHELTEMA in zijne wetenschappelijke opleiding, en de burgerlijke onlusten in ons vaderland verhinderden hem, zijne akademische studiën achtereenvolgend voort te zetten, offchoon hij reeds in zijn 19de jaar (1784) in zijne geboortestad tot Doctor in de beide Regten werd bevorderd, en in dat zelfde jaar advocaat voor den Hove van *Friesland* en boelgoedsontvanger van *Franeker* werd.

Bij het uitbreken der Staats-omwenteling in het jaar 1787, was hij aan vele vervolgingen blootgesteld en begaf zich, toen adjunct-secretaris der stad *Franeker*, naar *Burg Steinfürst*, alwaar hij het geluk had, den hoogleeraar VAN DER MARK uit *Groningen*, die zich aldaar mede als uitgewekene bevond, te leeren kennen, en door den omgang met denzelfen, gedurende meer dan een jaar, zijne regtsgeleerde kundigheden niet weinig te vermeerderen. F 3 In

In 1789 in het vaderland teruggekeerd, zocht SCHELTEMA te ver-
geefs gelegenheid, om als regtsgeleerde eene aanstelling te bekomen,
en vertrok naar *Amsterdam*, alwaar hij den stand van koopman aan-
vaardde. De werkzaamheden, aan den handel verbonden, verhinderden
echter den ijverigen man niet, zich verder op de letteren toe te leg-
gen; ja zijne zucht hiertoe werd aldaar nog meer aangewakkerd door
de vriendschap, welke hij met de Heeren HESSELINK, KOOPMANS,
STUART en andere geleerden aanknoopte, gelijk hij in eenige vergaderin-
gen van genootschappen, waarvan hij lid was, verscheidene proeven van
de uitkomst zijner navorschingen in de Vaderlandsche geschiedenis gaf.

Op den 22 van Slagmaand van het zelfde jaar trad hij in liet hu-
welijk met Vrouwe PIETJE ENNEMA, welke echt met negen kinderen
gezegend werd, waarvan één vroeg is overleden.

De keer van zaken in 1795 riep hem naar *Friesland* terug, alwaar
hij vlijtig medewerkte om eenen nieuwen staat van zaken te vestigen.
Nadat hij zijne verbindtenissen in *Amsterdam* had opgegeven, werd
hij benoemd tot lid van het *Comité tot de algemeene zaken van het*
Bondgenootschap te lande, gelijk hij ook in dat zelfde jaar nog lid
werd van het departement van Finantiën.

Toen hij, in het jaar 1797, door zijne medeburgers in *Friesland*,
verkozen werd tot lid van de tweede Nationale Vergadering, arbeide
hij ijverig als lid tot de Commissie voor de Finantiën, en verzette zich
met zoo veel moed tegen de revolutionaire factie, dat hij, gedurende
de kortstondige overmagt, welke die partij verkreeg, met meer an-
dere afgevaardigden, als staatsgevangene, op het *Huis in het Bosch*
werd in hechtenis gezet, in welken toestand hij van den 22. van
Louwm. tot den 14. van Hooim. 1793 verbleef. — Dadelijk na zijne
bevrijding werd hij door het Uitvoerend Bewind benoemd tot eene
geheime Commissie, en tevens toegevoegd aan den Directeur der mi-
litaire Finantiën bij het Agentschap van Oorlog; terwijl hij in het
volgend jaar (1799) eene aanstelling als lid van het departementaal
Geregtshof van den *Ouden IJssel* te *Kampen* kreeg, alwaar hem in het
jaar 1800 als scholarch, de zorg over de Latijnsche scholen werd
toevertrouwd, en hem het lidmaatschap der plaatselijke schoolcom-
missie werd opgedragen; gelijktijdig werd hij gecommitteerd tot de Jus-
titie in *Drenthe*. Gedurende zijn verblijf te *Kampen*, gaf hij wel
geene openlijke bewijzen van zijne letterkundige studien, doch wijd-
de zich met grooten ijver aan de beoefening der schriften van HOOFT,
hetwelk op zijnen stijl eenen aanmerkelijken invloed uitoefende. Zij-
ne achting voor dezen geschiedschrijver was zoo groot, dat hij in
het begin zijner letterkundige loopbaan, door eenen vriendenkring
daartoe aangespoord, beproefde den stijl van dezen Nederlandschen
TACITUS ook nog in onze dagen te volgen.

Na de opheffing van het Geregtshof te *Kampen*, ontving SCHELTE-
MA in het jaar 1802 eene aanstelling als lid van den Zeeraad; ook
werd hij benoemd in de staatscommissie tot revisie der wetten op
het loodswezen, het zee- en strandregt, enz. In

In het jaar 1805 werd hij aangesteld als adviserend raad van den secretaris van staat voor de finantiën en de convoollen en licenten, alsmede tot lid van den raad van judicature over de middelen te water en te lande, en gemagtigd tot het bewerken van de nieuwe ordonnantiën op de middelen. In het jaar 1806 werd hij benoemd tot commies-generaal der convoollen en licenten in het departement *Amsterdam*, alwaar hij zijne ledige oogenblikken wederom vlijtig aan de beoefening der geschiedenis, zijne geliefkoosde studie, en den wetenschappelijken omgang met geletterde-vrienden, zoo wel in den kleinen huisfelijken kring, als in geleerde genootschappen, wijdde; en, in het jaar 1807, curator geworden zijnde der stads armenschole, en lid der plaatselijke school-commissie, nam hij de verbetering van het onderwijs, met opoffering van veel tijd, zeer ter harte.

In het jaar 1809 werd hij benoemd tot curator van het Remonstrantsch seminarium, zoodat bijna geen jaar van zijn werkzaam leven voorbij ging, zonder dat zijne bekwaamheden door eenig genootschap gehuldigd of tot het uitvoeren van eenigen hem opgedragen post ingeroepen werden. In het jaar 1811 benoemd tot *premier verificateur* bij het bureau der douanes te *Amsterdam*, verzocht hij dadelijk van dezen post ontslagen te worden, en nog in dat zelfde jaar aanvaardde hij den post van Vrederegter in het kanton van *West-Zaandam*. Aldaar maakte hij van de gelegenheid gebruik om, op de plaats zelve, bouwstoffen te verzamelen voor zijn werk over *CZAAR PETER den Groeten*. In 1813 was hij ijverig medewerker tot bevrijding van het Vaderland, en vuurde de geestdrift zijner medeburgers aan door twee uitmuntende redevoeringen over de bevrijding van het Spaansche juk, vergeleken met de afwerping van het Fransche, en over het oude *Wilhelmuslied*.

In Sprokkelmaand 1814 benoemd tot griffier van het hoog geregtshof van finantiën en zeezaken, vertrok hij naar *'s Gravenhage*, en genoot kort daarop de eer, dat de Souvereine Vorst, zijne bekwaamheden op waren prijs stellende, hem den last opdroeg zich naar *Zaandam* te begeven om de ontvangst van *ALEXANDER*, keizer van *Rusland*, op die plaats voor te bereiden. Aldaar bood hij zijn geschrift over *CZAAR PETER den Groeten* den keizer aan, in hetzelfde huisje, hetwelk deszelfs grooten voorvader tot huisvesting had gediend.

In het jaar 1815 werden zijne verdiensten door Z. M. onzen Koning openlijk erkend, die hem, bij de eerste benoeming der ridders van den Nederlandschen Leeuw, onder derzelver getal opnam.

Na de opheffing van het hoog geregtshof van finantiën en zeezaken, werd *SCHELTEMA* in het jaar 1820 benoemd tot griffier van het hoog militair geregtshof te *Utrecht*. Niettegenstaande deze geheel nieuwe en vreemde betrekking hem met veelvuldige werkzaamheden overlaadde, leden hierdoor zijne letterkundige studiën niet; tot aan het einde van zijn leven, was hij onvermoeid werkzaam, zoowel in het handhaven van den roem van *Nederland*, als de wieg en ba-

kermat der boekdrukkunst, als in het onderzoeken van de oudheden en geschiedenis van *Utrecht*, welke stad hem door een langdurig verblijf tot eene tweede moederstad was geworden. Reeds spoedig nadat hij zijne woonplaats te *Utrecht* had gevestigd, werd hij uitgelokt door de oudheid en belangrijkheid dier stad tot onvermoeide nasporingen, waartoe hij genoegzaam dagelijks dezelve in alle rigtingen doorkruiste, en zich niet ontzag in de geringste hoeken rond te gaan, uit zucht om weinig bekende bijzonderheden op te sporen, steeds met het doel om eene volledige geschiedenis der stad te leveren.

Afwisfelend had SCHELTEMA met vele huisfelijke rampen te worstelen. Van acht kinderen, die hij allen volwasen mogt zien, bragt hij in korten tijd zes ten grave, en nog in het jaar zijns doods (hij overleed den 25. van Wijnm. 1835) ontving hij de tijding van het verscheiden van zijnen oudsten zoon, ambtenaar in *Oost-Indië*, welk verlies hem bijzonder trof, daar hij zich vleide dezen zoon spoedig in het vaderland te zullen zien. Alleen had SCHELTEMA zijnen troost in de liefde zijner achtingswaardige echtgenoot, van zijnen eenigen nog overgeblevenen zoon, en den gullen omgang, inden echt ronden Vrieschen toon, met zijne hem waardige vrienden.

Nederland verloor in hem eenen ijverigen onderzoeker van de vaderlandsche geschiedenis en eenen grooten handbaver van zijnen letterkundigen roem.

De geschriften, door welke hij de letterkunde van zijn vaderland verrijkt, en zich zelven eenen blijvenden roem verzekerd heeft, zijn naar de volgorde der jaren, in welke zij het licht zagen, voor zoo verre wij weten, de volgende:

1795, *Naauwkeurige beschrijving van het Volksfeest te Franeker, bij het inhangen van de deuren in de poorten, op den 5. van Lentemaand 1795.* 1801, *Ontwerp aangaande de betaling der kerkelijke inrigtingen, waarbij de Staat, zonder zich met nieuwe lasten te bezwaren, zich zoude verzekeren van de instandhouding van de openbare Godsdienst in alle plaatsen van de Republiek, met inachtneming eener billijke gelijkheid jegens alle Christengezindheden.* 1801, *Overzicht van de' staat- en de letterkundige geschiedenis der achttiende eeuw* (geplaatst in de *Letteroefeningen*). 1804, *Twee redevoeringen over BALTHAZAR BEKKER.* 1804, *Levensschets van SIMON STIJL.* 1805, *Staatkundig Nederland, eene biographische Kaart, vergezeld van een Woordenboek, 2 deelen.* 1807, *Redevoeringen over de brieven van PIETER CORNELISZ. HOOFT, met aantekeningen en bijvoegfels;* 1809, *ANNA en MARIA TESSELSCHADE, de dochters van ROEMER VISSCHER.* 1814, *Vergelijking der afschudding van het Spaansche juk in 1572 en van het Fransche in 1813.* 1814, *PETER de Groote, CZAAR en keizer van Rusland, in Holland en te Zaandam in 1697 en 1717.* 1814, *ALEXANDER keizer van Rusland in Holland en te Zaandam* 1814. 1815, *Toespraken aan de Nederlanders, gedurende het tweede deel van het Leven van NAPOLÉON BUONAPARTE, bestaande*

denit de *Bemoediging*, de *Opwekking*, en het *Vaderland en de Franschen* (Weekblad, 17 nommers). 1816, *De laatste veldtocht van NAPOLEON BUONAPARTE*, met eene kaart. 1816, *Verhandeling over den geest van het algemeen placaat van 1725 door een oud Ambtenaar*. 1817 tot 1819, *Rusland en de Nederlanden, beschouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen tot op den jare 1725*, 4 deelen. 1817, *Beschrijving der schilderij van J. W. PIENEMAN, den slag van Quatrefbras* voorstellende. 1817 tot 1834, *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, 16 stukken. 1819, *Lettre à M. M. les rédacteurs de la Galer. hist. des Contemporains, sur la nécessité de rectifier et compléter l'article concernant Mr. J. KONING*, *La Haije, de l'Impimerie Belgique*. 1820, JACOB CATS aan *Neerlands Jufferschap*. 1823, *Vier brieven gewisseld tuschen Mr. JACOBUS SCHELTEMA en JACOBUS KONING, over de drukunst*. 1823 en 1824, *Almanak voor de studenten aan de Hoogeschool te Utrecht*. 1826 en 1829, *De uitrusting en ondergang der onoverwinnelijke vloot van koning PHILIPS de 2de, in 1588, met toevoegfels*. 1827, *Reintje de Vos, van HENDRIK VAN ALKMAAR*, naar den *Lubeksch* druk van 1487, met eene vertaling. 1828, *Geschiedenis der Heksenprocessen*. 1828, *Iets over de uitzetting, verbeteringen en verfraaijingen in en om Utrecht*. 1829, *Verhandeling over het bewerken van de geschiedenis der Nederlanden*. 1830, *Iets over het oproer en den opstand te Brusfel en Luik en ter bemoediging der landgenooten*; 1832, *Berigt en beoordeeling van het werk van Mr. C. A. SCHAAK, de Geschiedenis der Uitvinding van de Boekdrukkunst*. 1833, *Hezelsde werk in het Hoogduitsch met aantekeningen*. 1833, *Volksgebruiken der Nederlanders, bij het vrijen en trouwen*. 1835, *Overzicht der voornaamste verfraaijingen, veranderingen en verbeteringen, welke sedert den jare 1821 te Utrechts zijn daargesteld*.

SCHELTEMA, (TACO) werd op den 16. van Oogstm. 1760 te *Harlingen* geboren, genoot korten tijd te *Amsterdam* onderwijs in de eerste gronden der teeken- en schilderkunst, beoefende voorts de natuur zelve, om zich in het schilderen van portretten, dat hij zich ten hoofdvak koos, naar wensch te kunnen bekwamen. Na de vermaarde *Dusfeldorpse Galerij*, met vrucht aldaar van *Dijck* bestuderende, bezocht; en, door *Saksen* reizende, vele proeven van zijn portretschilderen gegeven te hebben; onthield hij zich beurtelings te *Rotterdam* en *Amsterdam*, waar zijn penfeel veel werks vond. In de eerstgenoemde stad zijn in 1794 door hem geschilderd de grondleggers en bestuurders van het *Bataafsch Genootschap* aldaar, en nog ter bezigtiging voorhanden. Behalve eenige vruchten zijner teekenpen, zoo beelden met wit en zwart krijt, als enkele gekleurde landschappen, vervaardigde zijn kunstpenfeel meest familiestukken voor onderscheidene aanzienlijke lieden, met levensgroote beelden zoowel kniestukken als ten voeten uit in welgekozene groepen, veeltijds in landschappen met gepaste bijsieraden. Later woonde hij meestal te *Arnhem*

hem, en bleef uit liefhebberij de kunst beoefenen. Hij overleed bij laatstgenoemde stad op den 7. van Herfstm. 1837.

SCHELTEMA (PAULUS CORNELIS), de oudste broeder van den beroemden geschiedschrijver Mr. JACOBUS SCHELTEMA, die hem eenige maanden ter ruste voorging. Hij werd den 14. van Winterm. 1752 geboren, en als oudste zoon van CORNELIS SCHELTEMA, Secretaris der stad *Franeker*, bestemd, om zijnen vader op te volgen. Na eenige klasfen der Latijnsche scholen doorgelopen te hebben, werd hij onder het vaderlijk opzigt tot bijzonderen ijver en werkzaamheid aangespoord; doch zijne toenemende neiging voor den landbouw was, bij meer gevorderde jaren, de oorzaak, dat hij niet aan genoemde bestemming voldeed, en in 1775 landbouwer werd op *Doijem*, een gehucht nabij zijne geboortestad *Franeker*. Ten gevolge der staatsomwenteling, werd hij in 1796 benoemd tot Secretaris van *Wijnbristferadeel*, en notaris te *Sneek*, welke betrekking hij gedurende 8 jaren loffelijk bekleedde. Vervolgens tot Commisfaris der verponding, en daarna tot Ontvanger der directe belastingen van verschillende gemeenten, en laatstelijk te *Franeker* aangesteld.

Bij de voldoening aan zijne neiging voor den landbouw, had SCHELTEMA zich echter niet alleen op de praktische beoefening en verbetering van dezen belangrijken tak van volksnijverheid toegelegd, maar ook zijne denkbeelden en raadgevingen ten dezen aanzien, bij wijze van antwoorden op voorgestelde prijsvragen, medegedeeld; waarvan de Verhandelingen der Maatschappij van Landbouw te *Amsterdam*, en der Nederlandsche huishoudelijke Maatschappij te *Haarlem*, waarvan hij lang een werkzaam corresponderend lid was, kunnen getuigen. Van hier, dat hij twee malen met de gouden, verscheidene malen met de zilveren, medaille, en in het geheel 10 of 12 malen door verschillende Maatschappijen is bekroond geworden, en wel laatstelijk door het Koninklijk Nederlandsch Instituut, hetwelk hem voor eene niet uitgegevene verhandeling een fraai zilveren schenklblad vereerde.

Na den afstand zijner ambtsbetrekkingen, was de beoefening der Friesche geschiedenis, en bijzonder het verzamelen van Friesche spreekwoorden en zegswijzen, een voorwerp van zijne onvermoeide werkzaamheid, waaraan hij, tot bijna aan zijn overlijden toe, arbeidde. De merkwaardigste dezer spreekwoorden zijn in twee stukjes uitgegeven. Hij overleed te *Franeker*, op den 1. van Hooim. 1835, in ruim 8-jarigen ouderdom.

SCHELVISCHVANGST. In eene week van Wijnmaand 1832 zijn te *Egmond aan Zee*, met de beug- of hoekwant visfcherij, aangebragt 57,401 schelvisfchen, welke in publieke afflag verkocht zijn voor f3,613.48. Deze vangst was buitengewoon, omdat het nog zoo vroeg in den herfst was. Men klaagde zeer, dat men in *Amsterdam*, in die ééne week, aan belasting voor ingekomen zeevisch had moeten betalen f536.28, zijnde 18 ten honderd van het bedrag-

SCHENC.

SCHENCKELIUS (LAMBERTUS THOMAS), in 1547 te 's Hertogenbosch geboren, was in 1576 rector der school te Mechelen. Hij had zeer veel op met de kunst om het geheugen te oefenen, waarover hij niet alleen een werk schreef, maar welke hij ook, bijna door geheel Europa heen, ging onderwijzen. PAQUOT geeft vele werken op die hij in het licht heeft gegeven. Ook moet hij zeer oud zijn geworden, daar hij in 1624 nog leefde; de juiste tijd van zijn overlijden is ons onbekend.

SCHENK (PIETER) werd geboren te Elberfeld in Bergsland, gelijk men leest onder een portret van hem, door hem zelve in zwarte kunst vervaardigd. BASAN schrijft dat hij te Saardam (Zaandam) in 1724 geboren is, doch dit is zeker verkeerd. Hij muntte vooral in de graveer- en in de zwarte kunst uit, welke hij te Amsterdam leerde, waar hij boek- en kunstverkooper was. Men heeft verscheidene stukken, naar beroemde schilderijen gemaakt, van hem, ook *Honderd gezigten van Amsterdam*, bij en door hem uitgegeven. Zie verder VAN EIJNDEN en VAN DER WILLIGEN, *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst*, 1ste deel. Er bestaat een vrij zeldzame gedenkpenning met zijne afbeelding, te vinden in het 1ste deel van *Nederlandsche gedenkpenningen verklaard*, enz. door J. DE VRIES en J. C. DE JONGE, 's Hage en Amsterdam 1829. Het album van SCHENK berustte in 1840 bij den Hoogleraar P. O. VAN DER CHYS te Leiden. Men bespeurt daaruit 's mans betrekkingen met het koninklijk Poolsche hof van AUGUSTUS en vooral met de hertogelijk Saksische huizen.

SCHEPERS (WILLEM BASTIAENSZE) was in 1672, met den rang van Vice-admiraal van Holland en West-Vriesland, bij de Admiraliteit van de Maze, bekleed; doch of hij alleen door onderdom of door opklimming tot dien aanzienlijken post gekomen was, dan wel door zijne dappere daden, is eenigzins onzeker. Intuschen blijkt het, dat hij een bekwaam zeeman was, daar hij dien rang bij de gewigtige omwenteling van 1672 bezat; ook dat hij, door zijne ijverige toegenegenheid tot het huis van Oranje, veel toebragt tot het bewerken dier omwenteling in de stad zijner geboorte (*Rotterdam*), en dat hij aan deze omwenteling zijne verdere verheffing gedeeltelijk heeft te danken gehad. Want, kort na deze gebeurtenis, werd hij door prins WILLEM III, bij wien hij, door hetgeen hij ter zijner verheffing gedaan had, in blakende gunst was gekomen, tot Luitenant-admiraal van Holland bij de Admiraliteit van het Noorderkwartier benoemd, met welke hoedanigheid hij tot op den 25. van Sprokkelmaand 1678 bekleed bleef, toen hij door den zelfden Vorst tot Luitenant-admiraal bij het collegie der Admiraliteit van Amsterdam bevorderd werd, voor welk collegie hij als zoodanig den eed op den 2. van Grasm. aflegde, in plaats van den Luitenant-admiraal CORNELIS TROMP, die tot Luitenant-admiraal-generaal der Vereenigde Nederlanden was verheven. Deze bevordering geschiedde ook ter belooning van de gewigtige diensten, welke SCHEPERS in de laatste jaren

aan het vaderland had bewezen. In 1674 had hij met een schip van 80 stukken, aan het hoofd van een smaldeel, den togt onder Tromp bijgewoond naar de eilanden *Bel-Isle* en *Noirmoutiers*, en zich vervolgens met dien vlootvoogd naar *Cadix* begeven; bij welke gelegenheid onze Luitenant-admiraal zich behoorlijk van zijnen pligt kweet.

In 1677 werd hij met den zelfden vlootvoogd naar het Noorden gezonden, om aan de Denen, die in eenen bloedigen oorlog tegen de Zweden gewikkeld waren, krachtdadigen bijstand te bieden. Naauwelijks was hij in de *Sont* aangekomen, of er vertoonden zich drie vijandelijke schepen, welke SCHEPERS met de zijnen moedig aanviel en spoedig vermeersterde. Vervolgens woonde hij den aanflag op het eiland *Rugen* bij; en hielp hetzelfde innemen. Voor deze daden was het, dat prins WILLEM III hem tot Luitenant-admiraal bij de Admiraliteit van *Amsterdam* verhief. Het vertrouwen, hetwelk in zijnen moed en zijne bekwaamheden gesteld werd, nam tevens zoodanig toe, dat, toen in 1683 wederom eene aanzienlijke vloot naar het Noorden gezonden werd, aan hem het opperbevel over dezelve werd opgedragen. Deze togt was intusschen niet zoo gelukkig, als de vorige; want, na eenen geruimen tijd voor onze kusten gekruist te hebben, kreeg hij in *Wijnmaand* bevel, naar de *Sont*, ditmaal ter ondersteuning van de Zweden, te steunen; doch hij werd reeds bij het uitloopen door eenen zwaren storm overvallen, welke aan onderscheidene schepen schade toebrengt. Zijn verblijf in *Zweden*, waar hij wegens het vergevorderde jaargetijde niets van belang had kunnen verrigten, was zeer kortstondig, en hij keerde reeds in hetzelfde jaar naar het vaderland weder. Op dezen terugtogt werd het grootste gedeelte zijner scheepsmagt op onze kusten zoo geweldig door eenen hevigen storm gereisterd, dat 7 of 8 oorlogschepen van 50 tot 80 stukken, waarvan sommigen met man en muis, te gronde gingen. Onze Luitenant-admiraal had echter het geluk, behouden binnen te komen. Van dien tijd tot aan 1688 schijnt SCHEPERS aan land te zijn gebleven; toen vergezelde hij prins WILLEM op deszelfs vermaarden togt naar *Engeland*; ofschoon hij geen bepaald gezag op de vloot bekleedde, scheepde hij zich met den Vice-admiraal, graaf van STRUM, in, daar de Prins steeds veel vertrouwen in hem stelde.

Deze togt schijnt de laatste geweest te zijn, welke door den Luitenant-admiraal SCHEPERS werd bijgewoond; men leest althans niet, dat hij deel genomen heeft aan de kriegsverrigtingen, welke uit den oorlog voortsporen, die, kort na de troonsbeklimming van koning WILLEM, tuschen ons Gemeenebest en *Frankrijk* uitbarste. Hij zette zich neder in zijne geboortestad *Rotterdam*, waar hij medewerkte tot het behoud der rust en orde, en waar hij, zooveel in zijn vermogen was, den bloei des handels hielp bevorderen. Hij overleed in 1704, in genoemde stad.

SCHEPTE R. De gewone koninklijke rijksraf. HUGO CAPET, koning

ning van *Frankrijk*, vond, zegt men, nog eenen anderen schepter uit, zijnde een stokje ter lengte van eene oude el, aan welker einde een handje van ivoor gehecht is, de *hand van Justitie* genoemd.

SCHERTSER. (De) Een vogel van *Louisiana*, welke zich gaarne in het bijzijn van menschen bevindt, zich nabij dezelve op eenen boom plaatst, aangenaam zingt, de andere vogels en het miauwen der katten nabootst: dezelve komt op het geluid van speeltuigen aan. Hij is zoo groot als een spreeuw, en wordt ligtelijk getemd.

SCHESIFON. (De) Eene soort van slangen in *Steenachtig Arabië*, wier beet doodelijk is, die zich kronkelende om de boomen slingerend en er met eene verbazende snelheid tegen opstijgen. Zij zijn gemeenlijk van 3 tot 4 voeten lang en 11 a 12 duimen dik; hunne beet veroorzaakt eene geringe smart, doch de wond wordt hard, zwelt vervolgens op en zet zich tot eenen buil, welke zich met een dik zwart vocht vervult, waarop men vermoeijingen in de knieën begint te gevoelen, zwijmelingen in het hoofd krijgt, en binnen weinig tijd daarna sterft.

SCHETZ (GASPAR) bijgenaamd CORVINUS, baron van *Wesemale*, heer van *Grobendonck*, raad des Konings en thesaurier-generaal der *Nederlanden*, was te *Antwerpen* geboren. Hij werd in de voornaamste en moeilijkste staatszaken gebruikt, onder anderen in de onderhandelingen der Algemeene Staten met Don JAN VAN OOSTENRIJK, nadat deze zich op den 24. van Hooim. 1577 bij verrassing, van het kasteel van *Namen* had meester gemaakt. Hij stelde, al hetgeen hieromtrent voorviel en van wederzijde verhandeld werd, in het Latijn te boek, over de oorzaken en de beginselen der Nederlandsche onlusten. Dit geschrift, eerst later door PETRUS BURMANNUS in 1772 in het licht gegeven, heeft ten titel: *CASPARI SCHETZI, CORVINI, Wesemaliae Barons, etc. Commentarius de rebus, quae inter JOANNEM AUSTRIACUM, ab eo tempore quo die 24. Julii anni 1577 arcem Namurci intercepti, et Belgii Ordines, actae fuerunt*. Ook zijn er nog andere geschriften van dezen schrijver bekend. In het eerste deel van VAN LOON's *Nederl. Historiepenningen* vindt men de afbeelding van twee gedenkpenningen, tot 's mans eer geslagen.

SCHEVENINGEN. Uit eene statistieke opgave blijkt, dat deze plaats in 1570, vóór den zwaren vloed, 256 huizen telde. In 1632 en 1680 was het getal 222, ofschoon er in laatstgemeld jaar 53 huizen als onbewoond worden gesteld. In 1732 vindt men 249, en in 1785, 260 woningen aangeteekend. In 1835 bedroeg het getal huizen 439, behalve de onderdeelen van dien, zonder nummer. In 1834 heeft men nog aan het begin van het dorp drie nieuwe huizen gebouwd; terwijl er van jaar tot jaar versfraaijingen en vergrootingen plaats grijpen.

Vroeger meer bevolkt, telde *Scheveningen* in 1470 slechts 190, in 1796, 2833 bewoners, en beliep de bevolking in

	Hervormden.	R.-Katholijken.	Lutherseken.	Leraaliten.	Totaal.
1809.	2881	269	6		3157
1835.	4149	310	15	9	4483

In 1837 bestond de bevolking uit 2044 zielen van het mannelijk en 2246 van het vrouwelijk geslacht, te zamen uit 4290 zielen.

SCHEVENINGSCH KANAAL. Nadat in den jare 1830 de doorgraving van het strand te *Scheveningen*, en het daarstellen eener uitwatering in de *Noordzee*, zoo tot ontlasting van *Delfland* van deszelfs overtollig winterwater, als ter verversching van het zomerwater in 's *Gravenhage*, op voorstel van den burgemeester van evengemelde stad, en krachtens Koninklijke aanschrijving, opgeschorst waren, ter zake van de twijfelingen van het Hoogheemraadschap in evengemeld gedeelte der provincie *Zuid-Holland*, nopens de voor deszelfs landerijen wenschelijke resultaten van dit door 's *Gravenhage*, onder leiding van den Ingenieur DE THOMEZE opgezet, door wijlen den Inspecteur-Generaal GOUDRIAAN beoordeeld, goedgekeurd en meer uitgebreid, en door eenen raad van *experts* met wijlen den Inspecteur Generaal BLANKEN aan het hoofd, in allen deele bekrachtigd werk; zoo heeft het toenemend ophoogen van de bedding der rivieren en het hierdoor schaarscher werken der daarop uitwaterende sluizen van *Delf-* en *Schieland*, evenzeer de laag gelegen landen in die streken geteisterd, als het door toeneming van het slijk of den drek der riolen, bederven van water en grachten in *den Haag*, de lucht der residentie meer en meer verpest heeft, en de schoonste streken dier stad zoo niet onbewoonbaar gemaakt, althans geheel ontlusterd en van gezondheid beroofd heeft.

De klimming van dit kwaad heeft dan ook verhinderd, om de zaak der Scheveninger sluizen nit het oog te verliezen; terwijl Burgemeester en Wethouders, met medewerking van den Raad, nimmer opgehouden hebben, om de zaak gemakkelijker en meer uitvoerlijk te maken, door het voortzetten van een kanaal, hetgeen met het uitgraven en wegvoeren van het overtollige zand, 's winters tevens brood verschaft aan de behoeftigen.

Hetgeen de voorstanders van deze groote en nuttige, doch vertraagde, onderneming voorzien en verwacht hadden, is gebeurd, en hetgeen boven hun vermogen was om te bevorderen, is bevorderd door de natuur.

De klagten, bij herhaling voor den troon gekomen, hebben eindelijk, met ter zijdestelling van alle daartegen ingebragte bedenkingen, de Hooge Regering doen besluiten, om proefondervindelijk te laten onderzoeken, wat er, niet van het nut voor 's *Gravenhage* als buiten tegenspraak, maar van het al of niet nuttige eener uitlozing in de *Noord-zee* voor *Delfland* en dit gedeelte der provincie *Zuid Holland* waarheid zou mogen zijn.

De hiertoe verordende proeven zijn in den winter van 1835-36 door de ambtenaren van den waterstaat, onder de leiding van den

in-

ingenieur CONRAD, gedaan, en hiervan dag voor dag tabellen geformd, welke eerst door den provincialen hoofd-ingenieur van *Zuid-Holland*, den heer BEJERINCK, onderzocht, en met deszelfs gunstig verslag later een onderwerp der nasporingen en overwegingen van den inspecteur van den waterstaat in het provisionele 2de district, den heer MENTZ, zijn geworden, en met diens verslag aan zijne Excellentie den heer minister van binnenlandsche zaken zijn opgezonden.

Uit deze onderscheidene stukken is gebleken, met hoedanige zorg en omzigtigheid eerst vaste punten van vergelijking genomen en daarna peilschalen gesteld zijn, en hoedanig, met inachtneming van wind, stroomen en stand der bovenrivieren, gedurende eenen tijd van vijf maanden, gelijktijdige waarnemingen gedaan zijn, op den stand der ebbën in de *Noordzee*, te *Scheveningen* en in de rivier de *Maas*, voor de sluizen van *Delfland*, gelijk mede op den stand van het boezemwater van dat Hoogheemraadschap.

Het zijn de resultaten van dit onderzoek, welke beide den ingenieur en inspecteur voorschreven bewogen hebben, om zich op de meest onbewimpelde wijze, ten aanzien van het wenschelijke en nuttige eener uitwatering te *Scheveningen*, te verklaren, en, terwijl de eene, te weten de heer BEJERINCK, het vroeger door hem betwistelde nut thans geheel overneemt, doch de lijn van vergelijking wegens het meer of minder werkende en heilzame der uitlozing tusschen *Scheveningen* en *Katwijk* nog niet durft trekken, verklaart de andere, met name de heer MENTZ, woordelijk, dat *Delfland* door eene uitwatering te *Scheveningen* eene, tegen den invloed der hoofdrievieren beveiligde, ontlasting kan bekomen, die voor *Delfland* nuttiger zou wezen, dan de *Katwijk*sche uitwatering is voor *Rijnland*. Een nut, hetwelk van dat belang zou zijn, dat deze waterbouwkundige, op grond dat, blijkens de genomene proeven, eene uitwatering te *Scheveningen* met een bijna dubbel getal uren en met een ruim driemaal grooter verval zou hebben kunnen lozen, dan de *Delfland*sche sluizen aan de *Maas* werkelijk geloosd hebben, de uitwatering te *Scheveningen*, naar aanleiding der berekeningen van verhouding tusschen *duur van lozing* en den vierkantswortel van *verval*, durft te beschouwen als van viermaal meer vermogen dan eene uitwatering aan de *Maas*, of wel, dat met ééne sluis te *Scheveningen*, in gelijken tijd, bijna even veel water geloosd zal kunnen worden, als met vier even gelijke groote sluizen aan de rivier de *Maas*.

Dergelijke resultaten, die, wanneer de waarnemingen, gelijk dezelve zich ook tot dit punt uitgestrekt hebben, in een tijdvak van langduriger en hooger waterstanden hadden plaats gehad, nog sprekender zouden zijn geweest, hebben dan ook al, hetgeen bevorens nopens het doelmatige der doorgraving beide voor ontlasting en verversching van water was aangevoerd, in diervoegte bevestigd, dat ook de minister van binnenlandsche zaken in 1836, evenmin als zijn voorganger in den jare 1828, geschroomd heeft, om zich met

met de gevoelens van den Waterstaat te vereenigen, en aan Z. M. nopens de doorzetting en voltooiing van het ontwerp der Scheveningsche uitlozing een gunstig verflag in te leveren.

Het gevolg van dit een en ander is geweest het in Slagtm. 1836 benoemen eener commissie, bestaande uit de heeren:

Jhr. QUARLES VAN UFFORD, VAN DEN BOOGAERD en secretaris OVERGAAUW PENNIS, uit het collegie van Hoogheemraden van *Delfland*; Jhr. GEVERS VAN ENDEGEEST en Jhr. GEVAERTS, uit de gedeputeerde Staten; EWYCK, benevens de heeren MENTZ en BEJERINCK, uit de administratie van den Waterstaat, en den staatsraad COPES VAN CATTENBURCH, burgemeester van 's *Gravenhage*; ten einde wegens deze, voor al de partijen, thans boven alle bedenkingen verhevene en belangrijke aangelegenheid, in conferentie te treden.

Het is te hopen, dat zulks de gepaste weg zal zijn, om eene zaak ten einde te brengen, waarin niemand verder zal behoeven te dragen, dan hij voor zijne lastgevers zal kunnen verantwoorden, maar welke het hem tevens omgekeerd verboden is, ter sake der aangeboden voordeelen, te verzuimen; en dat alzoo de zwarigheden in de verhouding en het vinden der kosten te boven gekomen zullen worden, die, met verdere bijkomende omstandigheden van dien tijd, sinds den jare 1690, de verbetering van den waterstand in het voor de uitlozing allerachterst en ongelukkig geplaatst 's *Gravenhage* hebben tegengehouden.

Dat het denkbeeld eener doorgraving van het strand, waardoor, zonder iemands nadeel, de nog al aanspraken hebbende en middelijk of onmiddelijk zoo veel bijdragende residentie, in het vak van uitwatering, van de laatste de eerste zou worden, niet zoo vreemd en geene nieuwigheid is, zou ook daaruit kunnen blijken, dat, gedurende opgelimde langdurige en soms door wederzijdsche bitschheid wel eens gekenmerkte correspondentie, de met reden hoogvereerde waterbouwkundigen van dien tijd, in de eerste helft der vorige eeuw bereids hebben voorgesteld, om eene dusdanige doorgraving te bewerkstelligen te *Loosduinen*, alwaar het toen zeker zoo uitvoerbaar niet zou geweest zijn, als het thans is te *Scheveningen*, op eenen afstand van nauwelijks honderd en twintig roeden van zee.

Met dit woord *Zee*, heeft men intuschen, ondanks het sprekende voorbeeld van *Katwijk*, vele der Haagsche ingezetenen, wier reukzenuwen anders wel eens door de verpestende lucht des, met geen baggeren te zuiveren, waters onaangenaam werden aangedaan, bevreesd gemaakt, en in de, tot op zekere hoogte, en in hun systema gegronde, meening gebragt, dat, wanneer er in de zaak eenig gevaar konde zijn, het beter ware, de versche lucht dan het geheele aanwezige te verliezen, en de kwade, ongezonde dampen met zeewater te verdrijven. Dan dat geene autoriteit, geen welgezinde regent zijnen grond en dien zijner hem dierbare medeingezetenen aan zulk een waagstuk, wanneer dit bestond, zou willen blootstellen, zal wel geen betoog be-

behoeven, dat waterbouwkundigen van den eersten rang, die elkander in de pogingen tot verwezenlijking van dit hoogst belangrijk plan, gedurende zoo vele jaren zijn opgevolgd, er dit gevaar, en dat van hunnen roem in de golven te zien omkomen, niet in bespeuren of bespeurd hebben, zal uit hun, mogelijk wel eenmaal in deszelfs geheel kenbaar gemaakt, voorstel genoegzaam blijken: en dat ook zelfs voor den minst kundigen alle denkbeeld van gevaar voor kust en sluizen, zonder breedvoerig vertoog, kan weggenomen worden, hiervan zal de mogelijkheid en zekerheid wel aan den dag kunnen gelegd worden, wanneer hij zich slechts herinnert, dat het geen kanaal is met dijken, die voor bezwijken vatbaar zijn, waarlangs het water over eenen lagere bodem of grondslag naar zee zoude stroomen, en bij noodweer en het falen der sluizen terug zoude kunnen komen; maar dat het eene sleuf zoude wezen, gegraven door den zoom van het land, van die hoogte, dat de zee bij het bezwijken der sluizen er, gedurende het hooge water, wel tusfchen door zou kunnen stroomen, maar nimmer den grondslag der duinen overmannen of overschrijden, zonder dat bereids, bij zulk een wonder, de sluisdeuren van *Katwijk*, mitsgaders de laagten van *Ter Heide* en *den hoek van Holland*, reeds lang overmeesterd en de verwoesting en vernieling van menschen en vee van beide zijden den Hagenaren aangekondigd waren; terwijl overigens het stroomen van zeewater door de sleuf, en bij het in het ongereede geraken van al de sluisdeuren, die achter den anderen het binnenkomen van zout water moeten keeren, op eene breedte van zes tot zeven Rijnlandsche roeden, en gedurende den korten tijd van het hooge water, zelfs wanneer het vier en twintig uren moest duren, geene merkbare rijzing op de oppervlakte van Delflands wateringen en plasfen zoude kunnen veroorzaken, en, bijaldien men bevreesd ware, om de baars en snoek tegen bot en garnalen te verwisfelen, met behulp van het zand der naast het Kanaal gelegene duinen, en eene zoo aanzienlijke bevolking, als die van *Scheveningen*, in één oogenblik zou kunnen gestuit worden.

Ten gevolge van dit een en ander dan, geraakte de zaak eindelijk zoo verre, dat de Nieuwspapieren in Winterm. 1839 meldden dat weldra de aanbesteding der doorgraving zoude plaats hebben.

SCHIERMONNIKOOG. Eiland ter regterzijde van *Ameland*, (zie aldaar), in de *Noordzee*, tegen over de Vriefche kust gelegen, en wel juist tegenover het dorp *Holwerd*. De dijken aldaar zijn van buiten bevestigd door eene dubbele rij overeind staande planken, langs welke balken liggen, die ondersteund worden door palen, welke ongeveer 1½ voet van elkander langs den ganschen dijk staan. Overigens is de dijk niet zeer breed, en loopt aan de binnenzijde glooiend af.

Deze kostbare waterkeering is, even als zoo vele andere, ook in Sprokkelm. 1825 te zwak bevonden.

Men vaart, van *Holwerd* afgaande, langs de *Engelsche plaat*, die doorgaans droog blijft, en waarop twee kapen staan; daarna langs het

Vriesche gat, waardoor vele schepen, die naar *Groningerland* bestemd zijn, binnenkomen.

Schiermonnikoog ligt ongeveer vier uren varens van *Ameland*. Wangens komen om strijd en onverfaagd in het water naar het schip, om de vreemdelingen af te halen, zoodat de paarden bijna moeten zwemmen; doch hieraan zijn deze dieren gewoon.

Er is slechts ééne herberg op het eenige dorp van het eiland.

SCHIETSPEL. Zoo noemde men een vermaak of uitspanning, waarop onze voorouders zeer verslingerd waren, en waarmede niet slechts de burger in het algemeen, maar ook Edelen en Grooten zich verlustigden. Het bestond in het schieten naar eenen papegaai of anderen vogel, die aan eene mast of steng, of ook wel aan eene molenroede of iets dergelijks, zoodanig was vastgehecht, dat hij bij het treffen ligtelijk ronddraaide, maar moeilijk was af te schieten. Die den vogel trof, zoodat hij van zijn steunpunt viel, werd als schutters-koning of koningin uitgeroepen, want ook vrouwen deelden in dit vermaak. De landvoogdes MARGARETHA had omtrent het jaar 1535, en vroeger de gravin JACOBA van *Beijeren*, die eer genoten. Het spreekwoord: *hij heeft den papegaai geschoten*, aanduidende, hoe iemand boven anderen eenige uitstekende eer of voordeel heeft behaald, is hiervan afkomstig.

Hoewel zoodanige schietspelen inzonderheid in *Brabant* plaats hadden, waren zij echter hier te lande niet minder bekend. De huizen of herbergen in vele onzer steden, onder den naam van *Doelen* nog voorhanden, kunnen er van getuigen. Zoo groot was de zucht tot deze uitspanning, dat men bij het schieten naar eenen vogel de schutters niet alleen van het naastbij gelegen platte land, maar ook uit verafgelegene steden, in menigte zag opkomen; terwijl het treffen van den vogel niet slechts met eer, maar ook met voordeel gepaard ging. Zoo verzochten en verkregen de oude schutters van *Amsterdam* bij den Hove van *Holland* in 1534, om door geheel *Holland* te mogen bekend maken, dat zij van meeninge waren, te stellen zekere zilveren prijzen, te winnen mitten busen ofte clouere, tot eene oefening en onderhouding van de kunst. In de rekeningen van de stad *Briel* leest men: „geschenke der schutters van *Amsterdam*, alsoo sy lyden meest in getale quamen schieten naar den prys van den grooten Os, vier steden kunnen wyne, bet. VI g. gr.

Wanneer groote heeren den vogel troffen, werd hun veeltijds een kovel geschonken, die op sommige plaatsen met zilver versierd was, en daarom den naam van *zilveren kovel* droeg. FRANK VAN BORSELEN, onder anderen, behaalde in den *Briel* zulk eenen prijs. (Men zie H. VAN WIJN, *Bijvoegsels*, enz.)

* SCHILDPAD, (*testudo*) behoort tot de amphibiën en wel tot de viervoetige. Zij heeft alzoo vier pooten, een korstachtig ligchaam met eenen kleinen geschilderden kop, eenen bek zonder tanden, eene korte dikke tong, en een hard beenachtig rug- en buikschild. Het

eerst-

eerstgenoemde is meer of min gewelfd en van omvang grooter dan het platte borstschild; beiden zijn echter zoo naauw met elkander verbonden, dat zij een harnas uitmaken, dat alle gedeelten des lichaams, kop, pooten en staart uitgezonderd, bedekt. Deze steekt het dier door openingen uit het harnas, om dezelve tot de noodige verrigtingen te gebruiken. De meeste Schildpadden zijn overigens zoo gevormd, dat zij genoemde deelen binnen het harnas terug trekken kunnen. De gaten, door welke zij dezelve uitsteken, zijn klein, en geen roofvogel of eenig ander dier kan hen kwetsen. Het harnasachtige bekleedfel groeit met het dier voort, of maakt een gedeelte van het ligchaam uit; zij leggen hetzelfde nimmer af, maar dragen het allerwegen mede. Wanneer de Schildpad haren kop, pooten en staart ingetrokken heeft, ligt zij als een levenloos ligchaam; men bemerkt in haar niet de minste beweging, en alle gevaar is in dezen toestand van haar verwijderd.

De neusgaten zijn even boven den bek, die zeer laag staat en tot aan de ooren komt; de bovenkinnebak komt verder vooruit, dan de onderste. Uitwendige ooren hebben de Schildpadden niet, en de plaatsen, waar de organen van het gehoor liggen, zijn slechts door bijzondere schubben of schulpen kenbaar. De groote oogen staan bij de meesten gelijk met de oppervlakte van den kop.

De schilden bestaan uit onderscheidene vaste stukken met zaagswijze getande, min of meer in elkander passende, randen. Bij sommige soorten zijn de enkele stukken van het buikschild beweegbaar. Beide schilden zijn van schubben voorzien, die in grootte, gedaante en aantal van elkander onderscheiden zijn.

Men heeft zee-, rivier- en landschildpadden. De zeeschildpadden hebben eenen grooten kop, en kunnen dien niet geheel onder het schild verbergen. De Schildpadden verschillen zeer in grootte. Het schild der grootsten is van vier tot vijf voet lang, en van drie tot vier voet breed. In het midden is dan het ligchaam niet zelden vier voet dik; de kop van zeven tot acht duim lang, en van zes tot zeven duim breed. Hals en staart zijn bijna even zoo lang, en het gewigt eener zoodanige Schildpad is omstreeks 800 pond.

De Schildpadden groeijen zeer langzaam en schijnen een' zeer hoogen ouderdom te bereiken. Hare levenskracht is zeer groot, en men heeft den beroemden NIEBUHR te *Suratte* verhaald, dat eene in de diergaarde dier stad aanwezige schildpad 125 jaar oud was. Maanden lang kunnen zij in vochtige plaatsen zonder voedsel leven, en zij sterven veelal eerst verscheidene maanden, nadat men haar den kop heeft afgehouden.

De zeeschildpadden leven grootendeels van zeegewassen, van waterlakken en andere zeedieren. Wanneer zij aan land komen, eten zij ook gras en struiken. De rivier en landschildpadden eten, behalve vischen, ook lakken en andere wormen.

De voortteeling der rivier- en landschildpadden geschiedt even als bij de zoogdieren; omtrent die der zeeschildpadden weet men niets

bepaalds. Het eijeren-leggen geschiedt bij alle drie soorten op dezelfde wijze: de wijfjes zijn zeer vruchtbaar en leggen eene menigte eijeren. De zeefchildpadden graven des nachts gaten in het zand aan den oever der zee, en leggen hare eijeren daarin; welke zij met zand bedekken, en door de hitte der zon laten uitbroeijen. De grootste leggen binnen twee uren tijds tot zelfs 200 eijeren. Na eenige weken zijn de eijeren uitgebroeid, en de jongen loopen terstond naar zee, ook wanneer men dezelve op eenen grooten afstand van den oever plaatst. Zij loopen sneller dan de ouden. Het wijfje moet jaarlijks, doch op onderscheidene tijden, van 1000 tot 1200 eijeren leggen. Ook de rivierschildpadden verbergen hare eijeren in het zand aan den oever der rivier, in welke zij leven. De landschildpadden leggen die in gaten in de aarde. De eijeren zijn rond, somtijds langwerpig en met eene vaste huid overtrokken, die naar het pergament gelijkt.

SCHILL. (FERDINAND VON) Weinige namen zijn zoo algemeen in den mond des Duitschen volks overgegaan, als de naam van dezen jongen man, die gedurende vele geslachten met hooge achting zal genoemd worden. Het militair karakter in eenen tijd, toen plotseling het vertrouwen op hetzelfde bijna scheen te zullen verloren gaan, bragt hij, door zijne met het gelukkigste gevolg bekroonde pogingen, het eerst weder in aanzien; gaf aan zijne diep nedergebogene landgenooten langzamerhand het bewustzijn van hunne hoogere kracht terug; ja, blies hun eene vervoering in, voor welke de natie, in de bedwelming van het over dezelve zoo snel losgebroken ongeluk, reeds dood scheen. VON SCHILL was een man van echt Duitschen zin en hart; zijn begrip van eer het hoogste; zijne vaderlandsliefde gloeiend; zijne bedoelingen zuiver en vrij van allen eigenbaat; zijne zeden beminneuswaardig. Hij bezat niet die hoogere vorming van den geest, maar zijn blik was vrij en helder; zijn krijgsmanstalent, in eenen begrensden kring en als partijganger aan de spits van eenige honderde manschappen, even zoo beproefd als zijne aan roekeloosheid grenzende moed en zijn rijkdom aan oogenblikkelijke hulpmiddelen. Ondertusschen, daar zijn tijd hem hooger stelde, dan hij zich zelve, en dewijl hij nog de aanlokkelijkheid niet wederstaan kon, om moedig in het omgewentelde rad des noodlots te tasten, maakte dit hem het spoor bijster en stortte hem in het verderf.

VON SCHILL was te *Sothof* bij *Plesz*, in *Opper-Silezië*, in 1773 geboren. Zijn vader had zich eerst in het Oostenrijksche, vervolgens in het Saksische leger, gedurende den zevenjarigen oorlog, als partijganger beroemd gemaakt, en was door *FREDERIK II* later in dienst genomen. De zoon, de jongste van vier broeders, trad vroeg in het dragonder-regiment *Anspach - Baireuth* (daarna der *koningin*), dat te *Pasewalk*, in *Voor-Pommeren*, garnizoen hield; doch hij maakte zich, in stille afzondering, door hoogere eigenschappen des geestes of bekwamheid en ijver in vredetijd, zoo weinig bekend, dat men in het regiment slechts eene geringe meening van hem had, en men hem,

bij

bij het uitbreken van den oorlog in 1806, nog slechts als tweeden luitenant aantrof. In den slag bij *Auerstadt* ontving hij aanmerkelijke wonden aan het hoofd, redde zich, in de algemeene vlugt voortgesleept, met moeite naar *Maagdenburg* en sleepte zich van daar verder den weg naar *Pruissien* op tot naar *Kolberg*, in *Pommeren*, waar eindelijk zijne uitputting hem dwong zijne genezing af te wachten. Deze versterkte plaats werd ieder oogenblik door eene belegering der Franschen bedreigd, waartoe dezelve op geene wijs voorbereid was. Overtuigd, hoe gewigtig derzelver behoud was, bood zich von SCHILL den bevelhebber, den overste von LOUCADOU, aan, tot het volbrengen van kleine strooptogten, deels om den vijand te verontrusten, deels om de hier en daar nog voorhanden zijnde koninklijke effecten, de openlijke kasfen en allerlei voorraad ten behoeve der vesting aan te schaffen. Met moeite haalde hij twee weggejaagde dragonders van zijn vorig regiment over, bij wie zich nog andere vrijwilligers voegden. Met deze deed hij gelukkige strooptogten; verschrikte, door uitgestrooide geruchten van eene landing van Russische troepen, de vijandelijke afdeelingen; greep dezelve dikwijls met overgrooten moed aan, en keerde steeds met talrijke gevangenen en aanzienlijken buit terug. Zijne beradenheid, zijn moed en het goed gevolg van deze kleine gevechten, maakten hem bij den vijand wel dra gevreesd. Hij waagde zich tot aan de *Oder* en in de *Nieuwmark*, en van alle zijden stroomden hem krijgers toe, die wilden strijden en wier onbegrensde onafhankelijkheid hij zich door kloekheid en eene vriendelijke behandeling wist te winnen. LOUCADOU evenwel, een zwakke grijsaard, begreep zoo weinig de waarde van zulk eenen bijstand, dat hij den moedigen partijganger niet alleen zijne verdere ondernemingen bemoeijelijkte, maar hem eindelijk dezelve geheel verbood. Toen deed von SCHILL aanzoek bij den koning en ontving ook de magtiging om een vrijcorps op te rigten, om in *Pommeren* den kleinen oorlog op zijn eigen hand te voeren.

In minder dan ééne maand stonden 4 escadrons huzaren, eene compagnie rijdende jagers en ligt voetvolk, te zamen omtrent 1000 man, onder bekwame officieren, goed georganiseerd en vrij wel uitgerust, te gelijk met eenige kleine veldstukken, in het veld. Zijn oogmerk was, om bij de uitwatering van den *Oder*, op het, uit een militair oogpunt beschouwd, zoo belangrijk eiland *Wollin*, vasten voet te winnen, op beide zijden *Stralsund* en *Kolberg* tot zijne punten van aanraking te maken; en van daar, met gedurig aangroeiende strijdkrachten, in den rug van het groote Fransche leger, naar alle rigtingen, werkzaam te zijn. Doch de verkeerde wijze, waarop van de zijde van *Zweden* de veldtogt in *Pommeren* beschouwd was, en twee nadeelige gevechten, welke von SCHILL tegen het tot *Kolberg's* belegering aanrukkende, zich ver uitstrekkende, vijandelijke corps bij *Stargard* en *Naugard* leverde, noodzaakten hem, zich eindelijk, onder de kanonnen van de vesting *Kolberg*, in een versterkt boschje,

de *Maikule* genaamd, te legeren. Deze, als den eigenlijken sleutel der plaats en den toegang tot dezelve, verdedigde het corps van VON SCHILL met even veel standvastigheid als dapperheid, 4 maanden lang, en het was buiten tegenspraak geheel aan zijne werkdadige medewerking te danken, dat LOUCADOU's zwakte *Kolberg's* overgave niet ten gevolge had, en de opvolger van dezen, VON GNEISENAU, in de voortgezette verdediging zijn genie en heldenmoed ontwikkelen kon. VON SCHILL was vroeger zelf naar *Zweedsch-Pommeren* gegaan, om zich aldaar, zoo als hij reeds door een vertrouwd officier in *Engeland* gedaan had, nieuwe hulpbronnen te openen en aan BLUCHER's zijde met grooten nadruk op te treden. De vrede van *Tilsit* brak deze bijna tot rijpte gekomene ontwerpen af. De Monarch benoemde echter den verdienstelijken VON SCHILL tot majoor, verhief zijne troepen tot een regiment lijfhuzaren en wees hem de hoofdstad tot hoofdkwartier aan.

VON SCHILL was de afgod des volks geworden, en zijn intogt in *Berlijn*, het volgende jaar, geleek eene zegepraal. Hoe bescheiden de wakkere krijgsman deze huldiging van zijne landgenooten ook opnam, en hoe zeer het daarenboven in zijn karakter lag om zich op zijne verdiensten weinig te laten voorstaan, zoo kon het echter niet missen, of zijn zelfvertrouwen moest aanwakkeren en eene onwillekeurige te hooge waardeering van zijne krachten en van zijnen invloed op den geest van het Duitsche volk bij hem veroorzaakt worden. Bovendien voegden zich van alle kanten heethoofden bij hem, welke ten deele overspannen gedachten bij hem aankweekten en zijnen helderen blik verduisterden. Aan het Dugend-verbond was hij, ten minste bij het eerste ontstaan, niet zonder aandeel, en haat tegen NAPOLEON was altijd zijn gloeiendste hartstogt, als ook zijne verwachting, dat *Pruisen* bij de eerste gunstige gelegenheid tegen den keizer zou losbreken. Dit oogenblik scheen eindelijk gekomen, als *Oostenrijk* in 1809 NAPOLEON den oorlog verklaarde. Doch de krachteleoosheid van *Pruisen* vorderde eene omzigtige staatkunde. Deze stemde niet overeen met de denkbeelden van eene geheime partij, welke op de algemeene ontevredenheid in geheel *Duitschland* rekenende en het daarvoor hield, dat *Pruisen*, ook tegen deszelfs wil, door eenen gewaagden strijd, daar aan hetzelfde geene andere keus overbleef, eene kans moest wagen. VON SCHILL was tot werktuig van dezen verschillenden aandrang, maar ook tot offer van denzelfden, verkozen. Kort te voren had reeds een afgevaardigde van onderscheidene landelijke gemeenten van het Graafschap *Ravensberg* heimelijk en herhaald van hem geëischt, den opstand, welken zij wilden doen ontstaan, met kracht te ondersteunen. In *Hesfen* was, gelijk bekend is, eene volksbeweging door den overste VON DÖRNBERG daargesteld. In het geheele koninkrijk *Westfalen* gisten de gemoederen door eene duistere ontevredenheid; van uit *Königsbergen*, waar toen nog het Pruisische hof vertoefde, ontbrak het niet aan vertrouwelijke mededeelingen, dat

dat het uur geslagen was, om wat groots te wagen. VON SCHILL bedacht zich niet langer.

Onder het voorwendsel van zijn regiment in groote veld-manoeuvres te oefenen, trok hij den 28. van Grasm. met hetzelfde uit *Berlijn*, zonder weder te keeren. Eerst op de oefeningsplaats maakte hij aan zijne officieren, van welke tot hiertoe slechts de een en ander in het geheim gekomen was, zoo als aan de overigen, die hem vergezelden, in eene vurige rede het eigenlijke oogmerk van den togt bekend, aan welken de geheime toestemming van den Monarch niet ontbrak. Allen gaven hem hunne onvoorwaardelijke toestemming; velen, die toevallig teruggebleven waren, onder anderen eene compagnie ligt gewapend voetvolk, telden hem op allerlei wegen achter na, om zich aan hem aan te sluiten. Niet aangestelde officieren stroomden naar hem toe, om hun geluk onder zijn zoo dapper verworven vaandel te beproeven. Zoo zette hij zich naar de *Elbe* op marsch, welke hij bij *Wittenberg* overtrok. Doch hier leerde hem zijne eerste ontvangst, dat hij zich in de stemming der Sakkers bedrogen had. Hij wendde zich nu naar *Desau*, *Köthen* en *Bernburg*, marcheerde *Haile* binnen en vernam eerst hier, met eene verbazing, die zijne tot hiertoe betoonde voorberekening op het diepst moest schokken, dat NAPOLEON reeds het gezamenlijke leger van *Oostenrijk* in de gevechten van *Tann*, *Abensberg*, *Eckmühl* en *Regensburg* binnen weinige dagen verslagen had. Van dezen oogenblik aan was het beslist, dat *Prutsen* zich, zoo als het ook gebeurde, van de onderneming van VON SCHILL op iedere wijze moest losrukken. Ook de opstand van VON DÖRNBERG in *Hessen*, te vroeg uitgebroken zijnde, moest in den beginne onderdrukt worden. VON SCHILL riep daarom zijne officieren den 4. van Bloemaand in eenen krijgsraad bijeen, en vroeg of men over de *Elbe* terugtrekken en de onderneming opgeven zoude? Dit vond de levendigste tegenspraak. In *Hessen* scheen nog niet alles verloren. De stemming van *Westfalen* bood een wijd veld voor nieuwe hoop; geheel *Noord-Duitschland* scheen ontbloot van vijandelijke troepen; men kon den kleinen oorlog nog overal voeren, en inzonderheid was in *Oost-Vriesland*, door de natuur en den rijkdom van het land begunstigd, eene voortreffelijke stelling voor de krijgsoperatiën te vinden, welke te gelijk in het ergste geval eenen zekeren terugtogt over zee naar *Engeland* aanbood.

Tot den verderen togt werd besloten: maar men vond tegenstand bij het dorp *Dedendorf*, waar een deel van de zwakke bezetting van *Maagdenburg* den 5. van Bloeim. hem zijnen marsch zocht te verinderen. Het gevecht was bloedig en niet beslissend. VON SCHILL verloor vele van zijne beste officieren, en wendde zich daarop naar *Wanzleben*, maar van daar, in plaats van zijnen weg tot *Brunswijk* te vervolgen, naar *Tongermünde* en in den *Altmark*. Hier waren eerst kort geleden eenige pogingen, om het volk op te ruijen, geheel mislukt, en ook VON SCHILL vond noch den gehoopten toeloop onder

zijne vanen, noch eene levendige neiging, om aan zijne proclamatiën gehoor te geven. In *Kassel* was hij voor eenen roover en rustverstoorder verklaard, en een prijs van 10,000 fr. op zijn hoofd gezet. Besluiteloosheid en doelloosheid openbaarden zich meer en meer in zijne operatiën. Offchoon hem van *Maagdenburg* weinig in den weg kon gelegd worden, zoo wist hij toch, dat in *Hanover*, onder den generaal GRATIEN, een Hollandsch, en in *Holstein*, onder den generaal EWALD, een Deensch corps verzameld werd, om gemeenschappelijk tot zijne onderdrukking zamen te werken. Een tijd lang hoopte hij, door de bemagtiging van het kleine Mecklenburgsche fort *Dömitz* aan de *Elbe*, een steunpunt, te gelijk met geschut en wapenvoorraad, gevonden te hebben. Doch eer nog GRATIEN voor hetzelfde verscheen en het bij den eersten aanval weder bemagtigde, had VON SCHILL de ondoelmatigheid van dat denkbeeld reeds bevroed, en was, mischien opdat de Engelschen hem de hand zouden bieden, naar de kusten der Oost-zee op *Wismar* en *Rostok* gemarcheerd, doch had beide plaatsen weinig belovend voor zijne hoop gevonden. Slechts *Stralsund* bleef hem, daar de Hollanders en Denen hem meer en meer drongen, als laatste toevlugtsoord over. Eerst moest hij echter, om daarheen te geraken, bij *Damgarten* eenige verzamelde Mecklenburgsche troepen, die hem den pas wilden afsnijden, verstrooijen. *Stralsund* zelve, waarvoor hij een klein Fransch artillerie-park vond, werd zonder grooten wederstand genomen. Hij hield deze plaats, die nog eenige sporen van vroegere versterking droeg, door hare ligging binnen groote grachten, voor sterk genoeg, om zich in dezelve tegen zijne tegenpartij te verweren, en verzuimde ook niet de werken, zoo spoedig mogelijk, te herstellen. Tot betere verdediging van dezelve had hij de Zweedsch-Pommersche landweer opontboden, welke echter niet zeer snel was, om aan dat bevel gehoor te geven; echter groeide zijne gewapende magt tot 2000 man aan. Omstreeks 500 man andere troepen waren te *Warnemünde* scheep gegaan, zonder zich nog weder met hem vereenigd te hebben.

Na weinige dagen, den 31 van Bloeim., kwamen zijne vervolgers, 5 à 6000 man sterk, voor *Stralsund* opdagen, en grepen hem van de zijde van de *Knieper* poort aan, waar bij zulks het minst verwacht had. Na eene heftige kanonnade trokken zij, trots den verwijfelendsten tegenstand, stormenderhand de stad binnen. Nog in de straten zetteden de wijkenden het gevecht voort. VON SCHILL zelf was overal in het heetste van het gevecht aan de spits der zijnen, die trouw bij hem bleven, en hienw eigenhandig den Hollandschen generaal CARTERET van het paard. Doch op vele plaatsen gewond, en in het zadel wankelend, troffen hem eenige fusiliers bij het retireren in eene zijstraat aan, en de Hollandsche jagers hieuen den uitgeputten SCHILL in stukken. Zijn dood was niet zoodra bekend, of alle verdere tegenstand had een einde. Slechts omstreeks 150 ruiters met eenige jagers sloegen er zich dapper door in het open veld, en verkre-

kregen de vergunning van eenen vrijen aftogt naar de Pruisische grenzen, zoo als ook de ingescheepten nog vroegtijdig genoeg den omkeer in *Stralsund* vernamen, om weder naar *Warnemünde* terug te zeilen. De Pruisische regering zond de wedergekeerde troepen naar *Prutsen*, en stelde de officieren voor eenen krijgsraad, welke hen tot vesting-arrest en verbanning veroordeelde. De bij *Dondorf* en *Stralsund* gevangen genomen 12 officieren werden door de Franschen naar *Wezel* gevoerd en daar doodgeschoten; de overigen sleepte men naar het binnenste van *Frankrijk*, waar zij ten deele tot aan *NAPOLEON*'s val op de galeijen vermachteden.

Het lijk van *VON SCHILL* werd op het slagveld met veel moeite herkend. Een lang verbreid volksgerucht liet hem ontkomen en in *Engeland* in diepe verborgenheid leven, om als een verwachte verlosser, op het regte oogenblik, het schouwtooneel van het openbare leven op nieuw te betreden. Zijn hoofd werd echter op hooger bevel van den romp afgehouden, en op spiritus bewaard; eindelijk kwam het in het anatomisch museum van den Hoogleraar *BRUGMANS* te *Leiden*. Het overig gedeelte van zijn ligchaam vond in *Stralsund* een graf.

In Lentem. 1837 had er te *Brunswijk* een groot volksfeest plaats, ter gelegenheid der inwijding van een gedenkteeken, ter eere van eenige aldaar in het jaar 1809, op bevel der Fransche regering, gesuïcilleerde wapenbroeders van den majoor *VON SCHILL* opgericht; het verstrekt ons in meer dan een opzigt tot genoeg te kunnen vermelden, dat eindelijk ook het stoffelijk overschot van den dapperen *VON SCHILL* zeiven, wiens nagedachtenis aan geheel *Duitschland* dierbaar is, op eene waardige wijze aldaar ter aarde beteld is. Deszelfs van het ligchaam afgehouden en op *liquor* bewaard hoofd bevond zich namelijk, gelijk wij zeiden, sedert 1809, in de verzameling van wijlen den beroemden *BRUGMANS*, die echter bij uitersten wil bepaald had, dat hetzelfde op zekere voorwaarden beschikbaar zou blijven, om op Duitschen bodem te worden begraven. Dit wederlegt dan ook genoegzaam allerlei lasterlijke uitstrooifels, alsof des dapperen krijgsmans hoofd, te *Leiden*, bij voortdoring, op eene onvoegzame wijze, in eene openlijke, wetenschappelijke, verzameling werd ten toon gesteld. Want voorzeker, gelijk het Nederlandsche volk voor geen ander onderdoet in trouw en gehechtheid aan koning en vaderland, weet het evenzeer die deugden bij anderen te eerbiedigen. Gaarne derhalve gaf het de overblijffelen van den held, die voor *Duitschlands* vrijheid viel, aan zijn vaderland terug, nu het verzekerd was, dat dezelve aldaar eene wel verdiende rustplaats zouden erlangen. Reeds voor een geruimen tijd was *Z. K. H. prins FREDERIK* der Nederlanden er op bedacht, om dezen wensch te verwezenlijken, en het was dan ook door Hoogsteszelfs tusschenkomst, dat het stoffelijk overschot aan den hoogleraar *BLUME* is overgeleverd, als welke zich met de overbrenging van hetzelfde naar *Brunswijk* had willen belasten, en in wiens tegenwoordigheid hetzelfde begraven is.

Wij herhalen het, Z. K. H. prins FREDERIK der Nederlanden is de eerste geweest, die er zich veel aan heeft laten gelegen liggen, om aan het te *Leiden* bewaarde overschot van den held eene eerlijke rustplaats op Duitschen grond te verzekeren. Te dien einde was Hoogst-dezelve reeds voor langen tijd met de erven van den verdienstelijken BRUGMANS over deszelfs uitlevering in onderhandeling getreden, en deze hadden zich daartoe dadelijk op de onbaatzuchtigste wijze bereid verklaard. Onvoorziene omstandigheden echter beletteden toenmaals de verwezenlijking van deze edele bedoeling; en welligt zou dezelve nog langer zijn verschoven geworden, indien de zaak niet op nieuw door den hoogleeraar BLUMÉ, door eene onbeduidende aanleiding daartoe bewogen, ter sprake gekomen ware. Deze werd namelijk, in den aanvang van 1837, door een vriend zijner jeugd, von VECHELDE, stichter van het bij *Brunswijk* opgerigte monument, ter eere der aldaar doodgegeschotene wapenbroeders van den majoor von SCHILL, uitgenoodigd, om hem eenige grondige berigten, aangaande 's mans overblijffelen, en, zoo mogelijk, eene afbeelding van het in spiritus bewaarde hoofd voor een door hem uit te geven gedenkschrift te doen toekomen. Terwijl de heer BLUMÉ hieraan geredelijk voldeed, achtte hij alsnu het regte tijdstip gekomen, om jegens het stoffelijk overschot van eenen zoo hoog vereerden krijgsman eenen pligt te vervullen, die zoowel door godsdienst als zedelijk gevoel dringend geboden werd, door aan hetzelfde een graf op Duitschen bodem te bezorgen, voor wiens onafhankelijkheid von SCHILL en zoo velen zijner krijgsmakkers hun bloed, hoewel vruchteloos, als voor de overmagt moettende bezwijken, hadden gestort. Het was, zoo als wij gezegd hebben, een wensch, lang te voren door prins FREDERIK gekoesterd, welken de heer BLUMÉ trachtte te vervullen, en zoo mogt hij zich dan ook door Z. K. H. in zijne pogingen op het krachtdadigste ondersteund zien, terwijl de erven BRUGMANS op de edelmoedigste wijze het hunne hebben bijgedragen, om hem zijn oogmerk te doen bereiken. Zoo rusten dan de stoffelijke overblijffelen van von SCHILL, benevens zijne wapenbroeders, toenmaals als misdadigers ter dood gebragt, maar nu als helden, die voor de vrijheid van hun in harde slavernij gezonken vaderland sneuvelden, vereerd. Hunne ter aarde bestelling heeft, met gepaste plegtigheid plaats gehad, waarbij de meeste nog in leven zijnde krijgsmakkers, die eenmaal onder de banier van den vereeuwigden held vereenigd waren om het Fransche juk af te werpen, tegenwoordig waren, om nog eenmaal de welbewaarde, edele gelaats-trekken van hunnen voormaligen aanvoerder te aanschouwen, en dan aan zijn overschot de laatste eer te bewijzen.

* SCHILLER. Den 8. van Bloeiemaand 1839 is te *Stuttgard* het kolosfaal standbeeld van den grooten SCHILLER met veel plegtigheid ingewijd. Een groot aantal afgevaardigden van muzijk-gezelschappen en letterkundige genootschappen uit onderscheidene Duitsche plaatsen hebben aan deze feestviering deel genomen.

SCHIL-

SCHILLING (FRIEDRICH GUSTAF) overleed den 30 van Hooim. 1839 te *Dresden*, waar hij in 1766 geboren was. In 1779 bezocht hij de vorstelijke school te *Meissen*, die hij echter twee jaren daarna verliet, om in het artillerie-korps te treden. Na zeven jaren de artillerie-school bezocht te hebben, werd hij tot officier bevorderd, woonde den veldtogt van 1793 bij, en nam ook aan latere veldtogten deel; maar zag zich genoodzaakt als kapitein, wegens zenuwkwalen, zijn afscheid te nemen. Als gepensioneerd woonde hij eerst te *Fretberg*, later te *Dresden* en wijdde zich geheel aan het schrijven van werken, zoodat hij een der vruchtbaarste romanschrijvers van geheel *Duitschland* was. Bij ARNOULD te *Dresden* zijn twee verzamelingen uitgegeven, de eerste van 50, en de tweede van 44 boekdeelen, op welke, sedert 1828, eene uitgave van de laatste hand gevolgd is, waarvan het getal boekdeelen dat van 80 te boven gaat. Zijne romans, onder welke *Guido von Sohnsdom*, in 4 deelen, de beste is, onderscheiden zich door eene levendige en vrolijke voorstelling, maar hij schepte te veel behagen in weelderige schilderingen, en besteedde, bij zijnen vlugtigen arbeid, te weinig zorgvuldigheid aan de taal. De gunst des publieks heeft hij zich bijzonder door de komische gedeelten zijner schriften verworven.

SCHINKELS of *beenen van den driehoek* worden de beide zijden genaamd, welke op de grondlinie staan.

SCHIP. (Het) Een groot sterrebeeld in het zuiden, nevens den *grooten Hond*, onder de *Water slang*, waartoe sommigen 57 sterren tellen, onder welke 1 van de eerste, 8 van de tweede, 10 van de derde, 20 van de vierde, en 18 van de vijfde en zesde grootte zijn. Eenige astrologen maken daaruit de *Arke Noachs*. Ook noemt men hetzelfde *Currus Volitans*, *Marcab*, *Navis Jasonis* en *Sephina*.

SCHIP- OF KOGGE-NOBEL, *Hendrik-Nobel*, *Henricianus*, eene Engelsche gouden munt, welke HENDRIK VIII omstreeks 1540 in de plaats der oudere Roze-Nobels liet slaan. Op de voorzijde ziet men een schip zonder roos, daarin den koning zittende, met een zwaard in de regter en een schild in de linkerhand, tuschen twee vlaggen, waarvan de eene met een luipaard, de andere met de letter H geteekend is; omschrift: *Henricus D. Gr. Angl. Fr. et Hib. Rex*. Keerzijde: een sierlijk leliekruis met gekroonde leeuwen in de hoeken en in het midden met een H. Het opschrift is hetzelfde als op de vroegere Rozenobels: *Jesus Autem Transiens Per Medium Illorum Ibat*. De Schip-Nobels zijn iets lichter dan de Roze-Nobels. Het goud is 22 karaat 10 grein fijn; 35½ stukken werden uit een Keulsch Mark vervaardigd. De waarde was dus ongeveer f 9,5. Men had ook halve en vierde gedeelten derzelve. Verg. KÖHLER's *Munzelust*. Th. VI. S. 328 (andere soorten).

De Vlaamsche-Nobels, onder FILIPS den Goede van 1430 — 1467 geslagen, hielden in allooï 22 kar. 9 grein en wogen 4 engels en 14 azen ruim. Aldus zijn zij namelijk geschat door de muntmeesters der

der jaren 1627 en 1633. Gemeld gewigt blijkt ook zoo uit de evaluatiën der jaren 1489 en 1516, in welke zij staan tegen 36 in het mark, als uit degene die nog in wezen zijn en dit gewigt behouden hebben. Men vindt er ook halve en vierdedeelen van. Op de voorzijde van den heelen Vlaamschen-Nobel is het omschrift: *Phs Dei Gra. Dux Burg. Comes et Dns. Fl.*; op de keerzijde, het gewone: *Ihs autem.* enz. Doch op de keerzijde van den halven: *Domine ne in furore tuo arguas me.*

Voor dat FILIPS Hertog van *Brabant* was, heeft hij reeds in *Vlaanderen*, en wel te *Gend*, onder andere munten, ook Nobels laten slaan. Een H. S. van den Heer GERARD, aangebaald bij HEIJLEN, bl. 50 bevat:

Du 10. Nov. au 10. Avril 1425 après Paques de semblables Heautes d'or.

Item Nobles d'or de 35 $\frac{1}{2}$ au marc de Troyes et de 23 $\frac{1}{4}$ carats d'or fin.

FILIPS is door navolging der Engelsche Roze-Nobels tot de zijne gekomen.

Bij HEIJLEN leest men, op bladz. 61, eene mededeeling uit een H. S. van den Heer GERARD, bevattende dat MAXIMILIAAN sedert Hooim. 1487 heeft laten slaan, „eenen penninck van sijnen goude geheeten eenen Nobel van 33 stuk op de snede in 't mark.”

Wij hebben geene afbeelding dier munt gevonden.

De oudste Engelsche Roze-Nobels golden bij ons te lande in 1499 vier gulden vijf stuivers, doch het goud in waarde al meer en meer klimmende, waren zij in 1603 reeds gangbaar voor acht gulden, zes, zeven en acht stuivers. De Engelsche Roze-Nobel van koning JACOBUS, een stuk van mindere waarde dan de oudere, gold in 1606 zeven gulden tien stuivers, en van 1610 — 1619 zeven gulden zestien stuivers.

LEYCESTER gelastte bij zijne bekende Munt-ordonnantie van 1586, dat te *Amsterdam* onder anderen geslagen zouden worden Roze-Nobels, in overeenkomst met de Engelsche, te weten van 32 stukken in het mark of 5 engels, en in alloo van 23 karaat 10 $\frac{1}{2}$ grein, welke gangbaar zouden zijn voor *f* 7 - 10 st.; de onderdeelen en veelvouden naar evenredigheid. Het munten dezer geldsoort werd later, zoo in den vorm van den Engelschen, als in eenen anderen, door de verschillende Provinciën voortgezet. Zoo gelastten de Staten van *Zeeland* in 1601 eenen Nobel te slaan van 32 stukken in het mark, welke moest houden 23 karaat 9 $\frac{1}{2}$ grein, waarvan het vierde gedeelte, of van dergelijke, door die van *Utrecht*, bij publicatie van den 22. van Wijnmaand 1602, tot den prijs van *f* 1 - 18 st. werd toegelaten.

Zij staan overigens bekend als nieuwe en buiten de ordonnantie van 1586; en komen alleen voor in de muntplakaten der *Vereenigde Nederlanden*, niet in die der Belgische gewesten. In 1586 gold deze munt *f* 7 - 10 st., in 1621 *f* 8 - 16 st.

An-

Andere Roze-Nobels, eigenlijk Schip- of Kogge-Nobels, zijn die van *Gelderland*, *Utrecht* en, *Overijsel*, vroeger en wel in 1579, op naam des konings gemunt, naar den voet der Engelsche, te weten van 5 engels of 32 stukken in het mark, en ter gehalte van 13 karaat $6\frac{1}{2}$ grein. Deze golden in 1579 beurtelings f6-14 st., f7-10 st. en f8. In 1596 deden ze f7-11 st.

De Roze-Nobels zijn, volgens de Muntwet van 1606, niet meer onder de Nederlandsche munten opgenomen, en langzamerhand ook uit de rekeningmunten weggeraakt.

SCHIPDEUR, door de Fransche *Bateauporte* genoemd, is een werktuig dat gebruikt wordt, om de drooge dokken af te sluiten.

SCHIRAS. Eene voorname plaats van *Perzië* (de eerste is *Teheran*), hoofdstad van het landschap *Farfistan*, en welke door de Perzen als hunne tweede stad wordt beschouwd. Zij is dikwerf de residentieplaats der koningen geweest, en men vindt er ook nog hun paleis, met fraaije tuinen omringd; zij ligt aan de rivier de *Rendemir*, in eene aangename vlakte, en wordt door verscheidene grachten doorsneden, ook is zij door bergen omringd, welke uitmuntenden wijn opleveren. Zij ligt 90 mijlen ten Z. O. van *Ispahan*, op de lengte van 73° , $35'$ en de breedte van 29° , $36'$. Men wil dat zij door CYRUS gesticht zoude zijn, welke haar *Cyropolis* noemde, doch anderen zeggen dat FARSES, kleinzoon van SEM haar bouwde, en dat *Far* of *Farfistan* van hem ontleend is.

SCHLEIJ, (JACOBUS VAN DER) geboren te *Amsterdam* in 1715, was van zijn twaalfde jaar af een leerling van BERNARD PICARD, tot aan zijns meesters overlijden in 1733. Gedurende dien tijd had hij zich zoo vlijtig in het teekenen en graveren geoefend, dat hij tot groot genoegen der kunstkenners de werken, welke door PICARD onvoltooid waren nagelaten, afmaakte. Hierdoor verkreeg hij eene algemeene bekendheid; hij leide zich bijzonder toe op het ordonneren, teekenen en graveren van Titels, Boekplaten en Vignetten. Na vele kunstwerken afgeleverd te hebben, overleed hij te *Amsterdam* in 1779.

SCHMID, (JOHAN HEINRICH THEODOR) werd op den 24. van Zomermaand 1799 te *Jena* geboren. Hij was de oudste zoon van den hoogleeraar in de Godgeleerdheid KARL CHRISTIAN ERHARDT SCHMID, die in 1812 te *Jena* overleed, en van wien hij met zijnen jongeren broeder (in 1839 nog buitengewoon hoogleeraar in de Regten te *Jena*,) het eerste onderwijs genoot in het Opvoedings-instituut, door hem in het jaar 1806 gesticht, waarin hij beide zijne zonen, geheel volgens zijne eigene inzichten wenschte op te leiden, om bij hen vroegtijdig de kracht van zelfstandig denken in hun jeugdig verstand te ontwikkelen.

Niettegenstaande dit onderwijs, wegens de steeds toenemende ziekelijkheid des vaders, groote belemmeringen ondervond, bleef het evenwel niet zonder aanmerkelijken invloed op SCHMID's verstandelijke beschaving; ook heeft hij zijnen vader de vroegtijdige ontwikkeling

VAN

van dien diepen zedelijken ernst, en die buitengewone zedelijke kracht te danken, welke ook in zijne latere wetenschappelijke pogingen bespeurd worden.

Na zijns vaders dood nam de geheime confistorieraad GABLER, waardige Primarius der Theologische Faculteit, als voogd de leiding van SCHMID's verdere opvoeding op zich. Reeds in 1814 werd hij bekwaam bevonden, om in de hoogste klasse van het Weimarsche Gymnasium te worden opgenomen. In 1817 begaf SCHMID zich naar de Universiteit te *Jena*. Hij hield zich het eerste jaar enkel onledig met philosophische en philosophische studiën, eer hij tot de godgeleerdheid, waaraan hij zich gewijd had, overging. SCHMID zegt over dit zijn verblijf binnen *Jena*, in een nog voorhanden handschrift: *Geschichte metner Studiën*. „LUDEN en FRIES waren het voornamelijk, die mij, zoo door hunne persoonlijke hoedanigheden, als door de onderwerpen, welke zij behandelden, verrukten.”

Vervolgens lag SCHMID zich op de beoefening der Godgeleerdheid toe, waarvoor hij eenen bijzonderen lust gevoelde, als het gevolg deels van zijne eerste opleiding onder het oog zijns vaders, deels van zijne natuurlijke neiging voor de bespiegeling, deels van de godsdienstige rigting der beginfelen, die hij in den schoot van FRIES had opgedaan. Onder de godgeleerden hadden de oude GABLER en BAUMGARTEN-CRUSIUS verre weg den grootsten invloed op SCHMID's ontwikkeling; door laatstgenoemden schijnt hij ook, volgens zeggen van zijnen jongeren broeder, het eerst te zijn uitgenoodigd tot het schrijven zijner: *Geschiedenis van het Mysticismus in de Middeleeuwen*. SCHMID noemt in zijn nagelaten handschrift KOSEGARTEN, GABLER, DANZ, BAUMGARTEN-CRUSIUS en KLEIN als zijne leeraars in de godgeleerdheid te *Jena*.

SCHMID's studiejaren vielen in een der gedenkwaardigste tijdvakken van het Akademische leven. Na de oorlogen des Duitschen volks ter afschudding van het juk der Fransche dwingelandij, was het natuurlijk, dat eene zekere zucht naar verbetering en voortgang, in edelen zin, zich van vele jeugdige gemoederen had meester gemaakt. *Duitschland* had de heerschappij des magtigen NAPOLEON's andermaal verpletterd. Duitsehe jongelingen hadden onder vaderlandsche vanen, tegen de veroveringszucht der Franschen gestreden.

FICHTE's woorden tot het Duitsehe volk, en KÖRNER's liederen ontgloeiden de ligt ontvlambare menigte; zoo ontstond er ook een studentenverbond onder den naam van *Burschenschaft*; in het begin had deze welgemeende, geheel zuivere, Duitsehe-vaderlandsche geestdrift voor de uitwendige vrijheid en de waardigheid van het Duitsehe volk, eene onberispelijke, eervolle strekking. Zij was voornamelijk met eenen geest van zedelijken ernst beziel. Door eenvoudigheid, matigheid, opregtheid, zuiverheid, wilde men zich zedelijk ten dienste van het vaderland voorbereiden; van daar, dat men het ook onderling gemunt had op het afschaffen van verouderde vooroordeelen,

om.

omrent de akademische levenswijs. Van hun edel pogen zich bewust, handelden zij destijds openlijk. De buitengewoon heilzame werkingen, welke deze studentenverbonden, ten minste daar, waar zij onder opzigt van den Staat ongestoorde vrijheid genoten om zich te ontwikkelen en te werken, op de zedelijke verbetering hadden, van het juist destijds, in de alleen vroeger bestaande landgenootschappen of *corps*, ten uiterste verwilderd en bedorven studentenleven, kunnen alleen door diegenen bestreden worden, welke deze betrekking in alle derzelve bijzonderheden niet kennen, of niet willen kennen. Van staatkundig gevaarlijke grondstellingen of plannen was hier nog geen spoor. Over het algemeen bepaalde zich dit studentenverbond, met al zijn streven, geheel alleen tot de levenswijs der studerende jeugd, zonder dat men er toen reeds aan dacht, om op de staatkundige bewegingen eenigen werkdadigen invloed uit te oefenen. Ontwikkeling alleen van alle lichaamskrachten en geestvermogens ten dienste van het vaderland, had men, bij de oprigting, zich als het doel van het studentenleven voorgesteld.

Jammer slechts, dat de strekking van deze verbindtenis, niettegenstaande de meesten den besten wil hadden, in jeugdige gemoederen zoo ligt ontaardde, naardien de gelegenheid om haar naar de omstandigheden te wijzigen, uit gebrek aan ondervinding, te weinig te baat genomen, en alles te zeer aan tijdelijke wispelturigheid en hartstogten werd overgelaten; zedelijke ernst en ontwikkeling van alle krachten, naar ligchaam en geest, ten dienste des vaderlands, zijn overigens schoone, edele doeleinden, die dan ook zeer vele voortreffelijke jongelieden overhaalden om aan de, sedert 1817, werkzame studentengenootschappen deel te nemen.

Noch de viering van het Wartburgsfeest van het jaar 1817, waaraan SCHMID, door sommige academische voorlezingen en door zijne medestudenten in geestdrift ontstoken, uit geene andere overtuiging, dan om het ware en goede daartoe wezenlijk te helpen bevorderen, als een dapper kampvechter deel nam; noch het studentenverbond, waarvan SCHMID lid was, in de stelligste overtuiging, dat hij daardoor voor het geluk van het Duitche vaderland op wettige wijze tot eene bedaarde hervorming konde mede werken; was in het oog van den verstandigen opmerker, die over doel, middelen en menschen nadacht, zelfs bij den eerlijksten wil van vele der eerste deelnemers eenigermate geschikt, om een waarlijk en algemeen duurzaam goed doeleinde te doen bereiken, daar zich reeds op het Wartburgsfeest, volgens SCHMID's eigen woorden in het *Conversations Lexikon der neuesten Zeit*, bd. VI, bl. 718 *jeugdige baldadigheid* had doen gelden. Dat dan ook later dit studentenverbond in sommige afdeelingen inderdaad eene voor het staatkundige en verstandig godsdienstige leven gevaarlijke rigting kreeg, ja, door dwangmaatregelen in de duisterheid van geheinhouding teruggedrongen, in heimelijke verbindtenissen ontaarde en geheel verwerpelijke waagstukken smeedde, heeft SCHMID zelf in
zijn

zijn behartigenswaardig opstel, over den toestand der Duitſche Hoogſcholen, met vrijmoedigheid aangetoond. In zijne latere levensjaren misprees SCHMID ook dikwijls de buitenſporige bemoeijingen der jeugd omtrent ſtaatszaken, waarbij de aangevuurde hartstogten het verſtandig denken in de geboorte doen ſlikken, en den waan voeden, als of het menſchelijk geſlacht door wilde drift en overijfling tot waarheid en vrijheid konde geraken.

In 1821 legde SCHMID te *Wetmar* het Candidaatsexamen in de Godgeleerdheid af (*examen pro candidatura ministerii*). De naauwkeurigheid, waarmede hij zich tot dit onderzoek had voorbereid, ſtrekt ten bewijze, hoe weinig hij tot diegenen behoorde, welke zich door bijoogmerken van geheime verbindteniſſen laten weglepen, en zoo het hoofddoel des wetenschappelijken levens uit het oog verliezen.

Nadat SCHMID het gemelde onderzoek had doorgeſtaan, ging hij in 1821 nog voor één jaar naar *Göttingen*, om zich aan de Hoogſchool aldaar, onder de leiding van den doorgeleerden en pragmatiſch geſchiedkundigen PLANK, op de beoefening der Kerkelijke Geſchiedenis toe te leggen, en zich daar tevens ook tot de akademiſche loopbaan voor te bereiden. Over zijn verblijf in *Göttingen* en over de leſſen van den beroemden leeraar der kerkelijke geſchiedenis aldaar, zegt SCHMID in zijn nagelaten handſchrift: „Daar hield ik mij bijna uitsluitend bezig met de ſtudie der geſchiedkundige godgeleerdheid, vooral onder de leiding van den doorkundigen PLANK. Ik had plan, om te *Jena* met voorlezingen over kerkelijke geſchiedenis op te treden, en woonde daarom volledig PLANK's voorlezingen over dat vak bij, waarbij ik mij ſteeds van den Bijbel en de Kerkvaders bediende, ten einde met de bronnen der kerkelijke geſchiedenis, geheel bekend te worden. Over het algemeen werd ik echter, hier in *Göttingen*, het eerst in de ſtreng hiſtoriſche en geleerde ſtudie der godgeleerdheid ingeleid; terwijl *Jena*, meer door opwekken en ſcherpen van het denken, op mij gewerkt had. Bovendien hoorde ik bij HEEREN, de leſſen over de Geſchiedenis; bij EICHORN, over Job; bij den jongeren PLANK, over Dogmatiek, en bij BLUMENBACH, over de natuurlijke hiſtorie.”

Een, wegens zijn vroeger deelnemen aan het ſtudentenverbond aangevangen onderzoek, maakte SCHMID's optreden als Docent aan de hoogſchool van *Jena*, voor eenige jaren onmogelijk. Gedurende deze gedwongene ruſt, die hem vergund was, hield hij zich bezig met het uitwerken zijner Geſchiedenis van het Mysticismus der middeleeuwen, in deſzelfs eerſte ontwikkeling, (*Der Mysticismus des Mittelalters in ſeiner Entſtehungſperiode*, *Jena* 1824), waardoor hij zoo wel zijne vlijt als bekwaamheid getoond heeft, in het getrouw en levendig opvatten niet alleen, maar ook in het ſcherp en naauwkeurig beoordeelen van vreemde wijsgeerige ſtelſels.

Onder Mysticismus verſtaat SCHMID, volgens zijne eigene verklaring, de door een overdreven gevoel in de godsdienſt ontſtane meening, dat men lijdelijk, (*auf paſſigem Wege*) tot eenē onmiddellijke vereeni-

niging met de Godheid komen kan. Dit Mysticismus der Middeleeuwen verdeelde hij in drie tijdvakken.

In 1829 kreeg SCHMID verlof tot het houden van voorlezingen te *Jena*, op de wettig voorgeschrevene wijze, en daarna werd hij door de groothertogelijk Badensche regering eervol beroepen, om de, door den dood van den gewonen hoogleeraar hofraad ERHARDT opengevallene, plaats van leeraar in de Wijsbegeerte aan de hoogeschool te *Heidelberg* te bekleeden, met den bijzonderen last om ook de wijsgeerige godsdienstleer naar de algemeene behoefte en volgens zijne beste overtuiging voor te dragen.

Vol jeugdige kracht, vol vuur en levendig van geest, uitgerust met vele en grondige godgeleerde en wijsgeerige kundigheden, in het genot der vriendschap van velen, die zijn edel karakter wisten op prijs te stellen, door eenen gelukkigen echt met eene voortreffelijke vrouw, de dochter van den verdienstelijken koninklijken Saksischen predikant KRAUSE, vereenigd, in het bezit van eenen eervollen post, onder de godgeleerden en wijsgeeren van *Duitschland* als schrijver naar verdienste hooggescht, was SCHMID sedert 1830 als buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Heidelberg* werkzaam in eenen stand, die voor hem boven vele andere verkieselijk was, en hem gelukkige en gezegende dagen beloofde. Dan eene borstkwaal, die in het begin onbeduidend scheen, verergerde steeds merkelyk. Een dikwijls herhaald bloedspuwen, geheel zijn lichaamsgestel en alle nitwendige teekenen, deden eene longtering vermoeden, die alle geneesmiddelen trotseerde, en waaronder ten laatste de lijder bezweek.

Drie kinderen werden hem achtereenvolgens geboren, waarvan een dadelijk stierf, en de beide andere den leeftijd van nog geen jaar mogten bereiken. De jeugdige knopjes verwelkten, en de jonge teederhartige vader scheen daarom alleen vadersvreugde te hebben mogen smaken, om het verlies van een goed, dat 's menschen leven hoogst gelukkig maakt, des te dieper te gevoelen.

De welwillendheid der regering gaf hem goedgunstig verlof om gedurende een geheel winterhalfjaar het herstel zijner gezondheid in zijn geboorteland te zoeken. De schijn van genezing was niet duurzaam. In de laatste maanden, waarin hij noch het huis verlaten had, noch zelfs (wat voor hem, den altoos werkzamen, de hardste beproeving was) den geringsten letterkundigen arbeid konde voltooijen, waren de innige liefde en de onvermoeide zorgvuldige oppassing zijner echtgenoot zyne eenige vreugde. De borstziekte, die vooral in de twee laatste jaren van zijn verblijf te *Heidelberg* met verborgen kracht zijne gezondheid ondermijnde en geweldig toenam, had hem verhinderd om als leeraar zoo geheel werkzaam te zijn, als men zulks van zijne kundigheden, van zijn begaafd verstand en van de hem eigene wijze, waarop hij de juist begrepen leerstellingen van anderen en zijne eigene denkbeelden in duidelijke woorden wist mede te deelen, had mogen verwachten. Daarrentegen vond men in de schriften, door

ALGEM. AANHANGS. V. c.

H

hem

hem sedert zijn verblijf te *Heidelberg* uitgegeven, het bedaard en bedachtzaam navorschen van een helder en scherp verstand, de onbevooroordeelde vrijmoedigheid van een edel karakter en de stille geestverrukkingskracht eener jeugdige verbeeldingskracht.

Blijken van scherpzinnigheid, gepaard met geleerdheid en godsdienstig gevoel draagt vooral het kritische werk over de geloofsleer van SCHLEIERMACHER *Ueber Schleiermachers Glaubenslehre; mit Beziehung auf die Reden über die Religion*, Leipzig 1835. SCHMID zocht in dit geschrift zoowel de vrijheid en onpartijdigheid, als de zelfstandigheid en het beslistend gewigt zijner beoordeeling te handhaven.

In zijnen zwanenzwang, *Voorlezingen over het wezen der Wijsbegeerte*, enz. door den hoogleeraar F. C. DE GREUVE vertaald, en te *Groningen*, bij P. VAN ZWEEDEN in 1838 uitgegeven, begon SCHMID de resultaten zijner wijsgeerige nasporingen bijeen te voegen. Met vrijmoedige bedachtzaamheid berispt hij daarin velerlei buitensporigheden, waarvan ook in den tegenwoordigen tijd de wijsgeerige stelsels zoo vele bewijzen opleveren.

SCHMID was ook een der vlijtigste en grondigste medewerkers, niet alleen van het *Conversations-Lexikon der neuesten Zeit*, waarin van zijne hand zeer vele belangrijke opstellen voorkomen, maar ook van vele zeer voornamen Tijdschriften in *Duitschland*. De door den geheimraad SCHLOSSER, den geheimen hofraad MUNCKE en den opperbibliothekaris prof. BAHR zaamgestelde *Heidelberger Jahrbücher* zijn den werkdadigen en vluggen geest van onzen SCHMID vele grondige beoordeelingen van de in onzen tijd uitgekomene wijsgeerige schriften verschuldigd.

Met achtung noemt de geleerde zijnen naam, met liefde de leerling, met verrukking de vriend. Gelijke gemoedsgesteldheid in geluk en ongeluk, een waarlijk wijsgeerige en daarom inderdaad ook godsdienstige geest, eene deelnemende ziel, die ook onder stormen de hoop op het betere nooit verloor, eene ziel, wier lichamelijk oog nog in het scheiden blikken straalde, die onveranderlijk op 's menschen laatste en hoogste doel gerigt waren, eene warme en ongeveinsde liefde voor wettige vrijheid, zonder geestdrijfverij, en afkeerig van al dat buitensporig najagen van uitersten, een onbewimpeld bestrijden van dwalingen, en eene minzame verdraagzaamheid jegens dwalenden, strekken ten bewijze, dat SCHMID niet alleen in zijne schriften, maar ook in zijn levenswandel wijsgeer was.

De nagedachtenis des edelen leeft voort in het geheugen zijner vrienden, onvergankelijk als datgene, wat in SCHMID gedurende zijn aardfche leven werkzaam was, als zijn onsterfelijke geest; onvergankelijk als het beeld der eeuwige volmaaktheid, dat de overledene in de uren, der deugd en der wetenschap gewijd, zoowel in zijn levensgedrag als in zijne schriften, zich als voorbeeld van navolging op aarde voorstelde. Hij ontsiep op den 29. van Louwm. 1836.

SCHMID (K. C. E.) werd in 1761 te *Heidelberg* geboren, was in
zija

zijn leven Doctor in de wijsbegeerte, geneeskunde en godgeleerdheid, Hoogleeraar te *Giesfen* van 1791 tot 1793 en vervolgens te *Jena* tot aan zijn dood; hij heeft (behalve vele opstellen in onderscheidene wijsgeerige tijdschriften, onder anderen in het door hem en SNELL uitgegevene *Philosophisches Journal für Moralität, Religion und Menschenwohl*, *Giesfen*, 1793-95, 4 Bd. in NIETHUMMERS *Philosophisches Journal*, *Jena*, 1795-98, in het *Physiologisches Magazin*, *Jena*, 1796-97, 2 Bd., en in het *Anthropol. Journal*, *Jena*, 1803, 2 Bd.), sedert 1786 de volgende werken geschreven en te *Jena*, deels ook te *Leipzig*, uitgegeven: *Kritik der reinen Vernunft im Grundrisse* IV° uitg. 1793; *Wörterbuch zum leichtern Gebrauche der Kantischen Schriften*, III° uitg. 1795; *Versuch einer Moralphilosophie*, IV° uitg. 1802, *Empirische Psychologie*, uitg. 1796; *Grundriss der Moralphilosophie*, 1793; *Anleitung zur Menschenkenntnis*, uit het Fransch van DE LA CHAMBRE, 1794; *Grundriss der Logik*, 1797; *Physiologie, philosophisch bearbeitet*, 1798-1801 3 Bd.; *Grundriss der Metaphysik Altenburg*, 1799; *Aufsätze philosophischen und theologischen Inhalts*, 1802 (B I.), *Adiaphora, Wissenschaftlich und historisch untersucht*, *Leipzig*, 1809, en *Allgemeine Encyclopädie und Methodologie der Wissenschaften*, 1810.

SCHMIDT (IZAAC RIEWERT) overleed den 26. van Louwm. 1826 te *Delft*, tot groot verlies van de Artillerie- en Genie-school, aldaar toen nog gevestigd, waarbij hij als Lector in de Wiskunde geplaatst was, in den onderdom van 44 jaren. Behalve door zijn uitstekend onderwijs aan de hogere klassen, maakte hij zich bij deze inrigting in het bijzonder en bij de beoefening der wiskunde in het algemeen verdienstelijk, door de bewerking en uitgave zoo van oorspronkelijke, als van vertaalde, leerboeken in zijn vak. Onder de eerste telt men *Beginfelen der Statica; der hogere Meetkunst; der Differentiaal- en Integraal-rekening*; en *der Dynamica*; onder de laatste welgeslaagde overzettingen van LA CROIX, *Beginfelen der Stelkunst; der Meetkunst; Grondbeginfelen der Beschrijvende Meetkunst* en *van de Goniometrie en Trigonometrie*. Gelijk ieder mensch zijne gebreken heeft, zoo was het ook bij SCHMIDT niet te prijzen, dat hij de edele pogingen van den Hoogleeraar DE GELDER, tot verbetering van den zedelijke toestand der kadets aan gemelde school, tegenwerkte, hetzij uit jaloezij of om gunstbejag bij den bevelhebber der school, den Generaal VOET.

SCHOELL. (FREDERIK) Een bekwaam schrijver, wiens pen talrijke en nuttige werken, die bij voortduring gezocht waren en waarvan verscheidene zijn uitverkocht, opleverde. De belangrijkste onder dezelve zijn: *Histoire de la Littérature Grecque*, waarvan de 2de druk 9 dln. 8°. bestaat; *Histoire de la Littérature Romaine*; 4 dln. in 8°.; *Histoire des traités de paix entre les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie jusqu'en 1815*, 15 dln. 8°.; en *Cours d'histoire des états Européens, depuis la chute de l'Empire Romain d'Occident*

jusqu'en 1789, welk werk uit 48 dln. bestaat, waarvan 38 bij zijnen dood het licht zagen en de overige na SCHOELL's handschrift vervolgd zijn. Met dit laatste werk was hij bijzonder ingenomen; geheel zijn leven heeft hij de stof, daarin behandeld, overdacht en in hetzelfde de vrucht zijner uitgestrekte geschiedkundige kennis als ter nedergelegd. Een geliefd kweekeling zijnde van den beroemden KOCH, had hij het openbaar regt van *Europa*, onder zulk een' groot meester, beoefend. Hij vereenigde in zich al die hoedanigheden, die voor een' geschiedkundige onontbeerlijk zijn, te weten: duidelijkheid, juistheid, nauwkeurigheid en die onpartijdigheid en goede trouw, welke een' schrijver der nakomelingschap aanbevelen. Hij bevond zich, met toestemming van zijnen Vorst, den koning van *Pruisen*, in *Parijs* om zelf het toezigt over de uitgave van zijn werk te houden, toen hij aldaar in den ouderdom van 66 jaren, op den 23. van Oogstm. 1833, overleed.

SCHOFFELS. Wat deze in den gewonen landbouw en ook in de tuinen zijn, is onzen landgenooten genoegzaam bekend.

De *Grondroerder* van SESTER is een ander maaksel van Schoffel; het voornaamste onderscheid bestaat in den vorm der tanden, of liever der mesfen, welke van eene driehoekige gedaante zijn, gelijk troffels, en zoodanig geplaatst, dat zij, met de punt naar voren, in eene horizontale rigting werken. Deze mesfen, scherp aan de zijden zijnde, doorsnijden den grond horizontaal, op gegevene diepte, beneden de oppervlakte des gronds. Voor middelmatig digte gronden, en in matig drooge jaargetijden, en in het algemeen, voor zware gronden, wanneer de eerste bewerkingen van ontginning vroeger gedaan zijn, kan de Schoffel, zeer voordeelig verwisseld worden met den zoogenaamden *grondroerder*.

De boom, waaraan de paarden trekken, wordt aan het voor-einde door een rad ondersteund, en heeft twee handvatfels aan het achtereinde, om daarmede te sturen: de vooreinden van de zij-balken zijn met een beweegbaar gelid, ongeveer op het midden van den boom, verbonden, door de stang van het voorste mes. In iedere zij-balk ziet men drie mesfen. De achtereinden dezer balken zijn vastgemaakt aan een boogstuk, hetwelk aan het achtereinde van den boom vast zit, en voorzien is met rijen gaten, om er bouten door te steken, door welke de zijbalken met het boogstuk verbonden, en in hunne vereischte rigting gehouden worden.

Op deze wijze kan de driehoek, welke de beide zijbalken uitmaken, naar verkiezing ruimer of nauwer gemaakt worden, en zullen de mesfen op eene breedere of smallere strook gronds kunnen werken; en, zijn zij nader tot elkander gebragt, dan zullen de mesfen zich meer achtervolgen, en daardoor het land krachtadiger bewerken.

Aan beide einden van het boogstuk is een wiel om het achterste gedeelte van het werktuig te ondersteunen; maar alle de wielen kunnen naar de diepte, op welke de mesfen werken moeten, geregeld worden: alsdan worden de mesfen met hunne vierkante stangen

gen in de met ijzer beflagene gaten der zijbalken, door middel van wiggen, vastgezet; zoodat zij, naar eisch, op de verlangde diepte kunnen gebragt worden.

Door de verwijding of vernauwing van het werktuig worden de punten der mesfen eenigzins uit hunne regtvoorwaartsche rigting gebragt, maar dit is zoo gering, dat zulks geen hinder aan deszelfs werking veroorzaakt.

Wanneer het werktuig voor de eerste maal op het land gebezigd wordt, worden de zijbalken zoo ver mogelijk geopend; naarmate de grond losser wordt, brengt men dezelve nader bij elkander; de mesfen bestaan alsdan minder plaats, en gevolgelyk zal de grond meer losgemaakt worden.

Dit is een zeer nuttig werktuig om een land, dat ontgonnen moet worden, te bearbeiten; hetzelfde kan met 6 paarden zeven morgens (acres) op éénen dag bewerken of beschoffelen. Door deszelfs eigenschap van verwijding of vernauwing is het berekend, om, hetzelfde land, in ruwen of schoonen staat, te bewerken, waardoor het de hoedanigheden van twee werktuigen in zich vereenigt.

Wanneer eerst ontgonnen gronden vroegtijdig geploegd zijn, moeten zij dikwijls geroerd worden, en, daar deze vroegtijdige beploeging de volgende bewerkingen, welke voor het schoonhouden der landen noodig zijn, veel gemakkelijker maakt, is de *grondroeder* een hoogst nuttig en gewigtig werktuig. Wij ontleenen deze beschrijving aan het 2de deel van de *Encyclopaedia Metropolitana*, artikel *Landhuishoudelijke gereedschappen*.

• SCHOLEN. De Grieken kozen daartoe de schoonste wandelpiaatsen uit. PLATO gaf zijne lesfen in den *Akademischen tuin* te *Athene*, zijnde een veld met boomen beplant aan den oever van den *Ilissus*. ARISTOTELES onderwees in het *Lyceum*, eene ruime plaats, met geboomte voorzien; zijne leerlingen werden *Peripatetikers* genaamd, omdat zij wandelende over de wijsbegeerte nadachten en spraken. — Eene ruime galerij, door POLYGNOTUS verwulfd en geschilderd, was de school waar ZENO leeraarde. — EPICURUS onderwees de wijsbegeerte in de ruïnen. — Waar is de geest meerder opgeruimd en werkzamer, op dergelyke plaatsen, of in bekrompene vertrekken, waarin een aantal leerlingen eenige uren achter een zitten opgesloten en, gelyk in onze vroegere scholen, bijna van hitte verstikken?

SCHOLTEN, (BENJAMIN PETRUS VAN WESELE) werd op den 23sten van Herfstm. 1763, uit een aanzienlijk geslacht te *Amsterdam* geboren, en leide reeds vroeg een uitstekenden aanleg voor de beoefening der fraaije letteren aan den dag. Grootelyks vooral werd dezelve aangekweekt door het onderwijs van den beroemden WYRTTENBACH, toen Hoogleeraar in de Grieksche en Latijnsche letterkunde te *Amsterdam*, wiens genegenheid en achting hij dermate won, dat deze hem in 1780, nevens twee anderen zijner leerlingen, met zich nam op eene reize naar het land zijner geboorte, het door de natuur rijk bedeelde *Zwitserland*. H 3 Groot

Groo was ook het voorregt, dat hem, bij zijn verkeer aan de doorluchtige school te *Amsterdam*, ten deel werd in den gemeenzamen omgang met den uitstekenden P. NIEUWLAND en den beroemden Latijnschen dichter en letterkundige J. DE BOSCH. Uit de school van WIJTENBACH ging SCHOLTEN over in die van den Hoogleeraar CRAS, een der kundigste, wijsgeerigste en bevalligste regtsgeleerden, die de Nederlanden immer voortbragten. Hij gaf van zijne vorderingen, in de verdediging zijner fraai bewerkte regtsgeleerde verhandeling: *over het verbond, te Madrid gesloten, tuschen keizer KAREL V., en den gevangenen Franschen koning FRANS I.*, doorslaande bewijzen; waarop hij, bij zijne bevordering tot leeraar in de beide regten aan de Hoogeschool te *Leiden* in 1785, nog eene tweede verhandeling liet volgen. In 1783 had hij zich reeds als kundig beoefenaar der oude wijsbegeerte en letterkunde gunstig bekend gemaakt, door een Lat. verhand. over CICERO's *wijsgeerige denkbeelden aangaande de Godheid*. Met een zoo ongemeenen roem van letterkundige en regtsgeleerde kennis de maatschappij ingetreden, trok SCHOLTEN weldra de openbare aandacht ter bekleeding van een gewigtig ambt tot zich. In 1787 werd hij door de regering van *Schiedam* tot haren pensionaris aangesteld; welke belangrijke post hem later ook door die van *Delft* werd opgedragen. In deze hoedanigheid bleef hij tot het begin van 1795 werkzaam, toen de groote staatsomwenteling hem van alle openbare bedieningen verwijderde. Sedert bleef hij zich als ambteloos burger te *Delft* ophouden, tot kalmere tijden hem, in 1802, op nieuw vergunden aan de regering dier stad deel te nemen.

Koning LODEWYK opende voor SCHOLTEN eenen ruimeren werkkring, door hem in 1807 tot raadsheer van het departementaal geregtshof in 's *Gravenhage* te benoemen; plaatste hem later in de commissie voor het publiek Onderwijs, en in die tot vervaardiging van Wetboeken voor het koninkrijk *Holland*; en erkende eindelijk zijne diensten door de opdracht der ridderorde van de Unie. De beroemde Maatschappij van Wetenschappen te *Haarlem* had, reeds in 1803, hem eene welverdiende plaats onder hare directeuren gegeven; en ook de Maatschappij der Ned. Letterkunde te *Leiden* bracht hem in dat zelfde jaar door het aanbod van haar lidmaatschap de hem verschuldigde hulde toe. Na de gezegende herstelling van *Nederlands* volksbestaan, liet ook Z. M. WILLEM I. aan zijne bekwaamheden en groote verdiensten regt wedervaren, door hem tot lid en kamerpresident van het Hoog geregtshof in 's *Hage* te benoemen, hem met de ridderorde van den Nederlandschen leeuw te vereeren, en in 1823, tot Curator der Leidse Hoogeschool aan te stellen.

In deze onderscheidene betrekkingen verwierf hij zich, gelijk in alle vroeger door hem bekleedde posten, door zijne kunde, regtschapenheid en getrouwe pligtsbetrachting de algemeene genegenheid en hoogachting.

Zijne natuurlijke welbepaaldheid, de hem eigene vlugheid en levendigheid van geest, en de schat van veelsoortige kundigheden, dien

dien hij zich door eene langdurige oefening, opmerking en ondervinding verworven had, maakten zijn onderhoud even behagelijk door verscheidenheid, als belangwekkend en leerrijk. Voorts was hij een zorgvuldig echtgenoot, een getrouw en liefderijk vader, en (waarop hij inzonderheid roem stelde) een opregt en geloovig Christen. Doorgaans genoot hij eene goede gezondheid; doch, in de laatste jaren van zijn nuttig leven, deden zich sporen van waterzucht voor, die wel bekommring inboezemden, doch geen zoo plotselijk uiteinde deden vermoeden, als waardoor hij op den 26sten van Grasm. 1829 op eene voor hem zelve verkieslijke, doch voor de zijnen hoogst treffende wijze, uit dit aardfche leven scheidde, om in dat hoogere en betere leven overtegaan, waarop hij als Christen steeds vertrouwend en bemoedigend gestaard had.

SCHOORSTEENEN. Eene algemeen bekende doortogtsplaats voor den rook uit de woningen. Te *Algiers* en op andere plaatsen in *Afrika*, als ook in eenige van *Azië*, zijn dezelve als koepels of pyramiden op de vier hoeken der huizen geplaatst en versprekken dus tot sieraad, terwijl dezelve bij ons de woningen mismaken en aan eene stad een afzigug aanzien geven. — Waarom wordt dit niet veranderd, althans bij den opbouw van nieuwe woningen?

SCHOOTEN. (VAN) Dit Nederlandsch geslacht heeft een drietal beroemde wiskundigen opgeleverd, waarvan twee, vader en zoon, door genoegzaam alle schrijvers met elkander verward zijn.

Bij de inrigting voor Ingenieurs aan de Leidsche hoogeschool, volgde aan **LUDOLF VAN CEULEN** in 1615 op **FRANS VAN SCHOOTEN**, geboren in 1581. Hij was tevens Ingenieur in dienst van den Staat, en staaft des zomers zijne lessen om het leger te volgen. Van hem zijn de *Tabulae Sinuum*, van 1627, om hare naauwkeurigheid geroemd. Tot zoo verre komen alle schrijvers overeen: maar zij maken dezen zelfden **VAN SCHOOTEN** tot schrijver van de *Exercitationes Mathematicae*, den *Commentarius* op de Geometrie van **DESCARTES** en van meer ander schriften, en noemen hem tevens den leermeester van **HUYGENS**; dit alles evenwel geldt niet van hem, maar van zijn zoon. De oude **VAN SCHOOTEN** stierf in 1646, en werd, in dat zelfde jaar, opgevolgd door zijnen zoon, die met hem denzelfden voor naam had. Deze laatste gaf in 1646 uit, zijne verhandeling: *De organica conicarum Sectionum in plano descriptione*. Deze verhandeling is later opgenomen in de *Exerc. Math.*, waarvan zij het vierde boek uitmaakt. In de opdracht van dit geschrift aan Curatoren en in de voorrede *ad lectorem*, noemt hij dit zijn eerste werk, en spreekt van zijne opvolging aan zijn vader; de overige werken van **FRANS VAN SCHOOTEN**, die na 1646 zijn uitgekomen, kunnen natuurlijk niet aan den vader worden toegeschreven, die in dat jaar gestorven was. In het berigt *ad lectorem*, dat **FRANS VAN SCHOOTEN** de jonge plaatste voor het geschrift van **HUYGENS** de *ratiociniis in ludo aleae*, in 1657 door dezen aan hem toegezonden, zegt hij uitdrukkelijk,

leermeester geweest te zijn van HUIJGENS. FRANS VAN SCHOOTEN de jonge stierf in 1661, en werd opgevolgd door PETRUS VAN SCHOOTEN, die in 1634 geboren en in 1679 overleden is. De Hoogleraar SIEGENBEEK noemt hem in de *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, Deel II. Toev. en Bijl. bladz. 138, een zoon van FRANS VAN SCHOOTEN den jongen, en zegt dat hij in het *Academisch Register* van SOERMANS verkeerdelijk als een broeder wordt opgegeven; sommigen gelooven dat dit laatste berigt juist is; eene verhandeling toch, *de concinnandis demonstrationibus Geometricis ex calculo Algebraico*, door FRANS VAN SCHOOTEN nagelaten, werd in 1661 in het licht gegeven door PETRUS VAN SCHOOTEN, *Francisci Fratris*, die, in de opdragt van dit geschrift aan Curatoren, zich niet onduidelijk aanbeval voor de Profesie, door den dood van zijn broeder opengevallen.

De *Geometrie* van DESCARTES was een werk, dat om de nieuwhed der beschouwingen en de weinige verklaringen, welke de schrijver gegeven had, door niet velen, in dien tijd, kon verstaan worden, en ter algemeenmaking der nieuwe wijze allezins opheldering en ontwikkeling noodig had. Aan deze behoefte voldeed VAN SCHOOTEN voortreffelijk door zijnen *Commentarius* op die *Geometrie*, welken hij in 1647 uitgaf, te gelijk met de korte aantekeningen van DE BEAUNE. Ook door zijne overige schriften maakte VAN SCHOOTEN zich hoogst verdienstelijk omtrent de analytische meetkunde, en offchoon in dezelve die oorspronkelijkheid gemist wordt, welke aan de eerste vernuften eigen is, zoo zijn zij toch allen met veel duidelijkheid, groote kennis en in eene goede manier geschreven, welke VAN SCHOOTEN billijke aanspraak geven op eene eervolle plaats onder de wiskundigen van den tweeden rang, wier arbeid, voor de uitbreiding der wetenschap, mischien even onontbeerlijk is als de uitvindingen der oorspronkelijke vernuften, wier uitvindingen veelal eene bewerking vereischen door de tweede hand, eer zij door het algemeen begrepen worden.

Na den voortreffelijken SNELLIUS en gedurende den tijd van VAN SCHOOTEN werd de Latijnsche leerstoel der wiskunde aan de Leidsche Hoogeschool, bekleed door GOLIUS, wiens hooge verdiensten in de Oostersche talen hem geenszins tot een' bekwaam wiskundige maakten. Men zal hieruit ligtelijk begrijpen, van hoeveel belang het onderwijs van VAN SCHOOTEN was; behalve de Nederlanders, is ook uit zijne school voortgekomen ERASMUS BARTHOLINUS, die naderhand Hoogleraar te *Kopenhagen* werd, en niet weinig de analytische meetkunde bevorderd heeft.

Wij moeten eindelijk nog ter eere van VAN SCHOOTEN vermelden, dat door zijne zorg vele wiskundige schriften zijn openbaar gemaakt, die ons anders welligt geheel onbekend zouden gebleven zijn. Onder deze schriften bekleedt eene voorname plaats de verhandeling van DE WITT, door hem genoemd *Elementa curvarum linearum*, waarin de beroemde schrijver het ontstaan der zoogenaamde kegelsnede op eene

eene geheel nieuwe en vernuftige wijze beschouwde; de geheele verhandeling onderscheidt zich door sierlijkheid en oorspronkelijkheid, en wordt, door alle bevoegden, onder de uitmuntendste schriften van dien tijd gerangschikt. Later gaf DE WITT nog een merkwaardig bewijs zijner wiskundige bekwaamheid, toen hij handelde *over de waer-dijde van lijfrenten naer proportie van losrenten*, het eerste werk waarin eene nuttige toepassing werd gemaakt der kansrekening, en dat aan het vindingrijk vernuft van den schrijver groote eer deed.

De beroemde Amsterdamsche Burgemeester HUDDE schijnt zich ook met dergelijk onderwerp te hebben bezig gehouden, doch deze onderzoeken zijn voor ons verloren gegaan, even als vele anderen van den zelfden wiskundige, wiens groote verdiensten wij bijna in het geheel niet zouden kunnen waarden, zoo niet een gedeelte van zijn arbeid door den zelfden VAN SCHOOTEN ware bewaard gebleven. Deze heeft twee brieven openbaar gemaakt, waarin HUDDE handelt over de herleiding der vergelijkingen en over het vinden van grootst en kleinste (*maxima* en *minima*). Beide schriften waren slechts gedeelten van meer uitvoerige, die evenwel nooit in het licht zijn gekomen; ofschoon dezelve dus niet alle die ontwikkelingen bevatten, welke de schrijver aan de onderwerpen had willen geven, zoo bewijzen zij echter zijne ervarenheid en groote scherpzinnigheid. Voor de herleiding der algebraïsche vergelijkingen gaf HUDDE vele en nuttige regels, welke, in dien tijd vooral, van geen gering belang waren, maar hij toonde mischien nog meer vernuft in den tweeden brief, waarin hij eene gemakkelijke wijze ontvouwde, om aan eene vergelijking twee of meer gelijke wortels te geven; hierdoor verbeterde en vereenvoudigde hij een der manieren, door DESCARTES geleerd, voor het trekken der tangenten en de wijze om de grootst en kleinste te vinden, welke daarnit kan worden afgeleid. Buiten de twee brieven door ons genoemd, is er nog een bewijs over HUDDE's wiskundige bekwaamheid, de scheepsmeting namelijk door hem voorgesteld. Zie verder Art. HUDDE.

Wij vinden bij VAN SCHOOTEN nog een ander wiskundige vermeld, den Utrechenaar JACOB VAN WAESSENAER (Zie aldaar). Eindelijk nog een beroemd wiskundige, wiens uitvindingen ons alleen door de zorg van onzen VAN SCHOOTEN zijn bewaard gebleven, is VAN HËU-RAET.

Wij zullen alleen gewagen van zijne rectificatie, omdat deze de belangrijkste is, en wij hieromtrent eenige bijzonderheden moeten vermelden.

De vroegere wiskundigen, en DESCARTES zelf, meenden dat eene kromme lijn nimmer met eene regte zou kunnen vergeleken worden; men bleef nog aan deze meening hechten, nadat in 1658 de rectificatie algemeen was bekend geworden, die men gaf van den boog der cycloïde, dewijl men geloofde dat deze kromme daarom slechts eene uitzondering maakte, omdat bij derzelver beschrijving reeds eene krom-

me lijn gelijk aan eene regte werd verondersteld. — Maar deze laatste en zonderlinge reden, die men nog voor de oude meening kon aanvoeren, werd door VAN HEURAET weggenomen. Deze bragt de rectificatie eener kromme lijn terug tot de quadratuur van eene andere, en gaf als voorbeeld zijner wijze eene geheele familie van parabolen op, die allen konden gerectificeerd worden; tot deze familie behoorden de gewone parabel en de zoogenaamde *parabola semicubicalis*, van welke laatste kromme, vóór VAN HEURAET, de rectificatie gevonden was door NEIL. Het is evenwel bijna zeker, dat VAN HEURAET niets van deze vinding geweten heeft, toen hij zijn geschrift bekend maakte; en bovendien heeft NEIL niet, zoo als VAN HEURAET, eene wijze opgegeven, waarop de rectificatie eener kromme lijn kon gezocht worden, maar slechts eene kromme lijn bekend gemaakt, die gerectificeerd kon worden. De verhandeling van VAN HEURAET, de *transmutatione curvarum linearum in rectas*, is van 1659; wiens *rectificatie der cycloïde* is van 1658; maar de cycloïde behoort tot de mechanische kromme lijnen, zoo genoemd in tegenstelling der geometrische, waartoe de lijnen behooren door VAN HEURAET beschouwd, en van welke men was blijven gelooven, dat de lengte harer bogen door geene regte lijn volkomen zou kunnen uitgedrukt worden; van daar dat MONTUCLA, van de vinding van NEIL of van VAN HEURAET gewagende, dezelve noemt: *la découverte de la première rectification absolue d'une courbe géométrique*, HUYGENS meent, dat de eer van de uitvinding der rectificatie alleen aan VAN HEURAET toekomt (*Opusc. varia*, V. I. p. 101).

VAN SCHOOTEN vermeldt nog meerdere Nederlandsche wiskundigen; zoo als VAN HAESTRECHT, MEIBOOM en anderen.

SCHOLION of *Aanmerking*, is een deel der Mathematische leerwijze, waarin dan bij de verklaringen, dan bij de grond- of leerregelen en dan bij de opgaven of vraagstukken wordt aangewezen, waarom men de zaken aldus en niet op eene andere wijze verhandelt, welk een nut de verklaarde waarheden hebben, hoe hoog dezelve te achten zijn en andere dingen meer, welke men dienstig acht te moeten weten. Men noemt ook aldus de korte *aanmerkingen* of *verklaringen op de oude schrijvers* gemaakt.

SCHOPENHAUER (JOHANNA), te Dantzig in 1770 geboren, was de dochter van den senator H. TROSINA, en huwde zeer jong met den bankier SCHOPENHAUER, met wien zij eene reis door verschillende landen van *Europa* deed. Na den dood haars echtgenoots woonde zij sedert 1806 te *Weimar*, waar zich sedert hare kennismaking met FERNOW een kring der schitterendste geesten om haar vergaderde, die zich gaarne in hare aangename nabijheid vereenigden; laatste-lijk woonde zij te *Jena*. In talrijke geschriften, die in 1834 in 24 boekdeelen bijeenverzameld werden, heeft zij tot onderhoud en leering veel bijgedragen; zij wist daarin den geest te versterken, het zedelijk gevoel te verheffen, en inzonderheid de verhevene bestemming der

Vrouw.

vrouwen op hooger standpunt te plaatsen. *Gabriële* (haar beste werk), *Sidoniz* en hare *Reischilderingen* hebben een bijzonder goed onthaal gevonden. In den laatsten tijd van haar leven was zij onledig met het opstellen van Gedenkschriften, van welke zij echter het eerste deel (hare kindschheid en eerste jeugd tot hare vlugt uit *Dantzic*) slechts voltooide, toen zij door den dood, die haar den 17. van Grasm. 1838, te *Jena*, overkwam, daarin verhinderd werd.

SCHORPIOEN (de) het zevende sterrebeeld in den Dierkring waarvan ook het zevende deel der Ecliptica zijnen naam heeft, doch bij ons niet gezien kan worden. Men geeft aan hetzelfde 36 sterren onder welke 1 van de eerste, 1 van de tweede, 10 van de derde, 12 van de vierde, en 12 van de vijfde en zesde grootte zijn. De fabeldichters geven voor dat het de Schorpioen is, welke ORION gestoken en vergiftigd heeft, toen hij DIANA wilde verkrachten. SCHILLER maakt er den Apostel BARTHOLOMEUS uit; SCHICKARD, den Schorpioen van REHABEAM, 1 Kon. XII vs. II. en WEIGEL den kardinaalshoed. Men noemt hetzelfde ook *Alairab*, *Alateab* *Hatrab* en *Nepa*.

SCHORPIOENHART. Eene ster van de eerste grootte in het sterrebeeld de Schorpioen, welke ook *Antares* wordt genaamd.

SCHOTEL, (JOHANNES CHRISTIANUS) werd in *Dordrecht* den 11. van Slagtm. 1787 geboren, en overleed aldaar den 21. van Winterm. 1838. Hij was de beroemdste zeefschilder van zijnen tijd, zijne kunstvoortbrengfelen worden door geheel *Europa* hoog gewaardeerd. Van jongs of tot de kunst geneigd, voldeed men aan zijne begeerte, door hem het teekenen van den kunstschilder A. MEULEMANS te laten leeren, doch zonder bedoeling om hem voor de kunst te bestemmen; dan, door de sterke vorderingen die hij maakte, werd hij vervolgens twee jaren lang onder het opzigt van den zee- en schepen-schilder M. SCHOUMAN gesteld, waar hij zich in het teekenen van schepen, zee- en watergezigten, zoo met sapverw als met roet of Oost-Indische inkt, oefende. Sedert 1808 werkte hij op zich zelven, hield zelf een vaartuig, en bestudeerde de natuur van nabij; hij bragt het weldra tot die hoogte, dat hij niet alleen het schilderen in olieverbw beproefde, maar reeds in 1818 twee schilderijen leverde, die aller toejuiching en goedkeuring erlangden. Sedert prijken de tentoonstellingen en kabinetten met de stoute voortbrengfelen van zijn kunsttalent, daar, na VAN DER VELDE en BAKHUIZEN, geen Nederlandsch meester woelen. de zeeën, schepen en watergezigten zoo natuurlijk en voortreffelijk had voorgesteld. Hij veronachtzaamde het teekenen daarom niet, zoodat teekeningen van zijne hand vele verzamelingen tot groot sieraad verstrekken. Zijne kunststukken werden voor aanzienlijke prijzen zeer gaarne aangekocht en zijne verdiensten alom erkend, ook door Z. M. WILLEM I, die hem tot ridder van den Nederlandschen Leeuw, door het koninklijk Nederl. Instituut, dat hem tot lid van zijne vierde klasfe en door de Academiën van beeldende kunsten te *Amsterdam*, *Berlijn*, *Brussel*, *Antwerpen* en *Gend*, die hem tot haar medelid benoemden; ook

ook was hij lid van het kunstlievend Genootschap ter aanmoediging en bevordering van teeken- schilder- graveer- en beeldhouwkunst te *Groningen*, en van het schilderkundig genootschap *Arti Sacrum* te *Rotterdam*. De keizer van *Rusland* vereerde hem eene met edelgesteenten omzette gouden doos; van de koningen *KAREL X* en *LEOPOLD* ontving hij eene groote gouden medaille; en bij gelegenheid van het halve eeuwfeest van het teekengenootschap *Pictura*, werd hem eene groote gouden medaille, hem door de Gondsche academie toegedacht, uitgereikt. De verkooping zijner nagelatene teekeningen, enz., heeft in 1839 eene aanzienlijke som opgebragt.

Een eenvoudig gedenkteeken in de Groote Kerk te *Dordrecht* is ter zijner eere opgerigt geworden.

SCHOTSMAN (NICOLAAS) werd op den 1sten van Slagum. 1754 te *Purmerend* in den burgerstand geboren; hij werd tot apotheker opgeleid, en oefende dit beroep met goed gevolg uit. Wel was de lust tot de heilige bediening hem reeds van de eerste jeugd af eigen geweest, doch het verlangen hiernaar werd in dat vroegere tijdperk van zijn leven door onderscheidene opstandigheden onderdrukt. Niettegenstaande hij gehuwd was en den ouderdom van 25 jaren bereikt had, begaf hij zich naar *Leiden*, nadat hij zich 2 jaren elders in de talen geoefend had; genoot vier jaren lang het onderwijs van *RUHNKENIUS*, *VALCKENAER*, *SCHULTENS* en van de *WIJNPERSSE* in de voorbereidende wetenschappen, en van de toenmalige Hoogleeraaren in de Godgeleerdheid, onder welke hij den grijsaard *GILLISSEN* als zijnen voornaamsten meester telde, en werd, door den Hoogleeraar *TE WATER* in de *Clasfis* van *Leiden* onderzocht, tot de heilige bediening in 1787 toegelaten.

Kort daarna ontving hij zijn eerste beroep naar het dorp *Spanbroek* en *Opmeer* in *Noord Holland*. Niet lang arbeidde hij daar; nauwelijks één jaar. Hij had, nog student zijnde, dikwijls gewenscht in het schoone dorp *Oudshoorn* aan den *Rijn* het Evangelie te mogen verkondigen. Derwaarts werd hij dan ook beroepen, en genoot er een tijd lang genoegen en zegen; na een tweejarig verblijf, vertrok hij van daar naar *Schoonhoven*, van waar hij na verloop van drie jaren met eenparige stemmen naar *Leiden* in 1793 beroepen werd. Drie jaren was hij daar als leeraar werkzaam geweest, toen hij in 1796, wegens zijne gehechtheid aan 'slands wettige regering en het huis van *ORANJE*, zijn predikambt verlaten moest. „Zestien maanden” (zegt hij zelf) „wachtte ik, zonder te weten, wat de uitkomst dezer beproeving zijn zoude; dan alles werd meer en meer donker. Daar ik, te *Sloten* en te *Molenaarsgraaf* beroepen zijnde, besloot *JEZUS* te volgen en op zijne eerste roepstem naar *Friesland* overte- steken, werd zulks door tusschenkomst van zonderlinge omstandigheden van hoogerhand anders beftierd: ik werd verhinderd naar *Sloten* te gaan, en moest naar *Molenaarsgraaf* vertrekken, tot ik door eene tweede beroeping te *Sloten* kwam, en van al deze wegen zegen moest: tot hiertoe heeft mij de Heer geholpen.” In

In 1798 werd SCHOTSMAN van *Sloten* naar *Sneek* beroepen, waar hij bijna drie jaren in de aanhoudendste werkzaamheid, met den vurigsten ijver, zijn leeraars-ambt waarnam.

In 1801 werd hij op last van de toenmalige regering der stad *Leiden*, als ook uit hoofde der algemeene amnestie, verzocht zich weder naar deze stad te begeven en zijne vroegere dienst op nieuw te aanvaarden.

Nog te *Sneek* zijnde hield SCHOTSMAN twee treffende redenen, de eene *tot besluit der achttiende eeuw* bij derzelver uitgang, in een dank-en biduur, de andere ter opening der negentiende: *over onzen thans bedenkelijken toestand*; in welke beide hij toonde toen reeds den toestand van Kerk en Vaderland helder in te zien, diep te gevoelen, en zorgvol op het hart te dragen. Hij trachtte in de voorstelling derzelve de schriften van WITSIUS, COSTERUS, VAN DER VELDE, FRUITIER, BLOMHERT en soortgelijken te volgen, die hij sterk aanbeval „als behoorende in geen godsdienstig huisgezin onbekend te zijn.” Beide predikatiën werden te *Sneek* volgens kerkenorde uitgegeven en binnen korten tijd een en andermaal herdrukt.

Kort na dien tijd, nadat hij te *Leiden* was teruggekeerd, gaf hij eene kerkrede uit over 1 Thesf. III. v. 9-13, onder den titel van *Ver-nieuwing der Verbindtenis eens leeraars aan zijne gemeente*; eene preek, die met diepe getroffenheid van aandoening en dankgevoel was aangehoord.

In 1807 verscheen van hem eene toespraak aan zijne gemeente na den ramp van *Leiden* in den *Bundel van Leerredenen*, gehouden bij die gelegenheid, ter herinnering waarvan hij in het volgende jaar nog drie leerredenen openbaar maakte. Bij de komst van prins FREDERIK te *Leiden* in 1814, gaf hij eene predikaale uit over 2 Chron. XVII. v. 16, of *de godsdienstige veldheer*. Doch de vereeniging met *België*, de staatsinrigting, die toen stand greep, en de terugzetting van Christendom en Gereformeerde Kerk, griesden hem diep, en vestigden zijne aandacht op den invloed, dien het ongeloof meer en meer op algemeene en bijzondere aangelegenheden, in het bijzonder ook op de leer en belijdenis der waarheid, begon te erlangen, of van dag tot dag meer kreeg. De eerste vrucht daarvan was de uitgave in onze taal van de *Kunstgrepen, waarvan het hedendaagsch ongeloof zich bedient, om de Godsdienst door den Bijbel en den Bijbel door de Godsdienst te bestrijden*. Dit werkje, uit het Hoogduitsch vertaald, was vroeger, in 1785, in de toenmalige *Nederlandsche Bibliotheek* stuksgewijze geplaatst geworden. Nu vond SCHOTSMAN zich genoopt het op nieuw uitgegeven, bij gelegenheid van de aanvallen tegen de kerk en kerkleer, voorkomende in het toen veel gerucht makende werk: *Christendom en Hervorming vergeleken met den Protestantschen Kerkstaat in de Nederlanden*, waarvan de schrijver Z. M. dringend en vleijend verzocht en bad, om: „de Dordrechtsehe kluisters te verbreken,” en waarin de Symbolische schriften der Gereformeerde Kerk allerellendigste formulieren worden geheeten.

De bise en schampere aanmerkingen, die toen reeds in het openbaar,

baar, schoon nameloos, tegen SCHOTSMAN werden gemaakt, toonden wat hem te wachten stond, indien hij mogt voortgaan de oude waarheid te verdedigen, en weigeren den nek onder de openbare meening, wier organen de meest gelezene tijdschriften waren, gedwee en gehoorzaam te krommen.

Doch dit vooruitzigt belette den ijverigen en geloovigen SCHOTSMAN geenszins, om in den jare 1819, drie jaren na de uitgave der *Kunstgrepen*, twee Leerredenen, ter gedachtenis der Dordrechtse Synode gehouden, op raad van een achtingswaardig Hoogleeraar, nüttegeven.

SCHOTSMAN ging na dien tijd steeds voort om de belangen van de gereformeerde waarheid en kerk, met mond en pen, voortestaan. Ten zelfden jare gaf hij nog eene vertaling uit van PAREUS *Redevoering over de Dordtse Synode*, voor twee honderd jaren door dien geleerden man te *Heidelberg* gehouden; twee jaren later *het Godsdienstig Genève* van BOST, waarvoor hij eene uitgewerkte inleiding over den toestand des Christendoms in die streken plaatste; en het jaar daarna ASHER, *De afval der Christelijke kerk*, uit het Fransch, met eene voorrede van zijne hand. De *Stukken betreffende de afzetting van MALAN* werden eerst na zijnen dood te *Leiden* in 1822 uitgegeven.

Zoo werkzaam als SCHOTSMAN ten behoeve zijner verschillende gemeenten steeds geweest was, bleef hij tot zijne laatste ure toe. Dat getuigt de kudde, waaraan hij in zijn laatste tijd zijne herderlijke zorgen besteedde: de stad, waar hij meer de hutten der armen dan de huizen der rijken bezocht. Nog geeft zij hem den eerbiedwaardigen naam van *vader SCHOTSMAN*, en herdenkt den tijd zijner Evangeliedienst met hoogachtende liefde en dankbaarheid. De innemende godvruchtige dichteres vrouwe K. W. BILDERDIJK bezong hem met veel gevoel na zijnen dood.

SCHOTTEN of PIKTEN. JULIUS AGRICOLA, Romeinsch veldheer bouwde, om *Engeland* onder zijn bedwang te krijgen, en hen die hem tegenstonden te verwijderen, eenen scheidsmuur tuschen *Engeland* en *Schotland*; deze muur zonderde de meer beschaafde Britten van de zoogenaamde woeste af, welke laatste van toen af een vijandig volk van de eersten, onder den naam van *Schotten* of *Pikten*, uitmaakten. Deze muur, geheel van gehouwen steenen gesticht, werd hersteld, onderhouden en vergroot onder de regeringen van HADRIANUS, ANTONINUS, en SEVERUS; men vindt er nog eenige overblijfselen van.

SCHOUMAN (AART) was van aanleg een Portretschilder, vervolgens schilderde hij ook zaalstukken, doch muntte bijzonder uit in het teekenen van allerlei gevogelte met sapverwen, alsmede in het vervaardigen van teekeningen naar schilderijen van onderscheidene meesters. Schoon *Dordrecht* zijne geboorteplaats was, woonde hij van zijn 26ste jaar tot zijn, dood te 's *Gravenhage*. Van 1752 af was hij aldaar regent der Teeken-Akademie, zoo dat hij bij zijn overlijden,

in

in 1792, in 82jarigen ouderdom, de oudste regent was, ook was hij deken en hoofdman der broederschap, genaamd *De Kamer van Pictura*.

Ten einde zich in het teekenen en schilderen van gedierte en vogels te volmaken, bestudeerde hij getrouw de natuur en de beroemdste werken, zoo dat men niet alleen de naauwkeurige breedte, zachte en zeer gemakkelijke teekening, maar tevens ook de zoo levendige natuurlijke kleuren der vogels moet bewonderen. Zie verder omtrent dezen schilder van EIJNDEN en VAN DER WILLIGEN *Geschiedenis der Vaderlandsche schilderkunst*, tweede deel.

SCHRIJFKUNST. Zoo men zegt door de Pheniciers en wel door CADMUS uitgevonden, van wien de dichter BREBEUF zingt:

*C'est de lui que nous vient cet art ingénieux,
De peindre la parole et de parler aux yeux;
Et par des traits divers des figures tracées,
Donner de la couleur et du corps aux pensées.*

Te voren geschiedde het schrijven door beeldsprakige figuren, welke voor hen, die er niet wel mede bekend waren, zeer moeilijk waren om te begrijpen. Men veronderstelt dat de letters van de onderscheidene Alphabets, hoe verschillend ook van elkander, echter eenen en denzelfden oorsprong hebben; de onze komen van de Latijnsche en Arabische, de Latijnsche van de Grieksche, de Grieksche van de Phenicische, wier letterbeelden dezelfde zijn als die der Samaritanen. Alle deze talen hebben een algemeen alphabeth, hetwelk naar allen schijn, dat der Egyptenaren is. Men leze hier over GOUET, *Origine des loix, des arts et des sciences etc. 1e part.*

In China bedient men zich om te schrijven, noch van pennen, noch van rietjes, noch van krijt, maar van het penfeel. Zij houden dit regt overeinde, even als wilden zij het papier doorslippen, en beginnen met van boven naar beneden te schrijven, gelijk wij van de linker- naar de rechterzijde; zij hebben een blad, hetwelk met roode letteren beschreven is, en hetwelk zij met zwart bedekken, of zij hebben ander doorschijnend papier, waarvan zij hetzelfde gebruik maken; zij zijn zoo gesteld op een fraai schrift, dat zij hetzelfde hooger dan eene schilderij achten.

SCHRIJFTAFELN. Bij de Grieken waren dezelve zeer dunne, sijne, houten tafeltjes met was bestreken, waarop men met een ijzeren, koperen of gouden griffel schreef, die aan de eene zijde puntig en aan de andere zijde plat was, om de geschrevene woorden weder uit te wischen. De Grieken droegen eenen koker aan hunnen gordel, *Graphiarium* genaamd, waarin zij hun schrijftuig hadden.

SCHRIKKELMAAND. (*Menfis Embolismicus* of *Embolimaeus*) heet in een jaar de dertiende maand, welke boven het gewoon getal ingevoegd wordt.

SCHROEDER STEINMETZ, (LODEWIJK ADOLF) geboren te Groningen, den 18. van Zomerm. 1808, overleden aldaar den 12. van Slagtm. 1837, bezocht, na aan de Latijnsche scholen dier stad het on-

onderwijs in de oude talen te hebben genoten, in 1824 de Hoogeschool, met het doel om zich voornamelijk aan de Regtsgeleerdheid te wijden. Hij legde zich echter ook trouw toe op de Letteren, en verkreeg in deze laatste op den 3. van Hooim. 1830 het Doctoraat te gelijk met dat in de beide Regten; het eerste, na de openlijke verdediging van een *Specimen literarium sistens Observationes quasdam criticas in nonnulla loca Veterum*; het tweede op een *Specimen philosophico-juridicum de Offictorum et jurium quae dicitur, collisione*. De bewerking van dit regtsgeleerd proefschrift, dat in ons Vaderland en ook buiten af verdiende hulde mogt ontvangen, en in het algemeen de beoefening van het wijsgeerig regt, welke onder zijnen door hem hooggeschatten leermeester DE WAL te Groningen zoo zeer bloeide, had echter, welligt meer dan zijne letterkundige studiën, den regtsgeleerde nader geleid tot eene ernstige beschouwing van de eigenlijk gezegde Wijsbegeerte; zoo dat, na het verlaten der hoogeschool, die wijsbegeerte zijn lievelings-vak werd, en hij van toen af zich met eene ongemeene vlijt aanhoudend en bij voorkeur met hetzelfde bezig hield. Met hoeveel geluk hij zich op die wetenschap heeft toegelegd, kan blijken uit de bekrooning van het antwoord, dat hij op de vraag door het Stolpiaansch Legaat te Leiden in Herfstm. 1835 voorgesteld, betrekkelijk den bewijsgrond voor Gods bestaan, inzond; welke bekrooning met eenparige stemmen geschiedde. Reeds vroeger had hij in de wijsbegeerte eene verhandeling afgewerkt ter beantwoording der vraag: „Wat zijn eigenlijk beginsels? en hoe verre is de stelling waar, dat de hoogste beginsels, waarvan anderen worden afgeleid, niets anders kunnen zijn dan voorwerpen van geloof?” voorgesteld in 1834 door de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. Deze verhandeling nam hij op eene buitenlandse reis ter nadere beschaving mede; maar hij moest de droevige teleurstelling ondervinden, van met zijne goederen, die door verkeerde bezorging verloren gingen, ook deze vrucht van zijnen arbeid te verliezen. De ijverige en aanhoudende beoefening der wijsbegeerte bragt evenwel bij STEINMETZ niet te weeg, dat die der Regtsgeleerdheid door hem uit het oog werd verloren: zoo als bleek uit zijn *Vertoog over de eerste grondslagen van het strafwezen*, dat in 1837 te Groningen gedrukt werd. Aan de bevordering van wijsbegeerte en regtsgeleerdheid aldus ijverig werkzaam zijnde, bekleedde STEINMETZ intusschen den post van Praeceptor aan de Latijnsche scholen in zijne vaderstad, een ambt, voor hetwelk hij, in zijne omstandigheden, bij de weinige vooruitzichten, die de regtspractijk opleverde, niet lang na zijne promotie aanzoek moest doen, en dat hem ook werd opgedragen. Inmiddels had hij vrijwillig de wapenen voor het vaderland opgevat, en bevond zich in het leger, toen hem zijne aanstelling werd berigt; waarop hij in het laatst van 1831 zijn ontslag uit de dienst kreeg, om zijne nieuwe betrekking te kunnen waarnemen. In 1835 gaf hij, ten bewijze hoezeer hij het onderwijs

ter

ter harte nam, een werk uit getiteld: *Algemeene grondbeginselen der Aardrijkskunde*.

Het karakter van STEINMETZ was, bij zijne geleerdheid, doordringenden geest en naauwgezette pligtsbetrachting, niets minder edel dan zijne overige deugden. Alles werd bij hem opgeluisterd door nederigheid, het grootste sieraad van ware verdiensten, en eenen warmen ijver voor het vaderland en het heil der menscheid. De Rector A. SCHNEITHER heeft op den 21. van Winterm. 1837, zijne nagedachtenis met eene sierlijke Latijnsche *Prolusio Scholastica* vereerd.

* SCHROEF. Is een bekend werktuig. In de waterbouwkunde kent men den waterschroef, schroef van ARCHIMEDES, tonmolen, enz. Men zie over dezelve EIJTELWEIN's *Mechanik fester Körper und Hydraulik*; BELIDOR, en vele der meest bekende Fransche en Duit-sche schrijvers over waterbouwkunde.

SCHULD. (Publieke) De openbare schuld is dat gedeelte van de publieke uitgaven, hetwelk niet door de publieke inkomsten betaald is geworden, hetzij ter oorzaak van de ongenoegzaamheid dezer lasten, hetzij ter oorzaak van hunne verkwisting.

Wanneer men zijne gedachten op de oorzaken van de openbare schuld vestigt, schijnt het dat men die oorzaken nog niet als volstrekte en duurzame hinderpalen tot hare liquidatie beschouwd hebbe. Inderdaad, deze oorzaken zijn niet toevallig noch voorbijgaande, maar onafscheideijk van het staatkundige maatschappelijke leven. Wanneer oorlogen, onvoorziene gebeurtenissen, misbruiken of verkwistingen de uitgaven van den staat boven het peil van zijne inkomsten hebben doen rijzen, en dien staat genoodzaakt hebben zijnen achterstand in openbare schuld te hervormen, dan zullen die zelfde oorzaken deze schuld op den duur aanwezig doen blijven. Sedert bijna honderdvijftig jaren, dat de Regeringen openbare schulden hebben aangegaan, heeft niet alleen geene enkele derzelve hare schuld afbetaald, maar allen hebben die vermeerderd, en tot eene hoogte doen stijgen, waarvan de berekening ons doet schrikken.

De schuld van *Engeland*, de eenige die naar echte opgaven bekend geworden en bekend is, de eenige welke in alle hare veranderingen, van haren oorsprong tot nu toe, kan nagegaan worden, is, wel verre van door de afbetalingen uitgedelgd te worden, in tegendeel hoe langer hoe meer aangegroeid.

En niettemin is *Engeland*, onder alle hedendaagsche Regeringen, juist diegene, welke de meeste zorg aanwendt, om zijne schuld af te betalen. In den tijd van eene eeuw heeft *Engeland* de aanzienlijke som van 275,568,352 ponden St. betaald.

Maar deze betaling, hoe groot zij ook moge wezen, maakt nauwelijks het vierde gedeelte van de geheele schuld uit. Men mag derhalve, zonder overdrijving, beweren, dat alle openbare schuld, uit haren aard nimmer geheel is uit te delgen; en hierover kan men zich niet verwonderen.

Een bijzonder perfoon, die meer dan het bedrag zijner inkomsten uitgeeft, bezit drie middelen om de schuld, welke hij door te groote uitgaven heeft aangegaan, uit te delgen. Hij kan zijne vertering verminderen en door spaarzaamheid zijne schuld vernietigen; hij kan door meer arbeid zijne inkomsten vermeerderen; en eindelijk kan hij winst doen met het uitzetten van zijn kapitaal.

Een Staat of eene Regering kan geen dezer middelen aanwenden:

1.) Hij kan zijne gewone uitgaven niet verminderen, alzoo die gewoonlijk bepaald zijn door de ligging van het land, door zijne betrekkingen met de naburige staten, door de zeden, gewoonten en gebruiken van zijne bevolking. Buitengewone uitgaven zijn geene toereikende redenen om de gewone uitgaven te beperken. Men bespaart niet op het noodige, althans is dit bij de Regeringen niet gebruikelijk. Wanneer zelfs de vermindering der gewone uitgaven mogelijk ware, zoude zulks onvoldoende zijn, om de openbare schuld der hedendaagsche gouvernementen uit te delgen.

2.) De verbetering der algemeene inkomsten van een land, waarvan de publieke inkomsten een gedeelte uitmaken, zoude voorzeker een beter hulpmiddel aan de hand geven, dan de vermindering der gewone uitgaven. Inderdaad, wie vermag de bekwaamheid tot verbetering van het geldvermogen eener groote natie te berekenen? Maar deze bekwaamheid berust in den geest, de werkzaamheid en de nijverheid van de bevolking, en hoe zal men die bekwaamheid doen ontslaan, waar zij niet aanwezig is, of hoe zal men haar verbeteren, waar zij reeds bestaat? Dit oogmerk kan alleen bereikt worden door de opvoeding van de arbeidende en nijvere volksklassen, door de vrijheid van arbeid en van arbeiders, door eene gemakkelijke beweegbaarheid van menschen en voortbrengselen, door eene algemeene bescherming binnen- en buitenslands, door eene gelijke bedeeïing van regt, van belooning, van begunstiging en eerbewijzing, onder allen zonder onderscheid, die zich bij het vaderland verdienstelijk hebben gemaakt.

Doch, weinig staten kennen den invloed van deze oorzaken, op den algemeenen rijkdom van een land; weinige weten zich dien invloed ten nutte te maken; weinige zijn verlicht en grootmoedig genoeg om zich boven allen kleingeestigen argwaan te verheffen. Men heeft daarvoor integendeel zulk eenen schrik opgevat, dat men waant die oorzaken van welvaart, door allerlei hinderpalen en sluitboomen, te moeten tegenwerken. De behoefte van rijkdom wordt aan de ongerustheid, welke zij verwekt, ten offer gebracht. Men kan derhalve de uitdelging der openbare schuld even min van de vermeerdering der openbare inkomsten, als van de vermindering der gewone uitgaven, te gemoet zien.

3.) Even min kan men die uitdelging verwachten van de vervreemding der domeinen, die het kapitaal van den staat uitmaken. Sedert langen tijd zijn de vervreembare domeinen werkelijk reeds vervreemd, en men heeft alleen als eene vervanging van die hulpbron, zij.

zijne toevlugt tot de openbare schuld genomen. Men kan derhalve deze schuld ook niet door de vervreemding der staatsdomeinen uitdelgen.

De Regeringen hebben bij gevolg geen enkel middel, om zich van de door hen aangegane openbare schuld te ontslaan.

Van waar komt het dan, dat elke staat eene publieke schuld heeft, dat deze schuld aanhoudend toeneemt, dat die toeneming met snelle schreden voortgaat, en dat men niet weet, waar die zal ophouden? Waaraan is het toe te schrijven, dat de verbazende grootheid der publieke schuld, die zulk eenen noodlottigen invloed op den rijkdom der volken, en op de algemeene welvaart schijnt te moeten uitoefenen, welligt daarop eer gunstig dan nadeelig werkt? Buiten kijf is dit een der moeilijkste vraagstukken, die in de staatshuishoudkunde kunnen voorkomen.

Mag men zich vleijen dit vraagstuk op te lossen door de wijsheid der finantie-ontwerpen en plannen, welke, sedert den oorsprong der staatschulden, beraamd of aangewend zijn om ze uit te delgen; alle zoodanige ontwerpen zijn mislukt, en de beste verschillen weinig met de slechtste. Allen hebben den tijd te hulp geroepen, en de tijd heeft alle berekeningen verijdeld.

Eerstelijk werd den schuldeischer toegezegd, dat de aflossingen op bepaalde, min of meer verwijderde, tijdperken zouden plaats vinden; doch men bevond weldra dat de politieke toestand der staten zoo wisselvallig is, dat zelfs de regelmatigste en spaarzaamste gouvernementen nimmer volkomen zeker kunnen zijn, hunne verbindtenissen gestand te kunnen doen, terwijl, wanneer zij dit niet vermogen te doen, het niet falen kan, dat het crediet van die staten benadeeld wordt, en dat zij zich aan beklagenswaardige tegenspoeden en rampen blootstellen. Men moest derhalve de aflossingen op vastgestelde tijden laten varen, alzoo gebleken was dat dit stelsel even zoo schadelijk voor de Regeringen, als voor hunne schuldeischers was.

Men nam ook zijne toevlugt tot *annuïteiten* op korten en op langen tijd, bij welke beloofd wordt elk jaar de rente, en een gedeelte van het kapitaal af te lossen. Men vleide zich dat deze wijze van betaling, die slechts in geringe mate op de openbare inkomsten drukte, zoo min op het vertrouwen in het gouvernement, als op de behoefte van zijne schuldeischers, eenigen nadeeligen invloed zoude kunnen uitoefenen; doch men vergiste zich op nieuw. Elke aflossing, hoe gering zij ook moge zijn, gaat boven de kracht van de publieke inkomsten, en de Regeringen die geene andere hulpbronnen bezitten om hunne schuldeischers te voldoen, bevinden zich tusschen de gevaarlijke noodzakelijkheid, om drukkende belastingen in te voeren, of den ondergang van hunne schuldeischers te bewerken. Men was dienvolgens genooddaakt, ook de annuïteiten als ondoelmatige hulpmiddelen te laten varen.

De maatregel van *lijfrenten*, die slechts eene wijziging van de annuïteiten zijn, viel niet gelukkiger uit. Ook deze wijze van aflossing moest men opgeven, toen men bespeurde, dat de kans van de lijfrente een groot verlies voor den staat opleverde.

Men bepaalde zich eindelijk tot de verbindtenis, om door alle volgende tijden heen alleen de rente van de publieke schuld te betalen; en men moest met des te meer grond op deze belofte vertrouwen, omdat zij in volkomen overeenstemming met den aard van de openbare inkomsten was. Doch men leerde nogmaals door de ondervinding, die onfeilbare toetssteen van alle menschelijke en maatschappelijke inrigtingen, dat de openbare schuld met elk jaar, door het geheele te kort van de publieke inkomsten vermeerderd werd, en dat eerlang van deze laatste zulk een aanzienlijk gedeelte verslonden wordt, dat het overschot niet meer voor de uitgaven van de hoogste noodzakelijkheid toereikend was. Wat deed men in dezen hoogen nood? Men vond de *Amortisatie* uit, welke door middel eener kleine som, die tot het terugkopen der schuld bestemd is, hare onbepaalde aangroeiing verhindert.

Dus blijkt dan, dat, sedert er eene publieke schuld bestaat, zij nimmer afbetaald is geweest. Hoewel men allerlei plannen tot zulk eene afbetaling heeft gemaakt, zijn ter naauwernood de renten voldaan geworden. Met dit al is de bereidwilligheid der geldschietters niet verslaauwd; de algemeene rijkdom heeft er niet door geleden, en de toestand der volken heeft zich aanmerkelijk verbeterd.

Men zal hierop voorzeker aanmerken, dat men dit alles zonder toedoen der publieke schuld verkregen heeft, en dat zij, zonder die schuld, veel grooter zouden geweest zijn. Doch dit is eene bloote verzekering, en zij blijft altijd nog te bewijzen; want dit is tot heden toe nog niet geschied. Wat is dan de oorzaak van dit zonderling verschijnsel? Hoe begrijpt men, dat de volken in rijkdom toenemen, wanneer hunne Regeringen de schulden van den staat niet kunnen betalen; en, hetgeen nog veel vreemder schijnt, hoe komt het dat de publieke inkomsten toenemen, naar evenredigheid van het aangroeijen der openbare schuld, zonder de vermeerdering van den algemeenen rijkdom tegen te houden of daaraan afbreuk te doen. Buiten twijfel is dit eene uitkomst, die alle pogingen der staatshuishoudkunde te boven gaat. Laat ons echter trachten het geheim te doorgronden.

Wat doet eene Regering, welke eene publieke schuld aangaat, om het te kort zijner gewone dienstuitgaven, mitgaders zijne onvoorziene en buitengewone uitgaven te dekken? Het verbruikt besparingen, die of vrijwillig of gedwongen zijn.

Deze besparingen zijn vrijwillig aan het gouvernement eleend geworden.

Zij zijn gedwongen, wanneer het gouvernement zijne schuldeischers niet betaalt.

Doch

Doch het zij vrijwillig of gedwongen, deze besparingen bestaan; en indien zij verbruikt worden, zonder op nieuw te ontstaan, laat dit verbruik het land in denzelfden toestand, als of die besparingen nog niet gedaan waren. In dit geval blijft de rijkdom een en hetzelfde standpunt behouden.

Gelukkig draagt zich de zaak niet volkomen aldus toe, en de maatregel is in zijne gevolgen meer ingewikkeld.

De verbruiking der vrijwillige of gedwongene besparingen is eene buitengewone consumtie, die de waarde der voortbrengfelen verhoogt, den producent begunstigt, hem aanmoedigt om meer uitgebreidheid aan de productie te geven, en diensvolgens eene nieuwe veerkracht aan de besparingen, aan den arbeid, en aan alle bronaderen van den rijkdom geeft. Zoodanig is de onfeilbare uitwerking van alle vermeerdering des verbruiks.

Voorzeker, indien het gouvernement zich bepaalde tot het verbruik der producten van de besparingen en van den arbeid, zonder aan de voortbrengers te geven, dan zoude de drijfveer der besparingen en der productie stil staan, en alleen werken gelijk de zweep op den slaaf. In dit geval zoude de Regering het lot van den verkwister ondergaan, die niets meer te verteren vindt, wanneer hij het middel niet meer heeft, om zijne vertering te betalen.

Maar het gouvernement heeft, in het vermogen om te belasten, eene vergoeding, waarmede zich de geldschietters vergenoegen; wanneer zij de zekerheid hebben dat de belastingen betaald zullen worden, en deze zekerheid bezitten zij altijd, wanneer de belastingen de krachten van de opbrengers niet te boven gaan, omdat in dit geval de opbrengers er belang bij hebben, al wat de belasting vordert, gereedelijk op te brengen.

Inderdaad, een gouvernement, dat eene leening van honderd millioenen gulden doet, welke het besteedt tot het verbruik der voortbrengfelen van den arbeid, vermeerderd met dezelfde som de waarde van alle producten, die voor het verbruik dienstig zijn. Deze vermeerdering der prijzen vermindert naar evenredigheid de gewone consumtie, en laat de onverbruikte voortbrengfelen over ter beschikking van de buitengewone consumtie; en indien de zaken daarbij bleven berusten, zoude de eene klasse der bevolking verbruiken hetgeen andere klassen bespaard hadden; doch dit is hiervan nog niet het eenige resultaat.

Vermits de vermindering der gewone consumtiën alleen door de verhooging der prijzen ontstaat, waarschuwt de prijsvermeerdering den voortbrenger, dat de consumtie eene grootere massa van producten benoodigd is, en het voordeel, dat hij genoten heeft door de prijsvermeerdering van die, welke hij had, geven hem de middelen aan de hand, om zijne productie naar vereisch des verbruiks verder uit te breiden.

Maar een product kan noch primitief, noch additionneel verkregen

gen worden, ten zij door eene vermeerdering van het kapitaal, van den arbeid en van de rente van den grondeigenaar; en hieruit volgt, dat elke belasting, die eene grootere productie noodzakelijk maakt, tevens volstrekt eene vermeerdering vereischt van het kapitaal, van de salarissen en van de land-rente, zoo dat ieder belastingplichtige zijn voordeel en belang vindt bij het opbrengen van al wat de belasting van hem vordert.

Is dit niet inderdaad hetgeen wij, sedert de invoering der publieke schuld, in *Europa* zien gebeuren?

Met elk jaar gaan de openbare uitgaven de inkomsten te boven; op weinig verwijderde tijdperken gaat men leeningen aan, om vorige te korte of achterstanden te dekken, en men vermeerderd de belastingen, om de rente van de leening en de amortisatie van het kapitaal te kunnen betalen. De belasting noopt den opbrenger om te sparen en om meer op te brengen, ten einde zijn quora goed te maken, en het land is zoo veel rijker als de voortbrenging door de belasting vermeerderd is. Dit resultaat is te minder twijfelachtig, omdat niet alleen de trapsgewijze aangroeiing van de geldleening en de belasting, sedert eene eeuw, geen hindernis toegebracht heeft aan de voortzetting der leeningen en belastingen, maar zelfs die zoo gemakkelijk heeft gemaakt, dat zij zich tot vijf maal verheven hebben, als zij op dat tijdstip waren; dat het land vijfmaal vruchtbaarder is geworden; dat de bevolking op sommige plaatsen verdubbeld en op andere tot meer dan een derde vermeerderd is; waaruit dan onwidersprekelijk blijkt, dat, indien de openbare uitgaven en de schuld, waardoor zij vervangen worden, niet de regstreekse en onmiddelijke oorzaak geweest zijn van de toeneming der bijzondere en algemeene rijkdommen, deze laatste voor het minst daardoor niet belemmerd, vertraagd of verachtard zijn geworden. Wij mogen derhalve gelooven, dat men in dit gedeelte der wetenschap gedwaald heeft, wanneer men leerde, dat de publieke schuld een onvruchtbaar verbruik van den rijkdom eens lands, en een werkelooze last op de vermogens van productie uitmaakt.

Maar, heeft men niet met grond gezegd, dat, wanneer het gouvernement leent, het een kapitaal verteert, hetwelk eene inkomst opbragt, en die inkomst nu niet meer opbrengt, waardoor het den staat het dubbel verlies van kapitaal en rente doet ondergaan?

Zonder twijfel bewijst de publieke schuld een verbruik van waarde in producten van arbeid, en wanneer, gelijk niet te betwijfelen is, het Engelsche gouvernement van zijne geldleeners eene som van 14 a 15 duizend millioenen ontvangen heeft, is het ontegensprekelijk dat het 14 a 15 duizend millioenen waarde verbruikt heeft. Doch, waarin bestaat deze waarde? Zijn het kapitalen, die een interest afwierpen? Neen het zijn, gelijk men gezien heeft, vrijwillige of gedwongene bezuinigingen, die zonder dit verbruik niet bestaan

staan zouden hebben, en bij gevolg noch voor den staat, noch voor den bezuiniger van eenig nut zouden geweest zijn.

Het onderscheid tusschen de bezuinigingen en de kapitalen is dat de eersten eene omzetting zoeken, en dat de laatsten reeds eenen vasten weg van omzetting hebben.

Het is natuurlijk te gelooven, dat de Regering eerder bezuinigde gelden, die zouden gebruikt zijn, zal aanwenden, dan een kapitaal dat in gebruik is; en dit wordt op de duidelijkste wijze bewezen, doordien, wanneer de Regering het in omloop zijnde kapitaal gebruikt, de werkzaamheden, die door dezen omloop gaande blijven, bij elke leening zouden gestaakt worden; de voortbrengfelen zouden verminderen, de rijkdom zoude afnemen, en het land zoude met rasche schreden zijnen ondergang te gemoet snellen. Indien *Engeland* 14 of 15 duizend millioenen aan omlopend kapitaal verbruikt hadde, dan zoude het, sedert lang van alle kapitaal beroofd, zonder nijverheid en zonder handel, of met andere woorden, die staat zoude reeds sedert lang in het verderf gestort zijn geweest. De ongerijmdheid van deze gevolgtrekking is voldoende, om de ongerijmdheid der stelling, uit welke zij afgeleid wordt, aan te toonen. Men kan derhalve veilig besluiten, dat de openbare schuld der hedendaagsche staten geene winstgevende kapitalen verbruikt.

Wat is dan door de publieke schuld verbruikt geworden? Niets anders dan ongebruikte bezuinigingen, waarvoor zij een even voordeeligen weg heeft geopend, als het gebruik van andere bezuinigingen, die in kapitaal veranderd zijn.

Wanneer een gouvernement 100 millioenen ongebruikte bezuinigingen leent, geeft het aan zijne schuldeischers geene werkelijke waarde, en hierin staat het gelijk met elken particulier, die voor eene aangegane leening alleen zijnen wellust, zijne bekwaamheid, eerlijkheid en spaarzaamheid, tot onderpand kan geven.

Hij begeeft zich aan het werk om aan zijne verbindtenissen gestand te kunnen doen, en bijna altijd bereikt hij dit oogmerk; bijna altijd ziet hij zich door de vruchten van zijnen arbeid in staat gesteld, om het door hem gebruikte kapitaal, benevens de voordeelen van den kapitalist, de arbeidsloonen en de grondpacht, wederom voort te brengen of uit te winnen, derwijze, dat het gebruik van het kapitaal dat hij geleend heeft, het land met die arbeidsloonen, voordeelen en grondpacht verrijkt heeft.

Even zoo stelt het Gouvernement, nadat het eene leening heeft aangegaan, zijne belastingschuldigen in het werk, die door de betaling der belastingen de voordeelen en de amortisatie van het kapitaal, mitsgaders de arbeidsloonen, de voordeelen van het kapitaal waardoor de arbeid levendig werd gehouden, en de grondpacht wederom voortbrengen. De belasting maakt al deze voortbrengfelen noodzakelijk, want zonder haar zoude men de productie niet willen vermeerderen; alleenlijk verdeelt zich de belasting over de aanwinst der producten,

en bewerkt hunne prijsvermindering door gepaste mededinging; maar deze prijsvermindering is niet vermogend om de productie te doen ophouden, want indien zij niet plaats had, zoude er geene belasting betaald worden; rente en aflossing zouden op de oude productie geheven worden, het land zoude verarmen en de leening zoude met het gebruik een einde nemen; want men leent even min aan een land, dat in armoede vervalt, als een arm land de leeningen van zijne Regering kan opbrengen. Er bestaat dus, met opzigt tot den rijkdom, geen verschil tuschen de leeningen van bijzondere personen en die van eene Regering; beide brengen wederom voort, hetgeen zij verbruiken, of zij zouden ophouden te bestaan.

Doch, kan men niet met grond zeggen, dat, indien het gouvernement de belastingsschuldigen niet in het werk hadde gesteld om voort te brengen, hetgeen de betaling der openbare schuld moet goed maken, zijlieden voor hen zelve die winsten voortgebracht, en bij gevolg de voordeelen dezer productie genoten zouden hebben, in stede van alleen ten behoeve der schuldeischers van de Regering werkzaam te zijn?

Het doet voor den algemeenen rijkdom weinig ter zake, of de producten van den arbeid onder de eene of de andere volksklasse verdeeld worden; het is genoeg, wanneer die verdeeling aan de wederproductie geen hinder toebrengt; en wij zien niet, waarom zulks geschieden zoude, doordien de voortbrengfelen door de schuldeischers van den staat en niet door de voortbrengers zelve verbruikt worden; in beide gevallen bestaat er verbruik met vergoeding, en meer is niet noodig om de wederproductie te verzekeren.

Wijders moet men aanmerken dat, indien de Regering door hare buitengewone consumtiën de vermeerdering der productie niet hadde te voorschijn geroepen, deze vermeerdering niet zoude plaats gevonden hebben; want de productie is noodwendig evenredig aan de consumtie, welke zij niet zonder nadeel en verlies kan te boven gaan.

Bovendien is het gezegde niet juist, dat de buitengewone consumtiën der Regering van hoegenaamd geen voordeel voor het land zijn. Zij zijn de oorzaak en het beginsel van alle maatschappelijke verbeteringen, en, bijaldien zij deze niet altijd noodwendig voortbrengen, is het niet te loochenen, dat er geen ander middel bestaat om die te bekomen. Zonder buitengewone consumtiën zoude er voorzeker meer geldvermogen onder de bijzondere personen bestaan, doch men zoude hiervan die inrigtingen, gestichten en gedenkteekenen niet kunnen verwachten, die de volken tot eer verstrekken en aan de Regering eenen onsterfelijken roem verschaffen.

Men wachte zich echter van uit deze wijze van beschouwing der publieke schuld, te besluiten dat een gouvernement zijne uitgaven niet zoude behoeven te beperken, en dat het door het vermeerderen daarvan altijd de welvaart zijner onderdanen vermeedert.

Voor-

Vooreerst moeten die uitgaven hunne palen vinden in de mogelijkheid van bezuinigingen der onderdanen. Wanneer zij deze niet kunnen of niet willen ten uitvoer brengen, is het moeilijk hen daartoe te dwingen: en zoodra eene Regering dwangmiddelen gebruiken moet, is zulks het teeken dat hare uitgaven den hoogsten trap bereikt hebben; want wanneer het geene leening meer kan aangaan, mag het zich geene buitengewone uitgaven meer veroorloven.

Wanneer zelfs de belastingsschuldigen toestemmen om te arbeiden, ten einde door de belastingen de buitengewone uitgaven van het gouvernement te dekken, dan zoude men echter een' nieuwen uitweg van vertier aan de nieuwe voortbrengselen van den arbeid moeten verzekeren, en zulk een vertier is niet altijd ter beschikking van het gouvernement. Van daar dat het eerste grondbeginsel van alle belastingen is, dat de Regering die niet mag vermeederen, zonder te gelijker tijd nieuwe bronnen voor de welvaart des lands te openen.

Er zijn derhalve in den aard der zaken natuurlijke grenspalen voor de uitgaven der regerende magt, en deze grenspalen zijn die der bezuinigingen, der productie en der uitwegen voor de voortbrengselen. Zoo lang men deze grenspalen niet bereikt heeft, mag men veilig aannemen, dat de openbare schuld geen hinderpaal in den voortgang van de welvaart en den rijkdom des lands uitmaakt.

Aldus verklaart zich het zonderling verschijnsel van de vermeedering der publieke schuld, gepaard met de uitbreiding van den gemeenen rijkdom. Men zal het welligt eene wonderspreuk achten, dat zij beurtelings oorzaak en uitwerksel zijn, doch dit blijkt ontwijfelbaar uit de daadzaken.

SCHULL, (Mr. PETER STEVEN) overleden te Dordrecht in 44 jarigen leeftijd, op den 4. van Oogstm. 1835, heeft zich, behalve de hoogachting in zijn vak verworven, daar hij als advocaat practiseerde en tevens notaris was, gunstig bekend gemaakt als letterkundige, en was aan natuurkundige onderzoekingen niet vreemd gebleven. Als een bewijs van het laatste strekte zijn verzameld en nagelaten kostbaar kabinet delfstoffen; onderscheidene stukken, zoo in Nederduitsche en Latijnsche dichtmaat, als in proza uitgegeven, leerden hem als beoefenaar der letteren kennen. Onder deze telt men zijn *Ernst en Luim*; *Boogontspanning*; *Karakteristiek der Welsprekendheid*; enz., terwijl hij, behalve medewerking tot andere Tijdschriften met den dichter A. VAN DER HOOP Jr., zelf een letterkundig Tijdschrift oprigtte, onder den titel van: *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis*, met welks redactie hij tot aan zijn, zoo vroegen, dood onvermoeid voortging. Met gemelden dichter gaf hij ook nog in 1834 eenen bundel, *Vertellingen in Proza en Poëzij* getiteld, in het licht. Sedert den jare 1823 was hij lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Het genootschap *Diversa sed una*, in zijne woonplaats, verloor in hem een zeer werkzaam medelid.

SCHULZ. (...) Weleer Hoogleeraar aan de hoogeschool te Gies-

fen, werd op eene voor rekening der Fransche regering door het Oosten ondernomene reis, in *Kurdistan*, tusschen de dorpen *Bash-Kullah* en *Perihan - Nicku* vermoord.

De redenen van dezen moedwilligen moord, welke ook aan zijne beide bedienden en twee hem vergezellende Perzische soldaten gepleegd werd, zijn onbekend. De buitengewone bedrevenheid in de Oostersche talen en letterkunde van den Hoogleeraar SCHULZ bewogen de Fransche regering reeds in 1826, om hem uit te kiezen tot het op hare kosten volbrengen eener wetenschappelijke reize door *Aziatisch-Turkije* en *Perzië*, ten einde vooral in het laatste rijk eenigen tijd onder de nog overgeblevene aanhangers van ZOROASTER te verwijlen, het oude Perzisch te beoefenen en het nog overige van de geschriften diens wijsgeers te verzamelen.

De uitgebarsten oorlog tusschen *Rusland* en *Perzië* legde aan de uitvoering van dit voornemen hinderpalen in den weg; intusschen had prof. SCHULZ zich dezen tijd ten nutte weten te maken tot belangrijke nasporingen en ontdekkingen in *Klein-Azië*, door onder anderen eenen geruimen tijd bij de bouwvallen van de zoogenaamde stad van SEMIRAMIS in *Armenie*, tot hier toe bijna geheel onbekend, te vertoeven. Hetgeen hij reeds verrigtte ten dienste der wetenschappen, is de beste maatstaf van hetgene zij bij zijnen dood verloren.

SCHUMLA, Turksche stad, ligt in den voornaamsten pas van den *Balkan*, en is zeer beroemd in de oorlogen tusschen *Turkije* en *Rusland*, als een bolwerk, hetwelk de Russische wapenen nimmer hebben kunnen verkrachten. In de oorlogen van 1768, 1806 en 1828 stuitten zij steeds daarop af; in 1829 moesten zij den *Balkan* langs de zee omtrekken. *Schumla* ligt, vlak aan den ingang van dit gebergte, in den hoek tusschen twee voorgebergten; met al deze lagere bergen ten Z. en N. bedraagt de breedte van den *Balkan* hier 32 uren gaans.

De ligging der stad, tusschen een halfroond Amphitheater van bergen, die tot op den top met boschen bedekt zijn, terwijl zij ten N. het uitzigt heeft op de groote noordelijke vlakte, die zich tot den *Donau* uitstrekt, is allerbekoorlijkst. Het hoogste en dus sterkste gedeelte der stad hebben de Turken zich voorbehouden, het lagere dient ter woning voor de Christenen. In de Turksche stad vindt men het zeldzame voorbeeld eener klok, welke de Mohammedanen anders nimmer gebruiken, en die door eenen in *Rusland* gevangen vizier, die in het slaan der klokken behagen schepte, is ingevoerd. In de benedenstad vindt men omtrent 300 huizen, door Grieken, Armeniers en Joden bewoond.

De bovenstad is tamelijk versterkt. Geheel *Schumla* zal omstreeks 4000 huizen en 60,000 inwoners tellen. Hier is het middelpunt, waar zich alle wegen naar de vestingen van den *Donau* vereenigen. In de stad is de prachtige graftombe van den *Capudan Pacha* HAS-SAU, die in den oorlog van 1774 *Turkije* van de Russische wapenen red-

redde, en die zich steeds, als bewijs van kracht, door eenen getemden leeuw deed vergezellen.

SCHUTSLUIZEN zijn dubbelde gemetselde waterkeeringen met houten deuren, dienende om twee wateren, waarvan het eene hoog en het andere laag is, aan de scheepvaart dienstbaar te maken.

De juiste tijd van de eerste uitvinding dezer Schut- ook wel Kolk- of Kamer-sluizen genoemd, ligt in het duistere der tijden verborgen, doch dat de eer der uitvinding daarvan aan de Hollanders toekomt en dat zij de eersten zullen geweest zijn, die deze, voor de scheepvaart zoo nuttige uitvinding werkelijk hebben gedaan, dit is uit den aard der zaak ligtelijk te vermoeden; in een land toch als het onze, dat zoodanig door rivieren en kanalen doorsneden en niet meer en plasfen overdekt was, en waar al zeer vroeg eene aanzienlijke scheepvaart gedreven werd, moet men ook al spoedig de behoefte hebben gevoeld, om de geladene schepen van een hooger naar een lager water, en omgekeerd, op eene gemakkelijke wijze te kunnen overbrengen.

De uitvinding der Schutsluizen in *Holland* moet dan ook al vroeg nit den natuurlijken toestand van het land, en uit de behoeften der tijden geboren zijn; en dat de werkelijke toepassing van deze nuttige en onontbeerlijke stichtingen dan ook al spoedig heeft plaats gehad, kan met eenigen grond worden beweerd.

Het schijnt uit de geschiedenis te blijken, dat noch de Grieken, noch de Romeinen, noch zelfs de Egyptenaren eenig denkbeeld hebben gehad van Schutsluizen, en men meent dat de eerste uitvinding daarvan gebragt moet worden tot een tijdperk, anders zoo onvruchtbaar in nuttige uitvindingen, namelijk tot den tijd der middel-eeuwen.

De Italianen, aan welke door sommigen wel eens de eer dezer uitvinding is toegeschreven, kunnen de vroegste bouwing van Schutsluizen eerst brengen tot het jaar 1481, wanneer dezelve niet verre van *Padua*, bij het kanaal *Pavego*, voor het eerst werden aangewend (1). In *Vlaanderen* heeft eerst in 1618 SIMON STEVIN van *Brugge* in een zeker geschrift (waarover wij nader zullen spreken) voor het eerst van deze soort van sluizen gewag gemaakt, en het is waarschijnlijk dat dezelve in *Frankryk* niet voor het jaar 1693, en in *Duitschland* mischien nog later, zijn bekend geraakt: doch de werkelijke uitvoering, en dus ook de uitvinding (die de daarstelling natuurlijk moest voorafgaan,) kan in *Holland* tot een veel vroeger tijdperk gebragt worden.

Dat er reeds in 1253 hier te lande eene soort van sluizen moet bekend zijn geweest, waardoor de schepen met hunne ladingen gemakkelijk konden worden doorgebragt, kan blijken uit het handvest van graaf WILLEM II, Roomsche koning, gegeven te *Leiden*, den vijftenden Idus van April op ten XI Indictie anno 1253, waarin van eene

ZOO-

(1) ANDREWSKY, *Histoire du Canal du Midi*.

zoodanige soort van sluizen voor het eerst gewag gemaakt wordt te *Spaarndam*.

Bij dit Handvest zegt koning WILLEM :

» Te sullen ordonneren ende doen maecten, een watergank, die men heet een *spoije* of een gat, hebbende in de wijtte vier en twintigh voedt, daer die Merscheepen met heur lasten lichtelijken moghen doorlijden, totten Sparendamme of daer bij, soo waer dat wijs te raede werden."

De echtheid en het jaartal van dit handvest is nimmer in twijfel getrokken; (1) en de vraag is dus hier alleen, of men door het woord *spoije* hier werkelijk eene Schutsluis te verstaan hebbe, of dat men zich slechts eene eenvoudige Sluis zonder schutting zal moeten voorstellen.

De naam *spoije* zoude natuurlijk al dadelijk tot de gedachten kunnen brengen eener inrigting van hetgeen men nu nog gewoon is eene *spuit*- of *spuisluis* te noemen; dit vooreerst eens onderstellende, zoo moet men ook zeggen, dat het eene spuisluis was, die tevens tot doorvaart der schepen moest dienen; en deze heeft dan ook niet wel anders kunnen bestaan, of dezelve moest een boezem of kolk en dus ook eene dubbelde keering bezitten, en derhalve ook tevens de vereischen eener gewone Schutsluis in zich vereenigd hebben.

Neemt men echter eens aan, dat de gemelde *spoije* is geweest eene spuisluis, slechts met ééne waterkeering, spuideur of ook eene schuif- of schofdeur of iets dergelijks, zonder eigenlijke schutting; zoo moet men ook onderstellen dat, bij het inlaten van de vloed, om vervolgens, met de halve eb ongeveer, het water weder uit te laten of *te spuijen*, het geheele *Spaarne* met de daarmede vereenigde stroomen of spranken moest worden volgezet; hetgeen om de groote van een zoodanigen spuiboezem, en de tijd daartoe noodig zijnde, binnen welke het geheele getij verloopende konde, wel geheel onwaarschijnlijk is.

Neemt men dan eens aan, dat er een kleinere boezem tot spuijng bestaan hebbe, en er bij voorbeeld achter de eerste keering eene kolk of boezem was, waarin het water werd opgehouden, om de voorhaven in het *IJ* te spuijen; zoo moet er ook achter aan deze kolk of boezem eene tweede opening en inrigting tot keering zijn geweest, waardoor de schepen konden doorvaren, dewijl het *Spoije* te *Spaarn-dam*, volgens het handvest, ook moest dienen, opdat: daer die Merscheepen met heur lasten lichtelijken mogen doorlijden; — zoo volgt ook

(1) De aanhalingen uit dit en de volgende Handvesten en oude privilegiën, zijn genomen uit een *Extract uit de privilegiën, sententiën, brieven en accoorden, begrepen in het Eerste Register van de Privilegiën van Rijnland*, op perkament geschreven, welk extract, door den Heer CORRADE den vader geschreven, hiertoe met alle vertrouwen gebruikt is; deszelfs zoo algemeen bekende naauwkeurigheid waarborgt de echtheid der gedane aanhalingen. — Het Handvest van 1253 is daarenboven in zijn geheel te vinden in het Latijn en Hollandsch in SIMON VAN LEEUWEN, *Batavia Illustrata*, en in het *Charterboek van FRANS VAN MIERIS*.

ook daaruit , dat , indien dezelve dan tot beide genoemde einden gebruikt moest worden , hiertoe ook eene dubbele waterkeering noodzakelijk was , en heeft men dan ook eene schutting bedoeld gehad .

De nog geringe vordering der waterbouwkunde , te dier tijd , doet echter denken dat men zich door het woord *spoije* niet moet laten verleiden , en dat eene inrigting , zoo als men die tegenwoordig onder den naam van *Sput - Spuikolk - Spuitboezem* of *Spuisluis* begrijpt , nog wel niet bekend geweest is , waarom men moet denken dat deze *spoije* geene eigenlijk gezegde spuijng is geweest , maar alleen dienende tot uitwatering der binnenwateren en doorvaart der geladene schepen .

Deze nieuwe onderstelling nu volgende , namelijk dat de naam *spoije* niet de bedoeling heeft eener Spuisluis , en alleen eene gewone uitwateringsluis voorstelt , bestemd om met den vloed gesloten te zijn en met de eb het binnenwater te lozen , zoo moet men vragen : hoe hebben dan de schepen met hunne lasten daar gemakkelijk kunnen doorvaren ?

Men zou dan alleen kunnen denken , dat deze luus , zich natuurlijk alleen met vallend water openende , ook dan alleen of mischien alleen tegen het laagwater , voor de scheepvaart geopend was , en dus alleen op die gezette tijden kon worden doorgevaren , als dezelve het binnenwater loosde ; doch hier tegen doen zich eenige opmerkingen op , namelijk :

1. Dat de luus zich met de eb openende , of ook open gezet wordende , tot lozing van het binnenwater , de stroom door dezelve juist dan zoo sterk was , dat de schepen daartegen met kracht zouden opgetrokken hebben moeten worden ; en zulks , door eene opening van 24 voeten , de grootste moeilijkheden voor de scheepvaart zou hebben opgeleverd ; hetgeen niet wel overeen te brengen is met de woorden van het handvest : *lichtelijken moghen doorlijden* .

2. Dat de tijd van het open zijn dezer luus zoo kort zoude zijn geweest , dat er slechts een zeer korten tijd in iedere 24 uren was , waarin de schepen gebruik van de luus zouden hebben kunnen maken .

3. Dat de luus dan alleen met laag water doorgevaren konnende worden , de schepen met de vloed naar *Spaarndam* komende , daar eenen geruimen tijd zouden hebben moeten blijven liggen , om op het opengaan der luus te wachten ; of ook wel met eenen voordeelligen wind , doch met een ongunstig getij , naar *Spaarndam* komende , om tijdig bij het opengaan der luus aldaar te kunnen zijn ; de vraag ontstaat of zij dan genoegzame diepte op het *IJ* kunnen hebben gehad ? want reeds zeer vroeg bestonden er groote ondiepten in het *IJ* ; terwijl bij den weinig gevorderden staat der waterbouwkunde , en de onvolkomene staat der werktuigen voor de droogmaking , de gemelde luus of spoije niet op zulk eene groote diepte zal kunnen zijn gelegen , dat de geladene schepen met laag water daar nog gemakkelijk konden doorvaren .

Dat

Dat omgekeerd, de scheepvaart van binnen naar buiten hetzelfde oponthoud, in eenen omgekeerden zin, zou hebben kunnen onder vinden.

4. Moet men opmerken, dat er reeds lang voor 1253 genoeg eenvoudige uitwateringsluizen hebben bestaan, doch dat daarvoor niet altijd privilegien of handvesten van den souverein bekend zijn, of schijnen noodig te zijn geweest; en dat dus het handvest van koning WILLEM, moet aangemerkt worden te zijn gegeven, in het meer algemeen belang der scheepvaart, voor eene andere toen nieuwe soort van luizen, en dus ook daarom meer op eene schutting moet worden gedacht.

5. Zou men een tarief voor de schepen bepaald hebben, bij eene eenvoudige uitwateringsluis? hier hadden de schepen weinig belang bij, en veel tegen kunnen hebben; voor eene schutting toch was alleen een tarief noodzakelijk, en het handvest van koning WILLEM bepaalt uitdrukkelijk een tarief.

Wij meenen dan, dat men om eene en andere redenen, door deze *Spoije* niets anders te verstaan hebbe, dan eene denklijk nog wel zeer eenvoudige schutsluis; echter altijd eene sluis met twee keeringen, het zij met eene kamer en twee paar deuren, het zij met twee schuiven of schoftdeuren (schoon de wijde van 24 voeten voor deze laatste deuren te ruim voorkomt), het zij, met eene kolk en eene eenvoudige keering voor en achter, maar dat men er echter altijd eene eenvoudige schutting door te verstaan hebbe.

Alhoewel men dan kan stellen, dat er reeds voor 1253 in *Nederland* eene soort van luizen moet bekend geweest zijn, waardoor de schepen, met hunne ladingen, gemakkelijk konden doorvaren, en dat deze soort van luizen niet wel anders kan zijn geweest, dan eene eenvoudige soort van *Schut - Kolk - of Kamerluizen*; zoo blijkt het echter nergens, dat deze *Spoije* te *Spaarndam* dadelijk na het gemelde handvest van koning WILLEM is werkstellig gemaakt; en het is veeleer te vermoeden, dat zulks door de tijdsomstandigheden, en vooral door de oorlogen, die deze vorst moest voeren, en naderhand door zijnen onverwachten dood, is verhinderd geworden, en dat dus de werkelijke bouwling eener schutsluis in *Holland*, later moet worden gesteld.

Koning WILLEM gaf echter den 5. van Wijnm. 1255 nog een ander handvest of privilegie, waarbij hij bepaalde:

„Dat men geen gang of deurgang der wateren, die *spoije* is geheten, bij *Sparendamme* en zal gehengen te maken, noch ooc ijet verwandelen of doen doen bij *Sparendamme*, *Sidewinde*, *Seedijc* ende *Swadenburgerdam*, sonder des gemeenelants raitslijden, die geheten sijn Heemraden.”

Hij zegt dus daarin, dat een gang of deurgang der wateren is geheten een *spoije*; en schoon dat ook uit het vorige handvest was op te maken, en het er niets af noch bij doet, zoo brengt het woord

gang

gang of deurgang nog meer de voorstelling mede van iets langers dan eene enkele opening, en dus van eene opening, die geacht kan worden meerdere geschiktheid tot eene schutting te hebben gehad, dan eene eenvoudige uitwateringsopening.

Hoewel het dan ook uit dit handvest nog altijd twijfelachtig blijft, of er te dier tijde reeds werkelijk eene *Spoije* heeft bestaan, zoo kan men er echter uit opmaken, dat de daarstelling daarvan reeds meer bekend geraakte, en dat men hierom door dit nadere handvest het vroeger gegevene privilegie heeft willen staande houden, door te verbieden om iets van dien aard te doen zonder toestemming der beemraden. Hierdoor wordt men dan ook nog meer tot de gedachten eener schutting gebragt, alzoo men mischien uit financiële redenen, namelijk de opbrengst der schutgelden, de bouwing van andere *spoijen*, door anderen dan geprivilegiëerden, heeft willen beletten.

Dat er in 1253 of 1255 reeds werkelijk eene *spoije* of schutting te *Spaarndam* zou bestaan hebben, laat zich dan ook niet overeenbrengen met een later handvest van Graaf FLORIS V, anno 1285, des maendachs naer Sinte VALENTIJS-dach, waarin gezegd wordt:

„Dat het geoorloofd werd om overteslaan een water hietet *Spaerne*, daar de *Wilde Zee* invloeyde: mitsgaders den omdijc van den Lande te maeken, ende deselve, mitsgaders de sluijsen te schouwen,” enz.

Dewijl er nu in 1285 nog de *Wilde Zee* invloeyde, zoo kan er ook onmogelijk nog te dier tijde eenige sluis of waterkeering bestaan hebben, en is het dus ook denkelyk, dat er vóór dien tijd aldaar nog geenerlei waterkeering was, en slechts de navolgende gissing zoude een zondanig gevoelen kunnen ondersteunen. De oorspronkelijke toestand van het *IJ* kan met geene volkomene zekerheid bepaald worden (1); het schijnt echter, dat het *IJ* te voren een binnenlandsch Meer was, dat mischien, ook volgens den heer Baron VAN LYNDEN (2), door een kanaal (waardoor men eene door de natuur gevormde *sprank* verstaan moet) gemeenschap gehad heeft met de *Zuiderzee*; de uitwerksels der zeevloeden kunnen dan ook in eene zekere mate, op het *IJ* hunnen invloed hebben uitgeoefend. Deze uitwerksels der zeevloeden op het *IJ* moeten, volgens IJFFY (3), alleen uit den loop der *Vliesstroom* verklaard worden. Daar nu de *Vliesstroom* reeds van de allervroegste tijden af schijnt bestaan te hebben, zoo kunnen de zeevloeden ook reeds lang op den *Vliesstroom* hebben gewerkt, en daardoor, zelfs vóór het vergrooten van het Meer *Flevo* en het meerder ontstaan der *Zuider-zee*, reeds eenigen invloed op het *IJ* hebben gehad. Indien men nu met L'EPRE (4)

mag

(1) *Verhandeling over de afdamming van Pampus*, 1828, naar aanleiding van EXHELSBEEK, *Gedaante en gesteldheid van West-Friesland*.

(2) *Verhandeling over de droogmaking van het Haarlemmer-meer*, 1821, bl. 27.

(3) IJFFY, *Verhandeling over de Texelsche Zeegaten*, 21ste deel, van de Werken der Hollandsche Maatschappij.

(4) *Onderzoek over de oude en tegenwoordige natuurlijke gesteldheid van Holland en West-Friesland*.

mag stellen, dat er eene meer volkomene vereeniging van het *IJ* met de *Zuider-zee* is voorgevallen omtrent het jaar 1250, zoo kan men rekenen, dat, indien de zeevloed reeds vóór dien tijd invloed konden hebben op het *IJ*, dan ook ná die vereeniging, en dus na 1250, deze invloed zeer vergroot heeft kunnen worden.

Den meer dadelijken en grooteren invloed der zeevloed op het *IJ*, na 1250, dan aannemende, en de waarschijnlijke hooge zeevloed nagaande, zoo vindt men, dat er in den jare 1277 op onze kusten een ongemeen hooge zeevloed en storm heeft plaats gehad, gewoonlijk bekend onder den naam van *de Kersvloed van 1277*, (1), welke overal onberekenbare schade heeft aangerigt, en bij welke gelegenheid onder anderen de geheele *Dollart* ontstaan is; zou het dan zoo geheel gewaagd zijn, om te veronderstellen, dat ook bij die gelegenheid (de gemeenschap tusschen het *IJ* en de *Zuider-zee* toen reeds zeer veruimd kunnerde geweest zijn) die ongemeen hooge vloed door de *Zuider-zee* ook op het *IJ* tot *Spaarndam* doorgedrongen zijnde, aldaar de bij het handvest van 1253 toegestane sluis of sluizen (die mischien nog maar alleen van hout, en zwak gebouwd waren) met de geheele bedijking geheel vernield hebbe? — Schoon zelfs de woorden van *FLORIS V* in het latere handvest van 1285, *daer de Wilde Zee invloeyde*, dit gevoelen niet tegenspreken, zoo bekennen wij, dat dit alles slechts eene bloote gissing is, en dat wij nergens een voldoende bewijs gevonden hebben, dat eene zoodanige gissing genoegzaam zou kunnen bevestigen; en het komt ons dus ook als het zekerst aannemelijk voor, dat de bij het handvest van 1253 toegestane *spoije* alleen een ontwerp gebleven is, nimmer is uitgevoerd, en dat men derhalve, hoewel de *uitvinding* bepalende vóór 1253, echter de werkelijke bouwing eener Schutsluis moet brengen tot ná het jaar 1285.

Wij meenen dan te moeten vaststellen, dat de *spoije* of *schutting* te *Spaarndam* eerst ná 1285 gebouwd is, en worden in deze gedachte al meer bevestigd door een ander handvest, of „Confirmatie der sluisgelden tot *Sparendamme*, gegeven door *WILLEM III*, Grave van *Holland*, anno 1315 's woensdags voor Paesendag (2);” waarbij het vroegste handvest, waarvan hierboven gesproken is, van Koning *WILLEM* van 1253, wordt bevestigd, en welke confirmatie voornamelijk het tarief der sluisgelden bedoeld heeft.

Schoon het eenigzins bevreemden moet, dat er in de confirmatie van Graaf *WILLEM III* van 1315 in het geheel niet gesproken wordt van het latere handvest van *FLORIS V* van 1285, maar wel van het eerste van 1253, zoo kan dit daardoor verklaard worden, dat de Schutsluis te *Spaarndam*, hoewel eerst ná 1285 gebouwd zijnde, men echter de vroegere bepalingen en aloude gegevene privilegiën omtrent de betaling der schutgelden, tot grondslag heeft willen be-

hou-

(1) G. OUTHOF, *Verhaal van alle hooge waterfloeden, Embden*, 1720.

(2) Zie deze *Confirmatie* reeds in de *Batav. Illust.* p. 154.

houden, en daarom de eens gegevene privilegiën heeft willen staan-de houden.

Voorts is het uit den aard der zaak te vermoeden, dat de werke-lijke bouwning der schutting, de Confirmatie van 1315 niet zeer lang zal zijn vooraf gegaan, omdat na het geheel afbouwen van de sluis de vaststelling van het tarief voor de doorvaart natuurlijk tot de eer-ste behoeften zal hebben behoord, ten welken einde men zich dan ook bediend heeft van het tarief dat reeds vroeger door Koning WILLEM bepaald was.

Wij gelooven derhalve, dat men met eenigen grond kan aannemen, dat de bouwning der eerste Schut- of Kolksluizen in *Holland* kan ge-bragt worden tusschen de jaren 1285 en 1315, en dat men dus niet zeer verre kan mistasten, wanneer zulks omstreeks het jaar 1300 wordt gesteld.

Wij meenen dan, dat de Hollanders, die, volgens de getuigenis-sen van de beroemdste vreemde schrijvers over de waterbouwkunde, zoo veel tot de beoefening der waterbouwkunde hebben toege-bragt (1), zich ook met regt kunnen beroemen, het voorbeeld der eerste werkelijke bouwning van Schutsluizen aan alle andere volken gegeven te hebben.

Na het jaar 1315 schijnen de Schutsluizen in *Holland* veel ver-meerderd te zijn, en zijn er meerdere bewijzen voorhanden, die in allen gevalle de zeer vroege stichting van Schutsluizen in deze ge-westen kunnen bewijzen (2).

Het

(1) BELIDOR, T. III. *Préface*.

WIEBECKE zegt: *Von den Batavern, die es frühe wagten durch Dämme, dem Meere Grenzen zu setzen, haben alle andern Nationen in neuern Zeiten den Deich-Floss- und Seebau gelernt.*

(2) Het spreekt van zelf, dat door ons altijd alleen de Schut-, Kolk- of Kamer-sluisen worden bedoeld; de gewone uitwateringsluizen kunnen in ons land nog tot een' veel vroegeren datum worden gebragt. — Om van geene vroegere te spreken, de sluis te *Krooswijk*, onder anderen, is gelegd anno 1065, volgens ALKEMADE. Zie G. VAN REIJN, *Geschiedt. Beschrijv. van Rotterdam*, 1ste stuk, 1830, bl. 16. Eenige later gebouw-de sluizen zijn:

De Sluizen aan de Noordszijde van het *IJ*, daterende 1350 tot 1400. (*Verhandeling over de afdamming van Pampus*).

De Sluizen te *Halfwegen*, misschien anno 1364, en nader vernieuwd in 1556, 1652 en 1724.

Het *Spui* te *Brielle*, anno 1395. ALKEMADE, *Beschrijv. van Voorne*, p. 86.

De kleine sluis te *Spaarndam*, anno 1519.

De Kolksluis aldaar, zoo als in deze bijdrage bewezen is, omstreeks den jare 1500, en heeft deselve naderhand verschillende veranderingen ondergaan in 1492, 1568, 1571, 1778 en 1804.

De Woerder sluis aldaar, anno 1363.

De Groote sluis, anno 1567.

De Goudsche sluis onder *Alphen* bestond reeds anno 1284, doch in 1446 was dit nog maar alleen eene schofdeur, en in 1561 is deselve eerst van steen gemaakt. — SIMON VAN LEEUWEN noemt de Goudsche sluis eene *Verlaatsluis*, p. 113.

De eerste Vreeswijker sluizen anno 1373, zijnde echter eerst omstreeks 1435 eene schutting voor schepen geweest.

ALGEM. AANHANGS. V. c.

K

Het is hier het doel niet, om den oorsprong van al de Holland-
sche Schutsluizen op te sporen; hiertoe zouden de voldoende oor-
konden en bewijsstukken ontbreken, en het is hier genoeg de oud-
heid der *eerste* stichting eenigzins gestaafd te hebben; de volgende
opgaven kunnen echter ook niet onbelangrijk geacht worden:

In den jare 1413 wordt in een brief van WILLEM, Palensgrave op
den *Rhijn*, Hertog in *Beijeren*, Grave van *Henegouwen*, van *Hol-
land*, enz. van den 20. van Sprockelm. 1413, gesproken van die „nieu-
we watergang ende sluiffen bij *Amsterdam*, en sulken Kolk of Schut-
tingen als 't land van *Rijnland* metten stede van *Haerlem* en *Ter
Goude* doet maecken,” enz.

Uit welk belangrijk stuk derhalve ten duidelijkste blijkt, dat deze
soort van sluizen, te dier tijd, reeds zeer algemeen moeten geweest
zijn, en dat dezelve toen reeds onder den naam van kolk of schut-
sluizen bekend waren.

Onder de waarschijnlijk zeer oude schutsluizen, komen ook voor-
namelijk in aanmerking, de sluizen te *Vreeswijk aan de vaart*; het
maken der eigenlijke schuttingen aldaar kan echter niet dan omtrent
het jaar 1435 bepaald worden.

Men vindt in de geschiedenis van *Utrecht* aangeteekend, dat, na-
dat *Utrecht* in 1131 en naderhand in 1148 door een' zwaren brand
grootendeels verwoest was, men in dat jaar 1148 goed vond, eene
gracht uit de *Lek* naar de stad te leiden, die nog de oude gracht
is, terwijl deze vaart in 1373 door die van *Utrecht* veel dieper uit-
gegraven werd, en men twee sluizen aan de rivier leidde. (1)

Het blijkt echter nergens, dat dit schutsluizen zijn geweest, en
men moet onderstellen dat dit toen alleen sluizen waren; om het
water in te laten, uit de *Lek* naar de stad, en wel bepaaldelijk tot
het doel, daarbij genoemd, om namelijk ingeval van brand, water
in de stad te hebben.

Ook werd er eerst in 1435, woensdag na *Reminiscere*, eene or-
donnantie op de stads sluizen te *Vreeswijk* gearresteerd, en wordt
daarin voor het eerst gesproken van „den doeren van den slusen
binnen of buten,” wordende daarbij ook van de kolk gesproken (2),
zoodat de aanleg der schutsluizen een weinig voor 1435 moet wor-
den gesteld.

De stichting der verschillende schutsluizen vermeerderde toen al
meer en meer, hetwelk als de maatstaf van de vermeerderde scheep-
vaart en bloei van den koophandel kan worden aangemerkt, de
schutsluizen werden dan ook toen reeds aanzien als de brouwen
van welvaart voor geheele steden.

In 1478 verkreeg de stad *Haarlem*, bij een handvest van hertog
MAXIMILIAAN van *Oostenrijk* en vrouwe MARIA van *Bourgondië*, de
ver-

(1) *Besnopte Beschrijving der provincie Utrecht*, 1799. Zie ook *PORTANUS*, *Hist.
Galic.* lib. 5, en *Bat.* III, p. 113.

(2) *Utrechtisch Placaatboek*, III. deel.

vergunning, „om haaren armoedde wille, en het eene stadt is in het land gelegen zonder neringe, eene nieuwe sluis te leggen om groote schepen daardoor te varen in den banne van *Spaarndam, Sparenwoude of Velsen*” (1).

WAGENAAR verzekert, dat er in 1496 te *Amsterdam* reeds 4 kamersluizen in gebruik waren (2).

De schutsluizen zijn derhalve in *Holland* al reeds lang zeer algemeen in gebruik geweest, toen eerst in 1618 (3) SIMON STEVIN van *Brugge*, er voor het eerst mede voor den dag kwam, in een geschrift, getiteld: *Sterktebouw door Sluizen (Fortification par Ecluses)*; en voor het eerst eene volledige beschrijving gaf der Schut-, Kolk- of Kamersluizen, waarom hij door sommigen ten onrechte wel eens voor den uitvinder is gehouden; de eere komt hem toe, dat hij het eerst deze nuttige uitvinding volledig beschreven, en openbaar gemaakt heeft.

SCHUTTERIJ. Is de benaming van een corps gewapende burgers, dat bestemd is tot bewaring der rust in eene gemeente, of tot verdediging des vaderlands, ook aan en buiten deszelfs grenzen. In zijne *Geschiedenis der Burgerwapening in Nederland*, *Leiden* 1832, heeft de Hoogleraar SIEGENBEEK veel over de lotgevallen der Nederlandsche Schutterijen verzameld en medegedeeld. Ook in *Nederlandsch Indië* zijn thans algemeen Schutterijen.

Bij een besluit van den gouverneur-generaal in rade, van den 24. van Grasm. 1833 is bepaald, dat in alle hoofdplaatsen van residentien op *Java* en *Madura* schutterijen zouden worden zamengesteld, die, naar gelang der plaatselijke gesteldheid, worden onderscheiden in rustende en active. De reeds bestaande schutterijen te *Batavia, Samarang* en *Sourabaya* werden dadelijk onder de active gerangschikt. Voor de elders op te rigten active schutterijen zou het reglement, voor die van *Batavia* den 3. van Louwm. 1832 vastgesteld, toepasfelijk zijn. Ten aanzien der rustende Schutterijen zijn een aantal bepalingen gemaakt, zoo als: dat derzelver manschappen van regeeringswege van geweren en verdere equipments-stukken zullen worden voorzien, doch zich zelven, volgens een daaromtrent gemaakt voorschrift, zullen moeten kleeden; dat zij bij de oprigting, genoegzaam in den wapenhandel zullen worden geoefend, doch in gewone tijden geen dienst zullen doen, en dat tot deze soort van Schutterijen in de bedoelde residentien zullen behooren: 1°. alle Europeanen, of daarmede gelijkstaande personen en derzelver afstammelingen, welke hun 16de jaar bereikt hebben en hun 50ste jaar nog niet zijn

(1) *Privilegien van Haarlem*, p. 146.

(2) *Amsterdam in zijne opkomst en aanwas*, 1ste deel.

(3) BELIDOR. T. III. p. 53, dese noemt echter den titel van dit werkje niet.

BELIDOR zegt, dat de Hollanders toen tweehonderd jaar geleden (*préface* T. III.), dus omtrent 1500, de Groote Sluizen hadden uitgevonden. Wij meenen op goede gronden het veel vroegere tijdperk der uitvinding en der bouwing te hebben aangetoond.

zijn ingetreden; en 2°. alle vrijgegevene slaven en derzelver afstammelingen, alsmede alle Mooren en Bengalezen, die hun 16de jaar zijn ingetreden en hun 40ste nog niet bereikt hebben; zullende van degenen, die in deze beide klasfen vallen, niemand in staat, om de wapenen te dragen, worden uitgezonderd.

SCHUTTERS-GILDEN of *Broederschappen*. Het was een eigenaardig gevolg der Leenroerige Regering, dat de Leenheer den Vorst, en den Leenheer weder zijne vassallen in den krijg met de wapenen dienden; — De vrijgeborenen, welke als zoodanig ontheffing van belastingen genoten, waren verplicht met hunnen Vorst op eigen kosten ten strijde te trekken; de minder gegoeden verscheenen ter heervaart te voet met helm, pantser en schild, en waren daarenboven met pijlen en bogen gewapend, waarvan zij den naam van *Archieren* droegen; meer bemiddelden verscheenen te paard in volle harnas, met speer, schild en slagzwaard, terwijl een ridder, welke men een *gewapend man* noemde, zich door een gevolg van twee schildknapen, twee welgeborene, negen paarden en eenige ruiters en boogschutters deed vergezellen (1). Uit de steden waren de schutterijen, van welker oprigting men reeds in 927, onder de regering van koning HENDRIK, tijdens graaf DIRK II, vindt gewag gemaakt (2), verplicht den landsheer, onder hunne eigene vendelen te volgen; zoo als dan ook b. v. een groot gedeelte der schutterij van St. Joris uit 's Hertogenbosch in het beleg van *Bram in Henegouwen* sieuvelde (3). Door verschillende veldtogten in den wapenhandel geoefend, en door het deelen van gevaren en ongemakken naauwer verbonden, is het niet vreemd, dat, reeds van onheugelijke tijden, zoowel in steden als ten platten lande Schuttersgilden of Broederschappen ontstonden, waar in vredes-tijd de oefeningen der wapenen werden voortgezet, en welke, tot onderlinge onderscheiding, den een of anderen Heilige, naar de zeden van dien tijd, tot hunnen Schutsheer of Vrouw aannamen, en de beeldtenis derzelve in hunne vendels voerden; even weinig vreemd is het dat deze Broederschappen, uit hoofde van bewezene diensten, door de landsheeren met privilegiën werden beschonken, gelijk zulks b. v. door keizer KAREL V, den 14. van Oogstmaand 1525 te 's Hertogenbosch (4), en te 's Gravenhage door koning PHILIPS in 1561 (5) geschiedde.

Daar deze schutterijen zoo tot verdediging van den vaderlandschen grond, als tot bewaring der inwendige rust, en tot de plegtige inhalingen der landsheeren dienden; is het te begrijpen dat zich de voornaamste burgers daaronder bevonden, (6) en hunne broederschappen zich door goede orde en heuschheid (7) onderscheidden. Hierdoor dan

(1) MEERMAN, *Geschiedenis van Graaf WILLÉM* 1 bl. 47.

(2) WAGENAAR *Vad. Hist.* II bl. 118.

(3) OUDENHOVEN *Beschr. der Stadt van 's Hertogenbosch* bl. 41.

(4) *ibid.* l. c.

(5) DE RIEMER *Beschr. van 's Gravenhage* bl. 688.

(6) *Jukius Batavia*, cap. 16.

(7) OUDENHOVEN *ibid.* 43.

den ook rekenden het de landsheeren en andere voorname personen niet beneden zich hunne oefeningen te deelen; immers wij vinden aangeteekend, dat de landvoogdes MARIA in 1534 te *Brusfel* de papegaai affchoot en schutterkoningin werd, (1) dat JACOBA VAN BELJEREN te *Goës* de papegaai trof (2), en FREDERIK VAN EGMOND, graaf van *Buren*, op *St. Annendag* 1534, te 's *Hertogenbosch* den prijs behaalde. (3).

Offchoon de handboog zeker om zijne hoogsteenvoudige zamenstelling een der oudste wapenen is, en nog hier en daar tot het schieten naar het wit gebruikt wordt, is het echter hoogstwaarschijnlijk, dat men reeds zeer vroeg den voetboog tot het affschieten van den papegaai bezigeld hebbe, gelijk dan ook tot nog toe dit wapentuyg daartoe bij voorkeur om zijne meerdere kracht en juistheid gebruikt wordt. De juiste tijd der invoering van hetzelfde te bepalen, is onmogelijk; zeker echter is het, dat vader DANIEL, in zijne *Histoire de la milice Française*, onder de regering van LODERWIJK DEN DIERDE, welke in 1137 overleed, reeds melding van voetboogschutters maakt (4). Men veronderstelt met grond, dat het uit het Oosten afkomstig en tijdens den terugkeer van den eersten kruistogt in *Frankrijk* is ingevoerd; later werd het door het Concilie van *Latraan* in den ban gedaan, en raakte daardoor in onbruik; onder RICHARD LEEUWENHART, bragt men hetzelfde weder in zwang, en om deze reden wordt die vorst door sommigen voor den uitviuder gehouden. (5) Reeds in 1213 werd te *Brusfel* een schuttersgilde van den voetboog ingesteld. (6)

Behalve de voetbogen met pijlen, gebruikte men tot de jacht op klein wild ook zoodanige, welke tuschen de dubbele pees geklemde kogels voortdreeven, in het fransch *arcs à jallet* genoemd werden (7), en ook hier te lande in zwang geweest zijn onder den naam van *Chotbogen* (8): het is echter niet waarschijnlijk, dat deze soort immer door de schuttersgilden gebruikt is.

Omtreeks 1561 werden hier te lande ingevoerd zekere stalen voetboogjes, ter lengte van omtrent een voet, welke men bedektelijk droeg; als moordtuig werden zij door het *Hof van Holland* den 26. van Wijnm. 1561 verboden, op verbeurte van lijf en goed. (9)

Toen in het begin der 16de eeuw de vuurroeren in gebruik raakten (10), verwisfelden eenige Schuttersgilden den voetboog met dat

Wag.

(1) WAGENAAR *Fad. Hist.* V bl. 102.

(2) *Bijv. en aanmerk.* op WAGENAAR V bl. 35.

(3) OUDENHOVEN *ibid.* I, c.

(4) *La chasse au fusil*, Paris 1788 pag. 25.

(5) LE GRAND D'AVENY *Fabliaux et Contes*, II pag. 222-23.

(6) OUDENHOVEN *ibid.* bl. 44.

(7) *La chasse au fusil*, pag. 35.

(8) Placaat op het stuk van de jacht in de Baronie ende landt van Cranendonck enz. van den 31. van Leutem. 1630 art. VI.

(9) *Bijv. en aanmerk.* op WAGENAAR VI bl. 38.

(10) *La Chasse au fusil*, pag. 38.

wapen, of werden er nieuwe gilden, onder den naam van *Cloveniers*, opgerigt, welke zich van haakbusfen met lontsloten tot het schieten van den papegaai of naar het doel bedienden; — de naam van *Clovers*, aan dit nieuwe wapentuig gegeven, schijnt van het oude fransche woord *Couleuvrine*, 't welk een stuk geschut beteekent, ontleend te zijn.

Jaarlijks, en wel meestal op Pinkster, en ook soms bij plegtige gelegenheden, werd door deze Schuttersgilden naar een houten papegaai of zwaan geschoten; op de kop, staart en vleugelen werden prijzen gesteld, terwijl hij, die den vogel afschoot, koning der broederschap werd; bij gebrek van eene steng, werd soms de vogel op eene molenroede gesteld. (1)

Soms werden ook tot zoodanig feest, bij wijze van wedstrijd, de omliggende Schuttersgilden uitgenoodigd; gelijk door de oude Schutters te *Amsterdam*, met toestemming van den Hove van *Holland*, in het jaar 1534, door geheel *Holland* werd aangekondigd: „dat zij van meljninge waren te stellen zekere zilvere prijzen, te winnen mitten busfen ofte clovere, tot ene oefeninge en onderhoudinge der konste.” Ook had in 1548 een dergelijke wedstrijd in de stad *Brielle* plaats, wanneer, volgens de stads rekening, aan de schutters van *Amsterdam* werd geschonken „vier steden kannen wijns,” also zij het talrijkste waren opgekomen, om te schieten naar den prijs, bestaande in een grooten os. (2) Wanneer de vogel door voorname personen werd getroffen, schonk men hun op sommige plaatsen een rijk met zilver versierde *kovel*, zoo als zulks in 1439 te *Brielle* aan FRANK VAN BORSELEN plaats had. (3) Te *Delft* was het Schuttersgilde gewoon des maandags na het jaarlijksch schieten van den gans een maaltijd te houden en werd de koning, welke aldaar met drie *overmannen* het beheer over de Broederschap had, vereerd met eenen zilver vergulden penning met het stads en doele-wapen versierd. (4)

Van alle deze Schutters-gilden zijn verre weg de meesten, vooral in *Holland*, sedert lang vervallen of in onbruik geraakt. Als eene uitzondering hierop, kan men het aloude Gilde van St. Joris te *Noordwijk binnen*, hetwelk tot heden is blijven bestaan, aanhalen, en waarin bijna al de oude gebruiken en instellingen, voor zoo verre zij met den tegenwoordigen tijd stroken, zijn bewaard gebleven. — De tijd van de eerste oprigting van hetzelfde is niet te bepalen; het oudste voorhanden stuk is een origineel perkament, behelzende zekere bepalingen en reglement door koning, vinders en overige broeders van het Gilde vastgesteld, ten overstaan van WILHELM JACOBSZ. uit *Noordwijk*, klerk van het Bisdome van *Utrecht* en openbaar keijzerlijk Notaris, den 24. van Zomermon. 1477. Uit dit stuk kan men opmaken, dat destijds deze broederschap reeds lang bestaan had, aangezien daarin

mel-

(1) *Bijw. en aanmerk. op WAGENAAR V bl. 34.*

(2) *ibid. bl. 35.*

(3) *ibid. bl. 36.*

(4) VAN BRESWIJK *beschr. der stad Delft* bl. 567-68.

melding wordt gemaakt van eenen kamp van acht hond lands „voor-
tijds” aan dezelve door zekeren „heer HEINRIC RITSERT priester be-
nifcaat van *Reijnensteijn* in *Noortwich*” geschonken. (1)

In den aanvang dezer eeuw was dit Schutters-gilde eenigzins in
verval geraakt, en het getal der Broeders tot op zeer weinige vermin-
derd; thans echter is het weder aanmerkelijk toegenomen, en als het
ware geheel hersteld.

De Broederschap bezit, en houdt tweemaal per week eene vriend-
schappelijke bijeenkomst, in haar eigen gebouw, op het met boomen
en hagen beplant *Doeleveld* gelegen, waar zich de vereischte inrigtin-
gen tot het schieten zoo naar den papegaai als het wit bevinden;
zijnde het gebruikt wordend wapentuig de aloude voetbogen, waar-
onder er zich nog van het begin der 15de eeuw bevinden; de kleu-
ren van het vaandel zijn geel, wit en lazuur.

Telkens om de zeven jaren wordt er om het koningschap gescho-
ten, terwijl overigens jaarlijks, insgelijks op Pinkster, en bij sommi-
ge gelegenheden, zulks om zilveren prijzen geschied; aan den Schut-
terkoning wordt een zilveren papegaai met de beeldtenis van St. Jo-
ris vereerd, en ook als dan door de Broederschap naar aloud ge-
bruik met trom en vaandels opgetrokken.

In 1834 is door de gezamenlijke Koning, Deken, Vinders en ove-
rige Broeders een nieuw Reglement daargesteld, (2) terwijl verder
het vervallen gebouw door de Broederschap onderling geheel hersteld
en in behoorlijken staat gebragt is. — Bij deze gelegenheid mogt
haar het geluk te beurt vallen, van Z. M. koning WILLEM I. (welke
de Broederschap de hooge eer geniet, benevens andere personen van
rang, onder hare honoraire leden te tellen) een dadelijk bewijs te
ontvangen van Hoogsteszelfs belangstelling in deze oud-vaderland-
sche inrigting, en strekte zulks tot eene nieuwe aanmoediging om
dit, van zoo vele bijna alleen overgeblevene Schutters-gilde in stand
te houden en als een overblijffel der voorvaderlijke gewoonten op de
nakomelingschap over te brengen.

In 1838 kwam het Schuttersgenootschap van *Alkmaar* in feestelij-
ken optogt te *Noordwijk*, om aan het schieten deel te nemen. Alles
ging er zoo veel mogelijk op oud Vaderlandsche wijze toe.

SCHWARZ, (Dr. FRIEDRICH HEINRICH CHRISTIAN) geboren te *Gies-
sen*, op den 30. van Bloeim. 1766, en overleden te *Heidelberg* den
3. van Grasm. 1837, was groot Hertogelijk Badensch Geheim-Ker-
keraad en gewoon Profesfor in de Godgeleerdheid; Kommandeur
van de orde van den Z. Leeuw, Ridder van de Roode Adelaarsorde
enz. Van 1788 — 1804 nam hij het predikambt in onderscheidene ge-
meenten waar, en is als schrijver in de vakken der godgeleerdheid en

op-

(1) Het is uit dit stuk te veronderstellen, dat gewelde RITSERT, zoo niet de stichter
der Broederschap, althans van het St. Joris altaar in de kerk te *Noordwijk* geweest is.

(2) Reglement van de broederschap of gilde van St. Joris te *Noordwijk* binnens.
Gedrukt voor rekening der Broederschap.

opvoedkunde gunstig bekend, door zijne *Evang. Christl. Ethik*, 2 b., *Der Christl. Religions Lehre*, *Erziehungs Lehre*, 4 b.; *Darstellungen aus dem Gebiete der Erziehung*, en talrijke andere geschriften.

SCHWEIGHÄUSER, (JOHAN) de zoon van een' leeraar en kanonnik bij de Protestantsche kerk van St. THOMAS, werd den 20. van Zomer m. 1742 te *Straatsburg* geboren. Naauwelijks vijf jaren oud, kwam hij op het Gymnasium dier stad; na acht jaren aan deze school te hebben doorgebracht, waar meer dan een' prijs zijne vorderingen beloonde, liet hij zijn' naam inschrijven op de lijst der studenten van de hoogeschool. Daar werden RANG en LARENZ zijne leermeesters in het Grieksch en Latijn; daar beoefende hij de Geschiedenis onder SCHOEFFLIN, wiens wijsdiltrekkende kennis hem den post van historieschrijver des konings deed verwerven; daar wijdden hem andere geleerden in de verborgenheden der wijsbegeerte in, of onderwezen hem in de wis-, natuur- en scheikunde. Tot godsdienstleeraar bestemd, legde hij zich vervolgens op de beoefening der godgeleerdheid, gelijk ook op die der Hebreeuwsche, Syrische en Arabische talen toe, welker kennis, onder de Hervormden, als een onontbeerlijke grondslag der eerste beschouwd wordt. De geloofsleer (of het leerstellige) en de kerkelijke historie hielden hem vervolgens bezig; zijn uitgebreid en veelzijdig genie had geene moeite, om te gelijk al deze takken van kennis te omvatten, en hij meende het slagen in zijn hoofddoogmerk niet te benadeelen, door er nog de kruidkunde, natuurlijke historie en ontleedkunde bij te voegen, hoewel zij van hetzelfde schenen af te leiden. Maar door den roem der SPIELMANS en der HERMANNs verleid, wilde hij ook de lessen bijwonen, tot welke de vermaardheid der hoogleeraren eene menigte jongelieden uit alle landen lokte. HENSS en FRID, zijne leermeesters in de wijsbegeerte, waren wel niet zoo beroemd; maar hun kweekeling voor deze wetenschap eene bijzondere voorliefde hebbende opgevat, verlangde door hunnen omgang zich in de analytische beoefening onzer vermogens, gelijk ook in de regels op derzelver uitoefening te versterken. Al deze vakken gelijk willende omvatten, waren er meer jaren noodig, dan men gewoonlijk voor een' Academischen cursus bestemt; in plaats van 3 of 4 jaren, bragt hij 10 jaren op de collegie-banken door; buitendien in zijne geboortestad wederhouden door de pligten, welke hem de gevorderde ouderdom zijns vaders oplegde, en door de liefde waarmede hij die betrachtte. Eindelijk befloten hebbende van zijne bekwaamheden eene proeve te geven, verdedigde hij in 1767, onder voorzitting van den eerwaardigen REUCHLIN, eene Thesis over de zedekundige orde, die in de wereld heerscht, gedrukt onder den titel: *Systema morale hujus Universi*. Deze verhandeling, die de Respondent zelf had opgesteld, kondigde, door hare methodische en duidelijke schrijfwijze, zoowel als door haar fraai Latijn, een' Schrijver aan, voorzien van een krachtig brein, en toegerust met eene alleen voor ingewijden bevatbare-diepzinnigheid

heid die de stoffe met eene zeldzame doordringendheid van oordeel doorwroette.

Zijn vader mogt geen getuige van deze eerste zegepraal zijns zoons wezen; hij overleed voor de plechtigheid, welke zoo eervol de eerste schreden van den laatsten in de loopbaan der wetenschappen kenmerkte. Van dezen band ontslagen, die hem tot hier terughield, verliet SCHWEIGHÄUSER nu *Straatsburg* met oogmerk, om derwaarts niet terug te keeren, voor dat hij buitenlands een' grooten voorraad ondervinding en kundigheden zou opgedaan hebben. Tot de hoofdstad strekte zich in de eerste plaats natuurlijk zijne begeerte uit: hij vloog daarheen met het vuur der jeugd en dien dorst naar kennis, welken een zoo langdurig leven niet heeft kunnen leschen. De schatten, ten dienste der wetenschappen daar opeengehoopt, en de verkeer met de geleerden lokten hem beurtelings uit; bijzonder aan den beroemden de GUIGNES verkleefd, maakte hij, onder diens leiding, groote vorderingen in de kennis van het Syrisch en Arabisch. Vervolgens begaf hij zich naar *Duitschland*, om de beoefening der Oosterfche talen nog voort te zetten; te *Göttingen* woonde hij met de lofwaardigste volharding de collegiën bij van WALCH, MILLER, ACHENWALL, HEYNE, FEDER, DIEZ en LESS, en verscheiden dezer beroemde mannen schonken hunne vriendschap aan den studerenden jongman, die zoo veel prijs op hunne lessen en hoogachting stelde. Van *Göttingen* ging hij naar *Halle* en van daar naar *Leipzig*, waar hij REISKE's vriendschap won, die hem en zijn' vriend SCHNURRER, later hoogleeraar te *Tubingen*, in de grondigste kennis niet alleen van het Arabisch, maar ook van de Grieksche taal en hare groote Treurspeldichters inwijdde. De tijd bij dien geleerde, even oorspronkelijk als grondig, was kostbaar voor hem; en 't geen zijn' ijver nog aanprikelde, was deze bijzonderheid, dat de huisvrouw zijns leermeesters zijne medeleerlinge was, eene vrouw in de oude letterkunde zoo bedreven, dat hare vorderingen wel in staat waren, om zijnen naijver op te wekken. *Duitschland* vloeit over in zetels van wetenschappen en kundigheden; van *Leipzig* begaf zich SCHWEIGHÄUSER naar *Dresden*, en vervolgens naar *Berlijn*, waar hij kennis maakte met SULZER, LAMBERT, MERIAN, MENDELSSOHN, SPALDING, BUSCHING en andere mannen, die toen in de loopbaan der letteren aan het hoofd stonden. Hun welwillend onthaal deed hem den spoed beklagen, waarmede hij zijne reize moest voortzetten. BASEDOW was toen ook te *Berlijn*; onze jonge student verzuimde de gelegenheid niet, om dezen toen reeds bekenden wijsgeer, wiens pogingen om de onderwijs-methode te verbeteren hem eenmaal beroemd moesten maken, te bezoeken. Sinds lang riep *Engeland* onzen reiziger; hij begaf zich over *Brunswijk* en *Wolfenbuttel* naar *Hamburg*, waar hij, voor dat hij scheep ging, het genoeg had den grooten LESSING te zien, wiens lauweren zijne schuilplaats versierden. Te *Londen* ontvingen ASKEW en TURTON onzen taalkenner voorkomend,

de eerste liet hem zelfs de vergaderingen van de koninklijke Maatschappij bijwonen, waar hij zich geluk mogt wenschen beroemde geleerden aan te treffen, met welke hij vervolgens in betrekking bleef; hij arbeide ook in het Britsche Museum, bezocht de Koninklijke Bibliotheek, zoowel als de toenmaals beroemdste boekhandelaars. Zijne kennis der Engelsche taal was hem hierin van groot nut, en de gemakkelijkheid, waarmede hij zich in 't Latijn uitdrukte, verschafte hem een behulpmiddel voor geleerden, die noch Fransch, noch Hoogduitsch spraken. Te *Oxford* bragt hij een groot deel van zijnen tijd in de Bodleiaansche bibliotheek door, besteedde het overige van denzelfen met KENNICOTT, SWINTON, HUNT en WHITE, en verbond zich bijzonder met den laatsten. Zoo digt zich bij den zetel van den bisschop LOWTH bevindende, wiens werken hij zorgvuldig beoefend had, kon hij het verlangen niet wederstaan, om dien uitstekenden man door een bezoek zijne hulde te betoonen; hij werd door denzelfen met eene gulle gastvrijheid ontvangen, die door de eenvoudigheid der manieren dezer prelaats verhoogd werd.

Meer dan twee jaren waren er verlopen, sedert zijn vertrek uit *Straatsburg*, en de uitgaven, onafscheidelijk aan een leven op reis doorgebracht, dreigden zijne hulpbronnen uit te putten. SCHWEIGHÄUSER was er dus op bedacht, om eindelijk huiswaarts te keeren, en achtte zich gelukkig op zijnen terugweg nieuwe voorwerpen zijner geheele belangstelling waardig te vinden, en gelegenheid te hebben om andere kundigheden op te doen, die hem in het vervolg van geen minder nut konden zijn. Zijn weg over *de Nederlanden* en *Belgie* gekozen hebbende, kwam hij te *Rotterdam*, in den *Haag*, te *Amsterdam*, *Utrecht* en *Leiden*, en bezocht in deze laatste stad, dien vermaarden zetel der klasieke geleerdheid, den beroemden RUHNKENIUS, wiens aantekeningen tot model voor de kritiek strekken, gelijk zijne lofrede op HEMSTERHUIS een meesterstuk van welsprekendheid is. Hij kwam eindelijk, over *Brusel* en *Mets*, te *Straatsburg*, tegen het einde van 1769, terug; zijne oude leermeesters zagen hem met blijdschap weder, en BRUNCK, toen nog in de kracht zijner werkzaamheid en talent, ontving hem als zijnen bijzonderen vriend.

SCHWEIGHÄUSER had naauwelijks den tijd gehad, om al de schatten, waarmede zijne reis zijnen geest verrijkt had, door overdenking na te gaan en te rangschikken; hij begon alleen partij te trekken van het Hebreeuwsch en Arabisch, op dezelfde reis opgedaan, toen de leerstoel der logica en metaphysica, opengevallen zijnde, zijne eerezucht opwekte en te gelijker tijd zijne oude voorliefde voor de wijsbegeerte weder aanvuurde. Hij verwierf inderdaad denzelfen in 1770 als adjunct-profesor, en wijdde zijn' eersten stap op de loopbaan der Academische eeramten in met eene verhandeling over de vraag: „Welke kennis van den mensch heeft voor hem de meeste zekerheid die van ligchamelijke zaken, of wel die, welke hij van zijn eigen we-

wezen bezit?" In een kort, maar bondig overzicht toont de schrijver, dat al de kennis, die wij dragen nopens uitwendige zaken, zich tot toevallen bepaalt, en tot die harer hoedanigheden, welke onder het bereik der zinnen vallen: maar dat het door beoefening van ons zelven mogelijk is, een denkbeeld van zelfstandigheid te bekomen, dat niets daar buiten ons kan geven. In deze verhandeling, even als in de voorgaande, deed de Schrijver eene zeldzame geschiktheid blijken, om zijne denkbeelden volkomen goed en klaar te ontwikkelen. Dit was ook het geval met die, welke hij achtervolgens voor jonge mededingers naar de academische graden, genegen om theses onder zijne voorzitting te verdedigen, opstelde. Onder deze telt men een stuk *de sensu morali*; en de Wijsgeerige Spreuken, de Godgeleerdheid, gelijk ook de Zedekunde van SOCRATES, die tot het jaar 1785 behooren.

Tot in 1777 had SCHWEIGHÄUSER beurtelings de logica en metaphysica onderwezen. De dood van SCHERER stelde den leerstoel, waaraan hij nog slechts was toegevoegd, open; maar zijn ambtgenoot MÜLLER zeer onmiddellijk daarna overleden zijnde, werd hij in plaats van denzelven tot dien der Grieksche en Oosterfche talen geroepen, welke hij tot het einde van zijn leven bekleedde en voor welken hij in den beroemden OBERLIN een' geducht mededinger had aangetroffen. Gereed om dezen post te aanvaarden, noodigde hij het publiek, volgens gebruik, tot deze plegtigheid uit, met een programma, waarin hij met lofwaardige opregtheid en zedigheid van de voornaamste lotgevallen zijns levens verslag deed. Op den 14. van Slagtm. 1778 werd hij dadelijk aangesteld. Toen keerde hij tot de beoefening der talen met dien ijver en volharding terug, welke de zekerste waarborgen van wel te slagen uitmaken; zonder echter geheel de wijsbegeerte te verwaarloozen, waartoe zijne theses, voor de kweekelingen ter verdediging opgesteld, gelijk boven gezegd is, betrekking hadden. Ter zelfder tijd, vermaade hij de lagere studiën niet; hij gaf bijzondere Engelsche lessen, en stelde in zijne snipperuren eene kleine Encyclopedie voor de Jeugd te zamen, getiteld: *Teutsches Lesebuch*, waarin hij een hoofdstuk over de natuur van den mensch, geheel van zijne hand, en met bijzondere zorg geschreven, inlaschte. Het schijnt, dat hij veel belang in dit stuk stelde, daar hij het in het Latijn vertaald, later in het eerste deel van zijne *Opuscula*, bij wijze van *appendix* plaatste.

Tot hiertoe bepaalde zich SCHWEIGHÄUSER's letterkundige werkzaamheid tot schriften van weinig omvang; nu zullen wij hem de loopbaan zien binnensnellen, die hij sedert met zooveel roem doorloopen heeft. Na onder BRUNCK zijnen leertijd volbragt te hebben, dien hij behulpzaam was bij deszelfs uitgave van eenige uitgezochte Grieksche treurspelen, bragt die vermaarde geleerde hem in betrekking met den Engelschen MUSGRAVE, die de lezingen en varianten van een handschrift van APPIANUS, in de Boekerij te Augsburg bewaard,

waard, wenshende te kennen, zich tot BRUNCK had vervoegd, om derzelve mededeeling te erlangen. Deze belastte nu onzen jongen taalkenner met de vergelijking van dit hoogstbelangrijk handschrift tegen de bestaande gedrukte uitgaven; — en gedurende dezen arbeid geraakte SCHWEIGHÄUSER overtuigd, in welke mate de tekst des historiefchrijvers van de Burgeroorlogen en MITHRIDATES bedorven, en voor hoevele verbeteringen dezelve vatbaar was.

Vol ijver mankte hij den geleerden Engelschman deelgenoot van zijne ontdekkingen, en wel op eene wijze, dat deze een groot denkbeeld van de krachten zijns correspondents moest opvatten; hij stelde de onmiddellijk daarop verscheidene verhandelingen samen, niet alleen over den tekst der geschiedenis van APPIANUS, maar ook over den perfoon en het leven van dien schrijver, en den graad van geloofwaardigheid, waarop hij kon aanspraak maken. In deze stukken, altijd in denzelfden sierlijken Latijnschen stijl geschreven, waagde hij verscheidene kritische gisfingen, met zulk een gelukkig voortuitziend oog, dat het onderzoek der handschriften die meestal bevestigde. MUSGRAVE, door andere bezigheden afgeleid, en door zijn ligchaamsgestel genoodzaakt zich van arbeid te onthouden, spoorde hem nu aan, om zich zelf met de taak te belasten, die zijne nasporingen reeds gemakkelijker hadden gemaakt, en beloofde hem daarbij zijne ondersteuning en raad. De onderneming was niet gemakkelijk; sedert eene eeuw had niemand er aan gedacht, om den tekst van APPIANUS van verminkingen van allerlei aard te zuiveren, die de afschrijvers dien hadden doen ondergaan, en deze schrijver was daardoor in eene minachting vervallen, die door niets werd geregtvaardigd. Wat de twee eerste uitgaven betreft, zij waren zoo onnaauwkeurig als onvolledig; TOLL, die in eene derde wel eenige verbeteringen had beproefd; dreef zijne zorgeloosheid zooverre, dat hij de fragmenten der Illyrische Geschiedenis, door KAREL en HENDRIK STEPHANUS gegeven, daarbij liet herdrukken, hoewel HOESCHEL, 70 jaren vóór TOLL, dit boek in zijn geheel had in het licht gegeven. Een nieuw tijdvak brak voor den Griekschcn geschiedschrijver aan, met de nieuwe uitgave, die SCHWEIGHÄUSER in 1785 in het licht gaf, waarin hij bewees, dat de geschiedenis der Parthen, waaraan APPIANUS bovenal zijn flechten naam te wijten had, zijn werk niet was, hem tegen de gedane aanvallen verdedigde, en het overige zijner schriften van eene menigte onaannemelijke lezingen zuiverde. Daarenboven herstelde hij de Illyrische geschiedenis volledig, vulde de ledige vakken aan, die tot hertoe het verhaal der Punische oorlogen hadden afgebroken, verzamelde uit PHOTIUS en SUIDAS nieuwe brokstukken, die hij ter plaatse, waar zij uitgenomen waren, weder zette, en rangschikte alle de boeken in hunne natuurlijke orde, die de andere uitgevers hadden omgekeerd. Bij den, met behulp van zeer talrijke bouwstoffen en dikwijls hoogst gelukkige kritische gisfingen herstelden tekst, voegde hij omstandige, den tekst regtvaardigende noten, registers en een

woot-

woordenlijst der voornaamste spreekwijzen van APPIANUS, en werkte de oude Latijnsche vertalingen, naar het met dwalingen overstelpte oorspronkelijke gemaakt, geheel om. Deze geleerde arbeid, te Leipzig in 10 deelen of 3 banden in 8vo uitgegeven, vestigde niet alleen den roem van den schrijver, maar plaatste hem reeds dadelijk in den eersten rang der Grieksche letter- en oordeelkundigen.

Een groot vriend van den arbeid zijnde, en buiten staat om op zijne loopbaan stil te staan, brak SCHWEIGHÄUSER alleen een oogenblik zijne navorschingen af, om zich aan andere niet minder moeilijke over te geven. Na in 1789 eene reeks van taal- en oordeelkundige opmerkingen te hebben uitgegeven op het *Lexicon* van SUIDAS, ondernam hij de uitgave van POLYBIUS, mischen zijn belangrijkste werk, dat het schitterendstelijk gaf van zijn kritisch doorzigt, van zijne groote gemeenzaamheid met handschriften, en tevens van het gemak, waarmede hij in den geest en stijl van een' schrijver wist door te dringen.

Het is bekend, dat ons van de werken des Acheërs, den vriend der Scipio's, slechts overbleven de vijf eerste boeken in hun geheel, voorts uittreksels uit de 12 of 13 volgende, voorheen door een' verkorter opgemaakt, eindelijk eenige brokstukken in de verzamelingen bewaard. Bij deze gewigtige overblijfselen voegde de uitgever er andere, in SUIDAS en STEPHANUS BYZANTINUS verzameld; en het eerst legde hij er zich op toe, om de volgorde te herkennen, waarin al deze fragmenten in de 35 verloren gegane boeken geseld waren, om die hunne regte plaats weder aan te wijzen. Men gevoelt, van hoe vele moeilijkheden zulk eene onderneming vergezeld gaat: maar hij kwam die zoo gelukkig te boven, dat slechts een klein aantal fragmenten, al te kort, om middelen ter rangschikking op te leveren, aan het einde van het werk moesten geseld worden. Na deze bewerking, beijverde hij zich om den gewonen tekst te verbeteren met behulp van tot hiertoe verwaarloosde handschriften en talrijke varianten, die eer opeengehoopt, dan bearbeid werden door CASAUBONUS. Kritische aanmerkingen van weinig omvang werden door hem onder den tekst geplaatst, maar een omstandiger *Commentarius* volgde in afzonderlijke deelen; de fraaie maar dikwijls onnaauwkeurige overzetting van CASAUBONUS werd omgewerkt, de registers vermeerderd, terwijl bovendien de uitgave verrijkt werd met een' zeer opmerkenwaardig *Glossarium*, waarin de bijzonderheden van POLYBIUS stijl worden nagegaan.

Ongelukkig kon dit belangrijk werk niet onafgebroken voltooid worden; in ongelukkige tijdsomstandigheden uitgegeven, kon het zijnen schrijver niet voor de ellende behoeden, waaraan zoo vele weldenkenden toen blootgesteld waren. Beschuldigd van de republikeinsche gelijkheid tegen te werken, werd SCHWEIGHÄUSER eerst gevangen genomen, en daarna gedwongen zich naar Baccart, een nederig dorp in het departement de la Meurthe te verwijderen, alwaar hij meer dan een jaar met zijn huisgezin doorbragt. De

De uitgave van POLYBIUS werd toen voltooid, het 9de deel verscheen in 1795; thans is deze druk uitverkocht. Van zijne ballingschap ontslagen, keerde SCHWEIGHÄUSER naar *Straatsburg* terug, waar de studiën begonnen te herleven.

De centrale school van het Departement des *Neder-Rijns* was juist geopend; SCHWEIGHÄUSER, bij die inrigting tot hoogleeraar in de oude letterkunde benoemd, hield er lessen over het Grieksch en Arabisch, en kweet zich zoo door zijne leerwijze, als zijn uitmuntend voorbeeld voor zijne leerlingen, allerverdienstelijkst van die eervolle betrekking. Later, toen de Protestantse Academie van *Straatsburg* de plaats der oude hoogeschool dier stad innam, werd hij op den leerstoel hersteld, waarop hij reeds zoo vele diensten had bewezen, en waar hij bleef onderwijzen; hoewel deze oude inrigting binnen de enge grenzen van een seminarium ten gevolge van het toen algemeen aangenomen stelsel van centralisatie en gelijkvormigheid bepaald werd. Nauwelijks was het Fransch Instituut daargesteld, of SCHWEIGHÄUSER werd tot correspondent der 3de klasse daarin opgenomen. Zijn roem had zich reeds door de staatkundige belangen en de krijgstoerusting, die toen de algemeene aandacht verzwolgen, een' weg weten te banen. Vervolgens, toen de klassen door vier Academiën werden vervangen, benoemde men hem tot vrij lid van die der Opschriften en Fraaije Letteren.

SCHWEIGHÄUSER, die voor de wijsbegeerte voortdurend veel ijver aan den dag legde, koos de gedenkstukken van EPICETUS, door ARIANUS en SIMPLICIUS bewaard, uit, om dezelve te verbeteren, waarna hij ze tegen het einde der vorige eeuw in 6 deelen of 5 banden in 8vo uitgaf. De uitgave werd voorafgegaan door die des Handboeks van EPICETUS met de Tafel van CEBES, twee voortreffelijke werkjes. Even als voor POLYBIUS, verzamelde hij hier een groot aantal brokstukken, die zijne voorgangers niet herkend hadden, werkte de registers geheel om, en verrijkte den *Index Graecitatis* met eene menigte nieuwe spreekwijzen.

Nauwelijks was de wijsbegeerte van EPICETUS voor de navorschers der oude leerstellingen toegankelijk gesteld, of deszelfs hersteller, door den gunstigen bijval aangemoedigd ging tot een dazvan zeer wijd verschillend werk over, welks kluchtige vrolijkheid spoedig de rimpels verdreef, welke de strenge lessen van den kweekeling der Stofcijnen in het voorhoofd van zijn' uitlegger gegroefd hadden. De Typographische Maatschappij van *Tweebruggen*, wenschte een' nieuwen druk te geven van de *Deipnosophistae* van ATHENAEUS, eene soort van Encyclopedie, waaraan wij inlichtingen van allerlei aard nopens het leven der Ouden, hunne kunsten en gevoelens, en wegens een groot aantal bijzonderheden der Grieksche taal verschuldigd zijn. Hoewel de onderneming moeilijk was, nam echter SCHWEIGHÄUSER op herhaalde daartoe gedane aanvragen het voorstel aan. SCHWEIGHÄUSER gevoelde levendig de belangrijkheid van den arbeid, waarmede hij zich liet belasten.

Een

Een handschrift van *Venetie* ontdekt hebbende, dat vroeger den kardinaal BESSARION toebehoorde, kon hij den tekst van ATHENAEUS herstellen, waar de afschrijvers dien verminkt hadden, en met behulp van een ander handschrift, het uittreksel en kort begrip der *Deipnosophistae* bevattende, vulde hij de groote open vakken, in de uitgaven tot daartoe gebleven, aan.

Zijne voorrede, 120 bladz. groot, is een meesterstuk van stijl en tevens een model van onderzoek, oordeelkunde en zedigheid. Deze geheel fraaije uitgave van 1801 tot 1807 gedrukt, maakt 14 deelen in 8vo uit, en verleent onder anderen haren Schrijver de schoonste aanspraak op zijnen roem.

In 1806 werd OBERLIN aan de Straatsburgsche academie ontruikt, waarvan hij een der sierraden uitmaakte: onze taalkenner werd, volgens aloud gebruik belast met het houden eener openlijke lofreden in het Latijn. Hoogstbelangrijk was deze Redevoering; zijne uitmuntende Latijnsche stijl, de grootste meesters waardig, kon alleen in deze dagen vergeleken worden met de onsterfelijke geschriften der groote Philologen van *Leiden* en *Amsterdam*, of hooger opklimmende, met de bevallige en kiesche Latiniteit van MURETUS. In hetzelfde jaar gaf SCHWEIGHÄUSER de verzameling der oordeelkundige en wijsgeerige kleine geschriften uit, waarvan wij hierboven reeds spraken, en die zoo zeer ten gunste van zijne Christelijke gevoelens en zijne verkleefdheid aan de godsdienstige waarheden getuigden. Eindelijk zag men in hetzelfde jaar 1806 nog de kleine uitgave van CEBES, met nieuwe varianten verrijkt, verschijnen; te *Straatsburg* gedrukt zijnde, was zij voor de leerlingen op het gymnasium van die stad bestemd, gelijk de verkorte uitgave van EPICETUS *Enchiridion*, te *Leipzig* uitgegeven, reeds vroeger ten dienste der jeugd op de Duitsche scholen het licht zag.

Een 4otal boekdeelen, de vruchten der zeldzaamste volharding en vlijt, bewezen het groote talent en de geleerdheid van onzenouden Taalkenner. Weinig tijds was genoegzaam, om die voor te bereiden en tot rijpheid te brengen, terwijl evenwel niets van derzelver zoo gewigtigen en moeilijken inhoud overhaasting verried.

Bij de organisatie der Fransche hoogeschool, werd SCHWEIGHÄUSER tot hoogleeraar in de Grieksche letterkunde bij de koninklijke hoogeschool te *Straatsburg* benoemd. Hij werd te gelijker tijd deken der letterkundige Faculteit; dezen titel verdiende hij dubbel, en door zijne grijze haren en door de uitgestrekte geleerdheid, die hem onderscheidde.

In 1816 zag zijne uitgave van HERODOTUS (een werk dat, na hem tien jaren te hebben bezig gehouden, den laatsten grenspaal op zijne roemrijke loopbaan kenmerkte,) het licht in 6 boekdeelen in 8°, elk in twee stukken gesplitst. Herzien naar nieuwe handschriften, zoo wel als naar die door WESSELIING gebezigd, ging het oorspronkelijk Grieksch vergezeld van eene Latijnsche vertaling, die door SCHWEIGHÄUSER omge-

gewerkt, een waar meesterstuk werd, niet alleen door de bevalligheid des stijls, maar vooral wegens de vaardigheid, en juistheid, waarmede hij al de schakeringen, al het toevallige der taal, van het oorspronkelijke terug geeft, welks bewonderingswaardige naiviteit men overal wedervindt. Al de aantekeningen van WESSELING en VALCKENAER bleven behouden. Het *Lexicon Herodoteum* was het laatste werk van den toen reeds meer dan 80 jarigen grijsaard, die, om de lijst zijner werken te voltooijen, nog in 1814 een klein boekdeeltje in 't licht gezonden had, uitgekozen stukken van APPIANUS en van den *Commentarius* van SIMPLICIUS bevattende, vergezeld van eene Latijnsche vertaling, en ten gebuike der scholen ingerigt.

Het *Lexicon Herodoteum*, met een zeer gelijkend afbeeldfel van den schrijver versierd, schakelt zich aan alle uitgaven van dien schrijver, waartoe het een belangrijk aanvulsel vormt, als de vrucht van eene schrandtheid en vlijt, die men niet van eenen 83jarigen grijsaard mogt verwachten, wiens gezigt, zelfs zwak in zijne jeugd, toen geheel verdonkerd was.

Gelijk de koning van *Frankrijk* de zeldzame verdiensten van SCHWEIGHÄUSER erkende, door hem de orde van het Legioen van eer te geven, en het Instituut door hem in zijnen schoot op te nemen, hem meermalen achting bewezen had, hetzij als correspondent, of vrij lid; — wenschte ook de koninklijke Maatschappij der Letteren te *Londen* openbare hulde te betoonen aan zulk eene werkzame loopbaan. Zij wees hem in 1826, het 3de jaar van haar bestaan, eene groote gouden medaille toe met het borstbeeld des konings versierd, en dit opschrift voerende: JOANNI SCHWEIGHÄUSER *critico graeco eruditissimo*. Deze medaille is door de familie in de openlijke Boekerij van *Straatsburg* ter bewaring nedergelegd. Vier jaren vroeger was deze Nestor der geleerden door zijne leerlingen op zijnen 80sten verjaardag alleraangenaamst verrast met eene serenade, bij welke gelegenheid twee hunner den ouden leermeester naderden, hem eenige afdrucken der door hen ter zijner eere gezongene coupletten aanboden, en onder eenstemmige toejuiching der vergadering, hem eene lauwerkrans op het eerwaardig hoofd plaatsten.

In weerwil zijner jaren, had SCHWEIGHÄUSER nog zijn' *Curfus* der Grieksche Letterkunde niet afgebroken, en verzocht eerst op zijn 8afte levensjaar zijn ontslag als hoogleeraar. De kracht van zijn' geest bleef altijd dezelfde, gelijk de helderheid zijner denkbeelden. Weinige dagen voor zijn dood overwoog hij met levendige belangstelling het plan, door de nieuwe uitgevers van den *Thesaurus Linguae Graec.* HENR. STEPHANI aangenomen, dat hem een zijner oude kweekelingen, de heer E. H. SCHNITZLER ontwikkelde.

Hij overleed den 19. van Louwm. 1830 in den ouderdom van 87 jaren en 7 maanden, tot groot verlies der wetenschappen die in hem zulk een ijverig beoefenaar gevonden hadden.

SCHWENKA-SUNI is in de geschiedenis door de belangrijke overwin-

winning der Rusfen op de Zweden in den zeeftag aldaar, den 24. van Oogftmaand 1789.

• SCIO (Chios), een eiland in den Griekfchen *Archipel* nabij de kust van *Natolie*, ten Z. van *Metelina*, en ten N. W. van *Samos* gelegen, hebbende omtrent 13 mijlen in den omtrek, bergachtig, ruw, doch echter aangenaam, levert veel wijn en zijde op, de Genuezen zijn er langen tijd bezitters van geweest, doch de Turken verjoegen hen van daar in 1566; de Venetianen maakten er zich in 1694 meester van, doch het jaar daarop kwamen er de Turken weder. De hoofdplaats er van, ook *Scio* genaamd, ligt aan de zee, 19 mijlen ten W. van *Smyrna*, 84 mijlen ten Z. W. van *Konftantinopel*, op de lengte van 43° 50' en op de breedte van 38° 8'. Deszelfs bewoners zijn voormaals zeer magtig ter zee geweest, maar zij werden beurtelings door de Atheners, Lacedemoniers en Romeinen overheerd: deze laaften bezaten dit eiland tot dat de Griekfche keizers hetzelfde aan de Genuezen afstonden, welke zich hetzelfde door de Turken onder keizer SELIM lieten ontveldigen. Het eiland had vroeger 36 fteden, welke bijna allen in dorpen veranderd zijn. Hetzelfde berwist aan andere plaatfen de eer van de geboorteplaats van HOMERUS te zijn.

SCIRON of de Noord Westen wind, wordt in den *Toren der winden* te *Athene* vertoond met laarzen aan de beenen, eene omgekeerde kruik in de handen hebbende, en met eenen mantel bedekt.

SCIOPHORION. Is de naam der laafte maand van het Attifch jaar.

SCIROS of SCIRO. Een eiland van den *Archipel*, ten W. van *Metelino*, ten N. O. van *Negropont* en ten Z. O. van *Sciati* gelegen, hebbende eene lengte van 6 op eene breedte van 3 mijlen en eene ftad van dien naam met eene goede haven. Het is vruchtbaar in wijn, en beucht door de ballingfchap van THESEUS en het verblijf dat ACHILLES er hield, door HOMERUS bezongen. Hetzelfde was ook het koningrijk van LYCOMEDES, aan wiens hof de zoon van THETIS gezonden werd, die als eene vrouw vermomd, op DEIDAMIA verliefde, die hem PYRRHUS baarde. Men noemt dit eiland ook *Sint George*. *Sciros* ligt op de lengte van 42° 40' 54" en op de breedte van 39° 4' 20".

SCOLION. Een lied of zang, hetwelk men aan tafel en in de chooren zong. Het was de oudfte foort van poëzij bij de Grieken en waarfchijnlijk ook bij al de andere volkeren. TOPANDER zegt men, was er de uitvinder van. ALCEUS, ANACREON, MELITUS de aanklager van SOCRATES, CLYSTAGORA, RAXILLA en SAPPHO waren de dichters en dichteresfen, welke hierin het meest hebben nitgemunt. Men had Scolien van onderscheiden aard, als zedekundige, fabelkundige, gefchiedkundige, de zoodanige welke bij de feesten van BACCHUS gebruikt werden, en tot minneliederen.

SCOTT (WALTER) werd den 15den van Oogftm. 1771 geboren.

ALGEM. AANHANGS. V. c.

L

Zijn

Zijn vader bekleedde eenen regterlijken post in de stad *Edinburg* en zijne moeder was de dochter van DAVID RUTHERFORD, Esq., een bekwaam en geacht advocaat. Zij vervaardigde eenige gedichten, en stond met onderscheidene letterkundigen van haren tijd in betrekking. Men mag het er voor houden, dat het de moeder van WALTER SCOTT is geweest, welke aan haren zoon den smaak voor de dichtkunst inboezemde; een nieuw bewijs, dat het kind dikwerf vooral aan de leiding der moeder zijne eerste neigingen en daarna de rigting van zijnen geest te danken heeft.

Sir WALTER legde reeds vroegtijdig eene sterke zucht voor de dichtkunst en de legenden aan den dag. In een zijner dichterlijke verhalen (wij meenen *ROKBY*) vindt men een voortreffelijk brokstuk, waarin hij, met de aan het waar en diepliggend gevoel eigene kracht, den toestand schildert van eene jeugdige, voor de dichtkunst ademende ziel, waardoor hij zonder twijfel zich zelve afscherfte.

WALTER SCOTT werd aan de Hoogeschool van *Edinburg* opgeleid. Hij wijdde zich daarna aan de beoefening der regtswetenschap, en betrad de loopbaan zijns vaders. Hij verscheen in Hooim. 1792 voor de Schotsche balie, en door den invloed van den Hertog van BUCCLEUGH, werd hij tot Sheriff van *Selkirkshire* benoemd, en in Lentem. 1806 verkreeg hij eene Griffiersplaats bij een der voornaamste gerechtshoven van *Schotland*. In 1794 huwde hij Miss CARPENTER, bij wie hij verscheidene kinderen kreeg.

Het Ministerie van Fox bevestigde, na deszelfs optreding, de keuze van dien voorganger in den persoon van WALTER SCOTT tot voormelde regterlijke betrekking, en zulks, ofschoon hij kennelijk de gevoelens der Tory's aankleefde.

De beide eerste voortbrengselen van WALTER SCOTT waren twee uit het Duitsch vertaalde ballades: *de Jagt* en *Willem en Maria*, die beide zonder naam van den dichter in het licht verschenen. Eénige opmerking trok het naar GOETHE gevolgde treurfeel GOETZ van *Berlichingen*, dat kort daarna door hem werd uitgegeven; maar de naam, welken Sir WALTER verwierf, dagteekent van de in het jaar 1802 uitgekomen *Zangkunst van de Schotsche grensbewoners*. Sedert dien tijd ging er bijkans geen jaar voorbij, waarin hij niet door een of meer werken van vernuft of geleerdheid zijnen roem handhaafde en uitbreidde. Tot het jaar 1812 bepaalde hij zich voornamelijk tot dichterlijke werken, maar toen koos hij een ander vak, het romantische namelijk, waarbij hij eene geheel nieuwe school stichtte, welke veel bijval vond, dien zij tot aan zijn' dood behield, en waarschijnlijk nog lang behouden zal. WALTER SCOTT schiep in zijne werken eene nieuwe wereld voor verbeelding, meer op den geest, dan op den letter der geschiedenis gegrond. Indien hij soms van den stelligen weg der daadzaken is afgeweken, en zich de afkeuring hebbe op den hals gehaald van den minnaar der ware, oprechte geschiedenis;

zoo kan men hem echter de eer niet ontzeggen, van de dorre vakken in de oudheidkunde en geschiedenis voor allen bevattelijk en aangenaam te hebben gemaakt.

WALTER SCOTT bekwam, weinig tijds na de troonbestijging van GEORGE IV, van dien vorst den titel van Baronet, als een ondubbelzinnig blijk van deszelfs goedkeuring en aanmoediging.

Wij zullen niet in het breede stil staan bij de geldelijke moeilijkheden, welke het ongelukkig jaar 1825 aan Sir WALTER berokkende. Genoeg zij het aan te merken, dat, terwijl die moeilijkheden de werken van den schrijver meer wereldkundig maakten, hij aan den anderen kant gevoelig daardoor leed, ja dat daaraan voor een ruim gedeelte zijne smarten, gedurende zijne laatste levensjaren, en zijn dood te wijten zijn. Door de bankbreuk namelijk van een zijner boekhandelaren, ging WALTER SCOTT's geheel vermogen te loor. Vruchteloos boden rijke vrienden hem hunne hulp aan; hij wilde aan niemand dan aan zich zelve iets verschuldigd zijn. Hij spande zijnen geest dan ook met verdubbelde kracht in, en men kan zeggen, dat hij zich aldus opgeofferd heeft om aan de verbindtenissen van boekhandelaren te voldoen, en aan de edele zucht om zijne kinderen een onbezorgd bestaan na te laten.

In het jaar 1831 volgde Sir WALTER den raad zijner geneesheeren en vrienden, om eene poging aan te wenden tot het herstel van zijne door talloze nachtwaken geschokte gezondheid, door middel der Zuider-lucht. Hij begaf zich naar *Italië*. Het mogt hem, als een andere FIELDING, echter niet gelukken, daar de verlorene krachten te herwinnen. Te *Napels* begon hij aan den invloed van het zachte klimaat te wanhopen. Te midden der eerbewijzen, van welke hij het voorwerp was, en die hem aan het hof bijkans op koninklijke wijs beroond werden, voelde hij zich door plotselinge aanvallen van zwaarmoedigheid aangrijpen, welke noch de eerbewijzen, aan hem persoonlijk gedaan, noch de onderscheidingen aan zijne teedergheliefde dochter, Miss ANNA SCOTT, zijne *Antigone*, door den koning zelve bewezen, in staat waren te verdrijven. Zijn geest scheen te verdooven; zijn vroeger zoo afwisselend, aan verhalen rijk, onderhoud was voor het eerst geheel van al het aanlokkelijke verstoken. In weerwil hiervan, verzamelde hij nog te *Napels* Siciliaansche overleveringen, waarvan hij zich voornam, bij zijne terugkomst in *Engeland*, eenen roman te vervaardigen. Zelfs moet hij reeds de eerste hand hebben gelegd aan een Italiaansch verhaal, *Pizarro* geheeten. De tijding van GOETHE's dood, welke hij te *Napels* ontving, trof hem geweldig. Voorlang had hij dien grooten dichter te *Weimar* bezocht. Daar WALTER SCOTT als schrijver met de navoriging van een voortbrengsel van GOETHE was opgetreden, sprak hij gaarne van deze soort van letterkundigen band, waardoor hij zich aan den patriarch der Duitse letterkunde gehecht voelde. Uit hoofde van dit overlijden zette Sir WALTER SCOTT, bij zijne terugkeering uit *Italië*, zij-

ne togtjes door *Duitschland* niet zoo ver voort, als hij anders wettigt zou gedaan hebben, en, in plaats van, zoo als hij gewenscht had, nogmaals *Weimar* te bezoeken, spoedde hij zich naar zijn vaderland terug. Den *Rijn* afzakkende, overviel hem een aanval van beroerte, aan welken hij, zonder de tegenwoordigheid van geest van zijnen bediende, die op zich nam hem ader te laten, dadelijk zou bezweken zijn. Hij kwam, na veel gevaar te hebben doorgegaan, in tijddenden toestand, over *Nederland*, te *Londen* aan, beroofd van het gebruik zijner ledematen. Sir H. HALFORD, de geneesheeren HOLLAND en FERGUSON, wijdten aan hem onvermoeid hunne zorgen; hij werd op het naauwlettendst verpleegd door zijne rondom hem vereenigde naaste verwanten, voornamelijk, door zijne beide dochters en zijnen schoonzoon, den heer LOCKHART, den tegenwoordigen uitgever van de *Quarterley Review*. Kort na zijne komst te *Londen*, uitte hij den wensch, om naar zijn bekoorlijk en geliefd landgoed, *Abbotsford*, overgebracht te worden, ten einde, gelijk hij zeide, daar te sterven. Aan dit verlangen werd voldaan, en te spoedig werd zijn treurig voor gevoel bewaarheid. Den 21 van Herfstmaand 1832, en dus in zijn 62ste jaar, blies WALTER SCOTT den laatsten adem uit. In hem verliest *Engeland* den beroemsten van deszelfs hedendaagsche schrijvers, wien zijne tijdgenooten reeds een verheven gedenkstuk hadden opgericht, en die onder zijne landgenooten slechts één mededinger in 's volks genegenheid, lord BYRON, had.

De stoffelijke overblijffelen van den grooten man zijn den 25. van Herfstm. plegtig ter aarde besteld; zij zijn door eenen aanzienlijken lijfstoet begeleid, van zijn kasteel *Abbotsford*, naar de bouwvallen van de zeer romanesk gelegene abdij *Dryburgh* vervoerd, waar zij thans in den regtervleugel naast die zijner gade rusten. De weg naar deze abdij is vrij lang; maar in al de dorpen, door welke deze stoet trok, stonden de bewoners, de meesten met rouwfloers aan den arm en met ongedekten hoofde, langs den weg geschaard, en gaven op de ondubbelzinnigste wijze hunne droefheid over het verlies van eenen man te kennen, die zijn vaderland in het hart droeg. Over het geheel was het, bij de verre gaande staatkundige partijchap, die de Britsche dagbladen en tijdschriften kenmerkt, een troostrijk verschijnsel, dat geen hunner anders, dan tot lof van WALTER SCOTT gesproken heeft, en dat allen zonder onderscheid de beminnelijkheid van zijn karakter en de opregtheid zijner vaderlandsliefde geroemd hebben. De overledene had desniettemin sedert lang in het staatkundige partij gekozen. Hij behoorde tot de Tory's, en heeft in verschillende zijner geschriften, maar vooral ook in de geschiedenis van NAPOLEON BUONAPARTE duidelijk genoeg laten doorblinken, dat hij een voorstander van den overwegenden invloed des adels, zoo als die in zijn vaderland plagt te bestaan, en alles behalve een bewonderaar van den Franschen omwentelingsgeest was. Het is intuschen waar, dat hij, ook bij het voortaan van zoodanige gevoelens, die gematigheid in acht nam,

wel-

welke men van een man van zijne uitgebreide kennis kon verwachten.

Daar Sir WALTER SCOTT, ten gevolge van de handels-crisis van 1825, zijn vermogen verloren en zelfs aanzienlijke schulden op zich geladen had, heeft men gevreesd, of het landgoed *Abbotsford*, met de daarop aanwezige boekerij en verzameling van oudheden wel op zijne kinderen zoude kunnen overgaan. Terstond na zijnen dood, hebben zich echter te *Edinburgh* eenige bewonderaars van 's mans vernuft vereenigd, om door eene inschrijving zijne erfgenamen voor de noodzakelijkheid van den verkoop dier goederen te bewaren.

Ten blijke van de ongemeene vruchtbaarheid van 's mans vernuft, en zijne buitengewone vlijt, kan de volgende tijdrekenkundige lijst zijner werken strekken:

1799. *Goetz von Berlichingen*, treursp., naar GOETHE vertaald; 1 deel in 8°. 1802. *Minstrelsy of the Scottisch border*; 3 deelen in 8°, benevens eene inleiding, aantekeningen, en een deel oorspronkelijke poëzij. 1804. *Sir Tristram*, dichtstuk, door THOMAS D'ERCELDOWNE, voltooid door SCOTT, met voorafgaande verhandeling, aantekeningen en ophelderingen; 1 deel in 8°. 1805. *The Lay of the last Minstrel*; 1 deel in 8°. 1806. *Balladen en Lierzangen*; 1 deel in 8°. 1808. *Marmion*; 1 deel in 8°. DRYDEN'S *Werken*; 18 deelen in 8°. (Het leven van DRYDEN maakt één deel, de inleidingen en aantekeningen van Sir WALTER SCOTT maken nagenoeg zes deelen uit). 1809. *De staatsstukken en brieven van Sir RALPH SADLER*, met geschiedkundige aantekeningen, en het leven van Sir RALPH; 4 deelen in 4°. *Verzameling der staatsstukken van lord SOMERS*; 13 deelen in 4°. 1810. *Dichtsterlijke werken van miss SEWARD*; 3 deelen in 8°. (Miss SEWARD had eene onafgebrokene briefwisseling met Sir WALTER SCOTT gehouden). *De Vrouw van het Meer*; 1 deel in 8°. 1811. *Het gezigt van don RODERICK*; 1 deel in 8°. 1812. *Rokeby*; 1 deel in 8°. 1814. SWIFT'S *werken*; 19 deelen in 8°. (van welke één deel het leven van SWIFT behelst, en wel vijf anderen aantekeningen bevatten). *De Heer der eilanden*; 1 deel in 8°. HAROLD *de ontombare enz.*; 1 deel in 8°. *Over de oudheden en gedenkteekenen op Englands en Schotlands grenzen*; 2 deelen in 4°. *Waverley*; 3 deelen in 12°. 1815. PAUL'S *brieven aan zijne bloedverwanten*; 1 deel in 8°. *De slag van Waterloo*; in 8°. GUY MANNERING, 3 deelen in 12°. 1816. *De Oudheidkenner*; 3 deelen in 12°. *Verhalen van mijnen landheer*, 1ste reeks: *de zwarte dwerg*, enz.; 4 deelen in 12°. 1817. ROB ROY; 3 deelen in 12°. *Verhalen van mijnen landheer*, 2de reeks: *het hart van Midlothian*; 4 deelen in 8°. 1819. *Verhalen van mijnen landheer*; 3de reeks; *de Bruid van Lammermoor en de legende van Montrose*; 4 deelen. *Provinciale oudheden en schilderingen van Schotland*; 2 deelen in 4°. *Gedichten van P. CARR*, met eene voorrede; 1 deel in 8°. 1820. IVANHOE; 3 deelen

in 12°. *De Abtdij*; 3 deelen, in 12°. *De Abt*; 3 deelen, in 12°. 1821. *Kenilworth*; 3 deelen in 12°. 1822. *De Zeeroover*; 3 deelen in 18°. *De Lotgevallen van NIGEL*; 3 deelen in 12°. *Halidon-Hill*; 1 deel in 8°. 1823. *PEVERIL van den Bergtop*; 4 deelen in 12°. *QUINTIN DURWARD*; 3 deelen in 12°. 1824. *De St. Ronans Bron*; 3 deelen in 12°. *REDGAUNTLED*; 3 deelen in 12°. 1825. *Verhalen van de Kruisvaarders*; 4 deelen in 12°. 1826. *WOODSTOCK*; 3 deelen in 12°. 1827. *Kronijken van Canongate*; 1ste reeks: 2 deelen in 12°. *Het leven van NAPOLEON*; 9 deelen in 8°. 1828. *ANNA VAN GEIERSTEIN*; 2de reeks der *Kronijken van Canongate*; 3 deelen in 12°. *Ged. nkschriften van Mevrouw LAROCHE JAQUELIN* met eene voorrede; 1 deel in 8°. *Brieven over de publieke fondsen*; 1 deel in 8°. *Verhalen van een Grootvader over de Schotsche geschiedenis*; 1ste reeks: 3 deelen in 18°. 1829. *Idem* 2de reeks: 3 deelen in 18°. *Leerredenen*; 1 deel in 8°. 1830. *Dovergoil en het treurspel Ayrshire*; 1 deel in 8°. *Verhalen van een Grootvader*; 3de reeks: 3 deelen, in 18°. 1831. *Verhalen enz.*; 4de reeks: 3 deelen in 18°. *Brieven over de Duivelen*; 1 deel, in 8°. *Laatste reeks der kronijken van Canongate*; 4 deelen, in 8°.

Bij deze lijst dient men nog te voegen: vier deelen *Mengelingen* in onrijm, inhoudende biographische aantekeningen, de levensbeschrijvingen der beroemde romanschrijvers, proeven over het drama en den riddertijd. Bovendien zullen de artikelen, door sir WALTER SCOTT, zoo in onderscheidene *Review's* als in het *Annual van Edinburg* geplaatst, niet minder dan vier octavo-deelen uitmaken. Bij een' herdruk zijner werken is het gebleken, dat hij in den tijd van vier jaren dezelve met niet minder dan den inhoud van zes deelen aan aantekeningen en voorredenen vermeerderd had.

De werken van WALTER SCOTT zijn in bijna alle Europeesche talen overgebracht, en ook het meerendeel dezelve is in het Nederduitsch vertaald.

Behalve door een aantal afbeeldfels, zoo in plaat als anderszins, wordt zijne nagedachtenis tot de nakomelingschap overgebracht, door eenige fraai gegraveerde gedenkpenningen, met zijne beeldtenis, toepasselijke zinnebeelden en opschriften, welke, onder anderen, te vinden zijn, in het Penning- en Muntkabinet der Leidsche Hoogeschool.

S. C. R. Verkorting van *Scriptor*; *scriptis*.

SCUTARI of SCODRA, de hoofdstad van *Opper-Albanië*, welker die der *Illyriërs*, wier koning GENTIUS hier gevangen genomen werd, om te Rome in zegepraal te worden rondgevoerd. Naderhand was zij een twistappel tuschen de Venetianen en Turken. Zij ligt tuschen de *Bojana* en *Drinasfa*, waar beide zich vereenigen, bij het Meer van *Iscondar* of *Labeatis* en wordt door sterke wallen en twee of drie kasteelen verdedigd. *Scutari* is ingevolge hare sterke ligging, de gezonde en drooge lucht, overvloed van voortbrengselen

ten, zoo als: koren, groenten, vruchten, olij, wijn, vlas, hennip, tabak, timmerhout, pik, teer, galnoten, vee (met uitzondering van boter en kaas), zijde, bijenteelt en vischerij; eene der belangrijkste steden van *Turkië*. Zij ligt allerfraaist op eene kleine bergvlakte, boven welke een klein kasteel zich op eene rots verheft. Zij bestaat uit vier kleine steden, door Muzelmannen, Grieksche en Roomsche Christenen, te zamen 18 of 20,000 zielen, bewoond. Behalve den rijkdom aan natuurlijke voortbrengselen, is hier veel handel, scheepsbouw, wapen- en lakenfabrieken. De beide havens der stad zijn *Dulcigno* en *Antivari*, de eerste is een zeeroovers nest, de tweede schijnt eene Italiaansche volkplanting uit de middeneeuwen. Het Pachalik strekt zich tot de Oostersche grenzen in de zee uit, terwijl de Pacha's zoo min als de inwoners van *Scutari* zeer gehoorzaam zijn.

SCUTARI, eene der voorsteden van *Konstantinopel* en berucht wegens haar aandeel in den laatsten Griekschen omwentelings-oorlog, ligt aan de mond van den *Bosporus*, en den ingang der haven aan den Aziatischen oever; zij is, even als *Konstantinopel* op zeven bergen ligt, op zeven heuvels gebouwd, die haar eene schilderachtige vertooning verschaffen. SCUTARI werd in vorige eeuwen door de Perziërs gesticht, en is de plaats, waar alle postboden en karavanen uit *Azië* aankomen en derwaarts vertrekken. De muren, die te voren de stad hielden ingesloten, zijn thans vernietigd. Zij is het verblijf van een der vier *molla's* welke de regtoefening der hoofdstad onder zich verdeelen. Dezelve bevat vele schoone gebouwen, vier moskeën door Sultanen gesticht, en drie door Sultans, welke meest allen een prachtig voorkomen hebben; een klooster der Derwischen, hetwelk veel bezocht wordt, voornamelijk door de pelgrims, welke met de Karavanen uit *Azië* komen. Twee Keizerlijke paleizen en verscheidene Karavancera's, noodzakelijk ter opnemng der menschen, kameelen en koopmansgoederen, welke uit *Azië*, komen bevinden zich hier. De begraafplaats is de grootste en beroemdste van de hoofdstad des Ottomaanschen Rijks, daar de Turken den Scutarischen bodem voor den geheiligden grond van hun Aziatisch vaderland houden. Hierdoor is deze grafplaats rijker aan schoone en met vele spreuken versierde grafzerken, dan alle andere begraafplaatsen; de cypresen, welke dezelve omgeven, zijn de grootste en schoonste van den geheelen omtrek.

SCYLLA en CHARYBDIS. (De eerste wordt thans *Sciglio* genaamd, zijn twee rotsen of klippen aan de straat, welke *Sicilië* van *Italië* scheidt, en waren zeer gevreesd bij de Ouden door de menigvuldige schipbreuken welke er voorvielen. Zij meenden dat te dier plaatse op den grond de zeeopeningen waren, waardoor het water verzwolgen werd: doch thans weet men dat het gewone draaikolken zijn, door tegenstroomen veroorzaakt wordende, welke er tegen aandruischen. Zij liggen acht Italiaansche mijlen van elkander, de eerste tegen over de

kaap *Pelorum* op *Sicilië*, en de tweede bij eene landtong, welke zich naar den kant van *Mesfina* uitstrekt.

SEA-CALE is eene groente, die op het oog veel naar selderij gelijkt, en bijna den smaak van de aspergies heeft; zij wordt sedert eenige jaren veel in *Engeland* verbouwd.

*SEINE (De) Groote rivier in *Frankrijk*, die aan den berg *Tasfelot* 3 $\frac{1}{2}$ mijl van *Dyon* ontspringt, loopt voornamelijk N. W. waarts, wordt van *Troyes* voor schuiten, en van *Rouaan* voor Zeeschepen bevaarbaar, en ontlast zich, na eenen loop van 91 mijlen, zeer breed bij *Marre de Grace* in het Kanaal. Van hare 25 takken zijn de voornaamste: De *Aube*, de *Tonne*, de *Marne* 55 mijlen lang, de *Oise*, die de *Aisne* of *Aine* ontvangt, de *Eure* enz. — Zij is 91 mijlen lang, en bestaat een grongebied van 1240 VM.

SEINTEEKENS of *Wachtwoorden* waren bij de oude Grieken ook in gebruik: in het begin was het sein, en contrafein eenerlei, doch werd naderhand veranderd: bij voorbeeld, wanneer de een zeide „*Jupiter de Verlosser*”, dan gaf de andere ten antwoord „*Neptunus*” ook ging een ander bevelhebber bij de wachten rond, met eene schel in de hand, op welks geluid de schildwacht het antwoord gaf, doch ook deze gewoonte werd afgeschaft.

SELENITEN, een naam welke men aan de veronderstelde inwoners van de maan geeft.

SELEUCIE, eene stad van *Caramaniz* in *Natoliën*, 4 mijlen van de kust en 23 mijlen ten W. van *Tarfis* gelegen. In de zelfde provincie is nog eene stad van dien naam, ten Noorden 33 mijlen van *Perges* liggende. *Seleucie-felber* is eene stad op de kust van *Syrië*, eene mijl van den mond van de *Farfara*, 3 mijlen ten N. van *Antiochië* aan de *Middellandsche Zee*, alwaar *PAULUS* en *BARNABAS* ontscheepten om naar *Cyprus* te gaan. Men vindt aldaar een steenen praalgraf, waarop het beeld van eenen kampvechter geplaatst is.

SELIM III, Turksch Sultan of Keizer, werd geboren in 1761, verheven den 7. van Grasm. 1789, afgezet den 29. van Bloeim. 1807. Reeds onder zijne regering begon het Turksche rijk te verzwakken. De gehechtheid aan de oud-Vaderlandsche gebruiken werd van tijd tot tijd al minder. Gelukkig voor de algemeene beschaving der menscheid nam de afkeer der Turken van de Christenen meer en meer af, eene voorbereiding voor de gelijkstelling van alle gezindheden voor den regter, die in Slagtm. 1839 stand greep.

SELIVRIA, het oude *Selymbria* aan den *Propontis* in *Europisch Turkije*, is thans eene schoon gelegene, maar morsige en arme stad, aan den voet eens steilen heuvels, waarop weleer een kasteel was, thans eene bovenstad, de zetel eens Griekschen Aartsbischofs.

SELKIRK, (ALEXANDER) geboren in 1680 in het landschap *Fife* in *Schotland*, van zijne kindsheid af tot de zeedienst opgevoed, werd door den kapitein STRADLING, wegens eenen tusschen hen ont-

ontstane twist op het eiland *Juan Fernandez*, in de *Zuid-zee*, hetwelk hij aangedaan had om water te halen, aan land gezet, en SELKIRK besloot om liever aldaar te blijven, dan om vergiffenis te vragen. Men liet hem zijne kleederen, zijn bed, een snaphaan, eenig buskruid, kogels en tabak; een bijl, mes, ketel en andere keukengereedschappen, eenen bijbel, eenige godgeleerde boeken en zijne zee-instrumenten. In het eerst sloeg de eenzaamheid dezer woeste en onbewoonde plaats zijnen geest ter neder, doch met den tijd gewende hij er zich aan; hij maakte twee hutten, bedekte dezelve met biezen en omhing ze met geitenvellen; het pimenthout, op dit eiland zeer gemeen, verschaftte hem tevens vuur en licht; toen zijn voorraad verteerd was, oefende hij zich in het jagen op de geiten, waarin hij zeer behendig werd; hij behield er zoo veel van als hij tot zijn voedsel noodig had, en liet de anderen weder loopen, na hen de ooren gespleten of doorboord te hebben; hun vleesch was hem in den beginne een onaangenaam voedsel, omdat hij geen zout had om het mede te bereiden, doch hij gewende er zich aan en vond er eindelijk, met er piment bij te doen, veel smaak in. Zijne kleederen en schoenen versleten door het gedurig gaan; doch hij verharde zoodanig, dat het gemis er van hem geen hinder meer deedt; hij maakte kleederen van geitenvellen; een spijker en riemen van het zelfde leder versprekten hem tot naald en garen, en somtijds vondt hij vermaak in zijnen naam op de boomen te snijden, leerde de wilde katten en jonge geitjes met hem te dansen, de ratten deden hem in den beginne veel hinder aan, doch hij wist de katten te leeren om er hem van te verlossen.

Hij was omtrent dertig jaren oud, toen hij op dit eiland kwam, en na een verblijf van vijf jaren op hetzelfde, begon hij er zelfs genoeg in te vinden. Op zekeren dag aan den oever wandelende, ontdekte hij van verre een Engelsch schip, en dewijl de nacht naderde, ontstak hij een groot vuur. De kapitein van dat schip zondt des anderen daags volk af om dit eiland te gaan bezigtigen; zij bragten SELKIRK met hen terug, doch hij had het gebruik der spraak zoodanig verloren dat hij de woorden slechts ten halve uitsprak, en het bijna onmogelijk was hem te verstaan, doch na verloop van eenige dagen begon hij zich beter uit te drukken. Gewoon zijnde niets dan water te drinken en ongezouten vleesch te eten, weigerde hij alle ander vocht, hetwelk men hem aanboodt, en hij had veel moeite om zich weder aan de scheepskost te gewennen. Hij verhaalde dat hij, gedurende zijn verblijf op het eiland, verscheidene schepen had zien voorbij varen, doch dat er slechts twee, welke hij voor Spaansche hield, waren geankerd, waarvan het volk op hem geschoten, en hem tot in de boschen vervolgd had; dat hij niet geschroomd zoude hebben zich aan Franschen over te geven, maar dat hij zich niet aan de Spanjaarden wilde blootstellen, uit vrees dat zij hem zouden dooden of naar de mijnen verbannen, opdat hij

de bezittingen, welke zij in de *Zuid-zee* hadden, niet aan de vreemde delingen zoude ontdekken. Men wil dat de lotgevallen van dezen man aanleiding tot de zamenstelling van den bekenden roman van *Robinson Crusoe* gegeven zoude hebben.

SELLE, (CHR. GOTTLIEB) werd in het jaar 1748, den 7. van Wijnm., te *Stettin* geboren. In het 6de jaar zijns ouderdoms verloor hij zijnen vader, en zijn stiefvader, de apotheker KOHLER te *Berlijn*, koesterde den wensch, hem tot eenen ijverigen, meer practischen artsenijbereider te vormen: doch de naar wetenschap strevende jongeling begaf zich naar *Göttingen*, waar hij onder WINSBERG, VOGEL, BRENDL, SCHRÖDER, RUSTBEN, LICHTENBERG, MURRAY en anderen, de geneeskunde bestudeerde. In het jaar 1770 verkreeg hij te *Halle* de doctorswaardigheid, en schreef zijne inwijdingsverhandeling, bevattende: *Methodi febrilium naturalis rudimenta*. Zijne voortreffelijke hoedanigheden deden hem weldra het vertrouwen en den naderen omgang met de eerste geleerden te *Berlijn*, verwerven, en zijne letterkundige verdiensten verschaften hem de benoeming, om de aan PAUL I, verloofde prinses van *Darmstadt* als Lijf-arts naar *Petersburg* te vergezellen; daarna werd hij lijf-arts van den lateren aartsbischof van *Gnesen*; later kwam hij naar *Berlijn*, en werd, na zoo vele beletfelen, lijf-arts van FREDERIK den Grooten, na wiens dood hij het zelfde vertrouwen der koninklijke familie genoot. De thans regerende koning benoemde hem in 1798, tot *Director des Medicinisch Chirurg. Collegiums für Wundärzte*. Op den 9. van Slagtemaand 1800 eindigde SELLE zijn roemvol leven aan eene longtering.

SEMENDRIA, de hoofdstad van *Servie*, ligt bij den zamenloop der *Jesfowa* en van den *Donau*, zij wordt door de Turken *Smoldrenogenaamd*, heeft vestingwerken en een kasteel. In 1438 werd zij door de Turken, in 1688 door de Oostenrijkers, in 1690. door de Turken, en in 1717 andermaal door 's keizers troepen veroverd. Zij is thans de zetel van een Aartsbischof of Metropoliët van *Servie*.

* SEMIRAMIS, geboren te *Askalon*, eene stad in *Syrië*, was de vrouw van een der eerste officieren van NINUS, koning van *Babylon*, met wien zij na den dood van haren echtgenoot huwde en eenen zoon verkreeg, welke even als zijn vader werd genaamd. NINUS de Oude stervende, liet haar het beheer des Rijks in handen; zij regeerde met eene zonderlinge wijsheid en staatkunde; doch legde haar zoon tegen haar opstond, de regering neder, en onttrok zich aan de menschen. De Assyriërs vereerden haar na haren dood als eene godin, onder de gedaante eener duif.

SENA GALLICA, tegenwoordig *Sinigaglia*, is eene stad in *Italië*.

SENECA (Toren van) Aldus heet een toren op het eiland *Korffka*, werwaarts deze wijsgeer eenige jaren gebannen werd, en alwaar hij zijn boek *de Consolatione* schreef, hetwelk hij aan zijne moeder HELVIA en aan POLYBIUS opdroeg. Dit boek bevat vele troostgronden voor ongelukkigen.

SR-

SENEGAL, eene groote rivier van *Afrika*, aan welker mond zich een eiland van dien naam bevindt, waarop de Franschen het fort *Saint Louis* gesticht hebben; bij den vrede van *Versailles*, in het jaar 1763, hebben zij hetzelfde, met het land hetwelk zij er bezaten, aan de Engelschen afgestaan; gedurende den oorlog van 1778 namen de Franschen het weder terug, aan wie het bij den vrede van 1783 verbleef. De mond van deze rivier ligt 40 mijlen ten noorden van de *groene kaap*, en de ingang wordt er door eene zandbank moeilijk gemaakt; zij heeft, even als de *Nijl*, geregelde overstromingen, ook vindt men krokodillen in dezelve. De Franschen handelen er in stof, goud en gom. De lucht is aldaar zeer heet en ongezond voor de vreemdelingen.

SENNEFELDER (Aloys), te *Praag* in het jaar 1771 geboren, wordt in *Duitschland* algemeen voor den uitvinder der Lithographie of steendrukkunst gehouden. Schoon de knnstenars en kunstkenners nog wel eens twisten, in hoeverre de Lithographie voor de ware kunst voor- of nadeelig zij; zeker gaat het dat SENNEFELDER het daarin verre heeft gebragt, en dat de Munchensche steendrukkerij, die hij oprigte, en waarin hij tot zijn dood aandeel behield, belangrijke werken heeft voortgebragt, waaronder ook met kleuren gedrukte Lithographiën, die schilderijen in olie verw gelukkig nabootsen. Zijn *Lehrbuch der Lithographie* verscheen in 1819; dat voor de beoefening dier kunst onontbeerlijk geacht wordt. Hij had vroeger veel met geldgebrek en gemis aan aanmoediging te kampen, maar later werd hij door de Beijersche Regering tot Inspecteur van het kadaster benoemd, waardoor hij voorts in zekere aangename onbekrompenheid verkeerde. Hij stierf te *Munchen* den 26. van Sprokkelm. 1834 in den ouderdom van 63 jaren.

SEPIA, eene soort van Spaansche Zeekat, welke het water in beroering brengt om de vischen te verschalken, waarop zij zeer greepig is.

SEPTA, oude benaming van *Ceuta*, eene stad op de Afrikaansche kust tegenover *Gibraltar*.

SEPTEMBER, (De maand) werd bij de oude Grieken *Boëdromion* genaamd.

SERAPIS, eene der voornaamste Godheden bij de Egyptenaren, dezelve werd afgebeeld met eene maat koren op het hoofd, met eenen krans welke stralen uitschiet, en is met ramshoornen voorzien; voor zich heeft zij eenen hoorn des overvloeds, en achter zich eenen drietakkigen schepter, door eene slang omslingerd wordende.

SERES (De stad), welke 18 uren van *Salonika* verwijderd is, onder de oudste steden van *Macedonië* behoort, en vroeger *Sirris* genaamd werd, wordt gewoonlijk door de handelaren van deze schaal bezocht voor den aankoop van de voortbrengselen, welke men aldaar vindt, als katoen, tabak, wol, rijst en granen, en voor het slijten van manufacturen en koloniale waren. In Sprokkelm. heeft er eene jaar-

jaarmarkt plaats, welke de aanzienlijkste van geheel *Rumelle* is, en een groot aantal speculanten tot zich trekt, zelfs van buiten 's lands, uit de naburige staten van *Oostenrijk*.

De haven van *Seres* is *Orphano*, ook genaamd *Tsaiāghrij*, aan de rivier *Strimon*, welke op een half uur afstands in den zeeboezem van *Orphano* of *Contesfa* uitloopt.

Deze haven wordt bezocht door de schepen, die artikelen van uitvoer gaan laden, welke voornamelijk bestaan in wol, katoen en tabak, voor *Triest*, *Livorno*, *Genua* en *Konstantinopel*, en die de mondbehoefsten, welke zij medebrengen, komen losfen, als: gezouten visch, olijven, citroenen en zout, uit de golf van *Smyrna*, den *Archipel* en *Konstantinopel*.

De doorgaande jaarlijksche oogst van *Seres*, daaronder begrepen het aangrenzende grondgebied van *Zihna* en *Drama*, belooft: 60,000 balen katoen (van 60 *occa's* ieder), 100,000 balen tabak (van 55 *occa's* ieder), 100,000 quillots rijst (de quillot bevat 10 *occa's*), 30,000 quillots koorn, 40,000 *occa's* ruwe wol, 15,000 schapenvellen, 5,000 osfenhuiden, 40,000 hazenvellen.

Men kan hier bijvoegen, dat door den Nederlandschen agent te *Salonika* vriendschappelijke betrekkingen zijn aangeknoopt met de Gouverneurs van *Seres*, *Drama*, *Provista*, en *Cavala*, hetgeen de handels-ondernemingen zeer zoude bevorderen, welke de Nederlandsche kooplieden mogten willen beproeven in de provincien van *Macedonie* en *Thracie*.

* **SERVIE.** De bevolking bedraagt thans ruim 990,000 zielen, en neemt snel toe door het zachte klimaat, hetwelk gelijk staat met dat van zuidelijk *Frankrijk* tusschen *Lyon* en *Avignon*. De vruchtbaarheid van den pas ontgonnen bodem, die overal met den plantengroei der Zwitsersche weide bedekt is; de overvloed van rivieren en beken, die, van de bergen afgedaald, door de valleijen heen slingerden, en hier en daar meeren vormen te midden der bosschen; het kappen der wouden, hetwelk, even als in *Amerika*, ruimte voor den ploeg, en onuitputtelijke bouwstoffen voor woningen op zal leveren; de zachte en zuivere zeden des volks, sedert eenige jaren beschermende wetten, reeds door een' helderen weerschijn onzer beste Europeische wetgevingen verlicht; de regten der burgers door plaatselijke vertegenwoordigingen en beraadslagende vergaderingen gewaarborgd; eindelijk de oppermagt, in eene behoorlijke mate gevestigd in de handen van een' man, die zijne zending waardig schijnt, den zoon van Vorst *Milosch*, en welke op zijne nakomelingen zal overgaan; - al deze beginfelen van vrede, beschaving en welvaart beloven de bevolking van *Servië* over eene halve eeuw op verscheidene millioenen te brengen. De Turken, die nog deel aan het bestuur en de bezetting der vestingen hebben, erkennen thans ook na vorst *Milosch* (door het volk in 1829 tot vorst benoemd) deszelfs zoon als opvolger, en handelen regtstreeks met hem; hij heeft eenen senaat en beraadslagende

dis-

distrikts-vergaderingen, door zijnen vader ingesteld, die tot de behandeling en beslissing van 's lands zaken medewerken. De senaat wordt jaarlijks opgeroepen, de korps-afgevaardigden komen in de nabijheid van 's vorsten paleis bijeen, en vergaderen, als de mannen der helden-eeuwen, onder hooge boomen. Het zijn landbouwende en gewapende aartsvaders. Het denkbeeld van God is het eerste in hunne raadgevingen en insgelijks in hunne gevechten. Zij strijden, zij regeren voor hunne altaren, gelijk voor hunne boschen, maar de priesters hebben hier geen' anderen invloed dan omtrent godsdienstige onderwerpen. Het voornaamste gezag behoort aan de krijgsopperhoofden, aan dien erfelijken adel, dien men *Waiwoden* noemt. Het gezag der geestelijken begint niet, dan waar de staat van oorlog heeft opgehouden, en wanneer de vaderlandsche grond zonder tegenspraak aan het eigen volk toebehoort. Tot zoo lang vereert het vaderland bovenal degenen, die het verdedigen, daarna slechts hen, die het beschaven. (Dit onderscheidt de Serviërs van de Montenegrijnen, daar de leeraars tevens de verdedigers des volks zijn). Het land wordt op 920 vierkante Duitsehe mijlen geschat.

De voornaamste bergen zijn de *Czernagora* (Zwarte berg) in het westen des lands, waarvan de zuidelijke voortzetting *Sabor* of *Subar* heet; het uiterste grensgebergte tegen *Bosnië* is de *Medjedniak*. In het midden zijn de *Scheliana* en *Kopanneg*. Ten Oosten des lands loopen, van den *Orbelus*, de bergen *Soucha*, *Mosna*, *Haidukzi* en *Pezka* tot aan den *Donau*, en beknellen en belemmeren met een tegenoverliggenden arm der *Karpathen* dien hoofdstroom. De voornaamste rivieren, behalve den *Donau*, zijn de *Drina*, die de grenzen met *Bosnië* maakt; de westelijke of Servische *Morawa*, die van den *Scardus* komende, de aanzienlijke *Ijbar* opneemt, zijnen loop oostwaarts voortzet en zich bij *Kruschewatz*, met de mede uit den *Scardus* komende oostelijke of Bulgaarsche *Morawa*, die de *Toplitza* en *Nisfava* heeft opgenomen, vereenigt. Beide zetten dan hunnen loop voort tot op een' kleinen afstand van den *Donau*, alwaar zij zich bij het dorp *Malowetz*, weder in twee armen splitsen; de oostelijke, die bij *Koulisch* in den *Donau* valt, behoudt den naam van *Morawa*, de westelijke en kleinste wordt *Jesfawa* genoemd. Gedeeltelijk maakt in *Opper-Servië* deze rivier de grenscheiding met *Bulgarië*; meer noordwaarts doet zulks de *Timak*, die, uit vele verschillende bronnen ontsprongen, zich bij *Jenia* vereenigt en noord-oostwaarts vloeit, om bij *Rakenitz*, niet verre van *Widdin*, zijne wateren in den *Donau* te storten.

Een gedeelte van *Servië* is tijdens den opstand des lands door de Porte van hetzelfde afgescheiden; bij den vrede met *Rusland* is de teruggave wel beloofd, doch, zoo verre wij weten, nog niet geschied. In 1832. drie jaren na den vrede van *Adrianopol*, vond *LA MARTINE* op zijne reis de voorheen Servische stad *Nisfa* nog onder de Turken. Deze stad, aan de *Nisfawa* gelegen, heeft el-

lendige leemen hutten, van welke men de meeste daken met de band kan bereiken. Zij is eene vesting, in eene boven- en benedenstad verdeeld, tusschen welke de rivier loopr. In 1737 werd zij door de Oostenrijkers ingenomen, doch in het volgend jaar weder verloren. Zij is eene aloude stad, en was de geboorteplaats van *CONSTANTIJN den Grooten*, die, door de invoering van het Christendom tot staatsgodsdienst, en door de stichting van *Konstantinopel* als nieuwe hoofdstad des Rijks, de gedaante der wereld veranderd heeft. Ook had hij die stad verfraaid en verrijkt, waarvan echter niets meer te vinden is. Omtrent een uur van de stad zag *LA MARTINE* een gedenkstuk van een' afschuwelijken aard, schijnbaar een grooten toren van wit marmer, maar van menschenchedels opgericht! het waren de hoofden van niet minder dan 15,000 Serviers voor de vrijheid van hun vaderland gevallen, van welke een snoode Pacha zulk een gedenkteekeu had gesticht, op de plaats waar het slagveld geweest was. *Kruchewatz*- of *Kragojevatz*, bij de Turken *Aladsja-hisar*, ligt in een dal, gevormd door den loop der Oost- en West-*Morawa*, die elkander hier ontmoeten, het dal wordt door *MALTE BRUN Middel-Serwā* genaamd. *Kruschewatz* is bevestigd, volkrijk, en thans de zetel van het hooge gerechtshof, en van eene hoogere krijgsschool. *Ufinza* of *Ufitza*, waar die vlakke met de grensgebergten van *Bosnië* ophoudt, ligt in een heerlijk dal vol boomgaarden, waar de beste kerfen des lands groeijen; hare ligging, bij de bronnen der West-*Morawa*, geeft veel naar die van *Mekka*. Zij heeft muren, een kasteel, onderscheidene Grieksche kerken en omtrent 6,000 inwoners. *Nova-Berda*, geheel in het Zuiden des lands, tusschen den *Orbelus* en *Scardus*, heeft zilver- en *Saphina* ijzermijnen, de Romeinen moeten er zelfs goud hebben gevonden. *Nova-Berda* heeft een bevestigd kasteel. Geheel ten zuiden, en ook nog Turksch, is de aanzienlijke handelsstad en vesting *Pristina*, aan de Bosnische grenzen, met 2,000 huizen en 10,000 inwoners, de zetel eens Griekschen Aartsbischofs, en in de nabijheid het klooster *Drafschanitza*. *Veldschterin* is de zetel eens Turkschen *Sandjaks*; *Toplitza* heeft warme baden. *Valliova* aan de *Koloubra*, over welke drie bruggen geleiden, is een plek met zeer druk bezochte markten, 9 Moskeën, 4 Grieksche kerken en 2 baden. *Orkup*, het oude *Prekopia*, drijft eenigen handel. In *Kratowo* (*Kralowa*) moeten eenige Servische Koningen begraven liggen.

Volgen wij nu in het Noorden des lands den loop van den *Donau*, zoo ontmoeten wij eerst, aan eene kromte van die rivier ten Zuiden van het moeras *Schumie*, de vesting *Schabatza*. Zij is als grensplaats door de Turken gebouwd, werd echter weldra door *MATTHIAS CORVINUS* koning van *Hongarije* veroverd, bleef 36 jaren lang in het bezit der Christenen; toen werd zij door de Turken heroverd; zij werd in 1717 door prins *EUGENIUS* en in 1788 door keizer *JOSEPH II* ingenomen. Van hier strekt zich langs den *Donau* eene onafgebrokene vlakke uit, door vele kleine rivieren bespoeld. Bij *Ayalla* of *Haloga*, een slot
op

op eenen hoogen heuvel, daalt een vrij aanzienlijke bergrug naar den *Donau* af. Twee uren meer Noordwaarts aan den mond der *Save* in den *Donau* ligt de gewigtige bergvesting *Belgrado*, weleer de hoofdstad der Christenheid ten Zuidoosten en thans van het Turksche Rijk ten Noordwesten, en nog met het naburige Oostenrijksche *Semlin* de stapelplaats van den handel tusschen het Oostenrijksche en Turksche gebied en *Servie*. *Belgrado* is zeer dikwijls belegerd geweest en van den een aan den anderen overgegaan; zoodat het tegenwoordige als uit zijne asch te voorschijn is gekomen en veel heerlijk. Het bestaat uit drie deelen: 1) de *bovenstad* op eene rotsige hoogte en die eigenlijk de vesting uitmaakt, met het paleis van den Pacha, eene schoone Moské, en buiten den hoofdmuur eene geweerfabriek; 2) de *waterstad* aan den *Donau*, die mede muren heeft, waarin een paleis voor een' Griekschen bisschop, 14 Moskéen, kazernes, het tuighuis en tolkantoor is; dit laatste zou jaarlijks wel meer dan 100,000 rijkdaalders opbrengen; 3) de *Raitsen-* of *Serviersstad* ten Westen aan de *Save*, insgelijks met muren en paalwerk omgeven en de eigenlijke woonplaats der kooplieden, met vele Moskéen en kerken, 2 fraaije bazars, 12 baden, enz. Dit gedeelte wordt ook wel eens als voorstad beschouwd; buitendien heeft men nog eene voorstad ten O. en Z. genoemd *Palanka*. Tegenover de *Raitsenstad* ligt het zoogenoemde *Heidens* of *Zigeuner-Eiland*. Behalve den aanzienlijken handel, heeft *Belgrado* ook nog fabrieken, en men schat hare geheele bevolking, met de bezetting er bij, op bijna 40,000 zielen.

Semendria ligt bij den zamenloop der *Jesfoa* en van den *Donau*, door de Turken *Smedren* genaamd, is thans de hoofdstad der Servische natie, met vestingwerken en een kasteel. Zij is de zetel van eenen Aartsbischop of Metropoliet van *Servie*. Tusschen de *Jesfoa* en *Morawa* is de schans *Hasfan Palanka*, met een bad en eene gezondheidsbron. Verder op 3 uren van den mond der *Morawa*, ligt het vlek *Pasjarowitz*, beroemd geworden door den vrede van 1718. Eindelijk, geheel in den Noordoosthoek des lands, vindt men *Nieuw-Orsowa*, op een eiland in den *Donau*, tegenover het Oostenrijksche *Oud Orsowa*, als grensvesting gesticht. Van hier af droeg de *Donau* bij de Ouden den naam van den *Ister*.

* **SERVIUS TULLIUS**, de vijfde koning van *Rome*, na **ROMULUS**, in het 175ste jaar van *Rome*, 573 jaren voor **CHRISTUS**, zonder de toestemming van het volk of den raad, tot het oppergezag zijnde gekomen, deed, om 's volks gunst te winnen, alle schulden van bijzondere personen met zijn eigen geld betalen, en kondigde een plakaat af, waarbij hij gebood dat allen, welke zich landerijen, het gemeen toebehoorende, hadden toegeëigend, dezelve terug zouden geven, en gelastte de Romeinsche burgers, welke er geene hadden, er om te komen verzoeken. Hij stichtte tempels, behaalde overwinningen op de *Hetruriërs*, op de *Vejers* en andere naburige volken, welke de wapenen tegen de republiek hadden opgevat, en
maak

maakte verscheidene nuttige veranderingen in den staat, alsmede in het heffen der schattingen en in de volksvergaderingen, verdeelde het volk in wijken, in ordeningen en in centuriën; bragt de Censur en Custrum in werking, huwde zijne dochters aan de kleinzonen van TARQUINIUS uit; gaf aan de vrijelingen (*libertini*) het regt van romeinsche burgers, sllde de oproerige gemoederen der Latijnen; en werd eindelijk, aan de staatzucht zijner kinderen opgeofferd, vermoord, en zijn lijk onder den wagen van zijne dochter verpletterd. TARQUINIUS *de Trotsche*, een van zijne schoonzons, volgde hem op.

SESTOS (De rivier de) in *Afrika*, welke haren naam aan twee dorpen en aan een koningrijk heeft gegeven, welke dorpen de francken het *grootte* en *kleine Parijs* noemen. Zij hadden er voorheen eene grondstichting, doch werden er door de Portugezen van verjaagd, en deze op hunne beurt door de Engelschen en Nederlanders. Het land daaromstreeks brengt veel rijst en peper op.

SEYCHELLES (De) tuschen de 4° en 5° graad zuiderbreedte gelegen, vormen eenen talrijken groep van eilanden; zij bestaan uit niet veel meer dan rotfen, uit een roodachtig graniet zamengesteld, beneden welke eenige zeedieren, kalkachtige aanslijkingen hebben daargesteld. Zij zijn door elkander laag; eenige zeeplanten, onderscheidene palmboomen, onder welke de reusachtige kokosboom, maken nagenoeg het eenige groen van deze aanspoelingen uit. *Mahé* en *Praslin* zijn de voornaamste dezer eilanden, het tweede, sedert kort meer algemeen bekend, is het eigenlijke vaderland van den zeekokosboom. Onderscheidene vaartuigen van *Mauritius* komen op *Praslin* (naar den hertog van PRASLIN genaamd), *Diego-Garcias* en anderen, handel drijven en kokosnoten halen, om uit dezelve olie te vervaardigen. *Mahé* biedt evenwel zoo vele kokosnoten niet aan, maar is daarentegen bijzonder vruchtbaar. De kruidnagelboom groeit hier vrij wel; de nagelen, die zij voorbrengt, zijn oneindig beter dan die van *Mauritius* en *Bourbon*. De nabijheid van *Madagaskar* voorziet de inwoners gemakkelijk in hunne behoefte aan rijst. Deze bestaan voornamelijk uit eenige familien blanken, met hunne slaven, die van *Mauritius* zich hier gevestigd hebben, in het geheel nagenoeg 300 personen, en wel voor den laatsten Engelschen oorlog. Eenige slechte batterijen beschermen de kust.

SHAWLS, (Cachemire of *Fermajks*) behooren tot de prachtigste en duurste voorwerpen van opschik. Gewoonlijk zijn die echte cachemire Shawls, die in *Europa* komen, in *Indië* reeds gedragen geworden, en doortrokken met het zweet van eene fraaije Bajadere, of van eenen ouden Nabob. Dezelve zijn gewoonlijk van fraaije teekening, van eenen goeden smaak, van levendige, afwisselende en nimmer terugkeerende kleuren. Om de Fransche nijverheid aan te moedigen is de invoer der Indische Shawls aldaar op verbeurdverklaring verboden. In 1833 had de kabinetsecourzier CASEL eenige allerprachtigste Shawls te *Petersburg*, van eenen daar juist aangekomen

men Perzifchen koopman gekocht, te gelijk met pelterfjen, marokijnen toques, Turksche tabak, pantoffels en onder anderen ook nog eenen zeer fraaijen fcharlaken en hermelijnen mantel. Hij wilde dit alles ter fhuik in *Frankrijk* voeren, doch werd aan het toikan-toor van *Blancmifseron* aangehouden. In Slagtmaand 1833 werden gemelde goederen, die verbeurd verklaard waren geworden, aldaar verkocht, in tegenwoordigheid van een aantal hoogst fatfoenlijke lieden, zoo als flechts weinig op openbare verkoopingën verfchijuen; een witte vierkante Shawl werd voor 2600 fr. verkocht, een lange dito ligt blaauw voor 3400 fr., een zwarte voor 5475 fr., een groene voor 3850 fr., een donker blaauwe voor 1600 fr. enz. enz. in het geheel 11 ftuks voor 38,275 fr. De Franfche fabrikanten waren voor den verkoop niet in gebreke gebleven om kundige teekenaars te zenden, ten einde de teekeningen en de kleuren dezer cachemire Shawls na te maken, zoodat het waarfchijnlijk is, dat zij thans ook Shawls van die kleuren en die teekeningen zullen leveren.

SHEBAT, benaming der vijfde maand van het burgerlijk jaar der Joden; deze maand heeft 30 dagen, en begint in Louwmaand.

SHENDIJ. Stad van *Nubië*, op een fchierelland tufchen den *Nijl*, de *Atbara* en *Abyssinië*, met 900 leemen hutten en 6 à 7000 inwoners. Voorheen was zij zeer bloeiend, doch is door de Egyptenaars zeer verwoest; hierbij lag *Meroë*. Het gewone geld te *Shendij* is hetzelfde als dat te *Berber*, te weten *Dhourra* en *Dammour*. Slaven en kameelen worden algemeen met Spaanfche matten, of dollars gekocht, of geheele partijen flaven worden verhandeld voor Egyptifche en Souakifche koopwaren. Van dollars gaan die alleen, welke in *Spanje* geflagen zijn; en van deze worden geene aangenomen, dan die het opfchrift van CAROLUS IIII dragen; deze letters en telletters moeten op de Mat zigbaar wezen, om dezelve voor hare volle waarde gangbaar te doen zijn. Men zegt daar, dat de dollars met CAROLUS III minder waarde moeten hebben, dewijl er flechts drie fchrapjes op ftaan, waardoor zij een zesde minder dan hunne wezenlijke waarde gefchat worden. De matten der FERDINAND's verliezen een derde. Oostenrijksche dollars worden in het geheel niet aangenomen. Gedurende mijn verblijf te *Shendij*, zegt een reiziger, vond ik een fmid heimelijk bezig met nog eene I te graveren op de maten van KAREL III, waarvoor hij twee maten *dhourra* per dollar ontving. Deze onderscheiding ten opzigte der getalletters, zeide men dat het eerst door Bedouinen gemaakt was. Daar het bij alle kooplieden te *Shendij* bekend is, vloeit daaruit weinig ongemak voort. Gouden munten zijn niet in omloop. Zie verder over deze ftad, BURCKHARDT's *Travels in Nubia*.

* SIAM. Dit rijk ftrekt zich van 5° tot 18° noorderbreedte uit; deszelfs natuurlijke breedte is zeer ongelijk, het is ten Zuiden smal, en ten Noorden tamelijk breed; ten Zuiden is het bepaald door het

ALGEM. AANHANGS. V. c.

M

land van onderscheidene Maleidische volkstammen, ten Noorden door *Laos*, een weinig bekend schoon zeer uitgebreid land, ten Oosten door *Cambodje* en ten Westen door de Zee en de koninkrijken *Ava* en *Pegu*. Na dat *Juthia* door de Birmans vernield is geworden, is *Bangkok* de hoofdstad, en ligt bijna in het midden van het rijk.

Het luchtgestel van *Siam* is heet, op sommige tijden zelfs benaauwend; eene aanhoudende en overvloedige uitwaseming verzwakt derwijze het ligchaam, dat men den moed niet heeft eenige beweging te nemen. Men begint eerst te leven, wanneer de zon het toppunt nadert; alsdan bedekt zich de hemel met wolken, die gedurende verscheiden maanden een onmetelijk zonnescherp vormen, en de dampkring wordt alsdan door overvloedige regens verfrist. Deze wolken volgen de zon altijd van het Noorden naar het Zuiden, tot nabij den 20^e graad van breedte. Het begin en het einde van dit regensafloen kondigen zich met vreesfelijke donderbuijen aan: naar mate de bliksem uitbarst, wordt de lucht stiller.

De rivieren overschrijden hunne oevers op gezette tijden, ten minste eenmaal in het jaar. Die van *Bangkok* levert een zonderling verschijnsel op, zij overtreedt hare oevers slechts eene maand na dat de regens hebben opgehouden; naar mate haar water aanzwellt, wordt het helder; bij het zakken wordt het drabbig.

Aan het einde van den *Siamschen golf* verschijnen de ebbe en de vloed in eene omgekeerde verhouding met die van *Europa*. De hoogste vloed heeft plaats in Slagtm., en de laagste in Bloeim. Vloed en ebbe worden slechts eenmaal in de vier en twintig uren waargenomen.

Het koninkrijk *Siam* is een plat land, het bestaat uit zeer uitgestrekte vlakten, die met wouden en moerasfige meeren bedekt zijn. Enkele bergen en heuvelen maken hier en daar eene afwisseling in de eentonigheid van dit gezigt. De plantengroei is op de verhevene plaatsen krachtig, maar zwak in de waterige vlakten; de boomen blijven onafgebroken met hunne bladeren prijken; naar mate de oude bladeren afvallen, komen de nieuwe te voorschijn. De wouden zijn rijk aan timmerhout, er zijn verbazende hoge boomen; zeer weinige dragen eetbare vruchten, de meeste zijn wrang en ongezonder.

De bosschen en meeren zijn met wilde dieren en vogelen vervuld, die in *Europa* onbekend zijn; het geluid van deze laatste is onaangenaam, en anders niet dan een akelig, eentonig krasen en kwaken; de meest voorkomende soorten van vogelen zijn paauwen, kakatoe's, papegaaijen van allerlei kleuren, de roode en de witte met groen geschakeerde kolibri; de wilde haan en hen zijn volkomen gelijk aan die van *Europa*; om den wilden haan te vangen, plaatst men op een afgelegen oord een tammen haan midden in een gespannen net; de wilde haan schiet oogenblikkelijk toe, om met den anderen te vechten; de jager, die op eenigen afstand achter de struiken verborgen is, trekt aan een touw, waardoor het net nedergeslagen en de beide kampvechters gevangen worden.

Men

Men vindt ook pauwen, die zeer goed om te eten zijn, als ook fraaije zwarte zwanen. Onder de vogels, die ter oorzaak van hunne grootte merkwaardig zijn, onderscheidt men dien, welke de Siamezen *Noc-ariam* noemen; wanneer hij loopt, verheft zijn kop zich ten minste zeven voet boven den grond, hij heeft eene evenredige dikte, zijne vederen zijn aschgrauw, sommige hebben een' rooden hals en rug, zijn hoofd is zoo groot als dat van eenen mensch, zijn snabel is twee voet lang en kegelvormig; somtijds verheft hij zich zoo hoog in de lucht dat het oog hem niet meer ontwaren kan, maar zijn doordringende kriegschende stem duidt zijne nabijheid aan; zijn voedsel bestaat slechts uit granen en kruiden, zijne eijeren gelijken naar die van den struisvogel; hij is op *Siam* zeer gemeen, niet zeer wild, en hij zwerft dikwerf rondom afgelegene woonhuizen.

De roofvogel *Nocca-foen* heeft eene eigenaardige begaafdheid om zich zijn levensonderhoud te verschaffen; wanneer hij met weinig voordeel op de jacht is geweest, tast hij dengier aan, vat hem bij de keel, en dwingt hem een gedeelte van zijn genoten voedsel uit te werpen, om het met zijnen aanvaller te deelen. Dit wonderlijk gevecht wordt dagelijks in de omstreken van *Bangkok* gezien.

De merkwaardigste viervoetige dieren, welke de wouden en bosschen bewonen, zijn apen van allerlei soort en grootte, van den kleinen slingerap tot den orang-oetang of boschmensch. Men vindt er ook nu en dan eene soort van groote apen, die zeer gevaarlijk zijn. Wanneer een van hen eenen mensch ontmoet, vat hij dien bij den arm, begint schaterend, met gesloten oogen te lagchen, knijpt hem dan onverhoeds de keel toe, en brengt hem dus verraderlijk om het leven. Ook wagen de inlanders zich nimmer in het woud, zonder een stuk bamboes, bij wijze van schild, om den linker arm, en een' scherpen kris of dolk in de rechterhand te dragen, om dezen ap in tijds te doorsteken, indien hij hen mogt aanvallen.

Er is nog eene andere soort van apen, die geene twee schreden voorwaarts kunnen gaan, maar zeer gemakkelijk van den eenen boom op den anderen kunnen springen, waaraan zij dan met hunne voorpooten blijven hangen.

Sedert eenige jaren heeft men in sommige streken van het koninkrijk *Siam* een buitengewoon en tot heden toe geheel onbekend viervoetig dier, zoo groot als een buffel, gezien; zijn hoofd gelijkt naar dat van eenen orang-oetang, het heeft eenen langen, dikken staart, roode hals en schouders, en het overige van zijn ligchaam is zwart; zijne stem gelijkt naar het gebrul van den leeuw; alle wilde dieren, ook de tijger, ontvlugten zijne tegenwoordigheid. Voor eenige jaren heeft men in *Siam* zulk een dier gedood, men geloofte dat het dier uit *China* afkomstig is.

Wijders vindt men in de bosschen ook nog gazellen, wilde bokken en stieren, buffels, Europeesche beeren, Canadafche zwarte beeren; ook zijn er wilde zwijnen, rhinocerosen en eenhoorns, van welke

laatste foort van dieren het bestaan zoolang betwist en betwijfeld is geworden. (Men heeft ook eenhoorns in de bovenlanden van *Palembang* op *Sumatra* gezien). Eenige jagers hebben den kop van eenen eenhoorn te *Pinaug* gebragt; hij is veel grooter dan de kop van eenen os; de hoorn staat op het voorhoofd, en is opwaarts gerigt. Dit dier loopt altijd in eene regte lijn, met onverwachte sprongen voorwaarts. De stijfheid van zijne rugwervelen maakt het hem moeilijk zich om te draaijen; zelfs kan hij bezwaarlijk stil staan, wanneer hij zijnen loop genomen heeft. Boomen van matige dikte, welke zijnen loop belemmeren, werpt hij met zijnen hoorn neder of verbrijzelt ze met zijne tanden.

Maar van alle viervoetige dieren, welke *Siam* oplevert, is de olifant het merkwaardigste en het nuttigste; hij bereikt van 9 tot 13 voeten hoogte; zijne slaglanden zijn 5 tot 6 voeten lang, en hebben 15 duimen diameter aan het beneden einde (1). De olifant is in zijnen natuurlijken staat zeer wild; zoo hij den wandelaar bereikt, heft hij hem met zijnen tromp in de hoogte, werpt hem tegen den grond, doorboort hem met zijne slaglanden, of verplettert hem onder zijne voeten. Somsdels delft hij eenen kuil in het zand en begraaft er hem levend in. Het is niet altijd raadzaam op eenen boom te klimmen om zijne woede te ontgaan. Zoo die boom niet zeer dik is werpt de olifant hem omverre; kan hij dit niet, zoo begint hij vreesfelijk te brullen, en weldra komen eene menigte dezer dieren aanloopen, die hunne trompen met water vullen, den boom daarmede aan zijnen voet besproeijen en dien ten laatste met wortel en al uit den grond rukken. Getemd zijnde, is de olifant het zachtzinnigste, leerzaamste en schranderste van alle dieren; aan de poort van het paleis des keizers te *Bangkok* staat een olifant, aan welke men een grooten ketel vol rijstsoep met eenen lepel voorzet; het dier vat den lepel met zijnen tromp, en deelt daarmede aan alle voorbijgaande *Talapains* (Siamsche bedelmonniken) soep uit. Op reis eet de olifant bij den dag zeer weinig, maar den ganschen nacht vult hij zijne maag met hooi, met boombladen, met rijst en met suikerriet, waarvan hij een groot liefhebber is, als ook van sterke dranken, doch men moet zich zorgvuldig wachten hem die te geven, alzo eene kleine hoeveelheid het dier beschonken maakt, in welk geval het zeer kwaad aardig wordt en zijnen meester niet meer kent. Wanneer de olifant vermoeid is, slaat hij met zijnen tromp tegen den grond, en brengt een geluid voort als van eenen waldhoren, waardoor hij zijnen geleider te kennen geeft dat het tijd is om rust te nemen. Er zijn enkele witte olifanten, die zeer geacht en uitsluitend voor den keizer bewaard worden.

In het Koninkrijk *Siam* vindt men drie soorten van tijgers. De

groot-

(1) Naarmate van hunne grootte en zwaarte, zijn deze slaglanden kostbaarder. De grootste wegen tot 100 Ned. ponden en worden het stuk tot 250 à 300 piasters ver-
kecht; tanden van 50 Ned. ponden gelden slechts 100 piasters, hetwelk naar evenredigheid per pond elpenbeen minder is.

groote is de *Sua-krong*, wlen's huid rood, wlt, geel en zwart gestreept is; deze tijger is de bloedgierigste van allen. De *Sua-dang* is zoo groot als een bulhond, zijne huid is met kleine zwarte, gele en witte vlekken bezaaid; hij vlugt op het zien van een' mensch. De derde soort heeft eene huid als die van eene grijze kat, en de grootte van een' gewonen hond; hij leeft van gevogelte en vischen, en wordt *Sua-plang* genoemd. Deze tijgers kunnen geene andere boomen, dan die met een' hellenden stam, beklimmen.

Eekborens worden er in menigte gevonden, onder andere eene soort, die met een zeker vlies, dat zij aan de beide zijden van hunne ooren ontplooijen, half vliegende van den eenen boom op den anderen springen.

Er is ook eene soort van rat zoo groot als katten; men maakt ze tam om ze tot de uitroeijing van muizen en infekten te doen strekken, op welk ongedierte deze ratten zeer verlekkerd zijn.

Kruipend gedierte is in het koninkrijk *Siam* zeer menigvuldig. Voornamelijk onderscheidt men er de *Sjalin* of eene kleine hagedisch, die om sneller te loopen, kleine vleugels of vliezen uitspreidt, welke zij aan de beide kanten van de borst heeft; de *takié*, welke de Siamezen eten; de *ilias*, een bewoner der wouden, die bijna drie voeten lengte heeft; en de *takoem*, die van 8 tot 10 voeten lang is, in de wildernissen leeft, maar niet kwaadaardig is; hij poogt de uijers der koeijen, geiten en buffels uit te zuigen; het is volkomen de zelfde soort, als de *iguana* van *Amerika*, welke men ook in de omtrekken van het meer van *Couro* in *Italie* vindt. Deze hagedisch heeft eene afzigtelijke gedaante, hare huid is donkerbruin met grijze vlakken onder aan den buik; een vlies verheft zich als een' kam van den kop tot aan den staart, ter hoogte van 3 tot 4 duimen. De Indianen gelooven dat dit dier den mensch, alleen door hem aan te staren, doodden kan; het heeft slechts beenachtig tandvleesch, maar geene tanden.

Eindelijk vindt men ook in de rivieren, meeren en poelen verschillende soorten van krokodillen; de rivier van *Bangkok* bevat er eene menigte; ook de haaijen zwemmen uit zee een groot eindweegs die rivier op.

Slangen zijn in *Siam* niet minder talrijk, en schier alle soorten zijn vergiftig. Men onderscheidt voornamelijk de volgende:

1. De *Ngoe-luam*. (*Ngoe* beteekent slang in de Siamesche taal). Dit is de groote waarzeggende slang. Zij is niet vergiftig, en wacht hare prooi op den grond in de wildernissen af; zij wikkelt die in hare lange kronkelingen (want de *Ngoe-luam* is dikwijls 20 tot 25 voet breed, met 5 duim diameter); zij verbrijzelt en kneedt, als 't ware, hare prooi tot een deeg, hetwelk zij dan inslikt. Haar bek en keel kunnen eene verbazende uitzetting ondergaan.

2. De *Ngoe-xang*, dat is te zeggen, olifant-slang, omdat haar staart naar dien van den olifant gelijk, heeft de kleur van gelooide leder; zij is even zoo dik, maar niet zoo lang als de voorgaande, en insgelijks zonder vergif.

3. De *Ngoe-kon-kop*, eene slang van matige grootte, wit en zwart gemarmerd. Haar beet kan genezen worden, maar indien zij met den angel steekt, waarmede haar staart, gelijk die van den schorpioen, voorzien is, gevoelt men eene plotselinge verdooving, men wordt door eene ijselijke koude overvallen, en de dood volgt schier zonder tijdsverloop.

4. De *Ngoe-Sai*, dat is vuur-slang, heeft een venijn dat eenen inwendigen gloed als vuur, en eenen snellen dood veroorzaakt. Het vleesch wordt aanstonds zwart, als of het verbrand of door koud-vuur verteerd ware.

5. De *Ngoe-fam-lian*, dat wil zeggen driehoekige slang, omdat zij deze gedaante heeft, zij is zeer giftig en des nachts nog gevaarlijker dan bij dag. Zij valt den genen aan, die een licht of fakkel draagt.

6. De *Ngoe-hau* of blaffende slang; deze is eene soort van ratel-slang, die zeer vergiftig is, en waarvan de beet onverwijd een' pijnlijken dood veroorzaakt, indien men den lijder geene oogenblikkelijke hulp toebrengt.

7. De *Ngoe-nion-kai* of slang met een hanekam, is merkwaardig door een vlies, hetwelk op haar hoofd, als een' hanekam prijkt. Zij is eene der giftigste slangen van het land.

8. De *Ngoe-fong-travan* of de zonnestralen-slang, is de fraaiste en gevaarlijkste van allen; zij is omtrent twee voet lang, hemelsblauw van kleur met eenen paarschen wederfchijn; in den zonneschijn schittert zij als kristal; hare schubben schieten aanhoudend kleine lichtstrepn uit, gelijk de stralen der zon. Des nachts verliest deze slang haren glans.

9. De *Ngoe-pling* of bloedzuiger-slang; deze heeft slechts 4 duim lengte; zij bewoont de moerassen, en haar beet is doodelijk.

10. De *Ngoe-kiang-khoe* of de slang die den mensch aanvalt; zij wikkelt zich om zijnen hals en wort hem. Deze slang wordt aan het strand der zee gevonden.

11. De *Ngoe-sing*, eene slang die niet giftig is; wanneer zij een mensch of een dier ontmoet, kromt zij zich als eenen hoepel en rolt er naar toe; zoo zij hem bereikt, geeft zij hem een duchtigen zweepslag met haren langen staart, en vervolgt dan haren rollenden loop. Deze soort van slangen gelijkt naar die der zoogenaamde hoepelslangen van het eiland *Ceylon*, die van het vleesch van doode dieren leeft, en met hevige staartslagen de andere dieren verdrijft, welke haar hare prooi willen betwisten.

12. De *Ngoe-samelang*, eene zeeslang, waarvan het vergif eenen doodelijken slaap verwekt, indien men den gebeten' persoon niet onafgebroken slapeloos en in beweging houdt. Deze slang schiet loodregt naar beneden, en komt op dezelfde wijze, gelijk een' paal, weder boven water.

Voor al in het regenseizoen en tijdens overstromingen zijn de slangen

gen hier zeer menigvuldig. Er zijn er, die tegen de boomen opklommen om zich voor het water te beveiligen; het is een verschrikkelijk schouwspel eenen boom te zien, die geheel van zijne bladeren ontbloot en met deze afschuwelijke dieren bedekt is, welke in duizenderlei bogten elkander doorkruisen.

De Birmannen zijn te *Bangkok*, hetgeen de Psyllen in *Egypte* waren, zij spelen met deze slangen en laten hen allerlei kunsten verrigten (1).

Onder de insecten onderscheidt men zwarte schorpioenen, die 4 tot 5 duimen lang zijn, en gele, die de lengte van 8 tot 10 duimen hebben. Zij zijn bij uitstek giftig.

Er zijn bijen, welke naar die van *Europa* gelijken; men verzamelt de honig en het was, welke zij in de hollen der boomstammen bereiden.

De *Inghoï* is eene glinsterende vlieg, die des nachts in de boschen licht van zich geeft. De *Moskieten* vliegen bij duizenden rond, en zijn zeer lastig. Er zijn groote zwarte mieren, die in de huizen eene verbazende verwoesting kunnen aanrigten, en vooral de boeken vernielen. Men moet de pooten van boekenkasten in gevulde waterbakken plaatsen om de mieren den ingang te beletten. De *Talapoins* bewaren hunne gebedenboeken in een klein gebouw, 't welk op palen, geheel afgezonderd, midden in een meer gebouwd is.

In het koninkrijk *Siam* bestaan geene Europeesche boomen, uitgezonderd de oranje- en citroenboom; maar men vindt er den palmboom, den kokosboom, den sago, den dreka, den tonrun, op welks bladen de *Talapoins* hunne godsdienstige instellingen schrijven, den tamarinde, den muskaarnootenboom, den kruidnagelboom, den kakaoboom, de koffij, de kaneel, de thee, de peper, en verscheiden andere Molukische voortbrengselen. De omstreken van *Bangkok* leveren eene soort van druiven op, waarvan men het sap met suiker laat gisten, en aldus eenen drank voortbrengt, die veel naar Cyprischen wijn gelijkt. Er zijn trossen, die tot achttien fleschen wijn geven. De *Vausser*, een natuurkundige, heeft er pitten van naar *Frankrijk* overgebracht.

Men vindt er ook den katoenheester, den casfia-boom, die naar de acacia gelijkt, en den boom, die de pompelmoesfen voortbrengt, zijnde eene soort van chinaas-appelen die zeer smakelijk, sappig en zoo groot als een meloen zijn; het arendshout verspreidt een' welriekenden geur en is zeer gezocht.

De vruchtboomen zijn er talrijker, dan in *Europa*: maar de vruchten, welke zij voortbrengen, zijn, met uitzondering van vier of vijf soorten, van minder goede hoedanigheid, dan het ooft in *Europa*. Doorgaans hebben zij eenen wrangen en lasten smaak.

Onder de plantgewassen, die onderscheiding verdienen, telt men den

ba-

(1) Giftige slangen, welke hiertoe afgerigt worden, heeft men vooraf van hunnen angel beroofd.

banaan- of pisangboom, het suikerriet, den betel of pinang, een peperachtig gewas, hetwelk de inboorlingen altijd in den mond hebben; zij bestrijken de pinangbladen met kalk, en voegen daarbij een weinig *areka* (*areca catechu* of *terra japonica*) en tabak. Voor eenen Europeaan is niets walgelijker, dan de Indianen dit mengsel te zien kauwen, en hen aanhoudend een bloedkleurig speeksel te zien uitwerpen.

De *Borapet* is eene zonderlinge parasite plant, die als 't ware in de lucht groeit, en van de boomen nederhangt, zonder zich, even als het klimop, daaraan vast te hechten; de wortels zijn gewoonlijk vier voeten boven den grond verheven. Het is een slingergewas, waarvan verscheiden soorten bestaan.

De Europeesche moeskruiden komen in *Siam* gebrekkig voort, maar men vindt er vele tafelgroenten, die bij ons onbekend zijn. Ook zijn er nog andere graangewassen dan rijst, welke men er opzettelijk aanplant. De rijstvelden in de omstreken van *Bangkok* worden dikwijls oversloofd, maar de rijstplant verheft zich altijd boven het water. Indien de rivier plotseling twee of drie voeten aanzwelt, groeit de rijst even zoo hoog in den tijd van twaalf uren. Dit graan maakt het voornaamste voedsel van den Indiaan uit. Niets is eenvoudiger dan zijne wijze van toebereiding; de rijst wordt in eenen pot met een weinig water op het vuur gezet, en zoodra de korrels opzwellen, wordt zij van het vuur genomen en met een weinig zout genuttigd.

Men plant ook eene soort van gierst, die tamelijk goed is, en het *maïs* of Turksche koren, hetwelk de Indianen zeer jong in den halm afplukken en geroost eten. Tarwe groeit in *Siam* slecht en wordt gewoonlijk door de mieren en kakkerlakken vernield.

Aanzienlijke en vermogende lieden kweken bloemen aan; er zijn slechts weinige soorten die een' aangename geur hebben; maar daarentegen verspreiden sommige bloesems, gelijk die van den muskaatnootboom, van den kruidnagelboom en van den oranjeboom, een' liefselijken reuk tot op meer dan eene mijl in zee.

Men vindt er weinige vergiftige planten. Onder deze behoort de *Mai-fac*, een boom die aan de oevers van de meer en groeit, welker water door zijne afgevallene bladen vergiftigd wordt; het is zeer gevaarlijk het water van beeken of bronnen te drinken, in welker nabijheid zich deze soort van boomen bevinden.

De *Bangtan* is eene soort van slingergewas, waarvan het blad naar dat van den wijnrank gelijkt; dit blad heeft eenen vuur-rooden rand, waarin een zeer vergiftig sap is, hetwelk reeds door enkele aanraking eene hevige ontsteking door het ganse lichaam verwekt; de lijder gevoelt eene onwederstaanbare begeerte om zich in het water te begeven, ten einde den onverdragelijken gloed, die hem verteert te koelen, doch in plaats van verligting vindt hij den dood. Het beste en zekerste middel bestaat in den lijder op eene horde van gevlochten riet te leggen, en daaronder vuur aan te steken.

De *Mai-toerang* is een boom, welks pit, op de huid uitgedrukt, ee

eene hevige jeuking te weeg brengt, die verscheiden dagen aanhoudt. Niets kan den tijder verligting schenken, dan versch slijk, hetwelk op het pijnelijke deel gelegd wordt.

Het koninkrijk *Siam* is een zeer vruchtbaar land, maar slecht bevolkt en nog slechter bebouwd. Er zijn negen tiende deelen minder inwoners dan in *Frankrijk* op eene gelijké uitgebreidheid van grond. Zoo men de bevolking beoordeelt naar het getal der geboorten, over een tijdvak van tien jaren, vergeleken met het getal der sterfgevallen over dezelfde tijdruimte, schijnt zij jaarlijks met een negende te verminderen, en *Siam* zoude weldra ontvolkt zijn, indien geene ontelbare menigte Maleijers en Chinezen derwaarts toevloeden om handel te drijven. De voornaamste oorzaken van deze schromelijke ontvolking zijn de veelwijverij en de menigte van *Talapouts* of priesters, die nimmer een huwelijk aangaan, welker getal men op een vierde der inwoners van *Bangkok* en de omstreken kan schatten.

De onzindelijkheid der Siamezen is walgelijk, en brengt eene menigte ziekten onder hen voort, onder anderen de Cholera, de roode loop, kwaadaartige koortsen, kropgezwollen, kwaadaardige huidziekten en dergelijken meer.

De Siamezen zijn ook onderhevig aan eene soort van ziekte, welke zij den *Wind* noemen; een persoon, die, zoo het schijnt, volmaakt gezond is, valt plotseling stuiptrekkend en magteloos neder, en sterft, indien hem geene oogenblikkelijke hulp toegebracht wordt binnen de vier-en-twintig uren tijds; anders is hij in zeer korten tijd hersteld. Deze volken zijn in het algemeen veel zwakker van lichaamsgestel dan de Europeanen, de minste beweging vermoeit hen.

Het voornaamste bedrijf der Siamezen is de handel, en al het gereede geld is in de handen der vorsten, edelen, mandarijnen en Chinezen, want de hoogste standen achten zich niet door den handel onteerd.

De belangrijkste voorwerpen van uitvoer zijn: goud in bladen of platen, suiker, zout, katoen, zijden stoffen, indigo, peper, olifantstanden, rijst, hoorns van rhinocerosen en eenhorens, verfhout, enz.

Artikelen van invoer zijn: katoenen stoffen, porselein, aardewerk, vuurwapenen, snuisterijen; doch alle deze voorwerpen moeten van zeer matige prijzen zijn.

De gangbare munt in *Siam* bestaat uit zilveren ropijen, die omtrent 24 Nederlandische stuivers uitmaken. Eene soort van schelpen wordt als kleine muntspacie gebruikt.

De levensmiddelen zijn bij uitstek goedkoop. Een os, onder anderen, is voor één ropij te bekomen.

Het volk van *Siam* noemt zich niet Siamezen, maar *Thoë*, dat is, *vrij volk bij uitnemendheid*. Nimmer is een titel meer verkeerdelijk toegepast dan deze, want deze volken leven en sterven als slaven van de vorsten en mandarijnen. Na dat zij den ganschen dag aan de openbare werken gearbeid hebben, bekomen zij geen ander, loon dan

een weinig flechte rijst en stokslagen; niet te min zijn zij met hun lot vergenoegd.

De oorsprong van dit volk is niet oud. De Siamezen zijn afkomstig van eene volkplanting van Birmannen, die zich te *Ligor* nederzette, van waar zij zich langs de zee uitstreckte, en *Juthia*, de oude hoofdstad van hun rijk, stichtte.

De Siamezen zijn eigenlijk geene heidenen, zij erkennen een ongeschapen Opperwezen, hetwelk zij *Fra-Hioe*, en een ander dat zijn zoon is, hetwelk zij *Fra-Foe-Thi-Sjan* noemen. Bovendien hebben zij eene ontelbare menigte andere godheden, en erkennen ook het bestaan van engelen.

Volgens hunne gewijde boeken, zijn alle menschen van een' enkel' man en eene enkele vrouw afkomstig; de ziel is onsterfelijk, zij hebben ook eene hel en booze geesten. Het schijnt dat hunne meeste godsdienstige leerstellingen, uit de predikatiën der oude katholieke zendelingen in *Indië* getrokken, en met de fabelachtige overleveringen der Siamezen zelven vermengd zijn.

De zedeleer der Siamezen bepaald zich tot twee hoofdpunten: *Geeft aalmoezen aan de Talapoins; beneemt geen dier het leven.* Hoe meer iemand eet, des te meer maakt hij zich verdienstelijk.

Volgens de Siamezen is de aarde plat; een vervaarlijke buffel draagt haar op zijne horens, opdat zij niet in de oneindige ruimte nederstorte; doch zij hebben vergeten een vast standpunt aan den buffel te geven.

De vloed en de ebbe der zee worden door eenen gedrochtelijken kreeft veroorzaakt. Wanneer deze zijn hol verlaat, rijst het water; en zoodra hij daarin terug keert, vertoont zich de ebbe.

De Talapoins zijn de priesters van de Siamsche godsdienst; zij maken eene soort van hiërarchische orde uit; zij hebben eenen hoogepriester, doctors of geleerden en mindere geestelijke rangen, tot die van monnikken en leerlingen toe. Zij leven alleen van aalmoezen, doch hiervan is de opbrengst zeer overvloedig. Ook is de blecht bij hen gebruikelijk. De Talapoins blechten bij hante hoogepriesters.

Deze priesters hebben vele gebruiken, welke zij van de Christenen ontleend hebben, zoo als het wij-water, de vasten, paschen, het sakrament des huwelijks, rozekransen, reliquien. Zij bewonen eene soort van pastorij in de nabijheid van de pagode of tempel, welke zij bedienen. Zij volgen de lijken der afgestorvenen, die op eene houtmijt verbrand worden; de lijkkleederen worden hun tot belooning gegeven.

Er zijn ook vrouwelijke Talapoins of priesteressen. Het zijn meest weduwen, doch sommige zijn meisjes, die zich in een klooster *Heran* genoemd begeven, waar zij gezamenlijk inwonen. Zij zijn in het wit gekleed en verplicht om dagelijks een rozekrans op te zeggen.

De God *Fra-Foe* is onafgebroken bezig met het opschrijven van
al-

alle handelingen der menschen in een groot boek. Er zijn ook onderaardsche of helsche goden, wier opperhoofd *Fasoe-jom* genoemd wordt.

In *Siam* worden de lijken verbrand; men plaatst ze naakt op eene houtmijt, en lieden, met hooivorken en groote tangen voorzien, stoken het vuur aan. Niets kan afzigtelijker zijn, dan deze lijken zich op duizenderlei wijze te zien bewegen, naarmate het vuur de spieren en peezen doet krimpen; sommigen springen zelfs van de houtmijt af. Zij worden er met de hooivorken weder op geworpen, en geheel tot asch verbrand, welke laatste dan onder de aarde bedolven wordt.

De witte olifant wordt als het *Palladium* van *Siam* aangemerkt. Men onderhoudt zulk eenen olifant aan het hof; hij heeft een paleis tot zijne woonplaats, als ook lijfwachten en eene menigte dienstdoden, die hem bij openbare plegtigheden vergezellen. Hij bekleedt den rang, die onmiddelijk op den keizer en de prinsen van den bloede volgt. Zijn hoofd is met eene soort van gouden diadeem versierd, hetwelk rijk met kostbare gesteenten bezet is; zijne slagranden zijn met eene menigte gouden en juweelen ringen getooid. Hij wordt in vaatwerk van hetzelfde metaal bediend; men voedt hem met suikerriet en met de fijnste vruchten. Wanneer hij uitgaat, draagt men een ontzaggeijk groot zonnescherf van karmozijn roode zijde boven zijn hoofd. Elken avond wordt hij onder muziek in slaap gefust. Wanneer hij sterft, worden hem dezelfde eerbewijzingen als aan de voornameste rijksgrotten bewezen; zijn dood baart een' algemeenen rouw, en men haast zich om eenen opvolger in zijne plaats te vinden.

De witte aap geniet bijna dezelfde voorregten als de witte olifant. Hij wordt ten koste van den Staat gevoed en gehuisvest. De Siamezen beschouwen hem als eene soort van buitengewoon mensch. Zij hebben in het algemeen zulk eenen eerbied voor de dieren, boomen en planten, aan welke zij eene ziel toekennen, dat zij daarvan de namen aannemen, b. v. olifant, tijger, palmboom, enz.

Het volk gelooft dat de besmettelijke ziekten, zoo als de pest, en de heerschende ziekten, gelijk de cholera, die somtijds groote vernielingen onder de bevolking aanrigten, wezenlijke schepselen zijn. Zij bezweren die, en steken hunne krisen in de lucht, als om de smetstof in den dampkring te doodden.

De tempels der Siamezen zijn Pagoden of langwerpige vierkante gebouwen, die tamelijk laag en met een scherphoekig dak bedekt zijn, zoo als bij ons de vlieringdaken. De afgodsbeelden worden, in het achtereinde, op een soort van stellaadje geplaatst. Zij hebben de gedrochtelijkste gedaanten, half mensch en half dier of vogel; zij zijn van goud, zilver, hout, gebakken steen of glas gemaakt. Tegenover de Pagode is eene tamelijk hooge houten zuil opgericht, met eene vlag van gele en karmozijn-roode zijde versierd.

De

De meest in het oogvallende trek van het karakter der Siamezen is hunne aan verwaandheid grenzende ijdelheid. Zij noemen hun land, het pronkjuweel van volmaaktheid; kleedijf, zeden, gebruiken, gelaat en voorkomen der vreemdelingen zijn voor hen voorwerpen van bespotting. Bij de eerste conferentie, welke het Engelsche gezantschap met de Siamesche rijksgrootten had, bleek aldaar dat zij zich als de eerste natie der wereld beschouwden, en alle aan eenen vreemdeling te bewijzen dienst van gastvrijheid voor eene onteerende daad hielden. Het was niet zonder groote moeite, en een ongelooftelijk betoon van weerzin, van den kant dezer laatsten, dat zij bewilligden om de manschap te leveren, die benoodigd was om de draagstoelen der Engelschen te vervoeren. Hunne deugden zijn negatief; zij zijn doorgaans matig, vreedzaam en gedwee; hunne huisfelijke hoedanigheden zijn hoogst prijzenswaardig; zij hebben geene barbaarsche of aanstootelijke gebruiken; hunne vrouwen worden niet, gelijk in de meeste andere landen van *Azië*, opgesloten gehouden, of aan kwade behandeling onderworpen, hoewel men hen ook niet veel achting betoont.

De Siamezen zijn een volk, dat bijzonder sterk aan plegtigheden hangt; even als de meeste Oostersche volken, hechten zij een onverstandig en belagchelijk gewigt aan bloote formaliteiten en louter ceremoniele zaken; deze niet in acht te nemen, wordt veel eer als eene staatsmisdaad, dan als eene veronachtzaming van etikette beschouwd. Zelden ziet men een Siamees gaan, of eene regtstandige houding aannemen; nimmer zou een mindere het wagen, aldus voor zijnen meerderen te verschijnen. Wat dit laatste aangaat, zoo is veelal de gewoonte zich bijkans tot aan den grond te krommen. Eene hartelijke verwelkoming tusschen gelijken, bestaat daarin, dat zij elkander beruiken. Dit gebruik is zoowel bij hen, als bij vele Indische eilandbewoners, algemeen aangenomen. Vrienden, of ook wel om een blijk van vriendschap te geven, omhelzen elkander met beide armen. Gedurende ons verblijf daar te lande, zeggen de Engelschen van het gezantschap is niet een der onzen van die lastige plegtigheid verschoond gebleven. Onze nieuwe kennissen, die voor ons ingenomen begonnen te worden, verzuimden nimmer ons dit blijk hunner oplettendheid, geheel plotseling, en onverwacht, en dikmaals midden op straat, te geven. Als Budhisten zijn de Siamezen voorbeeldeloos, wat betreft de wijze, waarop zij de dieren behandelen. Bij hen bespeurt men niets van dat afschuwelijke bijgeloof, hetwelk overal in het Oosten heerscht. Onder tusschen heeft hunne liefde tot de dieren een walgend gebruik doen geboren worden, dat dikwerf bij begrafenissen, overeenkomstig met den wil des overledenen, wordt opgevolgd. Het bestaat namelijk daarin, dat men stukken vleesch van het lijk snijdt, en daarmede de honden en roofvogels voedt, die in en om de pagoden zwerven, ten einde hun deel van het doode ligchaam te bekomen.

Het is eene zonderlinge onregelmatigheid in de geschiedenis van een volk, dat de wetenschappen den priester verboden zijn; dit heeft nog-

nogtans plaats in het rijk van *Siam*. Alle studie, alle kundigheid, geene betrekking hebbende tot de godsdienst, wordt streng bestraft. De letterkunde der Siamezen is droog en in geenen deele belangrijk; hunne wereldsche litteratuur, in de gewone landtaal geschreven, bestaat uit liederen, romans en geschiedverhalen of kronijken; zij bezitten geene geregeld geschreven wordende dramatische stukken. De stijl der Siamesche geschriften is eenvoudig en vrij van die verbloemde en overdrevene spreekwijzen en hyperbolische uitdrukkingen, welke men gemeenlijk in Oostersehe opstellen aantreft. Hunne in de Pali taal geschreven heilige boeken maken den eenigen tak van wetenschap uit, aan welchen de Siamezen eenig gewigt hechten, of die hun toeschijnt, ernstige aandacht waardig te zijn.

Het karakter der Siamezen, aldus afschetsende, kan men niet ontkennen, dat er aan hun' aard en gedrag meer te laken dan te prijzen valt. Te oordeelen naar diegenen, met welke wij in aanraking hebben gestaan, zoo aarzel ik geenszins om te bevestigen, hetgeen Europeesche schrijvers zoo dikwijls omtrent de Siamezen berigt hebben; namelijk dat zij slaafsch, kruipend, inhalig, traag, diefachtig, kleingeestig en in eene hooge mate verwaand zijn. Een goed gedeelte van deze hunne fouten komt ten laste van het bestuur, waaronder zij leven. Het is zoo despotisch, als de afwezigheid aan alle wettig magtbedwang dit maar immer maken kan. De naam des konings mag men niet uitspreken; men durft niet vernemen naar den staat van 's konings gezondheid; vermits te onderstellen dat hij ziek, of aan menschelijke lichaamskwalen onderhevig zij, bijna als misdaad van gekwetste majesteit wordt aangezien; en hem voor sterfelijk te houden, is eene halsmisdaad. De gewone titels van den koning zijn: *Geheiligd heer der hoofden; Geheiligd heer des levens; Albezitter; Zeer verheven, onfeilbaar en oneindig magtig heer*. Nimmer spreekt men van zijne leden, neus, mond of ooren, zonder derzelver naam van de woorden *heer*, of *geheiligd heer*, te doen voorafgaan. Het grootste gedeelte van den aan 's konings perfoon gehechten eerbied is af te leiden van de gedachte, dat zijn ligchaam de verblijfplaats is van eene ziel, welke in den loop harer verhuizing, naar de eindelike plaats des eeuwigen heils, van rust of uitdooving, reeds een' hooger trap bereikt heeft.

Uit onvolledige opgaven berekent de heer CRAWFORD dat de bevolking van het koninkrijk *Siam* 2,790,500 zielen belooft. De grondoppervlakte 190,000 vierkante mijlen metende, zoo volgt daaruit dat er niet meer dan 14 of 15 inwoners op elke vierkante mijl komen, een zeer gering getal, zegt die reiziger, voor zulk een uitgestrekt gebied. Deze omstandigheid is het onbetwistbare gevolg van den barbaarschen en slechten regeringsvorm.

SIBERG, (JOHANNES) 34ste Gouverneur Generaal van *Nederlandsch Indië*, van 1801 — 1804, was te *Rotterdam* geboren. Hij aanvaardde, den 23. van Oogstm. 1801, de hooge betrekking van Gouverneur-
ve -

verneur Generaal, en werd den 23. van Herfstm. daaraanvolgende als zoojanig voorgesteld, hetwelk den 22. van Grasm. 1802 in de *Nederlanden* bevestigd werd. Hij was in het vak van handel zeer bedreven; in 1803 was hij Gouverneur Generaal, tevens Commisfaris in eene zeer belangrijke bezending van eenige millioenen waarde, hetwelk echter door den vredebreuk van *Amiens* geheel in Engelsche handen viel; Z. M. de Koning van *Holland* schonk hem de koninklijke orde van kommandeur der *Unie*. Hij werd op zijn verzoek, den 19. van Wijnm. 1804 als Gouverneur Generaal ontslagen.

* SIBERIË. In dit land vindt men de edele Topaas, welks kleur geel, bijzonder wijngeel is, doch in het roode, groenachtige en blaauwe overgaat. — De Beril (*Aquamarin*), zeegroen met afwisselingen tot in het wijngele en hemelsblauw. — Verder is onder het bergkristal de vioolblaauwe Amethyst alhier het schoonste. Onder het eigenlijke Kwartz-kiezel behoort de edele Marecanit; dezelve is half doorschijnend blaauw, wit, bruin, enz. De Glimmer (*Mica*), tot de aluinaarde behorende, vindt men hier in groote stukken, geheel doorschijnend, dient voor vensterglazen en natuurkundige instrumenten, het wordt hier Russisch glas of vensterglimmer genoemd. Men vindt er ook de graauwe, zwarte en bruinsteenerts, ook rozenrood. De Siberische (*Scibirische*) talen, die van de oostzijde der *Dwina* in *Europa*, door het geheel Noordelijk *Azië* tot aan de *Behringstraaf* gesproken worden, zijn: de *Samoeedsche*, de *Jeniseische*, de *Jukagirische*, de *Korjakische*, de *Kamschatdaalsche* ende *Kurilische*.

De boekdrukkunst is zelfs tot in het diepste van *Siberië* doorgedrongen, en deze nieuwe overwinning der beschaving moet aan het Christendom worden toegeschreven. De zendelingen in dat land door het genootschap der zendelingen te *London* uitgezonden, om de *Burjaten* te bekeeren, hebben eene vertaling van den geheelen Bijbel in de Mongoolsche taal afgewerkt. Dit werk zal gedrukt worden, onder toefstemming van den keizer van *Rusland*, door de perfen van het genootschap te *Leljinginsk*, in het gouvernement van *Irkutsk*. Deze zelfde zendelingen hebben ook verscheiden wijsgeerige en wetenschappelijke werken zamengesteld, onder anderen een Woordenboek van de Mongoolsche taal.

* SICILIË (Het eiland) en de kust van *Afrika* schijnen in vroegere tijden vereenigd geweest te zijn, en zijn thans nog door eene ondiepte, die zich van het westelijk gedeelte van *Sicilië* naar *Afrika* strekt, aan elkander gehecht. Deze ondiepte of droogte ligt slechts 8 tot 13, en op sommige plaatsen tot 40 vademen onder de oppervlakte der *Middellandsche zee*, terwijl de omstreken van den bodem 140 tot 200 vademen diep liggen.

Uit *Sicilië* vernam men den 2. van Grasm. 1838, dat de koning van *Napels* aldaar met groote geestdrift ontvangen was. De koning had aan de Sicilianen vele vrijheden, bijzonder wat den handel betreft, toegestaan, hetgeen een zeer goeden indruk gemaakt had. Kort
had

voor zijne aankomst, had te *Palermo* en *Mesfina* nog groote gisting geheerscht en er waren zelfs ongeregeldheden voorgevallen, waarvan men de herhaling thans niet zoo spoedig vreesde. Dat men in *Sicilië* nog altijd aan de oude privilegiën gehecht is, en de vereeniging met *Napels* als eene inbreuk daarop beschouwt, kan bij de bekende geaardheid der Sicilianen niet bevreemden. Maar met der tijd zal in deze denkwijze eene verandering plaats hebben, als men de overtuiging zal erlangd hebben, dat uit den nieuwen staat van zaken grootere voordeelen voor *Sicilië* dan voor *Napels* ontspruiten, vermits het verkeer tusschen de beide landen thans geheel vrij is.

Op *Sicilië* is, nabij *Siragossa*, in 1840 op last van Z. K. H. prins FREDERIK HENDRIK der Nederlanden een gedenkteeken voor den onsterfelijken DE RIJTER opgerigt geworden.

SIDDER-ALEN. De Electriche of Sidder-alen worden het overvloedigst in *Guyana* gevonden, waar zij in de groote maar niet diepe moerasfen of stilstaande meeren door de inboorlingen, op de volgende zonderlinge wijze, gevangen worden, die een ooggetuige, de Heer von HUMBOLDT, ons verhaalt. De half en half in het wild rondlopende paarden op daar aanwezige vlakten, worden troepswijze in zulk een moeras gejaagd. Zij verzetten zich daartegen op alle mogelijke wijze, vermoedende wat hun zal overkomen, en spannen, ten einde de gevaarlijke vijanden te outgaan, die zij in het water aantreffen, alle krachten in, om den oever te bereiken, maar worden door de Indianen met spietsen in het water terug gedreven. De alen, van hunne zijde, maken gebruik van de hun door de natuur toegedeelde geheime kracht, om deze lastige gasten uit hun rijk te verdrijven. Nu volgt er tusschen beide partijen een vreesfelijk en schilderachtig schoon gevecht, waarbij echter de paarden, ten minste in den beginne, alleen de lijdende partij uitmaken. Met te berge staande manen, met smart, angst en woede in het vurig rollend oog, steigen en springen zij, terwijl hun van alle kanten de dood bedreigt, in het water terug, welks oppervlakte met ontelbare geelkleurige alen bedekt is, die eene lengte van vijf voet hebbende, met de grootste levendigheid rondzwemmen, om al te dooden, wat derzelve rust storen wil. Zij sluipen de paarden onder den buik, en daar zij hun electriek orgaan ontladen, treffen zij met éénen slag het hart en het ingewand. Het paard, dat zulk een' goed toegebragten slag bekomt, wordt bedwelmd, zinkt naar beneden en verdrinkt. Andere ligter getroffen en gelukkig genoeg, om den oever te bereiken, strekken zich, in alle leden als verlamd, in de lengte ter aarde uit. Na een kwartier uurs is het gevecht afgelopen, en het tooneel verandert: de alen, als ontladen elektrieke batterijen, kunnen geene sterke schokken meer geven; zij zwemmen afgemat rond, en om de paarden, die weder moed krijgen te ontvifeden, naderen zij den oever, waar zij door de Indianen met harpoenen op land getrokken worden. Intusschen ook dan zelfs blijven de eerste schokken, die zij geven, zeer gevoelig. SI-

SIDONIA OF AYVALI is gelegen in *Anatolie* op het vaste land tusschen kaap *Baba* en de golf *Tzandarli*, geheel aan den ingang van de golf *Adramitti*, tegen over *Mosconiss*, hetwelk er 1½ uur van verwijderd is, en het eiland *Métélino*, hetwelk, bij eenen goeden wind, er twee à drie uren af ligt.

Ayvali is 18 à 20 uren over land van *Smyrna* verwijderd; bij eenen gunstigen wind is de afstand over zee slechts 12 à 15 uren. De stad is op eene hoogte gebouwd, en strekt zich amphitheatersgewijze uit tot aan den oever van de zee, welke oever bijna geheel bedekt is met olie-molens, magazijnen en zeep-fabrieken. Hoewel de haven ruim en schoon is, kan van dezelve slechts gebruik worden gemaakt door schuiten en kleine schepen, welke niet meer dan 600 centenaars bevatten, vermits de twee ingangen van deze haven, welke zeer naauw zijn, niet de benoodigde diepte hebben voor schepen zoo als die, welke eene lading olie komen afhalen en daarom het anker werpen te *Pyrgos*, *Patteriga*, op de reede van *Mosconiss* of te *Moscogni*, hetwelk er zeer dicht bij is 'en eene gemakkelijke en zekere haven aanbiedt. Echter zoude het geene groote werken noch vele onkosten vereischen, om de bedoelde twee ingangen te verwijderen, alwaar de grond zandig is; en in minder dan een jaar zoude de haven bevaarbaar zijn, hetgeen een groot voordeel zoude zijn voor de stad, en derzelver handel merkelijk zoude vermeerderen, niet alleen door de gemakkelijkheid der communicatiën, maar omdat de voortbrengselen van *Anatolie*, zoo als granen, eetwaren, wol, katoen, vruchten, enz., meer in de nabijheid van *Ayvali* gevonden worden, dan van andere havens, alwaar men dezelve inscheept, zoo als *Smyrna*, enz., en het transport al zoo spoediger en met minder kosten bewerkstelligd zou worden. De inwoners van *Ayvali* willen echter voor de verbetering hunner haven niets doen, uit vrees, dat, zoo zulks plaats had, de regering daarvan gebruik zou maken, om aldaar arsenalen en scheeps-timmerwerven aan te leggen, zoo als te *Métlino*, *Rhodus*, *Boudroun*, en op andere plaatsen in *Azie*, waarvan de omstreken veel timmerhout opleveren, gelijk ook hier met de golf van *Tzandarli* en *Adramitti* het geval is, en vermits zulke établisfementen altijd nieuwe belastingen veroorzaken, en tot vermindering van de onafhankelijkheid leiden zouden, welke de bewoners van *Ayvali* thans met de daad genieten.

Genoemde stad is op de nieuwe wijze gebouwd en gesticht in het begin der vorige eeuw; dezelve had voornamelijk hare vergrooting te danken aan een van hare medeburgers, genaamd *Econom*, die bij onnoemelijken rijkdom, hooge geboorte en talenten, eene groote eerezucht en listigheid paarde, waarvan hij gebruik wist te maken om zich eene volkomene heerschappij over de inwoners aan te matigen.

Hij beging, gedurende eenen langen tijd, vele eigendunkelijke daden en knevelarijen, ongestraft, maar was tevens de stichter van vele openbare établisfementen en nuttige werken. Hij was bezig om in de

de rots onder eenen berg, welke boven de stad gelegen is, eenen onderaardschen gang te doen graven, waarvan men nog de overblijfsels ziet, ten einde de stad van versch water te voorzien, toen het zijne vijanden gelukte hem verdacht te maken, en hij door eenen *Capidgi Bachi* werd ter dood gebragt, welke tot dat einde was afgezonden.

De stad *Ayvali* echter, dank zij den rijkdom van hare voortbrengselen en de nijverheid van hare inwoners, die, verstandiger en werkzamer zijnde dan de Turken uit de omstreken, zich wisten meester te maken van al de grond-eigendommen, slaagde er in om zich iederen dag te verrijken en te vergrooten. Vóór de Grieksche omwenteling van 1821 was de stad zeer bloeiende, waren derzelver inwoners rijk en hadden niets te vreezen van de Porte, dan hetgeen zij zich zelven door jaloersche aanklagten berokkenden, want zij waren bijna onafhankelijk, en de *Aga*, welken men ieder jaar uit *Konstantinopel* daarheen zond, oefende slechts eene zekere magt in naam maar niet in de daad uit. Onder de openbare inrigingen telde men twee schoone hospitalen en eene ruime school, welke, door kundige leeraren bestuurd, veel vermaardheid verkreeg, en toebragt tot de verspreiding van verlichting in Griekenland. Men telde er 400 leerlingen, waarvan verscheidene later tot de voornaamste personen behoorden, welke het eerst de Grieksche vlag opstaken. Thans ziet men niets dan de plaats, alwaar genoemde gebouwen gestaan hebben, daar dezelve benevens de gansche stad vernield zijn ten gevolge van den oorlog in 1821. De inwoners, welke voor een groot gedeelte den dood en de slavernij ontkwamen door de vlugt, verscholen zich in den *Archipel* en in *Morea*, alwaar zij op eene ellendige wijze voortleefden tot in 1827; op welk tijdstip zij naar hunne verlatene haardsteden terugkeerden; na van de Porte vergiffenis te hebben verkregen en de vergunning om hunne olijf-boomen te mogen terugkoopen voor eene som van een millioen vijf honderd duizend piasters, in drie jaren te betalen. De Primaten zijn belast met de ontvangst en de verdeeling van deze belasting onder de eigenaars, welke daarin dragen naar evenredigheid van de uitgestrektheid van hunne eigendommen.

Sedert de laatste gebeurtenis hangt de stad onmiddellijk af van de Porte, welke er jaarlijks uit *Konstantinopel* eenen Gouverneur naar toe zendt onder den titel van *Aga*, en die door de stad bezoldigd wordt, hij is voornamelijk belast met de politie en de ontvangst der gienden van de olien in product, uit naam van de Porte. Eveneens is het gelegen met den *Kadi* of regter, welke men alle zes maanden of ieder jaar verandert. Behalve deze autoriteiten zijn er twee *Douanen*-agenten van *Smyrna* en *Metelino*, die de grondlasten heffen.

Behalve deze wonen er te *Ayvali* geene Turken, zijnde de bevolking, groot 15 à 16,000 zielen, geheel uit Grieken zamengesteld.

De voornaamste en tevens de eenige handel van *Ayvali* bestaat in

ALGEM. AANHANGS. V. c.

N

o-

olie, welke ook de eenige opbrengst uitmaakt, behalve den wijn, die er wel overvloedig is, maar in dat land verbruikt wordt. *Ayvali* kan in een gewoon jaar 80 à 100 duizend centenaars olie opbrengen. De uitvoer van dat artikel is in 1835 door de *Porte* vrijgesteld, behalve een regt van 5 piasters per *laini* (maat van het land), en de verplichting om jaarlijks 16,000 centenaars zeep en olie naar *Konstantinopel* te zenden, waarvan $\frac{1}{4}$ olie, hetwelk alsdan tegen een vasten prijs, met verlies, te *Konstantinopel* wordt verkocht. Uit *Genua*, *Slavonië* en *Provence* wordt de grootste hoeveelheid olie gezocht, niet alleen te *Ayvali*, maar ook te *Metelino* en in de golf van *Adramiti*. Men haalt ook eenige ladingen af voor *Rusland*; de Engelschen en Amerikanen nemen ook twee of drie ladingen per jaar in.

Hoewel de in- en uitwendige politie uitsluitend aan den *Aga* toebehoort, die dezelve met veel gestrengheid uitoefent, kan men zeggen, dat zijne magt slechts in naam bestaat, daar hij door de gemeente betaald wordt, en alzoo daarvan afhankelijk is. De gemeente wordt vertegenwoordigd door drie hoofden, welke ieder een gedeelte van de stad besturen en eene eigendunkelijke heerschappij over de inwoners voeren.

De inwoners van *Ayvali* leven op eene ellendige wijze, onthouden zich bijna van alles, en sluiten, even als de Turken, hunne vrouwen op, omtrent welke zij zeer streng zijn, en die zich alleen bij de paascheesten in het publiek mogen vertoonen; welke vrijheid zij genieten ten gevolge van een oud gebruik, als ook die, om op dat tijdstip te dansen in de straten en op de publieke markten der stad.

Het eiland *Mosconisi*, hetwelk tegen over *Ayvali* is gelegen, op een half uur afstand, is zeer schoon en vruchtbaar, terwijl er eene zuivere lucht heerscht en hetzelfde van uitmuntend water voorzien is; men vindt aldaar wild, visch en wijn in overvloed. Dat eiland brengt in een gewoon jaar omtrent tien duizend centenaars olie op; deszelfs bevolking bestaat uit 1000 à 1200 zielen en wordt bestuurd door een *Aga*, die van *Konstantinopel* afhankelijk is; ook is er een Grieksche Aartsbischof.

Te *Ayvali* zijn consulaire agenten gevestigd van wege *Engeland*, *Spanje*, *Zweden*, *Frankrijk* en de beide *Stalieu*, terwijl de consulaire agenten van *Oostenrijk* en *Rusland* te *Metelino* verblijven; ook is te *Ayvali* een Nederlandsche consul gevestigd, welke post, immers in 1839, bekleed werd door den heer J. A. KEUN.

SIEDENBURG, (CHRISTOFFEL) geboren te *Amsterdam*, den 26. van Winterm. 1754, gaf reeds vroeg blijken van een gelukkigen aanleg voor de geleerde studiën. Na op de Latijnsche school zijner geboortestad, onder den geleerden Rector H. VERMEER, de eerste gronden daartoe gelegd te hebben; woonde hij, van 1772 af, gedurende drie jaren, de lessen bij der Hoogleraren aan het Athenaeum, onder anderen ook die van den beroemden WYTTENBACH. Met voor-

Lu-

Lutherſche Gemeente voor te bereiden, genoot hij, middeleerwyl, volgens toenmalige gewoonte in zijn kerkgenootſchap, het bijzonder onderwijs in de Godgeleerdheid van den Amſterdamschen kerkleeraar JOH. Klap; en vertrok hij daarop, in 1775, naar *Leipzig*, waar hij zijne ſtudiën, inzonderheid die in de leerſtellige Godgeleerdheid, vlijtig voortzette, onder de leiding van vele voornamen Hoogſchoolleeraren, en daaronder mede den in zijn vak destijds uitſtekenden ERNESTI. Er beſtond namelijk toen ter tijd, ter opleiding van Evangelisch-Lutherſche kerkleeraren hier te lande, nog geen Seminarium of kweekſchool, hoedanig eerst in 1817 te *Amſterdam* is opgericht; zoodat de jonge lieden verplicht waren, wilden zij hun doel bereiken, Duitſche Hoogſcholen te bezoeken. Na een bijna driejarig verblijf aan de Leipziger Hoogſchool, in het vaderland teruggekeerd, en tot de predikdienst toegelaten, nam hij, meer dan eene halve eeuw lang, de Evangeliedienst waar, in de vier onderscheidene Gemeenten van *Zutphen*, *Middelburg*, *Enkhuizen* en *Edam*. In laatstgenoemde plaats, vierde hij, op den 6. van Herſtmaand 1829, op zijn 75ſte jaar, zijne *vijftigjarige predikdienst*, op eene voor hem even aandoenlijke, als vereerende wijze. Kort daarop zijn *Emeritaat* verkregen hebbende, leide hij, in Wijnmaand daaraanvolgende, zijn dienstwerk neder; en vertrok naar *Leiden*, waar hij zijne overige levensdagen in eene nog altijd werkzame rust, zijnen tijd verdeelende tuſſchen zijne boeken en zijne goede vrienden, ſtil en genoegelijk ten einde bragt; tot dat hij, op den 25. van Sprockelm. 1836, in den gezegenden ouderdom van ruim 81 jaren, na een ſpoedig toenemend verval van krachten, het tijdelijke met het eeuwige verwisfelde.

SIEDENBURG, alhoewel een door en door kundig en werkzaam man, heeft zich echter weinig of niet door middel van uitgegevene geſchriften bekend gemaakt. Te *Middelburg* zijnde, gaf hij in 1789, *Twee Leerredenen uit, bij bijzondere gelegenheden*, de eene bij het aſterven van zijnen ambtgenoot BRUYNENBEEK, de andere bij de bevestiging van diens opvolger DAMEN. Daarop volgde, eenige jaren later, een *Onderzoek van de Vraag: Of de zonde tegen den Heiligen Geest heden ten dage nog kan bedreven worden?* *Amst.* 1793. 8°. een klein ſtukje ſlechts, tot welks uitgave hij, om ten onrechte opgewekte vermoedens tegen zijne regtzinnigheid te keer te gaan, zich genoodzaakt zag, doch hetwelk den kundigen en verſtandigen ſchriftverklaarder en godgeleerde allezins kenmerkte. Voorts was hij, behalve zijn prédikwerk, waaraan hij bijzonder veel moeite beſteedde, een ijverig voorſtander en medelid van de Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, inzonderheid in het Departement *Enkhuizen*, waar hij meer dan eene voorlezing hield over zedekundige onderwerpen, en alzoo, onder zijne ſtadgenooten, de beſchaving beide van verſtand en hart gelijkelijk bevorderde.

SIEDENBURG was een in allen opzichte waardig Evangeliedienaar.

Grootendeels gevormd in de school van ERNESTI, paarde hij met de vereischte getrouwheid aan de bijzondere leerstellingen zijner kerk, tevens eene zoo verstandige en onbekrompene denkwijze over schriftverklaring en godsdienstleer, dat hij zich de eenparige hoogachting, beide van Lutherischen en van andere gezindheden verwierf. Innig overtuigd van de hooge waarde en het gezag der Goddelijke Openbaring, plagt hij, bij de toenmaals insluipende verbasteringen van de Duitfche *neologie*, bij herhaling en met nadruk te zeggen: „Het Christendom staat gevestigd op twee hechte steunpilaren, de *wonderwerken* aan de ééne, en de *voorspellingen* aan de andere zijde. Wie deze geheel of ten deele, door kunstmatige schriftverdraaijingen, uit den Bijbel durft wegrekenen, die brengt het gansche gebouw aan het wankelen: en wie, onder den schijn eener gezuiverde Godsdienst en Zedeleer, *Christus en dien gekruist* uit het Evangelie zoekt weg te prediken, die onneemt er deszelfs geheele kracht en leven aan.” En dit gezegde staafe hij met eigen voorbeeld.

Wie iets meer van dezen waardigen man begeert te weten, dien zij aanbevelen de *Herinnering aan C. SIEDENBURG*, voorkomende in het *Mengewerk* van het Tijdschrift *De Recensent ook der Recensenten*, voor 1837.

SIERRA OCCA. Hoogliggende bergvlakte of gebergterei op het *Hesperische Schiereiland* (*Spanje en Portugal*). Dezelve is 5100 voet hoog, een andere punt de *Sierra Moncajo* 9000 voet, die met de *Sierra Molina*, grootendeels kalkgebergten zijn, in welke op sommige plaatsen bijeenhoopingen van fosfitebeenderen (aldaar *las cadaveras*, d. i. de geraamten genoemd) gevonden worden. De hoogste bergen van de *Sierra Moncajo*, die zich 9000 voet boven de zee verheffen, zijn altijd met sneeuw bedekt. In de vulkanische masfa's, die zich langs den *Xucar* uitstrekken, en zich tegen de *Sierra Molina* aansluiten, zijn *zeven Kraters* ontdekt geworden.

* SIERRA -LEONE. Geene plek op aarde is wegens hare ongezondheid zoo bekend, als dat gedeelte der westkust van *Afrika*, alwaar *Sierra Leone* gelegen is. Verrotting, moerasig land, gele koorts, gedurige nevel, dit stelt er zich gewoonlijk een Europeër van voor, die *Afrika* alleen uit reisbeschrijvingen kent; en zoo hij in deze streken zijn moet, wordt hij in zijn denkbeeld gesterkt, wanneer hij in de nabijheid der kust, in plaats van de blauwe lucht en de rustige zee des keerkrings, plotselijk eenen zwaar benevelde atmosfeer, en eene stormachtige zee voor zich ziet. Weldra echter verdwijnt dit eentoonig droevig beeld voor een verrukkend schouwspel, dat hem met het land, waarvoor hij schrikte, weder verzoent. De kust ontvouwt zich langzamerhand voor zijn oog, en voor hem ligt de stad *Freetown*. Daar ontdekt hij eerst onder de vooruitspringende toppen der blauwe bergen, die van de purperstralen der zon forkeken, de plooiing des *Leicester*-heuvels, met veelsortige boomen bezet, en dan weder midden in dit groen panorama eenen verwarden
hoop

hoop huizen en hutten van allerlei aard, elk huisje met deszelfs kleinen tuin van oranje-citroen- en grootbladerige pifang-boomen.

Freetown, gelijk het geheel gebied van dat schier-eiland, ligt op 8° 30' noorder breedte en 13° 40' wester lengte, en is in 1793 door eene Engelsche maatschappij aangekocht geworden. De bevolking der stad beloopt 30,000 inwoners, waaronder slechts 80 Europeanen. Het overige bestaat uit zwarten, bruinen, gelen, zoogenaamde Bistre's, Sepia's, Carbonate's, die zich als een bijenzwerm door elkander bewegen. Opmerkenswaardig is de verscheidenheid van dit tafereel. Hier ziet men eene jonge negerin, die door de straten loopt met eene lading china's-appelen en citroenen op het hoofd; dáár eene matrone, die haar klein negertje bij de hand houdt, of op den rug draagt; nog verder eenen krachtigen neger, die onder den last van allerlei voorraad gebukt gaat, en eindelijk midden onder deze groepen eenen zwarten soldaat, die, trotsch op zijne meerderheid, zijn zwaard en uniform, vol majesteit daarheen wandelt. Voegt men hierbij nog de drukkende hitte, welke uit de aarde, als uit eenen gloeienden oven opstijgt, en de duizende insecten-zwermen, die onophoudelijk om de ooren brommen, dan heeft men nagenoeg een denkbeeld van den indruk welke de stad bij de landing maakt.

Onder de verschillende menschen-rassen, welke men in *Sierra Leone* vindt, is er een, dat bijzonder aanmerking verdient; liet is dat uit het land *Kru*, eene streek, 400 mijlen (113 $\frac{1}{2}$ uur) ten zuiden van het schiereiland gelegen. De bewoner van het *Kru* land is in *Afrika* dat, wat de *Galiego* in *Spanje* is: verstand, werkzaamheid, onuitputtelijk geduld in den zwaarsten arbeid, niets ontbreekt hem; wanneer het te doen is om de kleine som te verzamelen, welke hem eens in staat moet stellen om zich rustig in zijn geboorteland neder te zetten. De Kru-man verlaat zijn land en scheept zich in eene gebrekkelijke pirogue (1) naar *Freetown* in, om daar zijne plannen voor de toekomst te verwezenlijken. Duizende gevaren vergezellen hem, honderdmaal op dezen langen overtocht werpt de storm zijn bootje om, daar hij echter een goed zwemmer is, weet hij het weder regt te krijgen, schept er het water uit, en neemt met behulp zijner pagaye (2) weder de reis aan. Verder moet hij eene ongestuvrijde kust voorbij, alwaar zee-roovers van zijne kleur, een ieder, die door het noodlot op hunne oevers wordt gevoerd, onmenschelijk nederhouwen; wordt hij gevangen, zoo is het met zijne vrijheid gedaan; ontkomt hij echter al deze gevaren, komt hij gelukkig in de kolonie aan, dan is zijn geluk gemaakt. Hij komt als leerling bij eenen meester van zijnen stam, die hij twee of drie jaren dient, waarop hij zich zelf vestigt en op zijne beurt leerlingen aanneemt. Eindelijk, ongeveer 40 jaren oud zijnde, heeft hij het zoo moeilijk doel bereikt; hij heeft om-

trent

(1) Een vaartnig uit een enkele boomstam vervaardigd, bij woeste volken in gebruik.

(2) De riem eener pirogue.

trent 20 pond sterling verzameld. Nu koopt hij waren, en keert dadelijk naar zijn vaderland terug, alwaar hij van de inkomsten van zijn klein kapitaal goed leven kan.

Niemand is zoo tegen het huwelijk als hij, zoo lang hij geen genoegzaam inkomen bezit, om de behoeften van het huishouden te kunnen bestrijden. De voorstad, alwaar de meeste Krumen wonen, heeft een zonderling aanzien; men ziet daar geene enkele vrouw, de hutten zijn zeer morsig, meestal zonder vensters en naauwelijks breed genoeg, om aan eenen volwasfen man tot slaappleats te verstreken. Men kan begrijpen, dat, bij zulke vijandelijke gedachten tegen het schoone geslacht, de Krumen in geene groote gunst bij de dames staan, zij worden bij dezelve diep veracht. Eene jonge negerin, die zich zoo ver zoude kunnen vergeten, eenen Kruman vriendelijk aan te zien, zoude voor altoos in het oog harer gezellinnen verloren zijn. Deze stoort zich echter hier niet aan; zelfs DIOGENES zoude het stofcismus benijd hebben, waarmede hij gewoonlijk deze verachting verdraagt.

De Kruman houdt hartstogtelijk veel van de gymnastiek, en legt in deze oefening veel vaardigheid aan den dag; vooreerst geeft hij bij het begin des gevechts, eene pantomime ten beste, waarin hij zijne vlugheid, de geheele buigzaamheid zijner krachtige en welgemaakte ledematen ten toon spreidt; dan springt hij op zijnen tegenstander aan, drukt hem met zijne sterke armen, slaat hem ter neder, of werpt hem vlug over zijn hoofd. Wordt hij overwonnen, zonder zich de beenen gebroken te hebben, dan staat hij weder op, troost zich, en wacht een gunstig oogenblik af, om zijne nederlaag te wreken. Ook de muziek bemint hij, en weet uit zijn instrument, dat uit eene kalabas gemaakt is, en waarvan de snaren met gras overtrokken zijn, zeer harmonische toonen te lokken. Soms, hoewel zeldzaam, houdt hij zich met wetenschappen en letterkunde bezig, doch dan wordt deze studie eene woede, zoo zelfs, dat men er gezien heeft, die hun land andermaal verlieten, om naar *Freetown* terug te keeren, en zich daar aan de wiskunde te wijden.

Wanneer wij nu het inwendige des lands doortrekken, dan vinden wij eene vruchtbaarheid en eenen plantenrijkdom, zoo als men nergens elders aantreft. De palm-olie, de vanille, de gom, koffij, indigo, kaoutschuck, kina, jalape, duizend andere houtsoorten, welke tot specerijen of kleuren geschikt zijn; suiker, specerijen, tabak, kortom, de rijkste en kostbaarste producten der beide werelddeelen zijn hier in grooten overvloed, bijna in het wild groeiende te vinden. Het land heeft men voor niets, mits zich latende inschrijven, en het loon der arbeiders bedraagt dagelijks 8 — 10 pence. Eenige boerderijen zijn ook dien ten gevolge als door eenen tooverslag daar gesteld geworden; de meeste liggen op de glooiing der heuvels, zijn met citroen- en oranje-boomen omgeven, en bieden, in het midden dezes groenen gordels, een betooverend gezigt. Digt bij het

het hoofdgebouw vindt men gewoonlijk groote velden met suikerriet, indigo en katoenboomen, terwijl de koffijplantagien de hoogten bedekken. Bij elken nieuwen aanleg worden de boomen, welke zich op de plaats, en daaromheen bevinden, verbrand, ten einde er lui-paarden en slangen uit te verdrijven.

Dit is nu het door de Europeërs zoo gevreesde land. De hitte en de mosquitos zijn daar onverdragelijk; inderdaad dit zijn de grootste ongemakken. Niets is in staat de hevigheid van dien gloed te verminderen, noch de zeewind, noch de schoone tropische nachten. Maar wat is de hitte bij het verschrikkelijk lijden, dat men van de krekels, de gele, roode, purperkleurige, groene en graauwe sprinkhanen, en van het onmetelijk heir van mosquitos heeft uit te staan? Dezelve laten geenen oogenblik rust: zij dringen overal in, vooreerst in de huid, dan in den wijn, ja tot in de snep. Wat echter de ongezondheid van het klimaat betreft, zoo als men dezelve in *Europa* beschrijft, moeten wij dezelve logenstraffen. Voorzeker, wanneer een mensch, die in *Afrika* komt, in plaats van zijne levenswijze naar de omstandigheden te regelen, zich in het een te buiten gaat, en voornamelijk bovenmatig sterken drank gebruikt, dan moet de gezondheid van zulk een mensch, welke reeds in zijn vaderland, op den duur, te gronde zoude worden gerigt, nog veel meer onder den brandenden hemel der evennachtslijn bezwijken.

De onmatigheid is het bijna altoos, welke de vreesfelijke sterfte van *Sierra Leone* veroorzaakt. Doch zoo ver denkt men niet na, en daarom wordt deze kolonie niet zoo bezocht, als zij het wel verdiende, en is de handel minder levendig met *Europa*. Immiddels houden zich de overheden van *Sierra-Leona* thans bijzonder bezig met de uitroeijing van den slaven handel. Niet te vergeefs voorzeker heeft NOACH tot CHAM's zonen gezegd: „Gij zult de knechten uwer broeders dienen.” — *Afrika* is nog altoos de groote slavenmarkt, alwaar *Indië*, *Egypte*, *Klein-Azië* en *West-Indië* zich voorzien. Men kent de overeenkomsten van *Engeland* met *Frankrijk*, *Spanje* en andere Staten; in die met *Brazilië* van 1826 is er bepaald, dat elke overtreding als zeerooverij zoude worden aangemerkt en gestraft; en al deze overeenkomsten, alle sommen, welke *Engeland* voor de mauwkeurige opvolging heeft uitgegeven, hebben nog geen einde aan dien handel gemaakt. Men schat thans het getal slaven, dat elk jaar over de *Atlantische zee* gevoerd en over alle gedeelten van *Amerika* verspreid wordt, op 80,000. Bij mijne aankomst in *Sierra-Leone*, zegt een reiziger, zag ik in de haven eenen schooner, welke zich door zijnheid van bouw en hoogte zijner masten deed opmerken. Dit schip, waarvan het dek van zwarten wemelde, werd *Donna Maria da Gloria* genaamd; men hield het voor *Braziliësch*. Door een Engelsch fregat bij het binnenloopen der haven van *Rio-Janeiro* bemagtigd, was het binnen gebracht, alwaar de zaak voor eene *Braziliaansche* commissie zoude

dienen. De lading bestond uit 480 zwarten. De zaak gaf aanleiding tot hevige debatten, daar de kapitein van het Negerfchip verzekerde, dat zijn fchip geen Braziliaansch eigendom was; eindelijk verklaarde zich het geregt, bij gebreke aan kennis der zaak, onbevoegd, en de Schooner werd naar *Sierra-Leone* gezonden, om daar met de lading geregtelijk toegewezen te worden. De Negervoerder moest alzoo nog eens de *Atlantifche zee* over: maar reeds had de dood een vierde der Negers weggemaaid, hun getal bedroeg nu nog slechts 335, en van deze ongelukkigen waren de meesten zwaar ziek. Dit was nog niet genoeg: toen het fchip *Sierra Leone* bereikt had, moest men met de ontfchepping wachten, tot dat het geregt, door een vonnis, de prijsmaking voor goed en geldig verklaard had. Dit duurde weder twee maanden: nu eerst bewees de eigenaar van het fchip, dat hetzelfde, tijdens de prijsmaking, de Portugefche en niet de Brazilifche vlag voerde, en het ook werkelijk een Portugeefch eigendom was. In het verdrag nu, tusschen *Engeland* en *Portugal*, is bepaald, dat de Portugezen den handel niet in het noordelijke half-rond zullen mogen drijven. De schooner was in het zuidelijke gevangen genomen, niets duidde aan, dat dezelve zijne lading in het noordelijke gehaald had; en dien ten gevolge was het geregt genoodzaakt, de prijsmaking voor onwettig te verklaren en het geheel aan den eigenaar terug te geven, met eenen geleibrief, opdat het fchip niet door andere kruifers opgehouden zoude worden. Zoo maakte zich de schooner op nieuw reisvaardig, na zes maanden proces, gedurende welken tijd het niet aan eenen enkelen zwarten vergund werd aan land te komen; zelvevierend verlaat dezelve de haven met wapperende vlag, om ten derden male de oceaan met de overblijffelen zijner lading te doorklieven. Op den oogenblik van het vertrek lieten de zwarten een driewerf herhaald gejuich hooren, waarschijnlijk in de hoop, hun lijden door eenen fpoedigen dood te zien eindigen.

De plaatfen, waar de kruifers het meest te doen hebben, zijn aan de monden van eenige rivieren in de baai van *Benin* en *Biaffra*; ook de rivieren *Calaba* en *Bonny* worden zeer dikwerf door de negerfchepen bezocht. Zoodra een verdacht fchip op deze plaatfen het anker heeft geworpen, maakt men er zich meester van; dan brengt een Engelsch officier het met eenige matrozen naar *Sierra Leone*, alwaar het geregt, dat in deze ftad zitting heeft, door een vonnis de inbezitneming bekrachtigt of opheft. Een dezer fchepen, dat reeds eene maand lang gevaren had, werd door eenen gevangen genomen. De lading, welke bij dezelfs afvaart uit 374 man bestond, was reeds op 315 verminderd. Dit fchip was Spaansch, en werd *Paulina* genaamd. Het verdek was, voor en achter, met mannen, vrouwen en kinderen, geheel naakt, bedekt, en aan den voet van den grooten mast lagen tien ftervenden, die er werkelijk als geraamten uitzagen. Men opende de luiken, welke met ijzeren bouten gefloten waren, en dadelijk kroop een geheel heir negers en negers

rinnen naar buiten, welke een hardverscheurend geschreeuw deden hooren. Dit gat was slechts 22 duim hoog, en zoo smal, dat het vierde gedeelte der ongelukkigen welke er uit te voorschijn kwamen, er niet in zouden hebben kunnen liggen. Zoo hadden de zwarten dus, eene geheele maand, staande doorgebracht, terwijl zij hoofd en hals onder de scheepsplanken moesten buigen, zonder zich te kunnen verroeren. Nooit had men in *Sierra-Leone* negers van een elendiger uiterlijk gezien. Nadat zij geland waren, werd een deel der mannen ziek en stierf; even zoo was het met de vrouwen: eenige werden met heete koortsen naar het hospitaal gebracht, en andere werden waanzinnig, hergeen onder de vrouwen, ten gevolge dezer vaart dikwerf gebeurt, vooral bij dezulke, wier verstandelijke vermogens het meest ontwikkeld zijn.

SIFANTO, het oude *Siphnus*, werd vroeger voor het rijkste eiland van den geheelen Griekischen *Archipel* gehouden, wegens zijne goud en zilvermijnen, waarvan de tiende aan den tempel van *APOLLO* te *Delfi* een' zeer rijken schat opbragt. Deze schatten bedierven de inwoners, die eenen zeer slechten naam van onzedelijkheid in *Griekenland* hadden. Behalve deze edele metalen, die thans niet meer gezocht, althans niet gevonden worden, brengt *Sifanto* ook lood en ijzer voort, heeft steengroeven van marmer en zekeren zachten, thans onbekenden steen. De schatten boven den grond overtreffen die beneden denzelven. Het brengt genoeg koren voor zijne inwoners, olie, zijde (uitmuntend, maar niet overvloedig) katoen, waarvan zeer goede katoenen stoffen, onder andere diematten, worden vervaardigd, voorts vijgen, *Defamum* olie, ajuin, honig en was voort, en men vervaardigt er stroohoeden. Alleen de wijn is niet goed, doch de druiven zijn uitmuntend. De lucht is er zoo gezond, dat er grijsaards van 120 jaren worden gevonden. De vruchten, de vogels, het wild, alles is er voortreffelijk. Het getal der inwoners zal ongeveer 100,000 bedragen; zij bewonen onder anderen vijf goede dorpen met vijf goede havens. Men heeft schoone penningen op het eiland gevonden. De tegenwoordige inwoners worden door de reizigers als goed, vriendelijk, gastvrij en zachtvaardig geprezen.

SIGALION of de STILZWIJGENDHEID. De Grieken maakten hem tot eenen zoon van *ISIS* en *OSIRIS*, en beeldden hem af als een halfnaakten jongeling met eenen mantel vol oogen en ooren en eenen Egyptischen mijter op het hoofd; hij hield eenen vinger op den mond en had eenen hoorn in de andere hand, men plaatste hem aan den ingang der tempels, en had hem den perzikenboom toegewijd, dewijl het blad van dien boom eene tong aanduidt. De Romeinen noemde deze godheid *HARPOCRATES*.

*SIGAULT, (JEAN, FRANÇOIS,) CH. zoon, werd in 1787 geboren, en was een bekwaam beeldhouwer. Zijn verlies (hij overleed te *Amsterdam* op den 20. van *Louwm.* 1833) was, daar men in

de Nederlanden zoo weinig goede beoefenaren der beeldhouwkunst vindt, gevoelig. Als eene proeve van zijnen smaak, zijne vinding en kunstlievende uitvoering, strekt het praalgraf voor den onvergetelijken VAN SPEYK in de Nieuwe kerk, gelijk ook het eenvoudiger gedenkteeken in het burgerweeshuis voor denzelfen te *Amsterdam* opgericht, en het grafteeken voor den gefneuvelden Leidschen student BEEKMAN in de Pieterskerk dezer laatste stad, hem tot eene onverwelkelijke eerekroon; terwijl SIGAULT zich reeds bij de Haarlemsche tentoonstelling van Nederlandsche volks- en kunstvlijt, door zijn toen geleverd Monument ter gedachtenis van die expositie, zeer gunstig bekend maakte. Dit gedenkteeken, met het borstbeeld des konings prijken, werd aan de stad *Haarlem* geschonken, en is in de groote kerk dier stad geplaatst.

SIGISMUNDUS, zoon van den koning van *Zweden* JOHANNES III, was koning van *Polen*, en werd na den dood van zijnen vader in het jaar 1592 koning van *Zweden*, doch dit rijk werd hem door de staten in het jaar 1604 weder ontnomen en aan zijnen oom hertog KAREL gegeven.

SIJPKENS, (HENRICUS) werd in de *Eexta*, een *Old-ambtsler* dorp, den 23. van Winterm. 1736 geboren. Zijn vader was TAMMO SIJPKENS, een achtbaar en vermogend koopman; en zijne moeder MARGARETA FOSSEA PICCART, eene deugdzame vrouw, uit een oud geslacht. Reeds vroeg ontdekte de schrandere vader in dezen zijnen zoon buitengewone verstandsgaven, en ontzag dan ook geene moeite of kosten, om hem tot dien stand voor te bereiden, welken hij eenmaal tot eere zou verstrekken. Na de eerste, voor ieder mensch noodzakelijke, kundigheden opgedaan te hebben, werd hij, in het jaar 1748, te *Appingadam* op de Latijnsche school besteld: en hier maakte hij binnen korten tijd zoodanige vorderingen, dat hij reeds in het jaar 1753, vóór hij nog den ouderdom van 17 jaren bereikt had, waardig geoordeeld werd, om tot de akademische lessen bevorderd te worden.

Te *Groningen* aangekomen zijnde, hield hij zich vijf volle jaren bezig met de wetenschappen, die doorgaans als voorbereidende voor den aanstaanden Godgeleerde beschouwd worden; beoefende de Latijnsche en Grieksche Letterkunde en Oudheden onder het geleide van den beroemden VAN LENNEP; de Oostersche talen en Hebreeuwsche oudheden onder dat van NICOLAUS WILHELMUS SCHROEDER, die, als een bijzondere vriend van hem, ook deszelfs studiën bestuurde, en hem zelfs ter zijner verdere vorming en volmaking, in het Oostersch, vooral het Arabisch, met zijn afzonderlijk onderwijs twee jaren wel heeft willen begunstigen. In de algemeene en bijzondere Geschiedenis genoot hij de leiding van OFFERHAUS; in de Wijsgeerte die van ENGELHARD, en in de Natuurkunde stond hij onder het opzigt van VAN DE WIJNPERSE.

Aldus voorbereid begon hij zijne godgeleerde letteroefeningen, in wel-

welke hij hier eerst drie jaren lang de vermaarde Hooggeleerden GERDES, BERTLING, HOLLEBEEK en CHEVALLIER tot voorgangers had. — Intusfchen bleven toch de Oosterfche talen zijne geliefkoosde bezigheden; zoodat hij dan ook niet alleen de *Tertia Cl. SCHROEDER ad Origines Hebraeas Disfertatio*, maar ook nog daar boven een *Spectamen Philologicum exhibens Observaciones Miscellaneas ad varia V. T. loca* van eigen opstel, onder voorzitting van denzelfden SCHROEDER, openlijk, en met roem, verdedigde.

Hierop vertrok hij naar de hoogeschool van *Utrecht*, en hoorde daar de beroemde godgeleerden ELSNERUS en BONNET onderwijzen: maar maakte ook een vlijtig gebruik van de lessen van den vermaarden WESSELING over de algemeene geschiedenis. Door een en ander oefende hij zich nog te meer in alle de wetenschappen, die hem naderhand van dienst konden zijn.

Van *Utrecht* naar *Groningen* teruggekeerd, vertoefde hij hier nog een geheel jaar, en werd in dien tijd door de klasfis van het *Oldambt* en *Westerwoldingeland*, in Slagtm. 1763, onder het geral der Proponenten in den H. Eeredienst, met veel lof, opgenomen; en al spoedig daarop tot leeraar beroepen bij de Hervormden in de Vriesfche gemeente van *Lippenhuizen* en onderhoorige dorpen; en aldaar ruim anderhalf jaar geweest zijnde, te *Dronrijp*, ook in *Vriesland*, van waar hij, na ook hier anderhalf jaar gediend te hebben, in het voorjaar van 1767 naar *Leeuwarden* verplaatst werd; en van hier in die zelfde betrekking, als leeraar der Hervormden, in het jaar 1774, naar *Groningen* vertrok.

Intusfchen werd de roem van onzen SJPEXENS reeds toen zoo groot, dat hij, in het jaar 1790, tot hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en kerkelijke Gefchiedenissen, en tot Akademieprediker, te *Harderwijk*, gekozen; en voor die beroeping bedankt hebbende, door den Senaat der Akademie van *Groningen*, met den titel van Doctor in de Godgeleerdheid vereerd werd.

Na den dood van zijnen beroemden leermeester N. W. SCHROEDER, die op den 30. van Bloeimaand 1798 inviel, werd niemand zoo waardig geoordeeld, om zijn opvolger te worden, als deze zijn voortreffelijke Leerling, welke dan ook deze zijne nieuwe betrekking van Hoogleeraar in de Oosterfche talen en Hebreeuwfche Oudheden, op den 13. van Lentem. 1799, plegtig aanvaardde met eene inwijdingsrede: *De interprete sacro bene instructo*.

Van toen af geheel voor de letteroefeningen, die hij nooit volkomen had opgegeven, levende, besteedde hij alle zijne krachten aan de vorming van die jonge lieden, welke aan zijn onderwijs werden toevertrouwd; hiermede standvastig aanhoudende, tot dat, na herhaalde aanvallen van jicht, eene zinkingkoorts, door den dood, op den 9. van Hooim. 1812, een einde maakte aan zijn werkzaam en nuttig leven.

Wij voegen er nog iets bij omtrent zijn karakter. Als mensch be-

befchouwd, had de Voorzienigheid hem begunftigd met een gelukkig geheugen en een doordringend oordeel. Hierdoor was hij vast in zijne beginselen: en, opregt van harte zijnde, was hij vrijmoedig, om zijne gevoelens, op eene ernstige wijze en op zijn' tijd open te leggen en te verdedigen, doch welke hij, uit zich zelve, niemand gewoon was op te dringen, veeleer vredelievend zijnde en toegevend omtrent andersdenkenden. In zijne gesprekken was hij bedachtzaam: in zijne houding deftig, zonder gemaaktheid: in de verkeerung nuttig en bedaard. — Als leeraar in de godsdienst, had hij door duidelijkheid van stem, netheid van voordragt, bondigheid van betoog, ernst in aandrang, gezondheid in uitlegkunde, getrouwheid aan het geen hij voor waar hield, voorbeeldigheid van gedrag, aanspraak op elks achting. — En als hoogleeraar maakte zijne uitgestrekte kunde, grondige geleerdheid, voortdurende oefening in wetenschappen en ijver voor het welzijn der jeugd, hem eerwaardig. — Van een en ander gewagen de zoo loffelijke getuigenissen, hem, door zijne beroemde leermeesters, bij gelegenheid gegeven: en dit alles weten en bevestigen zij, die hem van nabij kenden, en, in onderscheidene levensstanden, met hem verkeerden.

SIKINO, een eiland nabij *Polikandro* in den Griekfchen *Archipel* gelegen; het is zonder haven; de vaartuigen, die hier aanleggen, moeten tusfchen ontzettende rotfen door op strand gehaald worden, op eene van welke het eenige dorp des eilands ligt. *Sikino* is veel vruchtbaarder dan *Polikandro*; tusfchen beide is eene zandbank, een bewijs van hunne vroegere vereeniging, en een onbewoond eilandje, *Panagia* of *De heilige Maagd* genoemd, vermits hier op de groote feesten, wanneer de Grieken derwaarts ftoomen, in eene aan MARIA gewijde kapel dienst gedaan wordt. Volgens sommigen teelt men op *Sikino* de beste tarwe van den *Archipel*, en veel vijgen. Vroeger droeg het, wegens rijkdom aan wijn, den naam van *Oenoë* (wijnland.)

* SIKKEL. Is eene Joodsche munt, die twintig gera's waardig was, maar, in verschillende tijden, verschillende waarde gehad heeft: doch sedert de Hoogepriester SIMON dien liet slaan ter waarde van een' Griekfchen stater, op ongeveer een Duitschen daler (of twee gulden Nederlandsch) geschat kon worden. De munt is schoon gestempeld. Op de eene zijde staat, in het midden, de groenen- de Aäronsstaf met het randschrift: *Het heilig Jeruzalem*; op de andere zijde, een vat vol manna, met het randschrift: *Sikkel* ISRAËLS. Doch, dit is slechts de gewone stempel. Men had heele en halve sikkels. Zulk een halve sikkel, dien ieder man boven de 20 jaren, als een heoffer, en tot zijner gedachtenis, dat hij zich zelve, als tot het volk van JEHOVA behoorende, aanzag, in den tempel moest medebrengen, en dien men als een hoofdgeld kon aanmerken, werd in de laatste maand des kerkelijken jaars ingezameld. Op den eerften dag dezer maand ADAR zond de hooge raad afgezanten door het geheele land, die de betaling dezes halven sikkels invorderden. Vijf

tien.

tien dagen werd er uitsfel gegeven. Den 15e dag dier maand namen de fikkel-invorderaars zitting in het voorhof der vrouwen, en dan bragt ieder 20jarige, en die daar boven was, zijn hoofdgeld. Die het niet bragt, werd er toe gedwongen, en des noods, van hem een pand gevorderd. Alleen dengenen, die zeer arm waren, werd een grooter uitsfel, zelfs van een jaar lang ingewilligd; en daarom stond er naast de kist voor dit jaar, ook nog eene voor het verlede ne. In deze dagen zag men geheele scharen van behoeftige lieden, welke de meer gegoeden om eene bijdrage voor zich aanspraken. Dat was de eenige bedelarij, welke in ISRAËL bij de wet geoorloofd was.

Vreemde Joden moesten bij de wisselaars in *Jeruzalem* voor hun vreemd geld halve fikkels voor het Heiligdom inwisselen. De wisselaars waren woekeraars. Meer van den fikkel begeerende raadplegen men MICHAËLIS en anderen, aangehaald door WINER in zijn: *Real-Wörterbuch*, II, 629, 630, die ook hier veel zegt met weinig woorden.

SILISTRIA, noordoostwaarts van *Schumla*, ook wel *Dorestero* genaamd, werd vooral in den laatsten Russisch en Turkschen oorlog beroemd. Na eene vergeeffsche belegering in 1828, die niet zonder zwaar verlies door de Rusfen werd opgebroken, bemagtigden zij de stad in het volgende jaar en behielden die als onderpand voor den vrede en de daarbij bedongene schatting, acht jaren lang.

Silistria bezit eenige fabrieken; hare inwoners zijn meest Christenen. De muren dragen blijken van eene Romeinsche bouworde, en niet verre van hier ziet men nog overblijfselen van eenen muur, door de Grieksche keizers tegen de Barbaren geslicht. Er is hier een Grieksche aartsbisshop.

SIMON. (de Ridder) Graveur in edele gesteenten en mede vervaardiger van een aantal gedenkpenningen, overleed in de eerste helft van Lentem. 1834 te *Brusfel*, in den ouderdom van bijna 82 jaren. Hij was een Franschman van geboorte, en muntte niet bijzonder uit in een van de beide vakken, die hij beoefende. Hij graveerde onder anderen de prijspenningen, die van wege het rijk uitgedeeld worden aan de Hoogescholente *Leiden*, *Utrecht* en *Groningen*. Ook die, welke tot aan 1830 te *Gend*, *Leuven* en *Luik* werden gegeven. Verder de gedenkpenningen op het openen der nieuwe haven te *Middelburg*, en een aantal ter eere en met het afbeeldsel van de koninklijke familie en beroemde Nederlanders. SIMON heeft aan de Nederlandsche Regering, even als BRAEMT, zeer groote sommen gekost. De Amsterdamsehe stempelsnijder M. C. DE VRIES is een leerling van hem.

SIMON. (CLAUDIUS, HENDRIK Marquis de St.) werd den 17 van Grasm. 1760 te *Parijs* geboren; hij begon in 1807 met de bekendmaking zijner leer, en overleed in 1825 te *Parijs*. Deze man, in wiens ziel, gelijk het schijnt, reeds van kindsbeen af, eene brandende eerezucht, om iets buitengewoons te beproeven, wortel geschoten had, was in 1783 een leerling en getrouw aanhanger van JEAN LE RON D'A.

D'ALEMBERT, den beroemden wiskundige en medeuitgever der *Encyclopedie*. In den kring der toen in *Frankrijk* heerschende empirische school getrokken, kregen zijne geestvermogens reeds vroeg de rigting zijner eeuw, en ook ST. SIMON beminde weldra die oppervlakkigheid en nietigheid, waarmede zich toen de zoogenaamde beschaving aankondigde, die onder de pen van eenen DIDEROT, D'ALEMBERT, HELVETIUS en VOLTAIRE het geloof aan eene Godheid uit de barten der menschen dreigde te rukken. Den tijdgeest volgende, sloot zich ST. SIMON in zijn 17de jaar aan LA FAJETTE aan, en maakte, als dienst adjudant onder BOUILLÉ en WASHINGTON, vijf veldtogten in den Amerikaanschen vrijheidskrijg mede.

Het ontstaan van dien staat, uit de eerste grondstoffen der maatschappij, op den grondslag der nijverheid gebouwd, zonder leentelstel, heerschende kerk en bijzonder onderscheid van standen, schijnt de opmerkzaamheid van ST. SIMON op de nijverheid, als het hoofdmiddel tot eene betere inrigting der maatschappij, gevestigd te hebben. Hij zag ten minste toen reeds in de Noord-Amerikaansche omwenteling den aanvang van eenen nieuwen staatkundigen toestand, en werd hierdoor bewogen, om over den voortgang van den menschelijken geest dieper natedenken, ten einde naar dezen, aan de volmaking der beschaving te werken.

Na zijne wederkeering in *Europa*, nam hij aan de omwenteling, die kort daarna in *Frankrijk* losbrak, geen werkdadig deel; maar besteedde zijn nadenken op de ontdekking van een nieuw, alles vereenigend leerstelsel, en ontwikkelde, op deze wijze, zijne denkbeelden over de nijverheid steeds meer en meer. Tot verkrijging echter van de geldmiddelen, die hij tot de uitvoering zijner plannen meende noodig te hebben, rigtte hij met den Pruissischen graaf VON REDERN een groot nijverheidsgezicht op, dat echter in het jaar 1797 weder te niet ging, met dat gevolg evenwel, dat ST. SIMON daardoor in het bezit van 144,000 francs kwam; — eene som, die hij grootendeels tot reizen gebruikte, om zich met den toestand der kunsten en wetenschappen in *Engeland*, *Nederland* en *Duitschland* bekend te maken. In deze landen vond hij echter niet wat hij zocht; namelijk overeenstemming met het stelsel der naturalistische wijsbegeerte van zijn vaderland, en met de gedachte: het is noodzakelijk, om, in de plaats van het katholicismus, dat in de omwenteling bijna is vernietigd, eene nieuwe, algemeene godsdienst in te voeren, om als band van vereeniging de plaats van het katholicismus te vervangen. Zijne navolgers gingen naderhand nog verder. In een der nummers van de *Globe*, het dagblad der St. Simonisten te *Parijs*, van Louwm. 1832 zijn zij in de vaste overtuiging, dat het Christendom thans zijn einde beleeft; (doch zulks meende reeds VOLTAIRE, en wenschte men daartestellen in de dagen van het theophilantropismus). Sedert trad hij als schrijver op, en beproefde het, de vraag over den voortgang der wetenschappen sints 1789 en de middelen om denzelven meer te be-

vor-

vorderen, die NAPOLEON aan het Instituut had opgegeven, op eene meer omvattende en voldoende wijze te beantwoorden, dan dit door het Instituut was geschied. In verscheidene geschriften van dien tijd wierp hij den geleerden gebrek aan eene wijsbegeerte voor, die in staat was, om de verschillende wetenschappen tot eenheid te verbinden. Inmiddels trad de herstelling der *Bourbons* in, en nu verscheen St. SIMON met meer van zijne gewigtigste werken over de nijverheid, in de veronderstelling dat de ontwikkeling zijner denkbeelden zoowel aan de maatschappij als aan derzelver regeringsvormen eenen nieuwen stempel geven zoude. Deze denkbeelden werden echter deels niet begrepen, deels niet geacht. Het verdriet hierover en nog meer de toestand der bitterste behoefte, waarin hij gezonken was, voerde hem tot zelfmoord. Doch ook deze proef moest hem mislukken; want de kogel van zijn pistool schampte slechts even aan zijnen schedel en ging voorbij. Weldra was hij van de wonde weder genezen. Dit tijdstip zijns levens schijnt intusschen aan zijnen geest eene andere rigting gegeven te hebben; eene rigting, die hem tot nu toe, als aanhanger van het *système de la Nature*, vreemd moest gebleven zijn.

Van nu af aan, bepaalde hij zijne werkzaamheid hoofdzakelijk op de verwezenlijking van het denkbeeld: Zaliging des menschedoms door een nieuw Christendom. Zijne nieuwe leer, waarmede hij, niet zoo zeer eene affchaffing als wel voltooiing des Christendoms beoogde, ontwikkelde hij vooral in het werk, dat hij niet lang voor zijnen dood schreef: *Nieuw Christendom, of gesprek tuschen eenen aanhanger van het oude en het nieuwe*. Op dit werk en de daarin uitgesprokene beginselen beroepen zich thans alle zijne navolgers, hoewel zij zich in de ontwikkeling van dezelve reeds tamelijk ver van de leer van St. SIMON verwijderd hebben.

SIMONISTEN. (St.) Deze secte, welke haren naam van den voorgaanden Markies ontleent, heeft in het kort het volgende stelsel.

Er zijn slechts twee algemeene geschiedkundige toestanden des menschedoms: de toestand waarin men in de Oudheid, en die waarin men in de Middeleeuwen verkeerde. De derde toestand, het nieuwe tijdperk, zal door onze leer verwezenlijkt worden, en vloeit natuurlijk voort uit de wet der ontwikkeling des menschedoms, die aan den geest van St. SIMON is geopenbaard.

Over de Godsdienst.

De Christelijke godsdienst is wel van goddelijken oorsprong, maar volmaakbaar; niet ten opzichte van hetgene van God zelven is uitgegaan; maar ten aanzien van de menschelijke bijvoegselen. De volmaking van deze godsdienst zal bewerkstelligd worden, door kunstenaars, geleerden en ambachtslieden. Het hoofdbeginfel, het goddelijke van de godsdienst, rust op deze uitspraak van God: „alle menschen moeten zich als broeders beschouwen.” Het beginfel van de hernieuwde godsdienst wordt op deze wijze voorgesteld: de gods-

godsdienst zal in de menschelijke maatschappij de mogelijk spoedigste verbetering van het lot der armste volksklasse brengen. Er kan geen duurzame maatschappelijke vereeniging gegrondvest worden, dan door middel van eene hoofdgedachte, die, bij opvolging, alle aan gelegenheden van het heelal omvat, die aan de maatschappij haren oorsprong en bestemming openbaart, en elk mensch met zijne behoeften, belangen en pligten bekend maakt. De christelijke kerk heeft door hare leer aan deze eischen het meest doch geenszins geheel voldaan. Dit te doen is den St. Simonisten voorbehouden.

De hoofdzaak van het wezen van elke godsdienst bestaat hierin, dat zij eene gedachte vaststelt, die den mensch met datgene, wat hem omringt, de buitenwereld, vereenigt. De tot hiertoe bestaande godsdiensten hebben dit daardoor bewerkstelligd, dat zij het leven, hetwelk in de verschijnselen is, die buiten de afhankelijkheid van den mensch staan, leerden kennen; het dogma van de nieuwe godsdienst daarentegen, is het begrip van alle voorstellingen en van alle foorten van bestaan des menschen.

Leven bestaat in gevoelen, begeeren en willen. Dit leven, hetwelk de wereld beheerscht, is datgene, wat de menschen ten allen tijde met den naam van *God* benoemd hebben. De ware kennis des Gods is voortgaande, gelijk de kennis des menschen aangaande zijn eigen onstoffelijk en stoffelijk wezen. *God is het levendige heelal*, het oneindige, algemeene wezen. Al wat wij *beninnen*, al wat wij maar kunnen *kennen*, al wat onder het *bereik van onze magt* ligt of waar op zij zich uitstrekt, is openbaring van dit *levendige heelal van God*. Dit denkbeeld is het gronddenkbeeld van alle wetenschappen; de bron en het doel van alle werkzaamheden. Het geheelal is levendig, d. i., het openbaart zich steeds, zoowel door *verstand* (wijsheid) als door *schoonheid* (magt.) *God is in zijne levendige eenheid, de Liefde*; in de wijze echter van zich te openbaren, verstand; wijsheid, volgens de geestelijke aanschouwing; schoonheid, magt volgens de stoffelijke aanschouwing.

De mensch is eene eindige openbaring Gods. Hij is, even als God zelf, in zijne levendige eenheid, de *Liefde*; in de wijzen van zich te openbaren: verstand, wijsheid, schoonheid en magt.

Gelijk er dus in God drie personen of drie wijzen, van zich te openbaren zijn; zoo zijn er in den mensch ook drie werkzaamheden, die voorgesteld worden, door *liefde*, *wijsheid* en *magt*. God te kennen en lief te hebben, en deze kennis en liefde te beoefenen, hierin bestaat het Godsrijk. Daarom zullen er in het vervolg slechts zijn: *priesters*, regeerenden, die God liefhebben; *theologen*, geleerden, die Hem kennen; *diakenen*, die deze kennis en liefde beoefenen. Deze zullen de opperhoofden van de menschelijke Maatschappij zijn. De eeredienst zal uitgeoefend worden: 1.) door de *kunstenaars*; dit is de eeredienst der liefde; 2.) door *geleerden*, eeredienst der wetenschappen; 3.) door *ambachtslieden*, eeredienst van den arbeid.

Er

Er bestaat geen duivel of kwaad beginsel, want er is geen strijd tusschen geest en stof. Er is ook geene zoogenaamde erfzonde. De mensch is op zich zelve goed; het werken is geenszins vloek, maar een zegen. Van God zelve gaat het werken uit, en door werken wordt de mensch schepper. De nijverheid is de band, die alle volken vereenigt, en waardoor de godsdienst eens de heerschappij over de gansche aarde zal verkrijgen. De dood is niet een toestand van eeuwige rust, want er bestaat slechts leven. De onderstelling van vernietiging ontspringt alleen uit het denkbeeld der schepping. Wij gelooven aan geene schepping, dus ook aan geene vernietiging. De leer van het toekomstige leven blijft, als overeenkomstig met de persoonlijke behoefte van een iegelijk, welke alleen door de godsdienst kan bevredigd worden, staan. De tijd der vergelding van een iegelijk naar zijne werken, wordt reeds aan deze zijde des grafs, door de wereldheerschappij — waarin zich allen door de zelfde vereenigd gevoelen — verwezenlijkt. De betrekking van den mensch tot het oneindige — voorzienigheid en vrijheid van den wil — is een onopgelost geheim, dat ons echter niet meer beangstigen kan, omdat wij weten dat wij gedwongen zijn slechts datgene te doen, wat wij beminnen.

Volgens het door God gegevene beginsel der zedeleer: „alle menschen moeten zich als broeders beschouwen,” moet de geheele menschelijke maatschappij aan de verbetering van den zedelijken en natuurlijke toestand der arme volksklasse werken. Om dit groote godsdienstige doel te bereiken, behoort zij op de geschikste wijze ingerigt te worden. Zij moet tot eene broederfamilie vereenigd worden, waarin alles wat geschiedt alleen het beste der broederen bedoelt, en waar het persoonlijke belang van het algemeene geenszins gescheiden noch verschillend is, waar de nijverheid het regtvaardige loon voor haren arbeid ontvangt, en de ledigheid als tegenmaatschappelijk met den naam *schande* bestempeld is. (1) De volmaking der H. S. zal tot dit doel voeren.

Alle inrigtingen, die de volmaking des levens beoogen, moeten eenen godsdienstigen grondslag hebben, en elke staatkunde is zoo lang slecht en goddeloos, als zij niet alles, wat zij uitvoert, in overeenstemming met bovengenoemd goddelijk beginsel der zedeleer verrigt. Godsdienst en staatkunde moeten, gelijk men het noemt, hetzelfde wezen. CHRISTUS grondvestte de geestelijke heerschappij op de magt des geestes, niet op die des vleesch; op deze wijze behoort zich ook de wereldlijke heerschappij te vormen, naar de bekwaamheid, niet naar de geboorte.

De leer van het Evangelie ruimt wel eene plaats in aan eene goede maatschappelijke inrigting; maar derzelver vorm is afhankelijk van den geest. Naar den zin van CHRISTUS, die den *geest der waarheid*

(1) In de geloofsbelijdenis van BAZARD, ENFANTIN en JULES CHEVALIER vindt men echter tevens dat onder de Simonisten ook lediggangers geteld worden.

beloofde, is de II. S. volmaakbaar, en aan dezen geest is het voorbehouden, niet om de wereldlijke magt afte schaffen, maar om haar onder de goddelijke te brengen.

De wereldlijke magt is eene heerschappij, van nature goddeloos, zoo wel wat den vorm als wat den geest aanbelangt; want door dezelve zijn de grooten der aarde erfelijke bezitters van het eigendom, en verteeren in lediggang (?) de vruchten van den arbeid der armen, die toch, als ambachts- of werklieden, (zie boven) — de ware dienaren van God zijn. Daarom moeten kerk en staat hetzelfde zijn; geen voorregt, dat anders de geboorte geeft en geene onbeschaafde magtoefening zal meer het overwigt hebben; de geestelijke vrijheid zal alleen heerschen, en een ieder zal loon naar werken ontvangen. Zóó zullen kerk en staat één zijn, en de geheele maatschappij, die in het verwezenlijkte godsdienstige leerstelsel zal bestaan, omvatten.

Dit godsdienstige leerstelsel, of de bepaalde en volmaakte voorstelling van God zal zijn: 1.) *Pantheismus*; omdat God alles, en alles in God is; 2.) *Monotheismus*, omdat alle werkzaamheden, uit eenen en denzelfden wil voortvloeijen en op één doel gerigt zijn; 3.) *Polytheismus*, omdat die eene Godheid zich onder alle vormen vermenigvuldigt, en zich op verschillende wijzen kenmerkt, door de verschillende ordeningen der verschijnselen, die de natuur en de menschheid voorstellen; 4.) *Fetichismus* omdat God zich in elke van zijne openbaringen individualiseert, en zich in dezelve steeds voortplant. Het zal evenwel *niet* zijn het Pantheismus van het verledene, omdat de Godheid levendig en beminnde is, en omdat de mensch, in plaats van in de Godheid onder te gaan, zich bij voortgang in hem zal ontwikkelen. Het zal ook *niet* wezen het Monotheismus van het verledene, omdat de enkele Godheid tevens algemeen is, zoodat er geen bestaan buiten hem zal zijn; — ook *niet* het Polytheismus van het verledene, omdat de veelvoudige Godheid ook tevens de enkelvoudige is; en eindelijk *niet* het Fetichismus van het verledene, omdat de individuele God slechts eene openbaring van de eene, algemeene en noodzakelijke godheid is.

De maatschappij nu, die de verwezenlijking van dit godsdienstige dogma is, zal onder de leiding der dienaren van God staan. De vorm van bestuur zal zijn: theocratisch, ten opzichte van de Godheid; monarchaal, ten opzichte van de eenheid; aristocratisch, wat de deugd en de talenten van hare voorstanders, belangt; en democratisch, ten aanzien van de belangen der meerderheid. — Elk ambt is eene graad in die priesterlijke hiërarchie, welke uit priesters, godgeleerden en diakenen bestaat. De vorige wereldlijke heerschappij heeft een einde; want het Godsrijk bestaat en bloeit, en de geestelijkheid, als het hoofd dier vreedzame maatschappij, kiest zich zelve, ten einde hare heiligheid beter te bewaren en te vermeerderen.

De opvoeding wordt naar de drie klassen van de leden der maatschappij onder de kunstenaars, geleerden en handwerklieden verdeeld. Van deze 3 klassen wordt in de eerste de sympathie, het gevoel, out-

ontwikkeld, als zijnde de bron der schoone kunsten; in de tweede het *verstand*, als het werktuig der wetenschappen; in de derde de *stoffelijke kracht*, als het werktuig der nijverheid. Voor zedelijke opvoeding wordt door de prediking en de biecht gezorgd.

De wetgeving zal voorschrijven wat de opvoeding wil bewerken. Daar echter alle leden der maatschappij bezig zijn, om in den geest van dezelve slechts voor het gemeenebest te werken, zal voortaan het onderscheid tusschen goeden en kwaden, wijzen en dwazen op houden. De strafwet valt dus weg, en in derzelver plaats komt de wet der belooningen. — Het bevel des Christendoms, liefderijk te zijn; den armen van zijnen rijkdom medetedeelen, valt weg; want een iegelijk ontvangt hier zoo wel als namaals bestendig loon naar werken. Daarom zal er in de nieuwe hierarchie geene andere ongelijkheid van vermogen bestaan, dan die, welke uit de ongelijkheid van verdiensten voortspuit. Wij willen wel geene volstrekte gemeenschap van goederen of gelijkmatige verdeeling van rijkdommen, maar het bezit van dezelve zal niet meer door het erfregt op de erfgenamen overgaan, die niets voor derzelver verwerving uitgevoerd hebben. Het erfregt der geboorte zal ophouden, daarentegen zal de maatschappij die rijkdommen erven, die door de staathuishoudkundigen productiefonds genoemd worden, en zal bij de uitreiking van belooningen slechts den bekwamen tot erfgenaam van den bekwamen maken.

Daar alle sporen van slavernij, het gebruiken van menschen door menschen, verdwijnen, zoo zal voortaan de man en de vrouw te zamen, het *individuüm* der maatschappij uitmaken, hetwelk tot hertoe de man alleen was. Elke functie wordt dan door een paar verrigt.

Zonder hier in eene omvattende wederlegging van dit stelsel, vooral over deszelfs godsdienstig — wijsgeerig gedeelte te treden, wenschen wij de opmerkzaamheid bij de volgende aanmerkingen te bepalen.

Het gevoelen dezer secte over de *Godheid* is geenszins nieuw. Zij komt hierin overeen met PLATO, SPINOZA en de Duitse, zoogenaamde natuurphilosophen. Dat echter deze pantheïstische God de basis van de godsdienst zoude kunnen uitmaken, is wel onmogelijk. Willen de Simonisten het onderscheid tusschen stof en geest opheffen, zij mogen dan zeggen wat zij willen, altoos komen zij op het troosteloze materiele Naturalismus der Encyclopedisten terug. In het algemeen is het maar al te duidelijk, dat zij juist van deze zijn uitgegaan. In het bijzonder blijkt dit daaruit, dat zij zoowel den dood als de schepping verwerpen, om zodoende de eeuwigheid der wereld, des geheelals, der Godheid te stellen. In openbaren strijd met het Christendom, beweren zij veel, en onder anderen dat God als zuivere geest geenen invloed op het stof heeft. Geheel verkeerd is zoo ook hun voorgeven, dat volgens het Christendom het arbeiden een gevolg van den val en slechts een vloek zou zijn. Het loochenen van den strijd tusschen geest en vleesch, de stelling dat het

Christendom slechts aan gene zijde van het graf belooning en vergelding bepaalt enz., bewijst slechts dat zij vreemdelingen in hunne eigene ziel, en met de duidelijke leer des Christendoms onbekend zijn, of haar niet willen kennen; en door de stelling, dat er slechts twee toestanden — tijdperken — des menschedoms geweest zijn, die der oudheid en der middeleeuwen, toonen zij hoe onduidelijk hun zelfs het licht der geschiedenis gebleven is!

Doch wenden wij ons eens naar hunnen staat, die op dezen godsdienstigen grondslag moet gebouwd worden. Een wonderlijk mengsel van vormen, die deels Theocratisch zijn, deels uit den Paraguaischen Jesuitenstaat en de Herdoopers-vereeniging ontleend zijn. Zoo deze eens tot stand kwam, zouden wij, in de plaats van de tegenwoordige orde van zaken, een klein aantal priesters met een' paus aan het hoofd vinden, die alle magt, de wergevende zoowel als de uitvoerende, in handen hadden. Dit priester-collegie, dat zich zonder medewerking der overige leden van den staat altoos zelf weér voltallig maakte, zou tevens alle landerijen, kapitalen en middelen van bestaan bezitten. Het zou zijne onderpriesters hebben, die de kunsten, wetenschappen, handwerken, den handel en den akkerbouw bestuurd. De priesters zouden voor een iegelijk vaststellen, *wat* en *hoe* hij werken moest, en tevens het loon daarvoor bepalen. Zij zouden ook de opvoeding der jeugd leiden, ten einde deze van de banden van bloedverwantschap los te maken, en haar aan onderdanigheid onder de Simonistische orde — der priesters — te gewinnen. Den reeds volwasenen zouden zij datgene afnemen, wat hunne ouders overgewonnen hadden; die zich niet onderwerpen wilden, in de biecht nemen, en zoo deze niet hielp, de magt der wetten tegen hen gebruiken. De nieuwe hierarchie zou, door vernietiging van alle familie-betrekkingen, door ontneming van al het eigendom, elken mensch tot een slaafsch werktuig harer eerezucht maken, en tot bereiking van het oogmerk hunner zoogenoemde belooningen eene inquisitie der liefde grondvesten, vreesfelijker dan er immer eene bestond.

Deze leer heeft in *Frankrijk* ingang gevonden, en zal dien vinden bij philanthropische dweepers zoowel als bij den grooten hoop des volks, wiens zelfszucht zij streelt, die van oudsher met afgunst de bezittingen en het genot der rijken aanstaarde, die voor zijnen arbeid nooit genoeg beloond meent te wezen, en dit, hoewel ook door de Simonisten tot werken voor hun brood beïnvloed. deze leer toch naar zijn believen altoos zoo uitleggen zal, als of het van hem afhing te werken al dan niet — onbekommerd bij de gedachte, dat hij toch altoos van de goederen der rijkere teeren kan.

Waarheen nu zulke grondbeginsels van gelijkheid van goederen leiden, hebben ons de gruweltooneelen der Wederdoopers, geleerd en zelfs de onlusten in *Lyon* in 1831, die welligt dieper in de Simonistische leer gegrond waren, dan men in *Frankrijk* algemeen wilde erkennen. Ten dezen opzichte is het stelsel der Simonisten een der vrees-

fe-

zelfs die immer geleerd werden; en daar het zich in zijn beginsel, ten aanzien van de opheffing van het erfregt, duidelijk verklaart voor: het *doel* heiligt het *middel*, moet men hiernaar alles kwaads van deszelfs aanhangers voorzien, wanneer het eens op de uitbreiding van hun zoogenaamd Godsrijk door openbare magt aankwam. In het algemeen schijnen de betichtingen der Fransche dagbladen, dat de strekking dezer secte staatkundig zou zijn, zelfs naar den geest dezer eigen leer niet ongegrond te wezen, en zij mag derhalve onder de staatkundig — wijsgeerige dweepers mischien wel de gevaarlijkste aanhangers gevonden hebben. En wat zou men eindelijk van de ontwikkeling, verwezenlijking en uitvoering van dit verschijnsel te verwachten hebben? De ongelijkheid van bezittingen, die de Simonisten bestrijden, heeft zich volgens de geschiedenis, juist voor den voortgang der maatschappelijke vorming als zeer heilzaam bewezen. Veel minder heilzaam, de ophooping van goederen, in de doode hand. — Eerst met den aanwinst van rijkdommen toch en door derzelver overerving hebben zich de kunsten, de wetenschappen, de handel, de staatkunde en de nijverheid gevormd en verheven. Stille gelukkige tijden, waarin men vrij was van de noodzakelijkheid om eene bete broods te verdienen, tijden, die de Simonisten veroordeelen, hebben zoowel binnen als buiten de kloosters, den menschelijken geest op ontdekkingen gebragt, die slechts tot den bloei en de volmaking van kunsten, wetenschappen en handwerken bijdragen konden. Maar de Simonisten willen alle mogelijke gelijkheid in de verdeling der goederen, dus, die algemeene middelmatigheid van bezit, die voor de kunsten en wetenschappen evenmin als voor de hoogere en lagere aanbachten, bevorderlijk kan zijn. Het zou toch dwaas wezen, ontdekkingen en vorderingen in het gebied der kunsten en wetenschappen, in de rubriek van arbeid te plaatsen.

De opheffing van het erfregt, dat vreeselijke middel ter bereiding van het oogmerk der liefde, strijdt tegen den grondtrek des menschen naar eigendom en dien der liefde van de ouders jegens hunne kinderen. Zij zou, zonder twijfel, alle banden van bloedverwantschap en familie betrekking verscheuren, en de vermeerdering van den nationalen rijkdom vernietigen, dewijl er op deze wijze geene reden meer zoude bestaan om te sparen en over te winnen. De gronden der Simonisten voor die opheffing, zijn ook zonder steun en geheel onhoudbaar, daar zij ook, altoos nog verscheidenheid van bezittingen — naar de bekwaamheid en het werken — willen toestaan, en de arbeiders altoos — daarenboven nog onder het juk der hiërarchie — voor hun brood werken moeten, waartoe dan die voorpiegelingen, die den grooten hoop slechts tot nog grooter afgunst, ja zelfs tot muiterijen verleiden? die de grondzuilen van alle godsdiensten en staten, ja zelfs der gansche menschelijke maatschappij konden doen wankelen, zonder der menschheid immer of ergens van een waarschuwing te wezen. En hoe zullen kortzigtige sterfelingen, priesters die

uit de meestal hartstogtelijke — gevoelsmenschen genomen zijn, overal en in alle menschen de bekwaamheden, die vaak zoo diep verborgen liggen, ontdekken, erkennen en ontwikkelen, om een ieder mensch altoos juist op zijne regte standplaats te zetten? Naar welke menschelijke grondregelen willen zij hunne belooningen bepalen en uitdeelen, zonder van de eene zijde de zelfzucht en den eigenwaan, van de andere de ware verdiensten te na te komen? zwakke stervelingen, die de plaats der Voorzienigheid vervangen, het loon van goed en kwaad aan uwe zwakke sterfelijke broederen reeds hier beneden toekennen wilt; die gij waant iets groots te hebben uitgesproken, toen gij de vrouw voor ambten bekwaam verklaardet, en haar van de schoone bestemming moeder en opvoedster harer kinderen te wezen wildet berooven? Zijt gij slechts Philanthropische dweepers, dan kan men u beklagen en uwe leer zal verdwijnen voor het licht van het ware Christendom! Maar zijt gij moedwillige vernielers, dan treffe u de vloek onzer eeuw, die uwe pogingen verijdele!

Men zie verder over het St. Simonismus: *Religion St. Simonienne* 3 vol.; *Revue du St. Simonisme* enz. par l'Abbé G. MOENS; F. W. CAROVÉ, *der St. Simonismus und die neuere Französische Philosophie* (Leipzig 1831); BRETSCHNEIDER, *der Simonismus und das Christenthum*. Leipzig.

De Simonisten, ontstaan in *Parijs*, hadden in 1831 hunne zendelingen ook te *Duinkerken*, *Limoges*, *Lyon*, *Straatsburg*, *Toulon*, en *Toulouse*; te *Londen*, *Mentz* en *Heidelberg*; men verwachtte ze ook in *Italië*. De bisschop van *Trier*, zeer voor hun indringen bevreemd zijnde, vaardigde in Sprokkelm. 1832 een bevelschrift tegen hen uit. In *Brusfel* had de geestelijkheid zorg gedragen, dat het den Simonisten telkens mistukte eene geschikte zaal voor hunne predikatiën te vinden, zoodat zij eindelijk wanhopend die stad verlieten.

De St. Simonisten hielden in Hooim. 1832 hunne bijeenkomsten in de tuinen van het buitengoed *Menilmontant* bij *Parijs*. Aldaar predikten hunne opperhoofden in het openbaar, zonder daartoe de magtiging der regering te hebben verkregen. Veertig St. Simonisten hielden zich, onder het beheer van vader ENFANTIN, den geheelen dag bezig met tuinarbeid of arbeidden aan de oprigting van eenen tempel. Zij wisselden hunnen arbeid van tijd tot tijd door beurtgezang af, en lokten zoo vele aanschouwers naar de bedoelde tuinen, als dezelve slechts konden bevatten. Zekere broeder BARRAULT hield daar eens ten aanhooren van ongeveer 2,000 personen eene prediking in verzen.

In Sprokkelm. 1833 schreef men uit *Parijs*, dat, terwijl het opperhoofd der St. Simonisten zich in *Parijs* bevond, en hunne gemeenschappelijke woning genoegzaam ledig stond, zich eenige aanklevers dier secte naar de *Indiën* begaven, ten einde aldaar hunne leeringen aan den man te brengen. Anderen waren voornemens, om het Oosten te gaan bezoeken. Weder anderen, waaronder een gewezen R. K. priester, hadden den koning verzocht, om met de tot dwangarbeid

beld veroordeelden, in een der slavenhuizen of bagno's geketend te worden opgesloten, ten einde dezelve, in dit verblijf van zedeloosheid en ellende, den weg der deugd op te leiden. Dit laatste is hun echter geweigerd geworden. Veertien hunner begaven zich over *Marseille* naar *Konstantinopel*, waar zij den 17. van Grasm. 1833, zonder alvorens van hunne aankomst aan den Franschen gezant kennis gegeven te hebben, in de volkrijkste straten en op de meest bezochte pleinen begonnen te prediken.

Zij bragten hunne leer vooral in de uitoefening, door alle de vrouwen, die zij ontmoetten, te groeten, zich voor sommige daarvan neder te werpen, en tot voor het serail des grooten Heers te verkondigen, dat zij de vrije vrouw, de vrouwelijke Mesias, kwamen zoeken, die zoo zij wisten, in het Oosten te vinden was.

Natuurlijk werd bij elken stap, dien zij deden, de algemeene gisting steeds grooter. Weldra waren zij niet meer veilig en was een volksoploop niet meer te verhoeden. De Seraskier ontving van den persoonlijk beleedigden Sultan den last, om deze gevaarlijke predikers in verzekerde bewaring te nemen, en was verplicht, om hen in de Turksche kanselarij op te sluiten, waar zij met alle beleefdheid behandeld werden en voorloopig eene schuilplaats vonden. Doch weldra deed het volk op nieuw bedreigingen hooren, die zoo hevig werden, dat men genoodzaakt was het te vreden te stellen en de St. Simonisten, wier leven het grootste gevaar liep, te doen verdwijnen. Men deed hen, op een veilig vaartuig, naar de *Dardanellen* inschepen, waar zij in een aan de Turksche regering toebehoorend huis werden bewaard, en van daar naar *Frankrijk* werden verzonden. Naar de opgewondene stemming der Turken te oordeelen, zoude een langer verblijf dier dwazen in *Konstantinopel* een opstand hebben doen ontstaan, waarbij waarschijnlijk alle daar gevestigde Franschen aan de door de St. Simonisten opgewekte gevoelens van haat en wraakzucht zouden zijn opgecofferd geworden.

Op den 27. van Oogstm. 1832 hebben de verdwaasde Sint Simonisten voor het hof van Asfises te *Parijs* te regt gestaan. De tegen hen gedane aanklagt betrof eensdeels het geldelijk beheer van het genootschap, welks bestuurders in weinige maanden eenige honderd duizenden francs, hun door ligtgeloovige dwazen toevertrouwd, hebben verspild; anderdeels de aanranding der openbare zeden door de prediking en het in druk uitgeven van vertoogen over de betrekkingen tuschen man en vrouw. In plegtigen optogt zijn omstreeks veertig St. Simonisten, in het blaauwe kleed hunner sekte gedoscht en met lange baarden en hangende haren prijkende, van het buitengoed te *Menilmontant* naar de gerechtszaal gewandeld. Het hoofd der sekte, de bekende ENFANTIN, droeg een rood lint om den hals, waarop met groote letters de woorden *de vader* te lezen stonden. Eenige vrouwelijke leerlingen, almede in het blaauw gekleed, volgden den stoet. De gewezen Jood RODRIGUE, die mede aan het hoofd der sek-

sekte plagt te staan, doch toen met vader ENFANTIN over hoop lag, bevond zich, als ingelijks aangeklaagd zijnde, in de gerechtszaal. Bij het begin der verhooren verbood vader ENFANTIN aan zijne onderhoorigen om den eed af te leggen, hetgeen dan ook door allen geweigerd werd. Te half zes uren des namiddags was de terechtzitting nog niet afgelopen. Toen werd dezelve geschorst, doch te acht uren hervat en tot twaalf uren of tot des middernachts voortgezet. De volksmenigte had zich toen van het paleis van Justitie verwijderd en de St. Simonistische stoet trok af, alleenlijk omgeven door de schaduw van den nacht.

Ook den tweeden dag, den 28. van Oogstm. 1832, zijn de St. Simonisten in plegtigen optogt van hunne verblijfplaats op de hoogten van *Menilmontant* naar de gerechtszaal gewandeld. Een allerhevigste plasregen maakte deze wandeling vrij moeilijk, en gaf aanleiding dat de Parijsche bevolking geenszins zoo ijverig was om den trein te volgen als den voigen dag. Blijkbaar was het er door de St. Simonisten op aangelegd om de aandacht van het volk tot zich te trekken, en, zoo mogelijk, eenen oploop te doen ontstaan. Moeijelijk laat het zich anders verklaren, om welke redenen zij op hunnen weg naar de gerechtszaal liederen gezongen hebben, waarvan het slotvers, telkens herhaald inhield: „Het volk heeft honger; het volk is ongelukkig.” Slechts weinig indruk schijnt deze klagt gemaakt te hebben, die trouwens te ongepast was, daar de St. Simonisten, ten minste in den laatsten tijd, zeer goed voor hun eigen onderhoud, maar in geenen deele voor de leniging van het lijden des volks gezorgd hebben. Velen uit de menigte kreten de St. Simonisten voor dwazen en kwakzalvers uit, en slechts sommigen zeiden, dat het volk gelukkiger zoude zijn, indien men hen liet begaan.

De zaak is in den laten avond van dien dag geëindigd met een vonnis van het hof van Assises, waarbij het hoofd der sekte, ENFANTIN en zijne beide voornaamste volgelingen, CHEVALIER en DUVERGIER, wegens het houden van zamenkomsten van meer dan 20 personen, over godsdienstige onderwerpen, zonder vooraf verkregene magtiging der regering, en wegens aanranding der openbare eerbearheid en der goede zeden, tot eene gevangenisstraf van één jaar en tot eene geldboete van 1000 franken ieder zijn veroordeeld; terwijl tevens de ontbinding van het genootschap der St. Simonisten bevolen is. De zaak wegens de beschuldiging van afzetterij is later voor de correctionele regtbank vervolgd geworden.

De St. Simonisten hebben in Bloeim. 1833 bij al hunne vroegere dwaasheden ook die gevoegd, van door hen gemunt geld in omloop te brengen. De stukjes, die men daarvan gezien heeft, zijn van koper, en hebben de grootte van een halven frank. Op de eene zijde daarvan ziet men het beeld van vader ENFANTIN met geen ander randschrift dan het woord: *maximus*. De keerzijde vertoont een wapenschild, waarin eene ster met de woorden: *non plus*, *ul-*

ultra. Er is geen jaartal op deze geldstukjes te vinden en evenmin blijkt het, welke waarde de aanhangers der genoemde sekte daaraan hechtten. In Bloelm. 1834 schreef men uit *Alexandrie in Egypte*:

„Wij hebben vader ENFANTIN met velen van zijne aanhangers nog altijd hier: hij leeft zeer ingetogen. De St. Simonisten zijn hier uit het veld geslagen, omdat hunne voorzegging, dat zij namelijk in het jaar 1833 de Moeder in het Oosten zouden vinden, niet is vervuld geworden, zij moeten zich nu slechts met den Vader behelpen. Velen van deze dweepers hebben hunne in het oog vallende kleederdragt afgelegd, en zoeken door bezigheden zich brood te verschaffen. Fournel is bij den Pacha als ingenieur der mijnen aangesteld; en Lambert zal directeur worden der polytechnische school, welke men hier denkt op te rigten. Deze beide mannen zijn kweekelingen van de Polytechnische school te *Parijs*.”

SIMONS, (ADAM) in leven *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor*, Hoogleeraar in de Nederd. Letteren en Welsprekendheid aan de Utrechtsche Hoogeschool, lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, van de Hollandsche Maatschappij te *Haarlem*, der Zeeuwsche en Utrechtsche Genootschappen voor Kunsten en Wetenschappen, Correspondent der tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, lid der Provinciale commissie van Onderwijs te *Utrecht*, Schoolopziener enz., werd den 25. van Sprokkelm. 1770 te *Amsterdam* geboren, bereidde zich in zijne jeugd voor het Leeraarsambt in de Nederduitsche Hervormde kerk, eerst aan het Athenaeum zijner geboortestad, en daarna aan de Leidsche Hoogeschool. In 1792 tot Proponent door de clasfis van *Amsterdam* bevorderd, werd hij reeds in het volgende jaar bevestigd als predikant aan de *Vuursche*, van waar hij in 1799 vertrok, om de gemeente te *Thamen* aan den *Uithoorn* te dienen. Tot het gewone Hoogleeraarsambt aan de Utrechtsche Hoogeschool beroepen, aanvaardde hij den 25. van Lentem. 1816, met veel toejuiching, dien post, en werd aldaar de stichter eener school van Nederduitsche Letterkunde. Hij bekleedde eene tamelijk aanzienlijke plaats onder de Nederduitsche dichters. Als een man van veel kennis, vernuft en smaak, veelal blijgeestig en openhartig, was hij door velen geacht en bemind. Offchoon met eere van de predikdienst ontslagen, trad hij meermalen, om zijne ambtgenooten, de Akademie-predikers, of andere leeraren der Protestantische kerk te helpen, als begaafd Evangeliedienaar op. Zijn dood die voor de wetenschappen tot een wezenlijk verlies was, had plaats op den 6. van Louwm. 1834.

SIMONS werken zijn de volgende: *Gedichten, met portret*, 1805; *De waarde van den mensch, in drie zangen*, 1814; *Alexander, Keizer aller Rusfen*, 1815, met platen; *Bij de herstelling van Utrechts Hoogeschool*, 1815; *Redevoering over den waren dichter*, 1817; *Verstrooide gedichten*, 1822; *Het huisfelijk geluk, in drie zangen*; 1823; J. GEEL en A. SIMONS *voorzittingen gehouden in het Leesmusem te*

Utrecht, 1830; Over het kasteel van Antwerpen, 1831 tweede druk, Verwelkoming bij den plegtigen aanvang der Akademische lessen, na de wederkomst der leerlingen van de Utrechtsche Hoogeschool uit het leger, 1831.

Na zijnen dood bezorgde een zijner zonen de uitgave van een bundel zijner verspreide geschriften in proza, welke uitgegeven werden onder den titel van:

Verhandelingen van ADAM SIMONS. De inhoud dezer verhandelingen is: 1. *Over den waren dichter.* 2. *Eenige algemeene denkbeelden aangaande de Poëzij en het werktuigelijke van dezelve.* 3. *Over Lyrische Poëzij.* 4. *Over Dramatische Poëzij.* 5. *Over het karakter van de fabelleer der oude Germanen, en hare belangrijkheid voor de volkeren van Noord-Europa.* 6. *Herinneringen aan het tijdvak van FREDERIK HENDRIK, bijzonder met betrekking tot de Nederduitse Poëzij.* 7. *Over den aanleg van VONDEL en zijne Poëzij, met die van CATS en HOOFT vergeleken.* 8. *De stijl van HOOFT verdedigd.* 9. *Over HOOFT's Treurspel, GEERAARD VAN VELZEN.* 10. *VAN DER WOORDT vergeleken met SEUME.* 11. *Over de laatste helft der vorige Eeuw, met betrekking tot den staat der Nederduitse Poëzij.* 12. *Over het karakter van FILIPS II, als de voornaamste oorzaak van de verheffing der voormalige Zeven Vereenigde Provinciën.* 13. *Over het bewind van JAN DE WIT, vergeleken met dat van ANTONIE HEINSIUS; beide Raadpensionarissen van Holland, in Stadhouderlooze tijden.*

Meer omstandige berigten omtrent het leven en de letterkundige verdiensten van SIMONS, die een tweetal zonen naliet, welke zich met ijver en roem op de beoefening van Letteren of Kunsten en Wetenschappen toelagen, vindt men in de *Oratio de vita et meritis ADAMI SIMONS*, waarmede de Hoogleraar VAN LIDT DE JEUDE in Lentem. 1834 het Rectoraat der Utrechtsche Hoogeschool nederleide.

* SIMPLON Van dezen berg schreef men den 12. van Louwmaand 1839:

„De eerste dagen van het nieuwe jaar zijn op den *Simplon* en in den omtrek vreeselijk onstuimig geweest. Vier dagen en vier nachten achtereenvolgend heeft het buitengewoon sterk gesneeuwd, zoodat de berg overal ongemeen hoog met sneeuw bedekt is. Een snijdend koude en allerhevigste wind gaat met de sneeuwbuijen gepaard, en schijnt alles op zijnen weg te willen vernielen, zelfs de hemelhooge rotten, tusschen welke de weg over den *Simplon* henenloopt. Soms wordt de akeligheid door eene dikke, bedwelmende mist vermeerderd. Welligt heeft men op den *Simplon* nimmer treuriger, angstwekkender dagen en vreeselijker stormen door te staan gehad, dan op den 10. en 11. dezer. Een reiziger, wien het gelukt is den berg behouden over te komen, verzekert ons, dat de vier geestelijken, die het bekende gesticht bewonen, en wier moed en onverschrokkenheid, in het doorkruisen der met sneeuw bedekte paden, zich over de gausche wereld beroemd hebben gemaakt, ditmaal evenwel met schrik geslagen

gen waren. Zij hebben het archief van hun klooster zorgvuldig maar te vergeefs doorzocht, om er het verhaal van eenen zoo geweldigen en zoo langdurigen storm in te vinden. De vernuftige honden, die zich zoo trouwhartig kwijten in het opsporen van ongelukkige verdwaalden, deelen thans ook in den schrik van hunne meesters. Sommige windvlagen waren zoo hevig, dat zij al de uitwerking eener aardbeving hadden; alles schudde en kraakte, en de goede vaders verwachtten niet anders dan onder hun geëlicht bedolven te zullen worden. Wanneer de buijen op het ergst waren, kon men ook zelfs op den vollen middag niet genoegzaam zien om den duidelijksten letterdruk te lezen.

„De herbergiers, die op de pleisterplaatsen wonen, welke van afstand tot afstand worden aangetroffen, om den reiziger gelegenheid te geven zich te kunnen ververschen, hebben zich reeds ettelijke nachten niet ter ruste durven begeven, en hadden reeds vast besloten, om, zoo de storm nog erger ware geworden, hunne woningen met hunne gezinnen te verlaten, waardoor zij het eene stellige doodsgevaar zouden hebben ontgaan, om zich in geen minder gevaar te storten door zich aan al de woede des orkaans bloot te geven.

„De fraaie weg, die over den *Simplon* loopt en die te regt des zomers de bewondering van alle reizigers trekt, is thans zes voet diep onder de sneeuw bedolven; mijlpalen, borstweringen, muren, heggen, alles is verdwenen; het eenige wat men nog ontwaart, zijn hooge staken, op dertig voeten afstands van elkander geplaatst; deze zijn de eenige teekenen, die den reiziger geruststellen dat hij niet verdwaald is, en hem ten waarborg strekken, dat, niettegenstaande hij een pad betreedt, hetwelk, wanneer de sleden er niet langs komen, nauwelijks breed genoeg is, om er den voet op te zetten, hij evenwel eenen weg van 25 voeten breedte begaat. Deze weg, meestal zoo des winters als des zomers druk door nieuwsgierigen bezocht, is thans eenzaam en verlaten. De diligenceslede is de eenige die de reis blijft doen, en had de conducteur niet tot leus gekozen het woord *voorwaarts*, hetwelk hij op zijne borstplaat heeft doen graveren, zoo zou hij almede weigeren de sneeuwvallen te trotseren, die hem elk oogenblik dreigen te overstelpen. Zes of zeven van breede schoppen voorzien mannen gaan voor de slede uit, om dezelve met de uiterste moeite eenig spoor te banen. Iederen dag vreest men te zullen vernemen, dat hun aan roekeloosheid grenzende moed hun het leven heeft gekost.

„De kloeke bewoners van het dorp *Simplon* durven geen stap uit hunne huizen zetten. Men verzekert dat de wind daar nog sneller en heviger is dan op den top van den berg.”

SINAI (De berg) in *Steenachtig Arabië*, op een schiereiland, dat door twee armen van de *Roode-Zee* gevormd wordt, ten Oosten van den berg *Horeb*, aan het noordelijk uiteinde der woestijn van *Sinai*. Het was op dezen berg, dat God de Wet aan Mozes gaf, waar.

waarom de Muzelmannen voor denzelfen ook veel eerbied hebben. Men vindt daarop een wel versterkt Grieksch klooster door de Heilige HELENA gesticht, waarin men de vreemdeelingen ontvangt door een venster 40 voeten boven den grond verheven. Men vindt in hetzelfde alle verdedigings middelen en voorraad, zoo om zich tegen de aanvallen der stroopende Arabieren te beveiligen, als om een lang beleg te kunnen uithouden.

SINDRIMAL (De), eene welriekende bloem, welke men in de valleijen en op de heuvels van *Ceylon* vindt; men heeft er roode en witte; zij openen zich omtrent vier uren na den middag, en blijven den geheelen nacht tot des morgens ten vier uren open, wanneer zij zich weder sluiten; zij verstrekken dus tot uurwerken, wanneer de zon niet zichtbaar is, en ook gebruikt men dezelve om er zich mede te versieren. Men vindt aldaar ook nog eene andere bloem, welke wit is, en de reuk van Jasmijn heeft; deze is alleen voor den Koning bestemd, en de gewoonte is hem alle morgen een ruiker van dezelve in een stuk wit lijnwaad gewonden aan te bieden; zij, welke hem, die dezen ruiker draagt, te gemoet komen, zijn verplicht om ter zijde te wijken.

SINTOS, eene der drie voornaamste Godsdiensten van de Japannezen, en wel die, welke door hen voor de regtzinnigste wordt gehouden: dezelve bestaat in de aanbidding van de oude Goden van dit land, welke volgens hunne denkbeelden hun land gedurende verscheidene millioenen jaren geregeerd hebben; dezelve is een geheim voor het volk, en de priesters spreken er alleen met hunne leerlingen over; dezelve bevat vele fabelachtige vertelsels.

SINT CATHARINA. Deze heilige, in 1347 te *Sienna* op *Sicilië* geboren, was de dochter van eenen wolverwer JACOB BANINCUSA genaamd; zeer vroegtijdig ging zij tot de levenswijze der boetvaardige zusters van *St. Dominicus* over; zij werd weldra bekend, verkozen om de Florentijnen met paus GREGORIUS XI te bevredigen; zij schreef Godsdienstige boeken over de scheuring der kerk, en stierf te *Rome* in het jaar 1380, drie en dertig jaren oud zijnde. Paus PIUS II stelde haar onder het getal der heiligen in het jaar 1461, en haar huis te *Sienna* werd in eene kapel veranderd, dus 81 jaren na haren dood. In deze kapel zijn een aantal tafereelen, welke de wonderen door haar verrigt vertoonen, ter zijde ziet men een vertrek, in hetwelk men verhaalt dat J. C. haar verscheen, en van achteren een ander vertrek, alwaar zij op den blooten grond sliep; de steenen, welke haar tot hoofdpeuluw dienden, zijn met zilver bekleed, en niet verre van daar het tafereel van een kruisbeeld, hetwelk zij de wonderteekens indrukte. De lesfen en onderwijzingen, welke J. C. haar bij zijne verschijningen gaf, verhaalde zij aan haren biechtvader RAIMOND VAN CAPUA, een Dominikaan, welke vervolgens overste van zijne orde werd. Hij mistrouwde zegt men hare vertellingen, doch op eenen dag bij haar alleen zijnde, zag hij eensklaps het gezigt van
CA.

CATHARINA in dat van eenen man van middelbare jaren veranderen, eenen baard hebbende, en die er zoo deftig uitzag, dat het niemand anders dan de Zaligmaker konde zijn; de biechtvader geloofde nu aan alles wat zijne boetelinge hem verhaalde, en beschreef haar leven. — Dat de dochter van den wolverwer BANINCUSA eene zoo sterke inbeelding kan gehad hebben, dat zij alles, wat zij droomde of waar zij om dacht, meende te zien en te hooren, is zoo vreemd niet; men vindt dit meer bij lieden van een zwak herfengestel of bij krankzinnigen: maar dat de biechtvader RAIMOND die vrouw in den persoon van J. C. ziet veranderen, daartoe moet men eenen Dominikaner monnik zijn, om zulks te gelooven of te willen doen gelooven.

SINT CROIX (Het eiland), of *Santa Cruz*, tot Noord-Amerika behoorende, een der *Antilles*, omtrent 22 mijlen lang en 4 à 5 mijlen breed, is zeer vruchtbaar en met vele rivieren en wateren doorsneden, doch de lucht is er een gedeelte van het jaar ongezond, men heeft op hetzelfde ook drie goede havens. De Franschen verkochten hetzelfde in 1731 aan de Denen voor 738,000 livres, en verkregen er mede *St. Domingo* voor. De Denen bouwden er een burg, en het kasteel *Christiaanstad*. Het brengt tabak, katoen, indigo, suiker en meer andere produkten op. — Men heeft ook nog eenen burg van dien naam in *Frankrijk* in het departement *Pas de Calais*; ook eene stad en haven van *Marokko* welke de Arabieren *Aguadir* of de *Kaap van Aguer* noemen — alsmede eene haven op het eiland *Teneriffe*, en nog eene stad in *Frankrijk* in den *Opper Elzas*, allen van dezen naam.

SINT LUCAS. Deze heilige, aan wien men onderscheidene schilderstukken toefschrijft, en die ook tot patroon der schilders is aangenomen geworden, was noch schilder noch beeldhouwer, maar oefende de geneeskunde uit. De stukken, welke men wil dat van dien Evangelist zouden zijn, zijn van eenen Florentijnschen kladschilder, *LUKA SANTO* genaamd.

SINT PIETERSPENNING. Een van de zeven Saksische koningen in *Engeland*, en wel die van *Mercia*, lag eenen tol of belasting op al de huizen, om eene Engelsche kweekschool te onderhouden, welke hij te *Rome* richtte, en deze belasting, welke zich beurtelings, onder den naam van *Ss. Pieterspenning* over de zes andere Koningrijken van *Engeland* uitstreckte, was de oorsprong van de eischen der Pausen op het leenheerschap van *Engeland*, en zochten zij ook deze schatting bij alle de andere natiën te heffen. *OLAUS*, koning van *Zweden*, had dezelve zijne onderdaden ook opgelegd, doch zijne opvolgers schaften die weder af; men hief haar ook in *Boheme* en in *Polen*; *HENDRIK VIII.*, koning van *Engeland*, bevrijdde er zijne onderdanen van, doch *MARIA* bragt die weder in werking; eindelijk werd zij door *ELISABETH* geheel en al vernietigd, en is sedert dien tijd niet weder betaald geworden.

SINT SIMEON. Deze heilige bleef, nadat hij tien jaren in eene flechte cel had doorgebracht, tien volgende jaren op eenen paal zitten,
en

en naderhand nog dertig jaren in eene soort van vogelnest, omtrent 40 vademmen boven den grond verheven. Hij predikte en maakte ongelbare kniebuigingen. Men heeft een fraai klooster, hetwelk zijnen naam draagt, niet verre van *Aleppo* in *Syrië* gelegen.

SIRAGOSSA. Intendantchap of provincie van het kon. der beide *Siciliën*, 196,000 inwoners bevattende. De hoofdstad is *Syracusa* (*Syracusa*), eene sterke stad, op een eiland, dat door verscheidene bruggen met het vaste land van *Sicilië* gemeenschap heeft, de zetel van eenen bisschop, met eene haven, eene citadel, een koninklijk collegie, twee seminariën, eene boekerij, een museum, 14,000 inwoners en vele overblijfselen van het oude *Syracuse*, dat eens 1,200,000 inwoners telde, en waarvan nu slechts $\frac{1}{6}$ bewoond is; zij was de geboorteplaats van **ARCHIMEDES**, die hier ook stierf, gelijk in lateren tijd onze beroemde admiraal **DE RUIJTER**.

SIROCCO of *Zuid-Oostenwind*. Deze wind waait somwijlen, in zuidelijk *Europa* en is zeer verderfelijk. Alles kwijnt, wanneer dezelve zich aldaar laat gevoelen; het veld verdroogt, de planten en bloemen verwijnen, de dieren verliezen hunne kracht en levendigheid; men vervalt in zulk eenen graad van vermoeidheid, dat men zijne zaken nauwelijks kan verrigten; in de straten ziet men menschen welke zich met moeite voortstlepen, met een droevig gelaat, naargeestige houding en ingevallene oogen. De zeebaden zijn alleen een hulpmiddel tegen deze ramp.

SISTRUM. Eene soort van ratel, een speeltuig bij de oude Egyptenaren in gebruik. Zij waren ook van kromgebogen platen van koper, op de wijze van een raket in de kaatsbaan gebruikelijk, waarop geslagen werd. Ook gebruikte men dezelve in den oorlog, in plaats van bazuinen.

SIVAN, benaming der negende maand van het burgerlijk jaar der Joden; deze maand heeft 30 dagen, en begint in onze Bloemaand.

* **SIX VAN CHANDELIER**. In den jare 1610 te *Amsterdam* geboren, bezocht blijkens zijne gedichten verscheidene vreemde gewesten, doch bragt zijn leven grootendeels in ongehuwden staat binnen zijne vaderstad door, alwaar hij een handel in droogerijen deed, het jaar van zijn overlijden is ons niet gebleken; men heeft van hem eene verzameling van gedichten, in 6 boeken, meestal bestaande uit kleinere stukken op verschillende onderwerpen, welke in den jare 1657 het licht zag, en voorts eene nieuwe, berijming der Psalmen in 1674 uitgegeven. Zijne gedichten dragen vele blijken van dichtsterlijk vernuft en verbeeldingskracht, en zijn ten aanzien van taal en maat zeer keurig, doch van gezochtheid en valsch vernuft niet vrij te pleiten; dezelve vallen deels in het geestige en gemeenzame, deels in het deftige en meer verhevene; van de achting welke de kundigste mannen hem als dichter toedroegen, kan de lof hem door **VOLLENHOVE** en **HUIJDECOOPER** gegeven, ten bewijze strekken.

SIXAIN. Benaming der *petits blancs*, eene soort van Fransche biljoen munt, alleen geslagen onder de regering van **FRANS I**.

SKI-

SKIOLD. Koning van *Denemarken*, zoon van den om zijne euvel daden door zijne onderdanen omgebragten koning *LOTHER*, kleinzoon van *DAN*, beklom den troon, bijna 1,000 jaren voor J. C. Hij regeerde goed en met verstand, en strekte de grenzen van zijn land tot de *Elbe* uit; had een tweegevecht met een Saklisch prins *SKAT* genaamd, om eene dochter van een germanisch heer, *ALURNA* geheeten, welke hij huwde.

SKRZYNEZKI (*JOHANNES*) werd in 1787 in *Gallicie* geboren. Toen de Fransche legers in 1806 *Polen* inrukten, verliet de toenmaals negentienjarige jongeling zijns vaders huis, en nam dienst in het eerste infanterie regiment, over het welk de toenmalige kolonel, later luitenant-generaal *CASIMIR MALACHOWSKI*, het bevel voerde. Bij den aanvang van den veldtocht tegen *Oostenrijk* in 1809, in welke de prins *JOSEPH PONIATOWSKI* de troepen van het Groot-Hertogdom *Warschau* aanvoerde, werd *SKRZYNEZKI* bij het door prins *CONSTANTYN CZARTORYSKI* oprigte 16^e regiment tot kapitein bevorderd. In den Russischen veldtocht werd hij bataillons-chef. In de drie veldtogten van 1812, 1813 en 1814 gaf hij talrijke bewijzen van moed en militaire bekwaamheden. Toen in 1814 bij *Arcis-sur-Aube* *NAPOLEON* zich een oogenblik van de voorhoede der jonge Fransche garde verlaten zag, sloot hij zich in een door *SKRZYNEZKI* gevormd quarré van *Polen*, tot een Fransch corps aanrukte. Met het kruis van het legioen van eer en de Poolse orde *virtuti militari* versierd, bekwam *SKRZYNEZKI*, die na den gesloten vrede met de Poolse troepen naar huis keerde, van den grootvorst *CONSTANTYN* het bevel over het 8ste infanterie regiment van de 2de brigade. *CILLOPZKI* benoemde hem in 1831 tot brigade-generaal, en hij onderscheidde zich dadelijk bij het begin der worsteling tegen *Rusland* bij verscheiden gelegenheden, inzonderheid bij den slag bij *Dobro*, waar hij kommandeerde. Even zoo stoutmoedig en krijgskundig, als koelbloedig en bezonnen in het midden des gevaars, berustte op hem in 1831 de hoop, en het lot van *Polen*: doch hij werd door de Rusfen geheel verslagen en moest de wijk naar *Oostenrijk* nemen. Van daar ontvlugtte hij in 1838 om zich aan het hoofd van het Belgische leger te stellen, doch reeds in 1839 moest hij zijn ontslag nemen.

SLAGBALK. Aldus noemt men een zeer voornaam gedeelte der fundering eener fluis, waarin de puntstukken, daar de fluisdeuren tegen aan staan, worden gevestigd. Men maakt de slagbalken, naar mate der omstandigheden, van hout of steen.

SLAGENSTAF of *Caduceus* is, in de Mythologie, de gouden staf of roede, door *APOLLO* aan *MERCURIUS* in ruiling gegeven, tegen de eer van de lier te hebben uitgevonden. De *caduceus* werd door de Egyptenaars voorgesteld in den vorm van twee zich kronkelende, in het midden aan elkander gehechte, slangen. *MERCURIUS* had namelijk in dezen staf de kracht ontdekt, van op eene geheimzinnige wijze vrede te stichten.

Twee

Twee elkander bijtende slangen ziende, wierp hij zijnen staf tusschen beide, en de dieren gingen vreedzaam uiteen. Tot aandenken dezer ontdekking strengelde hij twee slangen om zijnen staf. Van hier ook het gebruik bij de Ouden om parlementairen of *vredes-herauten* eenen nagemaakten *caduceus* in de hand te geven; zulk eenen heraut noemden zij *caduceator*. Overigens gaf deze staf aan MERCURIUS het vermogen om de zielen uit het schimmenrijk op te roepen, en ook om iemand in slaap te doen vallen. Soms wordt deze staf met vlerken afgebeeld, en bij VIRGILIUS (*Aen.* IV. 257) is MERCURIUS dus toegerust; en bij STATIUS in zijne *Thebais* (l. 311), als ook in het *Vatikaansche HS.* Op oude munten en gedenkpen-
gen vindt men ook den *caduceus*, als het zinnebeeld van den koophandel.

SLAPERDIJK. Heet in het algemeen, de binnendijk, die bij sommige zwakke dijkgedeelten gelegd wordt. De Spaarndamsche *Slaperdijk* is in de geschiedenis van *Nederlandsch Waterstaat* zeer bekend. Men zie daarover de beroemde Verhandeling van den waterbouwkundigen F. W. CONRAD.

SLATIUS (H.), in het jaar 1613 als predikant en opvolger van den hoogleeraar SIMON EPISCOPIUS op het dorp *Bleiswijk* bevestigd, een onrustig en woelziek mensch, maakte zich inzonderheid berucht als een voornaam aandeel hebbende in de algemeen bekende zamenzwering tegen het leven van den Nederlandschen Stadhouder prins MAURITS van Oranje. Hoogst elendig was zijn uiteinde; hij werd in 's *Gravenhage* op den 5. van Bloeim. 1623 op het schavot onthalsd; hij verscheen aldaar in een gazengroen gewaad, zich zelven willende blinddoeken, haalde hij eene vuilen neusdoek uit zijn zak, waarom de scherprechter hem een schooner aanbod, waarvan hij gebruik maakte; deze wat veel nederhangende, en dezelve een weinig willende opschuiven, nam den scherprechter zijn slag waar, en hieuw hem te gelijk met het hoofd den linkerarm bijna en den regter geheel af. Zijn ligchaam werd op het galgenveld aan de *Laeck* tegenover den *Zaeg* of *Calgmolen*, tusschen den *Haagweg* en de *Schie*, op een rad, en zijn hoofd op een staak gezet. — Zijne weduwe haalde echter op eenen nacht zijn ligchaam, en dat van haren zwager, den korenwinder, van de raden en begroef dezelve bij de *Grestbrug*: dan dezelve vier dagen later onder het spitten gevonden zijnde, werden die wederom naar 't galgeveld terug gebragt; doch nogmaals werden deze rottende overblijffels eigenhandig door deze vrouw en eenige anderen van daar weggehaald, in eene schuit geladen, en in eenen boomgaard te *Warmond* begraven, alwaar dezelve nooit gevonden zijn. Op het dorp *Bleiswijk*, in den *Huize Zeerust*, wijk A N°. 47, vond men slechts nauwelijks een jaar geleden, de bij de dorpelingen zoogenoemde Remonstrantsche kamer, alwaar men beweerde dat SLATIUS benevens de gewezen secretaris van dit dorp ADRIAAN ADRIAANZON VAN DIJK, na het ontdekken van den aanslag eenigen tijd onder eenen trap zouden zijn verborgen geweest. Een groot gedeelte van dit gebouw afgebroken zijnde, is ook dit

dit vertrek gesloopt. — De timmerloods of winkel, welke men vermeent dat door de Contra-Remonstranten ter uitoefening hunner godsdienst aldaar gebruikt werd, en voor welke SLATIUS op Zondag den 10. van Herfsmaand 1617 zijnen opvolger JOANNES KLOPPENBURG, tijdens de bediening van het nachtmaal, uitdaagde, staat aan den *Hoefweg*, even buiten de kom der gemeente; thans is die de eigendom van den timmermansbaas KLAAS BONTEBAL, een' afslammeling in de rechte lijn van den mede in deze zamenzwering ingewikkelden secretaris van *Zevenhuizen* KLAAS MICHELSON BONTEBAL, die, na voor de mannen van *Schieland* te hebben te regt gestaan, op den 3. van Hooimaand 1623, te *Rotterdam*, op een schavot achter het stadhuis onthoofd werd. — Onder anderen vindt men in *KOK, Vaderlandsch Woordenboek* eene uitvoerige levensbeschrijving van SLATIUS, en de andere betrokkenen in dezen aanslag, waarnaar wij den lezer verwijzen. —

SLAVENBEVOLKING, der Britsche volkplantingen tijdens de afschaffing der slavernij in dezelfde.

	Slaven.	Slavinnen.	Totaal.
<i>Antigua</i>	14066.	15773.	29839.
<i>Barbados</i>	37691.	44211.	81902.
<i>Bahama eilanden</i>	5549.	5292.	10841.
<i>Berbice</i>	11284.	10035.	21319.
<i>Bermudez eilanden</i>	2208.	2400.	4608.
<i>Demerary</i>	37144.	32326.	69470.
<i>Dominica</i>	7362.	8030.	15392.
<i>Grenada</i>	11777.	12565.	24342.
<i>Jamaica</i>	162726.	168393.	331119.
<i>Montferat</i>	2867.	3395.	6262.
<i>Nevas</i>	4574.	4685.	9259.
<i>St. Kitts</i>	9198.	10112.	19310.
<i>St. Lucia</i>	6280.	7381.	13661.
<i>St. Vincent</i>	11583.	12006.	23589.
<i>Tabago</i>	5966.	6757.	12723.
<i>Trinidad</i>	13435.	11017.	24452.
<i>Virginische eilanden</i>	2505.	2931.	5436.
<i>Mauritius</i>	47657.	29117.	76774.
<i>Kaap de Goede Hoop</i>	21210.	11291.	35509.

Totaal 415082. 397917. 814804.

SLAVENHANDEL. (De) De sporen der slavernij zijn zelfs in de allereerste tijden der menschelijke maatschappij, vooral ook onder de oude Israëlieten te ontdekken. De oorzaak daarvan ligt in den aard van de betrekkingen des zwakkeren tot den sterkeren, ten minste in de eerste en meer onbeschaafde tijden der menschheid.

Het is dan ook geen wonder, dat de slavernij en de handel in natuurgenooten voornamelijk daar het eerst plaats hadden, waar een al te groote aanwas der bevolking dikwerf de edelste gewaarwordingen van het menschelijke hart tot zwijgen brengt; waar de veelwijverij

de liefde der vaders onder eene al te groote nakomelingschap verdeelt, en daardoor de onderlinge gehechtheid der huisgezinnen op eene bijna ongeloofelijke wijze vermindert; waar de weelderige natuur de zorgeloosheid der ouders jegens hunne kinderen, door de verbaasende gemakkelijheid om hen te voeden, veronschuldigt; waar eindelijk de luchtstreek traagheid, tot zelfs het verwaarloozen van eigenbehoud, baart. Niet alleen is men dan ook, van de vroegste tijden af, daar gewoon geweest handel in menschen te drijven, maar men telt, hetgeen nog meer te verwonderen is, nog zelfs thans in de ons bekend geworden westelijke gedeelten van *Afrika*, drie slaven tegen eenen vrijen man.

De eerste Negers, welke ANTONIO GONZALES in 1442, onder de overige merkwaardigheden van zijne reis in *Afrika*, naar *Lisabon* bragt, verwekten allerwegen verbazing. Zij kwamen, benevens het revens medegebragte goudstof, uit de landstrecken der goud-rivier (*Rio del Oro*), waarvan de mond bijna onder den keerkring ligt. Dit goud gaf geboorte aan de Engelsche guineas-, zoo als de negers van hetzelfde land aanleiding gaven tot den eigenlijken Slaven, of zoo als hij algemeen genoemd wordt, tot den Guinea-handel.

Toen na de ontdekking van *Amerika* het getal der oorspronkelijke inwoners van dat land door de wreedheden der Europeanen grootelijks vermindert was, en men ijverige handen tot den aanbouw van West-Indische voortbrengselen noodig had, begon die afschuwelijke handel in onze zwarte natuurgenoeten in 1503, nam sterk toen in 1515, en werd spoedig in het groot gedreven.

Onder de voornaamste oorzaken, welke de Negers hunne vrijheid doen verliezen, moeten de oorlogen der zwarten onderling in de eerste plaats genoemd worden. MUNGO PARK verdeelt deze oorlogen in twee soorten; de eene, *Killi*, gelijk veel naar onze oorlogen, de andere berust op erfelijke veten, welke men *Tagria* noemt. De inwoners van enkele streken hebben, namelijk, eenen ouden haat tegen elkander, wegens voormalige beleedigingen. Hunne wraakzucht bevredigen zij daardoor, dat zij, na volbragten oogst, elkander verraderlijk aanvallen, en menschen en vee rooven, steden en dorpen verwoesten. Dikwijls ondernemen enkele huisgezinnen zoodanige rooftogten; en zelfs waagt het soms een enkele sterke en moedige neger, voorbijgaande ongewapende menschen van uit een bosch onverwachts aan te vallen, en eenen vrijen man als gevangene mede te voeren.

Sedert de invoering van Europeesche koopwaren in *Afrika*, maken er zich de Negervorsten geene gewetenszaak van, hunne vreedzame naburen te beoorlogen en de ongelukkige gevangenen aan de Europeanen verkoopen.

Veroordeeling wegens misdaad, hongersnood, die den neger dikwerf tot het verkoopen zijner vrijheid aanzet, schulden en het spel storten menigen neger in slavernij. Het spel wordt ook door de negers

gers hartstogtelijk bemind; hij verspeelt eerst have en goed, vervolgens vrouw en kinderen, en eindelijk zich zelven. Hunne spelen gelijken naar ons dobbelspel; in plaats van dobbelsteenen, bedienen zij zich van *Cauries*, kleine conchylien, die hier in plaats van geld gebruikt worden.

De handel zelf wordt voornamelijk door de statish (slaven-handelaars) gedreven. Deze vindt men in de groote steden en dorpen van het binnenland. Zij bereizen de groote zout- en slavenmarkten, als *Sausanding*, *Kamalia*, *Dschenne*, *Housfa* enz., werwaarts ook de roofzuchtige Mooren vele gestolene negers brengen. Elk jaar reizen *Mandingo*-kooplieden, met eenen aanzienlijken voorraad van koopgoederen naar het binnenland van *Afrika*. Wanneer zij aan de plaats hunner bestemming gekomen zijn, koopen zij tot zeer lage prijzen gevangenen op, welke zij in hoopen met zich medeslepen. Om aan de ongelukkigen elke gelegenheid tot ontvlugten te benemen, gaan zij op de volgende zeer vindingrijke wijze te werk.

Zij nemen eene menigte vier- of vijf voet lange, zwakke boomtakken of stokken, en splitjen die aan het eene uiteinde, zoodat de hals van den slaaf in de gaffel past. De beide einden der gaffel zijn zoodanig doorboord, dat eene ijzeren bout er doorgestoken kan worden, welke aan de eene zijde met eenen kop vastzit, en aan de andere zijde met eene ijzeren pen bevestigd kan worden, zoodat de gevangene, wiens hals nu tusschen de gaffel en den ijzeren bout vastzit, eenen ruim vier voet langen gaffelsteel voor zich uit steken heeft, waarvan het uiteinde op den grond hangt, zich daarin vasthecht, en hem alzoo het gaan belet.

Wanneer men alle slaven op deze wijze met gaffels beladen heeft, en hen in march wil brengen, stelt men hen in eene rij achter elkander. Een der kooplieden stelt zich aan de spits, en neemt den steel der gaffel van den eersten neger op den schouder; elke slaaf draagt op dezelfde wijze den gaffelsteel van den neger, die hem volgt; en zoo kunnen zij allen achter elkander met het grootste gemak gaan, zoodra hun hals van den last der gaffel bevrijd is. Eenige statish verzellen de karavanen aan beide zijden en voeren de negers met gelijken tred voort. Wanneer men den optocht wil doen stilstaan, dan doet de koopman aan de spits eenige schreden vooruit en laat den gaffelsteel, dien hij op den schouder draagt, vallen. De punt valt in den grond, en de eerste neger, en de geheele stoet na hem, moeten stilstaan. Gedurende de reis wordt de arme neger geen oogenblik van de gaffel ontlast.

Op deze wijze kunnen vier of vijf gewapende slaven-handelaren eene menigte slaven medeslepen. Des nachts blijven zij met hunne karavanen in de dorpen, betalen den vorsten eene belasting voor doortocht of verblijf, en geven aldaar hunnen slaven eenen maaltijd, om hen tegen de vermoeijenissen der reis te versterken.

Volgens andere berigten worden de door de statish aangekochte slaven,

ven, met sterke touwen van gedraaid leder om den hals, vier aan vier gebonden, en des nachts nog bovendien met ijzeren ketens beladen. Ook wordt gewoonlijk het rechterbeen van den eenen slaaf tegen het linkerbeen van den anderen gebonden. Den weerspanningen wordt een zwaar blok aan het been gelegd; ook steekt men tusschen het hoofd wel eens door eenen ring van gevlochten touwwerk, waaraan een lange stok hangt; de handen worden door de gaten van eene plank gestoken, welke men vervolgens met eenen houten dwarsgrendel sluit.

De optocht eener zoodanige karavane, die uit het binnenland naar den *Gambia* ging, wordt door MUNGO PARK op de volgende wijze beschreven: „Eerst komen omtrent zes zangers (*Dschillikih's*), die door hunne liederen, eensdeels het gezelschap vervrolijken en anderdeels de bewoners der op den weg gelegene plaatsen tot een gunstig onthaal stemmen moeten; op elke plaats, waar zij aankomen, verhalen zij zingende de geschiedenis der karavane. Op deze zangers volgen de vrije mannen; daarop de slaven, vier aan vier gebonden, op het hoofd den voorraad van mondbehoefsten, kleedingstukken enz. dragende, en tusschen elke vier slaven een met eene lans gewapende man. Vervolgens komen de huis-slaven, en eindelijk de vrouwen der slatish.

„De handel begint, zoodra zij zich omtrent het einde van den regentijd (het begin van Slagtm.) in de handelplaatsen aan het bovenste gedeelte der rivieren *Senegal* en *Gambia* bevinden. De van alle gebreken vrije slaven noemt men een Indisch stuk; deze naam heeft zijnen oorsprong van de Portugezen, die, tot den overtocht naar *Amerika*, slechts jonge vrouwen, en over het geheel, jonge lieden in hunne volle levenskracht kochten. De Europeesche koopers onderzoeken zorgvuldiglijk den mond en de oogen van elken gevangene. Eene vlak in het oog, het gemis van eenen tand, enz. vermindert de waarde. Men laat de slaven loopen, springen, dansen, enz. en geen onderzoek wordt verzuimd om zeker te zijn. Hoe verder het vaderland van eenen gevangene verwijderd is, des te grooter zal de koopprijs zijn, omdat een nabijliggend vaderland den ongelukkigen slaaf ligt de vlucht zoude kunnen doen beproeven. Zij, die in slaavernij geboren en groot geworden zijn, worden duurder betaald dan de vrij geborenen, die door oorlog of eenige andere oorzaak tot den slavenstand vervallen zijn; want eerstgenoemde doorstaan veel ligter gebrek en vermoeijensissen dan deze.”

De prijs der slaven in het binnenland is niet altijd de zelfde. In *Kamalia* goldt omtrent het einde der vorige eeuw een slaaf van de beste soort, van negen tot tien dukaten. Men koopt eenen slaaf voor twee maat zout, (de maat $2\frac{1}{2}$ voet lang, 14 duim breed, 2 duim dik), of voor drie snaphanen, of eindelijk voor tien osfen. De kapitein HEATHLY zag 40 slaven voor een enkel Tartaarsch paard geven; en de slaaf GUSTAAF WASA werd als knaap in het binnenland van *Benin* met 172 cauries (omtrent 30 cents) betaald. Bij

Bij mijne aankomst aan den *Senegal*, zegt een Fransch zee-officier, verhaalde men mij een voorval, hetwelk te *Gandiole*, in de bezittingen van den koning van *Damel*, kortelings had plaats gegrepen. De man die mij dit verhaal deed, was een Piemontezer, *BOUCALIN* geheten, die bij dezen Vorst een van der slavenhandelaren agenten was. De Supercarga van een negerfchip, zeide hij, kwam mij verzoeken, hem eene lading van 200 gevangenen te leveren. De goede uitslag dezer onderhandeling hing van de volstrekte geheimhouding af, vermits de Fransche wachtschepen het negerfchip in het oog hielden; hetwelk, slechts om de leus, bezig was buffelhuiden in te laden. Toen de handel gesloten en de borgtocht gegeven was, zond ik eenen *maraboe* naar *DAMEL* om hem de 200 gevangenen te vragen en met hem wegens den prijs overeen te komen, met bepaling van den dag op welken de gevangenen op de kust, nabij *Gandiole*, moesten geleverd worden. De Koning deed mij antwoorden, dat ik er op kon rekenen; en van dat oogenblik af aan begon hij een zeker aantal slaven te verzamelen gekozen door een in dat land maar al te zeer gewoon middel. Hij beschuldigde een groot getal familiën van tooverij: deze misdaad werd met verbeurte van eigendom en met het verlies van vrijheid gestraft, en zulk een Koning kan zoo gemakkelijk alles bewijzen.

Toen hij een vijftigtal schoone gevangenen vereenigd had, deed hij mij op nieuw weten, dat hij op den vastgestelden dag zich met dezelve te *Gandiole* zoude bevinden. Hem ontbraken nog 150, welke hij daags voor den dag der levering zich op de volgende wijze verschafte. Nadat hij de 50 gevangene slaven, bij troepjes van 10 aan elkander geketend, had doen vertrekken, trok hij zelf met 200 man te paard uit om des nachts een dorp te overvallen, en hetzelfde werd op verscheiden punten in brand gezet; zoodra de vlammen de bewoners naar buiten deden komen, jaagde men hen het open veld in als waren zij jachtvee, en men sloeg ze daarop in ketenen. Het zien hunner brandende woningen overtuigde de negers van al den omvang der hen treffende ramp en van de nutteloosheid om te trachten dezelve af te wenden. De grijsaards en vrouwen gaven zich zonder weerstand over; zij dachten wel dat hun leven niet waardig ware te verdedigen; maar de krachtige mannen en de jongelingen vochten als wanhopigen om hunne ouders en verwanten te verdedigen of te verlossen. De palen hunner brandende hutten uit den grond rukkende, trokken zij tegen des tirans dienstknechten op en dreven zij hen herhaaldelijk op de vlugt; doch van geene scherpe wapens of zoogenaamde blank geweer voorzien zijnde, moesten zij in het eind wel bezwijken, en vielen zij doorstoken of aan stukken gesabeld neer. Al wat niet dus om het leven kwam, werd gevat en in ketenen geslagen. De meesten waren met groote wonden overdekt. In de razernij van het gevecht, zag men gansche huisgezinnen binnen hunne brandende hutten vlugten om door hunnen dood het verlies hunner vrijheid te voorkomen. De moeders wierpen hunne kinderen in de vlammen, en sprongen vervolgens zelve daarin.

Zoo was dit, nog voor weinige oogenblikken, zoo kalm en vreedzame dorp, het toonel van verwoesting en bloedvergieting, en deszelfs bewoners ontwaakten uit eenen diepen slaap, om door het staal te sneven, of zich in slavenboeijen te zien sluiten.

In weerwil van dit bloedbad, bleven er den **DAMEL** meer slaven over, dan hij er noodig had. Na eene schifting der krachtigsten en meest welgemaakten gedaan, en hen trapsgewijze aan een geketend te hebben, gaf hij hen als een bijzonder peloton aan gewapende geleiders over; en nu dreef hij zelf de overigen verstrooid voor zich naar den zee-oever henen; hen jagende als een hoop vee, en geen kwartier schenkende aan al wie de vermoeyenisfen van den rogt niet kon uithouden. De grijsaard, die zijne schreden begon te vertragen, werd met de fabel neergehouden. De moeder zag zich haar kind ontrukken, hetwelk haar in het voortgaan hinderde, en hetzelfde oogenblik door woeste soldaten doodslaan, of wei levende verre van zich werpen! De weg, door dezen ongelukkigen troep afgelegd, werd bezaaid met vermoorde kinderen aan stukken gehouden of verminkt en gewond, zieltogende grijsaards, bestemd om de wilde dieren tot spijzen te verstrekken.

BOUCALIN was den **DAMEL** te gemoet getogen. Na twee uren te zijn voortgegaan, ontdekte hij in de verte eene wolk van stof en hoorde hij een dof geluid, hetwelk toenam naar gelang hij voorttrad. Toen hij dicht genoeg was opgekomen, om de ongelukkigen te onderscheiden, welke des **DAMEL**'s soudenieren met de fabel in de vuist voor zich uitdreven, werd hij door afgrijzen getroffen. Zijn gansche ligchaam beefde, hij was genoodzaakt zich neer te zetten en hij storte tranen. Voor niets in de wereld, zeide hij tot mij, zou ik nogmaals een dergelijk schouwspel willen zien; die geheele menigte geleek naar eenen hoop lammeren door verscheurende dieren vervolgd. De nog sterkeren hielpen de grijsaards en verzwakten in het gaan; forsche kinderen droegen beurtelings hunne moeder, hunnen ouden vader; allen waren met zweet en stof overdekt. De vrouwen gilden afgrijfselijke weeklagten uit; de mannen, meerendeels, schenen zich aan hun lot als onvermijdelijk te hebben onderworpen en nutteloos klagen te verachten; allen vertoonden de teekenen der diepste wanhoop, en riepen den dood in.

Toen zij op het strand aankwamen, en zij de zee, welke de meesten hunner voor het eerst zagen, en de schepen die hun tot gevangenis moesten dienen, ontwaarden, schilderde zich de wanhoop en het afgrijzen op hun gelaat: het was voor hen eene nieuwe folterbank! maar geen hunner uitte een enkel woord.

De Neger-handelaars hielden zich nu onverwijld bezig met die ongelukkige slagtoffers in te schepen, welke men daartoe in drie klasfen had verdeeld. Die rampzaligen werden, zoo geboeid als zij waren, in de sloepen geworpen en als lastdieren of slagvee aan boord geheschen, waarna zij naast elkander tuschendeks werden neer-

neergelegd. Nadat de beide schepen waren volgeladen, bleven er nog een vijftigtal als uitschot over. Deze waren onverkoopbare grijsaards en oude vrouwen, mannen die door hunne bekomene wonden tot den arbeid onbekwaam waren geworden, of eenen spoedigen dood deden vooruitzien. Toen men aan deze ongelukkigen beduidde, dat zij niet moesten ingescheept worden, gaven zij zich aan de vreesfeijfste wanhoop over: de eene verloor zijnen vader, de andere eene zuster, eenen broeder; allen verloren zij hunne verwanten, vrienden, kinderen, en hunne teedere liefde voor al deze hun zoo dierbare betrekkingen barstte uit in een hartverscheurend geschrei: zij hadden gehoopt met hen te sterven, en zelfs deze gunst werd hun ontzegd! Welk eene verteederling in hun afscheid! zij klampten zich vast aan hen, die ingescheept werden, en niet dan met moeite kon men ze hun van het lijf scheuren. De onmenschen, die de inscheeping bestuurden, sloegen er eenigen van dood, die blijde waren zich op het ligchaam van eenen vriend of bloedverwant te laten om het leven brengen. Eindelijk is alles verrigt, de gevangenen zijn ingescheept, de bedongen prijs is betaald; de *DAMEL* neemt voor zich het aandeel van den leeuw, en laat het overige aan de opperhoofden van zijnen troep en de prinsen van zijn geslacht, die bijna over het deelen van den buit onder elkander handgemeen werden. Wat de overgelaten slaven betrof, deze wilde men eerst op het strand doodschieten, maar *BOUCALIN* kante zich krachtadig daar tegen, en zij werden levende gelaten; op zijn verzoek gaven de Negerhandelaars hun eenige levensmiddelen, waarmede zij naar hun in asch gelegd dorp terug keerden.

Zoodanig zijn de afschuwelijkheden van den Neger-slaven-handel. De voorstanders van dit gruwzaam bedrijf hebben gemeend hetzelfde door de beginfelen van zedekunde en zelfs van Godsdienst te kunnen billijken. Zij beweren dat, indien niet de Neger-handelaars de slaven opkochten, deze laatste welhaast hunne overwinnaren zouden overwonnen en gedood hebben; maar zij veinzen niet te weten, dat die oorlogen of strooptogten meerendeels geene andere beweegredenen hebben dan de zucht tot geldgewin en de verleidelijke aanbiedingen der handelaars in menschen vleesch. Zij voegen er bij, dat, door de Negers tot slaven te maken, men hen de zegeningen des Christendoms deelachtig maakt. Maar hoe zal men op deze wijze eenigen indruk op menschen maken, die de zoogenaamde Christenen, welke hen vervoerden, met afgrijzen aanschouwen? Gelukkig wordt de slavenhandel, sedert de pogingen van den edelen *WILBERFORCE* en de zijnen, allengs over de geheele wereld, doch wel langzamerhand, verminderd en afgeschaft. Alleen de Franschen van *Nantes*, de Spanjaarden, Portugezen, Brazilianen en de ingezetenen der Staten van *Zuid-Amerika*, maken zich aan dezen afschuwelijken handel nog schuldig, en het zal waarschijnlijk nog wel een vierde van een eeuw zoo niet langer, aanloopen, eer de bemoeijingen der Engelschen denzelven geheel afgeschaft zullen krijgen.

De Fransche maatschappij ter afschaffing van den slavenhandel heeft zich in 1835 definitief gevestigd. Zij heeft tot haren voorzitter den Hertog DE BROGLIE, tot vice-presidenten de heeren PASSY en ODILON BARROT, en tot sekretarissen de heeren DELABORDE en ISAMBERT benoemd, en haar prospectus in het licht gegeven.

Den 16. van Bloeim. 1834 heeft lord PALMERSTON in het Engelsch parlement, op de vraag van lord SANDOS omtrent het drijven van den slavenhandel in *Zuid-Amerika* moeten bekennen, dat de handel in Negers te *Monte-Video* nog sterk gedreven werd. Ten opzichte van *Peru* en *Chili*, waren er bevelen gezonden aan de Consuls-Generaal aldaar om onderhandelingen te openen, ten opzichte van handels traktaaten, en de afgezant, die op het punt was om naar *Monte-Video* te vertrekken, zoude belast worden met het onderhandelen over een dergelijk traktaat. De Engelsche regering zoude aldaar al het mogelijk aanwenden om den Neger-handel te doen ophouden. Zulks geschiedde ook in 1839 bij de regering van *Portugal*.

SLAVENMARKT. „Ik wist mij eene gelegenheid te verschaffen, om de Slavenmarkt te *Constantinopel* te zien,” dus verhaalt dokter MADDEN in zijne reis door *Turkije*, „op welke vrouwen, die gewisfelijk onder de schoonste der wereld geteld moeten worden, als het vee worden gekocht en verkocht, en door ieder gemeen mensch die maar eenen tulband draagt, bezigtigd, betast en onderzocht kunnen worden. Aan de Franken is het niet geoorloofd dezen Bazar te bezoeken, echter wordt wel eens, wanneer deze of gene slavenhandelaar ziek wordt, aan eenen Christen Hakim, of geneesheer de ingang vergund. Op deze wijze gelukte het dan ook mij, er toegelaten te worden. Mijn lijder lag in het koffijhuis op eene bank, en zijne kwaal bestond in niets minder dan de pest. Een twintig à dertigtal Turken zaten of lagen rondom hem gerustelijk hunne pijp te rooken, en toen ik hun de pestbuil onder zijnen arm, en de lijkkleur op zijn gelaat, den doodstrek in zijne blikken deed opmerken, „zouden zij nog maar eene pijp drinken, „(om mij van hunne eigene uitdrukking te bedienen), en riepen: „Er is slechts een God, *Allah Akbar!*” Mijn patient overleed reeds des anderen dags, en in de daarop volgende week had ik nog onderscheidene pestzieken in hetzelfde huis te behandelen. De slaven- of liever slavinnen-bazar is eene groote vierkante opene plaats, met eenen gesloten in tenten of hutten afgedeelden gang rondom dezelve, boven welke eene gaanderij is aangebragt; hier bevinden zich de vertrekkende Griekinnen en de vrouwen uit *Georgie*; in de beneden-kamers zijn, daarentegen, de zwarte meisjes van *Darfoer* en *Sennaar*, en de koperkleurige Abysinische schoonen geplaatst; laatstgemelde onderscheiden zich door de regelmaat en het onderling geëvenredigde harer gelaatsstreken en door eene edele en bekoorlijke gestalte, en gaan zelden beneden den prijs van 150 dollars af, terwijl de zwarte slavinnen voor 80 dollars per stuk losgelaten worden. De arme Griekinnen

wa-

waren in zeer enge afdeelingen op elkander gedrongen; zoo zag ik bijv. zeven of acht derzelve, in eene kleine cel, op den grond uitgestrekt liggen, sommigen nog in de overblijfselen van voormaligen tooi gekleed, anderen half naakt. Deels waren zij uit *Scio*, deels uit *Isfara*, maar de vertwijfeling lag op elks gelaat; alle zagen zij er bleek en ziekelijk uit; alle schenen zij verteerd te worden door het smachtend verlangen naar haar vaderland, hetwelk zij nimmer mogten wederzien. Ziekte en kommer gaven haar wel een ontsierd voorkomen, maar zij vertoonden des ongeacht nog het schaduwbeeld van het vrouwelijk schoon, en de sombere stilte harer cellen stak geweldig af tegen de luidruchtige vrolijkheid, die uit de gevangenhokken der Negermeisjes schaterde. Geen tooneel van menschelijke ellende is bij dit ontroerend schouwspel te vergelijken. Het meisje, dat het sieraad van haar geboortedorp had kunnen worden, welker onschuld de lust eener teederlievende moeder zoude hebben uitgemaakt, werd hier ten prooi gegeven aan de gierige blikken van ieder gemeen soldaat, die, onder het voorwendfel van een gegadigde te zijn, haar gelaat en hare gestalte onderzocht. Een arm meisje van ongeveer 15 jaren leestijds zag ik door den slavenhandelaar te voorschijn slepen, om haar aan eenen ouden Turk te laten zien, die haar nauwkeurig onderzocht, terwijl de ontmenschte verkooper hare goede eigenschappen opvijzelde, zoo als onder anderen, dat zij in den slaap noch snorkte, noch met schokken opsprong. De Turksche grijze liefhebber kocht eindelijk het rampzalige schepfel voor 280 dollars. De scheiding van hare lotgenooten was hartbrekend om aan te zien; zij was doodsbleek, en scheen zich naauwelijks haren toestand bewust te zijn, terwijl de overige meisjes weenende van haar afscheid namen. Haar nieuwe gebieders lachte slechts daarbij met een grijnzend gelaat, en stiet haar voor zich henen den Bazar uit. Toen zij op deze wijze aan de buitenpoort gekomen was, bleef zij plotseling staan, en smeekte nog eens te mogen wederkeeren, om een kleed mede te nemen, dat zij vergeten had. De oude zondaar ging met haar mede terug, en welhaast zag men beide weder te voorschijn komen, het meisje weenende met een pakje, hetwelk haar Grieksch kleed inhield, en welligt het dierbaarst was, wat haar op aarde overbleef, dewijl dit het eenigst uiterlijk voorwerp was, dat haar nog aan haar vaderland herinnerde."

SLAVERNIJ (DE) is ook in de Zuidelijke staten van *Noord-Amerika* zeer groot en stuitend; men draagt alleen zorg voor het leven en de gezondheid der slaven, omdat ze geld waardig zijn en een groot gedeelte der bezittingen uitmaken. Het werken op de suiker- en vooral op de rijst-plantaadjes is de schrik der N. Amerikaansche Negers, en niet zonder reden, want het vervroegt den dood van duizende slaven. Om de schade, hierdoor veroorzaakt, eenigzins te vergoeden, vergt men van hen, zoo lang zij het kunnen uithouden, eenen ongelooflijk zwaren arbeid. Er zijn voorbeelden dat zich slaven de linkerhand hebben afgehouden, om dien arbeid te ontgaan.

Er is in *Engeland* een gedenkpenning geslagen tot aandenken van de afschaffing der slavernij van de Negers in de koloniale bezittingen van *Groot-Britanje*, welker beeldrijke gravure en schoone uitvoering de dubbele aandacht verdienen, zoo wel van hen, die met ware vrijheidsbeginfelen bezielde, sedert lang eene menschlievende stem ter gunste van deze ongelukkigen, welke buiten de wetten der beschaffdheid gehouden werden, hebben doen hooren, als van de kenners van penningen. Wij twijfelen, zegt onze berigtgever, of men op eene meer vernuftige en te gelijk meer treffende wijze den verschrikkelijken toestand van deze negers in hunne slavernij, en den gevoeligen indruk van hen, die eindelijk de werktuigen van hunne pijnigingen met hunne voeten vertreden, en hun gelaat met eene godsdienstige dankbaarheid ten hemel verheffen, heeft kunnen voorstellen, dan de Heer DAVIS BIRM gedaan heeft.

Deze penning stelt voor eenen Neger de zon aanschouwende, de armen uitgestrekt hebbende, en in zijne handen eene verbrokene keten vasthoudende; onder zijne voeten ligt de menschenmoordende zweep, van welke de bebloede riemen losgemaakt en in stukken gesneden zijn, met het opschrift:

THIS IS THE LORD'S DOING; IT IS MARVELLOUS IN OUR EYES

d. i. Dit is van den HEER gedaan; het is wonderlijk in onze oogen.

Psaln CXVI: v. 23.

JUBILEUM AUG. 1, 1834.

De keerzijde bevat:

IN COMMEMORATION OF THE EXTINCTION OF COLONIAL SLAVERY THROUGHOUT THE BRITISH DOMINIONS IN THE REIGN OF WILLIAM IV. AUG. 1834.

D. i. Ter gedachtenis van de afschaffing der slavernij in de koloniale bezittingen van *Groot-Britanje* onder de regering van WILLEM IV. De naam des makers is DAVIS BIRM. *De Bill regelende de afschaffing der slavernij*, benevens de schadevergoeding aan de eigenaars der slaven, in de gezamenlijke koloniën van het Britsche rijk, uit het Engelsche officieele stuk naauwkeurig overgezet, is in gr. 8vo., tegen den prijs van 75 cents, bij de gebroeders VAN CLEEF te bekomen.

SLAVONIERS (De) schijnen uit de vermenging van het Skytische met het Germaansche ras ontstaan te zijn; want de Germanen zijn Westwaarts, en niet Oostwaarts, gelijk de Heer BORY DE ST. VINCENT meent, van hunne oorspronkelijke woonzetels weggetrokken.

SLEDEN, (Sneeuw- of Ijs-) Die van de Samoieden in *Siberië*, bestaan uit twee stukken hout, welke acht voeten lang en drie voeten breed zijn, en aan het voorste gedeelte als schaarsen omgekruld. De voerman zit op het achterste gedeelte van de slede, en heeft een klein plankje voor zich, hetwelk aan de bovenzijde eene ronde gedaante heeft, waaraan de twee stukken hout zijn vastgehecht; daarachter heeft men nog een ander, hetwelk iets hooger is en waartegen men leunt; de plaats waarop men de voeten legt, is met dierenvellen bekleed. Men spant gemeenlijk twee rendieren voor eene slede,

de, de toom is aan een stuk leder vast, hetwelk hen tot eenen halsband dient, en men bedient zich van geen anderen breidel; dit rijtuig is zoo ligt, en de rendieren loopen zoo snel, dat men er bijna 30 uren op eenen dag mede kan afleggen, doch, zoo men niet gewend is om dezelve te besturen, vallen zij ligtelijk om. Men heeft op andere plaatsen van *Rusland* nog andere soorten van sleden van boomschorsfen te zamengesteld, en met grof vilt bekleed; zij zijn laag; men legt er zich geheel en al in neder, en bedekt zich met dierenvellen, zoo dat men niets van de koude gevoelt.

SLIGO. Hoofdstad van een Iersch graaffchap van denzelfden naam, aan den mond van eene weinig beteekende rivier aan de *Sligo-baai*, met eene haven, een kasteel en 8,900 inwoners, die van linnenweverij, zalmvangst, scheepvaart en handel leven. Er worden te *Sligo* aanzienlijke linnenmarkten gehouden.

In den omtrek dezer stad bevinden zich de meest dweepzieke landlieden van geheel *Ierland*, die trouwens door dit geheele eiland de werkruijen der priesters enderzelver partij zijn. De volgende bijzonderheden eener afschuwelijke misdaad, in de nabijheid dier stad, gedurende de verkiezing der parlamentsleden, in 1837 uit partijwoede gepleegd, zijn opmerkelijk. Twee protestantsche vrijmannen uit het kerspel *Achonry*, met name ALLEN en MAC KENZIE, waren naar *Sligo* gegaan, om er hunne stemmen aan de conservative Candidaten voor het graaffchap van dien naam te geven. Daar zij echter niet in de stad aangekomen, noch in hunne woonplaats teruggekeerd waren, werden hunne vrienden ongerust, begaven zich op weg, en vonden vijf dagen later de beide ongelukkigen, gebonden, geblinddoekt en met gebroken ledematen, aan den weg liggen. Uit hun verhaal bleek dat zij, nabij het dorp *Cloonacoole*, door een hoop menschen overvallen waren, die zich vereenigd hadden, om de conservative kiezers te beletten naar *Sligo* te gaan. Deze hadden hen eerst mishandeld en toen in een huis gebracht, waar reeds een ander hunner vrienden bewaard werd, hen later gebonden, en onder de uitjouwingen der verzamelde menigte, in een pas gedolven diepen put geworpen, waar men hen zitten liet tot de verkiezingen voorbij waren. Beide zijn, twee dagen na hunne ontdekking, aan de gevolgen hunner wonden en ontberingen overleden, terwijl de derde kiezer zijn leven alleen daaraan te danken heeft, dat hij, ondanks zich zelven, zijne stem aan den ministeriëlen Candidaat is gaan geven, hetwelk ALLEN en MAC KENZIE geweigerd hadden.

SLOTEN. Men zegt dat de sloten en sleutels het eerst door de Lacedemoniërs zijn uitgevonden geworden. Vroeger sloot men de deuren met koorden in dier voege geknoopt, dat hij alleen, welke er het geheim van wist, dezelve konde ontknoopen.

SLOUVICHIES, een volksstam die de stad *Krasnojark* aan de rivier *de Ijenisei* in *Siberië* bewoont; zij zijn rijk in paarden en in hoornvee, voor welke dieren zij weinig zorg behoeven te dragen, dewijl zich dezelve gedurende den winter met verdord hout en wortelen behelpen, doch

doch zij zijn ook zoo sterk niet als de andere Rusfische paarden, en de koeijen geven een derde gedeelte melk van hetgeen anderen geven. De Slouwichies betalen zware fchattingen, doch dit krijgsvolk leeft met hunne opperhoofden zoo gemeenzaam, dat deze hen ten eten noodigen, en drinken zich met hen dronken, en hij, die zich bij deze gasterijen het beestachtigst heeft gedragen, ontvangt in den volgenden dag geschenken van de anderen.

SLUIPWijk. Een dorp in *Rijnland*, op ruim drie kwartier uurs afstand van *Gouda* gelegen. Deszelfs inwoners bestaan meest van de veenderij, waardoor men er uitgestrekte veenplasfen ontmoet, die aan vele visfchers een middel van bestaan verschaffen. Hun gezamenlijk getal bedraagt 890 zielen. Als ambachtsheerlijkheid is het de eigendom van Mr. J. J. VAN HALTEREN te *Leiden*. Het gemeentebestuur bestaat er uit een burgemeester, die tevens secretaris is, twee asfesoren of bijzitters en vier gemeenteraden. Dit dorp werd nog al bekend in het jaar 1787, door den toen aldaar woonachtigen predikant van de Hervormde kerk, KLUGZ genaamd. Deze, een ijverig lid van het Goudfche Oefeningsgenootfchap, de zoogenaamde patriottifche gevoelens toegedaan, liet zich door een kleedermaker, gewezen serjant in 's lands diens, en te *Gouda* woonachtig, tegen betaling van vier gulden in de week, binnen zijne gemeente in den wapenhandel onderwijzen, met het doel om ook vele zijner dorpsgenooten hierin te bekwamen. De afloop van deze, eenen geestelijke weinig voegende, handelwijs was deerlijk. Eene bende Pruisfische huzaren werd naar *Sluipwijk* gezonden, die, geholpen door eenige fadhoudersgezinde inwoners, bij KLUGZ in huis drongen, en zeven met fcherp geladene fnaphanen onder zijne bedfede verborgen vonden. De huzaren bonden hem hierop de armen, gordden hem uit spotzucht zijnen degen op zijde, en fleepden hem op den rug, tufchen de paarden, over den weg naar *Gouda*. Hier werd hij eindelijk met zijnen driekanten hoed, die tot eenen dusgenoemden boeren falade fchotel misvormd was, en waarvan hem de rand in verfchillende bogten rondom het aangezigt hing, op het hoofd, onder het ondergaan van vele mishandelingen en fmaadheden binnengebracht. Daar zaten zijne vijanden aan eenen maaltijd, en dwongen hem, (zeer onchristelijk!) om, te midden van de groffte fchimpredenen, onder de tafel, even als een hond, de toegeworpene beenen af te kluiven. Later werd hij naar *Wezel* in eenen akeligen kerker gevoerd.

SMALLENBURG, (NICOLAAS), geboren te *Nootdorp*, een vlek in *Delfifland*, op den 1. van Wijnm. 1761, was een van Nederlands bekwaamfte Regtsgeleerden. Zijn vader, die daar ter plaatfe Predikant was, verzuimde niet hem eene befchaafde en tevens godvruchtige opvoeding te geven. Op verlangen zijner onderen, wijdde hij zich, in plaats van aan de zeevaart, waarvoor hij anders wel neiging had, aan de Letteren toe, en genoot op de Latijnsche fchool te *Delft* het onderwijs van den doorkundigen Rector H. HOOGVEEN (Zie het Aanb. op dat woord). Wel voorbereid begaf hij zich naar de Leidfche

fche Hoogeschool, en studeerde vlijtig in de Regten, onder de leiding van den beroemden BAVIUS VOORDA, daarbij tevens zijne letteroefeningen voortzettende onder den grooten RUHNKENIUS. Op zijn 24ste jaar, in 1785, verkreeg hij den graad van Mr. in de Regten, na openlijke verdediging eener *Disf. jur. inaug. ad Fragm. JULIANI, ex libro ejus 19 Digestor. quod extat in leg. 7. pr. D. de conduct. cet.* Na verloop van weinige jaren, dat hij te *Utrecht* als advokaat practiceerde, en griffier was van het Kapittel van *St. Maria*, werd hij tot Hoogleeraar in de Regten aan de *Franeker Akademie* aangesteld (zijne intrede aldhaarshandelde *de officio ejus qui jura Romana tradere studet*), en niet lang daarna, in 1790, in dezelfde betrekking, naar *Leiden* beroepen, in de plaats van zijnen leermeester VOORDA, die in 1787 ten gevolge der tijdsomstandigheden van zijn' post ontzet was. Op uitdrukkelijk verlangen van dezen, die liefst hem tot opvolger wenschte, nam hij dit beroep aan, ook tot groot genoegen van RUHNKENIUS, bij wien hij, volgens het verhaal van WIJTENBACH in diens leven (*Vit. RUHNK.*, pag. 204), bekend stond als een smaakvol beoefenaar der Regtsgeleerdheid, in verband met de kennis der Grieksche en Latijnsche Letteren. Hij beantwoordde dan ook allezins aan die verwachting, en aanvaardde zijnen post met eene *Oratio de praecipuis elegantioris Jurisprudentiae Romanae subsidiis* (over de voornaamste hulpmiddelen tot eene bevallige behandeling der Romeinsche Regtsgeleerdheid) op den 1. van Slagtm. 1790. Van toen af, gedurende eene reeks van meer dan veertig jaren, bleef hij onafgebroken werkzaam in het onderwijs der Akademische jongelingschap, bij welke hij zich ten hoogste bemind maakte, en die hem als een' Vader vereerde. Driemaal bekleedde hij het Rectoraat der Hoogeschool, in 1795, 1805, en 1820, en hield bij het nederleggen daarvan, als naar gewoonte telkens eene Lat. Oratie, de eerste, *De viro justo, civium optimo ac felicissimo*, (over den regtvaardigen man, als den besten en gelukkigsten burger). L. B. 1796; de tweede, *De eo quod pulchrum est in studio Juris Rom.* (over het schoone in de studie van het Rom. Regt), in 1806, nog onuitgegeven; de laatste, een *Verhaal van de lotgevallen der Hoogeschool, gedurende het afgeloopen jaar*, in de *Annal. Acad. Lugd. Bat.* 1820 — 1821. Insgelijks, toen in 1805 de baron VAN LIJNDEN tot Doctor in de Regten met de kap gepromoveerd werd, hield hij als *Promotor* eene bij die gelegenheid gepaste redevoering. In 1820, zagen van hem het licht, tot handleiding zijner leerlingen bij de beoefening van het hedendaagsche Regt, *Primae lineae Juris Civ. Belgici, imprimis secundum Codicem Napoleonicum*, L. B. 1820, en andermaal in 1825. Maar zijn hoofdwerk, waaraan hij met ongeloofelijke vlijt en inspanning jaren lang tot kort voor zijn dood toe arbeide, was de uitgave der Aanteekeningen van den grooten SCHULTING, dien hij zich bij de beoefening des Romeinschen Regts ten voorbeeld stelde, en wiens voormaligen leerstoel hij met eere bekleedde, op de zoogenoemde *Digesten* of *Pandecten*, die het voornaamste gedeelte des Romeinschen Wet-

Wetboeken uitmaken. Eerst werden door hem bewerkt, als voorafgaande proeve, A. SCHULTINGII *Notae ad titulos Digestorum de verborum significatione et regulis Juris. Edidit atque animadversiones suas adjecit* N. S. L. B. 1799; en vervolgens, deszelfs *Notae ad Digesta seu Pandectas*, insgelijks met menigvuldige aantekeningen van zijne hand, L. B. 1804 — 1835, in 8 dn. in 8°. Door Z. M. den Koning vereerd met de ridderorde van den Nederl. Leeuw, en algemeen geacht om zijne uitstekende braafheid, rechtschapenheid, en echt Christelijke Godsdienstigheid, ontsiep hij, den 20. van Hooimaand 1836, op 75jarigen ouderdom, op zijn buitengoed te *Warmond*, voor dat hoogere en betere leven, hetwelk hij, als zoodanig, op goede gronden, verwachten mogt.

Zie verder het te zijnen opzigte gestelde bij SIEGENBEEK *Gesch. der Leidse Hoogeschool*. Dl. II bl. 235. in de *Annal. Acad.* L. B. 1836 — 1837 p. 27-29, 40 en 41. en vooral ook Mr. A. DE PINTO in den *Algem. Konst. en Letterb.* 1836, Dl. II. bl. 83 — 86.

SMEERBOOM. (De) Deze boomsoort is zeer gemeen in eenige landschappen van *China*. Dezelve schiet ter hoogte van eenen grooten kerstenboom op en deszelfs takken zijn bogtig, heeft eenen korten stam en de bladeren zijn hartsgewijze ingefneden en van eene glanzige roode kleur; de vrucht is in eene harde, bruine, en ruwe schaal besloten, welke rijp zijnde zich opent, even als de kastanjes. Elke schaal bevat gemeenlijk drie kleine noten, welke met eene dunne laag van zeer wit en vrij hard vel omkleed zijn. Om er deze stoffe uitedrukken, stampt men de vrucht geheel met schaal en noot te gelijk, vervolgens kookt men dezelve in water, en neemt het vet, dat er opdrijft, er af en smelt het met gemeene olie om het zachter te maken, waarna men er kaarsen van maakt, die men vervolgens in gesmolten was doopt, waardoor dezelve eene dunne laag van het laatste verkrijgende, dat het afloopen er van verhindert. Deze kaarsen zouden zoo goed zijn als de onze, indien de Chinezen zich de moeite gaven om het snieer beter te zuiveren; doch daar zij zulks niet doen, is derzelver reuk onaangenaam, en het licht, dat zij geven, ook zoo helder niet; ook gebruiken zij, in plaats vankatoenen pitten of lemmetten, een ligt hol stokje, hetwelk zij met verscheiden draden, uit biezen gehaald, omwinden, hetwelk ook veel reuk geeft en het licht verzwakt.

SMETIUS, (J.) werd den 10. van Wijnm. 1590 te *Aken* geboren. Reeds in zijne jeugd gaf hij blijken van geleerdheid, verstand en oordeel, waarom zijne ouders besloten, hem naar eene hoogeschool te zenden, en wel naar die van *Harderwijk*, waar hij in 1605 aankwam en in 1608 gepromoveerd werd. Na ook de hoogeschoolen van *Heidelberg* en *Genève* bezocht te hebben, werd hij in 1611 tot het predikambt toegelaten. In 1618 werd hij tot leeraar te *Nijmegen* beroepen, waar hij veel nut en goed stichtte, en den 11. van Bloeim. 1651 overleed. Behalve vele, ten deele onvoltooide, werken, heeft men van hem het beroemde werk: *Oppidum Batavorum*.

SME-

SMETIUS. (J.), zoon van den voorgaanden, predikant te *Ubbergen*, naderhand te *Nijmegen*, voltooide de *Antiquitates Neomagenjes*, en het *Kronijkje van de oude stad der Batavieren*, welke werken door zijn vader begonnen waren. Hij is de verzamelaar van de *Synodale Ordonnatiën van Gelderland*. De beide SMETIUSSEN zijn zeer beroemd wegens de verzameling van Romeinsche oudheden, voornamelijk van die rondom *Nijmegen* gevonden, welke zij bezaten, doch die, tot groote schande van *Nederland*, aan den Keurvorst van *Bonn* wed afgestaan en alzoo het vaderland verliet.

SMIES, (JACOB) werd op den 11. van Zomermaand 1765 te *Amsterdam* geboren. Van zijne eerste jeugd af was het teekenen zijne geliefkoosde oetening, en onder opleiding van de heeren WALDORP en EKELS, mogt hij daarin zoo gelukkig slagen, dat hem al de prijzen bij de stads teeken-academie, gelijk ook bij *Felix Meritis* teekenkundig departement in der tijd werden toegewezen. Algemeen bekend werd hij door vele geestige en zinrijke ordonnantien voor vignetten en platen voor den boekhandel, met name caricatuur prenten, bij de werken van A. FOKKE SIMONS, en anderen, welke, schoon dikwerf in het koddige vallende, gernigden van een vruchtbaar genie, dat, in daartoe gunstige omstandigheden geplaatst, grootsche ordonnantien had kunnen voortbrengen. Er bestaan slechts weinige schilderijen van zijne hand, daar hem door het veelvuldig teekenen en les geven weinig tijds daartoe overschoot. Gaarne was hij ook historie-schilder geworden, doch daar hij niet mogt verwachten, dat dit vak hem een genoegzaam bestaan zoude opleveren, legde hij zich meer bepaald op het teekenen toe. Hij vervaardigde ook portretten, zoo als dat van den dichter HELMERS en anderen. Hij overleed in den ouderdom van 69 jaren te *Amsterdam*, den 14. van Oogstmaand 1833. Hij was lid der koninklijke Akademie van beeldende kunsten te *Amsterdam*.

SMIJTERS (...) was een niet onverdienstelijk Nederlandsch wiskundige uit de 17^e eeuw, die de beoefening dier wetenschap in zijn vaderland bevorderde.

SMISSEN (De Generaal VAN DER) heeft in 1831, ondersteund door een aantal weldenkende Belgen, waaronder zeer voornamelijk leden en wellicht ook leden van de kamer van afgevaardigden zelve, eene poging aangewend, om, door eene militaire beweging, den PRINS VAN ORANJE aan het hoofd der zaken te roepen, ten einde de bestaande regeringeloosheid en verwarring in *België* te doen ophouden, doch deze poging mislukte; daarop is de generaal naar *Aken* uitgeweken, bij verstek veroordeeld, en na het sluiten van het vredesverdrag tuschen *Nederland* en *Belgie* in Grasm. 1839, teruggekomen om zijne zaak in persoon te verdedigen. De Belgische ministers hebben gemeend, dat het beter ware dit alles te vergeten, en hebben in het tractaat van 1839 aanleiding meenen te vinden, om de regtsvordering te kunnen vernietigen, en den generaal zij

zijnen rang en bezoldiging te kunnen laten. Men moet het er voor houden, dat andere Belgische officieren, welke vroeger ook verraad en meened hebben gepleegd, maar welk verraad met een gunstiger uitslag is bekroond, hebben begrepen dat hun stand door dergelijken maatregel min of meer zoude worden bezwakt, en deze schijnen nog bijval genoeg te hebben gevonden bij de warme revolutionairen, om eenen tegenstand te verwekken, waarbij, na eene drie-daagse beraadslaging met 42 tegen 38 stemmen, het voorstel van den afgevaardigde DUMORTIER werd aangenomen (13 van Lentem. 1840), waarbij bepaald werd dat de generaal VAN DER SMISSSEN geen deel van het Belgische leger mogt uitmaken, noch eenige bezoldiging van België trekken.

SMITH, (Sir JAMES EDWARD) Doctor in de geneeskunde, lid der *Royal Society* en van de Linnaeaaansche Maatschappij te Londen, van welke hij ook de stichter was, hij maakte zich niet alleen door zijne kruidkundige geschriften verdienstelijk, maar ook door de vrijgevigheid, met welke hij het gebruik van zijn rijk *Herbarium* toestond, waartoe ook het door hem aangekochte *Linnaeaaansche* behoorde, dat wegens de bepaling der species om zijn gezag belangrijk was en welks bezit SMITH's uitspraken in dit opzicht groot gewigt bijzette. Zijn eerste geschrift was zijne inwijdings-verhandeling bij zijne bevordering tot Med. Doctor, bevattende *Quaedam de generatione*, welke hij in 1784 te Leiden liet drukken, waar hij promoveerde, om dat hij toen als disenter op de Engelsche Hoogescholen den doctoralen graad, noch later het profesoraat aan de universiteit van Cambridge, waarnaar hij stond, verkrijgen konde; hetgeen tot een hevige strijd met professor MONECK en andere medeleden der universiteit aanleiding gaf. Uit Nederland vertrok SMITH, om in 1786 en 1787 eene reis door Europa tot Madera toe te doen, van welke hij in 1813 eene beschrijving in 3 deelen in 8vo uitgaf. Vervolgens verscheen, door zijn toedoen, het in handschrift bestaande *Dagboek* van LINNAEUS, gedurende deszelfs reis door Lapland, in 1811 onder den titel van *Lachesis Laponica*, in het licht, welke tien jaren later ook door LINNAEUS briefwisseling, uit zijne papieren door hem verzaamd, werd gevolgd. Tot aan zijn dood bleef hij de Linnaeaaansche sexuelle methode getrouw aankleven, terwijl ROBERT BROWN het Jusfeusche natuurstelsel aannam. Een aanzienlijk aandeel had hij in de bezorging van SIBTHORP's groote prachtwerk: *Flora Graeca* en aan den *Prodromus* tot hetzelfde. Zijn laatste en meest belangrijk werk was zijne Engelsche *Flora*, eene nieuwe en vermeerderde uitgave van zijn vroeger werk: *Flora Britannica*. Drie deelen waren van hetzelfde uitgekomen en het vierde kwam van de pers, juist op den dag, dat de dood des schrijvers in Londen bekend werd, te weten op den 18. van Lentemaand 1828, zijnde hij den 17. op zijn landgoed bij Norwich overleden, toen juist te Linnaeaaansche maatschappij bijeen was, en Dr. MATON, als vice-president, wanneer de voordragt der verhande-

delingen zou beginnen, aan de talrijke vergadering het afsterven van haren verdienstelijken voorzitter bekend maakte.

SMOKKELHANDEL. Als eene statistieke bijdrage tot de geschiedenis van den smokkelhandel, kan eene onlangs gedane bekendmaking dienen van den prefect des *Moezel*-departemens, waaruit blijkt dat in den loop van een jaar door de Fransche smokkelhandelaars 58,277 personen tot sluiken gebruikt werden; van deze sluikers zijn 2477 op de daad betrapt geworden, die 6056 kilogr. onderscheidene goederen gedragen hebben; de overige 55,800 sluikers hadden eene massa van 140,000 kilogr. waren ingesloken. Niets bewijst duidelijker dan deze trek van industrie de overmatige hoogte der Fransche inkomende regten.

SMYRNA. De eerste stad van *Klein Azië* in grootte, rijkdom en handel, en indien men het gebied van MOHAMMED ALI niet mede rekent, zeker de derde van het Turksche rijk, zoo in grootte als voornamelijk in koophandel, daar het de stapelplaats is van alle uit de binnenlanden van *Azië* aangevoerde koopmanschappen, die van daar naar de verschillende werelddelen worden vervoerd.

Deze hoogberoemde stad werd door de van *Ephesus* vertrokken Ioniësche Smyrneërs gebouwd. Naderhand werden de Ioniërs door de Aeoliërs uit *Smyrna* verjaagd, en vloden naar *Kolophon*. Vergeefs werd zij in 177 door eene aardbeving verwoest; vergeefs was zij van het einde der 11^e tot het begin der 13^e eeuw een onophoudelijke twistappel tusschen de Grieken en Turken; vergeefs onderging zij veelvuldige oorlogsrampen, onder anderen in 1402 eene volslagene vernieling door den bloeddorstigen TAMERLAN; de heerlijke ligging deed haar telkens herbouwen, en toen eindelijk de Turken na 1428 geruste bezitters van *Klein Azië* waren geworden, daalde de zeer ingekrompene stad weder als 't ware van den berg naar beneden, en werd eene koopstad, waar de meeste Europeesche natien, en ook de onze, consuls of zaakgelastigden hebben. Nogtans ligt de nieuwere stad een weinig meer Noordwaarts dan de oude.

In vorige tijden kon men de Nederlandsche natie rekenen onder diegene, welke hier den grootsten handel dreven, doch door den langdurigen oorlog is deze voor een groot gedeelte te niet gegaan en slechts weinige onzer koopvaarders bezoeken deze streken. Tegenwoordig zijn de Oostenrijkers of de bewoners der *Adriatische Golf*, de Italianen en Franschen, diegene, welke alhier den grootsten handel drijven. *Smyrna* is amphitheatersgewijze tegen de bergen langs de kust gebouwd, waar boven op de hoogte de bouwvallen van het kasteel van HERODES zich verheffen. Het benedenste gedeelte der stad of de hulzen langs den oever gebouwd, wordt niet alleen door Grieken en Joden maar ook door de Franken of Europeërs bewoond, die groote voorregten hebben, en door wier tusschenkomst in 1822 vele Grieken van den dood gered zijn geworden. Dit heeft den naam van *Franken-Kwartier*; hetzelfde is afgescheiden van de Fransche stad, dat het bovendeel der stad uitmaakt, en dat naauwe

ALGEM. AANHANGS. V. c.

Q

krom-

kromme straten heeft, in de beneden stad hebben de kooplieden hunne magazijnen en kantoren, en bijna alle Europeesche magten hunne consuls en consulaten, dat meestal zeer groote en nieuwe gebouwen zijn. Aan het einde van het *Franken-Kwartier* is de bazar, of verzamelpplaats der Armenische en Grieksche kooplieden. In 1811 werd de stad door eenen fellen brand schier geheel vernield, doch is sedert veel schooner herbouwd. Ook rigt de pest hier dikwijls groote verwoestingen aan. De Roomschen hebben hier verscheidene kloosters, de Protestanten kapellen bij onderscheidene consulaten, de Grieken een bisschop en twee kerken, de Turken negentien moskeën, en de Joden verscheidene synagogen. De voornaamste voortbrengselen van *Azie*, die alhier ter markt komen, zijn: droogerijen, opium, zijde, gedroogde vruchten.

Behalve eenige fabrijken van leder, ruwe zijde, katoen, gesponnen kemelsgaren en kamelotten, garens, katoenen en stoffen worden hier nog de bekende Smyrnasche tapijten vervaardigd, echter meest buiten de stad, die om derzelver innerlijke waarde en duurzaamheid zeer beroemd zijn. Voorts verfwaren, onder anderen *Alizari* of weede, gommen, wierook, aloë, *mokka* koffij, muskaat-wijn, enz. De levensmiddelen zijn hier door den vruchtbaren omtrek, zeer goed en goedkoop; men heeft er overvloed van allerlei wild en gevogelte, wijnen, heerlijke vruchten, vooral watermeloenen, oranje-appels en citroenen van de beste hoedanigheid. De luchtsgesteldheid is er gematigd en gezond, doch behalve het gebrek aan water, is de hitte in het midden des zomers door de hooge, omringende bergen, die de stralen der zon terugkaatsen, bijna verstikkend. Ook aardbevingen bezoeken haar menigmaal.

De inwoners, die uit eene mengeling van Turken, Grieken, Joden, Armeniërs en Franken bestaan, worden op 100,000 geschat.

De oude haven is droog en thans een plein binnen de stad, ten gevolge der verwoesting door TAMERLAN, doch de schepen liggen in de nieuwe en ruime baai, golf, of haven, waaraan *Smyrna* gelegen is, zeer veilig. Zij strekt zich zeven mijlen ver in zee tot aan Kaap *Kaloberno* uit, die op den Noord-Westhoek derzelve gelegen is, en beschermd wordt door een zoogenaamd water-kasteel, *la Marina* genoemd, dat zeer groot is, de gedaante van eenen halven maan heeft, en voorzien is met stukken, welke steenen van 100 à 200 pond werpen.

Behalve dit vindt men nog een ander kasteel, dat op de hoogte van den berg *Pagus* ligt, en de stad beheerscht. De Turken hebben op dien berg een der fraaiste schouwburgen van *Azië* afgebroken, en van dat marmer eenen bazar of koophof en *karavanfera* of schuilplaats voor reizigers opgericht. Weleer was deze hoogte aan JUPITER der hooge plaatsen (*Corypheus*) toegewijd. Vóór de poort van het tegenwoordige kasteel vindt men een borstbeeld der *Amazone van Smyrna*, drie voeten hoog. De nationale verscheidenheid der inwoners

ners van *Smyrna*, die zich in godsdienst, taal, kleeding, zeden, kortom in alles vertoont, is voor den Europeër, die deze stad voor het eerst bezoekt, een verrasfend gezigt. Elke natie heeft hare eigene ceremonien, feestvieringen, tot zelfs haren bijzonderen almanak. Dikwerf wordt in het eene gedeelte der stad feestgetij gevierd, of ziet men er openlijk vreugdbetoon, terwijl in eene andere wijk of buurt gearbeid wordt, of men er lieden zich zelven tot boetedoening ziet kastijden. Des Vrijdags sluiten de Turken, en des Zaturdags de Joden hunne winkels; des Zondags komt daartoe de beurt aan de Grieken, Armeniërs en Franken. Alle deze natien vereenigen zich nimmer tot een en hetzelfde doel; zij komen alleenlijk op den Bazar te zamen. Zucht tot geldwinst is de eenige drijfveer die hen nader tot elkander brengt; het eenige onderwerp, waarover zij van hetzelfde gevoelen zijn, is de prijs van den katoen of van den opium, de koers van eenen piaster of dollar. De verscheidenheid in zeden en gewoonten steekt meest bij het vrouwelijk geslacht uit. De helft der Smyrnasche vrouwen leeft zedig en ingetogen, en blijft voor het oog des publieks verborgen; de overigen genieten even vele vrijheid als de Europeesche dames. Aan de zorg, welke eene vrouw draagt om haar gelaat te verbergen of te vertoonen, erkent men tot welke natie zij behoort. De Grieksche vrouwen en die der Franken gaan met onbedekt gelaat; de Jodinnen en de vrouwen der Armeniërs vertoonen alleenlijk de helft van hetzelfde; de Turkinnen laten'er hogenaamd niets van zien. De Griekinnen dragen niet slechts geene sluijers, maar geven zelfs zich moeite om toch regt goed in het oog te vallen; de zedigsten dezer schoonen zouden zich verbeelden eenen dag verloren te hebben, indien zij niet, in den prachtvolsten dosch, een paar uren aan het venster of op een balkon gezeten hadden, om te zien en gezien te worden. Onbewegelijk en zwijgende zitten zij daar, als zoo vele portretten in derzelver lijsten, en gaat men b. v. de *Reuzenstraat* door, zoo verbeeldt men zich door eene beeldengalerij voort te treden. Overigens zijn de Grieksche vrouwen te regt wegens hare ongemeene schoonheid beroemd.

In *Smyrna* worden welligt meer onderscheidene talen gesproken dan ergens elders: de meest onder de Franken gebruikelijke taal is eene slecht-Italiaansche brabbelspraak, die over den *Archipel* en alle de kusten der *Middellandsche-zee* in zwang is. Nog ten huidigen dage komen voortdurend arme Italianen in de groote handelsplaatsen der Levant aan. Is men bij eenen Romein gehuisvest; dan is alles in zijn huis, tot zelfs de dienstmaagd, Romeinsch. In eene enkele straat, op eenen enkelen bazar, kan men dagelijks het genoeg hebben de overblijfselen van de drie merkwaardigste volkeren der oudheid, Romeinen, Grieken en Joden, bij elkander te zien.

Indien elke der drie voornaamste talen, die in *Smyrna* worden gesproken, de gesteltenis en de behoeften der onderscheidene volkeren uitdrukt, zoo mag men wel zeggen, dat men in de Turksche bevelen

geeft, in de Nieuw-Griekſche vleit en liefkoost en in de Italiaanſche bedelt. De Franſche taal, vroeger onder de Franken de heerſchende, heeft in de jongſte tijden veel verloren. Zij wordt nog alleenlijk bij den conſul dier natie en onder voorname reizigers geſproken.

Op den eerſten blik onrwaart men te *Smyrna* slechts ſekten, die duizen- de redenen hebben elkander te haten, en geene eenige om eendragtig te leven. Men ziet hier Joden, Armeniërs, Grieken, Turken, Franken. Hoe uit alle deze grondſtoffen eene burgermaatſchappij, of ook slechts ingezetenen eener zelfde ſtad, ſtadgenooten, te vormen? Hoe zal daaruit ooit iets ontſtaan van zoodanigen aard als wij *openbare meening* noemen? Met één woord: men heeft hier geen volk voor oogen, maar eene kamperende karavaan, eene karavaan die, bovendien, zich uit alle oorden der wereld heeft bijeengezameld, waar een iegelijk voor den dag van heden leeft, ieder zijne eigene belangen najaagt, welke door geene algemeene wet beſtuurd, door geenen gemeenſchappelijken band zamengehouden worden. Men ziet hier slechts een Pacha, die bevel voert over menſchen, welke, zoo goed en zoo kwaad als het kan, hem gehoorzamen; lieden, die ſchattingen opleggen, en lieden die ſchattingen beralen. De vrees is de eenige hefboom dezer zonderlinge maatſchappij. Ook kan die maatſchappij, zoo als zij daar is, zonder eene krijsbezetting, die haar dag en nacht in toom houdt, niet beſtaan, noch de openbare orde worden gehandhaafd zonder eene gewapende politie, welker ſabel nimmer in de ſchede komt.

Gastvrijheid, zegt WARTKINS, is de kenschetſende deugd der Smyrnaſche kooplieden. Ook de Grieken zijn volgens SONNINI vriendelijk en tevens ijverig en werkzaam. De Turken zijn er, zoodra hunne godsdienſtige dweeperij niet door eenig geval wordt opgewekt, zacht en verdraagzaam. Omtrent de natuurlijke historie geeft WHEELER ons eenige belangrijke berigten. Er zijn hier ook vele pelikanen; de ſchape hebben allen een verſtaart, ſoms van tien ponden, terwijl een lamſtaart voor zoo ſmakelijk gehouden wordt als merg.

De reede is slechts ééne mijl van hetzelfde verwijderd en bij voortduring rijkelijk zoo van oorlog- als koopvaardijſchepen van verſchillen- de natien voorzien, waardoor de handel hier van belang is.

In 1834 zijn te *Smyrna* vijf Nederlaſche ſchepen, een Ooſtenrijksch en een Zweedsch ſchip uit de *Nederlanden* aangekomen; dezelve hebben gezamenlijk aangebragt 332 vaten ſuiker, 5 balen lakens, 55 kisten glaſwerk, 238 vaatjes ſpijkers, 81 vaatjes koekenpannen, 547 kisten kaas, 485 vaatjes boter, 9000 ſtuks bakſteenen, 744 manden jenever, 41 kisten koopjes, 24 rollen kanefas, 10 zakken peper, 3879 ſtukken karotten, 17 vaatjes haring, 30 vaatjes ijzerwerk, 4 vaatjes koffijmolens, 8 vaatjes kamfer, 24 vaatjes droogerijen, 3 vaatjes meſſen, 140 korven aardappelen, 147 ſtuks hammen, 2 kisten ſlijpſteenen, 2 kisten indigo, 11 kisten tabak, 1 kist linnen, 1 kist wijn, 6 zakken muscaat-noten én 1 zak kruid-nagels.

Van

Van *Smyrna* naar *Nederland* zijn vertrokken 7 Nederlandsche, 2 Oostenrijksche en 2 Zweedsche schepen, bestaande de gezamenlijke lading derzelve uit 47,212 dozen en kisten vijgen, 2643 vaatjes roode rozijnen, 1996 sultana id., 1146 vaatjes zwarte id., 30 korven aluin, 11 vaatjes korenten, 52 zakken komijn, 346 zakken anijs, 165 kisten opium, 31 kisten gom, 15,365 stukken palmhout, 326 balen siam, 64 balen katoen, 18 balen wol, 296 zakken pruimen, 23 balen galnoten, 140 kisten zeep, 7 balen zijde, 17 balen sponzen, 25 balen tapijten, 1 baal katoenen garens, 40 vaatjes slijpsteen, 303 paren hoornen, 150 stuks beenen, 10 balen testik, 464 zakken hennipzaad, 17 zakken garst, 17 zakken koren en 6 balen hennip.

Voorts zijn van de reede van *Smyrna* in 1834 vertrokken, in het geheel 717 schepen, waaronder 7 Nederlandsche, 119 Oostenrijksche, 40 Sardinische, 40 Russische, 113 Engelsche, 35 Iönische, 35 Fransche, 22 Amerikaansche, 2 Zweedsche en 304 Grieksche; zijnde deze schepen gezamenlijk bemand met 7802 koppen, en houdende 95,435 tonnen.

In 1835 werd uit *Nederland* in *Smyrna* ingevoerd: voor 283,200 piasters aan broodsuiker, 78,150 p. jenever, 533,000 p. ijzeren spijkers, 39,000 p. glasruiten, 10,000 p. boter, 17,500 p. kaas, 29,400 p. oud ijzerwerk, 48,000 p. manufacturen, 4000 p. boeken, 15,200 p. koopwaren, 8000 p. gepelde garst.

De overige invoer uit *Europa* bestond in allerhande koloniale goederen en fabriekwaren, waaronder voorheen onze Leidsche lakens eene zeer voorname plaats bekleedden, die echter sedert door de Engelschen meest verdrongen zijn.

Daarentegen is naar *Nederland* uitgevoerd: voor 472,410 piasters aan gedroogde vijgen, 46,000 p. rozijnen, 677,550 p. roode dito, 98,940 zwarte dito, 43,200 p. palmhout, 4,379,200 p. opium, 278,250 p. tapijten, 17,100 p. zijde, 1,582,200 p. geitenhaar, 124,800 p. sponzen, 113,900 p. katoen, 39,300 p. tabak in bladen, 73,440 p. galnoten, 42,000 p. wollen, 24,600 p. korenten, 96,000 p. reukwaren, 2600 p. wijnen, 2000 p. boeken, 5600 p. mastik, 38,500 p. koopwaren.

Gedurende 1839 kwamen te *Smyrna* tien Nederlandsche schepen aan, waarvan vier uit *Rotterdam* (waaronder een in ballast) twee uit *Vlaardingen*, één uit *Amsterdam*, twee uit *Triest* en één uit *Messina*. Deze vaartuigen hebben aangebragt: suiker, ijzer- en staalwerk, jenever, karotten, tegels, boter, kaas, hammen, garst, loodwit, kruid en verschillende andere goederen.

Van *Smyrna* zijn gedurende hetzelfde jaar naar *Nederland* vertrokken elf schepen, waaronder zeven Nederlandsche met de volgende artikelen: hennipzaad, zwarte, roode, bejlerge - sultane - rozijnen, krenten, opium, salep, sponzen, sillik, siam, gele besen, testik, tapijten, reukwerk, dadels, enz.

SNABILIÉ (MARIA, GEERTRUIDA,) beoefende de schilderkunst

met goeden uitslag, en teekende bloemen en vruchten, waarvan er vele eene groote waarde, op plaats gehad hebbende verkooping, golden. Zij was de weduwe van den haar kortelings ter dood voorgenganen kunstschilder P. BARBIERS, Bz., en bereikte den ouderdom van 62 jaren, toen zij op den 7. van Sprockelm. 1838 te *Haarlem* overleed.

SNEEK. Eene stad in de provincie *Vriesland*, oudtijds in de Vriesche taal *Snits* geheeten, vier uren gaans ten Z. W. van *Leeuwarden* twee ten Z. O. van *Bolsward*, en een ten N. O. van *Ijlst*.

Haar oorsprong schijnt van zeer vroege dagteekening, zonder dat de geschiedenis daaromtrent genoegzame zekerheid geeft. In het jaar 1328 was zij reeds eene stad van eenig aanzien, en hield in de bekende twisten tusschen de Schieringers- en Vetkoopers de zijde der eerstgenoemden.

Offchoon deze stad in haren eersten aanleg op eenen dijk is gebouwd, heeft zij door latere uitbreiding naar verschillende zijden ook lager gelegene gedeelten, welke echter bij niet buitengewoon hoogen waterstand, niets van overstroming hebben te duchten.

Het oord, dat haar omringt, is over het geheel vlak en vochtig. Aan de Noordzijde, binnensdijks genoemd, weidt het oog over heerlijke graslanden, in polderdijken besloten en door molens gedurig van het overtollige water ontlast. De gestadige zorg des landmans onderhoudt, en vermeerderd de vruchtbaarheid der goede klei-aarde, die voor zijn vee uitmuntend voedsel oplevert.

Aan de Oostzijde, op een klein half uur afstands, spoelt het *Sneekermeer*, en staat in verband, met poelen, wateren en moerasen, aan de Z. en Z. W. zijde insgelijks op een half of $\frac{3}{4}$ uur van *Sneek* verspreid.

De landen in deze streek, buitendijks geheeten, meestal beneden het peil des winterwaters gelegen en moerasig van grondslag, bragten nog voor ruim $\frac{1}{2}$ eeuw weinig goed gewas voort, en werden veel minder in waarde geschat, dan de weiden binnendijks. Doch hier blijkt meer en meer wat overleg en onverdroten ijver tot het verbeteren der gronden vermogen. Nadat men op sommige, in het wintergetijde altijd overstromde landen, dijken tegen den vloed opgeworpen en op dezelve molens gesticht had, heeft de landman zich de moeite en kosten getroost van goede aarde, modder en andere bekwame specie van verre te halen en op de weiden te voeren. De gelden, hieraan besteed, hebben ruime renten opgebragt, en deze vlijt is met zeer gelukkigen uitslag bekroond. Verscheidene der aldus behandelde landen voeden thans het dubbeltal van vee, dat er eertijds op grasde, en voeden het overvloediger, zoo dat ettelijke gronden ten Z. der stad heden in waarde met die ten N. kunnen wedijveren.

Wanneer men *Sneek* omwandelt, geniet men van het bolwerk een zeer uitgestrekt gezicht over welige grasvelden, gevuld met vee van een uitnemend ras, en bezet met boerenwoningen van een welvarend

aanzien, terwijl een groot aantal torens der omliggende dorpen, er van de stad *Bolsward* in het oog valt.

De stad *Sneek* is doorsneden van verscheidene grachten, die van uitgangen door het bolwerk tot de vaarten, naar de omgelegene plaatsen leidende voorzien zijn. Welgebouwde en sinds eenige jaren versraaide huizen, waarvan vele tot koopmansbedrijf en uitoefening van binnenlandischen handel zijn ingerigt, versieren dezelve.

De hoofdstraten, behoorlijk geplaveid, zijn ruim en luchtig. — Tot markt dient de opene plaats bij de stads waag, de marktstraat en breede grachtwallen, onmiddellijk in den omtrek.

Vroeger was de stad van eenen steenen muur omringd. Overblijfselen van dezen muur zijn in het bijzonder aan de W. zijde der stad nog waar te nemen. Later heeft zij een aarden bolwerk gekregen, hetwelk thans met boomen beplant, en tot eene wandeling ingerigt is.

Ter verdediging dienden in vroegere dagen, eenige sterke torens, aan de buitenzijde van het bolwerk gebouwd, welke op drie na van tijd tot tijd gesloopt zijn.

Door de toenemende bevolking heeft *Sneek* eene aanzienlijke buitenbuurt naar de zijde van *IJlst*, waaraan een lommerrijk, schoon niet zeer uitgestrekt bosch grenst, dat door smaakvollen aanleg eene aangename wandeling verschaft. In 1809 werd de grond daartoe met boomgewas beplant.

Twee poorten vindt men er naar de landzijde; vier openingen door het bolwerk, door gemetselde bogen (pijpen genoemd) bedekt, geven aan de schepen toegang tot de stad.

Onder de openbare gebouwen binnen *Sneek* verdienen in de eerste plaats melding de *Groote of Martini kerk*, toebehoorende aan de Hervormden. De tijd van bouw is met geene zekerheid op te geven. Vroeger stond een zware toren aan het Westeinde, die zich boven de kerk verhief, gelijk nog uit sommige oude platen te zien is. Dezelve is later wegens bouwvalligheid afgebroken. Thans staat op het kerkgebouw een kleine koepeltoren, waarin het klokken spel hangt. De kerk is inwendig doelmatig ingerigt, en versierd met een fraai orgel, in 1710 en 1711 vervaardigd.

Op deze kerk volgt het Raadhuis, staande aan de N. zijde van de marktstraat in 1760 vernieuwd. Boven op het dak ziet men een koepeltorentje. Hetzelve bevat eene fraaije zaal, waarin de Raad pleegt te vergaderen. Voorts eene Raadkamer, in welke men op den schoorsteenmantel een Latijnsch opschrift leest, ter gedachtenis van een bezoek, aan de stad gegeven door hare doorluchtige hoogheid HENRIETTA CATHARINA, prinses van *Oranje* enz., Douairiere van JOHAN GEORG, prins van *Anhalt* enz. in den jare 1696; bij hetwelk het genoemde Vorstin behaagde zich met het burgerschap van *Sneek* to laten begiftigen, en hare Hoogheid aan den Magistraat, twee kunstig gewerkte zilveren bekers, nog voorhanden, vereerde.

Naast het raadhuis is in 1819 het Huis van Justitie gebouwd, ten

diensfe der Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te *Sneek*.

Voorts vindt men er eene kerk der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente en eene onder den naam van *Oude Vlamingers*. Eene kerk der Roomschegezinden, een waaggebouw, burgerweeshuis, oudtijds het *Kruisbroeders klooster*, roomscheeshuis, Stads-armhuis, gasthuis, ziekenhuis, Stads-spinhuis, kazerne en eene zaal waarin de leden der maatschappij: *Tot nut van 't algemeen*, Departement *Sneek*, hunne vergadering houden.

Als schoolgebouwen bevat *Sneek* eene Latijnsche school; reeds van vroegere stichting, eene Stads-burger- en armenschool, beide ruim en een aanzienlijk aantal kinderen kunnende bevatten; benevens drie particuliere schoolgebouwen.

De kleine of *Boerekerk*, een eigendom van het oud-burgerweeshuis, werd in het jaar 1811 door de Hervormden tot hunne gewone godsdienstoefening gebruikt, benevens de groote kerk. Toen in gemeld jaar door het Fransch bestuur te *Sneek* eene regtbank van eersten aanleg werd gevestigd, werd dit gebouw in eene gevangenis herfschapen en dient nog heden tot dit einde.

Als eene bijzonderheid uit vorige dagen mag aangestipt worden, dat drie huizen binnen *Sneek*, *Decama* of *Gruytersma Stins*, *Fristma* en *Albada*, heerenhuizingen, bezwaard waren met den ontvang en de huisvesting van prinsen, graven en andere aanzienlijke personen met hun gevolg, in gevalle zoodanige deze stad bezochten; waartegen de bewoners derzelve van de stad genoten jaarlijks acht kannen rijnsche wijn en ontheven waren van stads accijnsen. Twee dezer huizen zijn thans afgebroken, en de plaats is met andere gebouwen bezet.

De bevolking beliep op den 1. van Louwm. 1840 7203 zielen; in 1826 overleed, boven alle evenredigheid, het groot aantal van 544 menschen, veroorzaakt door die verschrikkelijke ziekte, welke de stad *Sneek* en de zuidelijk gelegen dorpen teisterde; die ziekte werd aldaar algemeen beschouwd als het gevolg der zeeoverstrooming in Sprokkelm. 1825, gevoegd bij de hooggestegene zomerhitte van 1826. Deze buitengewone ziekte uitgezonderd, mag men aan *Sneek* eene gunstige ligging voor de gezondheid toekennen.

Omtrent de Godsdienstige gezindten hebben de Hervormden de meerderheid, die gemeente wordt door drie predikanten bediend; dan de Roomschegezinden, die eenen pastoor hebben; vervolgens de Doopsgezinden met een' leeraar; en eindelijk de Israëlitzen, die hunnen voorzanger en opziener hebben.

In het midden van uitgestrekte weilanden gelegen, vindt *Sneek* de middelen van zijn bestaan, vooral in de markten van boter en kaas, die de boeren van den omtrek daar brengen en veel voor *Engeland* opgekocht en in *Harlingen* afgescheept wordt. Bovendien zijn binnen *Sneek* onderscheidene fabrieken en trafijken, als mede om dezelve 15 molens van allerlei soort. Al deze takken van nijverheid verschaffen aan menig een brood. Vele inwoners drijven ook
nog

nog in verschillende vakken handel in het klein, waartoe ook de overvloedige middelen van gemeenschap te water door vaste beurtschepen het hunne toebrengen.

• SNELLIUS. (WILLEBRORD) Een der uitmuntendste mannen, die immer aan de vermaarde Leidse Hoogeschool, een' leerstoel bekleed hebben, werd in 1591 te *Leiden* geboren, waar zijn vader niet zonder roem het Hoogleeraarsambt in de Wiskunde bekleedde. In den ouderdom van 17 jaren gaf hij reeds blijken van zijn' uitmuntenden aanleg, door de uitgave van zijn werk *Apollonius Batavus*, waarin hij de verlorene bewijzen zocht te herstellen van het boek van APOLLONIUS *van Perga, de Sectione determinata*. In 1613 volgde hij zijn' vader op, na reeds vroeger openbare lessen over de wiskunde gehouden te hebben. (De Hoogleeraar SIEGENBEER zegt in zijne *Gesch. der Leidse Hoogeschool*, deel II, bladz. 266, dat SNELLIUS in 1600 tot het geven van openbare lessen gemagtigd werd, d. i. op een' ouderdom van 9 jaren; dit is waarschijnlijk eene vergissing). Hij stierf in den ouderdom van 35 jaren aan eene langdurige ziekte, na aan de wetenschap, die nog veel van hem mogt hopen, de gewigtigste diensten te hebben bewezen. Na zijn dood gaf HORTENSIVS nog van hem een werk uit over de driehoeksmeting, waarin voor het eerst de *Supplement driehoek* gevonden wordt. De vinding door SNELLIUS van de wet der Straalbreking, waarnaar de groote KEPLER te vergeefs had gezocht, en zijne graadmeting, de eerste die naar goede regels is geschied, plaatsen hem in den eersten rang der uitstekende en zeldzame vernuften, die de wetenschap hebben uitgebreid, haren inhoud verrijkt, en den weg hebben gewezen voor nieuwere onderzoekingen. De eerste vinding is van het hoogste belang voor de leer der gezigtkunde, waarvan zij den voornaamen grond uitmaakt. Bij de graadmeting voerde hij de trigonometrische metingen in, terwijl de Ouden alleen de onmiddellijke meting hadden beproefd, die immer onzeker en zelden uitvoerlijk is. Den weg, dien hij insloeg, volgt men nog en zal men hoogstwaarschijnlijk wel altijd blijven volgen. Offchoon meer volmaakte werktuigen thans eene naauwkeurigheid geven, die voor SNELLIUS onbereikbaar was, en de vorderingen der wetenschap eenige noodzakelijke herleidingen bij de waarnemingen hebben ingevoerd, waarvan SNELLIUS geen denkbeeld kon hebben, zoo is evenwel zijne wijze zelve onverbeterd gebleven, omdat zij onverbeterlijk is. De beroemde graadmeting, voor het bepalen der lengte van den meter, is bewerkstelligd volgens de wijze van SNELLIUS; en zoo wij thans de gedaante en grootte der aarde kennen met eene verwonderlijke naauwkeurigheid, die vroeger onbereikbaar was zoo is men evenwel het groote middel, om daartoe te geraken, aan onzen voortreffelijken landgenoot verschuldigd. SNELLIUS heeft ook een werk over de Zeevaart geschreven, *Tiphys Batavus* door hem genoemd, dat voor de toepassing weinig geschikt was, maar waarin eenige belangrijke opmerkingen voorkomen, vooral over

de Loxodromische lijn, waarmede zich ook GIRARD heeft bezig gehouden. WILLEM JANSZ. BLAEU heeft, omtrent denzelfden tijd als SNELLIUS (hij was in 1571 geboren en overleed in 1638), eene graadmeting verrigt, maar is daarbij de oude wijze gevolgd. De uitkomsten van deze meting zijn nooit openbaar gemaakt: maar de beroemde Fransche sterrekundige PICARD, die het handschrift bij den zoon gezien had, heeft een zeer gunstige getuigenis gegeven van de nauwkeurigheid dezer meting, die met de zijne weinig verschildt. BLAEU was, even als METIUS, leerling van TYCHO BRAHE; schreef eenige niet onbelangrijke werken over de sterrekunde en zeevaart, maar verkreeg vooral eene welverdiende vermaardheid om zijne Globen, waarop de sterren, volgens de nieuwste en beste waarnemingen van zijn' tijd, nauwkeurig waren aangewezen. Dusdanig was de eeuw, waarin SNELLIUS bloeide. Zulke groote mannen leverde *Nederland* toen op!

SNEUDER, (...) schrijver van *Okus*, geschiedkundig dichtstuk in het Boheemsch, was een uitmuntend letterkundige. Zijne Duitsehe dichtstukken hebben bijval in *Duitschland* gevonden; zijne werken in de moedertaal werden met niet minder behagen in zijn geboorteland ontvangen. Hij heeft aan de oude Boheemsche ballade meerdere uitgestrektheid en verscheidenheid gegeven, dezelve is bij hem altoos opmerkenswaardig door de bevalligheid van het rhythmus en het belangwekkende van het verhaal.

SNOEK, (ANDRIES) een der beroemdste Nederlandsche Tooneelkunstenaars, die immer in dat land geleefd hebben, was geboren te *Rotterdam* en overleed den 3. van Louwm. 1829 in 63jarigen ouderdom te *Amsterdam*, nadat hij sinds vier endertig jaren een van deszelfs voornaamste sieraden had uitgemaakt. Over de eerste omstandigheden van zijn kunstenaarsleven zie men het volgende artikel, handelende over zijne, hem zoo vroeg door den dood ontrukte, hoogbegaafde zuster. Hij muntte voornamelijk uit in het hooge Treurspel. Nog slechts eene maand voor zijnen doodtrad hij in *Oedipus* op, en speelde met al de kracht, al het vuur der jongelingschap eigen. Den 13. van Winterm. 1828 vervulde hij nog de rol van NINUS II. Verder waren de stukken, waarin hij het meest uitmuntte, *Mahomed*, LEICESTER in de *Maria Stuart*, DIEDERIK in de *Diederik en Willem van Holland*, *Hamlet*, *Othello*, *Nero*, WILLEM I. in *Het Beleg van Antwerpen*, enz.

SNOEK was ook een ijverig lid van het Fonds ter opleiding van Tooneelkunstenaars voor den nationalen Amsterdamschen schouwburg, en zoowel door de natuur met al, wat zijn spraakvermogen kracht, gemakkelijkheden en sierlijkheid kon bijzetten, begunstigd, als door gevolgde, grondige en langdurige studie van zijn moeilijk vak gevormd, was hij ten volle berekend, om tot de karakters, die hij moest voorstellen, door te dringen; en die met zulk eene natuurlijkheden en kunst tevens te vertoonen, dat hij zelfs geheel met onze taal

on-

onbekende vreemdelingen onwillekeurig bewondering afperste. In één woord, hij was de TALMA van *Nederland*. — Toen hij op jaren kwam deed hij afstand van eenige jonge partijen. Het lijk van dezen algemeen diep betreunden eersten tooneelkunstenaar werd den 8. van Louwmaand plegtig in de Zuiderkerk ter aarde besteld; nadat een lijkstoet, bestaande uit zijne kunstgenooten van het Amsterdamsch Nederduitsch tooneel, de tooneelkunstenaars van den Franschen en eene commissie uit die van den Hoogduitschen schouwburg, met de stoffelijke overblijffelen des grooten mans, van zijne woonplaats voorbij den Nederduitschen, Hoogduitschen en Franschen schouwburg in statigen optogt was getogen. Aan de kerk gekomen voegde zich eene commissie uit de Commisfarijzen van den Stads-schouwburg, benevens eenige leden van het Nederlandsch Instituut, enz. bij de bloedverwanten en den trein, endeed met denzelfden omgang door de kerk, staande welke eene voor dit oogmerk door den Heer R. BENUCCI vervaardigde fraaije harmonische muziek werd uitgevoerd. Deze muziek werd, bij het nederdalen van het lijk in het graf, hervat, nadat een vierstemmig Treurgezang door vier der genoodigden (de Heeren VRUGT, LUDEKER, SUNDORF en MEIJLING) was aangeheven, en, onder het uitspreken van eenige doeltreffende woorden, de kolonel STRAETMANS, vriend des overledenen, een' lauwerkrans op de kist had nedergelegd. De dichter M. WESTERMAN, die door den Heer NOURIT, tooneelspeeler aan den Franschen schouwburg, werd vervangen, droeg hierop eene korte, maar aandoenlijke, lijkrede voor, die op de geroerde gemoederen van allen een diepen indruk maakte. Bij den aanzienlijken optogt van tooneel- en toonkunstenaars, had zich zulk een groot aantal aanzienlijke ingezetenen van *Amsterdam* gevoegd, dat deze plegtigheid 's kunstenaars algemeen erkende uitstekende begaafdheid en met regt behaalden en gehandhaafden roem niet geheel onwaardig mogt geacht worden. — Aan den Stads-schouwburg bragt men, door eene afzonderlijke voorstelling, openlijke hulde toe, nadat deze hem reeds op een der kleinere tooneelen door een gelegenheidsstukje be-
wezen was. De beeldhouwer SIGAULD heeft, als een blijk zijner hoog-
achting voor den overledene, het volgend opschrift op de door hem vereerde grafzerk gebeteld: *Hier rust het stoffelijk deel van ANDRIES SNOEK, overleden binnen Amsterdam den 3. Januarij 1829, in den ouderdom van 63 jaren.*

Het is inderdaad te bejammeren, dat de nagedachtenis van dezen grooten Nederlander ook niet door eenen gedenkpenning levendig wordt gehouden.

SNOEK, geboren SNOEK (HELENA). Deze zoo zeer verdienstelijke, als den Schouwburg te vroeg ontroofde tooneelkunstenaar, was geboren te *Rotterdam* op den 22. van Herfstmaand des jaars 1764. In hare eerste jeugd verloor zij haren vader, welke eene bedroefde weduwe, benevens een zoon en vier dochters naliet. Reeds zeer vroeg bespeurde men in haar (even als in haren broeder en jongste zuster, welke het sieraad en den roem van den Amsterdamschen Schouwburg

burg uitmaakten), den gelukkigsten aanleg voor het tooneel, gepaard met eene buitengemeene welluidende en bevallige uitspraak, het geen in latere jaren, aan hare aandoenlijke rollen in het tooneelspel niet weinig waarde gaf. Deze familie en onze tooneelkunstenaresse, de leiding volgende waartoe hun de natuur als het ware de hand bood, wijdde zich dan ook reeds vroegtijdig aan het tooneel, en wel het eerste in hunne geboortestad, in een klein lokaal, op de *Delfsche vaart* aldaar, hetwelk zij ten dien einde hadden gehuurd, en atwaar zij bij wijze van collegie of intekening hunne representatiën gaven, ondersteund door bekwame liefhebbers des tooneels, waarvan die stad ten allen tijde vele heeft opgeleverd. Hier genoot onze tooneelkunstenares, met haren broeder en zusters, gedurende 8 jaren, den lof en de onderscheiding welke hunne, zich meer en meer ontwikkelende talenten verdienden, en huwde met den heer P. J. SNOOK, mede werkend lid van hun tooneelgezelschap. In den jare 1792 huurde deze familie den Rotterdamschen Schouwburg, in een tijdvak, hetwelk echter de verdiensten dezer tooneellisten geene groote aanmoediging beloofde, en hun in het jaar 1793 (uit hoofde van den oorlog met *Frankrijk*,) hunne representatiën deed eindigen, om dezelve in *Belgie* te beproeven. Na de omwenteling van 1795 keerden zij van daar terug, en speelden op nieuw eenige maanden in den Rotterdamschen Schouwburg, gelijk zij in den zomer van dat jaar ook te *Amsterdam* in het tooneelgebouw, bekend onder den naam van *utile et amusant*, eenige stukken vertoonden, welke zulk een algemeen genoegen gaven dat de bestuursders van den Amsterdamschen Stads Schouwburg, dit gansche tooneelgezelschap aan het hunne verbonden.

Aldus trad onze tooneelkunstenaresse, op Zaterdag den 19. van Herfstmaand 1795, voor de eerste maal op Amstels Schouwtooneel, met de rol van LOUISE DE COLLIGNY in het Vaderlandsche Treurspel *Joan van Oldenbarnevelt*, door J. NOMZ, en vervulde volkomen datgene, hetwelk hare jeugd reeds der kunst beloofde, en hetgeen men in lateren tijd van haar kon verwachten. De eerste (en zeker niet de minste) Tooneelspelen van KORTZBUE werden op het hoofdtooneel aangenomen, en ontvingen door hare talenten, eenen nog ongeken den luister en bijval, en nimmer zullen de minnaars van het tooneelspel hare EULALIA (in *Menschenhaat en berouw*) WILHELMINE (in *De onechte zoon*) CORA (in *De dood van Rolla*) en talrijke rollen van dien aard vergeten.

Niet zonder verdiensten in het treurspel, behaaglijk en sierlijk in het blijspel, was zij eene dier verdienstelijke vrouwen, welke altijd den Schouwburg tot eer, en de aanschouwers tot genoegen verstreken, die niet bedwelmde door kortstondigen lof, noch vermoeide van weinige jaren studie, altijd met beraden moed, en vernieuwde krachten voorwaarts streven, op den moeilijken weg der kunst, zonder zich door de luimen van een wispelturig publiek van denzelfden te laten afscheiden. Twaalf jaren lang, mogten de tooneelminnaars, haar op den

Am-

Amsterdamschen Schouwburg, als eerste actrice in het tooneelspel, telkens met nieuw genoegen, en verdiende toejuiching begroeten. De laatste dag des jaars 1807, ontrukte deze begaafde tooneelkunstenaresse, zeer schielijk en onverwacht, aan haren echtgenoot, bloedverwanten en diepbedroefde vrienden, waarvan allen reden hadden, om hare goedhartigheid, minzaam verkeer, en edel karakter te huldigen. Hare laatste rol, weinige dagen voor haren dood, was die van *BADELOCH* in *Gijsbrecht van Amstel* van den grooten *VONDEL*, en dus verliet zij de haar toejuichende menigte, in het schouwtooneel, waar zij zoo vele welverdiende kunstlauwren geplukt had, met de woorden. „*Wij keeren nimmer weer*”; toen zonderling voorspellende dat gene, waar aan zij zelve, noch hare vrienden in dat merkwaardig oogenblik konden denken, en hetgeen weinige dagen daarna, helaas! gebeurde.

Algemeen betreurd en bemind, geleidden hare mede-tooneelspelers en vrienden haar ten grave, en de opzettelijke rouwplegigheid, ter vereering van hare nagedachtenis, welke in den Schouwburg plaats had, was een hartelijk en verplicht offer, waarmede eene ontroerde en dankbare menigte, hare verdiensten huldigde, zelfs na haren dood.

SOANE (JOHN) werd te *Reading*, in *Berkshire*, uit arme en on aanzienlijke ouders geboren. Hij volbragt zijne studiën onder *DANCE*, den bouwmeester van het *Mansion House* (de woning van den Lord-Major) in *Cornhill*, te *Londen*; hij verwierf, eer hij mondig was, de prijsmedaille van de koninklijke Academie, en werd tot een reizenden kweekeling van dezelve gekozen. In 1788 werd hij tot bouwmeester der Bank benoemd, en in 1806 volgde hij *DANCE* in het Hoogleeraarsambt der bouwkunst bij de Academie op. Weinige architecten van zijnen tijd vonden in hunnen werkkring meerdere en voordeeliger bezigheden. Tot zijne voornaamste werken behooren de zuid-oostelijke en westelijke zijde der Bank, en de inwendige inrigtingen derzelve, van welke verscheiden zeer fraai en smaakvol bearbeid maar niet doelmatig zijn. Hij was ook de bouwmeester van de nieuwe regtbank voor den handel in *Whitethall* te *Londen*, een schoon en met smaak opgetrokken gebouw. Hij heeft zijn voortreffelijk museum aan de natie vermaakt, maar doordien hij 30,000 pond sterl. aan hetzelfde ten koste gelegd had, aan zijne zonen geen penning nagelaten. Zijn dood viel voor in 1838.

SOCOTORA of SOCOTRA, een eiland in de *Rode zee* tusschen *Afrika* en *Gelukkig Arabië* gelegen, 60 mijlen ten N. O. van de kaap *Guadarfut* en 180 mijlen van den straat van *Bab-el-Mandel*, bij de Ouden bekend onder den naam van *Dioscorida*, om de hoeveelheid en de volmaaktheid van deszelfs aloës. Hetzelve heeft eene lengte van 20 mijlen op eene breedte van 9 mijlen, is woest en heeft geene havens; de bewoners zijn eene soort van christenen; en *Tamara* is er de hoofdplaats van.

SODALES AUGUSTI, aldus werden de bedienaren des tempels genoemd, welke men ter eere van *AUGUSTUS* na zijnen dood oprigtte; zij

zij waren 25 in getal, waaronder zich TIBERIUS, DRUSUS, GERMANICUS, CLAUDIUS en de doorluchtigste Senatoren bevonden; LIVIA, zijne weduwe, was er de priesteresse van.

SOEK. (PAULUS) Werd op den 20. van Grasm. 1775 te *Schiedam* geboren. Hoewel zijne ouders burgerlijke onbemiddelde menschen waren en hij daardoor niet veel opleiding ontving, beoefende de jeugdige SOEK, door onvermoeiden ijver en buitengewonen aanleg daartoe aangespoord, reeds vroegtijdig de heel- en verloskunde, waarin hij zich te *Rotterdam* onder den geneesheer BICKER, en te *Leiden* onder de Hoogleeraren E. SANDIFORT en DU PUI, den Heer J. P. LOGGER en den lector in de Verloskunde, zijn' bloedverwant A. SOEK, verder bekwaamde. Behalve groote leergierigheid, liefde voor de wetenschappen en nauwgezetheid, bezat SOEK reeds vroegtijdig eene buitengewone handigheid en stoutmoedigheid in heel- en verloskundige bewerkingen, waarvan hij op den jeugdigen ouderdom van 18 jaren reeds de grootste proeven gaf. In 1797 en 1799 gaf hij bij zijn examenen in de verlos- en heelkunde nog meer schitterende bewijzen zijner veelvuldige bekwaamheden. Gedurende zijne zeer uitgebreide en bijkans 40jarige praktijk te *Delft*, waarin hij rusteloos en met liefde voor zijne wetenschap werkzaam was, verwierf hij zijnen welverdienden naam; en ook hem komt de eer toe, van de waardigheid der heel- en verloskunde, destijds niet altoos evenzeer naar waarde geschat, met kracht te hebben gehandhaafd en vermeerderd. SOEK was niet minder gelukkig in het behandelen van de ziekten der beenen, der gewrichten en van den ruggegraat; terwijl zijne scherpzinnigheid zeer uitblonk in het uitdenken van doelmatige werktuigen ter herstelling van wanstaltigheid der kinderen, het volvoeren van amputaties, de steensnijding en die der beklemden breuken; en hij in het leggen veler belangrijke verbanden zijne eigene voortreffelijke en voor de lijders zeer veel verligting aanbrenghende wijze volgde. Als verloskundige muntte hij niet minder uit; hij had eene gemakkelijheid en zekerheid in zijne manipulatiën, die meermalen, in zeer ernstige gevallen, de bewondering zijner kunstgenooten tot zich trokken. Zijn drukke praktijk liet hem niet toe veel te schrijven, doch in het *Geneeskundig Magazijn* vinden wij met zijn' naam eenige belangrijke waarnemingen opgeteekend, en het is te betreuren dat hij in zijn plan, om eene beschrijving te leveren van eenige zeldzame gevallen, door hem gedurende zijne langdurige praktijk waargenomen, door den dood, welke hem te *Delft*, den 20. van Sprokkelm. 1838 in den ouderdom van circa 63 jaren wegrukte, verhinderd werd.

SOEMMERING, (Dr. SAMUEL, THOMAS VON) een door gansch *Europa* beroemd ontleedkundige, aan wien de beoefenaren der Ontleed- en Natuurkunde hunne betere kennis in meer dan één van derzelve gedeelten gaarne erkennen verschuldigd te zijn. Hij was vroeger Hoogleraar in de Geneeskunde te *Mentz*, later koninklijk Beijersch geheimraad, Ridder der Orde van verdiensten te *Munchen*.

en

en werd achtereenvolgens lid van de meest bekende Academiën en geleerde genootschappen in *Duitschland* en buiten hetzelfde. Op den 7. van Grasm. 1828 mogt hij zijn 50jarig Doctors-Jubilaeum met allen lust vierden, waarin niet alleen de Duitse geleerden, maar ook vreemde (onder anderen de landgenooten van de vermaarde CAMPER en BRUGMANS, die hij onder zijne vrienden telde) hartelijk deel namen. Bekend zijn zijne veelvuldige werken ter bevordering van de Ontleedkunde in het licht gegeven; waaronder zijne *Tabula scelesi feminini*, *Icones Embryonum humanorum*, *Icones oculi humani*, *auditus*, *olfactus*, *gustus et laryngis*, zijn werk van *Baue des Menschlichen Körpers* in 6-deelen (waarvan in 1794 te *Utrecht* eene gedeeltelijk Latijnsche vertaling door hem zelven vermeerderd en verbeterd in het licht kwam onder den titel van: *de Corporis humani fabrica*) vooral verdienen genoemd te worden. Meermalen behaalde hij gouden Eerepenningen bij verschillende genootschappen, en bleef tot in gevorderde jaren, ja tot het laatst zijns levens werkzaam in zijn vak; als blijken daarvan strekken onder andere zijne uitgevondene Volta'sche telegraaf en de gedachten over eenige der leerstellingen van Dr. GALL, in de *Gött. Gelehrte Anzeigen*.

Hij overleed op den 2. van Lentem. 1830 in den ouderdom van 76 jaren te *Frankfort aan den Mein*.

SOERAKARTA, ook wel *Sourakarta*, is de hoofdplaats en residentie van den *Soefoehoenang* of keizer van *Java*, aan de rivier de *Solo*, op de Javaansche wijze gebouwd, met het zeer groote paleis van dien vorst, de kraton, met aarden wallen omringd, die verscheidene andere woningen omvatten. In de nabijheid der stad ligt een fort der Nederlanders, hetwelk de stad en het paleis bestrijkt. In hetzelfde woont de resident. De wijk der Europeanen is zindelijk en geregeld.

Op den 24. van Oogstm. 1832, de 60ste verjaardag van Z. M. WILLEM I, is in deze belangrijke plaats de schoone nieuwe Protestantse kerk ingewijd geworden, welke bijkans geheel op kosten der ingezetenen was daargesteld. De predikant H. Busch hield bij die gelegenheid eene treffende leerrede, ten aanhooren eener talrijke vergadering, waaronder zich ook vele Javaansche prinses bevonden.

De inwoners zijn zeer werkzaam en bezitten vele katoen-weverijen, spinnerijen en loofjerijen. Vroeger was hier eene munt.

SOFALA, oudste en oorspronkelijke hoofdplaats der Portugesche bezittingen op de O. kust van *Afrika*, op 20° 15' Z. B., ligt aan eene baai, welker mond door een gevaarlijk koraalrif gesloten wordt, zoo dat schepen van een paar honderd ton er slechts met den springvloed in kunnen loopen. Dezelve is vol kleine eilanden en zandbanken, wier omvang meer en meer toeneemt en de geheele baai dreigt te verzanden. De doortogten zijn nauw, en er wordt in dezelve slechts van drie tot vier vadem water gevonden. Het fort is ruim en van een steenen muur voorzien, maar zeer in verval, even als de stad zelve, die echter nog blijken van vroegere grootheid oplevert.

De

De bevolking bedraagt 600 blanken of kleurlingen van Europeſche en Kafferſche gemengde afkomst, 150 Mooren en 3 of 4000 ſlaven, wier aantal echter afhankelijk is van de gelegenheid tot uitvoer en verkoop, welke moeilijk gemaakt wordt door de Engelfche oorlogskruifers, die de vreemde, met ſlaven bevrachte ſchepen opbrengen, maar het vervoeren van de eene plaats der kolonie naar de andere niet kunnen beletten. De rivier van *Sofala* is niet bevaarbaar.

Noordelijk van *Sofala* is de baai van *Maſanganie*, beter geſchikt voor den handel en eene goede ankerplaats, maar het kanaal, om dezelve binnen te loopen, is zeer naauw. Hier beginnen de goudmijnen en goudwasferijen dezer kust, doch de Kaffernegers hebben zich dezelve thans geheel toegeëigend. De *Buoks*, welke zuidelijk wonen, ſtaan in eene vijandige houding tegen de Portugeſche bezetting; zulks belet echter de handelsbetrekking niet. Het goud van *Sofala* is het beſte van deze kust en onvervalscht, het wordt echter gewoonlijk naar de hoofdplaats, goud van *Mosambique* genoemd.

Indien de kolonie niet beter door het moederland onderſteund wordt, zal zij weldra geheel verloren zijn. De oorlogskans zal zich wel is waar niet ſpoedig ten nadeele der Europeanen verklaren, daar de Negerſ in de landen tuſſchen 24° en 14' Z. B. volſtrekt geene vuurwapenen bezitten, maar wel de ſterfte het getal verminderen, dat reeds zeer geſmolten is, en door voortteeling niet genoeg aangevuld kan worden. Daar er geen noemenswaardige ſcheepvaart beſtaat, en deze nog door vreemdelingen gedreven wordt, is er geen toevoer van planters: dezelve bepaalt zich tot een aantal ambtenaren en officieren, die elke nieuwe Gouverneur Generaal gewoonlijk medebrengt, en tot zijne gunſtelingen maakt. Het is en blijft echter bevreemdend, dat geene landverhuizingen naar deze kust geſchieden, die zoo geſchikt is voor den landbouw; hetzij de keus valle op de aankweeking van voortbrengſelen der tropiſche of meer gematigde luchtſtreken. Welligt beſtaat hier geene andere reden voor, dan de onbekendheid derzelve.

Daar de traktementen der in publieke betrekkingen ſtaande perſonen gering zijn, oefenen zij koophandel en andere bedrijven uit, de *Governadors* en *Feitores* zelve niet uitgezonderd.

Portugal, dat, door het bezit van *Brazilië*, zich om deze uitſtrekte, aan natuurvoortbrengſels rijke kust ſlechts in zoo verre bekreunde, als voor de levering van het benodigd aantal ſlaven in het belang van die Amerikaanſche kolonie noodig was, heeft zich na het verlies der laatſtgemelde te zeer bezig laten houden door den geest van omwenteling, die dat ſchoone land, het paradijs van *Europa*, teiſtert, en na het verbod van den ſlavenhandel, 't welk *Afrika*, zeer ten onregte, zijne belangrijkheid heeft doen verliezen, niets gedaan, om nut te trekken van eene bezitting, die, behalve hare natuurlijke geſteldheid boven de *Ooſt-Indiſche* koloniën, het onberekenbare voordeel oplevert, dat werklieden er, hetzij die onder den naam van ſlaven

ven aangeschaft, of als arbeiders voor hunnen leeftijd vrijwillig verbonden worden, zeer goedkoop te verkrijgen en te onderhouden zijn, menschen tot allen werktuigelijken arbeid bekwaam, schoon de Portugezen hun alle verstandelijke vermogens ontzeggen, ja hen met de dieren gelijk stellen; menschen die, wel behandeld wordende, zich gaarne aan de genoegens gewennen, welke de betere inwoning, kleeding en voeding der Europeanen hun aanbieden. Zij hebben slechts het belef van onafhankelijkheid noodig, om aan beschaafdheid en nijverheid den toegang tot hunne hutten te verleen. Deze berigten dagteekenen van 1837, en zijn ontleend uit het verhaal van den heer C. BRUN, getiteld: *De redding der bemanning van het schip de Nijverheid*.

SOL, *Demi-sol*, *Tiers de sol d'or*, benaming der drie kleine, fijn gouden, muntstukken, waarvan de Franschen zich bedienden, gedurende de regering van den eersten stam hunner koningen, welke tot in den jare 751 regeerde. Hoogstwaarschijnlijk ontleenden deze stukken hunnen naam en gewigt van den *Solidus* en deszelfs onderverdeelingen, welke sedert den tijd van CONSTANTIJN bij de Romeinen in gebruik waren, althans zij komen, volgens LE BLANC, *Monnoyes de France* bl. 3, in de wigt van $85\frac{1}{2}$ greinen, en zoo verdeeld volkomen overeen. De *sol d'or* was, zoo als uit de Salische wet blijkt, waardig 40 fijn zilveren deniers, waarvan ieder 21 greinen woog. Ten tijde van LE BLANC, d. i. in 1690, zoude de *sol d'or* 8 *livres* 5 *sols* waardig geweest zijn. De drie muntsoorten hadden gewoonlijk op de voorzijde het hoofd des konings, op de keerzijde een kruis met den naam van de plaats, waar het stuk geslagen was geworden. Men zie ze afgebeeld bij LE BLANC in het boven vermeld werk.

Van den tweeden stam der Fransche Koningen zijn zoo weinige *sols d'or* overig, dat men derzelver juist gewigt niet kan opgeven.

Een *sol* van LODEWIJK de goede weegt 132 greinen, en gold ook 40, doch zwaardere, deniers.

Gedurende de eerste koningen van den derden stam, sloeg men ook *sols d'or*, waarvan men echter alleen dit weet, dat ze van fijn goud waren. Zie verder LE BLANC in het bovengenoemde, werk bladz. 4.

Toen de muntsoort en dus ook de benaming van *sol d'or* in onbruik geraakte, (iets dat tusschen de 10^e en 11^e eeuw ongeveer plaats had), verving de *florin d'or* dezelve. Zulks had echter niet alleen in Frankrijk plaats; ook in andere landen verving de Goudgulden den *Solidus aureus*, welke laatste veelal bij het Romeinsche pond goud werden toegewogen.

De *Demi sol* was 20 deniers waardig; de *tiers de sol* $13\frac{1}{2}$.

SOL D' ARGENT. Zeer oude denkbeeldige Fransche munt, onder de koningen der drie eerste stammen in gebruik; dezelve was verdeeld in 12 deniers, wegende ongeveer $8\frac{1}{2}$ greinen. Indien de *sol d'argent* eene wezenlijke zilveren munt ware geweest, zoude dezelve tegen het einde der regering van KARL den grooten 345 greinen hebben moeten wegen. De *Gros Tournois* of groot

ALGEM. AANHANGS. V. c.

R

van

van Tours kwam naderhand in de plaats van den *sol d' argent*.

SOL PARISIS en *Double sol Parisiis*. Franche muntstukken van bijjoen geslagen onder de regering van KAREL IX (1560 — 1574) Zie ze afgebeeld bij LE BLANC bl. 269. Men leze verder daarover de verschillende Franche muntwerken.

SOLECISMUS of BASTAARDTAAL. *Soglia*, voormaals *Solos*, eene stad op het eiland *Cyprus*, onder het opzicht van SOLON gebouwd, toen hij zich aan het hof van PHILOCYPRUS, koning van *Cyprus*, ophield, werd om deszelfs voordeelige en gemakelijke ligging weldra met de bewoners van de omliggende landen bevolkt, waardoor de landtaal zoodanig bedorven werd, dat dezelve in eene bastaardtaal ontaarde; dit is de oorsprong van dit woord.

SOLFATERA, niet verre van het meer *Agnano*, in het koninkrijk *Napels* gelegen, is dus genaamd naar den zwavel, welke men er uithaalt. Het is eene kleine vlakke of eironde kom van omtrent 1500 voeten lengte en iets meer dan 1000 breed, geplaatst op eene kleine hoogte, omringd van heuvelen, uitgenomen aan de zijde, door welke men er inkomt. De Ouden gaven dezelve den naam van *Phlegra Forum Vulcani, Colles Leucogei*; zij waren een gedeelte van de *Phlegreische* of *brandende velden*, zoo vermaard in de geschiedenis en de fabelen der oude dichters. De zwavel en aluin, welke men er uithaalt, behoort aan het gasthuis der *Annunciaten te Napels*, hetwelk er eene rente van meer dan 10,000 dukaten van trekt, waarvan $\frac{1}{10}$ aan den Bisschop van *Puteoli* wordt uitbetaald.

SOLINGEN, (ADRIAAN VAN) was in zijn leven *A. L. M. Med. et Phil. Dr.* en hoogleeraar in de geneeskunde aan de Leuvense hoogeschool. In 1759 zag hij het eerste levenslicht, werd in 1792 tot lector der beoefenende verloskunde te *Middelburg* aangesteld, waar hij toen als practisch geneesheer gevestigd was. Dit lectoraat aanvaardde hij met eene redevoering: *De praestantia recentiorum in arte obfetricia progresuum*; negen jaren later werd hij tot hoogleeraar in hetzelfde vak aan de Illustre school aldaar benoemd, om de plaats van den Heer P. DE WIND te vervangen, wiens gedachtenis hij met eene redevoering verëerde, en welken post hij opvatte met het houden eener redevoering: „*Over de verpligtingen der verloskundigen in het bestuur der hartstogten bij de geboorte van den mensch.*” Intusschen werd zijn handchrift: „*Over het werktuigelijke der Verloskunde, herleid tot een' grondbeginsel,*” door het Heelkundig Genootschap te *Amsterdam* den druk waardig gekeurd en ook ter perse geleverd, hetwelk hem, ruim 30 jaren later (in 1826) met zijne zilveren medaille bekroonde, voor eene verhandeling: „*Over de onregelmattige weën bij de vrouwen, welker bekken misvormd is,*” die ook in de Werken van hetzelfde werd opgenomen.

In 1820 werd hij aangesteld tot hoogleeraar in de geneeskunde aan de hoogeschool te *Leuven* en mogt bijna 10 jaren dit ambt met ijver waarnemen en ook aldaar werkzaam zijn als voorzitter van de provinci-

ciale Commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht in *Zuid-Brabant*. Zijne verdiensten werden vroeger erkend door de benoeming tot lid van het Heelkundig genootschap te *Amsterdam*, van de Hollandfche Maatschappij der Wetenschappen te *Haarlem*, en directeur van het Zeeuwsch genootschap, later door die van lid van het Utrechtsch genootschap, en eindelijk van Ridder der Orde van den Nederlandschen leeuw.

Niettegenstaande zijne gevorderde jaren, was zijn verties voor de geneeskunde in het algemeen, en voor de verloskunde in het bijzonder groot, daar hij zijne gelukkige pogingen, om het werktuigelijke van de laatste tot vaste beginfelen te brengen, door een volledig werk over die wetenschap eerlang zou bekroond hebben, waaraan hij juist bezig was de laatste hand te leggen, toen hij door zijn overlijden, dat op den 5. van Hooim. 1830 te *Doornik* plaats had, daarin verhinderd werd. Hij mogt den ouderdom van 71 jaren bereiken.

SOMEREN. (JOHAN VAN) Werdt te *Dordrecht* geboren, den 3. van Hooim. 1622. Hij studeerde te *Leiden* in de regtsgeleerdheid, en werd in 1643 tot doctor in de beide regten bevorderd. Behalve in de regtsgeleerdheid, was hij zeer bedreven in de Griekfche, Latijnsche en Fransche talen, alsmede in de dichtkunst en vaderlandsche oudheden, hetwelk ten overvloede blijkt uit zijne in het licht gegevene werken: JOHAN GERARDS *heilige bedenkingen*, en ieder derzelve met veerzen opgehelderd, *Dordrecht* 1647.— *Herfælde oudheid, of beschrijving van Batavia*, weezende een gedeelte van 't Hartogdom *Gelre* en Graeffchap *Hollant*. *Nijmegen* 1652.— *Uitspanning der vernufte*, bestaende in geestelijke en wereltlijke poefie. *Nijmegen* 1660.— CAJUS JULIUS CAESAR, *ofte vraeck van vermande vrijheit*. Treurspel. *Dordrecht* 1670. Behalve deze werken, heeft hij nog verscheidene gedichten en treurspelen in het licht gegeven, terwijl hij tevens met grooten roem de regtsgeleerdheid beoefende.

In 1655 werd hij tot pensionaris te *Nijmegen* verkozen, en stierf den 22. van Winterm. 1676, te *Dordrecht*, in den ouderdom van 54 jaren.

SOLONS. (De) Eene foort van *Tartaren* in *Oostelijk Tartarije*, welke zich met de jacht bezig houden en met hunne vrouwen, welke in hunnen arbeid deel nemen, een groot gedeelte van het jaar in de boschen en op de bergen doorbrengen. In de lente komen zij in hunne woningen terug, en gaan dan naar de steden, om de vellen der door hen gevangene dieren te verkoopen; de schoonste van dezelve worden voor den Keizer afgezonderd en dit is de eenige schatting, welke zij betalen. Men gelooft, dat zij van verschillende horden afstammen, welke door de *Mantschoe-Tartaren* ten onder gebragt zijn geworden.

SOND. In den loop des jaars 1830 zijn door de *Sond* gevaren, 4263 Engelsche schepen, 2254 Pruisfische, 1220 Nederlandfche, 1902 Noordsche, 1139 Zweedsche, 816 Deensche, 645 Hanoverfche, 439 Mecklenburgfche, 405 Rusfische, 223 Rostockfche, 197 Fransche, 153 Amerikaanfche, 85 Lubeckfche, 67 Bremer, 27 Ham-

burgsche, 63 Oldenburgsche, 8 Spaansche, 4 Italiaansche en 2 Oostenrijksche; totaal 13,212 schepen.

In 1831, 32, 33 en 34 was het getal der schepen, die de *Sond* doorvoeren, trapsgewijze afgenomen. In 1831 toch bedroeg hetzelfde 12,942, in 1832, 12,202 en in 1833, 10,975. In den loop des jaars 1834 was het getal nog geringer. De redenen, welke voor deze vermindering werden opgegeven, waren: 1°. de onzekerheid der staatkundige gesteldheden over het algemeen; 2°. de vrees voor de cholera; 3°. het verminderde verbruik van jenever en korenbrandewijn, hetgeen ten deele wordt veroorzaakt door de matigheids-geselschappen, ten gevolge waarvan de branderijen in Nederland, die de rogge en garst uit de Oostzeehavens trekken, mindere quantiteiten verwerken; 4°. het toenemend gebruik in *Engeland* van dennenhout uit *Kanada*, eikenhout uit *Dalmatië*, hennip uit *Nieuw-Zeeland* en talk uit *Buenos-Ayres*, welke benoodigdheden voorheen uit de landen aan de *Oostzee* werden ontboden. Behalve deze oorzaken werkte ook, in 1833, vooral nadeelig, 5°. het op Nederlandsche schepen gelegde embargo, en 6°. de goede uitslag der graanoogsten in *Frankrijk* en *Engeland*.

Overzicht van de algemeene scheepvaart door de *Sond* in het jaar 1834, vergeleken met die in den jare 1833.

Nationen.	1833.	1834.	meerder	minder.
Nederlandsche.	364	681	317	"
Deensche.	828	771	"	57
Noorweegsche.	1451	1493	42	"
Zweedsche.	1088	939	"	149
Russische.	529	551	22	"
Pruisische.	2091	1926	"	165
Engelsche.	3180	2766	"	414
Amerikaansche.	166	159	"	7
Fransche.	124	115	"	9
Spaansche.	19	18	"	1
Italiaansche.	2	30	28	"
Portugeische.	4	"	"	4
Oostenrijksche.	4	2	"	2
Hamburgsche.	41	25	"	16
Lubecksche.	89	81	"	8
Breemsche.	50	49	"	1
Mecklenburgsche.	558	572	14	"
Hanoversche.	314	322	68	"
Oldenburgsche.	28	34	6	"
Knipphauser.	41	3	"	38
Belgische.	4	13	9	"
	10,975	10,610	506	871
				506
Minder in 1834.				365

In

In 1837 zijn door de *Sond* 13,107 schepen gevaren, zijnde 1,182 meer dan in 1836, terwijl de vermeerderde vaart van 1835, 1672 beliep en in de beide laatste jaren gezamenlijk 2854.

Alleen zijn in 1837, 848 Nederlandsche schepen door de *Sond* gevaren, zijnde 190 meer dan in 1836.

In 1838 zijn 422 Nederlandsche schepen, bestemd naar de *Oost-zee*, door de *Sond* gepasseerd. Deze schepen hadden te zamen eene belastbare ruimte van 5141 lasten en verdienden f 116,234 aan vrachten; zijnde dit 1031 lasten en f 27,649 aan vracht minder dan in 1837. De vermindering is toe te schrijven aan de gedeeltelijke mislukking van de haringvangst, waardoor de vaart van *Noorwegen*, met dat artikel, naar de *Oost-zee*, van weinig belang was; doch het is te verwachten, dat deze vaart bij gunstiger omstandigheden herleven zal, daar de inkomende regten op den haring in *Rusland* voor alle vlaggen gelijk gesteld zijn.

De Sondsche tolregten door al de in 1838 naar de *Oostzee* gepasseerde Nederlandsche schepen, betaald, bedroeg p. m. f 35,000.

Het getal der Nederlandsche schepen, die, van de *Oostzee* komende de *Sond* zijn gepasseerd, beliep in 1838, 513.

Deze bodems hadden eene scheepsruimte van 28,001 lasten en verdienden aan vracht f 1,116,476; zijnde dit 3177 lasten en f 97,431 aan vracht meer, dan in 1837.

De van de *Oostzee* komende schepen betaalden aan de Sondsche tolregten als anderzins f 71,000.

Alhoewel de vaart op de *Oost-zee*, ten gevolge van den hevigen winter van 1838, laat was begonnen, zoo is dezelve toch buitengewoon levendig geweest, zijnde 13,961. schepen vice versa doorgevaren; hetgeen 854 meer was dan in 1837.

Doordien de graanhandelaren zeer veel zaken hebben gedaan, en de vraag naar schepen zeer groot was voor het vervoer van granen, zijn de vrachten gestadig zeer hoog gebleven, en hebben deze omstandigheden eenen gunstigen invloed op de vaart uitgeoefend.

Het totaal der in 1838 door schepen van verschillende natiën betaalde Sondsche tolregten bedraagt f 2,899,000.

SONNINI DE MANONCOURT, (CHARLES NICOLAS SIGISBERT) oud-officier en ingenieur der Fransche zeemagt, lid van verscheidene geleerde en letterkundige Maatschappijen, werd den 1. van Sprokkelmaand 1751 te *Luneville* geboren; hij studeerde eerst in de regten, maar werd vervolgens als adelborst in het regiment van *ESTERHAZY* geplaatst; doch weldra een' weêrzin opvattende tegen het eenzelvige in garnizoen liggen, trad hij in de zeedienst, die meer met zijnen smaak voor de beoefening der Natuurlijke Historie en zijne zucht voor reizen overeenkwam. Naar het vaste land van *Guyana* gezonden, doorreisde hij het met onverschrokkenheid, in weerwil der hinderpalen, welke een woest volk, een onbekende grond, een ongezonder klimaat en wilde dieren daarstellen. De bestuurders der Kolonie

besloten van zijne bereidwilligheid en ijver gebruik te maken, om af de hulpmiddelen te leeren kennen, welke *Guyana* en het Eiland *Cayenne* konden opleveren. Men begon met hem eenen gevaarlijken togt op te dragen; te weten: het ontdekken, aanvallen en vernielen van de établissements der voortvlugtige Negers, in het binnenste van dit uitgestrekte land verborgen, tot hetwelk de Franschen nog niet door-gedrongen waren. Den 19den van Wijnm. 1773 begaf zich SONNINI op weg, vergezeld van acht vrijwilligers en zes Indianen.

Zich den goeden wil zijner gezellen ten nutte makende, ondernam de onvermoeide reiziger eenen topographischen togt over de geheele breedte van *Guyana*. Dit was de eerste reis, in deze onbekende streken gedaan. Vijf maanden werden tot dezelve besteed, gedurende welke de jonge SONNINI meer dan 150 myriameters (480 mijlen) te voet aflegde, door dichte boschen, zonder weg of spoor, genoodzaakt zich eenen doortogt door de lianes (1), waarmede deze boschen versperd zijn, te banen; zonder anderen voorraad dan den dagelijkschen opbrengst van de jagt en van de vischvangst; zonder beschutstel tegen de regenvloeden, die de aan den evenaar naburige streken op zulk eene verschrikkelijke wijze overstroomden; eindelijk zonder eenigen anderen gids, dan het kompas en de sterrekundige waarnemingen. De gewoonte om van het eerste gebruik te maken, en naauwkeurig de andere te volgen, diende hem zoo wel, dat hij geen oogenblik van den beraamden weg afweek, in weerwil der watersprongen en watervallen, die onophoudelijk den loop der talrijke rivieren afbraken, die hij moest overtrekken. Op deze groote reis bleef niet alleen, hoewel hij veel te lijden had, en drie geheele dagen doorbragt zonder voedsel te bekomen, zijn reisgezelschap bij elkander, maar hij verloor ook geen enkel mensch. Te *Cayenne* terug gekomen in Grasm. van 1774, vernam hij, dat de bestuurders der Kolonie sterk verlangden, dat men eenen weg te water ontdekte, om zich naar den berg *La Gabrielle* te begeven, door zijne vruchtbaarheid merkwaardig, maar van *Cayenne* door uitgestrekte lage en moerasige vlakten afgescheiden. Sedert de vestiging der Fransche volkplanting in 1664, had men verscheidene malen, maar altijd vruchteloos, gepoogd zich een' weg te banen door deze stilstaande plasfen. SONNINI liet zich daartoe vinden, en scheepte zich op eene ranke kano met tien Indianen in. Men kan zich bezwaarlijk een denkbeeld vormen van de moeiten, die hij ondervond, om den uitslag te bekomen, waarmede hij zich vleide en dien hij aan anderen beloofd had. Gedurende twaalf dagen bood hij moedig de ijsfelijkheden van den dorst en den honger het hoofd, trotseerde hij alle de hinderpalen, die zich rondom de stilstaande wateren, die hem verontrustten, vermenigvuldigden; de regenbuijen, die hem overstortten; de insecten, waardoor hij geteisterd werd; de koorts, die hem verzwakte; het gemor zijner reisge-

noo-

(1) Zoo heet men in *Amerika* een groot aantal planten, die rankwijze langs den grond kruipen.

nooten, dat alleen zijn voorbeeld en tegenwoordigheid konden bedwingen. Eindelijk slaagde hij en zag zich op dien lang begeerden berg; zijn volk verkreeg onderstand; hij zelf gebruikte verkwikkingen, welke hij zoo dringend behoefde, en was gelukkig. Bij zijne terugkomst ontvingen de bestuurders hem met belangstelling, en gaven zijnen naam aan het kanaal, dat zij lieten graven langs zijnen weg.

Toen was SONNINI 23 jaren oud. Het gewigt van dezen dienst vestigde de opmerkzaamheid van de Fransche Regering, en de jonge reiziger werd tot den graad van luitenant bevorderd, met de hoop op eene plaats als Ingenieur, welke hij weinig tijds daarna bekam.

Hij bragt in zijn Vaderland eene fraaije verzameling zeldzame vogelen, waarmede hij het kabinet der Natuurlijke Historie verrijkte. LODEWIJK XVI gaf hem een brevet als correspondent van zijn kabinet met een pensioen. Zich naar *Cayenne* (in 1775) begevende, bezocht hij de Westelijke kust van *Afrika* van *Kaap Blanc* tot *Portugal*. Hij bragt twee jaren in de Kolonie door, zich met reistogten bezig houdende, welker uitslag de ontdekking van verscheidene dieren was. Eene ziekte noodzaakte hem dit land te verlaten, en naar *Frankrijk* terugkeeren. Door BUFFON uitgenoodigd, begaf hij zich naar *Montbard*. Daar bragt hij den strengen winter van 1776 door, zich geheel aan dien grooten schilder der Natuur toewijdende, die hem met het opstellen van al de artikelen der buitenlandsche Ornithologie, van de hoendersoorten tot de watervogelen toe, belastte.

Daar was het, dat hij, volgens zijnen lofredenaar (1), dien gezuiverden smaak, dat kiesche gevoel bekam, hetwelk geene bijzondere omstandigheid, geene staatkundige overweging konde veranderen; daar deed hij de schoone gave van schrijven op, en werd een bevallig en vloeiend schrijver.

De baron VAN TOTT was tot inspecteur der handelsteden van de *Levant* en *Barbarije* benoemd. Deze togt was uitlokkend voor SONNINI: hij vroeg en kreeg paspoorten, scheepte zich in, en vond, bij zijne aankomst te *Alexandria*, bijzondere bevelen van LODEWIJK XVI, om in *Egypte* te reizen.

Voor zijn vertrek nam BUFFON hartelijk afscheid van hem, en zijne heilwenschen noemde SONNINI *de inzegening van het genie*. Wij meenen hier bij eene bijzondere omstandigheid stil te moeten staan, namelijk bij den last, welken BUFFON SONNINI gaf.

Men heeft dikwijls gedacht, dat BUFFON meer dan eens de waarheid aan zijne schitterende en vruchtbare verbeelding heeft opgeofferd, en dat hij meer aan de laatste dan aan de eerste gehoor gaf. Niets is meer geschikt, om de gewaagtheid dezer onderstelling aan-

10-

(1) THÉBAUT DE BERNAUD, uit wien's *Eloge historique* wij de levensbijzonderheden van dezen beroemden Natuurkunner en reiziger ontleenen.

tetoonen, dan die last (1). Uit dezelve blijkt, dat het slechts een aandachtig, naauwgezet en diepzinnig waarnemer is, die dergelijke nasporingen zou kunnen uitlokken.

SONNINI begaf zich den 26. van Grasm. 1777 sloop; gedurende zijn verblijf op *Malta*, ging hij eene naauwe vriendschapsverbindtenis aan met den geleerden DOLOMIEU. Den 20. van Hooim. kwam hij te *Alexandria* aan. De vlakten van *Egypte* te doorreizen; de beroemde piramiden en ruïnen van den tempel van *Denderah* te bezoeken; de uitgestrekte woestenij van *Lybie* te doorkruisen; altijd en overal de natuur en de menschen te bestuderen, dit waren de aanhoudende bezigheden van dien onvermoeiden reiziger. Hij ontwierp zelfs het reusachtig voornemen, om *Afrika* in deszelfs geheele lengte te doorreizen, van de *golf van Sidre* tot aan de *Kaap de Goede Hoop*; maar hij verkreeg de goedkeuring van het gouvernement daarop niet. SONNINI heeft het eerst het land tusschen *Damanhour* en de meeren van *Natron* volkomen leeren kennen. De naauwkeurigheid zijner beschrijvingen heeft hem de eer doen verwerken van twee zijner wegen, met het opschrift: *Weg van den reiziger SONNINI*, op de groote en prachtige kaart van *Egypte*, in 24 bladen, op last van den keizer NAPOLEON vervaardigd, te zien prijken.

Uit *Egypte* begaf zich SONNINI naar *Griekenland* en *Turkije*. In de beschrijving van die landen, door hem uitgegeven (2), bepaalt hij zich vooral tot waarnemingen der Natuurlijke Historie; tot alles wat ten aanzien der zeden, ouden en handel belang kan inboezemen, en tot de plegtigheden, welke het hedendaagsche Grieksche volk op gezette tijden waarneemt.

Na het volbrengen dezer reis ging SONNINI op het Fransche Fregat *la Mignone*, door zijn vriend d'ENTRECASTEAUX gecommandeerd, sloop, en bragt veel toe, om hem te redden, door de snelheid, waarmede hij eene batterij op de reë opwierp, waar het konvooi door twee Engelsche kotters van de vloot des admiraals KEPPEL aangevallen werd.

Bij zijne terugkomst in *Frankrijk* vond SONNINI zijn vaderlijk erfgoed in bezit van eenen geldgierigen bloedverwant, die zich met zijne afwezigheid bevoordeeld had. De bijzonderheden deswegens, hoe belangrijk, zouden ons in eene levenschets, als deze, te lang bezig houden.

Eindelijk een gedeelte zijner erfenis aan den roover, die het genot derzelve wenschte te behouden, ontrukte hebbende, gaf zich SON-

NI-
(1) Dezelve bevat meer dan twintig onderscheidene aanvragen omtrent betwiste punten, de Natuurlijke Historie betreffende. Men kan dezelve, behalve in de voornoemde *Eloge historique*, ook in de *Esprit des Journeaux*, Octobre 1812, pag. 75 — 79, vinden.

(2) Men heeft hiervan in het Nederduitsch eene vertaling onder den titel van: C. N. S. SONNINI Reise door Griekenland en Turkije, gedaan op last van LOUDWIK XVI. en met toestemming van het Turksche Hof, in twee deelen, met platen en kaarten, in gr. 8o. 1804.

NINI aan den landbouw over, nam proeven in het groot, en bragt buitenlandsche planten op den Franschen grond over; en zoo zijn wij aan hem verscheiden planten verschuldigd, die niet weinig ter verbetering van onzen landbouw gestrekt hebben; te weten: de Rutabaga of Koolraap uit *Lapland*; de Canadasche Linze of Grooteboon, die, driemaal ingeogst, een overvloedig en gezond voeder oplevert; de Grieksche Venkel, die een fraai rood, goed voeder en eene aangename groente verschaft; en de Violierfoort, Juliana geheeten, waarvan hij de olieachtige hoedanigheid aantoonde. Ver van naar dien kwakzalverachtigen landbouwer te gelijken, die, omdat hij midden in eene groote stad, een' wijnstok onder aan zijn muur, een kersboompje voor zijn raam en twee heesters in eene broeikas had, zich voor een' landbouwer en grondeigenaar uitgaf, die beplantingen, boomkwekerijen had, terwijl hij den nitlag zijner bevindingen publiek maakte; deed SONNINI, gelijk wij zeiden, proeven in het groot; vergenoegde zich niet bij en voor zich die planten aan te kweeken, maar verbeterde den landbouw in de Departementen *de la Meurthe, des Vosges* en *de l'Aisne*, en verbreidde overal nuttige onderrigtingen.

Ongelukken beroofden SONNINI van zijn vermogen. Hij ging te *Parijs* wonen, en zond in die hoofdstad eene groote menigte kostbare werken in het licht. Men is hem de prachtige uitgave der *Natuurlijke Historie*, in 127 Deelen in 8°, verschuldigd. Deze uitgave bevatte vooreerst al de bijvoegselen, door BUFFON in verschillende tijdperken uitgegeven; daarenboven de ontdekkingen van zijnen kweekeling en al de waarnemingen, in eene groote menigte afzonderlijke verhandelingen verspreid, die sedert den dood van den beroemden schrijver der *Natuurlijke Historie* uitkwamen.

Wij zullen geene lijst van de menigvuldige voortbrengselen van SONNINI hier inlaschen, daar zij bekend zijnde, en hoe zeldzaam, reus onderrigt en vermaak verschaffende, derzelver nut aan geen twijfel meer onderhevig is. Men kan dezelve daarenboven vinden in de belangrijke lofrede, waaruit wij deze bijzonderheden ontleenen.

Het ongeluk, begeerig om onzen reiziger te vervolgen, leerde hem een' Moldavischen Bojaar kennen, die zich voor een' Prins uitgaf, maar slechts een gelukzoeker was. Door de voordeeligste aanbiedingen verlost, vertrok SONNINI met zijn huisgezin. Nauwelijks te *Jassy* aangekomen, werd de gewaande prins aangehouden en verbannen. SONNINI, die zijn vaderland verlaten had, om den zoon van dezen *Moldavier* op te voeden, bevond zich, zonder hulpmiddelen, ver van zijn geboorteland. Zijne zucht, om waarnemingen te doen, maakte, dat deze reis niet voor hem verloren was; hij vond middelen, om met vrucht *Moldavie* en *Wallachije* te doorreizen, provinciën, waartrent men tot dien tijd slechts onnauwkeurige berigten had, doch welke door die, welke SONNINI verzaamelde, werden vervangen.

R 5

Te

Te *Parijs* teruggekeerd, werd deze ongelukkige reiziger verteerd door vermoeijenissen en het verdriet, van geen gebruik van zijne kundigheden en talenten te kunnen maken, omdat het voordeeligste van allen hem ontbrak, dat van zich te laten gelden; hij overleed den 9. van Bloem. 1813 in een' bekrompen en beangstigenden staat, die te smartelijker was, daar hij eene echtgenoot en kind zonder eenig vermogen achterliet. Eenige vrienden volgden zijn sterfelijk overblijffel. Men wilde het in den algemeenen grafkuil werpen, toen een hunner voorloeg, 'er een' afzonderlijken voor SONNINI, ten hunnen koste, te laten maken. Dit voorstel werd aangenomen, en SONNINI ligt in het oostelijk kerkhof, gewoonlijk *la maison du Pere la Chaise* genaamd, begraven. Een treurwilg beschadwt zijne grafstede, die omgeven is van planten, welke hij beminde of aankweekte.

Achter zijne namen, de dagteekening zijner geboorte en die van zijnen dood, leest men dit opschrift:

Ses DÉCOUVERTES EN HISTOIRE NATURELLE
LE RENDIRENT L'AMI, LE COLLABORATEUR ET LE
CONTINUEUR
DE BUFFON.

VOYAGEUR INTRÉPIDE, IL VISITA L'AMÉRIQUE
MÉRIDIONALE,

L'EGYPTE, LA GRÈCE, LA MOLDAVIE ET LA VALACHIE.
IL SIGNALA SON SÉJOUR À CAYENNE PAR L'OUVERTURE
D'UN GRAND CANAL QUI PORTE SON NOM.

IL INTRODUISIT EN FRANCE

LA CULTURE DE PLUSIEURS VÉGÉTAUX UTILES.

NÉ RICHE,

IL FUT CONSTAMMENT HOMME DE BIEN,
TOUJOURS UTILE AUX LETTRES ET AUX SCIENCES,
BON AMI, BON ÉPOUX, BON PÈRE,
ET MOURUT PAUVRE.

SOPHIA, eene der voornaamste steden van *Bulgarië*, op de grenzen van *Macedonië* gelegen, heette voorheen *Sardica*, was de voornaamste stad van *Moesië*, en eene der aanzienlijkste van *Illyricum*. JUSTINIANUS herbouwde haar, nadat zij door de Barbaren verwoest was, en gaf haar, even als aan zijne groote kerk te *Konstantinopel*, den naam van *Sophia* (in den zin van *Goddelijke wijsheid*.) Bij de stad vloeit de rivier *Iskar* noordwaarts naar den *Donau*. Hare ligging maakt haar zeer geschikt voor den handel, die meest door Grieken en Armeniërs wordt gedreven. De straten zijn ongelijk, naauw en onzindelijk, daar zij slechts langs de huizen geplaveid zijn, maar de vele tuinen achter de huizen, waarvan de boomen en heesters hoog uitsteken, geven haar een bekoorlijk voorkomen. De stad is de zetel van een *Beglerbeg*, of *Pacha* van den eersten rang. Hare bevolking wordt op ongeveer 50,000 zielen berekend.

SOULI, eene zeer rotsige streek, te midden van het *Kaspijsche*
ge-

gebergte, heroemd door een heldenvolk, hetwelk ALI PACHA's onvermoeide pogingen, om het onder zijne magt te doen buigen, lang met onkrenkbaren moed heeft weerstand geboden. Het land is tien uren N. en Z. lang en slechts derdehalf breed, geheel ontbloot van boomte, brandend des zomers, ijzig des winters, en scheen geene begeerlijke prooi aan eenen overweldiger te kunnen bieden, doch door heersch- en hebzucht gedreven, gelukte het ALI eindelijk dit dappere volk der Soulioten te onderwerpen.

SPAANSCH E BAARD. Eene soort van mosch, hetwelk bijna op al de boomen van *Louisia*na groeit en door de Franschen uit spotternij aldus werd genoemd, terwijl de Spanjaarden er om dezelfde reden den naam van *de Fransche Paruik* aan gaven. Deze mosch dient tot onderscheidene einden; wanneer zij versch afgeplukt is, verstrekt zij tot hooi voor de beesten, en de geneesheeren der wilden maken er voor hunne zieken gebruik van, met er den patient op te leggen en onder de mosch gloeiende kolen, welke zij met gekookte kruiden uitdooven; de rook doet den zieke zweeten en dit veroorzaakt zijne genezing. Gedroogd zijnde kneedt men deze mosch met potaarde en maakt er pleisterklei van, welke dient om de hutten mede te bestrijken en te versterken; wanneer men deze mosch, gelijk linnen in loog legt en dezelve wel klopt om er al het stof uit te krijgen, zoo gebruikt men dezelve als paardenhaar, boven hetwelk zij dit voordeel heeft, dat zij nimmer bederft of verrot. Eene kundige hand zoude er nog meer voordeel van kunnen trekken.

SPAANSCH E SCHILDERKUNST. In de vroegste tijden des Christendoms werden in het Westen de sporen der beeldende kunsten zeer schaars aangetroffen, want de nieuwe Godsdienst, die alle werking op de zinnen verbood, kon die kunsten niet begunstigen. Het oudste kunstwerk, hetwelk in *Spanje* in de koninklijke boekerij wordt bewaard, is een handschrift van VIGILA, miniatuur-schilder of kleurder (*iluminador*) en priester van het klooster van *St. Martinus van Albelda*. Het werd den 25. van Bloemaand van het jaar 976 voleindigd, en bevat eenige besluiten van algemeene kerkvergaderingen, verscheidene schilderwerken, onder welke portretten van koning SANCHO den Dikken, van DON RAMIRS van *Navarra*, van de koningin URRACA en van VIGILA zelven, als ook verscheidene versierfelen. Twee andere kunstenaars, SARRACINO en GARCIA, boden VIGILA de hand tot het vervaardigen dier zonderlinge schilderstukjes, waarvan het koloriet nog van frischheid schittert.

De bibliotheek der hoofdkerk te *Seville* bezit ook onder meer andere kostbare boeken, een bijbel in twee deelen in de 13^e eeuw geschreven, en geschilderd door PEBLO VAN PAMPLONA, ten gebruike van koning ALONZO den Wijzen. Deze gekleurde miniaturen uitgezonderd, vindt men in de 13^e eeuw de eerste melding van de Spaansche schilderkunst gemaakt. Een handschrift in de koninklijke boekerij te *Madrid* bevat, onder andere rekeningen van koning SANCHO

IV, van de jaren 1291 en 1293, den volgenden post: AAN RODRIGO ESTEBAN, schilder van den koning, honderd maravedis (nagenoeg 8 stuivers.) Dus waren er in de 13^e eeuw schilders van den koning.

Op het einde der 14^e eeuw waren verscheidene kunstenaars uit vreemde landen naar *Spanje* gelokt geworden; GERARDO STARNINA, de Florentijner, leerling van ANTONIO VENECIANO, werd aan het hof van JUAN I, en, een weinig later, werden ook DELLO en ROGET, de eerstgemelde uit *Florence*, de tweede uit *Vlaanderen*, aan het hof van JUAN II geroepen. Omstreeks dienzelfden tijd schilderde JUAN ALFON het grotaltaarstuk der hoofdkerk van *Toledo*.

In het midden der 15^e eeuw stichtte JUAN SANCHEZ DE CASTRO te *Seville* die schilderschool, welke bestemd was om in zulk een' heerlijken luister te schitteren, en die onafgebroken tot aan de 18^e eeuw voortduurde. Hij vervaardigde verscheidene schilderijen van godsdienstige onderwerpen, onder anderen voor het klooster van *St. Isidro del Campo*, eene *MARIA-groetenis*, die door FRANCESCO PACHECO in zijne *verhandeling over de schilderkunst* met bitterheid is gegist geworden, omdat de engel GABRIEL met eenen regemantel (*Capa pluvial*) was voorgesteld. Te dier zake geeft PACHECO de manier op, om regtzinniglijk alle gewijde voorwerpen en al de bewoners van den hemel zelfs de H. Drievuldigheid te schilderen.

Na JORGE INGLES, die zeer kunstig het hoogaltaar in het hospitaal te *Buñtrago*, en verscheidene portretten schilderde, traden eenige groote schilders op, die, met de eeuw dit tijdvak der Spaansche schilderkunst besloten, zoo als: ANTONIO DEL RINCON, die in 1446, te *Guadalaxara* geboren werd en in 1500 stierf, schilder der catholijke koningen; PEDRO BERRUGUETTE, schilder van *PHILIPS den schoonen*, INIHO DE COMOUTES, DIEGO LOPEZ, ALVAR PEREZ DE VILLOLDO, ALONZO SANCHEZ en LUIS DE MEDINA, die het klasieke tooneel der hogeschool van *ALCALA* schilderden, benevens verscheidene anderen, aan wie de hoofdkerken van *Kastilië* en *Aragon* hare sieraden te danken hadden; eindelijk JUAN DE BORGONA te *Toledo*.

BORGONA bleef van 1495 tot 1530 onafgebroken schilderen, zijn naam is verbonden aan al de groote kunstwerken van zijnen tijd, aan de hoofdkerk te *Toledo*, aan den beroemden tabernakel, vervaardigd door HENRICUS VAN ARFE, een goudsmit uit *Duitschland* geboortig. BORGONA en meester COPIN, een *Nederlander*, hadden voor dit heiligdom de teekeningen vervaardigd, hetzelfde was versierd met tweehonderdzestig kleine standbeelden en kostbare basreliefs. BORGONA vervaardigde ook vele fresco-portretten.

Men bewaart nog sommige schilderwerken van de eerste jaren der 15^e eeuw; de trapsgewijze vermindering van het perspectief en de harmonie der groepen schijnen daarin geheel onbekend te zijn geweest, maar op het einde dier zelfde eeuw zijn de vorderingen zeer merkbaar; terwijl met het begin der 16^e eeuw de Spaansche kunst eerst goed begon te bloeijen, waarvan de groote meesters MORALES, VINCENTE JOANNES en NAVARETTA de bewijzen leverden.

LUIS

LUIS MORALES, hetzij wegens zijn verdienstelijk penfeel, hetzij omdat hij niets anders dan geheiligde onderwerpen schilderde, in de wandeling de goddelijke (*el divino*) genoemd, werd omstreeks den aanvang dier eeuw te *Badajoz* geboren, hij volgde den ernstigen stijl der Duitsche school na; de diep gevoelde uitdrukking zijner beelden, de zwaarmoedige ernst zijner zamenstellingen, de stijve en gebroken plooiënval zijner draperien, het keurig voleindigde zijner bijzondere deelen, hebben eene bijzondere overeenkomst met de manier van VAN EYK, MEMMELING, LUKAS VAN LEIDEN en VAN ALBRECHT DURER. MORALES had eenen langdurigen ellendigen ouderdom, en had bijna het gezigt verloren, toen PHILIPS II, op zijn terugkeer van *Lisfabon* in 1581 door *Badajoz* komende, en hem aldaar bezoekkende, hem eene jaarwedde van 300 dukaten toestond. Vijf jaren later, in 1586 stierf hij, eenen zoon en eenige leerlingen nalatende, die zijne manier poogden te volgen, en wier werken soms aan hem worden toegeschreven. Onder zijne leerlingen muntte JUAN LABRADOR, als bloemen- en fruitschilder uit.

VINCENTE JOANNES, stichter der schilderschool van *Valencia*, geeft eenigzins op MORALES, zijnen tijdgenoot: even als deze schilderde hij alleen geheiligde onderwerpen, in welke men den stempel van eene geheimzinnig dweepende vroomheid ontwaart, zijn stijl was minder siks dan die van MORALES en zijn koloriet geeft hem veel overeenkomst met de Romeinsche school. Hij overleed in den ouderdom van 56 jaren in 1579. Zijne twee dochters, DOROTHEA en MARGUERITA beoefenden ook met vrucht de schilderkunst, even als zijn' zoon JUAN VINCENTE, aan wien een JOHANNES *in de woestijn*, ten voete uit wordt toegeschreven.

JUAN FERNANDEZ NAVARETTA, werd te *Logrono* omstreeks 1526 geboren. Door eene ziekte werd hij, op zijn derde levensjaar, volslagen doof, met dat gevolg, dat hij, niet kunnende leeren spreken, stom bleef. Hij bezocht in zijne jongelingsjaren *Italië*, *Florence*, *Milaan*, *Napels* en *Venetië*, en arbeidde gedurende verscheidene jaren in de werkplaats van TITIAAN en bij eenige andere groote kunstenaars van dien tijd. Zijn verkregen roem deed hem door PHILIPS II naar *Spanje* terugroepen, toen die vorst de werken van het *Escorial* (uitgewerkte mijngroeve) deed aanvangen; waarvoor, hij acht stukken vervaardigde, waarvan er drie in een' brand zijn vergaan. Na het vervaardigen van vele stukken, waaronder dat van ABRAHAM en de engelen bijzonder uitmunte, ging FERNANDEZ met het *St. Laurensklooster* een verdrag aan tot het vervaardigen van 32 groote schilderstukken; maar zijn vroegtijdige dood in 1579 vergunde hem slechts er acht te voltooien; ALONZO SANCHEZ COËLLO en LUIS DE CARABAJAL werden gelast de overigen afte werken.

De groote ALONZO BERRUGUETTE, leerling van MICHEL ANGELO BUONAROTTI, en, even als deze zijn meester, bouwmeester, beeldhouwkunstenaar en schilder tevens, had in *Spanje* eenen stouten en ver-

verhevenen stijl verspreid; hij had, gedurende zijn lang en roemrijk leven van 81 jaren, in al de voorname steden van het koninkrijk *Spanje* werken van zijne hand gelaten.

CASPAR BERRA, die insgelijks in *Italië* onder VASARI of welligt onder MICHEL ANGELO zich oefende, had een groot aantal goede schilders en goede bouwmeesters gevormd. Iedere, eenigermate aanzienlijke stad had hare gevestigde leerschool, maar die van *Seville* overtrof weldra al de anderen, en bij den aanvang der 17e eeuw was zij het vereenigingspunt der schoone kunsten. Van 1562 tot 1568 genoot LUIS DE VARGAS, een allerbraafste zedelijk kunstenaar, en daarna omstreeks 1580 LUIS FERNANDEZ, eenen grooten roem te *Seville*. Uit laatstgenoemde werkplaats ontsproot eene opvolging van meesters, FRANCESCO PACHECO, HERRERA *de oude*, JUAN en AUGUSTIN DEL CASTILLO, die den overgang van de 16e op de 17e eeuw uitmaken, en die de MURILLOS, de VELASQUEZ, de ALONZO's CANO en schier al de beroemde schilders van het schoone Spaansche tijdvak hebben gevormd.

PACHECO oefende, door zijne wetenschappelijke werken, en zijnen persoonlijken kunstarbeid, eenen onberekenbaren invloed uit: hij verbeterde de handeling van de verschillende wijze van schilderijen, vooral van het schilderen in waterverf en bragt de kunst van het kleuren der standbeelden en basreliefs tot volkomenheid, terwijl men in *Spanje* door alle tijden heen de beeldhouw-werken beschilderde. Onder meer andere schilderstukken heeft hij een fraai portret van MICHEL CERVANTES nagelaten.

HERRERA was van een uitsporig en driftig gestel, hetwelk aan zijne voortbrengselen eene onvergelykelijk oorspronkelijke uitdrukking gaf; hij bragt in zijnen kunstarbeid eene tot razernij stijgende geestvervoering en eene ongeloofelijke woede aan, terwijl hij met rieten stengels teekende en met groote kwasten schilderde.

De gewoonte van op metaal te graveren voerde hem welligt tot het maken van valsche munt, want hij werd wegens dit vergrijp geregelijk vervolgd, en vlugtte in het kollegie der Jezuiten van *Sr. Hermanegildo*, alwaar hij het hoogaltaarstuk schilderde. PHILIPS IV, in 1624 zich in *Seville* bevindende, merkte deze schilderij op, en verleende HERRERA kwijtschelding van straf, zeggende, dat, wanneer men zulke uitmuntende begaafdheden bezat, men er geen misbruik van behoorde te maken. Na te *Seville* veel te hebben gearbeid, begaf hij zich in 1650 naar *Madrid*, alwaar hij in 1656 overleed; zijn zoon FRANCESCO HERRERA had, door zijns vaders onhandelbaar karakter, de vlugt naar *Rome* genomen, alwaar hij zich in de bouwkunde, zonder daarom het schilderen van *Bodegones* (afbeeldingen van vleesch en andere spijsen, keukens met binnenwerk, eetzaal enz., in den smaak van den Nederlandschen schilder SNEYDERS) en vooral van vischen te staken, waardoor hij bij de Italianen den bijnaam verkreeg van *il Spagnuolo degli pisci*. Na zijns vaders overlijden kwam hij in

Span-

Spanje terug; in 1660 werd hij tot tweede directeur der Academie van *Seville*, waarvan MURILLO de eerste voorzitter was, vervolgens tot schilder van den koning, en in 1677 tot hoofdbestuurder der bouwkundige ondernemingen benoemd. ZURBARAN (zie aldaar) muntte bijzonder uit in de verdeeling van het licht en eene keurige uitvoering der draperiën, waarvan zijne vele keurig bewerkte meesterstukken, omstreeks het midden der 17e eeuw vervaardigd, getuigen. Naast aan ZURBARAN stond een ander schilder op, die al wat de schilders voor hem geweest waren, in zich bevatte, en de Spaansche kunst tot den hoogsten trap van luister opvoerde. Door het aantal en de verhevene waarde zijner voortbrengselen, is BARTHOLOME ESTEVAN MURILLO in *Frankrijk* en in geheel *Europa* overbekend. Men vindt zijne stukken in *Rusland*, *Berlijn*, *Munchen*, *Dresden*, *Londen*, *Parijs*, enz. Toen PEDRO MOYA, van *Grenada*, op zijnen terugkeer naar *Londen*, waar hij onder VAN DYK de kunst beoefend had, door *Seville* reisde, werd MURILLO, die van zijn eerste meester JUAN DEL CASTILLO, eene vrij juiste teekening en een droog en koud, naar de Florentijnsche school zweemend, koloriet aangenomen had, door MOYA's liefelijke penseelbehandeling getroffen; van dat oogenblik af aan beproefde hij zijne manier van schilderen te wijzigen, en besloten hebbende *Italië* te bezoeken, begaf hij zich weldra naar *Madrid*, maar aldaar werd hij door zijnen landgenoot VELASQUEZ derwijze heuschelijk ontvangen en geholpen, en vond hij in de koninklijke kunstverzamelingen zoo vele schatten, dat hij geen lust meer had om verder te gaan; hij bestudeerde dezen laatstgenoemden meester even als TITIAAN, RIBERA, VAN DYK en RUBENS, en vormde zich daardoor een' zamengestelden stijl, in welken hij, onderscheidenlijk hier en daar, het voortreffelijke van ieder hunner op nieuw voortbragt. Sedert 1656 verkreeg MURILLO eene hem eigene en bij geene andere te vergelijken manier. Van dit tijdstip af aan, bezat hij het geheim van de overeenstemming der natuur en bereikte in zijne stukken die tooverachtige kleur, die aan ieder voorwerp juist afgепast datgene geeft, wat van toon en licht vastheid, warmte en waseming wordt vereischt; die losse en vloeiende teekening, welker lijnen zachtken in de halfschaduw onmerkbaar wegzinken, en rondom welke geheel de lucht blijft spelen. Zoo is de wezenlijke MURILLO. Er is in hem een dweepend gevoel voor al wat van Goddelijken oorsprong is, eene onbegrensde liefde voor al de werken der Voorzienigheid. In 1674 voltooide MURILLO de acht schilderstukken op doek, die voor zijne meesterstukken worden gehouden. Zijn Mozes werd betaald met 13,300 en zijn tegenhanger *het wonderwerk der brooden*, met 15,975, *de verloren zoon*, ABRAHAM, CHRISTUS een geraakte genezende en PETRUS uit zijnen kerker door een' engel verlost te zamen met 32,000 en JOANNES DE DIOS, en *de Portugesche koningin ISABELLA* te zamen met 16,840 realen. Dit waren, voor dien tijd, zeer aanzienlijke, meer

meer dan het dubbel in geld van onzen tijd bedragende sommen, doch welke de tegenwoordige geldswaarde der schilderijen geenszins nabij komen; want zijn CHRISTUS een geraakte genezende, waarvoor MURILLO 8,000 realen (1,000 guldens) betaald is, werd in onze eeuw door den maarschalk SOULT aan den koning van Frankrijk voor 200,000 franken afgestaan. MURILLO stierf in vier en zestig jarigen ouderdom in 1682. Even als VELASQUEZ had hij een slaaf, SEBASTIAAN GOMEZ, of *de Mulas* genaamd, die beproefde hem na te volgen, en weldra eene vaardige penfelbehandeling verkreeg. MURILLO's medeleerling, don JUAN VALDEZ LEAL, die de eerste lesfen aan PALOMINO Y VELASCO gegeven had, werd na zijnen dood de meest geachte fchilder te *Sevilië*. Deze VALDEZ had in de fchifting der akademie eene tamelijk gewigtige rol gefpeeld; aanvankelijk werd hij tot haren fchatmeester aangefield en verfeheidene malen tot haren voorzitter benoemd. (zie verder over hem het artikel VALDEZ.) Wij gaan ook verder den, na MURILLO, grootften kunfenaar van Spanje, DIEGO VELASQUEZ DE SYLVA, die in 1599 te *Sevilië* geboren werd en in 1660 te *Madrid* overleed, met flilzwijgen voorbij, daar wij op den naam VELASQUEZ dezen beroemden fchilder uitvoeriger behandeld hebben, dan de plaats hier gedoogde.

JOSEPH RIBERA werd den 12. van Louwm. 1588 te *Xativa* eene nabij *Valencia* gelegene fad, geboren. Na in laatfgenoemde fad bij eenen bekwamen meefter de fchilderkunf beoefend te hebben, begaf hij zich, nog als kind, naar *Rome*. Daar arbeidde hij met ongemeene volharding te midden der armoede. Dit was het tijdsgewricht van dien grooten worfelftrijd tufchen de beide, door CARAVAGIO en DOMINICHINO vertegenwoordigde, rigtingen der fchilderkunf, in welken ftrijd niemand verwonnen werd. RIBERA koos partij voor CARAVAGIO. Om de onaangenaamheden van dezen twist te ontwijken, en te beproeven zich in betere omftandigheden te plaatfen, begaf hij zich, zonder eenige andere aanbeveling, dan zijn kunfvermogen, fpoedig naar *Napels*. Roem, eer en rijkdom vervingen zijne ellende, en de arme kunfenaar, die op de ftraten van *Rome* van aalmoezen had geleefd, hield te *Napels* koets en paarden met talrijke bedienden. Hij overleed in 1656.

Onder de fchilders, die, even als VELASQUEZ, uit de *Seviliſche* fchool zijn voortgekomen, is ALONZO CANO een der beroemdfien. In 1601 te *Grenada* geboren leerde hij van zijn vader de bouwkunde, waarna hij zich met ter woon te *Sevilië* veftigde, alwaar hij bij JUAN MARTINEZ MONTANELZ de beeldhouwkunf en bij FRANCESCO PACHECO, ook later bij JUAN DEL CASTILLO, de fchilderkunf beoefende, maar vooral legde hij zich toe op de Griekſche beeldhouwkunf in het paleis van den hertog d'ALON. In 1636 voltooidde hij het in hout gebeitelde hoog-altaar der parochie-kerk van het vlek *Lebrya*. Door een tweegevecht begaf hij zich later van *Sevilië* naar *Madrid*. In 1650 begaf hij zich naar *Toledo*, en bekwam aldaar eene prove, die hem verpligtte, den

den geestelijken stand te omhelzen. Hij overleed in 1667. Hij vormde vele leerlingen en behoorde met MURILLO en VELASQUEZ tot de drie grootste mannen, welke de Spaansche schilderkunst der 17^e eeuw vertegenwoordigen, terwijl de geschiedschrijvers in hetzelfde tijdvak, ongeveer 500 schilders van minder aanbelang opgeven; onder de voornaamste van dezelve kunnen wij noemen: PEDRO DE LAS CUEVAS, zijn leerling ANTONIO PEREDA, EUGENIO CAXES, de MARTINEZZEN, ANGELO NARDI, den Florentijner, don JUAN CARENNO, COLLANTES, PEDRO ORRENTE, HENRIQUES DE LAS MARINAS, YRIARTE, VILLAVICIENCIE, ANTONIO DEL CASTILLO Y SAAVADRA (wien het hartzeer over de minderheid zijner kunst, met die van MURILLO vergeleken, ten grave sleepte,) FRANCISCO FRANCIA VAN BOLOGNA (die ook van hartzeer stierf, nadat RAFAËL hem zijne heilige CECILIA zond, om in de kerk te doen plaatsen,) FRANCISCO SOLIS, CLAUDIO COELLO, die met zijnen vriend JOSEPH DONOSO, ongemeen groote frescoschilderijen maakte, werd in 1684 tot schilder des Spaanschen konings, zonder bezoldiging, en in 1685, bij het overlijden van FRANCESCO HERRARA, Jz., tot hofschilder benoemd.

COELLO was de eerste schilder van *Madrid*, toen, in 1692 LUKAS JORDAN aldaar aankwam. Deze had, onder het kopiëren van de schilderstukken der grootste meesters, eene ongeloofelijke snelheid in het schilderen verkregen, maar die overhaaste uitvoering sleepte onvermijdelijke gebreken naar zich; desniettegenstaande verwierf JORDAN in *Spanje* grooten bijval, en verduisterde COELLO's vermaardheid, die deswege uit overmaat van verslagenheid en smart zijne penfeelen niet meer aanraken wilde, en kort daarna overleed.

De kunst der 16^e eeuw in *Spanje* had hare ingevingen en leefkracht uit het christelijk gevoel geput. Gedurende de 17^e eeuw kon de kunst den snellen stroom niet stuiten, die de Italiaansche school naar het vormelijke had voortgedreven: men begon de Godheid te veronachtzamen, om aan deszelfs bekleedsel te denken. Omstreets het einde der eeuw week de geest ten eenen male van de Spaansche kunst, zoo als hij de Italiaansche kunst, sedert de CARRACHE's en hunne leerlingen, verlaten had. De kunstenaars waren, van toen af aan, niets anders dan minder of meer bekwame werklieden, zonder vinding, zonder poëzij. De 18^e eeuw heeft geenen enkelen grooten schilder gebaard, uitgezonderd DON ANTONIO RAFAËLE MENGES, wien *Duitschland*, *Italië* en *Spanje*, zich gelijkelijk kunnen toe-eigenen, want hij werd in *Boheme* geboren, studeerde in *Italië*, en werd door koning CARLOS III naar *Madrid* geroepen. Na MENGES, heeft *Spanje* nog slechts den ouden GOYA te noemen, een man van dichterlijk vuur en rijke verbeelding, die meer door zijne studiën uit de stukken der groote meesters en door zijne stoute etsnaald, dan door zijn penfeel, bekend is. Zelfs onder de tegenwoordige ongunstige omstandigheden, schijnt de schilderkunst in *Spanje* eene hoogere vlugt te willen nemen. Dit zoude ten minste eene billijke schade-

toosstelling zijn voor de in de laatste tijden plaats gehad hebbende plantering der grootste meesterstukken van de oude Spaansche school, door de Franschen en Engelschen. In het jaar 1837, was er in de Akademie van *San Fernando* te *Madrid* eene tentoonstelling van schilderijen, welke, ingevolge eene in de *Gaceta de Madrid* gestaan hebbende beoordeeling, meer uitstekends aanbood, dan sedert langen tijd het geval geweest was. Bijzonder verdienen vermeld te worden de volgende werken: eene transfiguratie van don ANTONIO MARIA ESQUIREL, wiens werken over het algemeen aan de vermaarde school van *Sevilla*, aan VELASQUEZ, MURILLO, ZURBARAN, VALDEZ en HERRERA moeten herinneren; voorts een heilige FRANCISCUS en eene Madonna van VINCENTE LOPEZ, een allegorisch tafereel; de liefde, van JOSÉ GUTIERRE DE LA VAGA; de hoofdkerk van *Uviedo* van GENARO PEREZ VILLAMIL, en verscheidene landschappen van JOSÉ ELBO.

SPANJE en deszelfs volkplantingen hebben thans een grondgebied, waarvan de uitgestrektheid en de bevolking, bij raming, is als volgt:

	<i>Uitgestrektheid in vierk. mijlen.</i>	<i>Bevolking.</i>	<i>Inwoners bij vierk. mijlen</i>
<i>Spanje</i> en de <i>Balearische</i> eilanden.	18,890	14,660,000	850.
Kolonien van <i>Europa</i> , Canarische eiland. n.	836	200,000	240.
" <i>America</i> , <i>Cuba</i> ,			
<i>Porto Rico</i> . . .	5,010	856,000	171.
" <i>Azie</i> , de Philippijnsche eilanden.	13,162	2,525,000	200.
Bezittingen in <i>Afrika</i>	4	4,000	1000.
Totaal. . .	37,902	18,245,000	

De Spaansche monarchie was, onder KAREL V, in het begin van de 16^e eeuw, zamengesteld, als volgt:

	<i>Vierk. mijlen.</i>
Erfelijke Oostenrijksche Staten.	9,958.
Duitsche Staten.	6,031.
<i>Nederlanden</i> , <i>Oppe-Bourgondië</i>	4,940.
Kroon van <i>Castilië</i>	18,584.
<i>Arragon</i> , <i>Napels</i> , <i>Sicilië</i> , <i>Sardinië</i>	12,707.
<i>Navarre</i> , <i>Milaan</i>	1,645.

Uitgestrektheid van het Spaansche rijk in *Europa*. . . 53,865.

Men heeft voorgegeven, dat dit groot gebied bevolkt was door 100,000,000 menschen, hetgeen geweest zou zijn 2,000 op de vierkante mijl: welke evenredigheid aantoon, dat deze opgave te hoog gedreven is. De statistieke staat, op bevel van FILIPS II, opgemaakt in 1560, is verloren geraakt: de eenige bewaarde getallen geven te kennen, dat men er 80,083 burgerlijke beambten door den koning benoemd, en 367,000 overheidsperfonen en mindere autoriteiten aantrof.

De staat der kerk is ons door dit merkwaardig document bekend geworden; er waren toen in de Monarchie

58 Aartsbisfchoppen.	59,500 Kloosters. te weten:
684 Bisfchoppen.	46,000 mannen. 13,500 vrouwen Kloosters.
11,400 Abts.	912,000 Kerkelijken; van welke: 312,000 wereldlijke priesters, 400,000 monniken, en 200,000 broeders en anderen.
936 Kapittels.	
127,000 Parochiën.	
7,000 Godsdienstige hospitalen.	
25,000 Monniken - orden en verzamelingen.	

Vele gedeeltelijke opgaven doen kennen, dat de verhouding van de kerkelijken in dien tijd tot de bevolking was, één op de 40 inwoners.

Indien het alzo was, de middenberekening gevolgd in de uitgestrektheid der landen het gebied van KAREL V uitmakende, was hun geheel getal 36,480,000, of 676 op de vierkante mijl. Deze vrij naauwkeurige berekening toont aan, dat men, het getal der oude bevolking van de Spaansche monarchie tot 100,000,000 brengende, dezelve met 64 miljoen of anders het driedubbele vergroot had.

Deze monarchie had eene grootere uitgestrektheid dan het Fransch gebied in den aanvang van 1814, de oppervlakte van de departementen, waaruit het zamengefteld was, bedroeg namelijk 38,350 vierkante mijlen.

De bezittingen van *Spanje* over de zee, hadden toen de volgende uitgestrektheid:

	Vierkante mijlen.
Volkplantingen van <i>Amerika</i>	457,548.
„ „ <i>Azia</i>	13,162.
„ „ <i>Afrika</i>	30.
„ „ <i>Europa</i>	836.
Spaansch overzeesch gebied.	471,576.
„ gebied in <i>Europa</i>	53,868.
Geheel	525,444.

Het Russisch gebied uitgezonderd, is dit gebied het grootste, hetwelk van een Europeesch land, sedert de midden-eeuwen, afhankelijk is geweest, hetgeen de volgende tafel aantoonst:

	Vierkante mijlen.
Russisch gebied.	987,000.
Spaansch. „	525,000.
Portugeesch „	361,000.
Engelsch „ in de beide Indiën	290,000.
Fransch „ „ „ „	252,000.
Ottomannisch „	119,000.
Gebied van NAPOLEON in <i>Europa</i>	105,000.
„ „ KAREL DEN GROOTE.	86,000.

Het Spaansche rijk behoeft zich niet over het verlies van dat uitgestrekt gebied te beklagen; want het afnemen van den landbouw en van deszelfs nijverheid, zoo wel als van het verlies zijner openbare vrijheden, dagteekenen van dat schitterend rijk van KAREL

V, welke onder zijne Spaansche inagt een grondgebied vereenigde, een vijfde grooter, dan de oppervlakte van geheel *Europa*.

Van deszelfs volkplantingen afgescheiden en door zijne provinciën van het Schier-eiland begrens'd, had *Spanje* eene uitgestrektheid van 18,890 vierkante mijlen, of bijna twee derde van die van *Frankrijk*, dat is voor iederen inwoner eene oppervlakte van 255 ares.

De bebouwbare landen hebben thans eene uitgestrektheid van zes millioenen hectaren, in plaats van 28, zoo als bij het begin der eeuw. Het braakland en alle andere landen er bij gerekend zijnde, bevat het domein, dat voor bebouwing vatbaar is, 4,310 vierkante mijlen, het vierde van de uitgestrektheid van *Spanje* uitmakende. Deze evenredigheid is die, welke men in het eigenlijk gezegde *Duitschland* weder vindt, zoo als ook in het koninkrijk *Napels* en zelfs in *Groot-Brittannië*: maar in dit laatste land trekt een betere landbouw eene geheel andere partij van die zelfde evenredigheid van grond. In *Frankrijk* is meer dan de helft der oppervlakte van den grond bebouwd, zonder er nog de kunstmatige weiden in deze verbaasde groote uitgestrektheid van het domein, dat voor bebouwing vatbaar is, bij te rekenen.

De weiden en de landen van algemeen gebruik besloegen er over 30 jaren, 11,658 vierkante mijlen, of meerder dan $\frac{1}{4}$ den van den grond. Indien de voortgang van de cultuur dezelve tot de helft verminderd hebben op de oppervlakte van het land, dan beslaan zij toch nog 9,445 vierkante mijlen. Dit is het dubbele der uitgestrektheid van de weilanden in *Frankrijk*, *Oostenrijk* en zelfs *Groot-Brittannië*. In geheel *Europa* treft men niet dan in *Engeland* aan, dat deze zelfde evenredigheid van de helft van het land, weilanden bevat: maar in dit laatste land worden 1,260,000 paarden, 5,000,000 stuks hoornvee, 24,000,000 schapen gevoed, terwijl in *Spanje* over eenige jaren niet meer dan 400,000 paarden, 3,000,000 stuks vee en 18,000,000 schapen waren.

Het zou zeer voordeelig zijn voor het schier-eiland om een gedeelte van deszelfs weiland in bouwlanden te veranderen, en die zoodanig te verbeteren, dat zij meer opleverden. Het is niet twijfelachtig, dat men onder die luchtstreek, door de bewatering van de velden, driemaal, of zelfs nog meermalen, gras zou kunnen maaien.

Van al het vasteland van *Europa* is *Spanje* dat gedeelte, wat het meest van hout ontbloot is, hetgeen men gewoonlijk toeschrijft aan een volks-tegenzin tegen de nabijheid van boomen, maar de oorzaak daarvan is veel meer gelegen in den steenachtigen aard van de bergachtige streken van het schier-eiland, en in het oponthoud van menschen, welke gedurende 30 eeuwen zonder ophouden de bosschen verwoest hebben, zonder ooit te hebben gedacht, dezelve te doen vervangen. Men weet dat, op de overige deelen van het vaste land, de benodigheden der beschaving hare verworstingen op het hout gedurende de helft van dat groote tijdvak hebben uitgeoefend.

De

De bosfchen hebben slechts eene uitgestrektheid van 1,580 vierkante mijlen of een twaalfde van de oppervlakte van het land. Deze verhouding is slechts een derde in *Duitschland*, *Zweden*, *Noorwegen*, *Rusland*, *Bohemo* en *Gallicië*; een vierde in het keizerrijk *Oostenrijk*, *Pruisfen* en *Illyrië*; een vijfde in *België* en de Sardiniſche Staten; een zesde in *Zwitſerland*; een zevende in *Nederland* in het algemeen; een achtſte in *Frankrijk*; en een negende in *Italië*. *Groot-Brittannië*, waar de verhouding naauwlijks een twintigſte is, is met *Turkije* en *Griekenland* het eenige land van *Europa*, hetgeen nog meer open is, dan *Spanje*. Daar het beſtaan der bosfchen de voorwaarde is, op welke de grond door het regenwater eene natuurlijke bevochtiging erlangt, zoo is het duidelijk, dat, om den landbouw in het ſchier-eiland te doen herleven, men zich vooral toe moet leggen, om de hooge plaatſen met hout te beplanten, om er de wolken, welke van zee komen, op te houden, en de bronnen te voeden, welke de kanalen en bevaarbare rivieren, als ook de beſproeiing onderhouden.

Het kadaster telt niets dan de bergen en de rivieren, in vermindering van de vruchtbare oppervlakte van *Spanje*; en het brengt deze uitgestrektheid tot 1,342 vierkante mijlen, of een veertiende van het land; maar men moet er, om de onvruchtbare gronden te kennen, bijvoegen zoowel het grootſte gedeelte van ontbloote weilanden, als de ontzaggenlijke menigte braaklanden, die zich met dezelve vereenigen. Het geheel vormt eene oppervlakte van 14,450 vierkante mijlen, of meer dan drie vierden van *Spanje*. Indien men toefstaat, dat een vijfde van deze uitgestrektheid noodzakelijk voor het weiden is, zoo blijven er echter nog altijd 11,620 vierkante mijlen of meer dan drie vijfden van den grond over, welke onbebouwde landen bevatten. Dit is meer dan in *Rusland*, *Zweden* en *Noorwegen*, en in de half wilde provinciën van *Gallicië*, *Dalmatië* en *Zevenbergen*. In *Engeland*, *Pruisfen* en *Frankrijk*, beſtaan de onbebouwde landen naauwlijks een zesde van den grond, hoewel de luchtſtreek er veel minder geſchikt is voor plantaardige voortbrengſelen, dan dezelve in het Spaanſch ſchier-eiland is.

Er waren in 1723 niet meer dan 7,500,000 inwoners, *Spanje* bevat er thans bijna 15,000,000: zoo is in een tijdvak van 120 jaren, de bevolking verdubbeld. Van 1803—1826, is dezelve in die 23 jaren met 3,361,000 zielen toegenomen, hetwelk een derde gedeelte is van dezelfs bevolking in de eerſte van zijne tijdvakken.

Dezelfs voortdurende toeneming heeft eene zeer groote verſnelling ondervonden, vooral ſedert het begin van deze eeuw. Van 1723—1770, was de toeneming niet meer dan een mensch op de 237: zij verminderde nog in de 33 daarop volgende jaren, en werd vermindert tot één op de 311; maar gedurende de 18 jaren, welke met 1821 eindigden, niettegenſtaande den burger- en buitenlandſchen oorlog, was de toeneming der bevolking, één op de 216; in 1826,

één op de 134: en zeer waarschijnlijk tegenwoordig, één op de 120.

Indien men dezen maatstaf, in plaats van de midden-berekening van de acht laatste jaren, van welke wij ons elders bediend hebben, aanneemt, dan veronderstelt dezelve, dat er 83 jaren noodig zijn, om de bevolking te verdubbelen, en tot 29,329,000 inwoners op te klimmen, zoodat dan 1,550 op elke vierkante mijl zouden wonen.

Deze berekening is gemaakt, in de volgende tafel, volgens de jaarlijksche toeneming der bevolking in de voornaamste staten van *Europa*:

In <i>Frankrijk</i>	1 op 181 inwoners.
„ <i>Duitschland</i>	1 „ 174 „
„ <i>Nederland</i>	1 „ 122 „
„ <i>Spanje</i>	1 „ 120 „
„ <i>Italië</i>	1 „ 97 „
„ <i>Portugal</i>	1 „ 80 „
„ <i>Zweden en Noorwegen</i>	1 „ 80 „
„ <i>Zwitserland</i>	1 „ 80 „
„ <i>Groot-Brittannië</i>	1 „ 75 „
„ <i>Polen</i> :	1 „ 71 „
„ <i>Denemarken</i>	1 „ 71 „
„ <i>Europisch-Rusland</i>	1 „ 69 „
„ <i>Oostenrijk</i>	1 „ 64 „
„ <i>Pruisen</i>	1 „ 56 „

Het stellig getal, hetwelk thans de jaarlijksche vermeerdering der bevolking in *Spanje* opgeeft, is het driedubbele van dat, hetwelk dat land in 1770 deed toenemen. Er waren toen niet meer dan 35,000 inwoners jaarlijksche vermeerdering, later ging het 118,000 te boven. In 1803 voegde het verschil tuschen de geboorten en de sterfgevallen niet meer, dan 4,200 zielen bij ieder millioen inwoners van het schier-eiland, dit verschil is thans 8,350 zielen. Alzoo hebben, gedurende een tijdvak van 30 jaren, de vruchtbaarheid van de bevolking en bijgevolg de verlenging van het menschelijk leven bij voortdurend dit resultaat teweeggebragt, dat tijdens de uitbarsting van den tegenwoordigen burgeroorlog de toeneming van bevolking het dubbele was, van hetgeen dezelve eertijds was.

De verschillende provinciën van het schier-eiland vergelijken, de, ziet men, dat van 1803 — 1826 het getal van hare inwoners in verschillende evenredigheden van elk derzelve, maar echter genoegzaam gelijkmatig, is toegenomen. Het grootste der toeneming van de bevolking was in het koninkrijk *Grenada*: dezelve is 58 op de honderd in de tuschenruimte van 23 jaren geweest. De provinciën, waar zij vervolgens het grootste geweest is, zijn de volgende:

<i>Valencia</i>	52 op de 100.	<i>Soria</i>	35.
<i>Biscaye</i>	49 „ „ „	<i>Segovia</i>	34.
<i>Gallicie</i>	38 „ „ „	<i>Jaën</i>	33.

De provinciën, waar de toeneming het minste geweest is, zijn:

<i>Murcia</i>	28.	<i>Asturië</i>	27.
---------------	-----	----------------	-----

In

In het geheel is de bevolking met 34 op de 100, of wel met een derde toegenomen, hetgeen, de midden-berekening aangenomen, eene toeneming van een en een half veronderstelt.

De bijeenwoning van de bevolking, is langzaam toegenomen, zoo als volgt: in 1723 waren er slechts 440 inwoners per vierkante mijl, zoo als in de meest woeste landen van *Turksch Europa*, *Servië* en *Albanijë*. In 1803 telde men er 550; in 1826, 740; in 1834 kan men aannemen, dat er niet minder dan 850 op de vierkante mijl waren, zoo als in *Pruisen*, in *Zwitserland*, en in de provinciën van *Frankrijk*, welke aan het sehier-eiland grenzen.

Volgens eene statistieke opgaaft blijkt, dat de bevolking van *Navarre* op 1. van Louwm. 1833 bedroeg ongeveer 332,000 inwoners en die der Baskische gewesten, namelijk *Alava*, *Biskajë* en *Gipuscoa* 715,000, te zamen alzoo 1,047,000. Op dit aantal hebben nagenoeg 120,000 achtereenvolgens de wapenen gedragen; 40,000 zijn daarbij strijdende gesneuveld; 15,000 aan de gevolgen hunner wonden bezweken, 12,000 naar hunne haardsteden teruggekeerd, ten gevolge van het verlies van verschillende hunner ledematen; en twee derden der overigen minder of meerder zwaar gewond. Onder de gedooden telt men 300 vrouwen en 200 kinderen, beneden de 12 jaren. De tegenwoordige bevolking (1839) der drie provinciën, en van *Navarre*, is tot minder dan 800,000 zielen gesmolten, hetgeen eene vermindering daartelt van meer dan een vierde. Wanneer men nu daarbij voegt de verliezen, door het constitutionele leger geleden, en de vernietiging der Engelsche, Belgische, Fransche en Portugesche legioenen, dan kan men het getal der slagtoffers, welke in den noodlottigen krijg tuschen de *Christinos* en *Carlsten* zijn gevallen, zeer hoog opvoeren.

In 1803 bedroeg de hoeveelheid van het benoodigde koren van allerlei soort, volgens eene officiële opneming, 34,726,000 hectoliters. Door de afrekking van hetgeen noodig was voor het zaaijen, tot op minder dan 30,000,000 gebragt, bleek het, dat er 6,000,000 hectoliters te kort kwamen voor de consumptie. Dus was het jaarlijksch te kort gelijk aan een vijfde van hetgeen gevraagd werd. Geen andere staat van *Europa*, zelfs niet het bevrozene *Noorwegen*, was aan den kans van zoo vele ongelukken blootgesteld. Van daar dat, van 1793 tot 1804, de waarde van de tarwe, op vier verschillende tijdperken, het dubbele was van deszelfs *minimum*, waardoor eene schaarschheid ontstond gedurende een derde van die tijdperken, of anders gezegd, van een op de vier jaren. Het is blijkbaar, dat meer dan eens deze schaarschte hongersnood ten gevolge heeft gehad, daar de prijs van het koren tot op meer dan vijfmaal de waarde, welke het in goede jaren had, steeg.

Thans voert *Spanje* 6,000 tot 7,000 hectoliters per jaar uit. Deszelfs jaarlijksche voortbrengfelen beloopt 61,758,000 hectoliters, hetgeen omstreeks het dubbele is van hetgeen de oogst voor 1803 op-

bragt. Er is in geheel *Europa* geen voorbeeld van zoo groote en snelle verbetering in den landbouw.

De lands registers, in 1803 opgemaakt, geven de jaarlijkſche inkomsten en derzelver omſlag op, als volgt:

Zuivere inkomsten van grond-eigendommen . .	fr. 384,720,000
Zuivere inkomsten van gebouwde eigendommen . .	„ 124,212,000

Totaal fr. 508,932,000

De bevolking bedroeg 10,351,000 zielen; de inkomsten voor ieder perſoon door elkander 49 franken; 150,000 geestelijken trekken van hunne wezenlijke eigendommen 99,147,000 franken, of ruim 680 fr. voor ieder lid der geestelijkheid. Indien men de ſom der geestelijke eigendommen afrekt van het algemeene, hierboven geraamde, bedrag, dan zal men bevinden, dat ieder inwoner, de een door den ander gerekend, 57 fr. 40 c. jaarlijks heeft; zoodat elk geestelijke eene zuivere inkomst bezit, 13 of 14 maal grooter dan zijn wereldlijke medeburger.

De arbeidende klasſe beſtaat uit omſtreeks 2,300,000 daglooners, werk- en ambachtslieden, verdienende te zamen 276,000,000 of 120 fr. elk per jaar. Zij maken $\frac{1}{5}$ der bevolking uit.

De waarde der fabrijkmatige en andere voortbrengſelen van *Spanje* was in voornoemd jaar 1,268,455,000 fr.; de zuivere inkomsten, die dezelve opbragten, beliepen 481,500,000 fr.; bij gevolg gaan dezelve ruim een derde de ruwe voortbrengſelen te boven, en de uitgave voor vervaardiging, de belastingen en de vervoerkosten, doen den prijs derzelve tot op 60 per cent rijzen.

JOVELLANOS geeft als eene daadzaak op, dat het koren van *Beance* en *Orleans*, hetwelk op 100 mijlen van zee groeit en naar *Kadix* vervoerd wordt, 100 per cent minder koſt, dan het Spaansch koren, dat naar laatſtgenoemde ſtad gezonden wordt van *Palencia*, eene ſtad, welke ſlechts 40 mijlen van de haven van *Santander* verwijderd is. Hieruit kan men opmaken, hoe moeilĳelijk het vervoer der levensbehoefſten in *Spanje* is.

De buitenlandsche handel, welke in 1785, 550,000,000 fr. aan regten van in- en uitvoer opleverde, was in 1829, tot op 167,000,000 fr. verminderd. Doch de nijverheid, en bijzonder de landbouw, hebben eene vrij aanzienlijke vermeerdering ondergaan.

Behalve een vierde van de grondeigendommen, welke eene inkomst opleveren van fr 135,000,000, rekende men, in 1829, dat de geestelijkheid bezat

aan tienden	„ 81,000,000
aan toevallige baten	„ 31,000,000

Deze ſtaat van zaken ſtond zoo, voor 23 jaren: nu moet zulks echter beneden de waarheid zijn, voor zoo verre de toevallige baten, mer de bevolking en de tienden, door de voortbrengſelen van den grond vermeerderd zijn.

Tien

Tien jaren geleden, schatte ARGUELLES, een der best onderrigte landhuishoudkundigen van het schiereiland, de landerijen der geestelijkheid, met die van de kroon, op 12,170,000 bunders, hetgeen uitmaakt 6,169 vierk. mijlen, zijnde omstreeks een derde van de oppervlakte van *Spanje*.

Toen, in 1822, de Cortes besloten, de goederen der geestelijkheid, ten voordeele van den staat, te verkoopen, maakten zij de volgende raming, daarbij voegende verschillende domeinen, welke voor de kroon van geen nut waren :

Eigendom van vrome gestichten en broederschappen,	fr. 540,000,000
Eigendom van commanderijen en militaire orden, „	108,000,000
Onverkochte eigendommen der Jezuïten, . . . „	6,750,000
Eigendom der Inquisitie, ... „	13,500,000
Eigendom van opgeheven kloosters, ... „	540,000,000
Beschikbaar eigendom van de kroon, met de manufac-	
turen, ... „	27,000,000
Valleijen van <i>Alicadia</i> , ... „	4,860,000
De helft van de onbebouwde landen of gemeenten van	
de kroon, ... „	540,000,000

Dit onderzoek bewijst, dat het verlies van deszelfs rijke koloniën, burgeroorlog en vreemde inval, wel verre van den ondergang van *Spanje* veroorzaakt te hebben, integendeel, een' zeer gunstigen invloed op dat rijk gehad hebben, als hebbende zulks het volk uit dien staat van verdooving gewekt, waarin hetzelfde zich bevond.

Dit land bezit alzoo meer dan 2,000,000,000 morgen lands, welke men zou kunnen bebouwen.

Terwijl de andere landen van *Europa*, zelfs die, welke de bewondering van alle reizigers tot zich trekken, ieder eene bijzondere schoonheid hebben, vertoont *Spanje* ons op eene schaal van zeven graden breedte, het schoone van bijna al de landen van den poolcirkel tot aan de linie. Het heeft zijne *Alpen*, eeuwigdurend met sneeuw bedekt; zijnen *Jura* en *Vosges*, met ontelbare denneboomen; zijne vruchtbare bebouwde landen, zijne wijnbergen, boschen, waarin men den eikenboom en alle boomen van de gematigde luchtstreken ontmoet; het heeft zijne boschen van moerbeziën-, oranje-, citroenen- en olijfboomen, even als *Italië*. Verder zoude men, de suikerrietvelden, de katoen- en palmboomen ziende, wanen zich tusschen de keerkringen te bevinden. Nog verder verandert het tooneel: uitgestrekte zandvelden, gedurig door de brandende zon beschenen, waar geene woning, geen boom, geene stem, geen druppel water te vinden is, geven een denkbeeld van de doodsche stilte der woestijn; en zoo het gebrul der leeuwen en tijgers ons nog daarenboven verschrikte, zouden wij gelooven in *Afrika* te reizen.

De gedenkstukken van de Romeinsche grootheid en der hedendaagsche kunst vindt men in het schoone *Italië*; de bouwkunde der middeleeuwen vertoont zich somber indrukwekkend en godsdienstig, in

Duitschland en Engeland; Frankrijk en Lombardije, alwaar om zoo te zeggen, het zuiden en het noorden elkander hebben ontmoet, bieden de gedenkstukken der Oudheid en der latere tijden aan. *Spanje* echter, dat door de Romeinen en Gothen is beheerd, dat den geest van *Italië* in de zestiende eeuw, en dien van *Frankrijk* in de zeventiende heeft overgenomen, vereenigt in zich de gedenkstukken van alle tijden. Alzoo herinneren *Merida, Tarragona, Cordova, Segovia, Salamanca*, niet minder de Romeinsche grootheid, dan *Rome* zelve. Zoo werden eenige der schoonste thans bestaande Gothische hoofdkerken, ter eere van den God der Christenen, door de overwinnaars der Mooren gebouwd. Zoo ook had *Spanje*, terwijl *Italië* zich op zijnen MICHEL ANGELO beroemde, zijnen HERRERA en TOLEDO; en terwijl *Versailles* zich op de stem van LODEWIJK XIV verheef, bouwde zijn kleinzoon in navolging het paleis van *Madrid, Sr. Ildephonso en Aranjuez*.

Maar niet alleen wedijvert *Spanje* met alle andere landen, ten opzigte der gedenkstukken, die men wijd en zijd verspreid vindt; dit land heeft de zijne, en die bij uitsluiting daar te vinden zijn. Het wonder der Arabische beschaving heeft alleen in *Spanje* echte overblijffelen achtergelaten: het is te *Grenada, Sevilla* en *Cordova*, dat men deze vindingrijke natie moet gaan bestuderen, die, terwijl *Europa* nog in de barbaarschheid sluimerde, scholen opende en boekerijen stichtte; zij bragt groote dichters, groote wijsgeeren en groote veldheeren voort, en werd door koningen bestuurd, die te gelijktijd wijzen en helden waren. Dit licht, dat eensklaps is verschenen en even zoo spoedig verdween, heeft eene weerkaatsing op de muren van de *Alhambra* achtergelaten.

Dit land wordt door een volk bewoond, onderling zoo verschillend in zeden, gewoonten, gedaante en kleederdragt, dat men er verschillende natiën in meent te erkennen. Hier, in de nabijheid der zee, de listige ondernemende koopmansgeest van de Pheniciërs en Karthagers; daar, de grootheid en trots der Romeinen; verder het avontuurlijk, wellustig en ridderlijk karakter der oude beheerschers van *Grenada*; elders de meer ernstige sombere zeden, de meer bedaalde gewoonten van de Germaansche volken. Rondom de ijstoppen der Pyreneën en hooge bergen van *Leon*, vindt men den herder der *Alpen*, kalm, stilzwijgend, in zijne eenzaamheid de wereld en de menschen niet kennende, en innerlijk gehecht aan zijne hut, zijne onafhankelijkheid en zijn dwalend en onbekommerd leven. Treedt men van daar in de enge en diepe valeijen van *Arragon* en *Catalonië* af, men zal daar de sluikers vinden, eene soort van menschen, die bij eene onderneming het gevaar tarten, de winst, gelijk de spelers, zoeken, en al het overige verachten; die met den zedelijken mensch slechts den moed gelijk hebben, ontaard en wreed, des nachts op hunne ondernemingen uitgaan, en den dag met drinken, rooken en slapen doorbrengen. Men nadert de oevers van den Oceaan, aan de kusten van

Bis.

Biscaye, der *Asturien* en van *Galicië*, en men vindt eene andere natie, bestaande in zeelieden van alle kleuren en van alle klasfen, allen werkzaam en van eenen ondernemenden geest. In de vruchtbare vlakke van *Valencia* integendeel, woont een akkerbouwend volk, dat met onvermoeiden ijver dit schoone land beploegt. In de vlakten van *Estramadura* en *Andalusie*, en in het gebergte van *Nieuw-Kastilië*, midden in de beschaving die het van alle kanten omringt, zal men het schouwspel hebben van het herdersleven der eerste Aziatische volken; talrijke kudden schapen gaan van provincie in provincie, stijgen de bergen op, of dalen in de valeijen af, naar gelang der jaargetijden; duizende paarden en osfen dwalen in de uitgestrekte weilanden rond, en niettemin is men aan de poorten van *Madrid*, eene hoofdstad, waar men het hedendaagsch *Europa* zal wedervinden, indien men het vergeten mogt hebben; men is aan die van *Kadix*, dit nieuwe *Tyrus*, alwaar in tijden, die niet ver van ons verwijderd zijn, de vergaderplaats van alle natiën der wereld was. Men zoude niet eindigen, indien men al de zonderlinge verscheidenheden bij dit volk wilde aanduiden.

Alzoo werken de natuur, de gedenkstukken en de menschen, dat is, al wat de geest kan ontvlammen, de ziel kan verheffen en het oog kan behagen, te zamen, om *Spanje* tot het zeldzaamste en merkwaardigste land van *Europa* te maken.

In *Spanje* vindt men het gedegen of levend kwikzilver. Hier groeit de kastanjeboom, welks eetbare vrucht bijna even algemeen alhier gebruikt wordt, als in midden-*Europa* de aardappelen. De Kurkeik of kurkboom (*Quercus Suber*) heeft eene dikke en zachte schors, welke men Kurk noemt, deze groeit hier bijzonder. Het zoogenaamde Tafelland, waaruit *Spanje* en *Portugal*, of het zoogenaamde westelijke schier-eiland van *Europa* bestaat, is het hoogste gedeelte van *Europa*, wanneer men het in zijn geheel beschouwt, en geene gebergten of bergketens in aanmerking neemt. Dit Tafelland is door elkander genomen (de enkele diepten en hoogten niet mede gerekend) meer dan 2000 voet boven de zee verheven. *Spanje's* hoogste gebergten zijn, tusfchen de *Guadalquivir* en de zee gelegen, de *Sierra Nevada* en de *Serrania de Ronda*. Op het hoogste punt van laatstgenoemde smelt de sneeuw niet alle jaren ondanks de zuidelijke ligging; en op de hoogste punten der *Sierra Nevada* blijft de sneeuw liggen. Hier is de *Cirro de Mulhacen* 10,938 en de *Picacho de Velata* 10,680 voet hoog. *Spanje*, ook wel genoemd het Iberische of Hesperische schiereiland, bezit, behalve de Pyreneën (tusfchen haar en *Frankrijk* gelegen) nog vier gebergten, die onderling door hoogliggende bergvlakten (in *Spanje* *parameras* genoemd) met elkander verbonden zijn, namelijk: 1°. De *Sierra Occa* (zie aldaar) 2°. De *Sierras*, die zich tusfchen de *Douro* en de *Taag*, in eene westelijke rigting uitstrekken: de *Sierra Guadarama*, waaronder de *Pennalara* 7118 voeten hoog, de *Bergen van Gredas* 9900 voeten hoog.

hoog, benevens de *Sierra d' Estrella* 6462 voet hoog, allen uit grof, graauwachtig graniet bestaande, hierop volgen ten 3° de bergen van *Toledo*, die iets lager zijn dan laatstgemelde, en eindelijk ten 4° de *Sierra Morena* (dat is zwarte berg), die afgeronde, deels kale, deels met donker loof bedekte, verheffingen heeft. Dit gebergte is rijk aan kwikzilver, lood en zilver, en bevat ook goud. De N. westelijke punt van *Spanje* is kaap *Ortgal*, de westelijke punt is kaap *Finisterre*, kaap *Tariffa* de zuidelijkste punt van *Spanje* en van geheel *Europa*. De Spaansche taal, die niet alleen hier, en over een zeer groot gedeelte van *Amerika*, en de naburige eilanden verbreid is, heeft zeer veel gelijkenis met de Italiaansche, doch bevat vele woorden, die van het Arabisch afkomstig zijn.

Het volgende is eene opgaaft van het aantal gestichten der onderscheidene geestelijke Orden in *Spanje*, namelijk die aldaar in 1835 bestonden:

De Orde van den H. BENEDICTUS telde in *Spanje* 85 monniken- en 6 nonnen-kloosters, welke meerendeels alle zeer rijk waren; de orde van den H. BERNARDUS had 130 monniken- en nonnen-kloosters; die der Karthuizers 16 zeer rijke gestichten; de orde van St. HIERONYMUS telde 67 kloosters; die van St. BASILIUS 17 kloosters, die der Dominicanen niet minder dan 351 monniken- en nonnen-kloosters voornamelijk in *Kastilië*, *Aragon* en *Andalusijë*; de Franciscanen hadden 850 kloosters, welker bewoners meest van aalmoezen leefden; eene andere soort van Franciscaner geestelijken, *Terceros reglares* geheeten, had in *Andalusijë* 15 kloosters en 7 in de provincie *Leon*; de hervormde orde der Barrevoeters eindelijk telde 171 kloosters; in het geheel werden er dus 1715 kloosters in *Spanje* gevonden. Het dient hierbij intusschen opgemerkt te worden, dat slechts de vier eerste orden, die van St. BENEDICTUS, St. BERNARDUS, der Karthuizers en van St. HIERONYMUS zeer rijk waren, schoon hare rijkdommen, door den in 1821 door de Cortes aangevangen, maar op bevel van FERDINAND gestaaktten verkoop van geestelijke goederen, aanmerkelijk waren verminderd. Later sprak men er van, om de nieuwe bezitters dier verkochte eigendommen te noodzaken, dezelve aan de voormalige te doen teruggeven, en ook de commissie had zich in dien geest verklaard.

De drie zeetuighuizen van *Spanje* zijn voortreffelijk, en volkomen geplaatst ter verdeeling van de scheepsmagt; maar zij bevinden zich in zulk eenen ellendigen staat, dat, volgens eene opgaaft van 1834, de noodzakelijke herstellingen voor het tuighuis van *Carraca* eene uitgaaf van 2,015,370 realen, voor dat van *Ferrol* 993,067, en voor dat van *Carthagena* 384,352 realen zouden hebben moeten kosten.

De scheeps-officieren van allen rang waren toen ten getale van 615; onder welke zich vele oude en zwakke grijsaards bevonden: men moest er 300 anderen bijvoegen, die op retraite gesteld zijn, en niet allen soldij ontvingen.

He

Het korps scheepsartillerie bedroeg in 1834, 241 officieren, de matrozen waren ten getalle van 84; scheepstimmerlieden waren er 30; en chirurgijns 60. Dit geheele personeel kostte aan *Spanje* 36,552,650 realen: een groot gedeelte van deze personen doen weinig of wel geene diensten.

De *Times* behelsde in Oogstm. 1837 een' brief van een aanzienlijk Iersch koopman, die sinds lang in het zuiden van *Spanje* gevestigd was; welke brief, volgens dat blad, eene getrouwe schildering van den toenmaligen inwendigen staat van dat land geeft. De *Times* vond de beschouwingen van den briefschrijver over de republikeinsche radicalen, over de geestelijkheid van *Spanje* en over de staatkunde van lord PALMERSTON's kabinet, met opzigt tot *Spanje*, te opmerkelijker, daar de schrijver zelf tot de radicalen behoort.

„Ook wanneer ik twintig vellen papier wilde vol schrijven (leest men in dezen brief), zoo zou ik u nog niet voldoende den schrikbaren toestand van *Spanje* kunnen afchetsen. Met een luchtgestel en een' bodem, welke genoegzaam alle voortbrengfelen der aarde opleveren, en ten minste het viervoudige van deszelfs tegenwoordige bevolking zoude kunnen onderhouden, vol rijke mijnen en overvloedig met eigen hulpsbronnen voorzien, om de arbeidende klasfe op de geschikste wijs werk te verschaffen, met kusten en eene ligging voor de koopvaart, welke het tot een' der eerste handelsstaten van *Europa* moest maken, biedt dit schoone rijk niet te min onafgebroken niet dan lust- en werkeloosheid, verval en ellende aan. Het volk is te vreden als het zich voeden kan met hetgeen het op de gemakkelijkste wijs kan verkrijgen, en denkt er niet aan, om deszelfs eigen toestand, of dien van hun land te verbeteren. Met uitzondering van den snellen togt van GOMES, in het jaar 1836, is het zuiden van *Spanje* tot dusverre nog het werkelijke schouwtooneel des tegenwoordigen burgerkrijgs niet geweest; doch, offchoon wij dan niet aan de brandstichting en den moord van den burgeroorlog prijs gegeven zijn, zoo genieten wij daarom toch geene rust en veiligheid. Naar hetgeen wat ik in de noordelijke provincien gezien en daarover gehoord heb, geloof ik, dat wij ons in geen benijdenswaardiger toestand bevinden dan deze. Wat den eerbied voor de wet, de gehoorzaamheid aan de overheden, of in het algemeen elke soort van ondergeschiktheid betreft, zoo is de regering der koningin eene ware herfenschim. Ieder die een geweer heeft en het waagt te gebruiken, of die met eene der talrijke partijen of onderdeelen derzelve, welke men in elke stad, in elk dorp, in het minste gehucht vindt, in betrekking staat, kan doen wat hij wil, en straffeloos rooven en moorden. De eenige, gedeeltelijke, uitzondering hierop, maken de weinige groote hoofdhandelssteden, alwaar het aantal vreemdelingen en andere personen, die bij het behoud van orde belang hebben, in staat is om de kwaadwilligen in toom te houden. Ik heb het dikwijls gezien, dat een enkel man, of een gansche hoop volks, op klaarlichten dag, met

met de geweren op de schouders, als van eene jagtpartij in hunne stad of hun dorp terugkeerde, nadat zij uit wraakzucht, of om te plunderen, op de koelzinnigste en meest overlegde wijs, schuldellooze lieden vermoord hadden; en offchoon die moord door eene geheele stad het onderwerp der gesprekken uitmaakte, zoo lieten de *inwoners* en overheden de daders toch vrij en ongemoeid. Ellendelingen, van wie het bekend is, dat zij ten minste duizend moorden gepleegd hebben, wonen en verkeerden met hunne burens, als of zij de onschuldigste lieden van de wereld waren. Onder het voorwendfel van de regering te ondersteunen en hare vijanden te bestrijden, of wel van voor Don CARLOS te vechten, zijn alle deelen des lands met roofgeboefte van allerlei aard vervuld, hetwelk huisgezinnen of enkele personen overvalt, de woningen plundert, elke streek, waar het doortrekt, als een veroverd land behandelt, en vaak de gruwzaamste wandaden pleegt. De leus: „*die de magt heeft, heeft het regt*,” wordt in dit ongelukkig land op de in het oogloopendste wijs in toepassing gebragt, en ik kan de tegenwoordige innerlijke gesteldheid van *Spanje* slechts met den tijd van doodslag en roof, gedurende de eerste Fransche omwenteling, gelijk stellen. Het is onmogelijk, zich uit de groote steden eenige mijlen of uit de kleinere een steenworp ver zonder bedekking te begeven, en wanneer de bedekking niet sterk, of de gewapende bende, welke men ontmoet, talrijker dan het escorte is, wordt men aangevallen, beroofd, en, indien men den minsten tegenstand biedt, vermoord.

De briefschrijver verhaalt hier eenige soortgelijke voorvallen, welke hem zelven en anderen overgekomen zijn, en vervolgt daarop:

„De binnenlandsche handel is, zoo als gij denken kunt, genoegzaam geheel vernietigd, en ingeval deze bedroevenswaardige krijg nog eenige jaren voortduurt, zullen de landlieden ophouden hunne akkers, en de wijnbouwers hunne wijngaarden te bebouwen, en bij de tegenwoordige ellende van *Spanje* zal zich nog de hongersnood voegen. Waar de regering der koningin eenig aanzien heeft, daar moeten de arme ingezetenen de dienst van de nationale garde verrigten en tegen de factiezuchtigen (*facciosos*) strijden, als zij in hun district vallen. Waar integendeel de partij van Don CARLOS de overhand heeft, worden de zonen en knechten voor de krijgsdienst geligt. In beide gevallen worden de inwoners zonder genade geplunderd, en meestal door beide partijen, en derzelver paarden en muilezels hun, zonder omstandigheden, voor de ruitery of den trein ontnomen. Het rundvee, de schapen, de granen en de wijn worden voor het leger, en het hooi voor de cavalerie-paarden in beslag genomen, zoodra slechts eene der beide partijen daaraan gebrek heeft. Soms wordt den ongelukkigen lieden daarvoor een schriftelijk bewijs tot vordering van betaling gegeven, doch niemand is zoo dwaas, om dit ergens te vertoonen. Het gevolg hiervan is, dat niet de helft des lands bebouwd wordt, en dat de landlieden te

gron-

gronde gaan. Daarenboven betaalt geen pachter; hetzij uit werkelijk onvermogen, of omdat hij van den tegenwoordigen staat van zaken partij trekt, een penning aan lasten, en groote grondbezitters, die geen ander vermogen dan hun land hebben, loopen gevaar van aan den bedelstaf te geraken; want zij zoeken veiligheid in de steden, en moeten aldaar grootere verteringen dan gewoonlijk maken. Velen beweren, dat de invloed der geestelijkheid in *Spanje* zeer is afgenomen; doch dit is geschied op eene wijs, welke meer kwaad dan goed gesticht heeft. Slechts de invloed van den rustigen, bevredigenden pastoor, die met zijne bureu in goede verstandhouding leefde, en zich niet met staatszaken inliet, is verminderd; doch die van geestdrijvende priesters, die tevens aan demagogische woelingen deel nemen, is grooter dan voorheen.

Na hierover eenigzins uitgeweid te hebben, zegt de schrijver:

„Wij hebben hier ook onze teugellooze omwentelingsgezinde *theoristen*, die slechts, hetgeen zij vrijheid heeten, toejuichen, terwijl hunne hoofden aan proefhoudende, werkdadige regeerkunde zoo ledig zijn, als hunne befaamde leus, de roode muts. Deze lieden gelijken volkomen naar eene ROEBUKS, LEADERS, MOLESWORTH, HUME en THOMPSONS, en daar het nog nooit in hun brein schijnt opgekomen te zijn, dat de wetten en het regeringsstelsel, die men geven wil, met gevoelens, gewoonten, ja de vooroordeelen des volks overeenstemmen moeten, wil men er zich goede vruchten van beloven, zoo hebben zij uit hunne herfenschimmen een droombeeld van eene regering gevormd, welke zij gelooven dat voor alle volken der aarde geschikt is.

De briefschrijver besluit aldus:

„Dit is derhalve de ware toestand van *Spanje*: De grootste massa des volks, in alle standen, verstaat niet het minste van staatkunde, regering en 's lands aangelegenheden, en bekreunt zich deswege ook niet. De koningin en hare partij is aan dezelve even onverschillig als DON CARLOS en de zijne. Al wat zij verlangt is, dat men haar in rust haren weg late gaan, en voor derzelver onderhoud late zorgen. De eenige uitzondering op dezen algemeenen regel maken uit de republikeinsche theoristen, de geestelijken, die zich met het staatkundige inlaten, en de bewoners der Baskische gewesten, welke intusschen DON CARLOS slechts daarom bijstaan, omdat hij hun beloofd heeft, hunne *fueros* of voorregten te handhaven. Geene veerkracht, geen ondernemingsgeest, geen zin voor het gemeene welzijn, geen regt is in dit land te vinden. Ieder is of vadzig, of hij zorgt slechts voor zijn eigen voordeel. Deze geest heerscht ook onder de troepen aan beide zijden; zij bekommeren zich niet in het minst om derzelver Vaderland, om landslieden, of partij; plunder- en wraakzucht schijnen derzelver eenige drijfveren te zijn, en de tegenwoordigheid der troepen schijnt evenzeer door hen, die zij vrienden noemen, als door vijanden, gevreesd te worden. Geene der twee hoofdpartijen heeft

heeft kracht genoeg om de andere te overwinnen; en ik vrees, dat thans de zaken zoo verre gekomen zijn, dat een stelsel van schermutseling of partijgangers-oorlog, hoedanige thans gevoerd wordt, nog eene eeuw kan voortduren, tot dat het land in den grond verwoest, en de bevolking door het vuur, het zwaard, hongersnood en andere jammeren zich zelve verdelgd zal hebben, ten zij niet, door de bemiddeling, maar door de gewapende, krachtige bemoeijng van andere volken, aan den strijd een perk gezet worde. De tegenwoordige stand van zaken vloeit, voor het overige, grootendeels voort uit de onbestemde, wankelende, staatkunde van lord PALMERSTON. Hij had moeten weten, dat *Engeland*, daar hetzelfde door niets geregtigd was, den Spaanschen twist door een' krachtigen slag (het eenige middel om iets uit te rigten) te beslechten, zich niet had moeten mengen in de aangelegenheden van een volk, hetwelk zoo ijverzuchtig van aard is, als de Spanjaarden."

De tegenwoordige toestand der geneeskunde in *Spanje* stemt volkomen overeen met den toestand der overige staats-inrigtingen in dat heerlijke, doch verdeelde, en zoo lang reeds onder den voet getreden en verwaarloosde land; de geneeskundige instellingen zijn even zoo in wanorde en in volmaakten staat van omwenteling, als alle andere bestanddeelen van het staatsgebouw. Het grootste gedeelte der geneeskunst-oefenaars, immers bijna al de baardscheerders, zijn artsen, en al de artsen baardscheerders, heeft altijd, met uitzondering van eenige weinigen, tot de partij der liberalen behoord; en de klasse der *medici puri* vooral is zeer sterk aan de constitutie van 1820 gehecht. *Medici puri* noemt men namelijk al degenen, welke op Hoogescholen gestudeerd hebben, in tegenstelling van hen, die zich in de collegiën der heelmeeesters gevormd hebben. Toen FERDINAND in 1823 na de omverwerping der constitutie, weder volstrekt koning werd, vierde hij ook den vrijen teugel aan zijnen haat tegen de *medici puri*, die hij zoo veel mogelijk tegenwerkte, en ook werkelijk wist ten onder te brengen. Ten laatste vaardigde hij zelfs een besluit uit, dat noch aan het hof, noch in de hospitalen, noch in eenige andere openbare inrigting, een *medicus purus* mogt aangesteld worden. Dit stond met eene volkomene nederlaag der *medici puri* gelijk, dewijl destijds alle gestichten in *Spanje* onder koninklijk opzigt stonden; terwijl de chirurgen, om de *medici puri* te vervangen, door een koninklijk besluit in artsen veranderd werden, aan de collegiën der chirurgen de magt verleend werd om ook geneeskunst te onderwijzen, en eene klasse van Medico-Chirurgen (*Medico-Chirujanos*) geschapen werd, uit jonge lieden en onwetende barbiers bestaande, die overal de eerste geneeskundige ambten bekleedden en de *medici puri* verdrongen. Deze moesten zwijgen tot aan den dood van FERDINAND. Hierna echter hebben zich de *medici puri* weder eenigzins hersteld; en is er tusschen hen en de geneeskundige beambten, dat allen medico-chirurgen waren, die zich thans ijverige aanhangers der ko-

koningen begonnen te betoonen, een geweldige oorlog uitgebroken. Ongelukkiglijk voor de *medici puri* was de President der collegiën van geneeskundig toezicht een *medico-chirurg*, de vertrouwde lijfarts der koningin, en daardoor in staat niet slechts aan de *medici puri*, maar zelfs aan de Cortes, die het besluit van FERDINAND reeds vernietigd hadden, wederstand te bieden. Eindelijk hebben er zoo vele kuiperijen en intrigues van beide zijden plaats gegrepen, en heeft de later bijna alvermogene minister MENDIZABAL zoo uitsluitend partij voor de *medici puri* gekozen, dat de lijfarts der koningin voor zijn voorzitterschap bedankt heeft, en het schijnt dat de *medici puri* voortdurend over de *medico-chirurgen* zullen zegevieren, niettegenstaande er onder deze laatste eenige door eigene vorming zeer ervaren mannen waren te voorschijn gekomen.

Niemand denkt thans in *Spanje* aan eene wetenschappelijke studie, van daar leest men bijna niets, dan over staatsaangelegenheden; voor weinige jaren bestonden er in *Spanje* 4 geneeskundige tijdschriften, nu zijn er slechts 2 meer overig, die zich met moeite staande houden. De 4 tijdschriften waren: *la Gaceta Medica*, en *El Boletino de Medicina* te *Madrid*; *la Biblioteca Medica* te *Saragossa* en *los Archivos Homiopatricos* te *Cadix*. De *Gaceta de Madrid* werd slechts eenige maanden oud; nu bestaat alleen het *Boletino* nog (het blad der *medici puri*) en de *Biblioteca*, die echter waarschijnlijk mede zal ophouden. Beide tijdschriften bevatten bijna alleen mededeelingen uit vreemde landen.

Van al de groote landen van *Europa* is mischien *Spanje*, hoezeer ook thans als het tooneel van eenen langdurigen burgerkrijg aller blikken op zich vestigende, het minst bekend. De statistieke opgaven van dat land zijn vrij onnaauwkeurig, en men heeft nimmer met juistheid het bedrag van deszelfs bevolking volledig gekend. Zelfs LANORDE, de opmerkzaamste reiziger, die dat land bezocht heeft, is te dezen opzigte in vele dwalingen vervallen. Intusschen schijnt de tegenwoordige bevolking van *Spanje* van 13 tot 14 millioenen te bedragen. De groote steden zijn weinig in getal en zijn op groote afstanden van elkander gelegen; de gemeenschap is langzaam en onzeiker; de oppervlakte des lands is oneffen en door hooge bergketenen doorsneden; er zijn slechts weinige straatwegen en volstrekt geene kanalen of bevaarbare rivieren; door muilezels wordt de handelsgemeenschap in *Spanje* in stand gehouden. Ook de wetenschappelijke en letterkundige gemeenschap tusschen de verschillende gedeelten van *Spanje* staat nog op eenen zeer lagen trap. Er worden slechts weinige boeken gelezen en er bestaan in het gansche land niet dan enkele dagbladen, welke dien naam verdienen. Hieruit blijkt, dat de inwoners van zulk een land slechts weinig overeenkomst hebben kunnen met die van *Frankrijk*, *Duitschland*, *Engeland* of zelfs *Italië*.

Spanje is hoofdzakelijk, en bijna uitsluitend een akkerbouwdrijvend land. Zijne landelijke bevolking maakt de groote massa der na-

rie uit, en hij, die een naauwkeurig oordeel over *Spanje* vellen wil, dient zich bekend te maken met het landvolk, deszelfs karakter, gewoonten en zeden, en niet naar de beperkte gezelschappen van *Madrid*, *Barcelona* of *Cadix* alleen te oordeelen. Indien men van dit beginsel uitging, ware men welligt in staat vele van de schijnbare tegenstrijdigheden in de nieuwere geschiedenis van dat volk op te lossen.

Het getal der landeigenaars en der pachters over het geheele rijk bedraagt omstreeks één millioen, dat der landbouwers (daglooners) en herders is even groot. Deze met hunne huisgezinnen vormen de groote massa der bevolking, terwijl de winkeliers, kooplieden, handwerkers en fabrikanten, allen te zamen, geen half millioen bedragen en in de verschillende gedeelten des lands verspreid zijn.

De Spaansche landlieden zijn, als een geheel beschouwd, mischien de schoonsten, maar zeker de hoogmoedigsten in *Europa*. Zij zijn gewoonlijk welgemaakt en sterk, zeer matig en geduldig bij alle ontberingen, van aard deftig en niet mededeelzaam, hooghartig en braaf. Eene uitsluitende liefde tot hun vaderland en eene verachting der vreemdelingen zijn bij hen karaktertrekken, welke, sedert hunne oorlogen met de Mooren, met hunne godsdienst in verband staan. Ook hebben zij een zoo onvolledig begrip van de zamenstelling van het maatschappelijke en staatkundige gebouw, dat zij zelfs in de laatste tijden met de beteekenis van het woord *natie* onbekend waren en door hun *nacion* ook vreemdelingen bedoelden. Zij hadden nimmer van de Spaansche natie hooren spreken tot dat de Constitutie van 1810 dezen naam bezigde: maar zij verstonden de beteekenis van *Spanje* en Spanjaarden, en nog beter van Castilianen, Andalusiërs, Navarrez, enz. naar hunne verschillende provinciën. Hunne goede eigenschappen worden verduisterd door vooroordeelen; hun ernst ontardt veeltijds in wreedheid, zoo als hunne vroomheid in het groffste bijgeloof.

Omtrent den staat van het onderwijs in *Spanje*, ten welken opzichte bij ons zoo veel duisternis heerscht, vinden wij de volgende berigten in de *Reis door Nederland en België, met toepassing op het lager onderwijs, de instelling en van liefdadigheid en de gevangenissen in de beide landen*, door RAMON DE LA SAGRA, *Afgevaardigde bij de Cortez van Spanje*, (uit het Fransch) 1ste deel, Groningen 1839, bladz. 341 — 44:

„*Europa* heeft zoo weinig berigten van dit land, of liever is daarvan zoo ten eenenmale verstoken, dat men, ter loops van deszelfs lager onderwijs en inrigtingen tot algemeen welzijn gewagende, hetzelfde gewoonlijk op den laagsten trap der Europeesche beschaving stelt. Een algemeen overzicht van den staat van het lager onderwijs in *Europa* gevende, zegt de heer DUCPETIAUX (1), ik weet niet op welk gezag, dat *Spanje* na *Rusland* het land is, waar hetzelfde het

verst

(1) *De l'état de l'instruction primaire et populaire en Belgique*. Brussel 1838. Twee deelen in 8vo.

verst ten achteren bleef, vermits eene vergelijking van het getal der schoolgangers met de bevolking slechts 1 scholier op 346 oplevert. Alhoewel het aan naauwkeurige opgaven betrekkelijk de scholen van mijn vaderland ontbreekt, zijn er toch verschillende bewijsstukken voorhanden, die ons tot eene vrij juiste beoordeeling van den graad van ontwikkeling der Spaansche natie in staat stellen. Tijdens mijn verblijf te *Madrid*, in den aanvang van dit jaar, (1838) had ik gelegenheid, de werkzaamheden der algemeene directie van onderwijs na te gaan, die niettegenstaande de door den burgeroorlog te weeg gebragte verwarring, met den meesten ijver worden voortgezet. De navolgende uitkomsten strekken zich wel niet tot het gansche Schiereiland, maar toch tot een zoo aanmerkelijk gedeelte van dat land uit, dat zij bij wijze van toenadering, tot maatstaf voor het geheel kunnen dienen. De provincien, welke men in mijn uittreksel misfen zal, behooren tot de meest verlichte van *Spanje*, zoodat hare afwezigheid de voordeelige evenredigheden eer verkleinen dan vergrooten moet.

In 29 provincien van het rijk, die eene bevolking van 7,579,342 inwoners bevatten, had men 960,229 mannen en 309,764 vrouwen, die lezen, en 761,096 mannen en 165,155 vrouwen, die lezen en schrijven konden. Het totaal dier beide klasfen, of 2,196,244, staat als 1 tot 34 inwoners, dat wil zeggen, dat nagenoeg een derde der Spaansche natie schoolonderwijs heeft ontvangen.

In dezelfde provincien telde men 5,852 openbare en 1,921 bijzondere scholen voor kinderen en 1,128 openbare en 1,408 bijzondere huizen tot het onderrigt van kleine meisjes, hetgeen een geheel bedrag van 10,309 scholen, door een gelijk getal meesters en meesteressen, van welke 3,132 geëxamineerd zijn, bestuurd, oplevert.

De gezegde scholen worden door 205,964 kleine jongens en 88,595 meisjes van den leeftijd van 3 tot 10 jaren, en door 93,246 knapen en 41,820 meisjes boven de 10 jaren bezocht, te zamen uitmakende een geheel van 429,625, dat, met de bevolking vergeleken, 1 schoolganger op 17,6 inwoners geeft.

Van de deelen dezer vergelijking is dat der bevolking naauwkeurig; want in de laatste jaren heeft het bestuur honderde gelegenheden gehad, om dezelve te leeren kennen. Niet hetzelfde is van de scholen en van de scholieren te zeggen: derzelver aantal kan slechts ten naasten bij worden berekend; hier wordt het als minimum der waarheid opgegeven. Intusschen blijkt hieruit genoegzaam, dat de staat van het lager onderwijs in *Spanje* dat land veeleer aan de zijde van vele beschaafde volkeren van *Europa*, dan aan die van *Rusland* stelt; tegenover *België* gesteld, is dezelve niet ver van dien der provincie *Luik* verwijderd. Om aan deze vlugtige opgave betrekkelijk de schoolopvoeding in *Spanje* een weinig meer volledigheid te geven, wil ik hier bijvoegen, dat het middelbaar en hooger onderwijs op een aantal, deels door den staat, deels uit bijzondere middelen, onderhoudene kollegiën en op de hoogeschoolen gegeven wordt. De beroemdste kol-

legiën zijn die van *Madrid, Valencia, Vergara, Cordova, Sevilla, Manresa, Mallorca*, enz. waar men de voorbereidende opvoeding voltooit en de rhetorica, de oude letterkunde, de wijsbegeerte, de wis- en natuurkundige wetenschappen, en op sommige de reekenkunst en de natuurlijke historie beoefent. Voor de medische en chirurgische wetenschappen zijn vier opzettelijke kollegiën, te *Madrid, Barcelona, Santiago* en *Cadix*; voor de pharmaceutische drie, te *Madrid, Barcelona* en *Sevilla*. De hoogescholen zijn ten getale van 14; te *Valladolid* met 1,175, te *Valencia* met 2,603, te *Salamanca* met 795, te *Saragossa* met 1,008, te *Huesca* met 362, te *Toledo* met 310, te *Santiago* met 600, te *Oviedo* met 418, te *Barcelona* met 625, te *Vittoria* met 42, te *Grenada* met 1,042, te *Sevilla* met 1,299, en op de *Kanarische eilanden* met een mij onbekend aantal kweekelingen. — De opgegevene getallen geven een totaal van 11,550 stude- renden, op de navolgende wijze in hunne onderscheidene vakken verdeeld, te weten: in de wijsbegeerte en letteren 4,043; in het burgerlijk en kanoniek regt 5,002; in de godgeleerdheid 2,019; in de geneeskunde 986. Tot het onderwijzen der kerkelijke wetenschappen bestaan daarenboven verschillende seminariën, waarvan sommige onafhankelijk van en andere met de hoogescholen verbonden zijn."

De geheime genootschappen hebben op de gebeurtenissen in *Spanje*, sedert de omwenteling van 1820, eenen invloed uitgeoefend, welks uitgebreidheid en gevolgen nog niet naar waarde geschat zijn. Niet alleen hebben zij met der daad eene onmetelijke, en, op eene ontzagverwekkende zamenstelling steunende magt gehad; maar, hetgeen veel noodlottiger zijn moest, zij hebben naar buiten staatsbewinden, wetlige magten, eene volksvertegenwoordiging zelfs, en eene hebbelijkheid en behoefte aan niet verantwoordelijk en in het verborgen handelen voortgebracht, die de wet van al hare kracht beroofd, de openbare magt uit haar verband gerukt, en hare werktuigen verlamd hebben. Het zijn de geheime genootschappen, die, eenmaal meesters van het slagveld, even als de gebeurtenissen van den 7 van Hooimaand 1822, aan de regering eener groote natie het boosaardig karakter van eene zegevierende partij, die van hare zegepraal misbruik maakt, gegeven hebben. Het zijn de geheime genootschappen die, voor het oog van de partij der *absolutisten*, van de knipserij, van het hof, en van de dreigende houding des vreemdelings, de krachten van het liberalismus gedurende het eerste constitutionele tijdperk verdeeld hebben. De geheime genootschappen hebben eindelijk in het bestuur der Cortes dat beginsel van ontbinding, zwakheid, en onbestendigheid gezaaid, hetwelk vroegtijdig veler gemoederen van hetzelfde afkeerig gemaakt heeft, en hetzelfde tot eene geweldige minderheid, het gedwee gewrocht en werktuig der op- roeringen, verlaagd heeft.

In 1820 bestond er in *Spanje* slechts één geheim genootschap, de vrijmetselarij: deze was uit ongelyksoortige bestanddeelen zamenge-
steld.

steld. Onder hare leden waren er vele, die goede bedoelingen, wijze en belangelooze inzigten hadden, en gematigde en verstandige staatkundige gevoelens koesterden; anderen hadden in den boezem der vereeniging hevige hartstogten, eene behoefte om alles te vernielen. heerschzuchtige bedoelingen en leerstellingen, die met geene mogelijkheid in praktijk te brengen waren, gestrooid. Het doel der eersten was bereikt, zoodra FERDINAND VII de constitutie bezworen had, en zoodra het stelsel van volksvertegenwoordiging met de vrijheid der drukpers, de vrijheid van het spreekgestoelte, en het openbaar bijwonen der parlementaire beraadslagingen was vastgesteld. Maar dit was niet genoeg voor de heerschzuchtigen en heethoofden: zij wilden voor het oog eener constitutionele regering meester blijven van eene verborgene magt; en ten aanschouwen eener volksvertegenwoordiging zich een spreekgestoelte voorbehouden, aan geene betogeling of toezigt onderworpen, waar persoonlijke haat, aanbren- ging, lastering, en de meest overdrevene democratische leerstellingen zich straffeloos ten toon konden spreiden. Reeds in het eerste jaar na de omwenteling, ontrok zich de gematigde partij, die de meerderheid in de meeste vrijmetfelaars-loges uitmaakte, geheel en al aan het genootschap, vermeenende alzoo door haren aftogt, eenen doodelijken slag aan de vrijmetfelarij te zullen toebrengen, en eene, voortaan nuttelooze en gevaarlijke instelling geheel te zullen uitroeijen. Doch zij bedroog zich; het was het slagveld vrijgelaten aan hare vijanden, die er gebruik van wisten te maken, hunne inrigting versterkten, zich in alle plaatsen van eenig belang uitbreidden, eenen hardnekkigen strijd tegen al de ministeriën begonnen te voeren, alle toegangen tot de openbare magt bezetteden, en eindigden met zich van het staatsbestuur meester te maken.

Eene scheuring, die omstreeks het jaar 1821 onder de vrijmetfelaars plaats vond, bragt de *Comuneros* voort, die nog heethooftiger gezind waren dan de Vrijmetfelaars zelve, en dadelijk tegen deze eenen verwoeden strijd begonnen te voeren. Daar zij evenwel het tweede en derde constitutionele ministerie eenen gelijken haat toedroegen, bragt deze haat eene toenadering te weeg, en gaf aan hunne pogingen ééne en dezelfde rigting. De vrijmetfelaars, die listiger, staatkundiger, en aan eene meer verstandige tucht onderworpen waren, plukten er voor zich alleen de vruchten van, en bragten na den 7 van Hooimaand 1822 het ministerie SAN-MIGUEL tot stand. Hunne bondgenooten-scheidden zich onmiddellijk van hetzelfde af, en de krijg, die op nieuw tusschen hen uitbarstte, duurde voort tot dat de constitutie, binnen de muren van *Cadix*, hare laatste levenszucht geslaakt had.

Men zoude in veel meer uitweidingen moeten treden om de juiste maat van het kwaad op te geven, dat die beide genootschappen, sedert 1820 tot 1823 aan *Spanje* toegebracht hebben. Men zoude de geschiedenis van ieder gewest, van iedere stad, en van iedere inrigting op zich zelve moeten behandelen, de gebeurtenissen en menschen een

voor een moeten beschouwen, om den invloed der heerschapptj van deze beide genootschappen in ieder derzelve aantoonen; en om te doen zien, hoe zij, te midden der vreesachtige onverschilligheid, waarachter zich de bevolking verschulde, eene valsche publieke meening en eene gehuichelde geestdrift, welker misleiding zich eerst tijdens den intogt der Franschen in *Spanje* geopenbaard heeft, te weeg hebben gebracht. Doch dit is onze bedoeling niet, en wij hebben alleen het vorenstaande herinnerd, om, als 't ware te dienen tot inleiding van de narigten, welke wij zullen geven nopens de thans bestaande geheime genootschappen. Deze zijn ten getale van vier: *de Isabelinos, het jeugdige Spanje, de Zonen der Zon en de verhevene Tempeliers*; deze zijn de voornaamste genootschappen. Doch er zijn nog overblijfselen aanwezig van de oude vereenigingen, van de Vrijmetselarij, van de Communeros, van de Carbonari en van de zoogenaamde Houthakkers. Zij hebben echter geene genoegzame zelfstandigheid meer, om, door zich zelve, iets belangrijks te kunnen verrigten, en dienen veeleer tot werktuigen voor de nieuwe genootschappen, die veel talrijker zijn. Men hield zich voor weinige jaren te *Madrid* zeer bezig met het Carbonarismus weder op te rigten, doch vermoedelijk in eenen wereldburgerlijken vorm, en met het doel om de *Propaganda* te begunstigen; want het denkbeeld daarvan ging uit van eenige Italianen, die zich gewoonlijk in een zeker koffijhuis van de hoofdstad vereenigden.

Toen de dood van FERDINAND VII den bannelingen den toegang tot *Spanje* wederom geopend had, oordeelden zij zeer verstandig, dat, bijaldien zij het strijdperk wederom konden binnentreden, onder begunstiging van eenen twist, betrekkelijk de troonsopvolging, zij langs dien weg konden voorkomen van een aanzienlijk gedeelte der natie, dat nog sterk tegen hen vooringenomen was, te verontrusten, en besloten zij diensvolgens om in het openbaar niet anders te handelen dan in naam der regten van ISABELLA II. Het eerste denkbeeld dat natuurlijkerwijze in deze omstandigheden bij sommige Spanjaarden, die nog vervuld waren met de gedachte aan de vrijmetselarij en de Communeros, voor den geest kwam, was, hunne toevlugt te nemen tot de geheime genootschappen. Doch de oude genootschappen waren in minachting geraakt, al derzelfer leden waren bekend en hunne wetten en verordeningen waren voor het publiek geen geheim meer. Men besloot dus een nieuw genootschap op te rigten, hetwelk meer overeenkomstig de behoefte des tijds ingerigt was, en in zeker opzigt de wezenlijke bedoelingen van de bezadigde meerderheid des Spaanschen volks getrouwer voorstelde. De vereeniging der Communeros had tot leus aangenomen: het bevorderen der vrijheid van het menschedom. Dit was te onbepaald. Men nam thans tot openlijk doel aan: de verdediging en handhaving van den troon van ISABELLA II, en tot geheim doel: de herstelling der Constitutie van 1812; en het nieuwe genootschap werd opgerigt onder de benaming van de *Isabellinos* of *bewakers der onschuld*. De

De acte van verblindenis der *Isabellino's*, opgesteld door eene bijzondere commissie, is, op den 1. van Lentem. 1834, door de permanente nationale commissie des genootschaps te *Madrid* geteekend, vijf maanden na den dood van FERDINAND VII, eenige dagen vóór de uitvaardiging van het koninklijk statuut.

Behalve het reeds vermelde algemeene doel, de verdediging van de nationale vrijheid, en des troons van ISABELLA II, stelt het Reglement van het genootschap verscheidene middelen voor, als geschikt om dat doel te bereiken, bij voorbeeld:

Het bewerken van de vereeniging der nationale Cortes;

Het zich verzetten tegen iedere willekeurige handeling der regering;

Het begunstigen en ontwikkelen der zamenstelling van de burgerwacht en het trachten te bewerken, dat alleen de ware vrienden der algemeene vrijheid, tot opperhoofden derzelve benoemd worden;

Het doen erkennen van Donna MARIA;

Het doen erkennen van de afhankelijkheid van *Amerika* op den voet van een voor den Spaanschen handel voordeelig verdrag;

Het bij de grondwet doen bepalen dat de koningin ISABELLA met geen vreemd vorst zal mogen huwen. —

De leest, waarop de inrigting van het genootschap der *Isabellino's* geschoeid is, verwerpt de geheime en vreeselijke beproevingen, waarmede zich dat der *Communero's* omgeven had. De geest der stichters van hetzelfde heeft iets stilligers; het doel is beter bepaald, de inrigting in hare middelen eenvoudiger, en in hare handelingen minder belemmerd.

Ingevolge het Reglement van den 1. van Lentemaand 1834 zijn al de bondgenooten verdeeld in *decurien*, ieder van tien manschappen; tien decurien maken eene *centurie*, en honderd een *legioen* uit, waarvan het hoofd *Pretor* genoemd wordt. Ieder legioen bestaat dus uit duizend manschappen. Deze hoofdinrigting is dezelfde voor de provincien en voor het leger; doch de burgerlegioenen worden niet met de krijgslegioenen onder een gemengd; voor ieder leger, even als voor iedere provincie, worden eene of meerdere legioenen opgericht.

In iedere provincie is een gewestelijk bestuur gevestigd, zamengesteld uit drie of vijf Pretors en zelfs meer; bij ieder leger bevindt zich insgelijks een krijgsbestuur. Het krijgsbestuur moet in overeenstemming handelen met het burgerlijk bestuur, in welks arrondissement het zich bevindt.

Twee *gemagtigden-generaal* zijn in de hoofdstad gevestigd; de burgerlijke gemagtigde om met de provincien te onderhandelen, de krijgs-gemagtigde om met de legers te onderhandelen.

Eindelijk staat boven die beide gemagtigden het bewind des genootschaps, het *hoofdbestuur* zamengesteld uit drie personen. Het hoofdbestuur maakt de opperste magt uit, en is het punt van vereeniging van de beide groote afdeelingen der *Isabellino's*, de provincie en het leger.

De bijzondere onderscheiding aan de krijgslieden bewezen en het daarstellen van eene afzonderlijke iuriging en van speciale overheden, voor het leger zijn opmerkingswaardige daadzaken. Algemeen brengt men met dezelve in verband de gebeurtenissen van *la Granja*, het gedrag der weinige troepen, te *Cadix*, *Carthagena* en *Malaga* gelaten, die allen, op het oogenblik der crisis, zich vóór de omwenteling verklaard hebben; voorts den geest die de onderofficieren bezielde, vooral in het leger van het Centrum en het afdanken der officieren van verscheidene legerafdeelingen. De invloed der geheime genootschappen op het leger wordt krachtadig ondersteund door de nieuwsbladen van *Madrid* en *Barcelona*, die er onophoudelijk aan herinneren, dat de uitstekendste veldheeren van de Fransche republiek uit den rang van onderofficieren zijn te voorschijn gekomen, en die bij iederen regel herhalen dat de Spaansche krijgsbenden veel grooter en spoediger overwinningen zouden behalen, zoo zij niet onder de bevelen stonden van onbekwame officieren, waarvan sommigen, in de krijgsdienst verletene grijsaards zijn, en anderen jongelieden zonder de minste ondervinding, gunstelingen van het hof, of die aan de genegenheid hunner opperhoofden, hunne bevordering te danken hebben.

Bij eene vereeniging, bestemd om vooral op den geest der mindere volksklassen, der soldaten en der onderofficieren te werken, moesten de voorwaarden, om als medelid te kunnen worden aangenomen, zeer gemakkelijk te vervullen zijn; ook verwerpen de *Isabellino's* de onderzoekingsformaliteiten en andere proefnemingen der *Comuneros*. De eenige nadrukkelijke voorwaarde bestaat daarin, dat men den ouderdom van achttien jaren moet bereikt hebben; de aankleving aan een ander geheim genootschap is geene reden van uitsluiting, de daglooners, die zelve geene werkbazen zijn, worden ontheven van de betaling van eenige toelage, en men geeft hun zelfs te verstaan, dat een gedeelte der bewaard wordende gelden bestemd is om hen te ondersteunen.

Het gemeenschappelijk fonds des genootschaps wordt bijeengebragt en in stand gehouden, door den inleg van 10 realen (f1,25) welke ieder lid bij zijne inlijving in de kas van het genootschap moet storten, en door de opbrengst van 4 realen (50 cents) welke men zich te gelijker tijd verbindt om iedere maand te betalen.

Dit fonds wordt in drie deelen gesplitst.

Een derde gedeelte wordt geïnd en bewaard door den penningmeester van iedere decurie, en door dezen voor de behoeften dier decurie gebruikt.

En ander derde gedeelte wordt aan het gewestelijk bestuur gezonden om deszelfs uitgaven te bestrijden, of om door hetzelfde als toevoegsel aan die decuriën, welke daaraan behoefte mogten hebben, gegeven te worden.

Het laatste derde gedeelte wordt eindelijk aan het hoofdbestuur gezonden voor de algemeene uitgaven des genootschaps. Het gebruik

bruik dier gelden geschiedt onder toezigt van eenen algemeenen penningmeester, die bij wijze van verkiezing benoemd wordt. Voor het overige is de wezenlijke en tegenwoordige inrigting der *Isabellinos* niet meer zoodanig als tijdens derzelver oprigting, en men heeft nagenoeg het grootste gedeelte der leden van deze vereeniging zien versmelten in een ander genootschap: dat van het *Jeugdige Spanje*.

Daar de instellingen der *Isabellinos* toelaten, dat iemand te gelijker tijd medelid mag zijn van verschillende geheime genootschappen, heeft deze verwisfeling zonder moeite kunnen plaats hebben. Er is echter een zeker aantal bondgenooten overig gebleven, die zich zelve uitsluitend blijven beschouwen als de ware *Isabellinos*, en als meer bijzonder gehecht aan de Spaansche denkwijze en aan de constitutie van 1812. Onder deze heeft de gematigde partij van het tegenwoordige ministerie eenige steunpilaren gevonden. OLAVERRIA, een man van groote bekwaamheid, die verscheidene keeren, met last om zekere geheimen uit te vorschen naar *Bayonne* is gezonden, en de generaal PALAFOX, een man van weinig beteekenis, behooren onder dit getal. De stichter zelfs van het genootschap, EUGENIO AVIRANETO, schijnt gevoelens omhelsd te hebben, die hem eerder onder het *jeugdige Spanje*, waarvan hij medelid is geworden, rangschikken.

Het *Jeugdige Spanje* is te *Barcelona* opgericht. Hetzelve is ijveriger en meer werkdadig omwentelingsgezind dan de *Isabellino's*, en het heeft dit te danken aan een zeker inmengsel van Fransche gemoedsgesteldheid, die aan hetzelve deze geaardheid geschonken heeft.

Deszelfs opperhoofden staan in persoonlijke betrekking met mannen, die gedurende de twee of drie eerste jaren na de omwenteling van Hooim. eene zekere rol in *Frankrijk* gespeeld hebben, en die ten gevolge van verschillende gebeurtenissen den invloed verloren hebben, die zij als raddraaiers van de gemeenebestgezinde partij uitoefenden.

Met en benevens het *jeugdige Spanje* en de *Isabellino's* bestaat het genootschap van *De Zonen der Zon*, (*los hyos del Sol*), eene vereeniging welke bijna uitsluitend uit krijgslieden is zamengesteld. Zij is in 1826 opgericht geworden onder de krijgslieden, die met RODIL uit *Amerika* zijn terug gekeerd. Hare aanwezigheid is te *Madrid* weinig bekend. Zij tracht zich meester te maken van de gemoederen der soldaten en de eerste rangen in het leger te bezitten. De generaals RODIL, CUMBA, ESPARTERO, DON GERONIMO VALDES, LAHIRA en BADOIJA zijn de meest bekende harer opperhoofden.

ISTURITZ wordt beschouwd als het opperhoofd der *Verhevene Tempeliers* (*Los sublimes templarios*) een genootschap, hetwelk eene eenigzins vollediger inrigting tot stand gebragt had dan de overigen, en hetwelk met den val van dien minister nagenoeg geheel is te niet gegaan. Het was zamengesteld uit eene afdeeling der oude vrijmetselaars, die zelve verdeeld waren in Schotten, Spanjaarden en blaauwen of Franschen. Het zijn voornamelijk de mannen welke tot deze laatste afdeeling behoorden, die het genootschap der *tempeliers* opgericht hebben.

ben. Dit genootschap heeft een groot aandeel genomen in den opstand der *Juntas* tegen den Heer DE TORENO in 1835.

De Carlisten hebben mede te *Madrid* hunne geheime genootschappen, waaronder men telt *de Ster* en *de Engel der verdelging*, waarvan sommige leden zelfs bij de vrijzinnige genootschappen ingelijfd zijn, met oogmerk om deze te verraden of ze tot buitensporigheden aan te zetten.

Overigens zoude men zich een onjuist denkbeeld van de thans bestaande geheime genootschappen in *Spanje* vormen, zoo men zich dezelve voorstelde, als hebbende ieder een vast en bepaald doel, zich binnen de palen eener vastgestelde inrigting houdende, en zich op ge-regelde tijdstippen vereenigende. Er bestaat dezelfde verwarring in de handelingen van deze verborgene magt, als in het algemeen staatsbestuur van *Spanje*. Geen genootschap houdt zijne vergaderingen op gezette tijden. De leden van ieder derzelve zien elkander en komen onderling over een, nu in het ééne, dan in het andere huis, in grooter of kleiner getal, naar gelang der omstandigheden. Zij kennen over het algemeen veel magt toe aan de overwigtige mannen hunner partij, die zich aan hun hoofd stellen en stoutmoedig de bestiering der gemeenschappeljke pogingen op zich nemen. *Spanje* zelfs levert in dit opzigt nagenoeg een soortgelijk verschijnsel op. In weerwjl der kluisters, waarin het de Constitutie houdt, veroorlooft zich het ministerie des te willekeuriger handelwijze, naarmate het vrijzinniger gestemd is, en veiliger op de gunst zijner aanhangelingen kan rekenen, om zich boven de wetten te stellen.

Het algemeen heerschend gevoelen schrijft aan de geheime genootschappen een groot aandeel toe in de gebeurtenissen die *Spanje* gedurende de laatste jaren beroerd hebben, en in de ongeregeldeheden, die herhaaldelijk in *Madrid*, *Barcelona*, *Saragossa* en *Malaga* het bloed hebben doen stroomen. Misschien dwaalt men hier door te vergooten; doch zoo veel is zeker, dat die invloed, het zij dan meer of minder uitgebreid, ongelukkig maar al te wezenlijk bestaat; en zoolang deze zal bestaan, kan er in *Spanje* geene bestendigheid zijn, voor menschen, noch voor zaken, voor wettelijke verordeningen, noch voor ministeriën, geroepen om dezelve in werking te brengen en langs dien weg de openbare orde, de persoonlijke vrijheid en den algemeenen voorspoed te herstellen.

SPATZIER. (...) Was reeds lang aan den Amsterdamschen schouwburg verbonden, voor dezelve door den bekenden brand van 1774 vernietigd werd, en een kunstgenoot van PUNT en DUIM, die echter de een als kastelein, en de ander als boekverkooper van den schouwburg, aan dezelve een ruimer bestaan, dan onze SPATZIER, genoten. Uit den burgerstand te *Amsterdam* geboren, en een vlijtig ambachtsman (schoenmaker) zijnde, paarde hij de beminnelijkste burgerdeugden aan de zeldzaamste begaafdheden, welke hem niet alleen den weg tot Amstels hoofdtooneel openden, maar spoedig op het-

hetzelve deden onderscheiden, en hem, waar hij zich verder vertoonde, eenen algemeenen roem verwierven. Het blijspel te beoefenen, en op de keurigste wijze uit te voeren, was zijne hoofdstudie, zoo dat zijne tijdgenooten verzekeren, dat hij met het volste regt bij hen onder den naam van *Kamerling van Thalia* bekend was. Noch 's mans braafheid, noch zijne kunstbekwaamheden, konden hem van de nukkens der fortuin verschoonen. Toen de oude schouwburg in den jare 1747 en 1748 gesloten werd, was de werkzame huisvader (wilde hij zijn gezin voor gebrek bewaren) verplicht zich weder aan zijn ambacht te begeven. En toen hij door den brand des schouwburgs ten tweedenmale zijn bestaan verloor, begaf hij zich naar *Rotterdam*, onder directie van den grooten CORVER, en het was aldaar, dat hij overleed den 9. van Herfstm. 1777 in het 56ste jaar zijns ouderdoms; nalatende geen vermogen, vele vrienden, en eenen onbevleeten naam, die hem zelfs destijds de genegenheid van eenige predikanten verwierf, en bijna (na den brand des schouwburgs), op aandrang van een der commissarissen, het zonderling verschijnsel had te weeg gebracht, van dezen *Kamerling van Thalia* in eenen *koster* eener Noordhollandsche kerk veranderd te zien.

SPECKS. (JACOBUS) Zevende Gouverneur Generaal van *Nederlandsch Indië* van 1629 — 1632, opvolger VAN KOEN; was een Dordrechtenaar van geboorte, en ging in 1609 als onder-koopman naar *Indië*; hij werd nog in dat zelfde jaar opper-koopman op *Japan*, van welken handel hij de eigenlijke oprigter was; in 1621 vertrok hij van daar naar *Batavia*, zijnde aldaar in 1622 tot voorzitter der schepenen, en vervolgens tot extra-ordinair raad van *Indië* benoemd.

In 1627 vertrok hij naar het vaderland, en zeilde den 25. van Louwmaand 1629 op nieuw uit *Texel* naar *Batavia*, alwaar hij in Herfstm., twee dagen na het overlijden van KOEN, ten anker kwam, zoo dat hij nog den 25. dier maand tot Gouverneur Generaal aangesteld werd, op welk tijdstip *Batavia* nog door 120,000 Javanen zeer naauw belegerd was; echter verdedigden de onzen zich dapper, en konden veelvuldige aanvallen door, onder welke zij zich zelfs met het werpen van steenen, drek, enz. verdedigden, zoo dat de vijand door hongersnood en gebrek genoodzaakt werd het beleg den 1. van Slagtemaand van dat jaar op te geven.

In 1630 maakte SPECKS met den koning van *Ternate* onderscheidene handels-verbindtenissen. — Na eene bijna 3jarige regering gaf hij het bewind in Herfstm. 1632 aan zekeren BROUWER over, waarna hij den 4. van Wintermaand van dat zelfde jaar, met de zijnen naar *Nederland* terugkeerde.

SPEELHUIZEN (Openbare) te *Parijs*. Deze zijn op last der Regering den 31. van Winterm. 1837 des nachts ten 12 ure allen op twee gesloten geworden; de toevloed tot dezelve was in de laatste 14 dagen van haar bestaan zoo groot, dat de regering in dien tijd meer van dezelve heeft getrokken, dan anders in 6 maanden. Een aantal vreemde-
lin-

lingen waren uit onderscheidene oorden toegevloed, om zich nog eens regt aldaar aan het spel over te geven; een van dezelve verloor in eenen nacht 200,000 fr. Er waren buitengewone maatregelen van Politie noodig, en eenige zelfmoorden waren de gevolgen der geledene verliezen. Zie hier, hoe een ooggetuige de vroegere gesteldheid van deze helen voor menschelijk verderf beschrijft:

Wanneer men de eerste kamer van een Parijsch speelbankhuis binnentreedt, treft men er een slag van lieden aan, die bulhonden, (*boul-dogues*) worden genoemd. Deze portiers hebben niets anders te doen, dan aan de zoodanige personen, als welke men hun nader heeft aangewezen, de intrede te weigeren. — Ter zijde staan kerels, aan wie men hoed, rotting of paraplu te bewaren geeft, voor welke men van hen een nummerkaartje ontvangt.

Daarop komt men dan in de eigenlijke speelkamer (*pièce de Jeu*), waar eene groote eironde tafel staat, rondom welke de rijen van spelende personen zitten, die in de spelerstaal *Pontes* worden genoemd. Ieder hunner heeft eene kaart en eene naald voor zich liggen, waarmee hij aanteekent hoe dikwerf hij rood en hoe dikwerf zwart gewonnen heeft, om daarnaar zijn spel in te rigten.

Aan ieder eind der tafel zit een man, *Bout de table* genoemd, wiens bestemming is onafgebroken den mond dicht te houden, en met eenen langen stok met een schopje het geld in de bank te stoten. Deze knapen zetten eene ironie, alsof zij expresidenten van een Geregts-hof waren.

In het midden der tafel zit de man, die de kaarten trekt. Onder de regering van Lodewijk XIV noemde men deze personaadje *coupeur de bourse* (Beurzenfnijder), doch daarna is die naam vershind, en worden zij *Tailleurs* geheeten. Deze *Tailleurs*, na hun *faites votre jeu, rien ne va plus*, uitgeroepen te hebben, kondigen aan welke kaart gewonnen en welke verloren heeft.

Bij het *à la roulette* spel heeten diegene *Tailleurs*, die met deftig geheimzinnig gelaat, den noodlottigen kogel in beweging brengen. *Rouge, impair et manque*, — *Noir, impair et parre*, is alles wat men uit hunnen mond verneemt.

Regts en links van de *Tailleurs* zitten de *Croupiers*, die het geld uitbetalen of inpalmen.

Achter de *Croupiers* en *Tailleurs* staan de *Inspecteurs de Jeu*, die oppassen dat de Bank, om zoo te spreken, niet beet genomen wordt.

Buitendien ziet men nog *Mesieurs de la chambre*, wier ambt daarin bestaat, dat zij de kaarten aan de *Pontes* uitdeelen, en den spelers, wanneer deze zulks verlangen, ververschingen toereiken. Dan komen de *Maitres de la maison*, die de verschillen berekenen en eindelijk de *Grand maitre*, aan wien het Lokaal behoort, die licht, vuur, ververschingen, enz. bezorgt.

Het overige gedeelte der hier verzamelde lieden bestaat uit spelers, welke men kan verdeelen in *Jean qui rit* en *Jean qui pleurt*.

Men

Men treft hier mannelijke en vrouwelijke personaadjen uit iederen leeftijd aan.

Ter zijde der nieuwelingen plaatsen zich lieden, die de hounding aannemen, deze onkundigen te willen onderrigten en beschermen. Ik zoude Rood — ik zoude Zwart spelen, zeggen zij. De nieuwelingen volgen hunnen raad; verliezen zij, zoo pakt de raadgever zijne biezen; winnen zij, dan nadert hen de raadgever, legt zijn felicitering-compliment bij hen af, geeft hun te verstaan dat zij hunne winst aan zijnen goeden raad te danken hebben, en eindigt met hen 12 francs af te vorderen.

De *Tailleurs* en al de *Employés* hebben eenen zeer fijnen en juist takt om te raden, hoeveel geld iemand bij zich heeft. Is zijne beurs zoodanig voorzien, dat zij hunne bijzondere opmerkzaamheid verdient, zoo bewijzen zij hem groote beleefdheden, men biedt hem eenen stoel aan, plaatst hem op de gemakkelijkste zitplaats en overlaadt hem met andere beleefdheden.

De meisjes van vermaak, die de speelbanken bezoeken, verlangen 3 of 6 francs om mede te spelen. De bankiers behandelen haar even kiesch en wellevend als de fatsoenlijkste vrouwen.

Heeft een speler ettelijke Louis-d'Or gewonnen, dan vindt hij onder aan den trap zes of acht nimsen, die hem omstuwen en met liefkozingsen overstelpen. De onbeschaamdste zegt hem, dat zij hem kent, dat hij daar en daar woont, en noemt hem zelfs eenige personen met wie hij gemeenzamen omgang heeft. Uit vrees van door haar verraden te worden, valt hij gewillig in hare snik. Nu trekt men hem naar het *Café des Aveugles* henen; daar drinkt men een glas punch, het hoofd wordt verhit, de *Limonadier*, in het geheim der krijgslist ingewijd, zegt tot zijne *Marqueurs*: „schenkt toch in voor madame.” De andere madames komen er op aan, en doen van tijd tot tijd *honneur* aan het punch-glas. Het gestreel en gekweel dezer nymfen verwarren de verbeeldingskracht van den speler; de nymf neemt dit oogenblik waar, om hem voor te liegen, dat zij diep ongelukkig is, op zeer fatsoenlijken voet hare huishouding gevoerd heeft, door bankroeten is verarmd, al hare goederen verpand zijn, en haar niets overblijft, dan zich in het water te werpen. De vreemdeeling, getroffen en ontsteld, geeft haar eenig geld; weet zij echter, dat hij eene zeer groote som heeft gewonnen, zoo noodigt zij hem bij zich te *souperen*, en daar wordt hem de gewonnen buit afgenomen.

In het *Palais Royal* waren vóór 1838 vier door de regering gepriiviligieerde huizen. Maar het voornaamste *Maison de Jeu*, waar Heeren en Dames uit de hoogste standen komen, was bij FRASCATI, aan het einde der *Rue Richelieu*.

SPEELMAN, (CORNELIS JANSEN) 14de Gouverneur Generaal van Nederl. Indië van 1681 tot 1684, werd den 3. van Lentem. 1628 te Rotterdam geboren; — in 1645 kwam hij te Batavia, alwaar hij klerk

klerk werd, in 1648 tweede kommissie, en in 1652 kommissie. — Van 1655 tot 1663 bekleedde hij den post van boekhouder. — In 1665 werd hij landvoogd op *Choromandel*, en wist van 1667 — 1669 de dappere Macassaren te temmen, welke krijgsgoet zeer beroemd is.

Den 23. van Lentemaand 1671 werd SPEELMAN tot ordinaar raad van Indië benoemd, en ageerde in 1672 als zeevoogd tegen de Franschen.

In 1677 knoopte hij nadere onderhandelingen met den keizer van *Java* aan, en werd in 1678 tot directeur generaal benoemd, welke betrekking, als 2de bestuurder van *Java*, hij met roem waargenomen heeft.

Den 25. van Slagtemaand 1681 werd hij tot Gouverneur-Generaal verheven. — In 1682 ontstonden er groote onlusten in het koninkrijk *Bantam*, tusschen den regerenden vorst en deszelfs vader; de vader AGONG had in 1679 de regering aan zijn zoon HADJE overgegeven, en deze de oude hovelingen bedankende, geraakte door hunne opstoking in hevig verschil met den ex-koning, zoo dat SPEELMAN aan HADJE de verzochte hulp verleende, hetwelk de onzen geen gering voordeel aanbragt; ook was het in dit jaar, dat de vorsten van *Cheribon* zich onder de bescherming van de compagnie stelden.

Hij stierf op het kasteel van *Batavia* den 11. van Louwm. 1684, en werd in de Nieuwe Hollandse kerk begraven.

SPEELRUIMTE, is in de waterbouwkunde eene open te latene ledige ruimte, bij voorbeeld, tusschen de harmutzen en de potten waarin de sluisdeuren draaijen.

SPEIJK, (JAN CAREL JOSEPHUS VAN) werd den 31. van Louwm. 1802 te *Amsterdam* geboren. Op zijn 4de jaar verloor hij reeds zijn vader, die een klein koopman was, en zes jaren daarna zijne moeder; hij werd daarom als wees den 5. van Sprokkelm. 1813 in het Burgerweeshuis zijner geboorteplaats opgenomen. Zijne moeder had hem reeds eenig onderwijs laten geven, onder anderen in het weldadig gesticht van den heer Hovy, dat door de ongunstige tijden spoedig daarna te niet is gegaan. In het Weeshuis zette hij het reeds verkregen onderwijs met vlijt voort, en was vooral zeer vlug in het uit het hoofd rekenen, zoo zelfs dat, toen Z. M. de Koning en Prins FREDERIK der *Nederlanden* in 1816 het weeshuis bezochten en bij die gelegenheid eenige proeven door de kweekelingen gegeven werden, aan hem eene rekenkundige vraag gedaan werd, die hij dadelijk voldoende beantwoordde.

De nieuwaarswenschen en aanspraken aan de Regenten werden meestal door VAN SPEIJK opgesteld; twee dankliederen, het eene van Bloemaand 1814 en het andere van Grasmaand 1815, alsmede een nieuwaarswenschen van 1815 aan de H. H. Regenten zijn door hem zelven gemaakt en geschreven.

Daar hij altijd een leerzame en ijverige knaap was, werd hij van allen bemind en verwierf dikwijls de hoogste goedkeuring.

Toen

Teen VAN SPEYK eene keuze moest doen voor een beroep, koos hij het kleedermaken, waarbij hij tot in 1820 bleef; doch hij gevoelde zich niet op zijne plaats, en daar hij zich vroeger door eigene studie eenige kennis in de stuurmanskunst verworven had, later door mondeling onderwijs vermeerderd, verzocht hij aan heeren Regenten verlof om zich in 'slands zeedienst te mogen begeven. Dit verlof verleend zijnde, deed hij aanzoek bij den minister voor de Marine. Dit eerste verzoek werd in 1817 door zijn broeder ingezonden, toenmaals buitengewoon adelborst, doch er was destijds geene gelegenheid om onzen jongen VAN SPEYK te plaatsen, wiens verlangen intusschen aangroeide, zoodat, na nog eene vergeefschte poging, hij in Bloemaand 1819 zelf naar 's Gravenhage ging en den 29 dier maand persoonlijk zijn verzoek aan den minister overhandigde. Eindelijk toch verscheen de lang gewenschte dag, waarop hij zijne aanstelling ontving. Hij werd nu op zijn 18de jaar, den 3. van Sprockelm. 1820 benoemd tot stuurmans leerling op de *Wasfenaar*, voerende 74 stukken, en den 21. van die maand trad hij in werkelijken dienst, na door zijne Regenten op eene zeer goede wijze uitgerust te zijn. Den 13. van Bloeim. daaraanvolgende verlieten zij *Texel*, om in de *Middellandsche zee* te kruisen, onder bevel van den Schout-bij-Nacht Ruysch. Het scheepsleven in de *Middellandsche zee* beviel hem echter minder, daar zijn verlangen zich vooral uitstrekke tot het bezoeken van ver verwijderde landen; de rang van officier zweefde hem tevens gedurig voor den geest. Op den 28. van Hooim. 1821 kwam hij te *Helvoetsluis* weder aan, na op het fregat *de Rhijn* overgeplaatst geworden te zijn. Den 19. van Slagtm. daaraanvolgende ging hij als vierde Stuurman op Z. M. schip *Zeeland*. Hij beijverde zich bij voorduring op de stuurmanskunst, zoodat hij spoedig bekwaam was om een examen als adelborst te kunnen ondergaan, waarop hij een verzoekschrift indiende om dien rang bij de marine te mogen vervullen, en, offchoon boven de jaren, werd hij tot adelborst van de 2de klasse den 1. van Louwm. 1823 aangesteld. Van het schip *Zeeland* werd hij in Bloemaand 1823 overgeplaatst op het fregat *Dageraad*, bestemd naar de *Oost-Indiën*. Voor dat deze reis ondernomen werd, deed de *Dageraad* eenen togt naar *Gibraltar*, ten geleide en bescherming van eenige Nederlandsche koopvaardischepen. Den 1. van Louwm. 1824 werd VAN SPEYK tot adelborst van de 1ste klasse bevorderd en in die zelfde maand ging hij naar de *Oost-Indiën*, waar hij den 27. van Hooim. te *Batavia* aankwam. Na een verblijf van 14 dagen op de reede van die stad, stak hij weder in zee en liep op den 24. van Oogstm. in de haven van *Sourabaija* binnen. Het schip was zoo lek, dat het afgekeurd werd en de manschappen op andere schepen werden overgeplaatst. VAN SPEYK ging met eenige andere officieren aan boord van de brik *Orestes*, onder bevel van den kapitein luitenant C. HEYR, bestemd voor de toen op handen zijnde expeditie naar *Celebes*. Op den 19. van Winterm. werd het krijgstooneel voor VAN SPEYK

SPEYK geopend, en van hem de eerste proef van moed en beleid gevorderd. Tot eenen voorloopigen aanval moest onze held zich met eene barkas met 15 koppen bemand en nog twee sloepen naar de vijandelijke vaartuigen begeven, tegen welke hij zich zeer dapper gedroeg. Na een gedaan examen werd hij den 3. van Louwm. 1825 tot luitenant van de 2de klasse bevorderd. Tot het einde van deze expeditie heeft VAN SPEYK zich altijd roemrijk onderscheiden. Nog voor het einde van het jaar was onze held weder te *Sourabaija*, alwaar hem in het begin van 1826 het bevel over de kanonneerboot no. 16 werd opgedragen, waarmede hij onderscheidene togten deed. Den 28. van Sprockelm. 1827 kwam hij te *Sourabaija* terug, waar zijne kanonneerboot afgedankt werd; VAN SPEYK werd toen op de *Dageraad*, een wachtschip, geplaatst. Lang kon hij het hier niet uithouden en reeds in Oogstm. van dat jaar was hij weder kommandant van de kanonneerboot no. 14, waarmede hij verscheidene expeditiën deed. Op den 26. van Wintermaand 1828 kwam hij van zijnen laatste kruistogt tegen de zee-roovers te *Sourabaija* terug.

Toen, op het einde van het jaar 1828, alle detachementen van de Nederlandsche bij de koloniale marine werden ingetrokken, werd ook VAN SPEYK op den 1. van Louwm. 1829 overgeplaatst op de korvet *Triton*, onder bevel van den kapitein-luitenant ter zee F. C. ZWAANSHALS. De naar huis reize werd op den 2. van Grasm. aangevangen. Na eenen voorspoedigen togt kwam men op den 3. van Oogstm. des zelven jaars ter reede van *Texel* ten anker, en in die zelfde maand werd VAN SPEYK op nonactiviteit gesteld. Doch dit werkeloos leven beviel hem niet, zoo dat hij in Sprockelm. 1830 verzocht om bij de op handen zijnde in dienststelling geplaatst te worden; zulks vergund zijnde, kwam hij op den 1. van Grasm. op het fregat den *Amstel*, dat als wachtschip te *Helvoetsfluis* moest liggen, en kreeg zijne aanstelling tot gewoon luitenant ter Zee der 2de klasse. Met de onlusten in *België* nam VAN SPEYK den 5. van Herfstm. 1830 het bevel over van de kanonneerboot no. 2 en kwam met dezelve den 26. dier maand voor *Antwerpen*; den 1. van Wijnm. moest hij op de *Rupel* bij *Boom* post gaan vatten; den 4. daaraanvolgende begaf hij zich op bekomen last naar den mond van de *Rupel*, om de vaart op de *Schelde* gade te slaan; eenige dagen daarna ging hij boven het kasteel van *Antwerpen* post vatten, en op den 26. van Wijnm. werden drie kanonneerbooten, waaronder die van VAN SPEYK, terug getrokken tot tusschen de Citadel en het Vlaamsche hoofd, met bevel om de rivier schoon te houden.

De stad *Antwerpen*, tot dus verre in toom gehouden, kwam echter in opstand, en werd de Nederlandsche bezetting derzelve verraderlijk op den 26 van Wijnm. aangevallen; er werd echter eene overeenkomst gesloten om tot 4 uren in den middag wapenstilstand te houden, doch te half 2 uren begonnen de muiters weder op de troepen te vuren; het digst onder hun bereik liggende vaartuig was de kanonneerboot no. 2, reeds uren aan het vijandelijk vuur blootgesteld, werd er aan den kom-

bevelhebber van het eskader kennis van gegeven, die bevel gaf, om achter de groote schepen te verhalen en het vuur des vijands met klein geweerte beantwoorden. Aan dit bevel willende voldoen, ligtte VAN SPEYK de ankers en poogde, uit hoofde van den korten afstand, met klein zeil op de aangewezen plaats te komen. Hiermede bezig zijnde zond hem de vijand eene hagelbui van kogels toe uit grof en klein geschut. Ra, gaffel, stag, fok en bezaanmast werden bijna in hetzelfde oogenblik naar beneden geschoten, terwijl de zwaardlooper en een werpanker mede verloren gingen. Van tuig en zeilen beroofd, dreef de boot regt op den Antwerpschen wal aan, en VAN SPEYK zag vier van zijne schepelingen dood voor zijne voeten nederstorten, weinige oogenblikken nog, en het vaartuig met de manschappen waren verloren geweest. Toen knalde van de boot n°. 9 een schot, en te gelijker tijd sprak het donderende: *vuur!* van den stoutmoedigen VAN SPEYK het vonnis uit over de meinedige stad. De kade spoedig alzoo schoon geveegd zijnde, gelukte het den kanonneerbooten, met behulp van sloepen achter de groote schepen te verhalen. Vorstelijke gunstbewijzen vielen den onzen ten deel, en aan VAN SPEYK werd ook mede het ridderkruis vereerd. Uit hoofde van de rusteloze houding der *Belgen*, hielden de groote schepen, alsmede de kanonneerbooten, hunne posten bezet, tot dat de winter het raadzaam maakte eene veilige haven te zoeken, tot op den 5. van Sprokkelm. 1831, wanneer de rivier zonder drijfzand zijnde, de kommandant bevel gaf dat de booten hunne vorige legplaatsen moesten hernemen. Zoo begaf VAN SPEYK zich met zijne boot n°. 2 onder zeil en kwam in goeden staat tot nabij *Austruweel*, doch werd aldaar door eene harde noordwestelijke stormvlaag overvallen, die het vaartuig deed af-drijven en met geweld naar lager wal voortzweepte; alle aangewende middelen waren vruchteloos; niets was in staat de boot te doen wenden. Zij werd eindelijk met geweld, even beneden het dok aan de noordzijde van het fort *St. Laurens*, met den achtersteven tegen den Antwerpschen wal geslagen. Het razend en roofziek gemeen begon nu te verlangen zich van de boot meester te maken; intusschen werd alles nog tot redding beproefd. Naauwelijks was men daarmede begonnen, of een aantal gewapende Belgen sprong op de boot en riep: *strijkt de vlag*; naauwelijks riepen zij dit of sloegen met een de handen aan de vlag. VAN SPEYK poogde, maar kon het niet beletten; de vlag was op het punt van naar beneden te worden gerukt, en men eischte te gelijker tijd de overgave van het volk. Alle hoop op redding voor schip en volk was verloren, de vaderlandsche vlag geschonden en verguisd, de roem der Nederlandsche zeemagt, de eer van *Nederland* was gehoond en vertrappt. Het kruid in brand te steken om alles te redden, was het eenige redmiddel, dat onzen onverschrokken held overbleef. VAN SPEYK zich nu naar de kajuitstrap begeven hebbende, wisselde aldaar eenige woorden met den opgeworpen Belgischen officier, die hem waarschijnlijk zijne papieren afvorderde. VAN SPEYK's antwoord was: „wacht een

ALGEM. AANHANGS. V c.

U

oogen-

oogenblik, dan zal ik mijne papieren gaan halen en ze u laten zien." De scheepsjongen, die toen in de kajuit was, zag hem en scheen op VAN SPEYK's aangezicht te lezen, wat er in diens binnenste omging, want hij vroeg hem terstond: „*Kommandant, gaat gij vuur in 't kruid steken?*” „*Maak dat je weg komt*”, was het kort en veel beteekenend antwoord, waarop de jongen over boord sprong en gered werd, terwijl weinige oogenblikken daarna het groote heldenstuk voltoerd werd, van namelijk het kruid in brand te steken, waarop de boot in de lucht sprong en VAN SPEYK de eer der vlag door de opoffering zijns levens handhaafde.

Reeds als kind genoot VAN SPEYK de liefde van allen, die met hem in betrekking stonden. Door zijne vrolijke gaardheid en gulle dienstvaardigheid bij zijne makkers en weesbroeders bemind, wist hij zich ook, door schranderheid, ijver, oplettenheid en gehoorzaamheid de harten zijner leermeesters te winnen; terwijl zijne ernstige ingetogenheid en bescheidenheid, met strikte eerlijkheid en godsdienstigheid gepaard, hem niet slechts de achting verzekerden van al zijne betrekkingen, maar ook van diegenen, die hem kenden; iets, waarvan hij in latere dagen treffende blijken mogt ontvangen.

In het vervolg van zijn leven, was hij altijd zeer dankbaar voor de liefde zijner weldoeners en voor de opvoeding en het onderwijs in het weeshuis genoten. Wat hij voor zijne ouders geweest zoude zijn, indien zij langer in het leven gespaard waren geweest, toont zijn voorbeeldig gedrag en zijne vurige liefde jegens zijne grootmoeder.

Elke geringe weldaad en vriendschapsbetooning stelde hij op prijs. Mogt hij soms eens ligt geraakt wezen, wanneer men hem zijne verkeerde handelwijze onder het oog bragt, dan bekende hij echter later met edele openhartigheid zijne dwaling.

VAN SPEYK was niet ruim bedeed met geluksgoederen, maar was rijk naar den inwendigen mensch, begaafd zijnde met een goed en gevoelig hart, een helderdenkend verstand, een gezond oordeel en een getukkig geheugen. Met eene bijzondere inspanning legde VAN SPEYK zich reeds in zijne jeugd op de Vaderlandsche geschiedenis toe; daarin vond hij voedsel voor zijnen, naar grootheid dorstenden geest. Zoo ontkiemde bij den jongeling eene vurige en onuitdoofbare zucht naar grootheid en eer.

Onbeschrijfelijk was dus zijne vreugde, toen hem zijne aanstelling tot Adelborst de baan der eere ontfloot. Met een rustig zelfvertrouwen trad hij nu de vrolijk lagchende toekomst tegen. Onvermoeid in de behartiging zijner dienstplichten, trotseerde hij met de grootste koelbloedigheid de dreigendste gevaren en ontwikkelde in de hitte van den strijd eenen vasten, onverwrikbaren moed. Reeds bij de *Celebische* expeditie meende VAN SPEYK tot ridder te zijn voorgedragen, doch hij behoorde toen alleen onder diegenen, van welke de Hooge Regering van *Neerlands-Indië* loffelijke melding maakte. Zijne blijdschap steeg tot eenen hoogen trap, toen hij wegens zijn' voorbeeldi-

gen

gen moed en ongekreukte trouw op den 27. van Wijnm. 1830 het ridderlint ontving.

Opgeroepen tot verdediging van den heiligen geboortegrond, ging hij den verraderlijken vijand onverschrokken te gemoet. Hoogstgevaarlijk was de post, hem en sommigen zijner wapenbroeders toevertrouwd. Met jeugdigen moed wist zich VAN SPEYK op denzelfden te handhaven; terwijl hij, gehoorzaam aan de bekomene bevelen, met mannelijke standvastigheid, de vuigste smaadredenen van den lafhartigen vijand straffeloos moest aanhooren, gloeide zijne ziel van innige verontwaardiging, en zijn oog glinsterde van edelen toorn.

Minzaam, zacht, welwillend en toegevend was hij jegens zijne minderen; hun ten nutte te zijn, was zijne liefekoosde taak; met vaderlijke zorg was hij op hun welzijn bedacht, gretig beloofde hij hunnen moed en nam iedere gelegenheid waar, om in hunnen lof naar waarheid uit te weiden. Met warmte huldigde VAN SPEYK de vaderlandsliefde en heldenmoed zijner krijgsmakkers. Van zich zelven getuigde hij, als een bescheiden Nederlander, met nederigheid, offchoon vervuld met eerezucht en een levendig gevoel van eigenwaarde. Zijn stout bestaan heeft den weg ter overwinning voor Neerlands wapenen in 1831 ontsloten en het Belgisch moordgespuis de zege ontworpen.

Onbeschrijfelijk was de indruk, welke het heldenfeit van den edelen jongeling niet alleen door gansch *Nederland*, maar ook door bijna geheel *Europa* maakte. Men beijverde zich terstond om gelden te verzamelen tot verzorging der nagelatene betrekkingen van hen, die met VAN SPEYK den heldendood gestorven waren. Men begon dadelijk eene algemeene intekening voor het oprigten van een nationaal en van een stedelijk gedenkteeken voor den manmoedigen Luitenant. Inmiddels werd zijn stoffelijk overschot, na eenig dralen, door de Belgen uitgeleverd, met den meesten luister naar *Amsterdam* overgevoerd, en aldaar gebalsemd en door den koning bezigtigd zijnde, op den 4. van Bloeim. 1832, met overgroote plegtigheid in de Nieuwe kerk ter aarde besteld, waarin het fraai stedelijk gedenkteeken voor den jeugdigen held, door de beitel van den bekwamen SIGAULT vervaardigd, was opgerigt (1), gelijk ook een gedenksteen geplaatst werd in het Burgerweeshuis, waarin VAN SPEYK zijne opvoeding ontvingen had.

Onderscheidene schilders vereeuwigden den heldendood door hunne kunstwerken; een dier schilderstukken bevindt zich in 's Konings paleis

(1) Zie het werkje: *VAN SPEYK's dood en nagedachtenis gekuldigd door Neerland's Hoofdstad op den 4. en 5. van Bloeim. 1832. Vervolg en besluit tot J. Konings's leven van J. C. J. VAN SPEYK, door W. J. OLIVIER*. Met eene afbeelding van het Monument. Te *Amsterdam* 1852. Men verzuime ook vooral niet nateslaan het 20 bladrijden druks beslaande stukje, getiteld: *De heldendaad van J. C. J. VAN SPEYK uit den mond der geredde schepelingen, opgeteekend door Mr. F. VAN DE POLL, Mr. S. J. WISSELUIS, A. J. VAN EISENBROEK, Mr. J. J. UITHOFF STRELING, en J. GRIFFIOLK, Amsterdam, 1832.*

leis, een ander in gemeld weeshuis. Op de Tooneelen voerde men roepasfelijkke stukken op. Twee gedenkpenningen, waarvan eene voor 's Rijks rekening, werden te *Utrecht* door den stempelsnijder D. VAN DER KELLE vervaardigd, en zijn nog steeds in zilver en in brons voor f 7,60 en f 2,25 in de Rijks-Depots verkrijgbaar.

Eene korvet van 's Lands zeemagt kreeg den naam VAN SPEYK; dit schip was het eerste, dat op den 5. van Bloeim. 1832 bij de opening der groote sluis van het nieuwe Ooster-dok voor *Amsterdam*, doorgevoerd werd. Steeds moet, volgens een koninklijk besluit, een schip van 's Lands zeemagt den naam van VAN SPEYK dragen.

In dezelfde maand verscheen een *Leven van JAN CAREL JOSEPHUS VAN SPEYK*, door JACOBUS KONING, lid van het koninklijk *Nederlandsch Instituut*. De Rijks-Archivarius DE JONGE, die vroeger zijn plan tot zulk eene levensbeschrijving bekend maakte, had edelmoedig ten behoeve van gemelden heer KONING afstand van zijn regt gedaan. Vóór dit *Leven* ziet men een afbeeldsel van den jeugdigen held, en in hetzelfde een facsimile van zijn schrift.

Bij de Redactie der *Allg. Preuss. Staats-Zeitung* werd aan bijdragen ter oprigting van een gedenkteeken voor VAN SPEYK ontvangen eene waarde van 204 rijksd. 10 sgr., welke in f 486,37 *Nederlandsch courant*, naar *Amsterdam* aan de commissie tot de oprigting van voorz. gedenkstuk is overgemaakt. Onder de bijdragen was een rijksdaalder van een' onbekenden uit *Höxter*, met het volgende kreupele, doch welgemeende versje:

„Jedem Preussen bist du verwant,

Weil du treu deinem König warst, treu dein Vaterland.“

(Gij zijt met elken Pruis verwantschap, dewijl gij uwen koning en uw vaderland getrouw waart.)

De graaf VON FINCKENSTEIN, gouverneur van Z. K. H. den Erf-Groothertog van *Mecklenburg-Strelitz*, te *Neu-Strelitz*, had tot boven genoemde som bijgedragen of althans ingezonden 71 rijksdaalders, met het volgende versje:

Mag der Lügengelst der Zeit

Tausenden den Sinn verwirren,

Dich vermöcht' er nicht zu irren;

Treu der Pflicht und treu dem Eld,

Hast du freudig Blut und Leben

Für Unsterblichkeit gegeben.

Hetwelk in het Nederduitsch nagenoeg dezen zin oplevert:

Wat ook de tijdgeest euvels brouwt,

Die duizenden van 't spoor doet wijken,

U deed hij wanklen noch bezwijken;

Aan krijgsmansplicht en eed getrouw,

Hebt gij blijmoedig bloed en leven

De onsterfelijkheid ten cijns gegeven.

In Lentemaand 1833 heeft er te *Leeuwarden* eene Loterij van voorwerpen, uit de overblijffels der kanonneerboot No. 2

ver.

vervaardigd, plaats gehad, onder bestuur van den Heer Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA, en opgebragt de som van f6484,98, ten behoeve van het op te rigten nationaal gedenkteecken voor VAN SPEYK.

Bij besluit van den 21. van Grasm. 1838 heeft Z. M. bepaald „dat de bijeengebragte gelden tot het oprigten van een nationaal gedenkstuk ter eere en nagedachtenis van den onvergetelijken luitenant ter zee VAN SPEYK, bedragende, met de daarop gevallen renten, onstreeks f.48000, gebezigd zullen worden, om aan den hoordelijksten vuurtoren te *Egmond-aan-zee*, zulke verfraaijingen en opschriften aantebrenghen, als geschikt zijn, om denzelven tot dusdanig gedenkteecken te doen dienen, en dat dezelve den naam zal dragen van JAN VAN SPEYKS toren.”

Een deel dezer versieringen zal bestaan uit een standbeeld van den Nederlandschen leeuw, gebeeldhouwd door den Heer ROYER te *Amsterdam*. De leeuw, met den voorpoot op een stuk gescht, dreigt den beleediger en aanrander dood en verdelging met die edele fierheid, welke de eigenschap is van den vorst der wouden. Het stuk is in eenen breeden en schoonen stijl behandeld en het karakter is er wonderlijk wel in begrepen. Het dier rust met de achterpooten op eene eigenaardige draperie; dezelve is uitvoerig en breed behandeld.

SPEKDAM. Aldus noemt men smalle streepen grond, die men bij het uitgraven der putten bij aardewerken laat staan, om de onderscheidene putten te kunnen herkennen en opmeten.

SPHINX. De Russische regering heeft de twee Sphinxen die ten jare 1833 in de nabijheid van het paleis van MEMNON, in de bouwvallen van *Thebe* ontdekt zijn, doen koopen. Zij hebben 64,000 roebels van aankoop en 28,000 roebels van vracht naar *Petersburg* gekost.

Dit dubbel gedenkteecken van het oude *Egypte* werd alzoo eene der versierselen van de stad *Petersburg*. Deze Sphinxen zijn, regelmatig op voetstukken geplaatst geworden aan beide zijden van de prachtige granietsteenen brug, die men tegen over de *Academie van schoone kunsten* gebouwd heeft.

SPHINX (het standbeeld van de) bevindt zich niet verre van daar waar het oude *Memphis* stond. Men ziet thans slechts het hoofd en de hals buiten het zand; deze deelen alleen hebben 27 voeten hoogte. Het heeft een hol in den rug, door hetwelk men zegt dat de priesters naar een onderaardsch vertrek nederdaalden; ook heeft men een ander hol in het hoofd ontdekt, hetwelk ongetwijfel het werktuig is geweest waardoor men de Godspraken gaf. De Sphinx was het zinnebeeld van *Egypte*; de God APIS van het koninkrijk *Memphis*, en eene slang dat van de geheele wereld.

* SPIEGELS. Deze behooren onder die huisraden, welke men thans onder de eerste behoeften des levens rekent, en welker nut men

in vroegere eeuwen naauwelijks vermoedde. Weinige dingen worden tot zoo vele einden gebezigd, als de Spiegels; het gebruik derzelve strekt zich uit, van de kaptafel tot den sterretoren; daaraan heeft het jonge en schoone gedeelte van het menschedom de uitvinding der fraaije vormen en modes te danken; de natuurkundige heeft daardoor de kracht des vuurs, de smeltbaarheid der metalen en de brandbaarheid der diamanten leeren kennen, en de sterrekundige heeft daardoor de grootste ontdekkingen aan den Hemel gedaan; maar zelden is de trouwe Spiegel tot dat gene besteed, wat zijne natuurlijke bestemming schijnt te zijn, namelijk, de zelfkennis.

De eerste bewoners der aarde, die voor deze nuttige uitvinding leefden, moesten zich met die Spiegels behelpen, welke hun het heldere water hunner zachtvlietende beekjes opleverden. Doch men was weldra met dezen Spiegel, die een klein windje brak, niet meer te vreden, maar spoedig bedacht om aan dezelve meer duurzaamheid geven, en de metalen waren de eerste stof, waaruit men Spiegels maakte.

De oudste melding der metalen Spiegels, vinden wij *Exod. XXXVIII: 8*. In *Egypte* en het Oosten versierden de Spiegels niet de vertrekken, waarschijnlijk, dewijl zij de tot dat einde vereischte grootte nog niet bezaten, maar behoorden tot de versierfels der vrouwen. De Israëlitische vrouwen, die, zoo als waarschijnlijk is, deze Spiegels uit *Egypte* medegebragt hadden, droegen, wanneer zij zich in hare grootste pracht voor den Tabernakel, bij de godsdienst verzamelden, metalen Spiegels bij zich; die de Wetgever van het Joodsche volk bezigde, om daaruit het groote waschvat der priesteren te maken.

Bij de Grieken is de Spiegel ouder dan hunne Geschiedenis, *Venus* bezigde bij haren opschik steeds den Spiegel, en onderscheidde zich daardoor van die godinnen, welke den schijn der ijdelheid wilden vermijden, *Juno* namelijk en *Pallas*. Zelfs het teeken, waardoor deze godin, of liever de planeet naar haar genoemd, thans nog door de sterrekundigen beteekend wordt, heeft in de oudste tijden haren ronden Spiegel met het handvatfel beteekend. Toen *HELENA*, twaalfhonderd jaren voor onze tijdrekening, gemaal, vaderland en eer vergat, om *PARIS* naar *Troje* te volgen, vergat zij niet haren gouden Spiegel mede te nemen.

Dewijl de gele metalen, als goud en koper, geen geheel zuiver beeld terug kaatsen, dewijl Spiegels van staal aan roest onderhevig zijn, en de den roest weerstaande *Platina* eerst later ontdekt is, zoo kenden de Ouden geen beter metaal voor Spiegels, dan het zilver; uit hetzelfde werden ook doorgaans de Spiegels gemaakt. *PLINIUS* klaagt reeds, dat iedere Romeinsche dienstmaagd haren zilveren Spiegel wilde hebben. Eenige eeuwen later, vindt men in de *Pandekten* dikwijls melding gemaakt van zilveren Spiegels, zoo wel aan den muur als op kaptafels, die echter waarschijnlijk, dewijl zij zoo gemeen werden, slechts met dunne zilveren platen belegd geweest zijn. Evenwel

wel waren de zilveren Spiegels de eenige niet, waarvan zich de Ouden bedienden. Zij bezigden ook het, in latere tijden zoo gewone, witte metaal, dat, gelijk het Japansche witte koper, uit koper en tin wordt zamengesteld, en eene heerlijke stof voor Spiegels oplevert, ja, somtijds ook, hoewel zelden, Spiegels van geslepen steenen.

Men zal ligt vermoeden, dat de Spiegels ook in de nieuwe wereld niet onbekend waren. Toen *Amerika* ontdekt werd, vond men het gebruik der Spiegels onder de Peruanen reeds algemeen verspreid, zij maakten die uit zwarte Lava, uit Markasit, en uit metalen.

De glazen Spiegels, verdienen zeker den voorrang. De Ouden moeten dit reeds geweten hebben, dewijl het glas hun niet onbekend was, en zij dikwijls den volmaakten Spiegel in handen hadden, daar zij gewoon waren het kwikzilver in glazen fleschen te bewaren; ook weet men, dat in de beroemde glasblazerij der oudheid, te *Sidon*, Spiegels van glas gemaakt werden. Dat deze intuschen niet algemeen gebruikt werden, dat de Ouden veel meer aan metalen Spiegels den voorrang gaven, is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat hun de uitvinding, om de achterzijde der Spiegels met eene ondoorschijnende glinsterende stof te bedekken, waardoor onze Spiegels tot zulk eene volmaaktheid gebragt zijn, nog onbekend was; zij moesten dus hun glas, om het de eigenschap van een Spiegel te geven, zwart verwen, waardoor het beeld veel aan fraaiheid en zuiverheid verloor.

Het verfoeliën der Spiegels, met tin of lood, is zeker niet voor de dertiende eeuw uitgevonden, en wel in het eerst zeer gebrekkig, dewijl men op het nog warme glas gesmolten lood goot. De tegenwoordige wijze van verfoeliën met een mengsel van tin en kwik, is eerst in de zestiende eeuw, in de beroemde Venetiaansche glasfabriek, te *Murano*, uitgevonden, en werd toen reeds, zoo als thans nog, op de volgende wijze verrigt. Men giet kwik op dunne tinnen bladeren, (*Staniol*) en wrijft het in; dit mengsel, wordt met papier bedekt, en het zeer zorgvuldig gezuiverd glas, wordt op hetzelfde gelegd, en met gewigt bezwaard, terwijl het papier voorzigtig wordt weggetrokken. Door deze uitvinding kregen de Venetiaansche Spiegels zulk eenen voorrang boven alle anderen, dat zij alom vervoerd werden, hoewel men niet in staat was dezelve, toen zij geblazen werden, eene groote hoogte te geven. Deze alleenhandel der Venetianen duurde tot op het einde der zeventiende eeuw, toen *ABRAHAM THEVAIT* de door hem uitgevondene kunst om groote Spiegels te gieten in *Parijs* invoerde; de eerste door hem gegotene Spiegels, waren 84 duim hoog en 50 breed. Langen tijd was dit de eenige wijze, om Spiegels van zulk eene grootte te vervaardigen, dewijl de in groote vlakten uitgeblazene glasstof te dunne platen opleverde. Maar de groote kosten en moeilijkheden, die met het gieten gepaard gaan, maakten, dat men, na vele vergeefsche proeven, eindelijk middel vond, om de grootste Spiegels te blazen. Onder de tegenwoordige Spiegel-fabrieken, is die te

Fr-

Petersburg zeker eene der volmaaktste, en levert Spiegels van eene ontzaggenlijke grootte. De voorheen, in den grooten troonzaal van het *Michaelowfche* slot, thans in het *Taurifche* paleis, gevonden wordende spiegel, is dertien voet en acht duim hoog, en zeven en een halve voet breed.

Het eenige nut der Spiegels bestaat daarin niet, dat men zijn beeld in hetzelfde zien kan. Het is over het algemeen eene eigenschap der zelve, het beeld eener zaak naar alle kanten te kunnen terug kaatsen, en hunne volmaaktheid bestaat in de zuiverheid en duidelijkheid van het beeld, dat zij terugkaatsen. Alle lichamen kaatsen min of meer het licht, dat op hun valt, terug, maar slechts weinige doen het zoo regelmatig, dat daaruit een beeld des voorwerps ontstaat. Een ruw oneffen ligchaam bestaat uit ontelbare kleine Spiegels, die alle mogelijke ligging jegens elkander hebben, en waarvan ieder naar eene andere rigting een beeld terugkaast, zoo dat de menigte van beelden zich vermengt, en het oog slechts een verward licht, maar geen bepaald beeld vertoont. Doorschijnende lichamen laten het licht door, en kaatsen het niet terug. Ieder ondoorschijnend en glad ligchaam echter is een Spiegel, die des te volmaakter zijn zal, hoe gladder zijne oppervlakte geslepen is; waarom men daartoe slechts zulke lichamen kan bezigen, die hard genoeg zijn om eene volkomene polijsting aan te nemen.

Dewijl de Spiegels ons in staat stellen, om aan de lichtstralen eene rigting naar ons welgevalen te geven; dewijl van deze rigting de gewaarwording van het zien afhangt, en daar de zonnestralen niet alleen lichten, maar ook branden; zoo moest men er weldra op vallen, om door verschillende soort van slijpingen, versterking of verstrooiing van licht en warmte, zoowel vergrooting als verkleining der beelden voort te brengen, met een woord, de Spiegels tot Optische en Physische proeven aan te wenden.

De Katoptrik, of de theorie, hoe de lichtstralen door de Spiegels terug gekaast worden, was reeds den Griekschen meetkundigen bekend; zij hielden zich echter vooral met de brandspiegels bezig, waarin zij het zeer ver moeten gebragt hebben, indien het verhaal van het verbranden der Romeinsche vloot door ARCHIMEDES, in het jaar 208 voor de geboorte van CHRISTUS, waar is; de zaak is ten minste, gelijk door latere proeven bewezen is, niet onmogelijk. Deze geschiedenis, zoo wel als die van den Byzantijnschen meetkundige PROKLUS, van wien men verhaalt, dat hij in 514 van onze tijdrekening, eene Gothische vloot, die *Konstantinopel* belegerde, door metalen Spiegels verbrandde, heeft aanleiding gegeven tot die merkwaardige proeven, waardoor het den beroemden BUFFON gelukt is, om door vele, onder verscheidene hoeken met elkander verbondene, brandspiegels, op den afstand van 150 voeten, niet alleen hout te verbranden, maar zelfs tin te smelten. Men heeft de Brandspiegels in lateren tijd tot zulk eene volmaaktheid gebragt, dat alle metalen door de-

dezelve gesmolten, en zelfs diamanten geheel verbrand worden. Zij worden niet slechts uit metaal, maar ook uit glas, hout enz. gemaakt. De grootste brandspiegel, van drie ellen in diameter, vindt men te *Dresden*.

Het edelste gebruik der Spiegels tot Teleskopen, is in het midden der zevende eeuw, door MERSENNE en GREGORIJ, uitgevonden. Kort daarop gaf NEWTON aan dezelve die rigting, dat het oog van ter zijde in dezelve ziet; eene uitvinding die thans nog doorgaans bij zeer groote teleskopen gebruikt wordt. HERSCHEL, aan wien de Spiegel-teleskopen hunne grootste volmaaktheid te danken hebben, heeft daarmede zelfs eene zesduizend-malige vergrooiting voortgebragt; de Spiegel van zijnen reusachtigen teleskoop van veertig voeten lang, weegt meer dan duizend ponden. Aan deze groote volmaking der Spiegel-teleskopen heeft men de belangrijkste ontdekkingen aan den hemel te danken, want zij bezitten, boven de gewone uit glazen zamengestelde verrekijzers, den voorrang, dat het beeld geheel ongekleurd is, en dat zij meer licht hebben, en dus sterkere vergrooitingen verduren kunnen. Het witte metaal, waaruit deze Spiegels gewoonlijk gemaakt worden, is een samenstel uit koper en tin, dat echter, zoo als de meeste metalen, dit nadeel heeft, dat het bij eene koude of vochtige lucht beslaat of vlakken krijgt, die den Spiegel onbruikbaar maken. Goud is tot volkomene polijsting te week, staal is aan roest onderworpen, en glas is doorschijnend. Platina is, buiten twijfel, het beste metaal tot astronomische Spiegels, dewijl het de hardheid van staal heeft, en even als goud vrij blijft van roest; ook is wezenlijk te *Parijs* een teleskoop van zes voeten met zulk een spiegel gemaakt, die echter niet volkomen schijnt geslaagd te zijn, dewijl men sedert weinig of niets van denzelven gehoord heeft.

SPIJK. (Mr. JOHAN ALBERT VAN DER) Werd op den 27. van Sprokkelm. 1758, in de Geldersche stad *Doesburg*, alwaar zijn vader JACOBUS VAN DER SPIJK predikant was, geboren. Hij ontving op de Latijnsche school in zijne vaderstad het eerste onderrigt in de oude talen, en vertrok daarna naar de Utrechtsche hoogeschool; eerlang verliet hij dezelve om zich naar die van *Harderwijk* te begeven, daartoe voornamelijk bewogen door zijne toen reeds aangevangene naauwe vriendschapsverbindtenis met den sedert in de natuurkundige wetenschappen vermaarden hoogleeraar J. A. BENNET, wien gewigtige redenen ter voltooiing zijner studiën naar de Geldersche hoogeschool terugriepen. Vooral gaf VAN DER SPIJK zich over aan het onderwijs der hoogleeraren NIEUHOFF, DE RHOER en ROSCAM, van welke de eerste in de wijsbegeerte, een geliefkoosd voorwerp zijner oefeningen, de tweede in de historie en Romeinsche oudheden, de laatste in de regtsgeleerde studiën, zijne wegwijzers en voorgangers waren. Tegen het einde van 1781 verliet hij de hoogeschool, nadat hij, ter bekoming der waardigheid van Doctor in de beide Regten, in het openbaar met den hoogsten lof, eene keurig uitgewerkte Disertatie verdedigd had. Eerlang vertrok hij, tot oefening der Regts-

geleerde praktijk, naar 's *Gravenhage*, waar hem weldra eene algemeene achting en vertrouwen ten deel viel. Tot degenen, die hem hunne achting en vertrouwen schonken, behoorde ook de doorkundige en geleerde GALLÉ, en de voortreffelijke SCHEPMAN, met wien hij later den eersten rang onder de Haagfche pleitbezorgers deelde, en die, eenige jaren ouder dan hij, en toen reeds eene groote vermaardheid verkregen hebbende, spoedig vriendschappelijke betrekkingen met hem aanknoopte, die ten einde toe ongeschonden voortduurden, en voor beiden eene bron van vele zuivere genoegens waren. Menigmaal gaf VAN DER SPIJK bewijzen, dat hij, hoezeer op de behartiging zijner huisfelijke belangen op eene betamelijke wijze bedacht, nogtans van lage en verachtelijke baatzucht zeer vervreemd was; in de kieschheid, waarmede hij de verdediging van min regtvaardige zaken van de hand wees, maar ook in zijne dikwerf betoonde zucht, om kostbare en onzekere pleitgedingen door minnelijke schikking voor te komen, en bovenal in de edelmoedigheid, met welke hij meermalen, zonder uitzigt op belooning, de zaak van verdrukten en ongelukkigen op zich nam en hunne belangen op het ijverigst voorstond. Op die wijze strekte VAN DER SPIJK den achtbaren stand en belangrijken werkkring, dien hij zich gekozen had, in alle opzigten tot eer; door zulke bekwaamheden, door zulk een gedrag, *sleeg* hij in zijne loopbaan tot eenen zeldzamen trap van voorspoed en vermaardheid, en hield zich daarop ten einde toe staande.

In 1795 werd hij, die de beginselen der toen zegevierende partij steeds met gematigdheid was toegedaan, wel vruchteloos aangezocht, om den post van Fiscaal bij het Hof van *Holland* te aanvaarden, maar kon of wilde zich echter niet onttrekken aan den hem opgedragenen last, om aan het Provinciaal bestuur van dat Gewest deel te nemen. In 1797 werd hij tot lid der tweede Nationale vergadering gekozen, en te vergeefs een verzoek hebbende ingediend om van die roeping ontslagen te worden, aanvaardde hij den hem opgedragenen last, niettegenstaande hij, bij de toenmalige stemming van veler gemoederen, al het hagchelijke daarvan gevoelde; zoo als hij dan ook op den 22. van Louwm. 1798 nevens vele andere waardige mannen Staatsgevangen werd, en eerst op den 22. van Hooim. deszelfden jaars door eene gelukkige omwenteling ontslagen.

In 1824 benoemde hem Z. M. Koning WILLEM I., tot vergelding van een ruim 40 jaren aan de eerlijke en getrouwe handhaving der gerechtigheid toegewijd leven, tot Ridder der orde van den *Nederlandschen Leeuw*.

Ook de uiterlijke belangen van het Christendom vonden in VAN DER SPIJK een' ijverig' handhaver; vele jaren achtereen onder moeilijke omstandigheden, was hij, in onderscheidene betrekkingen, ten nutte der kerk onvermoeid werkzaam.

Hij overleed in de hoop eens beteren levens, op den 10. van Lente-maand 1826.

* SPIN.

* SPINNEWEB. Een reusachtig Spinneweb is door de heeren SMITH en LOWEN op hunne reizen door Zuid-Amerika, van Peru naar Para, nabij Sarayaca, gezien. „Het was omstreeks 25 voet hoog, en 20 voet lang: elke draad was zeer sterk; wij zagen, zeggen bovengenoemde reizigers, de uitgezogene bekleedsels van duizende insecten daarin hangen. De webben schenen door eene menigte van Spinnen bewoond te worden, die aanmerkelijk grooter waren, dan al de soorten, welke wij in Engeland gezien hebben.”

SPINT. Worden de buitenste of jongst aan eenen boom gegroeide kringen genoemd, die nog niet tot de voldoende vastheid van het binnenste hout gekomen zijn.

SPITSBEK. Soort van vaartnig dienende tot het vervaardigen van Schipbruggen.

* SPITSBERGEN. Een koopman uit Archangel had in 1830, 30 jagers naar dit land gezonden, die, na een 10jarig verblijf, in de eerste dagen van Sprockelm. 1840 zijn teruggekeerd. Er waren slechts 4 jagers door ziekte gestorven en 2 door witte beeren gedood. Gedurende deze 10 jaren hebben de overgeblevenen zoo veel wild gedood, dat zij door de verkregene pelterijen met een tamelijk groot vermogen zijn teruggekeerd. Hun voorbeeld lokte andere Russische jagers uit om zich naar Spitsbergen te begeven.

SPOOKSCHEPEN. Het Spookschip, genaamd *De vliegende Hollander*, (*the flying Dutchman*), zegt kapitein OWEN, in zijne belangvolle reisbeschrijving (*Narrative of Voyages to explore the shores of Africa, Arabia and Madagascar*, 2 vol. 8° Londen 1833), is sedert geruimen tijd het voorwerp van het bijgeloof en den schrik der zeelieden. Weinigen zijn de Kaap omgezeild, zonder hier of daar iets van dit onheilbrengend zeespook te vertellen te hebben, hetwelk of zij zelven of anderen beweren gezien te hebben. Oude matrozen verhalen hunnen jonge en naar wonderen nieuwsgierige kameraden op menigen avond geschiedenissen van dit waterspook, en menig fier en dapper hart wordt daarbij door eene akelige huivering bekropen. Gedurende onze reis gebeurde het volgende voorval, hetwelk niet weinig er toe bijdroeg, om het geloof aan het zeespook te versterken: Des avonds van den 6. van Grasm., daar wij ons op de hoogte der haven van Danger bevonden, ontwaarden wij op ongeveer twee zeemijlen afstands, te loeverzijde van ons, het schip *the Baracouta*. Aanvankelijk twijfelden wij dat hetzelfde ons zoo spoedig zoude hebben kunnen inhalen, doch de aan dien bodem eigene bouwvorden en eigenaardige zeilen en tuigagie liet geene mogelijkheid van twijfel over, en zoo duidelijk zagen wij het gezegde vaartuig, dat wij op het dek bekende physionomiën meenden te zien, die naar ons uitzagen. Het bevreemdde ons dat het schip geene poging deed om ons te bereiken, doch daar wij zoo nabij de haven waren, hechteden wij aan deze omstandigheid geen bijzonder gewigt, maar zetteden onze vaart voort. Met zons-ondergang draaide de *Baracouta*.

con-

couta bij, en zette eene sloep uit, zoo het scheen om eenen in het water gevallen man te redden. Den ganschen nacht door, ontdekten wij noch een licht noch eenig ander blijk van des schips aanwezigheid. Des anderen daags 's morgens wierpen wij in de *Simons-baai* het anker uit, en verbeidden met angst gedurende eene gansche week de aankomst der *Baracouta*; later, echter, ontwaarde men dat te dezer tijd dat schip nog, minst genomen, 300 zeemijlen van ons verwijderd was, en dat men, aan de *Kaap*, geen ander vaartuig van dien aard had gezien. Dit voorval wordt niet medegedeeld om den bijgeloovigen schrik met betrekking tot Spookschepen te vergrooten, maar alleenlijk als eene zeldzame en tot dus verre onverklaarbare daadzaak, die door natuurlijke en buken twijfel hoogst eenvoudige oorzaken werd te weeg gebracht.

SPOORWEGEN. (IJZEREN) Reeds sedert jaren had men zich van de stoomkracht bediend, om de met steenkolen beladene wagens op ijzeren sporen van de mijnen naar de ladingsplaats te vervoeren; doch de eerste proef, welke men nam, om eene geregelde gemeenschap tuschen twee steden voor personen en goederen daar te stellen, was een stoomwagen, welke op den 27. van Herfstm. 1825, voor het eerst langs *Darlington* op *Stockton* over ijzeren sporen vertrok, en sedert dien tijd bestendig in gebruik is gebleven.

Het aanhoudend toenemen der werkzaamheid in de katoenfabrieken te *Manchester* maakte weldra de gewone transportmiddelen over kanalen ontoereikend. Men zag dat *Liverpool* dagelijks een millioen Nederlandsche ponden naar *Manchester* zond, en van daar 300,000 Nederlandsche ponden ontving, drie en dertig heen en weder rijdende postwagens gebruikende; 709 paarden konden ter naauwernood de heen en wedergaande reizigers en inwoners dezer twee steden, en de tuschen beide liggende plaatsen overbrengen, en men besloot, door middel van over ijzeren sporen loopende stoomwagens, tuschen deze twee steden eene gemeenschap daar te stellen, door welke men personen en goederen met eenen grooteren spoed en tot eenen minderen prijs zoude kunnen vervoeren.

Soms bleven de goederen, welke over de kanalen vervoerd werden, verscheidene dagen onder weg. Door het voorgestelde middel van vervoer zoude men dezelve binnen twee uren tijds er henen brengen.

Voor alle hindernissen, zoo bij gelegenheid van langdurige droogte, als wanneer de schuiten slechts met halve lading konden varen, gelijk ook bij befloten water, wanneer de overvoer geheel onmogelijk was, zoude men bij het invoeren der stoomwagens niets te vreezen hebben.

Ontvreemding en bederf van goederen, zoo dikwijls het gevolg van een langdurig transport, zouden geheel ontwken zijn, zoodra men deze goederen binnen zulk eenen korten tijd konde overbrengen.

In plaats der drie en vier uren, welke de reiziger onder weg bleef, zoude men, in minder dan de helft van dien tijd, den weg tuschen *Liverpool* en *Manchester* afleggen.

Daar

Daar men eene autorisatie van het Parlement noodig had tot het aanleggen van den voor deze wederzijdsche gemeenschap noodigen weg, zoo wendde men zich in Wijnm. 1825 tot hetzelfde; aldaar ontmoette men veel tegenstand. De eigenaars der actien in de kanalen maakten gebruik van hunnen invloed, en eerst na eene tweede aanvraag in Sprokkelm. 1826, werd het verzoek op den 6. van Grasm. in het huis der gemeenten, en op den 1. van Bloeim. in het hoogerhuis toegestaan.

De Markies van *Stafford*, hoofdeigenaar van het kanaal van *Bridgewater*, had in de nieuwe onderneming voor duizend actiën (elk van honderd ponden sterling) deelgenomen, en daar de inschrijvingen voor 510,000 ponden sterling, welke men rekende noodig te hebben, vol waren, zoo legde men in Zomerm. 1826 de hand aan het werk.

Om van den regteroever der *Mersey*, alwaar de dokken van *Liverpool* zijn, naar den nieuwen weg te komen, welke van die stad naar *Manchester* moest aangelegd worden, moest men de stad, welke op een zeer oneven terrein gebouwd is, pasferen. Men verkoos zulks te doen door middel van eenen onderaardschen gang, welke beginnen zoude in de nabijheid van het *Queens dock*, en eindigen aan het begin des nieuwen wegs. Dezen gang, welke nagenoeg een half uur gaans lang is, heeft men eene breedte van 6 a 7 ellen en eene hoogte van bijna 5 ellen gegeven. Hij klimt met eene helling van 1 el op de 48 ellen; langs deze helling worden de wagens over ijzeren sporen opgesleept.

Daar, waar deze onderaardsche gang eindigt, staat op eene ruime vierkante opene plaats een gebouw, in hetwelk zich de stoommachine bevindt, en het is door deze stoommachine, dat deze wagens, door middel van een over rollen loopend touw, worden voortgesleept.

Op deze opene plaats eindigt mede een andere onderaardsche gang, welke ongeveer 4 minuten gaans lang is, door welchen de met pasfagiers beladene wagens van het aan het oostelijke gedeelte der stad gelegen bureau afzakken; en het is aldaar, dat men de stoomwagens voor de vrachtkarren en andere rijtuigen spant.

Voor wij overgaan tot het beschrijven der voertuigen, willen wij eerst het oog slaan op den weg, langs welchen deze voertuigen moeten worden voortbewogen.

Na op eene lengte van ongeveer 900 ellen geheel waterpas te zijn geweest, daalt dezelve, met eene helling van een el op 1000 ellen lengte, eenen afstand van ruim $1\frac{1}{2}$ uur gaans; dan verheft zich de weg een afstand van $\frac{1}{2}$ uur gaans langs eene helling van 1 el op 96 ellen, is vervolgens ruim een half uur gaans geheel waterpas, daalt alsdan langs eene helling, gelijk aan die, langs welke de weg geklommen heeft tot aan eene kleine moeras (*Part Moss*), welke hij doorsnijdt. Gedurende drie uren gaans daalt de weg met eene helling van 1 el op 880 ellen, tot dat hij aan eene zeer weeke moe-

ras

ras komt, *Chat Moss* geheeten, welke 12 Engelsche vierkante mijlen oppervlakte heeft. Deze moeras doorsnijdt hij gedurende een uur gaans. Gedurende ruim 1½ uur gaans klimt alsdan de weg met eene helling van een el op de 1200 ellen; en gedurende de laatste 1½ uren gaans, is de weg geheel waterpas.

In het begin gaat deze weg door eene ruim 20 ellen diepe doorsnede, welke men in de rots gemaakt heeft; een weinig na dit is de weg ruim 14 ellen boven den omliggenden grond verheven. Deze afwisselingen herhalen zich in eenen minderen graad, tot dat men, *Part Moss* gepasseerd zijnde, aan eene brug komt, welke over eene ruim 20 ellen diepe vallei gebouwd is. Onder deze gemetselde brug, welke 20 ellen hooge bogen heeft, stroomt de kleine rivier *the San-ky* evenwijdig aan het kanaal van dien naam. Zoo men weinige minuten te voren tuschen hemelhooge steenmasfa's is door gegaan, zoo ziet men nu, hoe zeilende vaartuigen in eene diepte dwars onder de brug, op welke men zich bevindt, zich voortbewegen.

Komt men eindelijk aan de *Chat Moss*, dan ziet men met verwondering, hoe het aan het vernuft en de volharding gelukt is, eene bijna hopelooze onderneming te doen gelukken, zoodat over eene vlakte, welke te voren wegzonk onder het gewigt van het vee, thans lasten van honderd duizend ponden zwaar te kunnen rollen.

Na het *Worfeley kanaal* gepasseerd te zijn, komt men aan de rivier *Irwell*. Deze passeert men over eene tien ellen hooge brug, en zoo komt men, langs eenen op een aantal van hooge bogen rustenden weg, aan het bureau der stoomwagens, hetwelk aan het westelijk gedeelte van *Manchester* gelegen is.

Over dezen weg, welke 31 Engelsche mijlen (zijnde 9 uren gaans) lang is, en voor geene andere voertuigen dan alleen de heen- en wedergaande stoomwagens kan dienen, heeft men twee sporen; elk dezer sporen bestaat uit twee rijen ijzeren staven, over welke de wielen der wagens heenrollen. Deze staven, welke van gesmeed ijzer zijn, steken 7 a 8 Ned. duimen boven den grond uit, zijn 457 ellen lang en rusten op steenen blokken, welke op eenen afstand van ruim 9 palmen van elkander geplaatst zijn. Op elk dezer blokken staan twee ijzeren steunders of stoelen, tuschen welke twee ijzeren staven, welke het spoor nitmaken, gaan, en in dezelve door middel van wiggen zijn bevestigd. Deze stoelen zijn elk door twee houten penen op het steenen blok vastgemaakt.

De soms geheel van ijzer en anders ook wel van hout met ijzer beslagen wielen der voertuigen zijn zoo gemaakt, dat dezelve met hunne platte randen op den bovenkant van het spoor rusten, terwijl elk wiel aan de binnenzijde eenen uitstekenden rand heeft, welke langs den binnenkant van het ijzeren spoor henengaande, deze raderen belet het spoor te verlaten. Deze uitstekende rand zoude eene sterke wrijving tegen de zijde van het spoor veroorzaken, wanneer de weg zeer krom was; zoowel om dit te ontgaan, als ook om den kortst

mo-

mogelijken weg te nemen, heeft men bij het aanleggen deszelfven zoo-
veel mogelijk alle afwijkingen van den regten lijn vermeden, en daar,
waar dezelve om de eene of andere reden niet te vermijden was, de
hoog zoo flauw gemaakt, dat dezelve zich op eene lengte van 200
ellen naauwelijks eene el van den regten lijn verwijderd.

De vrachtwagens rusten op vier kleine wielen en zijn met zeildoek
gedekt. Op die voor het transport der steenkolen staan twee over dwars
geplaatste bakken, houdende elk 12 a 1300 Nederl. ponden steenkolen.

Deze bakken rusten op zeer kleine rollerjes, en kunnen tusfchen twee
mede met rollerjes voorziene geleiders heen en weder gefchoven wor-
den; door twee haken bevestigd men deze bakken op hunne plaats.

Is de wagen met kolen aangekomen, dan fchuift men het onder-
ftel van eene kar met het achtereinde tegenover den voorkant van een
der bakken, maakt de haken los, en fchuift door middel van een op
den voorkant van het onderftel zich bevindend windas dezen met
kolen gevulden bak op dit onderftel.

Voor de pasfagiers heeft men tweederlei voertuig; het eene geflote-
ne korte, en het andere lange opene wagens.

Elke koets bevat zes banken, welke twee aan twee naar elkander
toegekeerd zijn, en elke bank is door middel van twee zijde-leuning-
gen in drie zitplaatsen verdeeld; alle zitplaatsen zijn genommerd.

Tusfchen twee banken heeft men ter wederzijde een portier, en
boven het portier staat, tot welke nommers dit portier de toegang geeft.

In plaats der boven-zijde-paneelen heeft men glas, en om het bre-
ken voor te komen, is hetzelfde aan de binnenzijde met een vlecht
van koperdraad voorzien.

De opene wagens voor reizigers zijn in verfchillende afdeelingen
verdeeld, en bevatten bakken met gemakkelijke zitplaatsen.

Elk dezer wagens rust op vier zich onder dezelve bevindende lage
wielen, en zoo wel de wagens voor de pasfagiers, als die voor de
vrachtgoederen, rusten op vier veren.

Men heeft ook voor het vervoeren van het levende vee bestemde
karren, welke er uitzien als even zoo vele uit latwerk gemaakte hok-
ken, in welke het vee geplaatst wordt.

De voortrollende stoommachines, welke bestemd zijn om deze wa-
gens voort te fleepen, rusten op vier wielen, waarvan de voorfte
ruim 1,45 ellen hoog zijn. Het voornaamfte gedeelte van het werk-
tuig is een horizontale rolvormige koperen stoomketel, welke bijna 3
el lang, en ruim 1 el breed is.

Van achteren heeft men de ftookplaats en van voren de fchoorsteen.

Boven de twee achterwielen heeft men ter wederzijde des ketels
eene bijna horizontale stoomcilinder, welke op eene diameter van 28
Nederl. duim eene lengte van bijna $\frac{1}{2}$ el heeft.

De naar de voorraders gekeerde einden der stoom-cilinders zijn iets
lager, dan de achtereinden. Door de dekfels, welke de cilinders aan
deze einden fluiten, gaan de twee zuigerftangen, welke eenen slag
van

van 45 Nederl. duimen hebben, en door middel van twee verbindingsroeden vastgemaakt zijn aan twee knoppen, geplaatst op den buitenkant der twee voorwielen.

Daar deze knoppen buiten het middenpunt geplaatst zijn, zoo dienen zij voor krukken, door welke de heen en wedergaande beweging van den zuigerstang in eene ronddraaijende beweging dezer wielen wordt veranderd.

Eene der voorwaarden, onder welke het daarstellen der Stoomwagens op dezen weg is toegegaan, is dat men zich, tot het vermijden van rook, van uitgebrande steenkolen zoude bedienen.

De schoorsteen dient dus hoofdzakelijk om de trekking van het vuur te bevorderen, en door de gediend hebbende stoom in den schoorsteen te brengen veroorzaakt men eene luchtverdunning, welke aan deze trekking bevorderlijk is.

Onmiddellijk achter het voortrollende werktuig heeft men een wagen, welke zoo veel water bevat als voor het voeden des ketels noodig is, en zoo veel uitgebrande steenkolen, als men gedurende de reis zal verstooken.

De voedingspomp des ketels is door middel van eenen kleinen stang aan de waterbak der wagens verbonden, en terwijl de stoker, die te gelijker tijd ook het werktuig bestuurt, achter op het voertuig der machine staat, zoo kan hij gemakkelijk de voor het onderhouden van het vuur noodige brandstof van dezen volgwagen krijgen.

Achter deze voorraadswagens maakt men de voertuigen, welke men vervoeren wil, achter elkander vast.

Is alles voor het vertrek gereed, dan zet men het werktuig in beweging, en men legt dezen weg, welke 9 uren gaans lang is, in één uur en twintig minuten af. Zeldzaam blijft men langer onderweg, en dikwijls duurt deze reis slechts 1 $\frac{1}{4}$ uur.

Het aantal der pasfagiers, hetwelk met elk transport zich op weg begeeft, is doorgaans tuschen de 70 en 100 personen. Soms heeft men wel eens 300 pasfagiers te gelijk op een treinwagen.

Viermaal daags gaan de gesloten koetsen en tweemaal daags de grenswagens heen en weder, en men rekent dat men daags 1300 menschen overvoert.

Men betaalt voor eene plaats in de geslotene rijtuigen f3,00 en voor eene plaats in een der opene wagens f2,10.

Voor het transport der pakgoederen op de vrachtwagens betaalt men 66 ct. per 100 Nederl. ponden.

Hetgeen wij gezegd hebben betreffende de ongelijkheden des wegs tuschen *Liverpool* en *Manchester*, dient alleen om te toonen dat eene flaauwe helling in den weg geene onoverkomelijke zwaarigheid is, bij het gebruik der over ijzeren sporen loopende stoomwagens.

Behalve deze stoomwagens heeft men, op den weg tuschen *Cheltenham* en *Gloicester*, over den gewonen weg loopende stoomwagens.

Deze stoomwagens, welke van de uitvinding zijn van GURNEY, onderschei-

scheiden zich van de andere, vooreerst door dien het stoomwerktuig zich bevindt onder den wagen, in welken de reizigers hunne plaats nemen, en ten tweede door dien zij over de gewone wegen loopen, zonder ijzeren sporen te behoeven.

Tweemaal daags gaat zulk een stoomwagen af, en legt dezen weg, welke 8 Engelsche mijlen ($2\frac{1}{4}$ uur gaans) lang is, in één uur tijds af.

Ter wederzijde van den boom, welke onder den wagen het voorstel met het achterstel verbindt, heeft men twee horizontale stoomcylinders, welke eene diameter van 19 Nederlandsche duimen hebben. De twee zuigerstangen, welke eenen slag van 43 Nederlandsche duimen hebben, zijn door verbindingsroeden vastgemaakt aan twee met elkander eenen regten hoek makende krukken, die aan de achteras bevestigd zijn, en op de einden dezer as zijn de met deze as ronddraaijende achterwielen, welke nagenoeg $1\frac{1}{4}$ el diameter hebben, bevestigd.

Achter den bak van het rijtuig, hetwelk het aanzien heeft van den bak van eenen gewonen kapwagen met drie banken, heeft men de stookplaats, welke van ter zijde met een deurtje gefloten wordt. Boven het vuur heeft men de pijpen, welke tot het verhitten van het water dienen. Deze pijpen staan in verband met de tot ketel dienende waterbak, en uit dezelve wordt de stoom naar de cylindrs gebragt.

Deze geheele toestel bevindt zich achter en onder den wagen; achter boven de vuurhaard staat de ijzeren schoorsteen, welke 2 a 3 ellen hoog is.

Op de voorste der drie zitbanken zit de man, die door middel van eene kruk, welke hij met beide handen vasthoudt, de voorwielen der wagens bestuurt, en daar deze wagens over den gewonen weg loopen, zoo moet men dezelve met omzigtigheid besturen, om andere rijtuigen, enz. te ontwijken.

Voor de voeten van dezen man heeft men eene horizontale goot, in welke het koude water gepompt wordt, en door middel van pijpen gaat dit water naar de waterkisten, welke onder de drie zitbanken zijn, en welke tot vergaderbakken voor den stoomketel dienen. De perspomp tot het voeden van den ketel is aan het stoomwerktuig verbonden.

Achter op den wagen zit de stoker, welke te gelijk het stoomwerktuig bestuurt.

De geheele wagen weegt slechts ongeveer 2000 Nederlandsche ponden, en achter dit voertuig, in hetwelk men, behalve den stoker en den bestuurder des wagens, acht menschen plaatsen kan, maakt men desverkiezende nog eenen anderen wagen vast, welke door dezen eersten voortgesleept wordt.

In en op dezen wagen heeft men nog plaats voor tien menschen, zoo dat men met dit stoomwerktuig 18 reizigers met hunne bagage vervoert.

ALGEM. AANHANGS. V c.

V

Zie

Zie hier het verslag van de proefreis met het Stoomrijtuig van Sir CH. DANCE, op den weg naar *Holyhead*, op den 1. van Slagtm. 1833:

De openbare aandacht gevestigd zijnde op de mogelijkheid om te reizen met door stoom bewogene werktuigen op gewone wegen, door het verslag eener commissie van het huis der gemeente, van 12 van Wijnm. 1831, houdende dat naar oordeel dier commissie de uitvoerlijkheid van zoodanige wijze van reizen ten volle is gebleken; en meer onlangs door het verslag van eene reis naar *Brighton* en terug, welke met goed gevolg is ten uitvoer gebragt door het stoomrijtuig van Sir CH. DANCE; als ook door de daadzaak dat hetzelfde rijtuig in dagelijksch gebruik is tusschen *Londen* en *Greenwich*, tallooze passagiers vervoerende door de drukke voorsteden der hoofdstad, zonder de minste ongelegenheid voor het publiek; zoo waren wij verlangende om persoonlijk eene proeve te nemen, om met het bedoelde rijtuig eene langere reis te ondernemen, en de *Holyhead*sche weg daartoe uitgekozen hebbende, zoo hebben wij eene schikking gemaakt met Sir CH. DANCE voor het gebruik van zijn rijtuig, op vrijdag den 13. dezer.

De zwaarte van het rijtuig, met het water, de steenkolen, en drie zich daarop bevindende personen, bedroeg omtrent. 3 Ton 5 Cntr.

De zwaarte van de omnibus aan het stoomrijtuig gehecht 1 " 0 "

De zwaarte der passagiers, hun bagaadje, en nog eenige zakken steenkolen, omtrent 1 " 15 "

Maakt te zamen. 6 Ton 0 Cntr.

De werkende kracht is een stoomwerktuig met twee cylinders zeven duimen in diameter en 16 duimen lengte. De drukking der stoom, welke de ketel op de tobben maakt, zal geene 100 ponden per vierkanten duim te boven gaan. (1)

Alvorens het rijtuig 6 mijlen had afgelegd, werd een der tobben, welke de ketel van Sir CH. DANCE uitmaken, zoo lek bevonden, dat het volstrekt noodzakelijk was dat dezelve hersteld werd; het was alzoo waarschijnlijk, dat de grootte van het stoomwerktuig niet voldoende was om zulk een zwaar gewigt met groote snelheid te vervoeren op zulk eenen slechten weg.

Het weder was in het geheel niet gunstig, daar er veel regen in den nacht en in den ochtendstond was gevallen, hetwelk de weg slecht had gemaakt, als ook de takken en bladeren der boomen die op den weg verspreid lagen. Niettegenstaande deze hinderpalen werd bij onze aankomst te *Stoney Stratford*, 52 mijlen van de stad, door de heeren MACNEIL en CARPMAEL, welke naauwkeurige santeekeningen hadden gehouden van het verlies van tijd door

(1) Deze daadzaken zijn verzekerd geworden door JOSHUA FIELD, JOHN MACNEIL en Mr. A. GORDON, burgerlijke Ingenieurs.

oponthoud veroorzaakt, bevonden dat de gemiddelde gang der reis 7 mijlen in een uur had beloopt.

Er kan alzoo geen twijfel bestaan, dat, met een behoorlijk vervaardigd stoomwerktuig van eene grootere kracht, men het vervoer door middel van een stoomrijtuig tuschen *Londen* en *Birmingham* kan in stand houden, en dat de reis met eene snelheid zal volbragt worden, welke door geene paarden te evenaren is, en alleenlijk veiligheidshalve moet gematigd worden; wij zijn voorts overtuigd, dat zulk een ontwerp met groot voordeel voor het publiek kan ondernomen worden, en meer bijzonderlijk, indien, zoo als waarschijnlijk het geval zal zijn, zonder tuschenkomst met opzigt tot het algemeene gebruik van den weg, een gedeelte van dezelve slechts wordt toebereid en in eenen behoorlijken staat gebragt, tot het reizen met stoomrijtuigen.

Londen, Slagtmaand 1833.

(Get.) THOMAS TELFORD, *Voorzitter der Maatschappij van burgerlijke Ingenieurs.*

JOHN RICKMAN, *Secretaris en Commisaris der Highlandsche wegen en bruggen.*

C. W. PASLEIJ, *Luitenant-kolonel, kommandant der Koninklijke Ingenieurs te Chattam.*

BRYAN DONKIN, *Burgerlijk-Ingenieur.*

TIMOTHY BRAMAH, *Burgerlijk-Ingenieur.*

JOHN THOMAS, *Burgerlijk-Ingenieur.*

JOSHUA FIELD, *Burgerlijk-Ingenieur.*

JOHN MACNEIL, *Ingenieur van de Holyheadsche wegen.*

ALEXANDER GORDON, *Burgerlijk-Ingenieur.*

WM. CARPMAEL, *Burgerlijk-Ingenieur.*

J. SIMPSON, *Ingenieur der Waterwerken te Chelsea.*

De kracht, om een grooter aantal pasfagiers met mindere onkosten te vervoeren zal het getal reizigers vermeerderen en alzoo de prijzen verminderen.

De spoed kan vermeerderd worden tot 15 of 20 mijlen per uur, indien zulk een spoed vereischt werd. Volgens hetgeen men berigt heeft, bezigde een voornaam eigenaar van voertuigen, bij zijne onderscheidene inrigtingen, omtrent 2000 paarden. In de onderstelling nu dat hij voor die paarden-kracht stoom-kracht gebruikte, zoude, behalve dat hij zijne pasfagiers beter koop, veiliger en spoediger zoude overbrengen, het afdanken van 2000 paarden eene hoeveelheid voedsel uitsparen, dat voor 16,000 menschen toereikende is, en het aanwenden van handenarbeid zoude vermeerderen, terwijl het gebruik van paarden zoude verminderen; doch de nationale en staatkundige voordeelen van het vervoer, door middel van stoom in plaats van paarden, zijn, gelijk de Heer DANCE zegt, zoo dikwijls aangetoond en ook als waar erkend, dat hij het noodeloos acht, daarover verder uit te weiden.

In Lentem. 1834 had men in *Nederland* reeds plan om eenen grooten Spoorweg daartestellen. Men schreef toch toen het volgende :

„De luitenant-kolonel BAKK, die onlangs zijn eervol ontslag als Commandant van *Liefkenshoek* ontvangen heeft, houdt zich thans te *Amsterdam* bezig met de resultaten bijeen te brengen van zijn onderzoek tot het aanleggen van een IJzeren Spoorweg van *Amsterdam* naar *Keulen*. Die weg zal van eerstgenoemde stad loopen langs den *Zuider-zeedijk* tot aan de *Vecht*, tusschen het kasteel en de stad *Muiden*, op *Naarden*, *Laren*, voorbij *Soest* naar *Amersfoort*, waar het eerste station zal eindigen; van *Amersfoort* langs *Lunteren* en *Eeden* regt op *Arnhem* aan, waar het tweede station moet aangelegd worden; van daar door het *Velperbroek* op den *IJssel*, passeert die rivier over eene te bouwen brug bij *Westervoort*, en bereikt de Pruisische grenzen nabij *Genderingen*, waar het derde station zal wezen; van daar zou dezelve zich regstreeks op den Munsterschen straatweg naar de vesting *Wesel* rigten, buiten welker rayon het vierde station zou gevestigd worden; van *Wesel* zou dezelve loopen op de *Lippe*, in eene rechte lijn langs *Dinslaken* op de *Ruhr*, nabij *Duisburg*, en vervolgens naar *Mulheim*, waar het vijfde station zou zijn; van *Mulheim*, langs *Dusfeldorp*, op den Elberfeldschen straatweg, waar het zesde station zou zijn; vervolgens op het park van *Bisrath* naar *Mulheim* aan den *Rijn*, en eindigt te *Deutz*, tegen over het Keulsche entrepôt.”

„Men berekent, dat tot het aanleggen van dezen weg, met den aankoop van het noodige materieel, reservekas, enz., een kapitaal van ongeveer 11,000,000 gulden zal vereischt worden; terwijl de opbrengst op 5½ per cent, en, bij vermoedelijke vermeerdering van circulatie, op ruim 8 per cent gerekend wordt.”

Doch de zaak kwam, bij gebrek van de noodige gelden en de welwilling der Regering, toen niet tot stand.

Men poogde in 1834 ook eene verandering in de stoomrijtuigen daartestellen. In Slagtm. van dat jaar schreef men uit *Weenen* aangaande het stoomrijtuig, waarmede toen onlangs eene proeve was genomen, het volgende:

„Dit, ook voor *Engeland* op eene geheel nieuwe manier zamengestelde rijtuig, waartoe onze jeugdige mechanicus en opticus VOIGTLÄNDER heeft medegewerkt, en waarmede hij zelfs te *Londen* herhaaldelijk had rondgereden, heeft 7000 Fl. convm. gekost en de kosten van overvoer moeten nog 1500 Fl. convm. hebben bedragen. Het rijtuig weegt 2 ton of 40 centenaars, heeft tot vier-en-twintig paarden kracht, kan zes personen bevatten en daarenboven verscheiden rijtuigen op sleeptouw nemen. De wagen heeft 6 kleine ketels en het vuur wordt door middel van afgezwavelde of uitgedoofde steenkoolen (*coke*) onderhouden, waarvan slechts een geringe voorraad kan worden medegevoerd, hetwelk ook met water het geval is, ten einde groote togten af te leggen, zullen mitsdien hier en daar depôts van

van brandstof en water moeten worden aangelegd. De Heer VOIGTLÄNDER is voornemens naar *Baden* en *Praag* te rijden, en vervolgens zijnen wagen voor de dienst naar *Triest* te bestemmen. Het rijtuig heeft het breede Engelsche wagenspoor, en is geheel en al met blik overtrokken. Opmerkelijk is hierbij, dat de anders zoo hinderlijke rook verbrandt en niet verloren gaat, en de ketels met veiligheidskleppen zijn voorzien. De twee voorste wielen draaijen, als gewoonlijk, rondom derzelver as; aan het voorste gedeelte bevindt zich evenwel geen schijf of krans, zoo dat het geheel één vast ligchaam uitmaakt, hetgeen voor de Duitsehe wegen ongemakkelijk is. De beide achterwielen draaijen niet, als gewoonlijk, rondom derzelver as, maar zijn vast aan dezelve gehecht, zoo dat de as met de wielen omdraait. De stoommachine oefent hare werking op de achterwielen, en door deze beide wielen wordt het rijtuig voortgedreven; het kan echter ook met slechts één achterwiel in beweging worden gebragt, wanneer men geenen berg behoeft te passeren. Het mechanismus is zeer zamengesteld, en het geheel is kunstig en fraai bearbeid. *Engeland* heeft breede rijwegen, osen en zwaar voertuig worden weinig op dezelve aangetroffen, vermits daartoe kanalen en spoorwegen zijn aangelegd. De Engelsche verordeningen en strafbepalingen op het uithalen zijn zeer streng. De steenkolen, welke op de verschillende pleisterplaatsen gereed worden gehouden, zijn van goede hoedanigheid, en de wegen hebben geen affchot van water. Bij ons te lande zullen dus de smalle wegen, de menigvuldige zwaarbeladen voertuigen en driften vee, het gemis aan wetten op het nithalen, de dwars over den weg gemaakte watergeulen, gebrek aan volmaakt goede brandstof, de tot dus verre bekende hindernissen zijn, welke zich tegen de algemeene invoering van stoomrijtuigen voor het tegenwoordige zullen aankanten, zonder nog die te noemen, welke men hier en daar van de zijde des publieks te verwachten kan hebben."

In 1835 werd de eerste ijzeren spoorweg in *Duitschland* geopend, en wel tuschen *Neurenberg* en *Furth*; dus op Beijersche grondgebied. De daarstelling van dezen weg vereeuwigde men, even als met die van dergelijke wegen in *Engeland*, en naderhand in *België* en *Frankrijk* geschiedde, door het slaan van gedenkpenningen.

Wat *België* betreft, werd ook daar de eerste Spoorweg in 1835 geopend. Men schreef later:

"Van den 1. van Bloeim. tot den 31. van Winterm. 1836, zijn langs den ijzeren spoorweg tuschen *Brusfel* en *Antwerpen*, 732,000 reizigers heen en weder overbragt. De opbrengst van den weg heeft, gedurende hetzelfde tijdsverloop, 734,736 franken beloopt. In de acht eerste maanden van 1835, hadden 421,439 reizigers van de afdeeling van den weg tuschen *Mechelen* en *Brusfel*, die toen alleen nog bestond, gebruik gemaakt, en bedroeg de opbrengst 268,995 franken. De opbrengst van den weg is, sedert dezelve tot aan *Antwerpen* is verlengd, dus omstreeks driemaal zoo groot geworden. Al-

leen in Slagismaand 1836 heeft het aantal reizigers op den weg 56,000, en hebben de ontvangsten 55,080 franken bedragen. In Wintermaand van hetzelfde jaar is, niettegenstaande het ongunstige weder, het aantal reizigers nog 49,000 geweest; en zijn bij het bestuur van den weg 48,739 franken ontvangen.

Zie hier nog eenige echte opgaven wegens den Belgischen ijzeren spoorweg. De kosten van aanleg van dezen weg hebben bedragen: voor het vak van *Brusfel* naar *Mechelen*, 1,290,381 franken; voor dat van *Mechelen* naar *Antwerpen*, 2,222,817 franken; voor dat van *Mechelen* naar *Dendermonde*, 1,618,435 franken; en voor dat van *Leuven* naar *Thienen*, 2,348,011 franken. Alleen de onderaardsche gang op het laatstgenoemde vak van den weg, nabij *Cumtich*, welke gang 900 Nederl. ellen lang is, heeft 608,742 franken gekost. De kosten van aanleg van het vak van *Dendermonde* naar *Gend* worden niet opgegeven. De aankoop van eenen gewonen wagen op den Spoorweg kost 1700 franken; van een char-à-bancs 4,000 franken; van eene diligence 6,400 franken; en van een tot het vervoer van koopwaren gebruikt wordend rijtuig 32,000 franken. Een gewone stoomfleper kost 29,000 franken, en een van meerdere kracht 33,000 franken. Op den 1. van Louwm. 1837 waren elf stoomfleepers op den weg in gebruik; later is dit aantal bijna verdubbeld, en toch bestaan er klagten over de ongenoegzaamheid dezer werktuigen, om in de dienst te voorzien. Van den 1. van Wijnm. 1834 tot den 1. van Sprockelm. 1837 is op het toen voltooide gedeelte van den weg voor 129,448 franken aan steenkolen, olie en dergelijke behoeften verbruikt.

Ook *Rusland* kreeg in 1836 zijnen eersten ijzeren Spoorweg. Men meldde daaromtrent in Hooim. van dat jaar uit de hoofdstad van gemeld land: „De uit *St. Petersburg* naar *Engeland* gezondene ingenieurs, welke aldaar het noodige moesten bestellen voor den ontworpen ijzeren Spoorweg van *St. Petersburg* naar *Paulowsk*, zijn den 29. van Zomerm. in de Rusfische hoofdstad teruggekeerd. De door hen bestelde voorwerpen, als sporen, stoomrijtuigen enz., moeten voor den 1. van Herfstm. in *Rusland* aangekomen zijn, zoodat men hoofs den bedoelden weg, die 25½ werst lang zal worden, en waaraan sedert twee maanden door 2000 arbeiders gewerkt wordt, nog in Wijnm. aanstaande te kunnen openen.” Dezelve bestaat thans met goed gevolg.

De veelvuldige ijzeren Spoorwegen in *Noord-Amerika* hebben aanleiding gegeven tot de verschijning van het *American Railroad Journal* (het Amerikaansche Spoorwegen-Tijdschrift), zijnde waarschijnlijk wel het eenige tijdschrift van dien aard dat er bestaat. Daarin leest men, dat de gezamenlijke lengte van de tegenwoordig in de Staten reeds aangevangen of ontworpen ijzeren Spoorwegen 3000 Engelsche mijlen bedraagt. Elke yard (el) der daartoe benoodigde banden weegt 62½ pond. Daar nu eene mijl 1760 yards lang is, zoo heeft men voor elke mijl van eene dubbele baan 238 ton ijzer nodig, zonder de

de kettingen, schroeven enz.; mede te rekenen. Men kan derhalve 250 ton ijzer voor elke Engelsche mijl rekenen, zoodat voor bovengemelde 3000 mijlen 750,000 tonnen ijzer vereischt worden. De vraag naar ijzeren banden is, dien ten gevolge, dan ook in *Engeland* zoodanig gestegen, dat dezelfde staaf ijzer, voor welke voor een jaar in de ijzerwerken in *Wallis* 6 p. st. 10 sh. betaald werd, thans 9 p. st. 10 sh. geldt. (Dit schreef men op het einde van 1836).

„Volgens onze bladen”, alzoo gaat het vermelde tijdschrift voort, „hebben verscheidene onzer huizen in *Engeland* nopens de levering van 400,000 tonnen ijzeren banden overeenkomsten gesloten. Reken men de ton dier banden op 50 dollars, zoo heeft het Amerikaansche volk door deze overeenkomsten de verbindtenis aangegaan, om aan *Engeland* niet minder dan 20 millioen dollars voor ijzeren banden te betalen. Indien al onze ontworpen ijzeren wegen met Engelsche banden aangelegd worden, zoo zou *Noord-Amerika* in zeven jaren, want zoo lang kan die aanleg duren, eene schatting van 37 millioen dollars aan *Engeland* opbrengen, en dit voor eene stoffe, welke in de gebergten der *Vereenigde Staten*, tevens met steenkolen, in zulke eene hoeveelheid te vinden is, dat des noods geheel de wereld daarmee zou kunnen voorzien worden.”

Het daarstellen van Spoorwegen ging inmiddels in *Engeland* op vele plaatsen zijn gang; in Oogstm. 1837 schreef men uit dat land:

„Het gemiddeld aantal personen, die dagelijks van den nieuwen ijzeren weg van *London* naar *Birmingham* gebruik maken, berekent men op 1900, en des zondags op het dubbele. Men ontvangt iederen dag 200 p. st.”

In de *Amsterdamsche Courant* van den 7 van Herfstm. 1837 las men: „Reeds sedert eenige dagen heeft men de werkzaamheden, tot het daarstellen van den ijzeren Spoorweg van hier op *Haarlem*, een aanvang zien nemen en verscheidene scheepsaladingen met rijswerk en zand te dien einde zien aankomen.”

„Hierbij kunnen wij ook nog, als van goederhand vernomen, voegen, dat de bekrachtiging der statuten voor de Hollandsche Ijzeren-Spoorweg-Maatschappij, bij besluit Z. M. den Koning, van den 4. dezer, daargesteld en de Maatschappij alzoo thans wettelijk tot stand gebragt is.”

Door allerhande tegenspoeden, vooral uit den aard van den grond spruitende, had men echter volle twee jaren noodig om dezen weg daar te stellen:

In den *Amsterdamschen Avondbode* las men, onder dagteekening van den 5. van Herfstm. 1839:

„Gisteren heeft de hoogleeraar *VERDAM*, als gecommiteerd door het gouvernement tot het onderzoeken en beproeven van de locomotief *de snelheid*, bestemd tot het rijden op den ijzeren spoorweg van *Amsterdam* naar *Haarlem*, zich bevonden aan de station te *Haarlem*, ten einde dezen last te volvoeren.”

„Nadat de stoomdrukking voor deze proef, in het gebouw aldaar,

en in tegenwoordigheid van gezegden hoogleeraar, de directie van den ijzeren spoorweg, en de daaraan verder verbondene personen, tot de gevorderde kracht was opgevoerd, en deze proef volkomen had voldaan, is de locomotief met een der rijtuigen in beweging gesteld, met de stoomdrukking, die daaraan voor de gewone dienst zal worden gegeven; en is daarmede een proefrid gedaan van de station af, tot op den dijk te *Halfweg*, welke afstand in den tijd van acht minuten is afgelegd, waardoor de uitmuntende zamenstelling en werking van deze locomotief in allen deele gebleken is, tot groote voldoening van alle de daarbij tegenwoordig geweest zijnde personen."

"Deze proefrid heeft alzoo den besten uitslag en het uitzigt opgeleverd, dat de ritten van *Amsterdam* naar *Haarlem* of terug binnen de 20 minuten afgelegd zullen worden. Overigens zijn de herhaalde proefnemingen zoo wel voor de machines als voor den weg zelfen nuttig; aan dezen laatste brengt men nog die verbeteringen aan, voor welke hij vatbaar bevonden wordt. Van verzakking is nergens eenige zweem of spoor, en de bogten van den weg worden gaaf bereden; in één woord: alles beantwoordt volkomen aan de verwachting. Van tijd tot tijd worden nu ook meer waggons aangespannen. In het algemeen is het voorzigtig beraad, waarmede in alles wordt te werk gegaan, boven allen lof verheven."

"Zoodra de verwacht wordende locomotieven zullen ontvangen zijn, zal de opening van den weg volgen."

Bij besluit van 30 van Grasm. 1838 heeft Z. M. — „overwegende, dat de aanleg van een ijzeren Spoorweg naar den *Rijn* bevorderlijk kan zijn aan het algemeen welzijn en in het bijzonder aan de belangen van den handel, en wenschende te voldoen aan het verlangen, hetwelk Z. M. dienaangaande, bij Zr. Ms. verblijf in de hoofdstad, nader is te kennen gegeven", besloten, dat er, onder directie van het departement van binnenlandsche zaken en overeenkomstig de nader vast te stellen plannen, een ijzeren Spoorweg zal worden aangelegd van *Amsterdam* over *Utrecht* naar *Arnhem*, welke later zal kunnen worden uitgebreid in eenen zijtak van *Rotterdam* naar *Utrecht* en in eene verlenging van *Arnhem* tot de Pruisische grenzen."

"Tot goedmaking van de kosten dezer onderneming zal eene geldleening worden geopend van negen millioenen guldens, welke later, voor de zoo even vermelde uitbreiding en verlenging, zal kunnen worden aangevuld met eene tweede en derde serie van zes en van drie millioenen guldens. Deze geldleening zal geplaatst worden, hetzij bij intekening, hetzij bij aanbesteding of ook bij stukwijze verkoop, zoo als nader door Z. M. zal bepaald worden. De geldleening zal loopen tegen den interest van $4\frac{1}{2}$ ten honderd in het jaar. Zij zal bijzonderlijk gevestigd zijn op de inkomsten der hier boven vermelde nieuw aanteleggen wegen. Indien deze inkomsten, na af trek der kosten van het onderhoud der werken, ontoereikende mogten zijn tot betaling van den bepaalden interest van $4\frac{1}{2}$ pc., zal

zal daarin van wege Z. M. en uit Zr. Ms. bijzondere fondsen worden voorzien; wordende alzoo die rente-betaling door Z. M. gewaarborgd. De zuivere inkomsten, na aftrek der kosten van onderhoud, van de interest-betaling en van de teruggave van hetgeen, krachtens den waarborg van Z. M., aan interesten mogt betaald zijn, zullen worden aangewend voor een vierde tot uitdeeling aan de obligatië-houders, en voor drie vierden tot aflossing van zoo vele obligatiëen der geldleening, met eene premie van 4 pc. boven het kapitaal, als tot dien koers zullen kunnen worden ingetrokken. Na de aflossing der geldleening, zal de eigendom van de daarvoor gemaakte werken, met al den aankeve dezer onderneming, aan het rijk overgaan. De tijd en wijze van de uitgifte der obligatiëen zullen nader door Z. M. worden vastgesteld."

Op den Spoorweg van *Amsterdam* naar *Haarlem*, geopend op den 24. van Herfstm. 1839, zijn vice versa, van dien dag tot aan den 14. van Wijnm. vervoerd 31,653 personen, van welke ontvangen is de som van f18,433,65½.

Van *Amsterdam* naar *Haarlem* reden 15,885 personen

" *Haarlem* " *Amsterdam* " 15,768 "

Opmerkelijk is het, dat in de eerste week naar evenredigheid veel meer gebruik is gemaakt van de duurdere plaatsten dan later.

In de algemeene vergadering van de Hollandsche ijzeren Spoorweg-maatschappij van 29. van Grasm. 1840 is gebleken dat de geheele weg f1,668,906,17½ heeft gekost; dat men sedert de opening tot en met den 31. van Winterm. 1839 heeft ontvangen f22,809, doch dat het passieve der balans het actief met f13,923 overtrof. In Louwm. 1840 had men f3000 verlies; in Sprokkelm. f1,300; in Lentem. f800; doch daarentegen in de eerste 26 dagen van Grasm. eene winst van ruim f6000.

Van den 1. van Louwm. tot en met den 31. van Bloeim. 1840, zijn langs den Amsterdamsch - Haarlemschen IJzeren Spoorweg vervoerd 104,619 reizigers en is ontvangen de som van f53,369.83; alleen in Bloeim. waren vervoerd 32,856 personen en de ontvangst bedroeg f16,401.80.

In den loop van 1839 zijn langs den spoorweg van *Parijs* naar *St. Germain*, (de eerst daargestelde ijzeren weg in *Frankrijk*) of ook naar een der tusschen beiden liggende stations, 1,302,486 reizigers vervoerd. Dit getal, hoe aanzienlijk ook, wordt nog overtroffen door dat van de personen, die in 1839 van den spoorweg van *Londen* naar *Greenwich* gebruik hebben gemaakt, en hetwelk 1,544,266 beloopt. Langs den spoorweg van *Liverpool* naar *Manchester* zijn in dat jaar gereisd 609,336 personen, langs dien van *Londen* naar *Birmingham* 459,385, en langs dien van *Dublin* naar *Kingstown* 1,141,679.

Op den ijzeren weg van *Berlijn* naar *Potsdam* zijn in den loop van het jaar 1839, vervoerd 664,863 personen. De ontvangsten van dien weg hebben bedragen 189,237 thalers, de uitgaven 108,353

V 2

th.

th. De onderneming heeft alzoo eene zuivere winst opgeleverd van 80,884 th., dat is omstreeks 8 pc. van derzelver kapitaal. In 1840 vlie men zich met eene nog gunstiger uitkomst, omdat men berekent, dat de thans ingevoerde stookwijze met hout, in plaats van coaks, eene jaarlijkse bezuiniging van ten minste 10,000 th. zal opleveren.

In *Engeland* hadden in 1839 de spoorwegen 500 uren lengte.

„ *De Vereenigde Staten* „ „ „ „ 1200 „ „

„ *België* „ „ „ „ 77 „ „

waarop 2 millioen menschen jaarlijks vervoerd worden.

„ *Frankrijk* „ „ „ „ „ niet noemenswaard.

„ *Duitschland* „ „ „ „ „ — juist bekend,

doch aanzienlijk.

„ *Nederland* „ „ „ „ „ — noemenswaard.

In 1840 is een Spoorweg aangelegd van *Potsdam* naar *Brandenburg*. Men heeft het plan gevormd om eene groote Spoorweg-linie van *Berlijn* enz. naar *Hamburg* aan te leggen. Verschillende Engelsche kapitalisten en Hamburger bankiers bejveren zich hetzelfde te begunstigen, uit hoofde der aanzienlijke handelvoordeelen, welke daar uit klaarblijkelijk voor *Engeland* en *Hamburg* moeten ontstaan.

De Spoorweg naar *Brandenburg* is het begin voor dezen *Hamburger* Spoorweg. Van daar gaat de togt over *Kavelberg* naar *Bergerdorf*, eene kleine stad, in de nabijheid van *Hamburg*, alwaar door de *Hamburger-Bergerdorfer* maatschappij een spoorweg is aangelegd naar *Hamburg*.

Daar nu, deels uit de reeds aangevangene, deels geprojecteerde ondernemingen van dien aard, gemakkelijk is op te maken dat *Berlijn* binnen weinige jaren het centrale punt en de stapelplaats van den oostelijken en noordelijken zeehandel voor het binnenland zal worden, begon men in 1840 ook aan andere inrigtingen, die in dat geval onontbeerlijk zijn, te denken. Tot deze behoort het bevaarbaar maken der om de zuidzijde van *Berlijn* loopende zoogenaamde landweergracht, waardoor men om de stad heen, zonder oponthoud, van den spoorweg aan de noordzijde, tot dien aan de zuidzijde, de goederen te water zal kunnen vervoeren.

In Lentem. 1840 is de groote ijzeren weg van *Weenen* naar *Brunn* voor vrachtgoederen, tegen zeer lage vracht, geopend geworden, en gelastte de rijksdag van *Hongarije* het daartellen van zulk eenen weg, langs den regteroever van den *Donau*, van *Presburg* naar *Weenen*.

Binnen zeer weinige jaren zal geheel *Duitschland*, en ook *Frankrijk*, gelijk thans reeds een groot deel van *Engeland* als met een net van Spoorwegen overdekt zijn.

De Spoorweg van *Mentz* naar *Wiesbaden* is den 10. van Lentem. 1840 geopend.

Van *Keulen* naar *Bonn* zal waarschijnlijk in 1840 zulk een weg aangelegd worden.

Van *Manchester* naar *Leeds* mede in 1840.

De weg van *Brusfel* naar *Tubize* is geopend in Bloeim. 1840.

De

De weg van *Brusfel* naar *Antwerpen* is in dat jaar verlengd tot aan het vrije entrepôt.

De Taunus-Spoorweg is geheel geopend 14. van Grasm. 1840.

De eerste ijzeren Spoorweg in *Italië*, loopende van *Milaan* naar *Venetie*, is in 1840 begonnen.

SPOORWIEL, noemt men zeker sterrad in de molenwerken, hetwelk door een schijfloep of bonkelaar wordt omgedreven of hetzelfde omdrijft, en waarbij de werking der beide raderen op elkander in het zelfde vlak geschiedt, en beide bewegingen derhalve sporen.

De ijzeren onderwielen in de verbeterde staande schepradwatermolen zijn bij voorbeeld spoorwielen.

SPRANK is een zijtak van eenen stroom of rivier; veelal noemt men eenen zoodanigen zijtak eene Sprank, wanneer dezelve dood loopt.

SPREI. (Kunst) Dit kunststuk, zoo schoon als bijna immer eenige menschelijke hand heeft vervaardigd, stelt meer dan 3500 zinnelijke figuren voor; bovenaan ziet men het Alziende oog, omringd door een krans van stralen, nederblikkende op den redder van *Nederland*, Z. K. H. den Prins van *Oranje*, benevens hare K. K. H. de Grootvorstin ANNA PAULOWNA, alles voortreffelijk gemaakt; verder den slag van *Waterloo*, benevens een fragment, zinspelende op den bevochten vrede, den Amsterdamschen Schutterseid, de graftombe van den onvergetelijken VAN SPEYK, enz.; benevens honderde andere zaken, zoowel geschiedenissen als alle buitengewone dieren, die ons het dierenrijk oplevert, in al derzelver verschillende gedaanten en kleuren voorgesteld; benevens verscheidene Bijbelsche voorstellingen. Dit alles door de naald op het satijn bewerkt, is in deszelfs eigenaardige kleur voorgesteld. Deze spreij, in 1834, na tien jaren arbeids, door eene manshand voltooid, werd in 1837 alom in *Nederland* vertoond.

SPRENGEL, (KURT) werd den 3. van Oogstm. 1766 te *Boldewol* nabij *Anklam* in *Pommeren* geboren, waar zijn vader, een zeer geleerd en met de natuurkundige wetenschappen vertrouwd man, predikant was. Zijne moeder was eene zuster van den beroemden JOH. CHR. ADELUNG. Zijns vaders broeder CHR. KONRAD SPRENGEL (geb. in 1750, overleden in 1816), Rector te *Spandau*, verwierf zich als schrijver van het bekende werk: *Das entdeckte Geheimnis der Natur im Bau und in der Befruchtung der Blumen*, *Berlin* 1793, 4°. een' gevestigden roem, en de eer, dat Sir J. E. SMITH een schoon Nieuw-Hollandsch planten-geslacht naar hem den naam *Sprengelia* gaf. Het verdient opmerking, dat SPRENGEL in zijne beide ooms voorbeelden vond, voor de studie der talen en der planten, welke hij later beide met gelijken ijver omvatte. De vader nam het onderwijs des leergierigen zoons op zich, en bragt hem zoo ver in de Oostersche talen, dat hij het als knaap reeds durfde ondernemen, de Grieksche *perikopen* in het Hebreeuwsch te vertalen. Voor het Arabisch was hij zijn eigen leermeester; in den tijd van zes maanden had hij het, met behulp eener kleine *Grammatica* en van een woordenboek, daarin zoo ver gebragt, dat

dat hij het Arabisch *Evangelie van MATTHEUS* volkomen lezen en grammatisch verklaren kon. Met deze huiselijke bezigheden verbonden zich oefeningen in de vrije natuur, opgewekt en gevoed door zijne overgeërfsde liefde voor de kruidkunde. Reeds destijds ontwikkelden zich zijne bekwaamheden als schrijver en leeraar, toen SPRENGEL voor eene jongere zuster, die hem op zijne wandelingen door weiden en boschen gezelschap hield, reeds op zijn 14de jaar eene *Anleitung zur Botanik für Frauenzimmer* ontwierp. Op zijn 17de jaar aanvaardde hij den post van huisleeraar (gouverneur) bij eene aanzienlijke familie in de nabijheid van *Greifswald*, tevens onophoudelijk aan zijne wetenschappelijke vorming werkzaam, voor welke het onderrigt zijns vaders reeds lang niet meer toereikend was. Na twee jaren verliet hij dezen post, om zich op eene Hoogefchool tot zijne aanstaande bestemming te gaan voorbereiden. Even als BOERHAAVE verkoos hij de studie der Godgeleerdheid nevens die der Geneeskunde. Doch eer dit geschiedde, had hij reeds voor het Consistorie te *Greifswald* een examen afgelegd, en een zoo gunstig getuigenis bekomen, dat het hem vergund was geworden te prediken. Op zijn 19de jaar begon hij zijne Academische studiën in beide gezegde vakken te *Halle*, doch weldra liet hij de studie der Godgeleerdheid varen, om onder MECKEL, GOLDHAGEN, KEMME en anderen zich geheel aan de geneeskunst te wijden. Reeds in 1787 verwierf hij zich den graad van Doctor op eene inwijdingsverhandeling getiteld: *Rudimenta nosologiae dynamicae*; waarna hij zich nog eenigen tijd, als hulp van den door onderscheidene schriften bekenden Dr. DANIEL, in de praktische geneeskunst oefende. Weldra bood zich echter de gelegenheid aan, welke SPRENGEL in die loopbaan bragt, waarop hij later met onvermoeiden ijver voortstreefde. Op verzoek van den Hoogleeraar BERTRAM, die destijds de *Neuen literarischen Nachrichten für Aerzte, Wundaerzte und Naturforscher* uitgaf, had SPRENGEL eene beoordeeling der pas verschenen vertaling van HIPPOCRATES door GRIMM opgesteld, maar niet vermoed, dat zij door den druk zoude vereerd en openbaar gemaakt worden. Echter had dit tot zijne grootste verassing plaats. Van dien tijd af werd hij een der werkzaamste medewerkers aan gemeld tijdschrift, en van 1787 — 1789 (in welk jaar het ophield) deszelfs eenige uitgever. Te gelijker tijd trad SPRENGEL aan de Hoogefchool als buitengewoon Hoogleeraar in de geregelijke geneeskunst en de geschiedenis der geneeskunst op. Met grooten bijval onderwees hij de *Semiotica* en de *Pathologie*, de laatste tot in 1817, na welken tijd hij meer botanische, dan geneeskundige lessen gaf. In 1795 werd hij gewoon Hoogleeraar op eene jaarwedde van 50 thaler (!), welke echter in 1797, toen hij het Hoogleeraarsambt in de Botanie aanvaardde, met 400 thaler verhoogd werd; en later, toen hij in 1803 in de plaats van BALDINGER naar *Marburg*, in 1809 naar *Dorpat*, en in 1812, na den dood van WILDENOW, naar *Berlijn* beroepen was, en voor dit alles bedankt had, aanmerkelijk verbeterd werd

werd. Zoo werd hij voor de Hoogeschool van *Halle* behouden, en gedurende 45 jaren heeft zij het geluk genoten, hem onder hare eerste sieraden te tellen, en zich in zijne onvermoeide werkzaamheid en zijnen roem te verheugen.

SPRENGEL was een Polyhistor in den juiste zin des woords, zoo als de nieuwere tijd het naauwelijks iemand anders meer toelaten zal te worden. De Polymathie, naar welke men in onze dagen naauwelijks streven mag, zonder verdacht of gegispt te worden, werd bij hem geduld, omdat hij dezelve werkelijk bezat, en maakte hem het voorwerp eener algemeene bewondering. In alle vakken van menschelijke wetenschap was hij bekend; maar geneeskunst en kruidkunde vormden het veld, welks bebouwing hij zich als het doeleinde zijns levens had voorgesteld. Was het hem niet geoorloofd hier nieuwigheden te voorschijn te brengen, door luisterrijke ontdekkingen te verrassen, en met den fakkel des genie's in de binnenste schuilhoeken te dringen, zoo heeft hij echter de vruchten, welke hij met eere op dit veld gewonnen heeft, nuttig voor de wereld gemaakt; — kon hij de wetenschap niet altijd verrijken, des te meer heeft hem de letterkunde te danken. Wie de lauge rij zijner werken wenscht te overzien, kan die door MEUSEL en anderen leeren kennen. Alle, schoon vele derzelve thans alleen voor den beoefenaar van de geschiedenis der letterkunde belangrijk zijn, getuigen van den buitengewonen vlijt des Schrijvers, van diepe geleerdheid en groote geschiktheid in de rangschikking en uiteenzetting der stoffe. Zijne *Geschiedenis der Geneeskunst* zal, niettegenstaande eenige eenzijdige en niet onbevooroordeelde voorstellingen, nog lang hare materiele waarde behouden, tot in de behoefte aan eene bewerking dier geschiedenis, uit een grootfcher en hooger oogpunt, door den geest eens anderen, juist door dien ontzaggelijken rijkdom van bijeenverzamelde bouwstoffen daartoe opgewekt, later gelukkig zal voorzien zijn. In andere schriften, b. v. in de vroeger zoo geprezene *Pathologie*, in de *Institutiones medicae*, enz. doen de vorderingen der wetenschap ons thans veel verouderds en gebrekkigs, of in onvoldoenden vorm, opmerken: doch zij zijn alle leerrijk en uit eenen rijkdom van wetenschap geput, die de dagelijksche behoefte daaraan verre te boven gaat. Bij zijne arbeidzaamheid werd SPRENGEL door eene bewonderenswaardige, om niet te zeggen, verbazende, gemakkelijke, waarmede hij zich zijn onderwerp wist eigen te maken, en door eene voorbeeldige verdeeling van zijnen tijd in groote mate ondersteund. Daardoor werd het hem mogelijk, ook bij overstelping van beroepsbezigheden, ledigen tijd te vinden, voor menige vrolijke uitspanning, en zich eene helderheid van geest te bewaren, die hem tot zijn laatste oogenblik niet verlaten heeft. De ouderdom, in plaats van zijne werkzaamheid te verminderen, scheen aan dezelve een' hooger en vlugt te verleen; zijne *Genera Plantarum*, zijne uitmuntende uitgave van *DISCORDERES* voor de verzameling van KÜHN, en de nieuwe

we uitgave der *Flora Halensis* zijn toch vruchten zijner laatste levens jaren! Doch er moest nog veel volbragt worden. Met onvermoeibaren ijver verzamelde hij bouwstoffen voor eene uitgave van *PAULUS van Aegina*, voor kleinere geneeskundige verhandelingen, voor *Symbola in Floram Capensem*, en voor de bekendmaking van de gewassen, die hem door de Engelsche Oost-Indische Compagnie ten geschenke gezonden waren, bij welke laatste bezigheden hem zijn jongste zoon behulpzaam was. Doch niet alleen aan de schrijfstafel, maar ook op den leerstoel en op de kruidkundige wandeling was SPRENGEL in zijn element. Hij onderwees gaarne en ijverig, en hield er veel van om, ook buiten de gehoorzaal, zijne inzichten en, dikwijls zeer individuele, meeningen zonder tegenspraak te kunnen voordragen. Gaarne voer hij over godgeleerde twisten uit, en vereenigde zich dan, door zijne vroegere studiën en eene onwrikbare overtuiging gestrekt, met de vrienden van verdraagzaamheid en rationalismus. Zelfs als men met hem niet kon instemmen, maar zich tegen onderscheidene paradoxen aankante, en somwijlen door zijne stugge en terugstootende manier van wederleggen beleedigd werd; moest men echter altijd den rijkdom van kundigheden bewonderen, waarmede hij zijne gesprekken wist te kruiden.

Op botanische togten, in den kring van jonge lieden, gevoelde hij zich verjongd; nog in den laatste zomer zijns levens, toen hem eenige aanvallen van ziekte hadden geschokt, strekten zij hem tot versterking en opwekking; en van de eerste uitstappen, op welke hem, gelijk dit zijnen leerlingen onvergetelijk bleef, de vrolijkste luim verzelde, bragt hij het gevoel van gezondheid en de luchtigste vrolijkheid mede. De kennis der oude en der meeste nieuwere beschaafde talen, onder welke ook de Scandinavische behoorde, kwam hem niet slechts bij zijne geleerde werken uitmuntend te pas, maar verschaft hem ook in zijne ledige uren een onbeschrijfelijk genot, daar hij niet alleen de oude *Classici*, maar ook de werken van smaak der nieuwere en der nieuwsten met even veel belangstelling las. In de meeste talen, die hij verstond, kon hij zich ook gemakkelijk schriftelijk en mondeling uitdrukken; de steller van deze regelen, prof. FRIEDLÄNDER te Halle, bewaart menigen Griekschen, Latijnschen en Italiaanschen brief van hem, en vooral ook eenen Engelschen, weinige weken voor zijnen dood ontvangen, waarin hij al de Anachronismen en misstappen tegen de Byzantijnsche geschiedenis, aan welke zich WALTER SCOTT, in zijnen *Count Robert of Paris*, had schuldig gemaakt, zonder versooning, aan het licht bragt. Zoo weinig vermogt de tijd zijne gevoeligheid en levendigheid af te stompen, of hem vande Muzen te vervreemden, die hem dankbaar, zijne trouwe diensten, tot in eenen hoogen ouderdom, door eene jeugdige ziel, vergolden. De erkentelijkheid zijner tijdgenooten viel hem ook ruimschoots ten deel. In de verwijderdste streken van *Europa*, waar nooit een Duitche naam was doorgedrongen, werd die van SPRENGEL, zoo als de steller

ter dezes volgens ondervinding kan verzekeren, met dankbaarheid door de geneeskundigen genoemd. Omstreeks 70 geleerde genootschappen en academiën van binnen en buiten 's lands (de koninklijke Fransche Academie in 1825) hadden zich beijverd den beroemden letterkundige in hun midden op te nemen, de Philosophische faculteit van Halle had hem in 1808 *honoris causa* tot Doctor der Philosophie benoemd, en de koningen van *Pruisfen*, *Zweden* en *Nederland* hadden hem met de roode Adelaars Orde 3^e klasse, waarbij later nog het lint (*die Schleife*) gevoegd werd, met de orde der Noordster, en die van den Nederl. Leeuw vereerd. Terwijl alzoo zijn roem de wereld vervulde, leefde hij eenvoudig, aartsvaderlijk, in zijn kleine huisje aan den botanischen tuin, waarin nauwelijks plaats genoeg voor zijn huisgezin was.

Eene zeer gelukkige, in 1791 aangegane, echtverbintenis had hem vader van drie zonen gemaakt, en later werd de kring der zijnen nog door eene pleegdochter uitgebreid. In dezen kring leefde hij tot aan zijn einde gelukkig en vrolijk; doch ook buiten dezelve ontvlood hij de gezellige vreugde niet, hoewel hij geen vriend was van luidruchtige feesten. Aan zijn' gastvrijen avonddisch was ieder vriend hem welkom, en inzonderheid zag hij zich daar gaarne van jonge lieden omgeven, die hij met de edelste onbaatzuchtigheid en trouw ten vaderlijken vriend en raadsman verstrekte.

En hier moeten wij een' hoofdtrek in het karakter van SPRENGEL gedenken, die hem en zijn huis hoogst eerwaardig, en zijn verlies ook voor hen beklagenswaardig maakte, die in hem den wereldberoemden geleerde niet vermogten hoog te achten; wij bedoelen zijne onbegrensde weldadigheid. Hij ontzag zelfs menige opoffering niet om de armen te helpen; kas, keuken en kelder vond ieder hulpbehoevende bij hem open; geen ongelukkige verliet hem zonder ondersteuning en troost. De bevrediging dezer edele neiging en de liberaliteit, waarmede hij steeds en ook daar gaf, waar menigeen, in betere omstandigheid, eerst lang met zich zelve zoude geraadpleegd hebben, lieten hem niet toe een groot vermogen bij een te brengen, en noodzaakten zijne weduwe, schoon door koninklijke hulde tegen drukkende zorgen beschut, echter de dierbaarste bezittingen van haren echtgenoot, zijn Herbarium en zijne Boekerij, weldra in het openbaar te laten verkoopen. SPRENGEL genoot eene tamelijk aanhoudende gezondheid tot in het jaar 1828. Toen werd hij door den dood zijns oudsten zoons WILHELM, die op eene roemvolle wijze het hoogleeraarsambt in de Chirurgie te *Greifswald* bekleedde, op het hevigste geschokt. De hulpelooze toestand van zijne schoondochter en vijf jeugdige kleinkinderen riep hem uit de diepste droefheid tot de liefderijkste zorg van deze panden op, doch sedert dien tijd begon zijne lichaamskracht merklijk te verminderen. Een jaar daarna trof hem voor de eerste maal een aanval van beroerte, die regelmatig ieder vierdedeeljaars terugkwam, slechts gedurende de Cholera-epidemie

een

een half jaar weg bleef, en niettegenstaande de zorgen van alle geneeskundigen, niettegenstaande het strengste diëet, op den 15. van Lentemaand 1833 een einde aan zijn leven maakte. Juist in de zelfde week, waarin hij zijne voorlezingen over de Geschiedenis der Geneeskunst en over de *Kryptogamische* planten wilde ten einde brengen, verraste hem een zachte dood. Zijn aardsch omhulsel rust, door een' eenvoudigen steen bedekt, nabij dat van zijnen ouden vriend LAFONTAINE, op het kerkhof der nieuwe Markt. *Sit ei terra levis!*

SPRINGVLOEDEN. Aldus noemt men in *Nederland* de meer dan gewoon hooge vloed, tijdens de volle en nieuwe maan.

SPRINKHANEN. Men leest dat JOHANNES *de Dooper* zich in de woestijn met Sprinkhanen voedde. Nu vindt men in de woestijnen van *Palestina* een dier, naar eenen vogel gelijkende, hetwelk zich op eene verbazende wijze vermenigvuldigt, en van hetwelk de Arabieren in onvruchtbare jaren brood bakken; men verzamelt dezelve alsdan, sloot hen in een mortier en maakt er eene soort van koken van, somtijds braadt men dezelve of hakt ze klein en eet hen met boter.

SPUNGING-HOUSE (Het) in *Londen*, is eene soort van dépôt-huis, waarin men de lieden plaatst, die buiten staat zijn hunne schulden te betalen, en alwaar de cipier zich belast, het weinige geld, dat de ongelukkige nog mogt over hebben, van hem op te zuigen, zoo als het woord *spunging* overigens aanduidt. Om van deze inrigting een juist denkbeeld te kunnen vormen, zullen wij eene korte schets van het te dien opzichte voor eenige jaren met eenen zekeren TRUEBA gebeurde geven.

Op eenen schoonen herfst-avond van 1823, werd er aan het huis van TRUEBA, in *Rusfell street*, terwijl deze met eenen vriend in gesprek was, hevig geklopt.

„Is TRUEBA de oude hier?” vroeg eene zware stem, toen de knecht de deur had geopend.

„Ik ben het,” antwoordde TRUEBA zelf, die geen kwaad vermoedde; „Wat wilt gij?”

Vijf of zes mannen van een zeer roofoziek uterlijk traden binnen; aan hun hoofd bevond zich een lang en mager persoon, die, de hand naar TRUEBA uitstekende, riep: „Zie hier onze man!”

Toen trad de heer DONATY, opperhoofd van deze menschen-gedaanten, eenige stappen voorwaarts, raakte onzen held, die alsnu zijne buit was, met den vinger aan, hem zeggende: „Gij moet de goedheid hebben, mijnheer, met mij naar *Greatshire* te gaan.”

In dezen donkeren gang, welke ten tijde van ADDISSON niet zonder vermaardheid was, bevond zich de gastvrije woning van den heer DONATY. Daar was het, dat TRUEBA gedwongen werd zijnen intrek te nemen, zijne vrouw en drie nog zeer jonge kinderen vol droefheid achterlatende.

De deur van eene kleine kamer op de eerste verdieping, welke op eene

eene binnenplaats uitzag, en waarvan de ramen met zware ijzeren traliën waren voorzien, werd voor hem geopend. Een slecht bed, zulk eene tafel en eene stoel maakten het ameublement uit. Naauwelijks was hij daar, of eene meid kwam hem zes shillings (£ 3,60) voor den nacht afvragen; eene buitensporige som, waarover hij zich echter niet beklagen kon, en welke hij gereedelijk betaalde. Na eenige uren rust genoten te hebben, werd hij te zeven ure des ochtends door zijnen onverbiddelijken schuldeischer gewekt, die hem de betaling kwam vragen, niet alleen van de schuld, maar ook van de kosten, welke er reeds op gevallen waren, en er het bedrag vier malen hooger van bragt; op zijn weigerend antwoord, leverde hij hem aan de Philistijnen over.

Na in de spreekkamer te hebben ontbeten, vertrok TRUEBA, onder geleide van eenen officier des Sherifs, die hem naar de gevangenis van *Marshalsea* bragt.

Hier opent zich een ander tooneel, de voorloopige bergplaats is niet naast de gevangenis. *Marshalsea*, eene der oudste gevangenissen van Londen, dreigt gedurig in te storten. Voor eenigen tijd viel een gedeelte van eene zoldering op het hoofd der ongelukkige inwoners van deze hel. De zalen, waaruit alle zindelijkheid schijnt verbannen te zijn, het ziekelijk aanzien der gevangenen, de armoede en de ondeugd, welke overal in deze gevangenis gevonden worden, doordrongen den armen TRUEBA met walging en afschuw.

Des middags vond hij een vrij goed middagmaal, doch een zeer slecht gezelschap. Men sprak daar eene taal, welke hij niet verstond. In deze taal, welke door alle de gaauwdieven en het gemeen van de City wordt gesproken, verhaalden deze heeren hunne heldendaden, welke op eene gedienslige wijze aan TRUEBA in goed Engelsch werden overgebracht. Na het eten ging het gezelschap uiteen, en onze held ging op de binnenplaats de vrije lucht genieten, nadenkende over zijnen tegenwoordigen toestand, toen hij tegen acht uren werd uitgenoodigd om de zitting van de vrije klub bij te wonen. De vrije klub achter de grendels van *Marshalsea*! Dit was iets zeldzaams, en TRUEBA, de uitnoodiging aannemende, begaf zich naar de eetkamer, welke in eene vergaderzaal was herschapen.

De voorzitter en de leden hadden zitting genomen; het was een zonderling schouwspel, rijke kleederen en lompen, satsoenlijke lieden en bedelaars waren daar te vinden. De voorzitter was een Neger, JACOB READ genaamd, gewezen tamboer en groot-toonkunstenaar, wiens vingers door overgrootte oefening eene vlugheid hadden verkregen, welke nadeelig voor zijn geluk en zijne vrijheid werd. De kleine kleedermaker THOMSON was een groot staatkundige, gedurig in beweging gelijk O'CONNEL, de zakken vol petitiën gelijk JOHN WILKES, en onvermoeid in het spreken gelijk CONERT. Onder deze heeren bevonden zich nog een koopman in ijzer-waren, schuldig aan bedriegelijke bankbreuk; een opziener, wiens rekeningen

ALGEM. AANHANGS. V. c.

W

door

door zijnen meester te naauw waren nagezien, en een ongelukkig scheeps-kapitein, die schipbreuk geleden hebbende door de reeders van onachtzaamheid beschuldigd werd. Deze man zong luidkeels alle mogelijke liederen ter eere van *Groot-Britannië* en hare scheepsmagt, hoewel hij er zich bitter over te beklagen had. Eene dikke rookwolk vulde de kamer en verduisterde alle voorwerpen; elk lid had zijne pijp in den mond en eene kan bier voor zich. Alle leden waren hevige liberalen; zij gispten alle daden van het gouvernement, veroordeelden de Ministers, en wilden eene algemeene onbeperkte vrijheid. De financiën werden op eenen vasten voet gebragt, en de Nationale schuld was aangezuiverd door lieden die geen pennij in den zak hadden. Door gezang en geschreeuw afgewisseld, werden de discussiën allengskens heviger, toen de stokkeknicht zijne gewone heffing op het gebruik van het bier kwam ontvangen, hetgeen geschiedde onder den aanhef van het beruchte liéd: *Neen, de Brit kan geen slaaf zijn*, dat door de gevangenen in koor werd gezongen, toen deze zelve suppoost hen op eene vrij onheufche wijze deed uiteengaan, en hun alzoo bewees dat de Brit ook wel slaaf kan zijn en gehoorzamen moet.

De geheele bevolking der gevangenis was weldra verdwenen; ieder had zijne schuilplaats. TRUEBA alleen, de gebruiken van zijne nieuwe medeburgers niet kennende, had voor geen nachtverblijf gezorgd.

De beleefdheid gaat in de gevangenisfen niet ver genoeg om voor een' ander te zorgen, zoo dat men TRUEBA alleen overliet, zonder dat hij wist waar eene legplaats te zullen vinden.

Middernacht sloeg, en twee nieuwe gevangenen werden op dat uur ingebragt, TRUEBA voegde zich bij hen, om gezamenlijk eene schuilplaats op te zoeken, hetgeen zij dan ook, hoewel eenigzins beschonken zijnde en zich niet goed kunnende staande houden, met vreugde aannamen. Weldra vonden zij een afdak, waaronder men gewoonlijk de levensmiddelen uitdeelde. Een der vreemdelingen legde zich op eene groote tafel neder, TRUEBA bezette eenen ouden leuningstoel met gedeeltelijke zitting, en de derde gevangene plaatste zich op eene bank. Weldra waren zij allen in eenen diepen slaap gedompeld. Te vijf ure des ochtends deed eene donderende stem zich hooren, en de woorden *sta op* deden hen weldra oprijzen, toen zij den *Watchman* van de gevangenis voor zich zagen staan, die hen zijne dagelijkse gift afvorderde. De gevangenen voldeden aan dit vriendelijk verzoek en verlieten hun nachtverblijf, onder de gevangenen *the Rose* genaamd.

Onder zijne wandeling zag hij op de voorplaats der gevangenis een groot plakkaat, het reglement van de gevangenis inhoudende, hetwelk zeer wijdloopig was gesteld en waarop onder anderen in groote roode letters stond te lezen, dat een ieder die van buiten inkwam zoude worden onderzocht, en zoo men brandewijn bij dien persoon mogt vinden, dezelve met eene geheime gevangenis van ee-

eene maand zoude worden gestraft, welke bij herhaling zoude worden verdubbeld. De *geheime gevangenis* in *Engeland* is eene akelige straf; men werpt den gevangenen in eene onderaardsche plaats, alwaar hij slechts water en brood en geen bed heeft. Een koopman in lakens, die ook voor schulden was gekerkerd, werd dikwijls door zijne vrouw, welke hoog zwanger was, bezocht; TRUEBA zag haar, na een streng onderzoek, waardoor men eene flesch brandewijn bij haar had gevonden, naar de gevangenis slepen; haar man was zoo diep bedroefd, dat eenige gevangenen er door waren getroffen; dit gevoel van medelijden deelde zich weldra aan de geheele bevolking van *Marshalsea* mede; een verzoekschrift werd door den grootsten schavuit uit de menigte opgesteld en aan den heer JENKINS, hoofdsuppoost van de gevangenis, ingediend; hetzelfde hield een nederig verzoek in om wel voor ditmaal van zijne gewone gestrengheid af te wijken, hem van de dankbaarheid der petitionaristen verzekerende, waarna eene menigte onderteekeningen volgden. Eene commissie werd benoemd om het verzoekschrift aan JENKINS te overhandigen, die de misdadige dan ook weder op vrije voeten stelde. Kort daarna werd TRUEBA zelf door hulp van zijne vrienden uit deze hel verlost, waarvan hij nog vele bijzonderheden verhaalt, welke echter voor ons bestek te breedvoerig zouden moeten behandeld worden, waarom wij onze lezers naar zijn deswegens uitgegeven werk verwijzen.

* SPURRIE. (*Spergula arvensis*) Deze, in de vette deelen van ons vaderland zoo goed als onbekende plant, wast op minder goede gronden, vooral op akkers die uit schraal zand bestaan. Op beste zandgronden kan men met grooter voordeel Klaver dan Spurrie teelen. Wanneer het getijde des jaars niet al te droog is geweest, kan de Spurrie reeds na 8 weken gemaaid worden. Dit gewas geeft veel zaad, doch het winnen van dit zaad put den grond uit. Wanneer de Spurrie groen gemaaid en gevoederd wordt, verbetert zij den akker. Deze plant vordert niet veel behandeling, wordt of groen gemaaid of als hooi gewonnen en geeft geene twee goede sneden. Eene snede Spurrie staat gelijk met eene halve snede klaver. Zij is echter voedzamer dan deze laatste. — Het vee geeft na de spurrie veel melk en goede boter. — In *Duitschland* kent men twee verschillende soorten.

STAAL. Noemt men den grondslag waarop een dijk is aangelegd.

STAARTMOLEN. Bestaat met weinig of geen verandering, enkel uit het onoverdekte en aan de lucht blootgestelde binnenwerk van een staande Scheprad-watermolen, op eene kleine schaal ingerigt om een klein gedeelte landerijen droog te malen. Van achter in dezelfde strekking van de as heeft het eene uit dunne planken zamengestelde platte staart of windwijzer, die de onder zeil zijnde wicken gestadig in den windstreek stelt. Onder anderen van *Rotterdam* naar *Gouda* rijdende kan men er eene bij *Kortenoord* zien, die aan de IJsfelzijde van 's *Gravenweg* staat.

STAATSHUISHOUDKUNDE, of *Staats-oeconomie* is de wetenschap; die ons bekend maakt met den waren aard van den volksrijkdom en algemeenen voorspoed, met de middelen om die te bevorderen en te bewaren, en met de oorzaken, die dezelve doen verminderen en te gronde gaan, met één woord: de wetenschap, die ons leert rijkdommen te verkrijgen en wel te besteden.

Deze wetenschap is in *Nederland* niet zoo algemeen bekend en geacht, als dezelve met der daad verdient. Terwijl toch buiten 's lands deze hoogst gewigtige wetenschap zoodanig wordt beoefend, dat reeds voor verscheidene jaren de beroemde JEAN BAPTISTE SAY, in *Frankrijk*, in zijnen *Staatshuishoudkundigen Catechismus*, en Mevrouw MARCET, in *Engeland*, in hare *Beginfelen van Staatshuishoudkunde*, deze wetenschap geheel populair en in den vorm van gemeenzame gesprekken hebben kunnen behandelen; bezaten wij bijna geen geschrift, waarin deze wetenschap in een volledig zamenstel werd voorgedragen; in welk volslagen gebrek thans evenwel is voorzien, door dat het laatstgenoemde werk, namelijk van Mistrisf MARCET, en later dat van den Britschen Hoogleeraar SENIOR, onder bezorging van den Hoogleeraar TIJDEMAN, in onze taal is overgebracht geworden.

Zonder te willen ontkennen, dat ook in dit vak van menscheelijke kennis bij onze landgenooten eene groote massa gezonde denkbeelden huisvest, gelooven wij toch te mogen beweren, dat zulks meer aan den bijzonderen aard der ingezetenen, en aan voorbijgaande omstandigheden, dan wel aan eene geregelde wetenschappelijke beoefening is dank te weten; terwijl wij voorts meenen te mogen stellen, dat zonder zoodanige beoefening; — waardoor wij willen verstaan hebben, dat men beginne met tot den aard der dingen door te dringen, aldus de ware beginfelen opspore, daaruit wederom met voorzigtigheid en *consequent* voortredene, en dusdoende een zamenhangend geheel daarstelt; — dat, zeggen wij, zonder zoodanige geregelde wetenschappelijke beoefening, er aan geene zekere en belangrijke resultaten en aan geene nuttige en grondige kennis te denken valt: maar daarentegen een mengelmoes van begrippen en van denkbeelden, van waarheden en van dwalingen ontstaat, waarmede zeer weinig ten goede valt uit te rigten, vooral dan niet, wanneer dezelve met stelselmatig georganiseerde dwaling en nadrukkelijk aangedrongen eigenbelang in tweestrijd geraken, wanneer zelfs onze meest stellige waarheden, onze meest juiste begrippen, bijaldien zij de noodige grondigheid missen, zullen te kort schieten. — Geheel in dezen zin schreef de hoogstverdienstelijke GYSBERT KAREL VAN HOGENDORP, reeds in 1802, in een Staatkundig vlugschrift van den dag, maar van bestendige waarde: „In ons land, hetwelk evenredig volksrijker en welvarender is dan menig ander, is de praktijk in de wetenschap der Staatshuishoudkunde, door den aard en den inborst der ingezetenen, wel verre gebracht, en als tot eene tweede natuur geworden; maar de theorie, de wetenschap, is in *Frankrijk*, in *Engeland*

land, in Italië en Duitschland veel meer bekend en aangekweekt. Van daar eene meerderheid, welke deze natiën van tijd tot tijd verkregen hebben, en welke dreigt al de voordeelen onzer praktijk, ontbloomt van theorie, te zullen overwegen. Zoo is het ons gegaan met vele kunsten, fabrieken en ambachten, waarin wij voor een of twee eeuwen meesters en verre boven andere natiën verheven waren, en die thans bij onze naburen tot eenen veel hooger trap van volmaaktheid opgevoerd zijn." (1) Welke woorden ook thans nog wel niet buiten alle toepassing zijn zullen.

Zonder verder noodig te hebben den staat onzer maatschappelijke beschaving ten dezen in de schaduw te stellen, zonder noodig te hebben de waarde van wetenschappelijke stelselmatige kennis boven eene mengeling van niet samenhangende denkbeelden en begrippen in het breede aan te toonen, zullen wij doen zien, dat alle vermeerdering van Staatshuishoudkundige kennis, dezelve moge dan min of meer systematisch zijn ingerigt, hoogst nuttig en aangenaam is, niet alleen voor *sommige*, maar voor *alle* standen der maatschappij.

Wanneer wij in aanmerking nemen, dat het bevorderen van onzen nederlijken welstand, het verbeteren van de welvaart, zoo van ons zelve als van de onzen, een groot gedeelte onzer dagelijksche beoefeningen uitmaakt, dat onze gedachten, onze wenschen, onze gesprekken voor geen gering gedeelte hieraan zijn toegewijd; wanneer wij voorts in aanmerking nemen, hoe naauw onze welvaart met die van anderen, ja, met die der geheele maatschappij verbonden is, dan dringt zich reeds van zelve de overtuiging bij ons op, dat de wetenschap, die handelt over den wezenlijken aard van volksrijkdom, over de middelen om dien te bevorderen en over de oorzaken van deszelfs teruggang en verval, in derzelver beoefening, hoogst nuttig en aangenaam zijn moet. Trouwens hoe kan het onverschillig zijn, juiste en heldere begrippen te hebben omtrent ons eigen vermogen en dat van anderen, ja omtrent dat van de geheele maatschappij; omtrent de oorzaken en de middelen van derzelver vooruitgang, en omtrent de redenen van derzelver vermindering; met andere woorden, hoe kan het onverschillig zijn, den waren zin van dat tooverachtig woord rijkdom te kennen, te weten hoe die goddelijke zaak verkregen, en hoe dezelve wel bewaard en wel besteed wordt?

Gaarne erkennen wij, dat het vrij gemakkelijk is, bij de noodige aanwijzing en bij eenige kennis van zaken op te maken, hoe het vermogen van twee burea's op een bepaald tijdstip tot elkander staat. Wij zouden ons hieruit nog al gereedelijk weten te redden, door de goederen van beiden op prijs te stellen, de gestelde sommen op te trekken en de resultaten daarvan te vergelijken; maar zulks is de eerste som van ons rekenboek. Wanneer wij daarentegen eens vroegen,

wat

(1) *Gedachten over 's Lands Finansiën, voorgedragen in aanmerkingen op het Rapport tot een stelsel van algemeene belastingen, van den 4. Julij 1800. Amsterdam 1802. Voorrede bladz. 7.*

wat of eigenlijk rijkdom is; welk volk rijk mag genoemd worden: dat hetwelk overvloed aan goud en zilver heeft, zonder daarom van de benoodigdheden des levens ruim voorzien te zijn, of dat hetwelk, zonder eenig goud of zilver te bezitten, rijkelijk voorzien is van alle voorwerpen van behoefte, gerijfelijkheid en weelde? zouden wij dan ook zoo gaaf weten te antwoorden? En, wanneer wij eens instemden, dat het volk, dat zonder eenig goud of zilver te bezitten, overvloed heeft aan alles wat deszelfs, zoo noodzakelijke als meest verfijnde, behoeften kan bevredigen, voor het rijkst te houden is, spraken wij dan niet het vonnis uit over een gevoelen, dat bij den mingeoefenden zoo gewoon is, namelijk, dat, wanneer een volk zijn geld of edele metalen tegen andere goederen buiten 'slands zendt, hetzelfde verarmt.

Het is niet ongewoon, dat, waar de een klaagt over achteruitgang van volkswelvaart, de ander vermeent de stelligste bewijzen van toenemenden voorspoed te aanschouwen: hoe nu dat pleit te beslissen, zonder dat men stellig juiste begrippen van rijkdom bezitte? Het is toch zeker, dat slechts een van beide gelijk heeft. En hoe zoude men denken omtrent het gevoelen van hem, die beweert dat een Noord-Amerikaansche boer, die overvloed heeft van het schoonste land, wiens stallen en weiden ruim voorzien zijn van vee, en die met zijn huisgezin goed gekleed en gevoed is, offchoon bij verkoop al zijne eigendommen geene groote som gelds zouden opbrengen, rijker is dan een boer in onzen omtrek, die maar even in zijne behoeften kan voorzien, maar wiens kleine bezitting bij verkoop toch eene twee- ja vierdubbele waarde van den boedel des Amerikaans zoude hebben? Om nog eens nader bij onze bijzondere belangen te komen, want wij willen aantoonen, dat allen bij de beoefening der Staatshuishoudkunde een dadelijk belang hebben: indien wij instemmen, dat de pligt van een goed huisvader medebrengt, om van tijd tot tijd den staat zijner zaken eens na te gaan, ten einde te zien of dezelve vooruit, dan wel achteruit gaan, en of zijne uitgaven zijn vermogen ook overtreffen, dan zal men ook gereedelijk moeten instemmen, dat Staatshuishoudkundige kennis ons hier van een wezenlijk nut is, ten einde zoodanige misrekeningen te voorkomen, als waarvan menig huisgezin het slagoffer geworden is. Wij herinneren ons, meermalen door houders van openbare fondsen te hebben hooren beweren, dat de daling of rijzing van deze hunne goederen vrij onverschillig was, indien slechts de renten betaald werden: maar, behalve dat het toch geene onverschillige zaak is, of men twee dan wel drie tonnen waarde aan zoodanige effecten heeft, zoo is buitendien derzelver rijzing of daling gewoonlijk eene barometer van derzelver meerdere of mindere soliditeit, met andere woorden van de zekerheid, dat derzelver renten, niet alleen voor het tegenwoordige, maar op den duur zullen betaald worden. Zij, die aan deze prijs-verandering weinig hechten, mogen bedenken
of

of de houders van onze nationale schuldbrieven vóór onze intjving in *Frankrijk*, en dus vóór de tiercering, nog even rijk waren als voor den Engelschen oorlog van 1780, toen onze schuldbrieven boven pari stonden, offchoon op beide tijdstippen de renten gelijkelyk betaald werden; zeggen wij dan ook, of wij den houder van f100,000 nominaal Napelsche effecten en den houder van f100,000 nominaal aan Rusfen bij Hope en Comp., welke ieder f5000 aan rente opleveren, beide even rijk schatten? Een winkelier heeft in 1813 den staat zijns boedels opgemaakt, en doet zulks ook nu. Hij bevindt, dat zijn voorraad van koffij, van thee, van suiker enz. enz. geheel gelijk staat met dien van 1813, en dat bij hem ook dezelfde gereede penningen voorhanden zijn, schoon zijne goederen, tegen prijscourant uitgetrokken, thans slechts de helft van het bedrag van 1813 uitmaken. Is deze man desniettemin nu nog even rijk, of is hij minder rijk? waarschijnlijk het laatste: maar, omdat zijne goederen thans slechts de helft in geld doen van hetgeen zij in 1813 deden, zoo is echter daarom zijn vermogen in geenen deele tot de helft, van hetgeen hetzelfde in 1813 was verminderd; daar toch alle goederen sedert dien tijd zijn gedaald, en hij dus ook voor zijne koffij, thee en suiker, meer dan de helft van hetgeen hij in 1813 daarvoor zoude hebben kunnen bekomen, zal kunnen erlangen.

Wij zeiden, dat deze winkelier, die thans voor zijne koffij, thee en suiker slechts de helft aan geld ontvangt, van hetgeen hij daarvoor in 1813 zoude hebben gemaakt, waarschijnlijk nu minder rijk is: Wij zeggen waarschijnlijk, daar deze mindere rijkdom, om deze mindere geldswaarde geenszins volstrekt zeker is; trouwens ook het geld, of liever het goud en zilver, is niet onveranderlijk van waarde en, even als andere koopwaren, aan daling en rijzing onderhevig.

Zoo toch is het algemeen erkend, om van andere voorbeelden niet te spreken, dat het goud en zilver, dus ook het geld, na de ontdekking van *Amerika*, door de menigte van edele metalen, herwaarts overgevoerd, tot een derde en vierde van deszelfs vorige waarde is gedaald. Als voorbeeld, dat vermeerdering van onze kapitalen of van onze inkomsten in geldswaarde niet altijd eene vermeerdering van onzen rijkdom is, kan misfchien nog het volgende dienen. Iemand was vóór 1795 of wel vóór de jongste omwentelingen, die *Europa* zoo zeer beroerd hebben, eigenaar van vaste goederen van eene geldelijke waarde van f100,000, welke hem 'sjaars f3000 opbragten; hiervan leefde hij als toen zeer wel met de zijnen. Onder het Fransch bewind waren zijne bezittingen welligt tot eene waarde van f150,000 en tot eene opbrengst van f5000 gestegen, maar was hij daarom met der daad rijker? Wij gelooven neen, daar hij toch als toen voor zijne f5000, zich geene meerdere voorwerpen van nut, gerijfelijkheid en weelde konde aanfchaffen, dan vóór 1795. Deze voorbeelden, welke voorwaar van de eenvoudig-

digste en gemakkelijkste zijn, zullen voldoende wezen, om te doen zien, dat juiste denkbeelden omtrent rijkdom en welvaart eene zekere oefening vorderen, en dat dezelve van veel meer toepassing zijn, dan men gewoonlijk denkt, of liever dat zij van eene dagelijkse toepassing zijn.

Hetgeen wij alhier gezien hebben omtrent de juiste kennis van den aard van volkrijkdom geldt, ook, en wel in veel grootere mate, nopens de middelen om denzelven te bevorderen of tegen te werken. Wij weten dit wederom niet beter dan door voorbeelden te doen zien.

Onder de middelen, die de Regeringen van vorigen tijd niet zelden bij de hand namen, om zich, zoo zij meenden, te verrijken, bekleedde eene aanzienlijke plaats, dat men de innerlijke waarde der munt veranderde, door of aan dezelve een minder gewigt te geven, of onder het zilver of goud eene aanmerkelijke hoeveelheid van koper of ander metaal te mengen, ten einde dus doende de ingezetenen te bedriegen, door, bij voorbeeld, aan hen, voor goederen ter waarde van eenen zuiveren gulden, eenen slechten gulden, van niet meer dan de halve waarde, in de handen te stoppen. Ondertuschen is het algemeen bij deskundigen erkend, dat de waarde van geld bijna uitsluitend afhangt van deszelfs innerlijke waarde aan goud of zilver, en dat, indien men al mogt goedvinden in den gulden de helft aan zilver te doen, bij hetgeen men gewoon is, men algemeen zoude eindigen met twee gulden te geven voor dat, waarvoor men te voren slechts eenen gulden betaalde. Intuschen lijdt de algemeene rijkdom door dergelijke omwentelingen in het muntwezen op het zeerst. Wij zullen dit met een geschiedkundig voorbeeld toelichten. Het is bekend, dat de Franschen voor de omwenteling altijd rekenden bij Livres; maar deze livre, welke in het laatst slechts eene zeer geringe waarde had, was oorspronkelijk een wezenlijk pond, *livre* geweest. Dit pond nu was onder Lodewijk den Heilige reeds verminderd tot ruim twee oncen zuiver zilver, en ten tijde der omwenteling tot een 72ste gedeelte van dit laatste bedrag, zoodat de erfenamen van hem, die zich ten tijde van den Heiligen Lodewijk tot eene jaarlijkse uitkeering van eene livre verbonden had, eindigden met in 1789 het 72ste gedeelte der oorspronkelijke verplichting te betalen.

Onder de vorsten van *Frankrijk*, die in deze schelmerijen met de munt een groot meester waren, behoort voor allen genoemd te worden *FILIPS VAN VALOIS*, die in 1350 zijne officieren van de munt op het heilig Evangelie deed zweren, de veranderingen der munt voor de kooplieden geheim te zullen houden, met last om hun vervalschte stukken voor goede te verkoopen: maar ook met dit gevolg, getuige een geschiedschrijver van dien tijd, dat de vreemde kooplieden ophielden in het Koninkrijk te komen handeldrijven; dat de Fransche handelaren zelve, te gronde geholpen door die gedurige veranderingen der munten en
de

de onzekerheid van de waarde hunner goederen, het land verlieten; terwijl de andere ingezetenen, zoo burgers als edelen, niet minder dan de kooplieden, in hunne bezittingen leden: hetgeen maakte, voegt de geschiedschrijver er bij, dat de koning gansch niet bemind was. — Gelukkig zijn deze knoeierijen met de munt minder aan de orde van den dag: intusschen is het van belang, dat men dezelve op hare juiste waarde wete te schatten, en wij ingezetenen, zoo als veelligt niet zonder voorbeeld is, de aanwending van deze middelen van inkomen door onze Regering niet zelve terug wenschen. Niet zoo gelukkig is men in 't algemeen in het tegenwoordig *Europa* met het invoeren van nieuwe belastingen. Meermalen wordt daardoor de een of andere tak van volksnijverheid geknakt, om zich nimmer wederom te herstellen. Ons beseft laat in geen een deele toe, hier in eenige bijzonderheden te treden.

Tot een voorbeeld van verkeerde denkbeelden in de Staatshuishoudkunde kan ook strekken de wijze, waarop men maar al te dikwijls de vrijheid van handel en in het algemeen van alle nijverheid, mitsgaders de verbeteringen in dezelve zoo door werktuigen als door andere nuttige uitvindingen, beoordeelt.

In de plaats van zich daarover te verheugen, dewijl aldus noodwendig eene meerdere goedkoopheid en daardoor weder eene meerdere navraag ontstaat; in de plaats van door eigene verbetering te trachten een behoorlijk aandeel in deze meerdere navraag te bekomen; wil men, om op de oude wijze te kunnen voortfukken, privilegiën, inkomende regten, vernieling van machines en wat dies meer zij. — Een treffend geval hiervan lezen wij bij den beroemden *SAY*. Toen in *Frankrijk* de mode van geverwde lijnwaden begon plaats te grijpen, kwamen alle kamers van koophandel op de been, van alle kanten convocatien, deliberatiën, memorien, deputatiën, en veel geldverspilling. *Rouen* zag de ellende voor hare poorten, kinderen, vrouwen, grijsaards van gebrek omkomen, de best bebouwde landen des Rijks braak liggen, en de schoonste en rijkste provincie in eene woestenij veranderd. *Tours* voorspelde oproeren, die den troon en het altaar zouden doen wankelen. *Lyon* wilde niet zwijgen over een ontwerp, hetwelk de schrik in alle fabrieken verspreidde. *Parijs* had zich nimmer over eene zoo gewigtige zaak aan de voeten des troons geworpen, dien de handel met zijne tranen besproeide. *Amiens* zag in de toelating van geverwde lijnwaden het graf van alle fabrieken. Hare memorie, in overweging genomen in eene algemeene vergadering der kooplieden en door allen geteekend, eindigde aldus: „ten slotte is het genoeg, om voor altijd het gebruik der geverwde lijnwaden te verbieden, daar de geheele natië lijst van schrik, op het hooren, dat dezelve zullen worden toegelaten. *Vox populi, vox Dei*. Desniettemin werden de geverwde lijnwaden toegelaten, met dat gevolg, dat hierdoor een tak van nijverheid ontstond, hoedanige men te voren nog nimmer had gezien. Ik

verzoek, voegt de beroemde SAY er bij, dat men eens een oogenblik stil sta, om te overwegen, hoeveel standvastigheid en ware grondige kennis er al niet dikwijls bij de Regering wordt vereischt, om aan een geroep, dat zoo algemeen schijnt, wederstand te bieden. Wij voegen er bij, om te overwegen: hoe gevaarlijk voor de minder verlichte, minder standvastige Regeringen, de dwalingen, verkeerde begrippen en vooroordeelen der ingezetenen zijn, vooral omtrent die onderwerpen, waarbij het eigenbelang zoodanig in het spel komt.

En hetgeen wij daar van *Frankrijk* aanvoerden, is alhier op verre na niet zonder alle toepassing. Hoe dikwijls hoorden wij de gilden terug wenschen; de machinerie als eene rampvolle zaak afschilderen; de verbeteringen van het voerwezen door diligences en stoomvaartuigen, door kanalen en wegen afkeuren, en de uitsluitende maatregelen hoogstwenschelijk achten? Zoo herinneren wij ons, meermalen onze looijers op het sterkst te hebben hooren klagen over den zoo goed als vrijen uitvoer der run of schors; maar met welk regt toch? Hoe kan de looijer met eenige billijkheid verlangen, dat, ten behoeve zijner nijverheid, de nijverheid eens anderen, de houteelt, zal worden belast? En, indien de looijer beschermende regten verlangt, moet hij dan ook niet toestaan dat de landbouwer hetzelfde, doe en verlange, dat de huiden van *Buenos-Ayres* worden bezwaard; met één woord, dat, door het stelsel van uitsluiting algemeen te maken, men ophoude van en aan vreemden te koopen en te verkoopen? en, indien al de looijer alleen voor zich dit bezwaren van den uitvoer der run of schors mogt verlangen, zouden dan nog zijne wenschen wel zoo geheel vervuld worden? Indien lage prijs der schors, zoo als natuurlijk zijn wensch is, met der daad plaats greep, zoude de landeigenaar dan niet ophouden boschen aan te leggen, en zoude hij zelfs de bestaande niet uitroeijen of tot groot hout laten opschieten, tot dat de prijs der schors wederom eene redelijke hoogte bereikt had? met één woord, laten wij niet van dergelijke kunstmaatregelen onze welvaart verwachten, veel min deze maatregelen van de Regering afsmeecken; laten wij veeleer den meest vrijen handel terugwenschen, waardoor ieder volk, ieder gewest, iedere stad, ja ieder mensch in de gelegenheid wordt gesteld, om dat voort te brengen, waartoe hij de meeste geschiktheid heeft, en zulks te verruilen tegen de voorwerpen tot welker voortbrenging een ander meer geschikt is; laten wij ons veel eer verheugen over elke verbetering van industrie, waardoor de zaken en beter en met mindere kosten worden voortgebracht, en dus tot eenen minderen prijs verkrijgbaar zijn en derhalve ook een veel grooter getal menschen in de gelegenheid wordt gesteld, zich die aan te schaffen; laten wij, in de plaats van onze hoop op een versleten charlatanismus te bouwen, en onzen tijd met weeklagten en kreunen te verbeuzelen, handen aan het werk slaan; laten wij, in de plaats van in nijverheid achterlijk te zijn, zoeken voortaan te ko-

komen; laten wij overtuigd zijn, dat zoo wel algemeene kennis als in het bijzonder eene grondige kennis van ons beroep noodzakelijk is, en alle middelen, waardoor het volksonderwijs in het algemeen en beroepskunde in het bijzonder bevorderd worden, nuttig en heilzaam zijn; laten wij dankbaar alle verbeteringen aannemen, en aan dezelve de hand leenen: dan, maar ook dan alleen, zal het ons op den duur kunnen welgaan. Hiermede zij dan ook genoegzaam aangetoond, dat juiste en heldere begrippen, omtrent de middelen ter bevordering van welvaart en rijkdom, voor ons allen, zonder uitzondering, nuttig zijn. En dit geldt niet minder omtrent het verteren of wél besteden der rijkdommen.

Hoe dikwijls heeft men niet hooren beweren, en mischien zelf beweerd, het groote voordeel, dat er in de verteringen en in de weelde des rijken gelegen is. Ondertuschen bestaat er geene grovere dwaling, en welke meer een gemis van staatshuishoudkundige begrippen verradht. Zonder eene matige weelde te willen afkeuren, beweren wij niet te min, dat dezelve in alle gevallen, zonder eenige uitzondering, voor den volksrijkdom nadeelig is. Hoe dikwijls heeft men niet herhaald, zegt Mevrouw MARCET, in haar vroeger reeds aangehaald werk, dat eene onbekrompene en ruime vertering, offchoon voor dengene, die ze maakt, schadelijk, niet te min de bron is, waaruit de middelbare en de lagere klasfen hare voornaamste middelen van bestaan trekken. Ondertuschen is er geen begrip in de staats-oeconomie dat verkeerder en tevens noodlottiger is. Door alle dwaaze en buitensporige vertering wordt het kapitaal, dat jaarlijks een bestaan voor arbeiders moest opleveren, verspild en vernietigd, en de nijverigen tot lediggang en gebrek verwezen. Zij gaan in lompen, om dat de rijke zich prachtig uitdoschte; zij zwerven zonder woning rond, omdat de verkwister zich een paleis bouwde; zij komen om van kommer en gebrek, omdat de rijkdom, die hen had moeten voeden, verspild werd in prachtige gastmalen. Men begrijpt ligt, dat het de overhand nemen van zoodanig gedrag in eenen staat trapsgewijze het verval van deszelfs rijkdom en bevolking ten gevolge moet hebben. Wij zullen dit duidelijk trachten te maken.

Men stelde zich dan vooreerst voor, dat de rijkdom van een volk niet alleen bestaat in geld, maar in alle deszelfs bezittingen, dus zoo wel in het paleis des rijken, als in de hut van den arme; zoo wel in het hermelijn en het purper van den vorst, als in de pijs en het bombazijn van den behoeftige; zoo wel in de aardappelen en knollen van den landman, als in de pastijen van den lekkerbek. — Men stelde zich verder voor, dat er een werkelijk onderscheid bestaat tuschen het koopen van voorwerpen van weelde en het verbruiken of verteren van dezelve. In geval van koop, heeft er zoo goed als geene vermindering van rijkdom plaats; terwijl in geval van vertering de verbruikte zaak ophoudt te bestaan, en er dus eene wezenlijke vermindering van rijkdom plaats grijpt; ten zij uit deze velle eene andere

re zaak is voortgekomen. De koopman in galanterie-waren en de kruidenier, wanneer die hunnen winkel voorzien, verarmen daardoor in geen deele. Wanneer wij eene pendule, eenige aardappelen of een Deventer-koek koopen, verarmen wij daardoor geenszins, ten zij wij bedrogen zijn geworden. Maar, wanneer onze pendule door gebruik verouderd en dus zoo goed als zonder waarde is, of de aardappelen en de koek door ons zijn opgegeten, dan is de waarde van het een en ander verteerd, en heeft er dus eene werkelijke vermindering van rijkdom plaats gehad. — Stellen wij nu nog eens verder, dat wij van onze inkomsten, na in onze redelijke behoeften voorzien te hebben, gedurende een jaar, hebben bespaard $f\ 1000$, deze kunnen wij zeer onderscheidenlijk besteden. Wij kunnen dezelve verteeran aan lekkernijen; ook kunnen wij ons daarvoor eenen bediende anschaffen, ten einde beter gediend te worden; ook kunnen wij daarvoor meubelen koopen, ten einde meer huisfelijke gerijfelijkheid te hebben; eindelijk kunnen wij dezelve aan onzen buurman, den fabrikant, op rente geven, ten einde deze daarmede zijne zaken uitbreide. Behoeven wij nu nog te vragen, wanneer onze $f\ 1000$ het voordeligst voor het algemeene welzijn geplaatst en verteerd zullen zijn? Bijaldien wij dezelve in weelde en vadsigheid hebben verbrast, of wanneer wij daarmede de nijverheid hebben ondersteund? Bijaldien wij dezelve aan lekkernijen hebben opgegeten, of aan eenen nieuwen bediende te koste gelegd, dan heeft dezelve niet anders opgeleverd, dan dat wij of lekker gegeten en de pasteibakker daarmede hebben onderhouden, of beter zijn gediend geworden, en onze bediende daarvoor heeft ledig geloopt, en, op het einde van het jaar, is in beide gevallen niets van onze $f\ 1000$. meer te vinden. Hebben wij daarvoor meubelen gekocht, dan eten wij de $f\ 1000$. zeker niet in een jaar op; deze meubelen behouden gewis eenige waarde, ofschoon zij ook langzamerhand verslijten. Aangenomen, dat dezelve tien jaren duren, dan hebben wij dus doende in tien jaren aan meubelen verteerd, hetgeen wij aan lekkernijen of aan betere bediening in één jaar zouden hebben te zoek gemaakt. Maar wat heeft daarentegen plaats, wanneer wij onze $f\ 1000$. aan onzen buurman ter uitbreiding zijner fabriek hebben uitgeschoten? Vooreerst breidt deze man zijne zaken uit, onze pasteibakker of onze nuttelooze knecht, misschien beide, misschien ook een paar ledigloopers buiten dien. zet hij in zijne fabriek aan het werk en voorziet dusdoende in *hunner* behoeften; hij betaalt ons op het einde van 't jaar de bedongene rente, en houdt voor *zich* nog een redelijk winstje over; onze $f\ 1000$. - kapitaal zijn nog aanwezig in linnen voor hem die het behoeft, hetzij voor binnen - het zij voor buitenlandschen handel; onze fabrikant eindelijk, na deze zijne linnen verkocht te hebben, gaat op dezelfde wijs met het nieuwe jaar voort, en dusdoende houdt deze operatie met onze gespaarde $f\ 1000$ - niet op. Wanneer wij dit wel hebben begrepen, dan weten wij ook den lof der weelde op zijne juiste

waar-

waarde te schatten; dan weet men ook op zijnen waren prijs te stellen den onzin van hen, die het onzen, in zoo vele opzigten hoogst-achtingswaardigen, vorst ten 'kwade duiden, dat hij, in de plaats van zijne schatten aan paarden, rijtuigen, bedienden, gastmalen enz. te verspillen, daarmede nuttige ondernemingen ondersteunt; dan zal men ook geheel juist en belder inzien, hoe dwaasfelijk zij handelen, die bij den aanvang eener huishouding, of bij het oprigten eener affaire, zich dadelijk op eenen ruimen voet zetten en een niet onaanzienlijk gedeelte van hun vermogen te zoek brengen, immers in nuttelooze menbelen en anderzins vastmaken, in de plaats van zulks in hun bedrijf te steken; dan zal men ook gereedelijk instemmen, dat hierin de ondergang van vele huisgezinnen gelegen is; terwijl men dan tevens moeijelijk zal kunnen loochenen, hoe nuttig juiste denkbeelden zijn, ook omtrent het verteren en besteden van rijkdom of vermogen.

En hiermede vermeenen wij te hebben aangetoond het stellig nut, dat er is gelegen in de kennis, *vooreerst*, van den aard van volksrijkdom; *ten tweede*, van de middelen om dien te verkrijgen en uit te breiden; en *ten derde*, omtrent het wel besteden daarvan: met één woord, het nut van de beoefening der Staatshuishoudkunde. Wij zouden hiermede kunnen eindigen, indien deze beoefening nog niet onderscheidene andere voordeelen en genoegens opleverde, aan welke wij nog kortelijk willen herinneren.

Dat door de beoefening der Staatshuishoudkunde onderscheidene wanbegrippen en vooroordeelen omtrent den aard des rijkdoms en omtrent het verkrijgen en verteren van denzelfen vervallen, verstaat men van zelf. Maar niet alleen dit, ook andere vooroordeelen verdwijnen daardoor geheel. Van de verscheidene voorbeelden, die zich aanbieden, zullen wij ons bepalen bij de verachting, of liever de minachting, waarmede de onderscheidene standen der maatschappij, of wel de beoefenaren van onderscheidene takken van nijverheid, niet zelden wederkeerig op elkanders werkzaamheden nederzien, in de plaats van elkander te achten, en zich als zoo vele deelen van een schoon geheel te beschouwen. Wanneer men voor rijkdommen houdt, al wat strekken kan om onze verschillende behoeften te bevredigen, met andere woorden, alle artikelen van nut en gerijfelijkheid en weelde; wanneer men voorts, bij de beschouwing van de voortbrenging van rijkdom, inzielt, dat productief is *en* hij die de grondstof levert, als de landman en de mijnwerker, *en* hij, die daarsan de noodige vormen geeft, als de fabrikant en trafikant, *en* hij, die de zaak daár bezorgt, waar zij moet verwerkt of gebruikt worden, als de koopman, *en* hij, die de middelen daarfelt tot betere productie of de beletselen daarvan uit den weg ruimt; — zullen dan alle standen, ook uit een staatshuishoudkundig oogpunt beschouwd, elkander niet moeten hoogachten? Zullen wij dan nog met de zoogenaamde Oeconomisten, eene soort van Franche Staatshuishoudkundigen, die de hand in de Encyclopedie gehad hebben, den landbouw als de eenige ware bron van
rijk-

rijkdom kunnen beschouwen, en met minachting op de andere takken van nijverheid nederzien? Zullen wij dan nog met zoo vele stedelingen den landbouwer kunnen minachten? Zullen wij dan wel de groote voordeelen van den handel kunnen miskennen, en zullen wij dan wederkeerig niet iets vinden af te dingen op de aanmatigingen van sommige kooplieden, die zich voorstellen dat de andere takken van nijverheid bij de hunne moeten achter staan? Zal men dan, ook uit een financieel oogpunt beschouwd, niet moeten hoog achten de onderscheidene autoriteiten, onder wier bescherming wij veiligheid van persoon en goederen bezitten, en door wier hulp zoo onderscheidene nuttige inrigtingen tot stand komen? Moeten wij dus doende ook niet hoogachten den regtsgeleerden, den geestelijken en den geneeskundigen stand, die zoodanige beletselen onzer nijverheid wegruimen? Moeten wij dus doende ook niet hoogachten den geleerden stand, van den schoolmeester af tot den hoogleeraar toe, die, voor verspreiding van nuttige kennis, ons in staat stellen tot vermeerdering van rijkdom, en welvaart? en zoo voorts.

Wanneer de beoefening van geschiedenis, van land- en volkenken- nis eene nuttige zaak mag genoemd worden, kan men daarbij voegen, dat men alleen door de beoefening der Staatshuishoudkunde juiste denkbeelden in deze onderscheidene wetenschappen zal erlangen, indien namelijk deze wetenschappen iets meer zullen zijn dan de kennis der vorsten, oorlogen en staatslisten, en van de namen van landen en steden, maar daarentegen ten doel hebben de kennis van de kunsten, van den koophandel, van de ontdekkingen en van de beschaving des menschdoms of van de bijzondere volken. Nimmer zullen wij omtrent deze onderscheidene onderwerpen juiste inzigten bekomen, dan voorgelicht door den fakkel der staatsoeconomie. Maar, waarom het nut en genoeg van staatshuishoudkundige kennis zoo verre gezocht? Zijn onze dagelijksche bezigheden, belangen, behoeften en wenschen niet zoodanig met deze wetenschap verbonden, dat wij bijna geen gesprek van eenig aanbelang voeren, of wij zijn met eenigen regel van Staatshuishoudkunde in aanraking? Kan het nu onverschillig geacht worden hieromtrent, steeds de walgelijkste wanbegrippen en dwaalingen voor den dag te brengen; of moet het daarentegen niet een groot genoeg geven, juist en helder deze onze dagelijksche en soms zoo gewigtige zaken te beschouwen, en daarover te redekavelen? Zoodat, indien wij wel wilden handelen, wij of zouden moeten ophouden, indien zulks mogelijk kan geacht worden, over al deze onderwerpen te spreken, of ten minste ons toeleggen, om zulks met eenige kennis van zaken te kunnen doen. Laten wij hiermede veilig besluiten, dat de beoefening der Staatshuishoudkunde voor alle beschaafde lieden, zonder onderscheid, hoogst nuttig en aangenaam is.

Is nu deze wetenschap reeds voor allen zoo algemeen nuttig, hoe moet zij het dan niet in het bijzonder zijn voor hen, wier handelingen,

gen, en vooral wier bedrijf nog in eene meer regstreekse aanraking met deze wetenschap komen?

Hoe zullen de koopman en de fabrikant, die iets meer doen dan uit de hand in de tand, om ons eens zoo uit te drukken, te koopen en te verkoopen, maar die op rijzing en daling speculeren, hun bedrijf met de noodige kennis drijven, zoo zij niet juiste begrippen hebben omtrent de oorzaken van rijzing en daling der prijzen; niet van eenige van deze oorzaken, maar van alle dezelve in haren samenhang, zoodat, zonder zoodanige kennis, alle hunne speculaties ons toefschijnen niet veel meer te zijn dan een lotto-spielen?

Hoe zal een geschiedschrijver, wanneer hij ons de oorzaken van den bloei en het verval der volken schildert, zijne taak naar waarde vervullen, zonder heldere inzichten in deze wetenschap? Waarom dan ook de meeste geschiedkundige werken van de groffte dwalingen ten deze krielen. Niet alleen dat dit geldt van mannen van gewone talenten, maar ook de uitstekendste vernuften, als een MONTESQUIEU, VOLTAIRE, RAYNAL, LA HARPE, ROLLIN en zoo vele anderen, hebben ten dezen de zonderlingste wanbegrippen voorgesteld: iets hetgeen wij mischien niet zouden durven zeggen, wanneer dit niet reeds door Staatshuishoudkundigen, als een SMITH en een SAY, vóór ons was aangemerkt en bewezen.

Hoe zullen eindelijk zij, aan wie de algemeene belangen van volk, gewest en gemeente zijn toevertrouwd, in wier handen de welvaart en de voorspoed van zoo velen zich bevinden, aan hunne hooge bestemming beantwoorden, wanneer zij ontbloot zijn van heldere en nauwkeurige kennis omtrent de gronden, waarop die welvaart rust, omtrent de middelen, waardoor die voorspoed bevorderd of ter nedergedrukt wordt? Hunne bedoelingen mogen nog zoo wel, nog zoo goed zijn, zonder grondige kennis van zaken zullen hunne handelingen slechts gevaarlijke proefnemingen zijn, waarbij het geluk van zoo velen in de waagschaal gesteld wordt; terwijl dezelve slechts in zoo verre heilzaam in de gevolgen zullen zijn, als zij min of meer gelukkig de ware beginselen zullen hebben getroffen. — Eindelijk heeft de beoefening der Staatshuishoudkunde nog deze uitmuntende zijde, dat zij een niet knellende, maar zachte band te meer is, waardoor ingezetenen en overheid innig aan elkander worden gesnoerd.

De Regering, die met den waren aard van volksrijkdom en van deszelfs waarde doordrongen is, zal geene gelegenheid tot deszelfs bevordering laten voorbijgaan; zij zal met liefde ondersteunen alle pogingen, die door de ingezetenen worden aangewend om hunnen welstand te verbeteren; de ingezetenen, zullen zelve trachten op eene verstandige wijs hunne welvaart te bevorderen; zij zullen in de plaats van tegen te werken, gelijk min verlichte volken, met dankbaarheid aannemen en met nadruk ondersteunen alle zoodanige maatregelen, als door de Regering in hun belang worden genomen, als daar zijn: verbetering van onderwijs, zoo hooger als lager, alsmede dat

ter aankweeking van beroepskunde onder de lagere volksklasse; het daarstellen van verbeterde binnenlandsche communicatiën; vereenvoudiging van muntstelsel; invoering van eenparig stelsel van maten en gewigten, waardoor aan den handel en verkeer meerdere duidelijkheid en eenvoudigheid wordt bijgezet, en de deurgeloten voor kleine bedragerijen: in alle welke punten en vele anderen, wij, Nederlanders, alle redenen tot dankbaarheid hebben jegens het verlicht bestuur, waaronder wij het geluk hebben te leven. Laten wij dus erkennen, dat de beoefening der Staatshuishoudkunde ook allezins geschikt is ter verbinding van de ingezetenen aan derzelver besturen.

Wie dus ook moge minachten eene wetenschap, die hij niet kent, en die hij uit vadfigheid of traagheid niet goedvindt te beoefenen; wie ook moge minachten eene wetenschap, vervat in de onsterfelijke werken van eenen SMITH, eenen MALTHUS, RICARDO, SAY, STORCH, SENIOR, en zoo vele anderen; wie ook moge minachten eene wetenschap, aan wier vlijtige beoefening een JOHAN DE WIT, een TURGOT, een NECKER, een HOGENDORP, een HUSKISSON, een CANNING een zoo groot deel van hunnen roem verschuldigd zijn; wie ook moge minachten eene wetenschap, met welker grondige beoefening onzer aller welvaart en voorspoed op het naauwst is verbonden; wie ook zoo moge handelen, laten zij, onder wier oogen deze regels komen, zich aan deze dwaling niet schuldig maken; laten zij liever trachten, zoo veel hunne omstandigheden toelaten, zich met de grondwaarheden dezer wetenschap meer en meer bekend te maken; laten zij ook aan dezen kant den kring hunner denkbeelden zoeken uit te breiden, hunne huisgezinnen zullen daarbij welvaren, en hunne pogingen zullen ook voor het vaderland mischien niet geheel verloren zijn.

STAATSOMWENTELINGEN in *China*. In het begin der 17de eeuw werden eenige stammen van de *Mantsjoefche Tartaren* door eenen onderkoning van *China* zeer gestreng behandeld, en stonden op; wanneer zij zich tot een leger bijeen hadden verzameld, verkozen zij zich een opperhoofd, aan wien zij den naam van Koning gaven; deze was TAYT-SOU, welken het thans regerende huis voor deszelfs stamvader erkent. Hij dacht toen niet om *China* te overheerschen, maar slechts om zijn volk te wreken en vrij te maken, doch de voordeelen welke hij behaalde deden hem zijne oogmerken uitbreiden; hij behaalde elk jaar nieuwe overwinningen en deze verschaften hem nieuwe landschappen. Na zijnen dood werd hij door zijnen zoon TAYT-SOU opgevolgd; deze deed zich Keizer verklaren, doch zijn dood verzwakte voor eenige oogenblikken de ontzagchelike magt der Tartaren, en geene zoons noch broeders hebbende om hem op te volgen, zoo veranderde het Rijk der Mantsjoefche Tartaren in eene soort van Gemeenebest.

Intusschen heerschte er een algemeene opstand in de landschappen van *China*, en dit land werd door zijne inwoners verscheurd; een hoofd der opstandelingen, LISTCHING genaamd, kwam met zijne ben-

den tot voor de poorten van *Peking*, de Keizer kwam niet uit zijn paleis en de schrik was algemeen. Ziende dat alles wanhopende was, gaf hij er zich ook aan over, hij liet zijne zoons uit het paleis gaan, zijne gemalin en andere vrouwen van het hof verhingen zich, hij doodde zelf zijne nog overgeblevene dochter, en, na vruchteloze pogingen aangewend te hebben om te ontvlugten, verworgde hij zich met zijnen gordel.

Na zijnen dood betwistten LISTCHING en de Tartaren elkander het rijk van *China*, de eerste verloor vele veldslagen, zijne krijgsbenden werden van hem afkeerig en hij werd door de boeren omgebragt. Een van de zonen van den Tartaarschen vorst TAYT-SOU, en broeder van den keizer TAYT-SOUG was in *Peking* gekomen. Nadat hij zich van de gewichtigste plaatsen der stad had meester gemaakt, deed hij een van zijne neven tot Keizer kroonen, doch behield het regentschap voor zich, daar deze Prins slechts zeven jaren oud was. Dit kind werd de vader van den beroemden CAUGHT, onder wien *China* zoo gelukkig is geweest en de Christelijke godsdienst aldaar zoo gebloeid heeft. Hij wist zich zoo wel door de Tartaren als door de Chinezen te doen gehoorzamen. Hij was een tijdgenoot van LOEWYK XIV, en terwijl de Fransche Koning in *Europa* oorlog voerde, deed de Chineesche Keizer het Oosten van zijnen roem weergalmen.

STAEL, (A. DE) werd in 1797 in *Frankrijk* geboren, deelde ijverig in alle instellingen, tot welzijn der menschen daargesteld, stond als Voorzitter aan het hoofd van de Maatschappij ter bevordering der Christelijke zedekunde, en mogt, door zijne onvermoeide pogingen tot geheele afschaffing van den slavenhandel, de Fransche WILBERFORCE heeten. Aan deze aanbevelingswaardige hoedanigheden van het hart paarde hij niet verwerpelijke eigenschappen van den geest. Men kent als uitvloeisels van denzelfden een geschrift van hem over zijn grootvader NECKER, de *Behandeling van eenige geschilstukken uit het Jus publicum* en zijn werk over *Engeland*, dat een schrijver van een zeer gunstig ontwikkelden aanleg en van uitgebreide kundigheden, kenmerkt. Ware hem langer loopbaan vergund geweest, dit zou zeker alleen gestrekt hebben, om hem den naam, dien hij droeg, waardiger te maken. Hij overleed in 1834 ten gevolge eener hevige ziekte, in 37jarigen ouderdom, op het kasteel van *Copet* in *Frankrijk*.

STAEUDLIN, (Dr. CARL FRIEDRICH) was in zijn leven profesor in de godgeleerdheid aan de Hoogeschool te *Göttingen*. Genie en wijsgeerige geest, en eene meer dan gewone bekendheid met den geheelen omvang der Theologische hulpwetenschappen hebben hem, reeds bij zijne eerste openlijke verschijning, als een schrijver aangekondigd, waarin zich de stellige godgeleerdheid, wanneer hij zich voor haar verklaren mogt, een krachtadigen steun kon beloven; hij is het ook door onafgebroken beoefening van de bronnen en bijvakken zijner wetenschap geworden, en heeft, met mannelijken geest, hare zaak open-

lijk tot zijn' laaften levensdag verdedigd, zich niet bekommerende over al wat den heerschenden tijdgeest meer behagen mogt.

Hij overleed op den 6. van Hooim. 1826 te *Göttingen*.

STALEN. Zijn eene soort van staken of dunne palen, waaraan de vischers hunne netten en fuiken vastmaakten. Om zulke Stalen te mogen zetten, moest men eene bijzondere vergunning daartoe van den Graaf hebben. Van hier werden sommige vischers oudtijds *Staal-lieden* genaamd; en werd zeker water, tuschen *den Briel* en *Maasfluis* het *Staaldiep* geheeten. Omdat de menigte dezer Stalen wel eens hinderlijk was aan de scheepvaart, werd van tijd tot tijd door den Graaf bevolen dezelve weg te nemen. (*M. S. Handv. enz. der Stad Schiedam*, bl. 157.)

STALVOEDERING. Hierdoor verstaat men de handelwijs om het vee, bijzonder het rundvee, den geheelen zomer door, even als in den winter, op stal te houden, en daar, hoofdzakelijk met gras en andere groene kruiden, te voederen; dezelve staat tegen over de oude en bij ons te lande gewone manier, om het vee gedurende het zomer half-jaar in de weiden te doen verblijven.

De stalvoeding is eene uitvinding van lateren tijd en van Duitschen oorsprong; aldaar, in *Engeland* en in vele andere landen thans veel in gebruik, en ook sedert lang op eenige plaatsen in *België* ingevoerd. De beroemde landbouwkundige THAER noemt haar dentriumph der Duitschers, en zegt, dat dezelve, verbonden met goed ingerigte koornteelt, het toppunt daarstelt van voordeeligen landbouw.

Wijlen de Graaf van HOGENDORP zegt: de stalvoeding deugt zeker niet in boter- en kaaslanden; terwijl de hoogleeraar UILKENS van haar getuigt, dat zij weinig samenstemt met de heerlijke weiden in het noordelijk gedeelte van ons vaderland.

In *Duitschland* hebben de landbouwkundige schrijvers, sedert meer dan eene halve eeuw, over de stalvoeding onderling getwist. Eenige willen dezelve algemeen en bij alle omstandigheden hebben ingevoerd, anderen beweren, dat zij, in het groot onuitvoerlijk, slechts in kleine boerderijen met voordeel gebezigd kan worden; terwijl evenwel de ondervinding, vooral in *Duitschland*, schijnt te leeren, dat zelfs in boerderijen van meer dan honderd koeijen, de zaak met een goed gevolg bekroond wordt. THAER verklaart, dat hij geene zwaarigheid zoude maken, om de stalvoeding te bezigen bij een bedrijf van 200 koeijen.

Uit het aangevoerde zal wel met grond dit besluit op te maken zijn, dat de stalvoeding voor- of nadeelig is, naar de plaatshebbende omstandigheden. En in de daad, wanneer men in aanmerking neemt, dat de hoofdbedoeling der stalvoeding is, om met weinig voeder veel mest te verkrijgen en om al de mest voor den mesthoop te bewaren, dan zal men ligtelijk toestemmen, dat de stalvoeding daar voornamelijk aan te prijzen is, waar veel behoefte aan mest en weinig overvloed aan wekde is. Ten minste drie beesten
even

even goed van een stuk gronds te voeden, waarop anders slechts één beest genoegzame weide zoude vinden, en van elk dier beesten veel meer mest te verkrijgen, dan van één beest, dat geweid wordt; ziedaar de groote kunst, wier beoefening door stalvoeding en door deze alleen, kan mogelijk gemaakt worden; en dit zijn weder de woorden van wijlen den grooten THAER.

Wij vertrouwen geene ondiens te zullen doen met eene schets te geven van de voordeelen, welke met de stalvoeding verbonden zijn, en ook van de bezwaren, welke haar in den weg staan. Om tot een volgend onderwerp eene betere overgang te hebben, zullen wij van het laatste eerst spreken.

Er bestaat op vele, ja misschien op de meeste, plaatsen in *Drenthe*, *Overijssel*, *N. Brabant* enz. een gebruik, hetwelk naar de stalvoeding, zoo wij die bedoelen, eenigermate gelijk; een gebruik, misschien reeds zoo oud, als de landbouw aldaar zelve is; een gebruik, dat de behoefte aan en de groote waarde van den mest bewijst; een gebruik, dat zoo als het thans aanwezig is, buiten twijfel slecht en ondoelmatig genoemd moet worden. — Dit gebruik bestaat hierin, dat men, in den zomer, des avonds, de beesten naar den stal drijft, (met oogmerk om den mest van den nacht te behouden) nadat dezelve, van den morgenstond af, op eene schrale algemeene weide zijn rondgedreven of in ver afgelegene, dikwijls ook slechte, bijzondere weilanden hebben rondgelopen, zonder veel voedsel op te doen. Wij noemden dit gebruik slecht en ondoelmatig, en meenen daartoe bevoegd te zijn. Immers men stelle zich voor, hoe er de beesten uitzien, die op deze wijze behandeld worden; men bedenke hoe weinig melk zij geven en hoe gering de voorraad van mest is, die van dezelve wordt ingezameld. En hier over kan men zich ook niet verwonderen, want toch de weide is slecht en de inrigting te huis zoodanig, dat er des avonds weinig toevoer kan gegeven worden, terwijl de uitgestrektheid der weide, of de verre afstand van dezelve, veroorzaakt, dat de beesten het geringe voedsel genoegzaam geheel behoeven, om de, ter zake daarvan, verlorene krachten te herstellen. Dit gebruik nu, hoe slecht en ondoelmatig het ook zij, kan, onzes inziens, veel verbeterd en zeer doeltreffende gemaakt worden, waardoor dan ook van zelve de gewijzigde Stalvoeding daargesteld zoude zijn, en wel op deze wijze: 1°. De beesten moeten niet van den morgen tot den avond in de weide gedreven worden, maar gedurende slechts eenige weinige uren op den dag, in het voor- en najaar midden op den dag en in den zomer 's morgens vroeg of 's avonds laat. 2°. De weide moet goed, niet groot en nabij huis gelegen zijn. 3°. Bij huis, immers niet verre van huis, moet ruime gelegenheid zijn om gras, klaver of andere voederkruiden te verbouwen, ten einde de beesten op stal rijkelijk gevoederd kunnen worden. 4°. De inrigting der stallen moet verbeterd worden.

Wanneer men beproefde op deze wijze de landbouwkundige huishou-

ding in te rigten, zoude men vermoedelijk de bezwaren, tegen de stalvoeding in den weg staande, grootendeels ontweken hebben; men zoude zich de voordeelen daarvan voor het meerendeel verzekeren; men zoude het oude voorvaderlijke gebruik aangehouden en slechts verbeterd hebben; men zoude de gewijzigde Stalvoeding hebben daargesteld en de vermeederde mestinzameling zoude al deszelfs heilzame gevolgen spoedig doen gevoelen. Men beproeve dan de zaak met eene belangstelling, die met het gewigt van dezelve in evenredigheid staat. Zeer aanbevelingswaardig zijn de woorden van den Graaf van Hogendorp:

„Over het algemeen komt mij het Stalvoederen ook minder bekenden geliefd in het noorden, dan in het zuiden van het rijk (*België*) voor. De Stalvoeding deugt zeker niet in de boter- en kaaslanden; maar wij spreken nu van woeste gronden, meestal hoog en droog gelegen, en geschikt voor granen. In deze zoude ik denken dat een weinig weiland en vele Stalvoeding de ziel van den landbouw zijn. Zoo zijn de heigonden van *Vlaanderen* herschapen in het vruchtbaar land van *Waes*, en zoo gaan al die ontginningen voort, waarvan ik ooggetuige ben geweest. De schapenmest en de plaggen kunnen derhalve met groot voordeel, niet alleen voor den Staat, maar ook voor den landbouwer, plaats maken voor de rundermest. Het is de gewoonte, het is de vijandschap tegen het nieuwe, welke denkelijk de grootste hinderpalen zijn, om dit voordeel in te zien, en er den landbouw naar in te rigten.”

„Ik wil echter geenszins de hoop opgeven, dat het vooroordeel met den tijd zal wijken, en ook geen voet zal krijgen, waar het nog niet bestaat. De vorderingen van den landbouw in het algemeen zijn al te blijkbaar, om den moed te laten zakken. Zulke ruime ontginningen, zulke algemeene Stalvoeding, zoo veel oorden waar het braken afgeschaft is, overtuigen mij dat de menschelijke geest meer dan ooit werkzaam is, en dat er onder kundigen en onkundigen, rijken en armen, een streven naar een' beteren staat aanwezig is, hetwelk men beschouwen mag als de vrucht van verlichting, van beschaving, van opvoeding, en mogelijk het meest van deze laatste.”

Te regt wordt gevraagd, of onder de nadeelen of liever de bezwaren, waardoor de strenge of geheele stalvoeding gedrukt wordt, niet mede moeten gerekend worden:

- a. De meerdere kosten, die door het oppassen van het vee veroorzaakt wordt.
- b. De misvorming of mismaaktheid der koeijen, welke men *hazeboutig* worden noemt.
- c. Zoo wel de ziekte, die men *de wind*, als die men *de blaar* noemt; (ter genezing van de eerstgenoemde kan het gebruik van het troicaar nuttig zijn, de laatstgemelde wordt door eene lating in de tong gemakkelijk genezen.)

Ver-

Verder, of onder de voorbehoedmiddelen tegen genoemde ziekte niet mede mag gerangschikt worden :

- a. Dat bij regenachtig en vochtig weder bij voorkeur het eene, en bij droog weder het andere voedergewas gebruikt worde. (Zoo de schijn niet bedriegt, dan heeft de ondervinding te dezen aanzien eenige wenken gegeven.)
- b. Dat er telkens stroo of hooi worde nagevoerd, hetwelk mede de doorlijvig- of doorvlugtigheid, door sommige voederkruiden veroorzaakt, verhoedt; (de tuschenmenging van eenig hooi of gesneden stroo is boven alles te verkiezen.)

Wijlen de heer HOFSTEDZ te *Aspen* had des winters 225 voer hooi noodig voor 52 groote en kleine runderen, en daarenboven voor 6 paarden en 200 schapen. In het laatst van Bloeim. kon men gewoonlijk voor het eerst maaijen; even na den 1. van Slagtm. moest men afscheiden met maaijen, het voer kostte *f*1, de meeste koeijen, reeds 8 jaar, waren op stal.

Men zag bij den Hr. HOFSTEDZ 1 melkkoe, 18 veerzen en 1 bul; de breedte van de stalling was 20 voet;

„ lengte „ „ „ „ 30 „
„ diepte 4 $\frac{1}{2}$, in het midden 5 „

eene pomp bracht het water rondom; des winters waren 40 koeijen gedeeltelijk op eene rei gestald. Zij gaven meer melk (132 kroes van 10 koeijen); stroo en koren plaatste men boven de koeijen; men dorschte ter zijde; ten 4 $\frac{1}{2}$ ure werd eerst gevoerd en ten 6 ure dronken de koeijen; 's avonds ten 5 ure aten zij weder; dit duurde 1 $\frac{1}{2}$ uur lang; 5 à 6 malen in het jaar werd de mist uitgehaald, en men maakte op die wijs 700 voeders mist; 2 maal in de week moest de bul de mist vasttrappen, om het broeijen te beletten; was er een zinkput.

De ervaren landbouwer, de Heer C. F. WESSELMAN, te *Helmond*, liet zich voor eenige jaren aldus over de Stalvoeding uit:

„Ik heb over de Stalvoeding veel gelezen. Onder de Duitschers zijn mij de werken van THAER, RÜCKERT en STURM, en onder de Engelschen die van YOUNG, DIXON en de *Board of Agriculture* de belangrijkste voorgekomen; doch alle worden in dit vak overtroffen door SCHWERZ, *Anleitung zur Kenntniz der Belgischen Landwirtschaft*, Halle 1808. Dit laatste was mij van veel dienst en bevat eene voortreffelijke beschrijving van de landbouwkundige inrigtingen der Belgen. Door de Duitse schrijvers weggesleept, ben ik een groot voorstander der Stalvoeding geweest, heb dezelve ingevoerd op eene aan mijnen vader toebehoorende boerderij, en die ook met goeden uitslag gedreven, doch na vele herhaalde vergelijkende proefnemingen, ben ik er gedeeltelijk van teruggekomen. De einduitkomst mijner ondervinding is, dat alles van de plaatselijke gesteldheid en den aard van den grond, vooral van de verhouding afhangt, die er tuschen natuurlijk weil- en bouwland bestaat. Daar, waar men goede natuurlijke weide heeft en geen vossagen gebrek aan mest of aan mid-

delen, om denzelven van elders te verkrijgen, zonde het eene dwaasheid zijn de stalvoeding, die zeer omslagtig is, te willen invoeren; daar, waar het tegendeel plaats heeft, kan zij hoogst nuttig en het middel zijn om den landbouw op eenen betrekkelijk hoogen graad van volkomenheid te brengen. De Stalvoeding moet bij ons steunen en gegrond zijn op den aanbouw van de roode klaver en de wikken; de overige voederkruiden, als: esparcette, luzerne, sainfoin, enz., waarvan vreemde schrijvers met zoo veel lofs gewagen, groeijen bij ons te lande niet; zij verlangen eenen droogen krijt- of kalkachtigen grond, en willen in onze vochtige gronden niet voort; ik heb het op allerlei gronden herhaalde malen te vergeefs beproefd. Hierbij komt dat de Stalvoeding oneindig gevaarlijker is, dan eene boerderij op natuurlijke weide gebaseerd; in de jaren, (welke niet zeldzaam zijn) waarin de roode klaver mislukt, bevindt men zich in de grootste verlegenheid. Ook wordt in die streken van *België*, waar de geheele stalvoeding is ingevoerd, het mislukken der klaver voor een veel grooter ramp gehouden dan het mislukken der granen. Daar, waar men wel geen vollagen gebrek aan natuurlijke weide, doch ook geen overvloed van gras heeft, en de bouwlanden niet te hoog tot het teelen van klaver zijn, kan de *halve* stalvoeding met den besten uitslag worden ingevoerd. Men voedt de koeijen tot in het begin van Bloeim. met hooi, vervolgens met wikken, afgesneden gras van hoeken en kanten, brandnetels, enz., gedurende veertien dagen of zoolang tot dat er knoppen in de klaver komen; men zorgt nu zoo veel klaver te hebben, dat men de koeijen op stal kan houden, tot dat de weilanden gehooid en eenigzins weder uitgegroeid zijn. Vervolgens worden de koeijen des morgens vroeg en des namiddags, wanneer de grootste hitte voorbij is, (ten 5 of 6 uren) telkens een paar uren naar de weide gebracht, en gedurende den overigen tijd met klaver en knolgroen op de stallen gevoederd.

STAMËIND. Het onderste deel van eene paal, zijnde het gedeelte naar de wortel van den boom, bij onderscheiding van het top-einde.

STANHOPE, (Lady ESTHER) door velen genoemd de koningin van *Palmyra*, was de dochter van graaf CHATHAM, en nicht van den beroemden PITT; zij had van dat geslacht de waardigheid en kracht van geest geërfd, waarmede eenige wezens begiftigd schijnen te zijn, om over hunne tijdgenooten te heerschen. Een eerbiedwekkend en edel voorkomen, eene algemeene kennis, gepaard met groote scherpzinnigheid, en een onbeschroomde blik, boezemden altijd eene soort van achting en vrees in bij ieder, die deze bewonderenswaardige vrouw naderde. Alhoewel eene buitengemeene schoonheid bezittende, was deze echter niet van eenen aard, om teedere gevoelens ten haren aanzien op te wekken. Zij was een afzonderlijk wezen, hetwelk men bewonderde, doch dat niet aantrok; zij vermeesterde, doch verbond niet.

In

In haar eígen land zich vervelende, alwaar zich geene buitengewone natuurverschijnselen voor hare oogen ontwikkelden, trachtte zij, door het bezoeken van vreemde landen, die gevoelens op te wekken, naar welke hare afgetrokkenene ziel zoo zeer reikhalste. In het genot van een aanzienlijk vermogen, hetwelk haar de middelen verschaftte, om zich overal met pracht te vertoonen, scheepte zij zich in met een talrijk gevolg aan boord van een Engelsch vaartuig, hetwelk uitergerust werd om de kusten van de *Levant* en van *Palestina* te gaan onderzoeken. Zij liet zich te *Smyrna* aan land zetten, alwaar zich kort daarop de pest openbaarde. Lady STANHOPE werd zoo hevig daardoor aangetast, dat men geene hoop op hare herstelling voedde; tegen alle verwachting aan werd zij nogtans als door een wonder gered; zij herstelde en begaf zich naar *Konstantinopel*.

De Groote Heer, toenmaals nog koel en afkeerig omtrent alle vreemdelingen, verwelkomde deze vrouw op het luisterrijkst en minzaamst; hij smeekte haar zijn paleis als hare woonplaats aan te nemen, en hare tegenwoordigheid werd met feesten gevierd. — De Sultanen geleken zoovele flavinnen, die haar hare onderwerping aanboden; men zoude gezegd hebben, dat zij met den Grooten Heer den troon deelde. Deze eerbewijzingen en hulde hielden haar echter niet lang op; zij verliet het Serail, en voorzien van firmans, waarbij al de Pacha's van het 'rijk aangeschreven waren, om haar eerbied en bescherming te doen wedervaren, zette zij hare reis voort naar de provinciën van den *Libanon*.

Bij hare aankomst in dat gedeelte van *Azië*, kwamen de Druzen en al de plaatselijke besturen, die reeds vooraf van den rang en de hooge gunst waarin de edele vreemdelinge stond, verwittigd waren, zich aan hare voeten werpen, en haar van hare toegenegenheid verzekeren. De Sheik NASSR stelde het klooster van *Abra*, dicht bij het oude *Sidon*, hetwelk hem toebehoorde, tot hare beschikking en vervolgens eene tweede woning meer ten zuiden in het gebergte gelegen, op twee uren gaans afstand van *Monklara*, het verblijf van den Sheik. Lady STANHOPE vestigde zich in dit land, welks wild en grootsch aanzien haar verlangen naar wonderen voldeed. Daar zij overal, waar zij zich vertoonde, eene alles beheerschende magt uitoefende, maakte zij zich weldra een hof, aan hetwelk hare rijkdom eenen grooten luister toebragt.

Daar zij het Arabisch nog niet verstond, nam zij een Franschman, BAUDIN genaamd, wien door een verblijf te *Aleppo* de Oosterfche talen bekend waren geworden, in hare dienst als Dragoman of tolk; zij stelde hem tot haren eersten minister aan, en belastte hem om alle zaken, haar betreffende, met de overheden of met de *Europeanen* af te handelen.

Gedurende den winter vestigde Lady STANHOPE haar verblijf in het klooster van *Abra*; in den zomer woonde zij in het gebergte; ten einde echter de eentoonigheid en eene al te langdurige eenzaam-

heid af te breken, ondernam zij van tijd tot tijd togtes in den om-
trek van den berg *Libanon*, zij bezocht ook *Jeruzalem* en *Palmyra*,
welke laatste plaats haar den titel van koningin toezwaaide. Verlan-
gende om zich overal met luister te vertoonen, en ook welligt uit
vrees om zich aan de aanvallen van de omzwervende bevolking bloot
te stellen, bood zij eenige geldelijke voordeelen den Sheik Nassa
voornoemd aan, om haar een talrijk en ontzagwekkend gevolg te be-
zorgen. Bij gelegenheid van een dier uitstapjes, toonde zich Nassa,
na ontvangene betaling, ontrouw aan zijne dienaangaande gedane be-
lofte, hij kwam met een veel geringer geleide dan verwacht werd,
en haalde zich daarmede welverdiende verwijten op den hals. Zon-
der zich omtrent deze nalatigheid op eenige wijze te verontschuldigen,
antwoorde hij slechts, dat Milady niets te vreezen had, en
dat hij voor hare volkomene veiligheid met zijn hoofd instond. Zij
beval hem, zich te verwijderen, met de kennisgeving, dat zonder
het gevraagde geleide zij niet vertrekken zoude, en dat zij hem wel
zou weten te noodzaken zijne verbindtenissen gestand te doen; op
den volgenden dag werd een schoone slaaf van den Sheik aan Mi-
lady ten geschenk aangeboden, hij vleide zich voorzeker haar daar-
door in haren eisch meer inschikkelijk te maken, van eene vrouw
geene onbuigzame volharding verwachtende. Hij vergiste zich nog-
tans. Milady behield den slaaf, en zond haren gemagtigten, BAUDIN,
naar den Sheik, met last om dezen trouweloozen op staanden voet
vóór haar te vertoonen. De heer BAUDIN, de waardige tolk zijner
standvastige beschermster, schroomde niet om den Sheik de ver-
goewvaardiging te doen gevoelen, welke zijn gedrag verdiende, en
pogde door bedreigingen hem te noodzaken zich onverwijld naar het
klooster van *Abra* te begeven; doch, in plaats van eenig berouw aan
den dag te leggen, grimlachte Nassa smadelijk, en scheen zich te scha-
men over den tot dus verre door hem aan eene Christin bewezenen
eerbied. „Zeg aan haar die u zendt,” zeide hij tegen den Heer BAU-
DIN, „dat zij mij weldra zien zal, niet, gelijk zij het wenscht, on-
derworpen en smeekende, maar om haar te doen zien, wat mijn zwaard
uitwerken kan, en dat ik beginnen zal met het hoofd van den slaaf,
dien ik haar geschonken heb, voor hare oogen af te slaan; dat deze on-
geloovige leere, voorlieden van mijnen stand, die zij beleedigd heeft
na hunne gastvrijheid genoten te hebben, te beven; vertrek, ik volg
u, en zal mij niet langer laten wachten.” De arme slaaf, in wiens
tegenwoordigheid de heer BAUDIN de redevoering van den Sheik
verhaalde, beefde aan al zijne leden, en waande zich reeds dood,
hoewel hij echter geene reden tot vreezen had. De woede van Nassa
maakte plaats voor den meest onderworpen eerbied bij het aanzijn van
Milady, wier gelaatstrekken een bijna engelachtig voorkomen hadden;
nooit had hare schoonheid haar zoo veel magt aangebragt, de gram-
schap, die hare trekken en woorden wisten uit te drukken, geleek de
donderende uitspraak eens orakels. De Sheik smeekte om vergiffe-
nis,

nis, en beloofde, namens den profeet, al hetgeen men van hem eischte. „O vrouw!” riep hij uit, „waarin bestaat uwe tooverij! ik kan uwen blik niet verdragen; ik beef op het hooren van uwe stem, mijn hoofd vernedert zich, mijns ondanks, tot onder uwe voeten; gij beveelt, ik gehoorzaam; gij dreigt, en ik vrees; uw geest is boven de natuur verheven, maak er niet langer een geheim van, want ik gevoel het aan de magt, die gij weet uit te oefenen!” Het zij uit staatkunde, het zij uit verwaandheid, Milady wilde hem niet van dat denkbeeld terug brengen. Zij verkreeg een grooter aantal ridders om haar te vergezellen, dan zij gevraagd had, en vertrok, trotsch op hare overwinning.

Van dit oogenblik af, zocht de onderdanig geworden Sheik alle middelen, om zich de gunst van haar, wier invloed hem een bijzonder voorregt, van den hemel of van de hel verkregen, voorkwam te zijn, te verwerven; dagelijks kwam bij bij haar, met verzoek, om het een of ander geschenk te willen aannemen, de rijkste stoffen, de meest kostbare cachemiren shawls, de schoonste paarden kwamen den Sheik niet waardig genoeg voor, om haar te worden aangeboden. De koningin van *Palmyra* betoonde zich niet minder edelmoedig; het was niets dan eene gedurige uitwisseling van wederzijdsche geschenken.

Lady STANHOPE, vergezeld van eenen geneesheer, den heer BAUDIN en haar gevolg, benevens NASSR met zijne Arabieren, doorreisde de woestijn, en kwam behouden bij de overblijfselen van *Palmyra* aan, alwaar zij als eene tweede ZENOBIA ontvangen werd. De Sheik had de voorzorg gehad, om eenige zijner lieden vooruit te zenden, ten einde de aankomst van deze groote personaadje aante-kondigen, de geheele bevolking kwam haar te ontmoet en begroette haar met den titel, onder welke zij later bekend is geworden; ook was zij daarvoor niet ongevoelig, geld werd er in overvloed uitgedeeld; aan jonge meisjes werden bruidschatten gegeven; huwelijken plegtig gevierd; kortom het verblijf van Lady STANHOPE aldaar was eene aaneenschakeling van vreugdefeesten. De stam, die haar tot koningin uitriep, bewaart nog met zorg de Spaansche wetten, die eene zoo milde en edele hand onder dezelve verspreidde, en wanneer een Europeesch reiziger, nieuwsgierig om de overblijfselen van *Palmyra* te bezigtigen, zich daartoe aanmeldt, moet hij niet vergeten, wil hij goed ontvangen worden, zich van eene zekere hoeveelheid plasters te voorzien.

Sedert Lady STANHOPE *Syra* bewoonde, hebben door hare bemiddeling groote verbeteringen ten aanzien der omliggende *Druzen* en *Maroniten* plaats gehad: maar het is niet altijd gemakkelijk hen de voordeelen te doen begrijpen, die de menschlievendheid hun poogt toe te brengen; menigmaal door gebrek aan voorzorg aan de grootste ontberingen blootgesteld, trachtte zij lang, te vergeefs, hen aardappelen te doen telen; zij weigerden zich steeds van dit

voedsel te bedlenen, en stonden eerder den grootsten hongersnood *uk*, dan dezelve aan te raken; alstoen werd een onfeilbaar middel gebestigd, om hunnen afkeer te overwinnen: schildwachten werden geplaatst rondom de velden, die daarmede beplant waren. Het duurde niet lang, dat men dieven zag komen, die van de verbodene vrucht wilden proeven, zij namen daarvan zoo veel zij konden, en sedert dien tijd is de aardappelen teelt zeer toegenomen.

Lady STANHOPE had den schijn van de Mahomedaansche godsdienst te belijden; zij leefde op de Oosterfche wijze, door slaven omringd; het getal harer Europefche bedienden was echter daarom niet verminderd, zijnde haar huis op den luisterrijkften voet ingerigt, en dikwijls zond zij vertrouwde lieden naar *Parijs* en *Londen*, om geschenken voor den *Sheik van de woestijn* voor haar te koopen.

Deze beroemde vrouw overleed in het begin des jaars 1839.

STARK. (...) Lijfarts van den Groot-Hertog van Saksen Weimar, Decanus van de Geneeskundige faculteit te *Jena*, was, tijdens zijn overlijden, sedert meer dan 50 jaren werkzaam aan de Hoogeschool te *Jena*, en beïoog door zijnen buitengewonen ijver als hoogleeraar en practisch geneesheer eene eervolle plaats onder de beroemdste geneeskundigen. Hij was een' neef van den beroemden J. C. STARK, die, in 1762 te *Kleinkromsdorf* bij *Weimar* geboren, in 1811 gestorven is. Te *Jena* gestudeerd hebbende, werd hij aldaar in 1793 tot doctor gepromoveerd; vervolgens hoogleeraar geworden zijnde, ontving hij, zoowel van zijnen vorst als van vreemde prinzen, verschillende blijken van onderscheiding. Hij was beroemd als verloskundige en oogarts, maar in de geneeskundige letterkunde heeft hij geenen grooten naam gemaakt. In 1802 gaf hij een Handboek over de heilkundige verbanden, volgens HENKEL, in het licht, waarvan de laatste uitgave in 1830 te *Jena* gedrukt werd.

In 1824 vervaardigde hij eene *Commentatio medica de Scrofularum natura*. In 1836 schreef hij met W. C. F. SUCKOW een verslag van zijn *Clinicum*, en in 1837 een practisch Handboek der Verloskunde ten dienste der vroedvrouwen, welk werk algemeen voor zeer goed erkend wordt. Hij overleed te *Jena* in 1838, in den ouderdom van 68 jaren.

STATIRA. Gemalin van den koning der Perzen ARTAXERXES, eene staatkundige en listige vrouw, welke haren echtgenoot zeer wel wist te leiden, werd door de koningin PARISATIS, weduwe van DARIUS NOTHUS, vermoord, door haar, terwijl zij te zamen het middagmaal hielden, eenen halven vogel toe te dienen, welken zij met een mes dat, aan de eene zijde met vergif bestreken was, had doorgesneden. De Koning vergenoegde zich, dezen moord ontdekkende, de vergiftigster te verbannen en haar te *Babylon* te doen opsluiten. STATIRA, met welke ALEXANDER de Groote huwde, was de oudste dochter van DARIUS CODOMANNUS, den laatsten koning van *Perzië*, na wiens dood dit rijk tot de staten van den Macedonischen vorst overging.

STA-

*STATISTIEK. De oudheid levert geene gedenkschriften der Statistiek op. Het is waar, de oudste overleveringen der geschiedenis zijn wel met statistieke aangelegenheden doorweven; maar niemand zal b. v. de Geschriften van Mozes, noch de Zangen van HOMERUS, hoezeer hier en daar Statistieke aantekeningen bevattende, voor werken, eigenlijk over die wetenschap handelende, willen doen doorgaan. De Romeinen hebben ons evenmin eenig werk over de Statistiek nagelaten, ofschoon ook zij reeds de behoefte aan die wetenschap gevoelden, en hunne schrijvers (onder anderen CICERO) erkenden, dat de politiek op de ware kennis van den Staat berustte, en dat een waar Senator den Staat in deszelfs geheele zamenstelling, zoo wel wat het inwendig beheer, als wat deszelfs buiten af gelegene betrekkingen betreft, volkomen diende te kennen. Wij bezitten intuschen niets, waaruit wij kunnen opmaken, dat zij deze kennis verder dan den kring van 's lands bestuurders wilden uitbreiden. Onder de regering der Keizers, toen dit willekeurig gezag den schepter voerde en de denkbeelden der burgeren niet vrij waren, ontmoeten wij geene sporen dier wetenschap. Slechts datgeen werd beoefend, wat tot den luister des troons bijdragen of de heermagt van den Staat vergrooten kon, terwijl de wetenschap, welke het eigenlijk geluk van den Staat beoogde, geheel veronachtzaamd werd.

De duistere middel-eeuwen waren even ongeschikt tot de vorming der staatkundige wetenschappen. In tijden waarin lichaamskracht boven zedelijke kracht gesteld werd, waarin behendigheid met het zwaard tusschen regt en onregt besliste; waarin onkundige ridders de onafhankelijke gebieders van nog onkundiger vassallen waren, en waarin de geestelijkheid in het uitsluitend bezit was van hetgeen den naam van wetenschap dragen kon; in zulke tijden was voorzeker noch vorming noch voortgang der staatkundige wetenschappen te wachten; want derzelver eenige bronnen, *Vrijheid* en *Beschaving*, bestonden niet. Die eeuwen leverden dan ook niets, dat voor de Statistiek belangrijk was, op; want de kroniken, door sommige monniken geschreven, zijn eer historisch, dan wel statistisch belangrijk, terwijl eenige dier Kroniken of jaarboeken alleen over kerkelijke aangelegenheden, geestelijke inkomsten, en wat dies meer zij, handelden. De eenige, van die tijden af dagteekenende werken, die min of meer de Statistiek behandelen, zijn eene beschrijving van *Engeland*, zoo wij meenen onder WILLEM den Veroveraar vervaardigd, en eene dergelijke schets van *Denemarken*, welke in de 13de eeuw verscheen.

Het was bij de herleving der kunsten en letteren van uit den doodslaap, waarin zij gedurende de middel-eeuwen gedompeld lagen, dat ook de Statistiek onder de overige wetenschappen glansrijk verrees. Reeds in het begin der zestiende eeuw verscheen onder FRANS I, die de kunsten en wetenschappen krachtdadig beschermde, een allerbelangrijkst statistisch werk: *La grande Monarchie de France*, par

CLAUDE DE SEYSSSEL, die reeds onder den voorganger van FRANS, Lo.

LODEWIJK XII, aanzienlijke posten bekleedde. Ook elders begon men zich met de Statistiek bezig te houden, en de tweede helft der 16de eeuw leverde eene Latijnsche beschrijving van *Spanje* en eene van *Portugal*, beide uit de pen van eenen Nederlander, DAMIANUS DE GOES, van *Leuven*, gevloeid.

Maar offchoon men zich ook over het geheel beschaafd *Europa* onze wetenschap meer begon eigen te maken, en de bewijzen, dat men destijds schier overal de behoefte dezer kennis begon te gevoelen, tot ons zijn overgekomen, ontmoeten wij toch de beoefening der Statistiek op het schoonst in die gewesten, waar de vrijheid haren zetel geplaatst had, en het glansrijkst verschijnt die wetenschap in de schoone Gemeenebesten, die toen in het zuiden van *Europa* bloeiden. Staatsmannen van uitmuntende verdiensten en kundigheden leenden hunne pen tot de verspreiding van statistische kundigheden, en bleven ook tot in de 17de eeuw de voorname, mischien de eenige beoefenaren dier wetenschap, aangezien de eigenlijke geleerden zich tot dien tijd, met ter zijde stelling van andere vakken, uitsluitend met de godgeleerdheid, wijsbegeerte, geneeskunde of de regtsgeleerdheid bezig hielden.

Het kon niet anders of een land, dat gedurende tachtig jaren voor zijne vrijheid gestreden, en in dien strijd veel zedelijke kracht ontwikkeld en aangewonnen had, moest spoedig de beoefening der Statistiek op zijnen grond gevestigd zien. *Nederland*, de oefenschool van alle kunsten en wetenschappen, werd het ook van de Statistiek. Het zuidelijk *Europa*, waar die wetenschap zoo heerlijk bloeide, zag later zijne vrijheid vernield, en in denzelfden oogenblik was de staatskennis van dien grond verbannen. Er bleef daar nog wel eene kennis over, die zich den naam van staatkundige wetenschap toeëigende; maar welke, wel verre van het geluk der landen en volken te beoogen, uit niets anders dan een samenweeffel van listen en verfoeijelijke kuiperijen bestond. Gelukkig is de vrijheid, hoe ook vervolgd, nimmer geheel van de aarde verdreven geworden! Toen zij op *Italië's* voortreffelijken grond, in den donkeren nacht, die op den schoonsten staatkundigen dag volgde, geen verblijf meer harer waardig vond, overschreed zij spoedig de *Alpen*, en bragt hare weldaden daar, waar zij op duurzamer vereering en getrouwer dienst rekenen kon. De *Nederlanden*, de zetelplaats van den handel, en het middelpunt van vele staatkundige belangen en betrekkingen geworden, openden een ruim veld ter beoefening eener wetenschap, die zoo onafscheidelijk met die belangen verbonden was, en nog voor de verkrijging onzer onafhankelijkheid, namelijk van 1625 tot 1633, verscheen er bij de ELZEVIER's eene verzameling van beschrijvingen der staten in een aantal deelen, welke zoo wel van den toestand der wetenschap, als van de vorderingen der drukkunst bij ons in dat tijdvak getuigen kan, en van welke verschillende uitgaven het licht zagen.

In.

Intusfchen bleef de Statistiek nog altijd met de Politiek verbonden, zonder dat men beide als afzonderlijke wetenschappen beschouwde. Dit te doen, namelijk deze beide vakken als afgescheidene takken eener zelfde grondwetenschap te behandelen, was voor eenen der beroemdste mannen der 17de eeuw, voor CONRING weggelegd. Het was deze geleerde en in de geschiedenis der wetenschappen buitengewoon doorknede man, die de Statistiek tot eene eigenlijke wetenschap vormde, die den waren aard en de regte wijze der beoefening dier wetenschap deed kennen, en in een woord als de stichter, de vader dier wetenschap moet worden beschouwd!

Na het aanwijzen van dien nieuwen weg, werd de Statistiek een voorwerp van meer algemeene beoefening, en de geleerden, die haar tot daartoe als beneden den kring hunner beschouwingen geacht hadden, begonnen nu ijverige beoefenaars dier wetenschap te worden. In *Duitschland* lagen de beroemdste regtsgeleerden en wijsgeeren (om slechts eenige te noemen HERT, NODEZ, LEIBNITZ) zich op de Statistiek toe, en ons vaderland bleef in de beoefening dier wetenschap mede niet achterlijk. EVERARDUS OTTO, regtsgeleerde en hoogleeraar te *Leiden*, gaf zelfs eene soort van verkorte Statistiek of de beginselen dier wetenschap uit (1), welke in dien tijd en zelfs nog lang naderhand roem hebben mogen verwerven.

De Statistiek deelde echter in het lot van alle wetenschappen, dat is, na eenigen tijd te zijn vooruitgegaan, ondervond zij eene stremming, die daar des te gevaarlijker was, als staande met het geluk der Staten en der volken in een onmiddelijk verband. Na de aanwijzing, of liever na de herschepping door CONRING te weeg gebracht, had de Statistiek in de 17de en het begin der 18de eeuw eene goede rigting genomen. Zij bepaalde zich hoofdzakelijk bij die takken, welke de grondwet en het bestuur van eenen staat uitmaakten, en waaruit men de zamenstellende deelen van eenen staat regt kon leeren kennen, en zelfs ongeveer in het midden der 18de eeuw groeide deze wetenschap nog in belangrijkheid aan, als wanneer ACHENWALL, hoogleeraar te *Göttingen*, de Statistiek in hare geheele uitgebreidheid begon te behandelen, en zich niet alleen bij de constitutie en de administratie der staten bepaalde, maar ook de nijverheid en zelfs de staatshuishoudkunde (*oeconomia politica*) in haren geheelen omvang omvatte. Men kan zeggen, dat deze geleerde aan de wetenschap niet alleen belangrijke diensten bewees; maar ook in dezelve nieuwe, te voren ongekende, althans onopgemerkte bronnen aanwees, door welke de beoefening der Statistiek nog algemeener werd, en, behalve dat zij ten hoofdstudie gemaakt werd van hen, die zich der staatkundige loopbaan toewijdden, werd hare beoefening zelfs zoo algemeen, dat men haar in de volkstaal begon te onderwijzen, en zij als eene lievelingsstudie van dien tijd kan worden aangemerkt. Ieder maakte zich met de Statistiek bekend, en het scheen alsof

de.

(1) *Primae lineae de notitia rerum publicarum.*

deze wetenschap haar schoonste tijdperk bereikt had. Intusschen bleek het, dat daartoe het ware tijdvak, noch in beschaving, noch in volksvrijheid gekomen was, en dat de voortgang der wetenschap eer denkbeeldig dan wezenlijk was. Van de helft der 18de eeuw reeds kan men den teruggang en eene zekere ontarding onzer wetenschap dagteekenen; want juist door eene ontijdige verspreiding ging men van het ware denkbeeld der Statistiek af, om zich aan ondergeschikte denkbeelden te hechten. Men schreef vele statistische journalen, compendia, en (vooral van 1788 tot 1800 in *Duitschland*, waar dit kwaad voornamelijk zetelde) statistische tabellen, uit welke men de namen van steden, het aantal inwoners, enz. in eene zekere orde konde leeren kennen; maar wier inhoud ook enkel opgave was, met opzettelijke vermindering van eenige oordeelkundige aanmerking. Het is niet te ontkennen, dat deze tabellen hunne statistische waarde bezaten en voor de wetenschap werkelijk onmisbaar waren; maar met dezelve slopen vele misbruiken in. Vooreerst dacht men, dat het, om goed staatkundige te wezen, voldoende was, die opgaven naauwkeurig te kennen, en door het gemak, hetwelk deze tabellen, ter onderlinge vergelijking bij eene bloote inzage, reeds opleverden, werd het eigen onderzoek geheel verbannen en de beoefenaars der wetenschap tot oppervlakkige getalenkenners verlaagd. Ten andere, bragt men met deze tabellen een ander verkeerd denkbeeld in de wetenschap, namelijk het afmeten van de belangrijkheid van eenen staat naar de fysieke, en niet naar de morele krachten des volks, terwijl het toch onbetwistbaar is, dat niet alleen de eerste, maar vooral de laatste krachten tot de onderwerpen der Statistiek behooren, als zijnde het voornamelijk die krachten, welke de ware sterkte van eenen staat uitmaken (1). Wij willen met deze opmerking de waarde van zoodanige tabellen niet verlagen; integendeel, derzelver onontbeerlijkheid in de Statistiek is te algemeen erkend; en om met eenen oogopslag eenen geheelen staat te overzien, ja zelfs verschillende staten met elkander te vergelijken, daartoe zijn die tabellen beter dan eenige kritische beschouwing geschikt; maar veel verder toch strekt zich derzelver nut niet uit, en de echte beoefening der Statistiek ligt zeker niet binnen zulke enge grenzen besloten.

Bij al het goede, dat deze wijze van beoefening beoogde en ten deele bewerkte, was zij tevens, gelijk reeds gezegd is, oorzaak van veel kwaad, zoo zelfs, dat dezelfde wetenschap, op welke het geluk der volken berustte, al spoedig de middelen aan de hand gaf, om dat geluk te verwoesten. Dit was evenmin aan de wetenschap te wij-

ten

(1) Te regt zegt MONTESQUIEU: "*Athènes eut dans son sein les mêmes forces et pendant qu'elle domina avec tant de gloire et pendant qu'elle servit avec tant de honte; elle avait 20,000 citoyens lorsqu'elle défendit les Grecs contre les Perses, qu'elle disputa l'empire à Lacédémone, et qu'elle attaqua la Sicile, et elle en avait 20,000 lorsque DÉMÉTRIUS DE PHALÈRE les dénombra, comme dans un marché ou l'on compte des esclaves.*"

ten, als de tallooze offers van dweepzucht en bijgeloof op rekening van de verhevenste godsdienst moeten gesteld worden; in het eene en andere geval berokkenden alleen verkeerde toepassingen de rampzalige en tegen de oorspronkelijke bedoelingen aandruischende uitwerkelen. Als zoodanig werd de Statistiek ook in landen beoefend, waar geene volksvrijheid bestond, en waar het gezag eens eenigen regeerde. FREDERIK II was een der eersten, die dit stelsel aannam, hetwelk hem de middelen aan de hand gaf, om de natuurlijke krachten zijner Staten, het getal zijner onderdanen, het bedrag der inkomsten, in een woord alle gegevens in getallen naauwkeurig te leeren kennen. Al spoedig volgden andere Staten dit voorbeeld. Overal bevljtgde men zich zeer om getallen te verzamelen en deze in tabellen te vereenigen; men rigtte tot dat einde statistische afdeelingen of kantoren op, welke zelfs onder NAPOLEON bijzonder werden beschermd; en geen wonder; want de kennis van de physiske krachten der onderdanen is voor eenen veroveraar van de grootste aangelegenheid. Maar de wetenschap zelve leed er onder: zij werd niet veel meer dan eene oefening van het geheugen, en geheel vergat men, dat de kennis van de geschiedenis der Staten, dat is, van de trapsgewijze ontwikkeling hunner zedelijke en natuurlijke krachten, benevens eene wijsgeerige beoordeeling van oorzaken en gevolgen, de voorname gronden der Statistiek uitmaken.

Zoodanig was de toestand der wetenschap, toen de kreet der vrijheid zich in *Europa* van alle kanten deed hooren. Groote wereldgebeurtenissen waren de gevolgen van die roepstem; want dat zij de drijfveer der verbazende verrigtingen was, viel den opmerkzamen beschouwer als van zelve in het oog. De wensch om zich van knelende banden te ontslaan, het haken naar de verkrijging eener grondwettige vrijheid bezielde bijna allen, die hunne vreedzame woningen met de bloedige slagvelden verwisseld hadden; en, zoo niet allen dat loon hunner opofferingen hebben ontvangen, niet minder waar blijft het, dat nimmer een kampstrijd edeler bedoeling had dan die, welke de kolosale overmagt eens eenigen deed nederstorten, en dat de teleurgestelde verwachting van velen zeker niet een der overwinning waardig gevolg van dien geduchten strijd is. — Intusschen verkregen enkele volken het doel hunner wenschen, en dáár, waar de vrijheid herleefde, bloeiden ook, schooner dan te voren, de staatkundige wetenschappen weder.

Reeds verder, dan wij aanvankelijk voornemens waren, is deze vlugtige schets van de Geschiedenis der Statistiek uitgebreid; doch welke, hoe oppervlakkig ook, ons kan doen zien, dat even als de vrijheid, namelijk die, welke den mensch in zijne ware regten plaatst, alle wetenschappen, alle vakken van oefening van den menschelijken geest bezielt en verheft, zij ook de staatkundige wetenschappen doet geboren worden en voortplant, ja dat deze laatste alléén daar kunnen beoefend worden, waar die vrijheid het roer van den Staat bestuurt en

en de onderdanen den weldadigen invloed van haar gezag ondervinden.

Maar al getuigde de geschiedenis niet ten voordeele van het gestelde, dan nog zoude dit, in het afgetrokkene, blijken waarheid te zijn. In eenen staat toch, waar het willekeurig gezag den schepter zwaait, is het in het belang des regeerders, dat het volk noch zijne eigene krachten, noch de zamenstelling des bewinds, noch iets, dat de natuurlijke of zedelijke sterkte van den staat vormt, kenne. Dáár moet de onderdaan zijne kennis beperken; want de wetenschap is er het uitsluitend eigendom van de bevoorregte standen, waaruit de uitvoerders van den wil des opperbeieders gekozen worden. In die oorden, waar de wenk eens eenigen millioenen kan doen sidderen, en waar geene andere rangen dan die van slaaf en despoot bekend zijn, welk nut zoude dáár de staatkundige wetenschap stichten? Zij ware daar misplaatst, waar, bij het gemis van beschaving, bij het onbekend zijn met de vrijheid en het zuchten onder harde wetten, zelfs het denkbeeld der wetenschap vreemd moet zijn. Evenmin bloeide de Staatskunde, als wetenschap, bij die volken, waar het bewind met de godsdienst verbonden was, zoo als b. v. bij de Egyptenaren, die toch overigens in kunsten en wetenschappen geene vreemdelingen waren. Zij bezaten wel eene Staatskunde, maar deze met priestergezag vereenigd, was bij hen alleen de kennis om het volk overeenkomstig de belangen der geordende gebieders te regeren; nimmer de wetenschap van vorming en bevordering van volksgeluk. En zelfs bij de Grieken werd die kennis, als wetenschap, alleen in die tijden beoefend, toen *Griekenland* het hoogste punt van volksbeschaving had bereikt.

Ja ook in het afgetrokkene blijkt het, alleen in die gewesten, waar de ingezetenen allen gelijk voor de wet zijn, waar de geringere deelen des bestuurs noch aan bevoorregte standen bij uitsluiting zijn toevertrouwd, noch van den wil eens eenigen afhankelijk gemaakt; waar ieder onderdaan geroepen kan worden om de belangen van het geheel of van een gedeelte zijns vaderlands voor te staan, daar is het niet alleen eene aangename, daar is het eene noodzakelijke taak, dat de ingezetenen zich zoo veel mogelijk met de staatkundige wetenschappen, voornamelijk met de Statistiek en Staatshuishoudkunde bekend make; want hoe zal hij zich van den hem aanvertrouwd *last* kwijten, wanneer hij in het te behandelen onderwerp vreemdeling is? Hoe zal hij de belangen van een gewest, van eene stad, van een stuk gronds voorstaan, wanneer hij niet weet wat het eigenlijk belang van dat gewest, stad of grond is; wanneer hij zich niet vooraf bekend maakt heeft met al de zamenstellende deelen des hem aanvertrouwd *pands*? Niet minder is het in het belang des regeerders, dat de onderdanen hunnen staat kennen, dat zij ingelicht zijn omtrent alles, wat dien staat vormt, wat dien staat in sterkte in rijkdom doet toe- of afnemen; want bij zulk eene verordening eens bestuurs is de verlichtste onderdaan tevens die, welke het meest
het

het geluk van den staat bevordert. De meest in de wetenschap geoefende ingezetenen is het best in staat de pogingen des bestuurs voor de welvaart des lands op te merken en te ondersteunen, en de ware vrijheid zal zeker daar het duurzaamst zetelen, waar vele zulke onderdanen in overeenstemming met een verlicht bestuur werkzaam zijn.

Ieder *Nederlander* herkent in de schets van zulk eenen staat zijn eigen gelukkig vaderland, en moet dan ook tevens het belang erkennen, dat en voor hem zelven en voor den staat in het beoefenen der staatkundige wetenschappen, en bijzonder van dat gedeelte, dat den staat doet kennen: de Statistiek, vervat is. Van deze waarheid overtuigd, wenschten wij steeds het onderwijs in die wetenschappen meer algemeen te zien, doordien, behalve aan twee hoogeschoolen (*Leiden en Utrecht*), zoo ver ons bewust is, geen onderwijs in de Statistiek gegeven wordt, en hoe weinigen genieten dan dat belangrijk onderrigt! Te *Luik* stond vroeger de leerzaal der Statistiek, even als die der andere collegiën, voor een ieder open. Ieder die slechts begeerde, kon daar aantekening houden van de belangrijke lessen, eerst, door den verdienstelijken, vroeg aan de wetenschappen ontrukten, *WAGEMAN*, later tot in 1830 door den bekwamen *ACKERDIJCK*, gehouden. Maar niettegenstaande dit voorregt, den bewoners dier Akademiesteden aangeboden, blijft toch het onderwijs in de kennis van den staat in te engen kring befloten. Zoude daaraan niet eene meerdere uitgebreidheid te geven zijn? Zoude men niet reeds op de gewone scholen de gronden dier wetenschap kunnen leggen, even als men van zoo menige kundigheid daar slechts gronden leggen kan? Men heeft in eenige steden van ons rijk scholen van koophandel; zoude men niet even zoo scholen van statistiek kunnen oprigten? of wel op eenige andere doeltreffende wijze de verbreiding dezer voor onzen staat zoo belangrijke kennis bewerken?

De oprigting van Industrie-scholen verwezenlijkt min of meer dezen wensch, in zoo verre hetgeen daar onderwezen wordt een belangrijk gedeelte der Statistiek uitmaakt, en dat onderwijs de ontwikkeling van de zedelijke krachten des volks beoogt. Maar die school is veeleer een voorwerp van beschouwing voor de Statistiek dan wel, eene leerschool dier wetenschap, en wij halen alleen dat voorbeeld aan als een bewijs van werkelijke vorderingen der wetenschappen in onzen leeftijd, en als eene voorbode, dat de vervulling der wenschen voor de uitbreiding ook van andere takken der wetenschap mischien niet verre meer verwijderd is. Mischien maakt een meer algemeen onderwijs der Statistiek onzes vaderlands een deel der werkzaamheden uit van de sedert eenige jaren sluimerende Commissie voor de Statistiek; dit althans is zeker, dat zulk een belangrijk punt der aandacht van zulk eene commissie overwaardig is.

In vele gevallen is het dikwerf reeds voldoende, den eersten wenk te geven om een geheel plan te doen gelukken, namelijk als een wenk van aansporing tot de beoefening dier belangrijke wetenschap. Begeerig om, zoo veel in ons vermogen is, dien wenk te be-

ALGEM. AANHANGS. V. c.

IJ ant-

antwoorden, wenschten wij, door het mededeelen van deze opmerkingen, tot het gebied der Statistiek behoorende, tot de bereiking van een waarlijk nuttig oogmerk mede te werken.

STATISTIEK DES VADERLANDS. Het is inderdaad eene der meest goede zijden van onzen leeftijd, dat het aantal van kunsten en wetenschappen van dag tot dag schijnt toe te nemen; zoodat bijna dagelijks nieuwe en te voren zoo goed als nooit gehoorde namen, onze ooren op eene zonderlinge wijze aandoen. Alhoewel dit nu zoo is, wane men echter niet, dat door die nieuwe en somtijds lange namen altijd nieuwe en tot dus verre onbekende wetenschappen worden uitgedrukt; want sommigen, die door een zeker ijdel roembejag worden gedreven, gebruiken belachelijke en onbekende benamingen, om daarmede oude kunsten en wetenschappen aan te duiden; anderen weder verdeelen den ganschen omvang der wetenschappen in zulke kleine deelen, dat zij dezelve eer uit een schijnen te rukken dan wel te verdeelen: als of, namelijk, eerst onze eeuw er zich op konde beroemen, de uitvindster te zijn van alle lofwaardige kunsten en wetenschappen; als of alleen de nieuweren wijs waren, en eindelijk als of de tijdgenooten van PLATO en CICERO voor onbeschaafd en ongeleerd moesten gehouden worden, omdat zij die namen niet gekend hebben!

Dit nu zoo zijnde, is het er echter verre van daan, dat wij aan onze tijdgenooten hunnen verdienden lof zouden willen ontnemen: want dezelve is in twee opzigten wel verdiend, in de eerste plaats toch zijn in onzen leeftijd de grenzen der menschelijke kennis wijd en zijd uitgebreid; en ten tweede zijn de verspreide en onvolmaakte kundigheden van zeer vele zaken in den vorm eener wetenschap gebragt, zoo als b. v. met de munt en penningkunde het geval is.

Men zal echter bezwaarlijk iets vinden, waarin de nieuweren zich meer regmatigen lof kunnen toeëigenen, dan in de beoefening der tot den staat betrekking hebbende (Politische) wetenschappen: want alhoewel sommige wijsgeeren bij de oude volken op eene heerlijke wijze hunne gevoelens over den staat hebben geuit, en offchoon uitstekende openbare instellingen bij hen hebben gebloeid; waardoor wij hun geene groote verdiensten in het bestuur van den staat kunnen betwisten, zoo is echter eerst in de, onzen leeftijd het naast voorafgegaan zijnde, jaren, nadat van dag tot dag de beoefening van kunsten en wetenschappen toegenomen was, en de onderlinge betrekkingen en handel der volken van *Europa* vermeerderd waren, terwijl ook tevens de ware bronnen van voorspoed en geluk der natien beter gekend werden, de nieuwe en heilzame wetenschap der kennis van den staat geboren geworden, waarop het openbaar bestuur der verschillende landen als op eene grondzuil gevestigd is.

Een gansch niet onbelangrijk gedeelte dezer wetenschap is dat, hetwelk men met het nieuwe woord Statistiek (van *Status*, den staat) bestempelt, en dat zich bepaalt tot het onderzoek van den tegenwoordig-

digen zoo natuurlijken als zedelijken toestand van ieder land; tot het opsporen van de ware oorzaken derzelve, het doorzien van de uitwerkselen, en in het algemeen, om uit ontelbare voorwerpen dezulke te kiezen, waaruit de krachten van een' staat zijn zamengesteld. Deze wetenschap nu wordt in twee deelen gesplitst: in eene algemeene Statistiek, wanneer men de gansche beschaafde wereld omvat; en in eene des vaderlands, waarbij wij ons alleen bepalen tot de bronnen van bestaan en welvaart van den grond, die ons zag geboren worden. Wij willen thans alleen over deze laatste handelen.

Indien er eenige wetenschap is, welke zich zoo wel door de voortreffelijkheid als de aangenaamheid van haar onderwerp aanbeveelt, dan voorzeker is het die, waardoor wij het vaderland leeren kennen, hetwelk, gelijk Ciceró zoo uitmuntend zegt, de liefde van allen in zich vereenigt, en boven hetwelk ons niets aangener, niets zoeter mag wezen. Doch indien ieder, in welk deel der wereld hij ook leve, hetzelfde boven anderen bemint en lief heeft, met hoeveel meer regt moeten wij Nederlanders dit dan niet doen, die wel een klein, doch echter in de geschiedenis zeer aanzienlijk land bewonen, en tot een volk behooren, dat niet uit een zamenvloeiSEL van verschillende natiën is zamengesteld, en niet alleen door den scheidster van den vorst, maar ook door de natuur en de geneigdheid der ingezetenen is verbonden; eindelijk een' staat, welke zoo wel door deszelfs natuurlijken als zedelijken toestand zich zoo aanbeveelt, dat hij te regt onder de gelukkigste landen van *Europa* mag gerangschikt worden.

Eene andere reden van de aangenaamheid der beoefening van de Statistiek des vaderlands is gelegen in den overvloed, de verscheidenheid en de schoonheid dezer studie.

Wij zeggen overvloed: hoe vele zaken toch zijn er, welke bij het beschouwen van den toestand des vaderlands in aanmerking komen en tot deszelfs Statistiek behooren; geen voorwerp bijna is er, hoe gering het ook schijne, dat niet bij dezelve in aanmerking kan komen: want hoewel sommige zaken op zich zelve beschouwd van weinig aanbelang schijnen, en nauwelijks waardig, dat men er het oog op vestige, hangen dikwijls van zulke kleinigheden de gewichtigste zaken, ja soms het heil des vaderlands af.

Ieder weet welke geringe dieren de wormen zijn, en echter dreigden dezelve eenmaal de voormuren van ons vaderland met den ondergang, namelijk toen men eensklaps ontdekte, dat zij de palen der zeedijken en het hout onzer oorlogschepen in alle rigtingen zoo doorboorden, dat deze vernield en onnut werden.

Wij spraken van de verscheidenheid; want er is immers veel, hetgeen bijna dagelijks in den staat aan verandering onderhevig is; daarenboven wordt ook telkens het veld der wetenschap uitgebreid; ook zijn de aardrijkskunde, natuurlijke historie, natuurkunde, geschiedenis, staatshuishoudkunde, landbouw, de algemeene zoo wel als bij-

zondere regtsgeleerdheid, en nog vele andere zeer verschillende en uit elkander loopende wetenschappen de bronnen der Statistiek. Maar men verbeelde zich evenwel niet, dat uit de enkele verbinding en vermenging dezer wetenschappen de Statistiek van ons vaderland geboren worde: want wie zal eene naauwkeurige kennis van al deze wetenschappen kunnen verkrijgen? Neen, maar de beoefenaar der Statistiek neemt uit al die afzonderlijke beschrijvingen, welke mannen, die ieder in hun vak bekwaam zijn, geleverd hebben, al dat geene uit en schikt het in eene systematische orde, wat hij meent van eenig belang te kunnen zijn tot heil en voorspoed des vaderlands.

Behalve deze schoonheid van ons onderwerp komt hier nog bij, om deszelfs bevalligheid te vermeerderen, dat hetzelfde zich niet bezig houdt met afgetrockene en voor het gebruik minder geschikte zaken, maar integendeel met wezenlijk bestaande, met dagelijks voorkomende en met dezulke, die van gene onzekere onderstellingen afhangen; tot het kennen van welke zaken geene schoolvossige studie vereischt wordt, die het licht des levens en den omgang der menschen vermijdt, om zich in de schuilboeken en het stof der boekeries te verbergen; met zaken eindelijk, die niet zoo verre van onze tijden verwijderd zijn, dat zij niet tot dezelve schijnen te kunnen behooren, of met zaken, die zoo twijfelachtig zijn, dat dezelve nauwelijks, alhoewel men de hulp van eene gezonde kritiek ten zijnen dienste heeft, tot eenige waarschijnlijkheid kunnen gebragt worden, maar integendeel met die, welke door den naauwsten band met onzen leeftijd, en met hen, met wie wij leven, verbonden zijn.

Men bedriegt zich echter, als men meent, dat de Statistiek alleen moet bestaan in het optellen der daadzaken, als of hij, die zich op deze wetenschap toelegt, zich nooit aan het opsporen der oorzaken of uitwerkselen zoude overgeven!

Maar er is voorzeker niets, dat meer toebrengt tot de aangenaamheid dezer studie, dan derzelver nütigheid, welke zoo groot is, dat ieder er de heerlijkste vruchten van plukken kan: en opdat dit groote voordeel des te duidelijker blijke, zullen wij eerst in het kort beschouwen, waardoor dezelve zich aan alle burgers zonder onderscheid aanbeveelt, vervolgens waardoor aan staatsmannen, en eindelijk waardoor aan hen, die zich op de regtsgeleerdheid willen toelleggen.

In het aantoonen van hoe veel nut deze wetenschap voor alle burgers kan zijn, zullen wij van het kleine tot het grootere overgaan. Om derhalve met de bijzondere en gemeenzame gesprekken der menschen te beginnen, hoe aangenaam niet alleen, maar ook hoe vruchtbaar is voor den beschaafden en wel opgevoeden burger de kennis van de Statistiek des vaderlands; zoodat hij daardoor de dagelijksche en geenszins te verachten gesprekken van vrienden, niet alleen zeer gemakkelijk, maar ook zeer nuttig kan maken; want dit toch is een gebrek in de meeste gezelschaps gesprekken, dat dezelve veelal slechts

slechts loopen over beuzelachtige en eenen wel opgevoeden mensch onwaardige onderwerpen, waardoor het gebeurt, dat, indien er meer-beschaafden bij tegenwoordig zijn, deze vervolgens zulk eenen omgang zoo veel mogelijk vermijden; — of men spreekt en redeneert wel eens over zaken, die den Staat betreffen, ja begeeft zich somwijlen ook wel in eene hevige woordenwisfeling over dezelve: doch dit geschiedt meermalen op zulk eene wijze dat, indien een der toehoorders zelfs de oppervlakkigste kennis van de Statistiek des Vaderlands bezit, hij zich van lagchen niet kan onthouden. Daarentegen, indien iemand niet geheel onbekend is met deze wetenschap, kan men bijna niets bedenken, dat hem meer aangename of nuttige stof tot onderhoud zoude kunnen verschaffen. Wanneer wij door deze studie geholpen worden, met hoeveel meer nut lezen wij dan onze vaderlandsche dagbladen niet, daar wij het ware van het valsche kunnen onderscheiden, en daar wij veel beter kunnen beoordeelen, wat van al hetgeen wij vermeld vinden, ons bijzonder te weten ter harte gaat! Hoe schandelijk ook is het vooral voor eenen Nederlander, om, wanneer hij zijn heerlijk vaderland door eenen vreemdeling op eene bespottelijke wijze hoort beschrijven, hetzelfde niet tegen die aanvallen van afgunst of domheid te kunnen verdedigen, nademaal hij zelve met den toestand zijns vaderlands onbekend is!

Ook is deze wetenschap zeer nuttig voor den ijverigen huisvader, opdat hij des te beter zijne zaken kunne besturen; — want hierdoor komt hij te weten, op welke wijze hij het best zijn geld in het openbaar kan uitzetten, ten einde zoo wel te zorgen voor de zekerheid zijner bezittingen, als voor de vermeerdering zijner renten. Want vooral toch door middel der Statistiek leert hij kennen, aan welke inrigtingen van nijverheid, van landbouw of van koophandel hij het best zijn geld kan toevertrouwen.

En niet alleen is de kennis dezer wetenschap nuttig in huis; neen, binnen zulke enge grenzen bepaalt zij zich niet; zij is niet befloten tusschen de muren onzer woningen, maar derzelver heerlijke invloed en vermogen wordt dan vooral gezien, wanneer wij een uitstapje door het vaderland doen, en her- of derwaarts reizen. Indien er iets is, waardoor de tegenwoordige toestand van het vaderland verschilt, van dien ten tijde onzer voorvaderen; ja zelfs van onze ouders, kan men waarlijk bijna niets bedenken, waarin dezelve meer verschilt, dan in het meer gemakkelijke en spoedige gebruik van wegen en vaarten; want de gelegenheid om zoo wel te land als te water te reizen, wordt van dag tot dag zoo veel beter, dat wij bijna in even veel uren een' zekeren afstand kunnen doorreizen, als onze voorouders daartoe dagen noodig hadden; want noch het jaargetijde, noch tegenwind kunnen ons meer weerhouden, om, als het ware, over het land of water te vliegen. Hieruit is het ook natuurlijk ontstaan, dat men veel gemakkelijker van huis kan gaan, en dat onze landgenooten ook des te meer vreemde landen gaan bezien. Maar wat het laatste

betreft, welk een gering nut brengen zij, helaas! veelal van zulke reizen te huis; die bijna niets te weeg brengen, dan dat de reizigers, met verachting van het vaderland, alleen het vreemde prijzen, en op het inlandsche uit de hoogte nederzien.

Men meene echter niet, dat dit met het oogmerk gezegd zij, om alle reizen naar vreemde landen te laken; neen, maar om hen, die buitenlandsche reizen gaan doen, aan te raden eerst hun geheele vaderland zoo veel mogelijk te leeren kennen, en zich eerst zoo wel met deszelfs natuurlijken als zedelijken toestand gemeenzaam te maken; laten zij eerst de Statistiek des Vaderlands leeren, en, met deze wetenschap toegerust, eerst hun eigen vaderland en daarna vreemde rijken doorreizen. Want men mag het immers niet lochenen, er zijn er velen onder ons, die wel kunnen verhalen wat zij te *Londen* of te *Parijs* hebben gezien, maar die in hun eigen land vreemdelingen en, om het zoo uit te drukken, als blinden zijn. En toch, indien er een land is, hetwelk verdient, dat deszelfs burgers het kennen, is het ons geliefde vaderland: want het zij men de Noordelijkste Provinciën beschouwt, welke, als het ware, door eene goddelijke kunst en vlijt der inwoners tegen de golven des Oceaans beveiligd worden, en waar landbouw, veeteelt en koophandel zoo wel te voren het hoogste toppunt van bloei bereikten, als nu nog niet zijn geweken; het zij men het schoone *Noord-Brabant* in aanmerking neemt, de vruchtbare velden van *Gelderland* en *Zuid-Holland*, welke aan vele deelen van *Europa* tot een voorbeeld in den landbouw strekken, of de schilderachtige oevers der *Maas* in *Limburg*, bevolkt met nijvere inwoners; iedere plaats heeft iets, hetwelk zeer waardig is, dat niet alleen onze landgenooten, maar zelfs vreemden het komen zien. Door de kennis der Statistiek dan tot de reis, als het ware, uitgerust zijnde, met hoe veel meer vrucht zullen zij niet zoo wel het vaderland als de naburige staten doortrekken? Hoe veel nauwkeuriger zullen zij wat hun voor komt beschouwen, als zij, om het zoo uit te drukken, met een Statistiek oog gewapend, alles zullen onderzoeken en nasporen; en dan eerst zullen zij den toestand van andere landen regt kunnen vergelijken, wanneer zij hun eigen vaderland goed kennen. Alle deze voordeelen der Statistiek zijn inderdaad groot: maar welk voordeel kan dit opwegen, dat men naauwelijks eenige wetenschap kan vinden, welke zoo zeer de liefde voor het vaderland voedt, opwekt en vermeerderen doet; en wie is er die niet weet, hoe veel deze liefde toebrengt tot het heil des lands; want welk burger zoude zijn vaderland te regt kunnen beminnen, indien hij deszelfs toestand niet grondig kende en wist te waarderen? Hier uit toch blijkt het, uit welke bronnen de rijkdommen des vaderlands, en deszelfs voorspoed, vloeijen; welke voordeelen hetzelfde boven andere volken bezit, en welke onheilen en gevaren hetzelfde daarentegen dreigen. Gelukkig inderdaad is de Nederlander, indien hij zijn geluk kent, en hetzelfde op den regten prijs weet te schatten; dan zal hij al zijne
krach-

krachten tot heil des vaderlands inspannen, en niet bij een ander gaan zoeken, hetgeen hij uit zijn eigen land, en uit zijne eigene werkplaatsen even goed kan krijgen; zulk een zal zich te regt op den naam van Nederlander kunnen beroemen.

Het is niet waarschijnlijk, dat het immer bij ons noodig zal zijn te waarschuwen tegen het voorbeeld der Engelschen, opdat wij niet, zoo als deze, door een' te grooten en bijna blinden ijver voor het vaderland, weggesleept worden; maar dit zelfde volk zal ons echter kunnen leeren, hoe veel tot de welvaart van een volk toebrengt, dat de burgers hun vaderland goed kennen en beminnen.

Maar ook diezelfde Nederlander zal gelukkig zijn, indien hij zijne onheilen en gevaren wel zal kennen; want, wanneer hij deze van alle zijden goed beschouwd zal hebben, zal hij door beleid en middelen dezelve uit den weg pogen te ruimen, of ten minste af te wenden, en hij zal, indien het noodig is, niet weigeren, in het bijzonder eenige schade te lijden, opdat het algemeene welzijn daardoor des te meer worde bevestigd. Indien de meeste Nederlanders niet zoo onbekend waren geweest met de Statistiek huns vaderlands, zouden zij den toestand der dijken en rivieren niet zoo lang genoegzaam verwaarloosd hebben, welke nu vele plaatsen van het vaderland met den ondergang dreigen.

Ook is er geene wetenschap, welke meer kan toebrengen om het volk ongeschonden en in zijn geheel, en door dien band van broederlijke onderling verbonden te houden, zonder welke eene natie niet bestaan kan, dan die, waarover wij nu handelen.

Hoe meer de Nederlanders toch de Statistiek huns vaderlands zullen leeren kennen, hoe meer van dag tot dag die kinderachtige onderscheiding zal verdwijnen, welke niet alleen in woorden maar ook in de daad zelve hier en daar schijnt te blijven bestaan, tusschen de ingezetenen der zee- en land-provinciën; iets dat allernadeeligst is voor het ware welzijn van den staat: doch wanneer alle beschaaftde ingezetenen onzes rijks zich op de beoefening der Statistiek van hetzelfde wilden gaan toeleggen, zouden wij spoedig een eenig en onverdeeld volk uitmaken, geen afhangeling van *Frankrijk* of *Engeland* of *Duitschland*, maar een waarlijk Nederlandsch.

Op welke vastere grondzuil eindelijk zal de vrijheid der burgers en de handhaving van 's volks regten kunnen rusten, dan op eene vlijtige beoefening der Statistiek? Want waar burgers gevonden worden, die zoo wel den toestand van het overige van den staat als van de regten des volks grondig kennen en voor derzelver handhaving waken, zullen zoo wel de vorst als ieder ander overheidsperfoon zorg dragen, dat er niets besloten of bepaald worde, waardoor de regten der burgers verkort of derzelver vrijheid benadeeld worde: want zij durven niet hopen, dat er niemand zal gevonden worden, om het verkrachten der wetten en het schenden der vrijheid bekend te maken en te wreken. Ook kunnen zij, door geene valsche berig-

ten of opgaven, hetzij de gebreken van hun bestuur bedekken of de openbare onheilen ontveinzen, daar zelfs ambtelooze personen den toestand van den staat zullen kunnen nasporen. Zoo waar is het, dat Statistiek en dwingelandij in een' en denzelfden staat niet te gelijker tijd kunnen bestaan!

Tot dus verre hebben wij slechts opgeteld, hoe groote vruchten de eenvoudige burgers uit de beoefening dezer wetenschap kunnen trekken: doch naarmate de band tuschen den staatsman en den staat nauwer is, naar die mate moeten ook de voordeelen grooter zijn, welke de bestuurders des vaderlands met regt uit deze wetenschap hopen te zullen plukken. Want gelijk de wetenschap, welke men staatshuishoudkunde noemt, leert, de krachten en hulpmiddelen van een' staat daar te stellen, te vermeerderen, te bewaren en wel te besturen, zoo doet ons de Statistiek kennen, welke de tegenwoordige krachten van eenen staat zijn, en welke de beste wijs is waarop wij dezelve kunnen uitvorschen en beoordeelen. Van hier kan men de Statistiek te regt als het ware de voorloopster en medehulpster der Staatshuishoudkunde noemen. Hij dus, die niet voorzien is met genoegzame Statistieke kennis van zijn vaderland, diens gansche staatshuishoudkundige wijsheid is ijdel: want gelijk het onvermijdelijk is, dat een gebouw, hetwelk op geene vaste en hechte grondvesten gesticht is, omver moet vallen; zoo moeten ook alle staatshuishoudkundige redeneringen om verre gestooten geworden, indien zij niet op daadzaken steunen, welke door de Statistiek worden bijeen verzameld, in orde geschikt en kritisch beoordeeld.

Aan geene andere reden is het toe te schrijven, dat ook dikwijls die wetten, welke het schranderst uitgedacht schijnen, bijna alle uitwerking misfen, of ten minste geenszins aan haar doel beantwoorden, dan dat de wetgever eene minder juiste kennis van de Statistiek des lands bezit. Hoe menigmaal bedriegen de opbrengsten van belastingen en inkomende of uitgaande regten de verwachting! en dat wel vooral, omdat het getal van hen, die dezelve moesten betalen, of van de goederen, op welke zij gelegd waren, al te groot was berekend geworden. Hoe toch zal men eenige bepaling kunnen maken, ten opzichte van de in- of uitgevoerd wordende goederen, zonder nauwkeurig te weten, of onze Staat zulke zaken kan voortbrengen; en, indien hij zulks kan, of dezelve dan in dezelfde hoeveelheid en van dezelfde hoedanigheid zijn, zoo dat wij de vreemde kunnen ontberen.

Moet niet, wanneer men over het zoo teedere punt van het verbod van den in- of uitvoer van het koren spreekt, de Statistiek des vaderlands de bestuurders van den Staat leeren, welke hoeveelheid koren ons rijk in gewone jaren oplevert, hoeveel er noodig is tot voeding der burgers, voor de branderijen, enz.?

De kennis der Statistiek is ook onontbeerlijk voor hen, die het roer van den Staat in handen hebben, om te weten, welke bronnen van

van nŷverheld zij bijzonder van 's lands wege door premlēn moeten aanmoedigen, ten einde toe te zien, dat zij sommigen niet tot groote schade der anderen bevoordeelen; hetgeen inzonderheid moeilijk is in ons vaderland, waar de belangen zoo dikwerf botsen en sommĳds, als het ware, lijnrecht tegen elkander strijden.

De Statistiek des Vaderlands brengt jaartĳks onder de oogen der regering den staat van de meeste bronnen van voorspoed; hierdoor kan de Vorst genoegzaam met ēēnen opslag des oogs den aanwas of het verval van iederen tak van welvaart aanschouwen; de oorzaken van dien bloei of van die afneming nasporen; en dezelve gevonden hebbende, de eene aanmoedigen, en voor de andere, terwijl het nog tijd is, hulpmiddelen tot herstel zoeken. Want gelijk het geweld des waters niet eensklaps zoo zeer aangroeit, dat het, wanneer bij tijds daarin voorzien wordt, niet gebroken of ten minste afgeleid kan worden; maar wanneer men daarentegen hetzelfde, terwijl het allengskens nadert, gering acht, eindelijk zulk eene hoogte bereikt, dat het door geene dijken meer tegengehouden kan worden; zoo ook kan hij, die het roer van Staat in handen houdt, door het voorzien der onheilen, beletten, dat dezelve den geheelen Staat aantasten en deszelfs bederf voorbereiden.

Van dien tijd ook af te rekenen, dat men zich in ons vaderland op de beoefening der Statistiek meer heeft begonnen toe te leggen, moet men de vorderingen van onzen landbouw dagteekenen, welke te voren van 's lands wege bijna nimmer aangemoedigd werd, waardoor dan ook die bron van voorspoed zich tot geene genoegzame hoogte kon verheffen, en ongeveer de helft van den vaderlandŷchen grond onbebouwd bleef liggen. Doch niet alleen behoort de Statistiek tot de staatshuishoudkunde, maar tot alles, wat eenige betrekking heeft op het bestuur des lands.

Denken wij slechts op de bezorging van het krijgswezen; door welk middel zal de vorst in oorlogstĳd kunnen weten, hoe talrijk zijn leger zal kunnen zijn, indien hij ook niet weer, welke de krachten van den Staat zijn, en welk aantal krijgslĳeden dezelve kan opleveren; eindelijk, welke middelen van verdediging, zoo natuurlijke als zedelijke, kunnen gebezigd worden? En zoude, om een ander voorbeeld bij te brengen, onze verlichte koning de pogingen der Maatschappij van Weldadigheid in ons Rijk wel zoo krachtdadig ondersteund hebben, indien niet de Statistische kennis van het getal der armen en de middelen tot derzelver onderhoud en langzame vermindering hem overtuigd hadden, dat geen betere en voor het ganŷche vaderland heilzamer weg konde ingeslagen worden?

Doch hoezeer zij zich de Statistiek, als eene hun voornamelijk toebehoorende wetenschap toeēĳgenen, die zich op Staatshuishoudkundige zaken toeleggen, en die hun leven doorbrengen met de bespiegeling of ten uitvoer brengen van zaken, waarin telkens de Staat in zijnen geheelen omvang in aanmerking komt; is echter de beoe-

fening van de Statistiek des vaderlands niet genoeg aan te prijzen aan hen, die zich tot den zoo achtbaren als nuttigen stand van regtsgeleerden bestemmen; wier aantal aan onze Hoogescholen en aan de Athenæa van *Amsterdam*, *Franker* en *Deventer* gansch niet gering is; want deze kennis zal hun niet alleen tot sieraad maar ook tot het grootste nut verstreken.

Wij zagen reeds, dat deze wetenschap noodzakelijk is voor ieder beschaafd burger, die zijn vaderland bemint; en hoe moet zij het dan zijn voor den regtsgeleerde, van wien dat vaderland te regt verwacht, dat hij hetzelfde zeer naauwkeurig zal kennen, om te allen tijde, daartoe geroepen zijnde, in welk opzigt het ook zij, deszelfs regten manmoedig te kunnen verdedigen. Wij merkten ook op, dat de Statistiek nuttig was voor ieder Nederlander, die zijn vaderland immer door raad of daad zoude moeten dienen; doch hoeveel nuttiger is dezelve niet voor regtsgeleerden, die eenmaal de spraakwerk-tuigen van den staat zullen zijn!

En alhoewel het niet te ontkennen is, dat geenszins alle regtsgeleerden den Staat eenmaal kunnen of moeten helpen besturen, is echter de beoefening van de wetenschap der Statistiek voor hen zeer noodzakelijk. Want de burger eischt niet alleen van den advocaat, dat hij hem in zijne bijzondere zaken zal bijstaan, en zijne aangerande onschuld zal verdedigen, maar verwacht ook van hem, dat hij, zulks gevorderd wordende, in staat zij om zijne openbare regten en gefchondene vrijheid te hulp te komen, en zelfs den Vorst met eerbied en omzigtigheid, maar ook tevens met gepaste vrijmoedigheid de misbruiken onder het oog te brengen, welke in het bestuur van den Staat mogten ingeslopen zijn. Aan wien toch kan de burger dezen edelen post beter toevertrouwen dan aan hen, die niet alleen met het vaderlandsche regt, maar ook met den toestand van het geheele vaderland bekend zijn, en die niet slechts de zaken van bijzondere personen, maar ook die der gansche natie kunnen behartigen; hieraan dan is het mischien ook toe schrijven, dat de onderdrukkers van 's volks vrijheden ten allen tijde en in alle landen voor niets zoo bevreesd waren, als voor de orde der regtsgeleerden.

Uit al het opgesomde kan men opmaken, dat het eene prijsfelijke instelling van koning *Lodewijk* was, om aan de Leidsche hoogeschool eenen afzonderlijken leerstoel voor de Statistiek op de rigten. Hij, die het eerst dezelve bekleedde, was de voortreffelijke regtsgeleerde, en in alles, wat tot den staat behoorde, doorkneede Hoogleeraar *Kluit*, die echter, helaas! reeds op den voor *Leiden* zoo verschrikkelijken 12den van *Louwm.* 1807, naar menschelijke berekening veel te vroeg, aan het vaderland ontruikt werd.

Ook onze tegenwoordige koning begunstigde in 1815, bij het besluit over het hooger onderwijs, de Leidsche Hoogeschool met het voorregt, dat aan dezelve de Statistiek van *Nederland* zoude onderwezen worden. De beroemde en werkzame Hoogleeraar *H. W. Tj-*

DEMAN vervulde, van dien tijd af, steeds met lust en ijver deze aangename taak, en vormde een aantal kundige leerlingen, van wier dienften het vaderland reeds de beste vruchten plukt of eenmaal zal kunnen plukken. In 1832 opende de vroeger Luikſche Hoogſchoolleeraar J. ACKERSDIJK te *Utrecht* zijne uitmuntende leſſen over de Statistiek.

Het aangevoerde zal, vertrouwen wij, genoegzaam zijn om een ieder van het nuttige en aangename van de beoefening der Statistiek in het algemeen, en vooral van die des vaderlands in het bijzonder eenig denkbeeld te geven, en om hen, ieder in zijnen kring, aan te moedigen, om ook op deze wijze, de ſchuld, die wij allen jegens het vaderland hebben, zoo veel mogelijk, te voldoen.

STATIUS MULLER. (J. W.) Was in zijn leven een bekwaam leeraar der Evangelisch-Luthersche gemeenten te *Alkmaar*, *Haarlem* en *Amſterdam*; hij was een der verdienstelijkſte Luthersche vaderlandſche godgeleerden onder zijne ambt- en tijdgenooten; bij de groote gaven van welſprekendheid en voordragt, kieschheid van taal en ſtil, netheid, duidelijkheid en logiſche orde in zijne leerredenen parende. Meermalen werden zijne verdienſten door geleerde genootſchappen op prijs geſteld, die het zich tot een genoeg rekenen hem tot hun medelid te benoemen.

Zijne *Verhandeling over de Uitbreiding van het Christendom* werd door TEJLER's godgeleerd Genootſchap bekroond, en zijne *Verhandeling over het bidden en danken der kinderen* door de Maatſchappij tot *Nut van 't Algemeen*.

In 1796 viel hem eene andere loffelijke onderscheiding ten deel, toen in Zomerm. van dat jaar, ten gevolge der ſtaatkundige omwenteling, de kerk van den ſtaat geſcheiden zijnde door een gezelschap van godsdienſtvrienden te *Leiden* eene prijsvraag werd uitgeſchreven over de oorzaak van den verſlaauwden ijver voor de openbare godsdienſtoefeningen in de *Nederlanden*, en de middelen, om denzelven op te wekken en aan te vuren.

Ter beoordeeling namelijk der vier prijsverhandelingen, als antwoorden op deze vraag ontvangen, en in 1797 te *Utrecht* uitgegeven, werden vijf godgeleerden, uit vier onderscheidene protestantſche kerkgenootſchappen verkozen, waarvan onze STATIUS MULLER er een was. Groot boven al waren zijne verdienſten voor het kerkgenootſchap, waartoe hij behoorde. Dit bewezen zijne menigvuldige, dikwerf moeilijke, ja niet zelden zeer laſtige werkzaamheden in de Commiſſie ter vervaardiging en invoering van een algemeen en meer volledig Gezangboek, ten behoeve der Evang. Luth. Nederl. kerk, alsmede in de zoogenaamde Bijbel-commiſſie, ter uitgave van eenen, op laſt der Synode, van alle taal en zinstorende fouten gezuiverden Nederlandſchen Bijbel, naar de vertaling van Dr. M. LUTHER.

Ook als ſchrijver MULLER ſtichtte een algemeen en uitgebreid nut, door zijne keurige *Catechetiſche leerboekjes*; zijne *Bijbelſche geſchiedenis*

nts voor de Jeugd, en zijn *Uitvoerig onderwijs in de Christelijke Godsdienst*, in 1807 te *Haarlem* uitgegeven, met eene voorrede van den Amsterdamschen kerkleeraar NOORDENHOUT; een boek, dat zoo wegens beknoptheid als duidelijkheid, volledigheid en gemoedelijken ernst, eene eerste plaats onder de Christelijke lees- en handboeken voor vaderlandsche huisgezinnen verdient. Hij vertaalde uit het Hoogduitsch ook nog: *Het leven en karakter van den godvruchtigen Engelschen godgeleerde P. DODDRIDGE*, en schreef: *Twee bundels kerredenen*, en *Brieven van eenen menschenvriend aan lijdenden en ongelukkigen*, voor welk boek zijne bescheidenheid hem wederhield zijnen naam te plaatsen.

Zijne drie keurige verhandelingen *over den zelfmoord* bewijzen niet minder zijn aandrifft tot nuttige werkzaamheid.

In 1825 werd hij door Curatoren van het Nederl. Lutherische Seminarium waardig gekeurd, om op het drietal geplaatst te worden, ter benoeming van eenen tweeden, buitengewonen hoogleeraar aan voornoemd Seminarium.

Na een kort verblijf op een door hem aangekocht Geldersch buitenverblijf, overleed de waardige man den 12. van Winterm. 1836, ten gevolge eener ziekte van slechts weinige dagen.

STAVEN of STAAF noemt men in den molenbouw uit ijzer-, pok-, palm-, azijn-, mispelen-, zure appelen-, haagdoornen- of eene andere harde houtsoort op den draaibank gedraaide rollen van verschillende grootte, die aan wederzijde van een vierkant pennetje voorzien zijn, in keuzen of nesten tusschen twee schijven van een schijfloop worden vastgesteld. Deze staven zijn echter aan slijting onderhevig, hetwelk men gewoon is aan te duiden door er den naam van *beet* aan te geven. Door omzetting kan men deze drie beten laten geven, voor en aleer ze onbruikbaar zijn. Verscheidene proeven heeft men genomen om dit gebrek, zoo veel mogelijk, te ontgaan. Reeds schreef zekere Mr. CLARKE, een kunstdraaijer te *Londen*, aan den bekenden werktuignatuurkundige J. F. DESAGULIERS, om aan gedraaide ijzeren staven, die in geel koperen pannen loopen, bij de minste drukking der kammen, eene ronddraaijende beweging mede te deelen. Men heeft ook voorgesteld, om de staven van glas te maken, en beproefd eene lang- in plaats van kringronde omtrek te geven, doch men schijnt zich voor als nog het best bij de gewone harde houten staven te bevinden.

STAVEREN (GABRIËL LEONARDUS VAN OOSTEN VAN) was in leven Predikant in het dorp *Drempt* nabij *Doesburg*, alwaar hij slechts ongeveer 3 maanden als leeraar mogt staan, wordende reeds op den jeugdigen ouderdom van 26 jaren tot eenen hoogerem werkkring opgeroepen.

Hij maakte zich op den Nederlandschen zangberg bekend door een' gedicht, getiteld: *het Beleg van Haarlem*; en door een' bundel *Gedichten*; — te gelijk met het berigt van zijn overlijden, verscheen zijne dichtertelijke navolging van CAMPBELL's gedicht: *de Hoop*; eene vernieuwde proeve, wat de Nederlandsche Letterkunde van

van hem had mogen verwachten, indien hem eene langere loopbaan vergund ware geweest. Hij overleed op den 26. van Wijnm. 1836.

STEARINE-KAARSEN. Onder de talrijke bewijzen, hoe dikwijls zuiver wetenschappelijke nasporingen in het gebied der Natuurkunde, later onverwacht de weldadigste gevolgen voor huishoudelijke behoeften of kunsten opleveren, behoort ook de door den scheikundige CHEVREUL te *Parijs*, voor eenige jaren, met veel moeite, ijver en beleid in het werk gestelde ontleding der vette zelfstandigheden uit het planten- en dierenrijk, en derzelver ontbinding in vierderlei bestanddeelen, welke hij *Stearine* (vetstof), *Margarine* (paarlstof), *Elaïne* (oliestof) en *Glycerine* (oliezoet) noemde. Deze ontdekking, wier toepassing op het dagelijksch leven men aanvankelijk in het geheel niet vermoedde, leidde echter weldra tot eene hoogst nuttige handelwijze, om een vast verlichtings-materiaal te bereiden, dat de beste tot dus verre bekende stoffen tot verlichting overtreft. Na vele langzaam verbeterde pogingen om de gezegde vier bestanddeelen van het vet van elkander te scheiden, door uitpersen van het gesmoltene en daarna weder verharde vet, hetzij alleen, hetzij na het alvorens met terpentijnolie of dergelijke zelfstandigheden verdund te hebben, kwamen DE MILLY en MOTARD op de gelukkige gedachte, waartoe hen hunne grondige scheikundige kennis leidde, om het rundvet (vet of talk) tot zeep te maken, (met een *alkali*) waardoor eerst de *Glycerine* afgescheiden wordt, dan de overgeblevene massa, uit *Stearine*, *Margarine* en *Elaïne* bestaande, weder door ontbinding der zeep, door middel van een zuur, zuiver af te scheiden; waarop dan de kristalliserende *Stearine* en *Margarine* de vaste bestanddeelen gemakkelijk en volkomen van de vloeibare *Elaïne* worden afgezonderd, door krachtig uitpersen met een gewigt van 3000 tot 8000 centenaars. De beide kristalliseerende bestanddeelen van het vet, welke men dan overhoudt, leveren de beste stof voor kaarsen op, die tot nog toe bekend is. Deze uitvinding werd door de *Société royale pour l'encouragement des arts et manufactures* te *Parijs* aanstonds naar verdienste geschat, en reeds in 1833 met de groote zilveren medaille beloond. Eene moeilijkheid moest echter nog uit den weg geruimd worden. Juist de neiging tot kristallisatie, welke de scheiding der *Stearine* en *Margarine* van de *Elaïne* door persing zoo zeer bevordert, is bij het gieten der kaarsen in de vormen hinderlijk, en geeft aan dezelve een kristalvormig aanzien, dat niet bevalig is. Toen deed men eerst de ontdekking, welke chemisch wel zeer belangrijk, doch technisch ongelukkig was, dat eene kleine hoeveelheid van wit rottekruid, ongeveer het één duizendste gedeelte van het gewigt der kaarsen, daar bij gevoegd, aan de gezegde zelfstandigheden, de lastige eigenschap van te kristalliseren beneemt; van welk hulpmiddel men zich ook te *Londen*, tot groot gevaar der gebruikers, bediend heeft, om schoone kaarsen te vervaardigen. Gelukkiglijk kan zelfs zulk eene kleine hoeveelheid doorgaans reeds, door

door den eigenaardigen onaangenamen knofookachtigen reuk bij het uitdampen der kaarsen, ontdekt worden.

Nu echter heeft de Heer MILLY het geluk gehad spoedig daarmede voortgezette nasporingen te vinden, dat, door eene zorgvuldige onderhouding van den zelfden warmtegraad bij het gieten der kaarsen, deze hinderlijke omstandigheid zonder eenig bijvoegsel geheel kan vermeden worden, en dat zulks gemakkelijk geschiedt door de toevoeging van 2 of 3 per cent zuivere was. Deze reeds in het begin van 1835 ontdekte gewigtige verbetering, welke aan de bereiding van dit uitmuntende verlichtingsmiddel de kroon opzette, dewijl daardoor de gevaarlijke toevoeging des rottenkruids geheel overbodig werd en in vergetelheid geraakte, heeft de reeds bovengenoemde *Société Royale* enz. erkend en beloond, door het uitreiken van hare gouden medaille van verdiensten aan den heer DE MILLY reeds in dat zelfde jaar.

Naar de opgegevene handelwijze van DE MILLY worden nu zulke kaarsen te *Parijs*, te *Wenen* en elders vervaardigd; waarbij men zich tot het veranderen des vets in zeep van kalk, en tot de ontbinding der zeep van zwavelzuur bedient, die dan te zamen als gips (zwavelzure kalk) weder worden afgezonderd. Ook bij ons te lande zijn zulke Stearine- en Margarine-kaarsen verkrijgbaar.

STEEKKRING wordt in den molenbouw die kring genaamd, welke men, met eene berekende lengte, uit het hartpunt of den koning op de velgen en maanstukken van molenraderen en schijven trekt, waarop men het vereischte getal van kammen of slaven verdeelt.

STEEKZETTEN (Op) is eene wijze van zich uit te drukken, bij de molenmakers in gebruik; men bedoelt er door het met den pasfel op den Steekkring verdeelen der kammen en slaven van molenraderen. De bepaling hiervan wordt in de drooggemaakte polders gemeenlijk door den opziener gedaan. Men hoort daarom wel eens door den molenmaker voor het zamenstellen van een molenrad zeggen: „Ik moet naar den opziener, om de grootte van den steek te halen.” De steek is 1 palm 3 duim groot.

STEENBERGEN, (PETRUS JOHANNES VAN) werd, op den 16. van Zomermaand 1744, te *Dordrecht*, uit een deftig geslacht, geboren. Zijn vader, JAN WILLEM VAN STEENBERGEN, was aldaar med. doctor en lector anatom., (1) en zijne moeder, ELIZABETH TAATJ, eene godvruchtige en huishoudelijke vrouw, ontsiep, toen hij naauwelijks den ouderdom van 6 jaren bereikt had. Toen hij 12 jaren oud was, zond zijn vader hem naar de Latijnsche school, waar hij spoedig blijken van geestdrift voor de Ouden gaf, en binnen korten tijd groote vorderingen maakte. Nadat de leergierige knaap grondige kennis van de voornaamste en beste dichters verkregen, en het onderwijs van den geleerden HOOGEVEEN, rector der Latijnsche school

(1) *Vrolikkerz, Vlist, Kerkhemel. Bladz. 363.*

school te *Dordrecht*, (1) en van tijd tot tijd dat van zijnen waardigen oom, ALBERTUS DE VULDER, (2) genoten had, verliet hij de Latijnsche school en werd ten kantore besteld van den notaris Bax. Zijne snipperuren waren aan de beoefening der Latijnsche en Grieksche taal gewijd. In het jaar 1759 had hij reeds met eenige treffelijke regels van zijn' vriend CORNELIS DE WIT, en in 1760 van PHILIPPUS VROLIKHERT, die tot de Academische lessen bevorderd waren, afscheid genomen, en ging na dien tijd voort met nu en dan, bij gepaste gelegenheden, Latijnsche gedichten te vervaardigen. Hoe ver hij het in de Latijnsche dichtkunde gebragt zoude hebben, indien hij zich aan de beoefening van dezelve geheel had kunnen overgeven, zouden wij welligt uit eenige welgelukte proeven, uit zijnen jeugdigen en meer gevordenden leeftijd, kunnen opmaken. Verscheidene, bij plegtige gelegenheden door hem vervaardigde enaan zijnen vader, oom en leermeester opgedragene gedichten strekten hem tot niet weinig eer en deden bekwame kenners met lof van hem gewagen. Jammer dat hij, toen hij in het vervolg in openbare bediening kwam, de beoefening der oude talen liet varen, en, schoon met minder goed gevolg, de Nederduitsche dichtkunde begon te beoefenen. Van tijd tot tijd kreeg hij, wegens zijne bekende eerlijkheid, schrandtheid en kunde, door zijne stadgenooten geëerd, vele en moeilijke ambten. In het jaar 1765 werd hij openbaar notaris, en reeds vroeger (1762) was hij majoor der stad *Dordrecht* geworden. In 1791 werd hij procureur, en ordinaris - deurwaarder of exploitateur bij het hof van Justitie van *Holland*; nadat hij den eed, in handen van mr. JOHAN BOREEL DE MAUREGNAULT op de constitutie der hooge regering en het erfstadhouderschap had afgelegd. Acht tereenvolgende werd hij secretaris van het watergeregt; secretaris van het comité van den koophandel en zeevaart, en auditeur militair bij het bataillon no. 1 der halve brigade gewapende burgermagt in het departement *Dordrecht*.

Met onvermoeide vlijt en stipte eerlijkheid nam hij die verschillende bedieningen waar, en zorgde, na zich met GEERTRUI HEYE in het huwelijk begeven te hebben, met hartelijke liefde voor zijn weldra talrijk gezin. Hoe menigvuldig de beroepspligten waren, welke hij te vervullen had, bleef hij echter een groot voorstander der Latijnsche letterkunde, schoon hij zich aan derzelver beoefening onttrokken had, en ging ijverig voort met het lezen en onderzoeken der Nederlandsche dichters; ja maakte zelfs eenigen naam, zoo door

(1) HENRICUS HOOGHYEN werd, in het jaar 1761, van *Breda* naar *Dordrecht* beroepen: uit welke laatste stad hij, in het jaar 1764, naar *Delft* vertrok. Aan hem is de Republiek der letteren, maar vooral de Latijnsche school te *Dordrecht*, op welke hij een geheel nieuwe leerwijze invoerde, veel verschuldigd.

(2) DE VULDER was in 1763 predikant te *Steenbergen*. In het jaar 1763 gaf hij te *Rotterdam* bij R. ARRENBEEK in 4° uit: *Onzijdige en zedige aanmerkingen over Dathens Psalm-berijmingen*; in 1764, *Leerrede uit 1 Kon. III: 5-15, ter verjaring van prins WILLM V*; en in 1766 te *Dordrecht* bij A. BLUSSÉ, *Leerrede bij de aanvaarding van het Erfstadhouderschap van prins WILLEM V*.

het vervaardigen van enkele, hier en daar verspreide, dichtstukken, als door het maken eener navolging van DORATS *PETER de Groote* (1), in het jaar 1772, en van SAURIN's *Beverlei* in 1777 (2). Beide stukken hebben hunne verdiensten, en het laatste draagt nog de goedkeuring van sommige liefhebbers weg, en werd voorheen met toejuiching te *Amsterdam* en te *Dordrecht* ten tooneele gevoerd. De *Beverlei* droeg hij op aan het Dordtsche Tooneelgezelschap, onder de zinspreuk: *Tooneelsucht schuwt geen moeite*; hetwelk, dankbaar voor die eere, hem niet alleen het lidmaatschap van verdiensten aanbood, maar een blijspel, getiteld: *Het Arabisch poeder, gevolgd naar den baron van HOLBERG*, met een deftig vers aan hem opdroeg (3).

In het jaar 1772 werd hij tot honorair buitenlid van het Rotterdam'sche kunstgenootschap, *Prodesse Canendo*, benoemd, voor welke eer hij zijnen dank betuigde in een geestig en bevallig gedicht. Ook andere genootschappen hadden hem reeds vroeger tot lid aangenomen. Tot aan het jaar 1780 zette hij zijne dichtoefeningen met lust en warmen ijver voort, waarvan zijne talrijke verzameling van *Mengeldichten* ten bewijze strekt. De meeste zijner gedichten ademen wel oorspronkelijkheid, maar toch over het algemeen minder echte dichterlijke geestverrukking. Sommige van 'smans gedichten bezitten echter wezenlijke verdiensten, en dragen blijken van geestigheid en boertig vernuft; en wie zal b. v. aan soortgelijke regels, als de hier navolgende, niet eenig dichterlijk gevoel en deftigheid van uitdrukking toeschrijven:

Rouwklagt op het overlijden van den weleerwaarden zeer geleerden heer JAN BAX:

- „Is den Verschrikkings Vorst, wen hij de vromen velt
- „En deugd noch Godsvrucht spaart, geen paal of perk gesteld?
- „Of moeten vromen ook, als andre menschen sneven?
- „Gewis! wijl anders BAX onsterflijk was gebleven;
- „Want waar vond Godsvrucht, deugd, geloof en vaste trouw,
- „Geleerdheid, schranderheid en vlijt om Gods gebouw,
- „Als Jezus afgezant, met kracht te helpen schragen,
- „Eén die hem overtrof? Zijns Heilands welbehagen
- „Was immers steeds zijn wil? de deugd te doen zijn leer?" enz.

Tot het jaar 1818 bleef VAN STEENBERGEN, nadat hij zich vroeger van zijne overige ambten ontdaan had, als notaris werkzaam, maar begon zich na dien tijd meer en meer aan het maatschappelijke leven te onttrekken en raakte weldra bij zijne stadgenooten in vergetelheid. Gedurende zijnen langen levensloop was het zijne grootste uitspanning dichters en schrijvers van zijnen tijd te lezen, en in zijnen hoo-

(1) *Naamvol der Ned. Tooneelspelen*, blad. 1 en 56.

(2) *WITSSEN GRAYBEEK*, *Biogr. Anth. en Crit. Woordenboek*, D. V. bl. 359.

(3) De vertaler van dit blijspel was A. LAMMEZ, welke ook *Advocaat Patelijns en de Stem der Natuur* in het licht gaf. Hij schreef en liet ook eene *Aria aan de Vrijheid*, in het jaar 1783, drukken.

hoogen ouderdom smaakte hij, bij het doorbladeren van de meest bekende werken der 18^e eeuw, nog steeds een wezenlijk genoeg. Hij overleed te *Dordrecht*, op den 2. van Lentem. 1833 in den hoogen ouderdom van bijna 89 jaren.

STEENENHOEK. (Kanaal van) Aldus genaamd naar een punt van den dijk tusſchen *Hardinksveld* en *Giefendam*, ook wel, onder de bewoners dier streken *Turkije* genaamd, is aangelegd in 1820, met oogmerk om het water der *Linge*, wanneer dat door den hoogen ſtand van *Rijn* of *Waal* te hoog is, in de *Merwe* uit te ſtorten. Hetzelve is en blijft nuttig voor de uitwatering der landen, offchoon van geen het minſte belang voor de ſcheepvaart. Het ondervindt veel laſt van de gedurige verzakking der dijken. Hetzelve begint niet verre van *Gorinchem*, is een uur gaans lang en tamelijk breed. Men vindt er ſluizen in.

*STEENKOLEN. De kolenmijnen in *Frankrijk* zijn niet zoo uitgeſtrekt als die in *Engeland*, miſchien alleen, omdat de aanvraag niet zoo ſterk is; want de natuurlijke hulpbronnen, welke *Frankrijk* te dezen opzigte bezit, zijn zeer aanzienlijk. Men telt er veertig departementen waaruit men kolen trekt; doch aan verſcheidene plaatsen worden de mijnen alleen bij gedeelten bearbeid, en van vele mijnen kan men alleen zeggen, dat zij kolen bevatten; uit 236 mijnen worden tegenwoordig 10,000,000 metriſche centenaars gewonnen; deze koſten den ondernemer 12,000,000 en den opkooper ten minſte 40,000,000 francs. Voor eenige jaren was het verbruik veel geringer. *Frankrijk* toch is hierin nog lang niet aan *Engeland* gelijk, daar men de jaarlijkſche opbrengſt aldaar op 75,000,000 metriſche centenaars ſchat. Voor *Frankrijk's* kolenbehoefte leveren de mijnen van *St. Etienne* en *Rive de Gier* drie millioen centenaars, door middel van 11 ſtoommachines, 6 hydrauliſche machines, 70 werktuigen met paarden, en 1400 werklieden. Het grootſte gedeelte der kolen is van zeer goede hoedanigheid en in ſmederijen en gasfabrieken bruikbaar. Drie millioen centenaars komen voort uit de mijnen van noordelijk *Frankrijk*, waarin 9 ſtoomwerktuigen, 16 andere, 7 waterpompen en 4500 werklieden zijn. Deze kolen worden voornamelijk in de kagchels gebruikt. De mijnen van *Liltry*, *Carmeaux*, *Creuzot*, *Champagne* en *Ronchamps* brengen de vier overige millioenen op. In de twee laaſte landſchappen neemt de bewerking der kolenmijnen ſterk toe. De opbrengſt der mijnen in het binnen en zuidelijk gedeelte van *Frankrijk* zou aanzienlijker zijn, zoo niet het vervoer met zoo veel moeilijkheden te kampen had; van daar dat er eene menigte kolen in de departementen van *Aveyron*, *Gard*, *Loire*, enz. ongebruikt blijft, waardoor wel $\frac{1}{2}$ van het geheel verloren gaat. *België* is rijk in kolen en verzendt nog van dezelve naar *Frankrijk*. De mijnen van *Mons*, *Luik* en *Charleroi* brengen jaarlijks omtrent 12,000,000 metriſche centenaars aan goede kolen op; zij zijn 350 in getal, en houden 20,000 werklieden bezig.

ALGEM. AANHANGS. V. c.

Z

Duitsch.

Duitschland, over het geheel beschouwd, bezit niet vele kolenmijnen, offchoon aan eenige streken, b. v. aan de *Roer*, de opbrengst zeer groot is; *Zweden* heeft dezelve alleen in *Schonen*; *Noorwegen* en *Rusland* hebben er ook; *Italië* heeft er eenige weinige in de *Apennijnen*.

Het jaar 1838 tot maatstaf aannemende, worden er jaarlijks in *Nederland* voor den accijns aangeflagen bijna $14\frac{1}{2}$ millioenen Ned. ponden schaalkolen, 3,749.109 mudden maatkolen, en 146,458 mudden sintels; waarvan alleen ten behoeve der fabrieken strekken 9 millioenen ponden schaalkolen, 1,917,758 mudden maatkolen, en 21,911 mudden sintels; en alzoo voor huisfelijk gebruik overblijven 5,402,730 Ned. ponden schaalkolen, 1,831,351 mudden maatkolen en 124,547 mudden sintels.

Volgens eene andere opgaaf bedroeg in 1837 de invoer van steenkolen in *Nederland* 240,000,000 pond, waarvan door Engelfche schepen 90,000,000 pond ingevoerd zijn; 47 Leidfche fabrieken bezigden van het opgegevene getal 8,500,000 pond.

STEENVAL. Bij *Erxleben*, tusfchen *Maagdenburg* en *Helmftädt* gelegen, heeft in het voorjaar van 1812 een Steenval plaats gehad, welke, zoo verre men weet, de eerste is, die in de Noordelijke Duitfche landen waargenomen werd. Den 15. van Grasmaand namelijk, ten vier ure na den middag, hoorde men, bij ftijl weder en eenen helderen hemel, in de streken van *Helmftädt* tot *Maagdenburg* een' zwaren, eenige feconden weërgalmenden flag, dien eenigen te *Maagdenburg* voor een fterk kanonfchot op verren afftand, anderen voor het fpringen van een kruidwagen hielden. Te *Erxleben* werd dezelve het hevigft gehoord. Ook moet op deze plaats door eenige perfonen tevens een blikfemftaal gezien zijn. Daar, waar de flag het zwaarft geklonken had, ontdekte fpoedig daarop een herder een diep verfch ingeflagen gat, en in hetzelfde eenen fteen van ongewone zwaarte en ter grootte van een kinderhoofd. Van dezen fteen heeft de Göttingfche hoogleeraar *HAUSMAN*, door de dienstvaardigheid van den Post-fecretaris *VON DRAKE* te *Maagdenburg*, een fraai ftuk bekomen, dat door zijne uiterlijke kenteekenen een echte luchtsteen (*aërolith*) blijkt te zijn.

Het volftrekte gewigt van dit ftuk beloopt naauwkeurig 200 grammen of 13 lood 2 drachma's. Verfcheidene zijden van hetzelfde dragen blijken eener nog verfche breuk; op een paar andere vertoont zich de natuurlijke oppervlakte met hare karakteriftieke korst. Uit de gedaante der oppervlakte kan men zien, dat het ftuk niet volkomen kogelrond, maar ftomphoekig was. Voor het overige befpeurt men op de oppervlakte eene menigte kleine diepten en korrelvormige verhevenheden. De korst is van eene onbepaalde fterkte. Zij is rofbruin van kleur, gedeeltelijk mat, gedeeltelijk een weinig glanzrijk. Zij vertoont uitwerking op de magneetnaald, en fchijnt volgens alle kenteekenen grootendeels uit ijzerverzuurfel (*oxydulum ferri*) te beftaan. Op de verfche breuk is de fteen ruw, en op het gevoel fcherp.

scherp. Van verre gezien schijnt de oppervlakte bij het afgebrokene aschgrauw, over het geheel dof, maar met eene menigte kleine schitterende punten. Van nabij en zelfs met het gewapend oog beschouwd, erkent men een fijn en gelijkvormig mengsel van voornamelijk twee dadelijk verschillende zelfstandigheden. Zeer kleine kristalvormige korrels van gedegen, mischien nikkel bevattend, ijzer, verraden zich door hunne grauwe kleur als die van staal en sterken metaalachtigen glans. Met deze is eene deels donker deels licht grijze, schilferig schijnende, een weinig glasaardige glansrijke zelfstandigheid vereenigd, die eenige overeenkomst met quartz heeft. Hier en daar schijnen er zeer kleine kristallen van zwavelkies onder gemengd te zijn, en op eenige plaatfen merkt men eene zwarte kristalachtige zelfstandigheid op, die nog niet juist te beschrijven is. Het mengsel is over het geheel vast en moeilijk te verbrijzelen, waardoor zich deze luchtsteen van vele andere onderscheidt. Hij doorsnijdt het glas, en geeft, door staal geslagen, vonken af. De metaalachtige deelen zijn smeedbaar, hetgeen men opmerkt, wanneer men met een hamer op een afgebroken vlak slaat. Zij vertoonen invloed op den magneet, daar zij niet alleen de naald op eenigen afstand reeds in beweging brengen, maar ook sterk door de magneet aangetrokken worden. Polariteit is in het onderzochte stuk niet waar te nemen. In kleine splinters, voor de fondeerpijp afzonderlijk gehouden, beginnen de ijzerkorrels terstond te smelten, en hullen de overige bestanddeelen in de gedaante van een zwarten naar den magneet luisterenden lak (als een ijzerverzuurzel); voor het overige ondergaan de bestanddeelen geene verandering, maar worden in boraxglas langzaam opgelost, zonder hetzelfde aanmerkelijk te kleuren.

Volgens de door de hoogleeraren STROMEYER en HAUSMANN gemeenschappelijk genomen proeven, is het eigendommelijk gewigt van den steen, met inachtneming van de temperatuur des waters en van den stand des Barometers, naar de door TRALLÉS opgegevene verbeterings-methode, = 3,6038.

De Göttingische hoogleeraar STROMEYER heeft met eenige van dit stuk afgeslagen brokken eene scheikundige ontleding ondernomen, waarvan de uitkomst aan de koninklijke maatschappij aldaar medegedeeld is.

STEIGER. (W.) Werd den 9. van Sprokkelm. 1808 te *Gunterschwil (Aargau)* in *Zwitserland* geboren. Hij studeerde te *Tubingen* en te *Halle*, onder de leiding van den hoogleeraar THOLUCK, in de Godgeleerdheid. Twee en twintig jaren oud zijnde, werd hij plegtig tot de predikdienst ingewijd, en begaf zich vervolgens naar *Berlijn*, waar hij zijne eerste werken, eene *Wederlegging van het Rationalismus* en eene *Uitlegging van den eersten brief van PETRUS*, uitgaf. Tevens was hij werkzaam aan de uitgave der *Evangelische Kirchen-Zeitung* van prof. HENGSTENBERG, en het was vooral aan de warme aanbeveling van dezen en van prof. THOLUCK, dat hij zijne

gewigtige roeping naar Genève, die hij niet dan met schroom aanvaardde, te danken had. Hij gevoelde eene hartelijke zamenstemming met de werkzaamheden dier Evangelische Maatschappij, en hij beschouwde deze als bestemd, om het denkbeeld eener Godgeleerdheid vrij door onderwerping aan de uitspraken van Gods woord, in Frankrijk te verwezenlijken.

Sedert de aankomst van STEIGER te Genève en zijne beroeping aldaar tot Hoogleeraar aan de Theologische school, oefende hij zijnen invloed op Frankrijk uit door zijne mondelinge voordragt aan de jonge Fransche Godgeleerden in de Theologische school, als ook, door zijne medewerking in de *Mélanges de théologie réformée*. In Duitschland bleef hij bekend door zijne godgeleerde geschriften, vooral hield hij zich bezig met uitleggingen van eenige der *Brieven van PAULUS*. Die van den *Brief aan de Colossensen* is uitgegeven, even als zijn opstel over den *Eersten brief van TIMOTHEUS*.

Groot was de liefde, die STEIGER zich bij zijne studenten verworven had, door de diepe overtuiging, die in zijn geheele wezen doorstraalde, de helderheid zijner uitlegging, en den onafgebroken ijver, waarmede hij zich aan zijne studiën toewijdde. De wetenschap was bij hem geen doel, maar moest alleen als middel strekken, om tot eene meer grondige kennis van de geopende waarheden te leiden. Vooral trachtte hij zijne leerlingen op te leiden, om in hunnen toekomstigen loopbaan geene doode letter, maar een levend woord te verkondigen.

Twee jaren met L. VAN MANDACH uit Schaffhausen gehuwd zijnde, werd hij door eene korte maar hevige ziekte weggerukt, op den 7. van Louwmaand 1836. De Evangelische Maatschappij te Genève verloor met hem den alleen overgeblevenen der beide Hoogleeraren, die bij hare oprigting uit Duitschland aldaar beroepen waren geworden.

STEIN, (CHRISTIAN GOTTFRIED DANIEL) Doctor in de wijsbegeerte, Profesfor aan het te Berlijn gevestigde gymnasium en ridder der orde van den Rooden Adelaar, werd te Leipzig den 14. van Wijnm. 1771 geboren, en mogt geen zestigjarigen ouderdom bereiken. Men is hem verscheidene werken over de Aardrijkskunde verschnuldigd; onder anderen een *Woordenboek* in 8 deelen in 8vo en twee bijvoegfels 1811—1824; een *Handboek over Aardrijkskunde en Statistiek*, Leipzig 1819—1820, 3 deelen. in 8vo; en eene compilatie, getiteld: *Reis naar de voornaamste hoofdsteden van het middeldeel van Europa*, in 7 deelen in 8vo, van 1827—1829, ook te Leipzig in het licht verschenen. Hij overleed te Berlijn op den 14. van Zomermaand 1830.

STEIN, (KAREL Baron von) in 1757, uit een zeer oud geslacht, in Nassau geboren, trad eerst in Pruisische dienst, in het vak der mijnen. Door zijne talenten, diepe kennis en edele inborst, nog meer dan door zijn uitgebreid vermogen en aanzienlijke geboorte,

ver.

verwierf hij zich grooten roem. Achtervolgens bekleedde hij verscheidene hooge waardigheden, waarin hij den staat belangrijke diensten bewees. Na bij het ministerie der accijnsen, der douanen en der fabrieken, verscheidene belangrijke verbeteringen gemaakt te hebben, verwijderde hem eenig misverstand, hetwelk tusschen eenige leden van het Pruisische kabinet gerezen was, van alle staatszaken; en hij begaf zich op zijne landgoederen. Maar, na den vrede van *Tilsit*, was er, in de moeilijke omstandigheden, waarin het Rijk verkeerde, een man noodig, aan wiens ondervinding men gerust het roer van staat kon toebetrouwen. Men zocht en vond dien in den baron von STEIN. In 1808 werd hij eerste minister. Geheel *Duitschland* weet, met hoe veel kracht, met hoe veel onvermoeide volharding en ijver, met hoe vele stoute opofferingen, hij tot het welzijn, tot het behoud, tot het herstel van *Pruisen* medewerkte. Na vruchteloos met het Fransche bewind onderhandeld te hebben, begaf zich de baron von STEIN naar *Koningsbergen*, alwaar hij in het geheim de bevrijding van *Duitschland* voorbereidde. Men beschouwt hem als een der slichters van het beroemde *Tugendbund*. Zijne vaderlandsche plannen werden ontdekt; en dit was genoegzaam om den dwingeland van *Europa* te nopen, hem uit het rijk te doen verbannen. Daarop begaf hij zich naar *Oostenrijk*, vervolgens naar *Rusland*. Zeker is het, dat hij, op dit tijdstip, waarin gansch *Europa* zich van het juk des overwinnaars losmaakte, zeer veel invloed op de staatsgesteldheid van ons halfroend gehad heeft. Hem werd te *Leipzig*, door de drie verbondene mogendheden, het beheer der heroverde provinciën in *Duitschland* toebetrouwd. Buiten staat zijn vast karakter te buigen voor diplomatische schikkingen, verwijderde hij zich van staatszaken; de grondbeginselen, tijdens den eersten vrede van *Parijs* gevolgd, waren strijdig met zijne inzichten. Slechts weinige dagen was hij bij het Congres van *Weenen* tegenwoordig, bijna onafgebroken hield hij zich op zijne landgoederen op. In 1827 benoemde hem de koning van *Pruisen* tot minister van staat, en in hetzelfde jaar tot maarschalk van *Westfalen*. In 1830 werd hem op nieuw dit bewijs van vertrouwen geschonken, en het was hem onmogelijk, zich, ondanks zijne weigering en de ongunstige gesteldheid zijner gezondheid hier aan te onttrekken. Hij stierf in 1831, en bij gevolg na de omwenteling van Hooimaand. Hij had dus den tijd, om deze omwenteling te beoordeelen en in hare gevolgen te toetsen.

Men vindt in zijne briefwisseling met den heer von GAGERN, verscheidene brokstukken over de zaken van *Frankrijk*. De inborst en beroemdheid van den baron von STEIN, zijne uitgebreide kennis, zijne bekwaamheid, zijne ondervinding in het vak van staatkunde, zijne onkrenkbare liefde voor de ware vrijheid, moeten veel gewigt aan zijne woorden hechten. Ziet hier eenige uittreksels van voornoemde brieven, welke gewis onze lezers niet ongevallig zullen zijn.

„*Coppenberg*, den 23. van Louwm. 1830. Wat zal er in *Frankrijk* gebeuren? De zaak der liberalen is slecht, zoo wat hare middelen betreft, als ten opzichte van het doel, dat men zich voorstelt. Sommigen geven slechts gehoor aan de eierzucht en de gekwetste ijdelheid; terwijl anderen zich beijveren nieuwe onlusten te verwekken; maar niemand wil het goede in deszelfs zuivere eenvoudigheid. Wat werkt men uit, met te willen staande houden, dat men het regt heeft een ministerie, waarin men tegenzin heeft, door de weigering der belastingen, te doen vallen? Men vernietigt daardoor elke staatsregeling, zij moge monarchaal, aristocratisch of democratisch zijn. Al deze leerstelsels zijn slechts de voortduring van de revolutionaire koorts. Zoodra eenige oppositie van de verwijdering of benoeming van zekere personen de gehoorzaamheid en de betaling der belastingen afhankelijk maakt, zoodra houdt alle gehoorzaamheid op. De toestemming of weigering der belastingen moet geenszins in verband staan met de willekeur en den luim der stemmers; het is een regt, dat alleen naar bepaalde grondregels kan uitgeoefend worden, en dat de waarneming van groote en heilige plichten in zich bevat.”

„Den 21. van Sprokkelm. 1830. Op het oogenblik van de bijeenroeping der kamers, werpt de *Globe*, een dagblad dat zich tot hiertoe door eene zekere gematigheid onderscheidde, het vraagstuk op, of men het stamhuis zal behouden?”

Is dit de getrouwheid, die ieder onderdaan aan zijnen vorst verschuldigd is? Is dit gematigheid en wijze staatkunde?

„Men spreekt van de Christelijke Godsdienst als van eene verjaarde instelling, die niet meer op het standpunt onzer beschaving staat! Wat zal men dan in de plaats geven voor deze Godsdienst van ootmoed, van liefde, van barmhartigheid, van heiligheid? Waarheen moet dit alles leiden?....

„De vergelijking tusschen de STUART's en de BOURBON's is eene der onvoorzigtigste dwalingen. Dezelve wordt op iedere bladzijde van de geschiedenis tegengesproken: men leze slechts die van de Engelsche constitutie door HALLAM.”

„De STUART's beoogden de volstrekte opperheerschappij: zij maakten gebruik van het regt, ja misbruikten hetzelfde, om bij bevellschriften te beschikken; zij schreven niet ingewilligde belastingen uit; zij belemmerden, door omkoopingen en in hechtenisnemingen, de vrijheid der beraadslagingen van het Parlement; zij verhinderden den onafhankelijken loop van het regt en vervolgden de Puriteinen. Van 1667 tot 1668 waren de gevoelens der STUART's geheel en al aandruisende tegen die van gansch *Europa*; tegenover hen stond een WILLEM III, die even groot veldheer als bekwaam staatsman was. In 1787 en 1789 deden de BOURBON's vrijwillig afstand van de volstrekte opperheerschappij; en een edel, een voortreffelijk koning werd onthoofd. Een ander, LODEWYK XVIII, vervaardigde eene staatsregeling, welke de welkenlijke grondzuilen eener burgerlijke vrijheid bevattede. De zaak der

Bour-

BOURBON's is die van gansch *Europa*; waar is de man, die tegen hen zou durven opstaan? Zou het de grijze waauwelaar LAEAYETTE zijn, die, eerst door den stroom van de omwenteling medegesleept, door haar vervolgens weggesmeten en uitgeworpen werd? Wil men op de bouwvallen van hunnen troon een gemeenebest stichten? Een gemeenebest van Franken!!! Hoe lang zou hetzelfde, met eene godsdienst zoo als dien van den *Globe*, kunnen stand houden?"

„Den 3. van Grasm. 1830. Hoedanig zou men in *Duitschland* en in *Engeland* een ministerie van POLIGNAC, of een ministerie, dat aan het publiek mishaagt, behandelen? Wij zouden hetzelfde naar zijne werken behandeld, wij zouden de voorstellen der ministers afgewacht, onderzocht, maar niet door overdreven, ja waanzinnig gescreuw vrijdeld hebben. Maar wie dan toch van de liberalen zijn eenig vertrouwen waardig? Ik zie onder dezelve niets, dan eenen hoop Jakobijnen, woel- en wargeesten, Napoleonisten, theoristen, alle lieden vol baatzucht, beziel met eenen geest van kuiperij en bedrog; en allen volstrekt buiten staat de ware vrijheid te genieten.”

Te *Stuttgardt* is in 1833 uitgegeven een Vervolg op de Brieven van 1813 — 1831 door VON STEIN aan zijnen vriend den baron von GAGERN geschreven.

STEINMETZ, (NICOLAAS WILHELM SCHROEDER) in leven commies voor de financiën en militaire zaken bij het bestuur van de provincie *Groningen*, was een groot beoefenaar der toonkunst; en zoude wanneer hij niet door vele ambtsbezigheden daarin belet was geworden, door zijn oorspronkelijk genie, mischien eenen grooten naam onder onze vaderlandsche Componisten hebben kunnen verwerven. De belangrijke, in Sprokkelm. 1825 te *Groningen*, bij gelegenheid van den geduchten watervloed aldaar, in het openbaar uitgevoerde fraaije stukken zijner compositie, zoo voor de instrumentale als vocale muziek, en vele andere onuitgegevene bij zijne vrienden berustende compositiën zijner hand, getuigen van de meer dan gewone bekwaamheid van dezen te vroeg ontslapenen, ook in zoo vele andere kunsten en wetenschappen zeer ervarenen man.

Hij overleed, in den jeugdigen ouderdom van 34 jaren, op den 12. van Slagtm. 1826, te *Groningen*.

STEKAN, eene voormalige Nederlandsche vochtmaat, houdende 8 stoop of 16 mengen.

STERFTE IN EUROPA. In de Romeinsche staten en in de oude Venetiaansche provinciën sterft er jaarlijks 1 mensch van de 27; in geheel *Italië*, *Griekenland* en *Turkië*, 1 van de 30; in de *Nederlanden*, *Frankrijk* en *Pruisen*, 1 van de 39; in *Zwitserland*, *Oostenrijk*, *Spanje* en *Portugal*, 1 van de 40, in *Rusland* (in *Europa*) en *Polen*, 1 van de 44; in *Duitschland*, *Denemarken* en *Zweden*, 1 van de 45; in *Noorwegen*, 1 van de 48; in *Ierland*, 1 van de 53; in *Engeland*, 1 van de 58; en in *Schotland* en *IJsland*, 1 van de 59. Hieruit blijkt dus, dat, wat betreft geheel *Europa*, in *Italië* de min-

ste kans is om lang te leven. Het getal jaarlijksche sterfgevallen in *Europa* bedraagt, van eene bevolking van 210,000,000, 5,256,000, hetwelk een veertigste gedeelte van het geheel beloopt; dit verdeelt zich echter ongelijk tusfchen het Noorden en het Zuiden. In het Noorden is er slechts 1 van de 44 gestorven, en in het Zuiden 1 van de 36. — Van een miljoen inwoners, in het Noorden van *Frankrijk*, bedraagt de sterfte 22,701, en in het Zuiden van dat Rijk 27,800.

•STERREKUNDE. Als een groot geheel beschouwd, is de sterrekunde het schoonste gedenkstuk van den menschelijken geest, de schoonste uitvinding van zijn verstand. Verleid door de begoocheling der zintuigen en der eigenliefde, beschouwde zich de mensch lang als het middelpunt van de beweging der hemelsche lichamen, en het was eene straffe voor zijnen hoogmoed, de ijdele vrees te gevoelen, welke zij hem inboezemden. Het werk van vele eeuwen heeft thans den sluier opgeligt, die het stelsel bedekte. De mensch komt thans voor op eene kleine planeet, bijna onmerkbaar in de groote uitgebreidheid van het zonnestelsel, en zelfs slechts als een onzichtbaar punt in de onafmeetbare ruimte. De verhevene uitkomsten, tot welke deze ontdekking geleid heeft, kunnen hem intusfchen troosten voor de beperkte ruimte, welke hij in het heelal bekleedt. Laat ons zorgvuldiglijk het getal dezer verhevene ontdekkingen bewaren en zelfs vermeederen, als welke het geluk van denkende wezens uitmaken. Zij zijn van het hoogste nut geweest voor scheepvaart en sterrekunde; maar voornamelijk waren zij dienstig in het verbaanen der angstige vrees, door buitengewone luchtverschijnselen veroorzaakt, en in het vernietigen der dwalingen, ontstaande uit onze onkunde van onze werkelijke verhouding tot de natuur; dwalingen te gevaarlijker, daar de maatschappelijke orde slechts op den grondslag dezer verhouding steunen kan. Waarheid en juistheid zijn derzelver onveranderlijke wetten. Verre zij van ons de gevaarlijke stelling, dat het dikwijls noodig is, de menschen te misleiden, te verslaven of te bedriegen, om hun geluk te verzekeren.

STERRENKIJKER heet in den molenbouw eene soort van staartmolen, welkers roeden veel meer uit het lood staan, dan gewoonlijk plaats heeft, en als 't ware in de lucht zien; tusfchen *Buitstoot* en *Nieuwendam* bevindt er zich een.

•STETTIN. De resultaten van den handel dezer haven zijn in het jaar 1834 vrij gunstig geweest, ofschoon de hoop op eenen voordeligen graanhandel, welke gegrond was op den mislukten oogst in *Rusland*, niet vervuld is geworden, zoodat de verzendingen naar dat land, op eenige weinige uitzondering na, vrij aanmerkelijke verliezen voor de ondernemers opgeleverd hebben. Men verzond naar genoemd land 5000 last rogge, 1700 last tarwe, garst enz. 27,000 centen naar meel en 26,000 okschoofden brandewijn, voor eene waarde van om trent 300,000 Pruisfische rijksdaalders. In het geheel werden 9,500 zoogenoemde groote lasten uitgevoerd, waarvan 1200 naar *Nederland*.

De

De landbouwers hebben van dezen handel voordeel getrokken, daar genoegzaam al hunne voortbrengfels vrij wel betaald zijn, bepaaldelijk de brandewijn uit aardappelen gestookt, welke in *Rusland* zeer gezocht is.

De invoer van verwhout was in dat jaar 79,000 centenaars minder; de haring 34,000 centenaars, smeer 36,000 centenaars, stroop 19,000 centenaars; ook was zulks het geval met eenige koloniale waren; de opbrengst van smeer en stroop was in het land veel vermeerderd. Van suiker werden er 47,000 centenaars meer ingevoerd dan in 1833 zoo ook 37,000 centenaars olie.

686 schepen zijn in 1834 in deze haven binnen gekomen, waarvan 68 met ballast; en 607 zijn uitgezeild, waarvan 75 met ballast.

Onder dezelve bevonden zich 47 Nederlandsche schepen, welke met haring, traan en onderscheidene koopwaren geladen waren, zijn de dezelve met hout, brandewijn, tabak, zink en onderscheidene koopgoederen weder vertrokken.

De verzendingen van timmerhout zijn in 1834 zwaar geweest, wat de balken betreft; duigen en ander eikenhout daarentegen minder, omdat dit hout slechts moeilijk en niet dan tegen zeer hooge prijzen te verkrijgen is, voornamelijk duigen, welke in *Frankrijk* en *Engeland* zeer gezocht zijn. De uitvoer van zink beliep slechts 45,000 centenaars, zijnde 29,000 centenaars minder dan in 1833. Door de droogte van den *Oder*, was het moeilijk om zink uit *Silezië* naar *Stettin* te voeren.

De waarde van den invoer is moeilijk te bepalen; doch naar eene vrij naauwkeurige berekening, is dezelve geschat geworden op omtrent 5,600,000 Pruisische rijksdaalders, zoo als de uitvoer op 2,700,000 rijksdaalders.

Het getal der schepen onder Nederlandsche vlag, welke in 1834 deze haven bezocht hebben, bedroeg het dubbel van dat der vorige jaren; de verzendingen naar *Rusland* zijn er oorzaak van geweest, alwaar deze schepen zeer gezocht zijn, uit hoofde van derzelve bouwde.

De koopvaardijvloot van *Stettin* bestond in 1834 uit 152 schepen, metende 17,226 lasten.

Door den steeds toenemenden bloei van landbouw en nijverheid, zijn de handelsbetrekkingen van deze stad, in het jaar 1838, buitengewoon levendig geweest. De invoer, die op verschillende artikelen van groot belang was, is voornamelijk toegenomen, wat de koloniale waren betreft, terwijl de uitvoer met dien van 1837 gelijk gesteld kan worden. De waarde van den geheelen invoer mag worden begroot op 7,000,000 rd. en die van den uitvoer op omtrent 3,000,000 rd. hetwelk met vroegere jaren slechts een onbeduidend verschil oplevert. In het geheel zijn er, gedurende 1838, 821 schepen met lading en 141 in ballast aangekomen, en 741 met lading en 64 in ballast uitgeklaard; terwijl men onder de ingeklaarde sche.

schepen 70 Nederlandsche telt, welk getal, in verhouding tot vroegere jaren, aanzienlijk genoemd mag worden.

Gedurende het jaar 1839 zijn aldaar op nieuw 30 schepen gebouwd. Het fabriekwezen heeft eene niet onbeduidende uitbreiding ondergaan. De uitvoer van granen bedroeg in dat jaar 21,179 lasten, zijnde 12,000 lasten meer dan in 1838. In het geheel werden uit het binnenland aangevoerd 55,000 Nederl. lasten granen, die op eene waarde van 5,600,000 rijksd. geschat werden.

De waarde van den invoer wordt begroot op 8,000,000 rijksd. waarvan 1,200,000 uit Nederlandsche havens; en die van den uitvoer op 5,500,000 rijksd.

In 1839 zijn te *Stettin* (de kustvaarders daar niet onder gerekend) 1037 schepen, waaronder 71 Nederlandsche en 162 in ballast, ingeklaard, en 951, waaronder 76 in ballast, uitgeklaard.

De bevolking van *Stettin* bedroeg op den 1. van Louwm. 1836 een getal van 33,583 zielen.

STEVIN (SIMON), tusfchen 1550 en 1560 (het juiste jaar is onzeker) te *Brugge* geboren, stierf in 1620, na aan het gemeenebest der vereenigde *Nederlanden* de uitstekendste diensten in vele en aanzienlijke betrekkingen bewezen te hebben. Onder de woelingen en beslommeringen van zijn bedrijvig leven, beoefende hij de wiskunde in haren geheelen omvang, en er is welligt geen tweede voorbeeld eener zoo gelukkige verbinding van beschouwing en toepassing als STEVIN vereenigde, tot merkelijke bevordering van de wetenschap zoo wel, als van de hooge belangen aan zijne zorg toevertrouwd. Ons bestek veroorlooft ons niet zijne wetenschappelijke verdienften breedvoerig te vermelden. Wij moeten ons tot de voornaamste bepalen, waartoe in de eerste plaats behoort de uitbreiding, die hij gegeven heeft aan de beschouwende werktuigkunde. Sedert ARCHIMEDES was dit gedeelte der wetenschap bijkans geheel verwaarloosd; en offchoon GUIDO UBALDI een weinig vroeger (1577) aan sommige onderwerpen eenige ontwikkeling gegeven had, zoo is evenwel STEVIN de eerste, die iets wezenlijks gevoegd heeft bij de ontdekkingen van den grooten wiskundige van *Syracuse*. Hij vond de betrekking tusfchen last en vermogen bij het evenwigt op een hellend vlak, en leidde hieruit af, dat drie krachten, die op een en hetzelfde punt werken, met elkander in evenwigt zullen wezen, wanneer hare rigtingen evenwijdig, en hare vermogens evenredig zijn aan de drie zijden van een regtljnigen driehoek. Men ziet gereedelijk dat hierin het beginsel begrepen is van de ontbinding en zamenstelling der krachten, zoo als het later door VARIGNON werd ingevoerd, en sedert in bijna alle leerboeken over de Mechanica gevolgd is. Wij moeten hier echter bij opmerken, dat STEVIN zijne stelling niet volkomen bewezen heeft, maar daarentegen heeft hij dezelve zeer vernuftig toegepast, bij de oplossing van vele vraagstukken uit de werktuigkunde, wier optelling ons echter te lang zou ophouden.

Niet

Niet minder heeft STEVIN gedaan voor de leer van het evenwigt der vloeistoffen; hij vond en bewees het belangrijk beginsel, dat vloeistoffen op de bodems van vaten drukken in rede harer hoogten, en bepaalde de persing, die zij uitoefenen op de wanden der vaten, of op eenig gedeelte van die wanden, hoedanig ook derzelver stelling wezen mogt.

Over STEVIN's wijze van betoog kan worden nagezien, LAGRANGE *Mec. Anal.* T. I pag. 170 — 178. MONTUCLA *Hist. des Math.* 2. Ed. T. II pag. 180 beklagt zich, dat hij in de Fransche vertaling van STEVIN's mechanica niet gevonden heeft de twee stukken *de l'attraction de l'eau et du poids ou de la statique de l'air*, welke onderwerpen STEVIN gezegd had te zullen behandelen; maar achter de *Wiskonstighe gedachtenissen* vindt men eene lijst van *esttelicke ghebreken-de stoffen, die in de voorgaende cort-begrijpen wel ghesfelt wesende, nochtans daerna onbeschreven sijn ghebleven*; en daaronder genoemd de *watertrecking* en het *lochtwicht*. Dezelve worden ook niet gevonden onder de stukken door H. STEVIN uitgegeven. De vernuftige maar niet regtstreeksche wijze, waarop STEVIN de betrekking gevonden had tusschen last en vermogen op een hellend vlak, gedoogde niet de voorwaarde van het evenwigt, zonder nader betoog, uit te strekken tot de gevallen, waarin het vermogen eene schuinsche rigting op het vlak had, zoo als STEVIN echter gedaan heeft; de voorwaarde van het evenwigt tusschen drie krachten heeft hij dus ook alleen bewezen voor het geval, waarbly de rigtingen van twee dier krachten een' regten hoek uit elkander maken.

Breedvoerig is dit alles uit een gezet door LAGRANGE *Mec. Anal.* T. I pag. 8 en 9. Het is dus niet volkomen juist, wat VAN CAPPELLE gezegd heeft in zijne verhandeling over STEVIN (*Bijdragen tot de Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren in Nederland*) van het heldere begrip dat STEVIN zoude gehad hebben, *van het groote beginsel van de ontbinding en samenstelling der krachten*. De verhandeling van CAPPELLE is over het algemeen tamelijk oppervlakkig; de opsteller schijnt niet eens al de werken van SIMON STEVIN of van zijn zoon HENDRIK gekend te hebben.

De belangrijke vindingen, waarmede STEVIN de beschouwende werktuigkunde verrijkte, en die tevens voor de toepassing van groote waarde zijn, hebben hem vooral dien hoogen rang verzekerd, welke hem onder de wiskundigen wordt toegekend. Zijne schriften over andere deelen der wetenschap leveren echter ook vele bewijzen op van scherpzinnigheid en oorspronkelijkheid, die wij hier niet kunnen vermelden; alleen meenen wij, bij de opgave zijner verdiensten, nog te moeten voegen, dat hij het eerst, in zijne rekenkunde, het gebruik der tientallige breuken aanwees, eenige verbetering aanbragt in de algebraïsche notatie, en eene wijze opgaf om de wortels eener vergelijking door nadering te vinden. Grootere verdiensten omtrent de Algebra had ALBERT GIRARD, de vertaler van STEVIN's werken in het Fransch

Fransch: die vertaling is door GIRARD's weduwe aan de Staten Generaal en den *Prins van Oranje* opgedragen; daaruit blijkt, dat hij in dienst van dezen Staat is geweest en in 1633 gestorven, de zijnen in armoede achter latende.

* STIERENGEVECHT. Op den 13. van Bloei maand 1832 hield men, op de Spaansche wijze, een Stierengevecht te *Bordeaux*, en wel op de plaats genaamd *Tivoli*, maar met eenen ongelukkigen uitslag. Een der piqueurs werd door het woedende dier den buik opengereten en bezweek kort daarna. En zulks had bij de beschafte Franschen plaats!

STIJF noemt men bij waterwerken den grond, wanneer die uit goede klei bestaat, en niet met zand, veen of andere slechte grond soorten vermengd is. — De wind is stijf, als ze vrij sterk en aanhoudend zonder vlagen waait, en nog niet tot eenen storm ont-aard is. — Eene glooijing is stijf, die gelijk zonder holte is.

STIPRIAAN LUISCIUS. (ABRAHAM VAN) In leven Medicinæ Doctor en lector in de scheikunde te *Delft*, werd op den 10. van Wijn maand 1763 te *Oudewater* geboren. Zijn eenmaal in hooger en stand zijnde geslacht werd, ten gevolge van den beruchten moord, aldaar in 1572 door de Spanjaarden gepleegd, waarbij de meeste inwoners omkwamen, of van tijdelijke goederen beroofd werden, verduisterd.

Van jongs af toonde VAN STIPRIAAN eene bijzondere lust tot alle vakken der geneeskunst, waarom zijn vader besloot hem op zijn 13^e jaar onder de leiding van wijlen den kundigen Med. doct. W. SERVAAS, te *Delfshaven*, te stellen. In dezen leerrijken kring bleef hij ruim 7 jaren; onder deze opleiding, welke geheel privaat en huisfelijk was, leerde hij niet alleen het Latijn en Grieksch, maar ook al de voorbereidende wetenschappen der geneeskunde. Hier ontwikkelden zich weldra zijne uitstekende aanleg en talenten. Onafgebroken vlijt en onvermoeide ijver verwierven den leerling spoedig de achting en genegenheid van zijnen meester, zoodat deze zich al meer en meer aan zijne vorming wijdde, en hem met alles, wat hij tot het bijwonen der Akademische lessen benoodigd had, ruimschoots toerustte. In Herfstm. 1784 aan de Leidsche Akademie komende, was hij reeds in staat, om met vrucht de lessen van het 2de jaar te kunnen bijwonen, en, op de gelegde gronden, aldaar in de geneeskunde zulke buitengewone vorderingen te maken, dat hij reeds in Wijnm. 1787 zijn doctoraal examen deed, met vrijlating tot den hoogsten graad van promotie, *more majorum*, toen ter tijd ter onderscheiding ingevoerd.

Na op den 31. van Bloeim. 1788, ter gelegenheid zijner promotie, eene disertatie, bevattende *Observationes chemicas de quibusdam salibus essentialibus vegetabilium*, in het openbaar verdedigd te hebben, zette hij zich op den 1. van Hooim. daaraanvolgende als geneesheer te *Delft* neder, en werd hem aldaar in 1789 de post van Lector in de scheikunde opgedragen, welk Lectoraat hij aanvaardde met eene

redevoorring over het *nut der scheikunde in het algemeen en derzelver invloed op de geneeskunst in het bijzonder*. In 1788 huwde VAN STIPRIAAN met Mej. T. J. LUISCIUS, en voegde dien naam, die hier te lande anders uitgestorven zoude zijn, bij den zijnen.

Met zijnen vriend A. BONDT, med. doct. te *Amsterdam*, bewerkte hij gemeenschappelijk eene prijsverhandeling over de *Natuur en scheikundige eigenschappen van de melk der vrouwen, kosijen, geiten, ezellinnen, schapen en paarden*, welke in 1790 door de koninklijke maatschappij der geneeskunst te *Parijs* bekroond en voor welke aan ieder der schrijvers eene gouden médaille toegewezen werd.

In 1796 werd zijne uitmuntende verhandeling: *Over de oorzaken der verrotting in plantaardige en dierlijke zelfstandigheden*, door het Bataafsch genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te *Rotterdam* met den dubbelen gouden eereprijs bekroond. Voorts wijdde hij den tijd, welke hem van zijne beroepsbezigheden overschoot, toe aan het verzamelen van bouwstoffen en het leveren van bijdragen voor de toenmaals te *Delft* uitkomende Scheikundige Bibliotheek waarvan hij de redacteur was. Na den dood zijner eerste vrouw, hertrouwde STIPRIAAN op den 20. van Bloem. 1796 met Jonkv. G. DIODATI.

Weldra leide VAN STIPRIAAN nu bijna de pen niet meer neder. In 1801 vereenigde hij zich met de geneesheeren ONTJID, MACQUELIJN en VAN HEEKEREN tot het uitgeven van een geneeskundig tijdschrift, onder den naam van *Geneeskundig Magazijn*, een werk, hetwelk de algemeene goedkeuring wegdroeg, en niettegenstaande de spoedige dood van Dr. J. VAN HEEKEREN, echter door de twee overgeblevene redacteurs onafgebroken tot in 1815 werd voortgezet, toen hunne uitgestrekte beroepsbezigheden hen noodzaakten dezen arbeid te staken. Als mede-redacteur leverde VAN STIPRIAAN in dit werk belangrijke bijdragen.

VAN STIPRIAAN's beantwoording der vraag, *welke nuttige kundigheden kan de geneeskunst trekken uit de nieuwe scheikundige kennis van de rotting, ten aanzien van den aard, de oorzaken, voorbehoeding en geneeswijze der rotziekten*, werd door het Bat. Gen. der proefondervindelijke Wijsbegeerte te *Rotterdam* in 1801 met de zilveren medaille bekroond. In 1802 werd door VAN STIPRIAAN zijne beoemde vertaling uit het Fransch van L. B. GUYTON MORVEAU: *Over de middelen om de lucht te zuiveren, de besmetting voor te komen, en derzelver voortgang te stuiten*, uitgegeven met de voorrede en aantekeningen uit de Hoogduitsche overzetting van den hoogleeraar PHAFF, en voorzien met eenige eigene aanmerkingen. VAN STIPRIAAN was de uitvinder van een Beroekingstoestel en van eenen Bathometer, waarvan het eerste model, ten bewijze dat hij insgelijks aan de kunstdraaibank bedreven was, geheel door hem vervaardigd werd. Hij deelde deze uitvinding aan de geleerde wereld mede, in 1805, in eene verhandeling, getiteld: *Zeepeiler of Bathometer, waarmede men alle diepten der zeeën kan afmeten, voorafgegaan door een*
 kort

kort geologisch overzicht van den Aardkloot, in zoo verre, zulks bij dat onderwerp te pas komt. In dat zelfde jaar behaalde hij, boven 38, zoo in- als buitenlandsche, mededingers, den eerprijs van tweeduizend guldens, wegens het beantwoorden eener, op last van het gouvernement, in 1798 door de Nederlandsche huishoudelijke maatschappij te *Haarlem* uitgeschrevene prijsvraag: *Over de middelen, om rottend, bedorven stinkend water tot goed en drinkbaar water te herstellen.* Gemelde som maakte een derde uit van de geheele uitgeloopte premie, zijnde de andere vier duizend guldens toegezegd, nadat de maatschappij gelegenheid zou hebben gehad, om de proeven op een of meer schepen in verschillende luchtstreken naar hare verkiezing te doen nemen, en na dat uit de ingekomene berigten zoude gebleken zijn, dat de opgegevene middelen aan het oogmerk voldeden.

Werkelijk werden, doch eerst na verloop van meerdere jaren, door omstandigheden vertraagd, die bedoelde proeven met gewenscht gevolg genomen, doch de nadere 4000 guldens zijn nimmer, niettegenstaande vele aangewende pogingen, verleend geworden. Intusschen versprekte reeds het wegdragen van eerstgenoemde belooning aan VAN STIPRIAAN grootelijks tot eer, en ook tevens tot een nieuwen prikkel; want in het jaar 1808 werd door hem bewerkt een antwoord op de prijsvraag: *Over het bederf in stilstaand en zuiver water, en de middelen om hetzelfde daartegen te bewaren*, door de Maatschappij van Wetenschappen, te *Haarlem* uitgeschreven, en dat antwoord met de gouden medaille bekroond. Door dezelfde Maatschappij werd hem later, namelijk in 1824, de gouden eereprijs en bovendien eene premie van f150 toegewezen voor zijne verhandeling over de *Guytonsche berookingen*.

Onderscheidene geleerde instellingen beijverden zich om aan VAN STIPRIAAN's bekwaamheden en verdiensten regtmatige hulde te bewijzen. Zoo werd hij reeds in 1790, bij het bekroonen zijner verhandeling over de analyse der zes meest bekende melksoorten, bij de koninklijke Maatschappij van Geneeskunde, te *Parijs*, tot derzelver buitengewoon correspondent benoemd; in 1791 lid van het Batavisch Genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte, te *Rotterdam*, in 1792 lid van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen, te *Vlissingen*; in 1794 lid van de Hollandsche Maatschappij te *Haarlem*; in 1802 lid van het provinciaal Utrechtsch Genootschap van kunsten en wetenschappen, in 1809 Correspondent der eerste klasse van het koninklijk Instituut, in 1819 lid van dezelfde klasse, in 1824 corresponderend lid van het Bataviaasch Genootschap, en in 1825 lid der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde, te *Leiden*. Ook Z. M. de koning erkende de verdiensten van VAN STIPRIAAN, en gaf hem een uitstekend blijf van Hoogstdezelfs goedkeuring, door hem in 1826 tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw te benoemen.

Be-

Behalve van bovengenoemde maatschappijen, was VAN STIPRIAAN lid van onderscheidene geneeskundige en andere genootschappen, in vele van welke door hem, onder anderen in de te 's *Gravenhage* gevestigde Maatschappij *Diligentia*, van tijd tot tijd belangrijke verhandelingen en voorlezingen gedaan zijn. Zoo ook wist hij, bij al zijne voortdurende drukke bezigheden als geneesheer, nog tijd te vinden, om onder-meerdere ten dienste der Haarlemsche Maatschappij van wetenschappen belangrijke adviezen uit te brengen. Toegerust met zoo vele omvattende kundigheden en uimuntende talenten, waarbij VAN STIPRIAAN eene onbegrensde menschlievendheid paarde, was hij de algemeene vraagbaak niet slechts in de stad zijner woning, maar ook van den omtrek op uren afstands; ja zelfs begaven van verre verwijderde plaatsen vele zieken zich naar *Delft*, om eenen man, in wien zich zooveel zeldzaams vereenigde, over hunne ziekten en kwalen te raadplegen.

Dat hij een ijverig voorstander der koepokinënting was, bewijzen zijne in 1818 en 1826 in het licht gezondene stukjes, waarvan het eerste getiteld is: *de waarde der koepokinënting gehandhaafd en op nieuw aanbevolen aan ouders en kunstgenooten*; en het laatste handelt over de *noodzakelijkheid, om de verspreiding der kinderziekte aanmerkelijk te verminderen en de besmetting daarvan krachtdadiger en zekerder te beletten*.

Ook het gouvernement stelde er prijs op, om van 's mans buitengewone begaafdheden tot algemeen welzijn gebruik te maken. Meermalen werd aan VAN STIPRIAAN de waardigheid van Hoogleeraar aan eene hoogeschool geboden, doch zulk een aanbod telkens door hem van de hand gewezen, daar hij niet kon besluiten om zich van zijne veelvuldige betrekking en van de op zijne voortdurende geneeskundige zorg hopende stadgenooten af te scheuren. Even zoo had hij in 1807 den koning van *Holland* voor zijne aanstelling als geneesheer der Infermerie en van het huis des konings bedankt. Maar, na de invoering der geneeskundige staatsregeling, was hij sedert 1801 lid der provinciale geneeskundige Commissie, in 's *Gravenhage* zitting hebbende en bekleedde hij bij dezelve van 1801 tot 1814 het *vice-praesidium*, toen hem, na het overlijden van den president dier commissie, den med. doct. MIRANDOLLE VAN GHERT, door Z. E. den minister van Binnenlandsche zaken de post van voorzitter werd opgedragen, in welke betrekking hij vervolgens jaarlijks op nieuw benoemd werd, tot aan zijn' dood, die op den 2. van Bloeim. 1829 plaats had. Hij stierf in den ouderdom van ruim 65 jaren, kalm en in de overtuiging, dat hij de taak zijns levens naar zijn vermogen getracht had in alles getrouw te vervullen. Hij stierf ten gevolge eener geheele uitputting van krachten en van bijgekome ne algemeene waterzucht, nalatende eene diep bedroefde weduwe en vijf kinderen, drie zonen en twee dochters, die alle met eene zeer talrijke vriendschaar, benevens de weduwen en weezen, aan wie hij steeds

steeds bij alle voorkomende gelegenheid tot hulp en raadsman verstrekte, zijn afsterven betreurden. Ook het gouvernement nam deel in de algemeene droefheid, en de gouverneur van *Zuid-Holland* betuigde openlijk zijn leedwezen over dit groot wetenschappelijk verlies, hetwelk inzonderheid dit gewest getroffen had.

STOECKER, (De generaal-majoor J. F.) overleed den 3. van Slagtm. 1837 te *Utrecht*, alwaar hij over de 1°. brigade, 3°. divisie Infanterie bevel voerde. Reeds jong in een Waldeksch regiment in dienst der Vereenigde Provinciën getreden zijnde, woonde hij als kadet-onderofficier de veldtogten tegen de Franschen in *Vlaanderen* bij, werd tot officier bevorderd, als hoedanig hij tot de troepen behoorde, die het Bataafsch gemeenebest naar de *Kaap de Goede Hoop* zond, en keerde onder *LODEWIJK* in *Nederland* weder; woonde als luitenant en kapitein der grenadiers de veldtogten in *Spanje*, van 1808 tot 1813, bij, werd in den slag van *Ocagna* gekwetst en verscheiden malen tot het opnemen in het Legioen van Eer aangewezen. Hij nam als bataljons-chef aan den veldtocht van 1813 deel; werd in den slag van *Leipzig* krijgsgevangen gemaakt, waarin hij twee malen werd gewond, en keerde in 1814 terug, naar *Nederland*, zijn aangenomen vaderland, alwaar hij in verschillende graden opklom, en van al zijne chefs den lof van ongemeene nauwlettendheid en rechtschapenheid mogt wegdragen. Hij werd dan ook in 1828 tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw benoemd. Na kloekmoedig het zijne tot behoud van *Namen*, tijdens den Belgischen opstand, te hebben bijgedragen, kwam hij in de Noordelijke gewesten weder; in Grasm. 1831 werd hem het bevel over de eerste brigade, 3°. divisie, onder de bevelen van den luitenant-generaal *MEIJER* toevertrouwd. Men weet, dat deze brigade het krachtigste heeft medegewerkt, tot den zoo uitnemenden uitslag van den korten veldtocht van dat jaar, en de kolonel *STOECKER* wist, door steeds met even veel onverschrokkenheid als gepastheid de beweging der onder zijne bevelen staande troepen te leiden, zich de bijzondere onderscheiding van den doortluchtigen opperbevelhebber waardig te maken. Onder zijne bevelen bevonden zich onder anderen de Compagnie jagers der Leidse studenten, en deze edele jongelingen zullen zich gewisfelijk nog levendig herinneren, wat deze, in den vollen zin des woords, goede krijgsoverste voor hen in de schoone dagen des gevaars was, en hoe hij zoo ruimschoots en bij uitstek de gelegenheid wist te verschaffen, om hun leven voor het vaderland veil te geven, en toch zoo wel te berekenen, dat hij hier eene keurbende aan zijne bevelen zag toevertrouwd, uit jongelingen bestaande, die bestemd waren om eenmaal hun vaderland ook elders dan in het oorlogssperk te dienen. Hem werd een eere-deegen door deze compagnie jagers, als een bewijs van de hooge aching en erkentelijkheid, die zij hem toedroegen, vereerd; terwijl het Ridderkruis der militaire Willemsoorde van de zijde des Konings, bij het einde van den veldtocht, eene regtmatige belooning voor zijn uit-

mun-

montend gedrag was. In Sprokkelm. 1834 werd hij tot generaal majoor benoemd, met behoud van het bevel over zijne brigade. Wellustendheid jegens een ieder, innemendheid omtrent zijne strijdmakkers, vaderlijke zorg voor zijne soldaten, ongemeene stiptheid in het vervullen van zijne orders en pligten als krijgsman, en niet minder als mensch, waren de kenschetsende eigenschappen van den generaal STÖCKER, die door zijn gezin, zijne strijdgenooten en alle edelendenken ten diepste betreurd werd.

* STOKHOLM. Aldaar komende, is het de aanblik van het kasteel, die den reiziger het meest verrast; het is een prachtig gebouw, dat alle andere gebouwen der stad, door deszelfs schoone evenredigheden, verre achter zich laat. Het maakt een vierkant uit met eene binnenplaats, terwijl twee vleugels, die zich in eene regte lijn uitstrekken, aan beide zijden een plein vormen, waarvan het eene tot tuin, het andere tot wapenplaats gebruikt wordt; daar zijn de koninklijke wachtposten geplaatst, en wordt parade gehouden; terwijl er vier stukken geschut in batterij staan.

Dit paleis is op eene hoogte gebouwd, van waar het de stad en haven bestrijkt; hetzelfde werd onder de leiding des vermaarden graafs TESSIN, opper-intendant-generaal der gebouwen, vervaardigd. Het gebouw, in welks plaats het tegenwoordige kwam, was door eenen brand onder de regering van KAREL XI, vernietigd geworden, en wel op den oogenblik, toen het lijk van dien Vorst, die kort te voren overleden was, nog op het praalbed lag; men was zelfs genoodzaakt, hetzelfde door een raam naar beneden te laten. Toen, in afwachting van den weder-opbouw van het paleis, ging het Hof het oude kasteel van *Kungshus* bewonen, dat mede in het begin onzer eeuw, onder de regering van GUSTAAF IV, afbrandde.

De tegenwoordige Koning heeft het kasteel op nieuw doen versieren, zoo dat er in de vertrekken eene zeldzame pracht heerscht.

De ligging van *Stokholm* is bewonderenswaardig, en niets evenaart den zonderlingen aanblik van deze stad, alwaar kunst en natuur eene vereeniging van paleizen, gebouwen, rotsen, boomen, water en schepen aanbieden. Hetgeen men de eigenlijke stad noemt, *Staden*, is slechts een eiland van weinige uitgestrektheid, en dat geen twintigste gedeelte van hare oppervlakte beslaat; dit eiland maakt eigenlijk alleen het oude *Stokholm* uit, waarvan men de stichting aan *Birger-Jarl*, omstreeks de XIIde eeuw, toeschrijft; het was oorspronkelijk eene vesting aan den ingang van het *Melermoor* gebouwd, om den toegang tot *Upsal*, toen hoofdstad van het Rijk, te beschermen. De omtrek van dit eiland is slechts 3000 Ned. ellen en die van de geheele stad met hare voorsteden kan op 22,000 Ned. ellen worden geschat. Eenige eilanden, kleiner dan dat, hetwelk de oude stad bevat, scharen zich hierom heen; het zijn de eilanden van de *Admiraliteit*, *Kungsholm*, de *Ridders van St. Blasius*, *Helge-And-Castelholm*, en het kleine eilandje *Stroemsborg*, dat slechts een huis bevat.

ALGEM. AANHANGS. V. c.

A a

De

De mondingen van het *Meler-meer*, zich met de *Oost-zee* vereenigende, scheiden, zoo als wij gezien hebben, de oude stad van de groote wijken of voorsteden af; deze beide wijken, veel uitgestrekter dan de stad zelve, zijn bekend onder den naam van *Noorder- en Zuider-voorstad*; de eerste behoort tot de provincie *Upland*, de tweede tot *Sudermanland*, maar deze verdeeling is slechts aardrijkskundig, daar *Stokholm* en haar grondgebied eene administrative afdeeling uitmaakt, welke haren gouverneur heeft. De wateren komen in de stad door verschillende kanalen, welke zich in alle rigtingen uitstrekken; het zijn geen gemaakte kanalen, maar takken van het *Meler-meer*: al deze wateren zijn zeer helder, en men ziet op vele plaatsen, uit het zand of de modder van den grond groote gewassen opschieten, welke soms tot de oppervlakte der golven opstijgen en daar hunne bloeiende takken vertoonen.

Stokholm is eene opene stad; zij heeft geene wallen, alleen zijn er barrières tot het ontvangen der inkomende regten gesteld. De straten zijn volmaakt regt, de huizen wit, wel gebouwd, en gewoonlijk van twee of drie verdiepingen hoog. Sedert den brand van 1756, is het verboden geworden houten huizen te bouwen, zoo dat nu bijna de geheele stad van steen gebouwd is. De huizen van *Stokholm*, even als die van de voornaamste steden van *Zweden*, hebben zelfs in hunne eenvoudigheid veel schoons; bijna alle zijn van buiten met levendige en vrolijke kleuren, maar vooral wit geverwd; de gevels zijn met schoone ramen en met groote ruiten versierd, deze ramen brengen veel tot de schoonheid der straten bij, nergens ziet men luiken of traliën; in het binnenste der vertrekken is er eene tweede rij ramen, welke dezelve tegen de strenge koude moeten beveiligen. De meeste huizen, welke aan goeude eigenaren behooren, hebben in plaats van gordijnen achter de ramen geschilderde schermen, welke een zeer schoon versierfel voor de vertrekken zijn; deze schermen van geschilderd en gegomd linnen; stellen verschillende onderwerpen voor, volgens den smaak dergenen, welke dezelve in de fabriek komen bestellen naar bestaande of door hen op te geven teekeningen: de schermen van een der vertrekken van den generaal *Camps* stellen gezigten voor op het kasteel van *Hendrik IV* te *Pau*.

Wat overigens de verdeeling der vertrekken als anderzins betreft, dezelve vereenigt in zich het gemakkelijke en doelmatige, terwijl de ameublementen van den goeden smaak der inwoners getuigen. De winkels hebben geene uitstallingen, de strengheid van het klimaat belet zulks, het zijn slechts gewone vertrekken. Op de bestrating valt in deze hoofdstad niet te roemen, dezelve bestaat in ronde steenen, welke de oevers van de zee in overvloed opleveren; de straten zijn zeer schoon, wel onderhouden en volmaakt verlicht, hoewel de gaz-verlichting daar nog niet is ingevoerd.

Er is weinig beweging in de stad, vooral gedurende den zomer, wanneer alle lieden van aanzien, met uitzondering van die, welke amb-

ambten bekleeden, op het land leven. Het is in de eigenlijke stad, in de wijken, welke nabij de haven zijn, en vooral op de schepen-gracht (*skeps-bro*), dat de geheele werkzaamheid des handels vereenigd is: de vaten met teer, potasch, de staven ijzer en de planken, liggen op de kaai, van waar men het gezigt op de geheele haven heeft. Het Admiraliteits-eiland, *Skeps-Holm*, ligt er tegen over; hetzelfde bevat scheepstimmer-werven, kasernen, groote schuiten, huizen om er de vloot van kanonneerbooten te bergen, en eene rij zware boomen om hetzelfde te versieren.

Het vesting-eiland, *Castel-Holm*, is door eene kleine brug aan dat van de Admiraliteit verbonden; hetzelfde bestaat uit eene verba-zend groote rots van graniet; eene der zijden is zeer stijl en besrijkt den ingang van de haven; voor het overige loopt de grond zacht glooiende van daar naar de oevers aan de andere zijde af, welke midden onder hunne rotsen en boomen de schoonste wandelingen aanbieden. Van de hoogte af heeft men het verrukkelijkste gezigt op de haven, de stad en de menigte buitenplaatsen, welke langs en op de bergen gebouwd zijn, terwijl men aan zijne voeten de schepen met volle zeilen ziet aankomen of vertrekken, en eene menigte kleine schuitjes ter vischvangst uitgaan. Deze schuitjes zijn over het algemeen zeer fraai geschilderd, en worden door eenen man bestuurd, die staande beurtelings zijne beide armen beweegt, welke met eenen korten hengel gewapend zijn; deze oefening schijnt, hoewel zeer vermoeijend, echter veel aanlokkelijks voor de inwoners te hebben; deze vischvangst levert buitendien veel op en is geheel vrij.

De grond, waarop de stad en de voorsteden van *Stokholm* gebouwd zijn, is ongelijk, bergachtig en soms stijl; men ontmoet in het binnenste der stad rotsen, heuveltjes en vijvers. De schoonste wijk is volgens velen het plein *Slottsbocken*, aan de eene zijde met het kasteel, aan de andere zijde met schoone huizen prikkende, daalt het amphitheatres-gewijze, en zich verwijdende tot op de kaai af, alwaar zich het schoone bronzen standbeeld van GUSTAAF III verheft; het opperste gedeelte van het plein is met eene pronknaald van graniet versierd, welke door de stenden van *Zweden* ter gedachtenis aan dezen vorst is opgericht, en met de hoofdkerk *Storkyrkan*, welke een zeer schoon gebouw is. Het geheel van dit plein en deszelfs gebouwen, gevoegd bij de ligging van den grond, maken een waarlijk theatraal gezigt uit.

Het plein van GUSTAAF-ADOLF, *Gustave-Adolfs-torg*, en de koningin-sstraat, *Drottning-Gatan*, zijn vervolgens de schoonste wijken der stad. Het paleis van prinses SOPHIA ALBERTINA, de schouwburg en andere schoone gebouwen omringen dit plein, dat met het standbeeld van GUSTAAF-ADOLF versierd is; het heeft gemeenschap met het kasteel door de fraaije *Noorder-brug*, welke van graniet gebouwd en met breede voetpaden voorzien is. Deze brug is

gedurende de zomer-avonden de vergaderplaats der ledigloopers van de hoofdstad, die daar het nieuws van den dag komen inzamelen. De schoone kaaijen van de haven zijn alle in graniet door den koning KAREL JAN gebouwd geworden; deze vorst heeft ook, op den grond van den ouden koninglijken tuin, het prachtig plein van KAREL XIII daargesteld, dat hij met het bronzen standbeeld van dien vorst, dien hij als zijn vader beschouwt, heeft versierd.

De andere schoone straten van *Stokholm* zijn *Regerings-gatan*, *Horn-gatan*, en *Goth-gatan*. De noorder-voorstad is de grootste en best bebouwde: die van het zuiden is bijna geheel door water omringd, dezelve heeft slechts met het omliggende land gemeenschap door middel van twee smalle strookjes land te *Danvik* en *Horns-Tull*.

De menigte water, welke de stad aan alle zijden omringt, vereischt eene menigte bruggen voor de gemeenschap; alle zijn van hout, uitgezonderd die van het noorden, en verscheidene zijn van eene bovenmatige lengte; de langste van allen is die van *Lilla-Vertan*, even buiten de stad, welke een kwartier uur gaans voor den overtocht vereischt. Hoe talrijk ook de bruggen te *Stokholm* zijn, zij zijn niet overal voldoende voor de gemeenschap op de punten, alwaar dezelve zeer druk is, zoo als tusfchen de fchepen-kaai en het Admiraliteits-eiland. Men vindt er eene menigte fchuitjes; die, welke tot de inwendige gemeenschap der stad dienen, behooren tot een gilde, onder den naam van *Roderkor* bekend; de overige niet minder in getal, welke in de omstreken der stad werkzaam zijn, behooren aan verschillende ondernemers. Gewoonlijk zijn het jonge sterke Dale-carlische meisjes, die deze fchuitjes befturen.

De eenige gebouwen, de aandacht waardig, zijn, na het kasteel, het paleis van prinses SOPHIA ALBERTINA, dat thans aan den kroonprins toebehoort; de fchouwburg, het paleis der edelen, het tolhuis, het fterkhuys en de munt.

Men telt in *Stokholm* 14 kerken, waarvan geene enkele tot eene grootfche bouworde behoort, maar alle door derzelver fchoone eenvoudigheid en netheid uitmunten. Men vindt in de kerk van ADOLF FREDERIK het gedenkteeken aan DESCARTES opgerigt; die van de Ridders, op het eiland van dien naam, is opmerkenswaardig door hare fchoone Gothifche bouwtrant; en bevat de meeste grafven der Koningen en Prinzen van het Koninklijk geflacht fiedert GUSTAAF WASA. De grafcombe van den grooten GUSTAAF ADOLF werd den 6. van Slagtm. 1832 geopend, bij gelegenheid van de plegtigheid, welke door den Koning bevolen was, ter herinnering aan den tweehonderdften verjaardag van het overlijden van dezen held. Het ligfchaam werd in eenen volmaekten ftat van bewaring gevonden, en de gelaatsrekken waren volkomen te herkennen. Het binnenfte van de Ridder-kerk is met een aantal zegeteekenen uit den dertigjarigen oorlog behangen.

De stad bevat twee openbare wandelplaatsen, welke weinig fchij-

schijnen bezocht te worden; zij zijn in het noordelijke gedeelte: de eene, bij den schouwburg, is niets anders dan een schoon ruim vierkant plein, (plein van KAROL XIII) met eene dubbelde rij boomen, welke langs de vier zijden loopt; de andere, *Humble-Gorden* genoemd, is een schoone tuin, tamelijk uitgestrekt en met schoone boomen beplant. Het is naar *Rosendal* en het schier-eiland *Djurgorden*, alwaar het park van *Stokholm* gelegen is, dat zich gewoonlijk de wandelaars wenden. Deze plaats is, hetgeen men in deze soort van aanleg het schoonste kan noemen, eene ware Engelsche tuin, waarvan de natuur al de kosten heeft gemaakt; dezelve is uitgestrekter dan het *bois de Boulogne* bij *Parijs*, of de *Prater* te *Wenen*. De ongelijkheid van den grond en de verscheidenheid van deszelfs rijke groei stellen heerlijke landschappen daar; breede lanen, smalle paden, digte boschen, weilanden, bergen en rotten, bieden telkens afwisselende gezigten aan. Deze bekoorlijke wandelplaats is nabij de stad gelegen, en wordt ten Oosten door eenen inham van de *Oost-zee*, en ten Zuiden door de *Meler-zee* bespoeld; honderde zeilende vaartuigen vertevendigen dit schitterend tafereel. Eene menigte herten, damherten en reebokken doorloopen vrijelijk de boschen en weilanden. De rijke inwoners van *Stokholm* bezitten in het binnenste van het park talrijke buitenplaatsen. Verscheidene minerale bronnen worden daar ook gevonden. In de nabijheid verheft zich het schoone kasteel van *Rosendal*, dat door den tegenwoordigen Koning gebouwd is; hetzelfde schijnt door de menigte boomen en gewassen waardoor het omringd is, als voor het oog verborgen. Geene heining omringt hetzelfde, het wordt door geen schildwacht bewaakt. De schoonheid van deze plaats lokt er de menigte heen, en niettemin is er geen voorbeeld van eenige de minste schade aan bloemen en planten toegebracht. De Koning bemint bijzonder dit verblijf, hij gaat er gedurende het schoone jaargetijde bijna dagelijks eten. De vertrekken zijn op eene allerkeurigste wijze gemeubileerd. Dagelijks wordt er nog aan de verfraaijing van het park gewerkt. De Gouverneur van *Stokholm* is gemagtigd om ter beschikking van den Intendant, die met deze werken belast is, alle werklieden aan te stellen, die zich buiten bestaan vinden; al degenen, welke zich aanbieden, hoe groot ook hun getal zij, worden door den Koning op den gewonen voet betaald. Voor *Rosendal* vindt men ook de vermaarde kom van porfyrt uit de groeven van *Elfdal* in *Dalecarlië*; dezelve is uit één stuk gehouwen en heeft elf voeten in den omtrek.

Het is niet te verwonderen, dat de openbare wandelplaatsen in *Stokholm* zoo weinig bezocht zijn; de meeste inwoners haasten zich, zoodra zij eenig vermogen hebben, in den omtrek der stad eenen eigendom te koopen, alwaar zij minst genomen den Zondag in het schoone jaargetijde gaan doorbrengen; dikwijls zelfs gaan zij er in de week overnachten, daar de schuiten, welke elk oogenblik vertrekken, hun daartoe goede gelegenheid verschaffen.

De landstreek rondom de stad is bijzonder schilderachtig; dezelve biedt beurtelings woeste en landelijke gezigten aan; de grond is overal door bergen, vlakten, dalen, bouwlanden en woeste gronden afgesneden, men vindt er groote dennen bosschen en welige weilanden, buitenplaatsen welke door de kunst zijn versierd, en eenvoudige boerenwoningen, met mos bedekte rotten, stille meeren en onstuimige bergvloeden; dit alles brengt op den aanschouwer den diepsten indruk te weeg.

De kroon bezit verscheidene schoone kasteelen, waarvan eenige der voornaamste rondom *Stokholm* gelegen zijn: wij zullen beginnen met *Haga*. De lange en schoone Koningin-sstraat uitgaande, komt men aan de Noorder poort, van waar een aangename weg den wandelaar in weinige minuten naar het hek van het park brengt. Hetzelve is bijzonder wel aangelegd, en vereenigt in zich al wat men slechts wenschen kan. Het kasteel was eerst slechts een eenvoudig pavillioen, dat door GUSTAAF III gebouwd is; hetzelve is sedert vergroot en op eene eenvoudige doch nette wijze versierd. *Karlberg* was lang eene koninklijke verblijfplaats; sedert veertig jaren is het eene militaire school. Het kasteel is op de oevers van de *Meler zee*, op een half uur van de stad gebouwd. De Regering onderhoudt er twee honderd leerlingen; vier stukken geschut, welke tot de exercitiën bestemd zijn, zijn in batterij voor het kasteel geplaatst. De ruinen zijn in den ouden stijl aangelegd; regte lanen, stijf gesnoeide boomen en eene menigte beelden, dit alles is oud en doodsch, maar wel onderhouden. Alles herinnert in *Karlberg* aan CHRISTINA; het was het geliefkoosde verblijf van deze vorstin. In deze dreeven was het, dat zij zich met al die geleerden onderhield, welke zij aan haar hof had weten te verzamelen. *Drottning-holm* (het Koninginnen-eiland) is het *Versailles* van Zweden. Door HEDWIG ELONORA, weduwe van KAREL X, gebouwd, werd de opbouw dezer residentie in 1661 begonnen. Het kasteel van *Drottning-holm* is het prachtigste van Zweden: hetzelve is van eene edele bouwvorde. De vertrekken bevatten eene kostbare verzameling van schilderijen van de eerste meesters, en eene uitgebreide boekerij. De tuinen zijn in den nieuwen smaak aangelegd, en opmerkenswaardig door den zwaren groei der boomen, welke eene ondoordringbare schaduw geven. Men vindt ook de *Wijk van Canton*; het is een dorp, dat geheel op de Chinesche wijze gebouwd is. Het kasteel van *Ulriksdal* verheft zich op de oevers van een klein meertje, dat gemeenschap met de *Baltische* of *Oost-zee* heeft. Het is een schoon gebouw, dat thans tot een Invaliden-huis ingerigt is. Men vindt in het arsenaal den hoed, welke KAREL XII droeg, toen hij voor *Friedriks-hal* gedood werd, en zijnen degen, welke van eene buitengewone lengte, met koperen gevest en zonder eenig versierfel is. Men vertoont er ook het bloedig hemd van den grooten GUSTAAF ADOLF, dat hij droeg, toen hij in de velden van *Lutzen* gedood werd.

De

De kroon bezit bovendien nog verscheidene andere eigendommen. Het kasteel van *Rosenberg* gaat voor een der schoonste van *Zweden* door, dat van *Stroemsholm* is opmerkenswaardig door deszelfs bekoorlijke ligging; *Svartsjoe* door deszelfs prachtige tuinen en door het verblijf, dat de koningin LOUISE UTRIKA, vermaard door de bescherming, welke zij altoos aan kunsten en wetenschappen verleende, aldaar hield; en eindelijk *Gripsholm*, vermaard door de geschiedkundige herinneringen, welke aan dit kasteel verbonden zijn, alwaar ERIK XIV, en GUSTAAF IV werden opgesloten, na van den troon te zijn geworpen.

De handel van *Zweden's* hoofdstad is vrij aanzienlijk.

In 1835 zijn te *Stokholm* 10 Nederl. schepen aangekomen, geladen met potaarde, arak, borax, katoen, verfwaren, kamfer, specerijen, mineraal-water, kaas, zaad, haring, olie, papier, tabak in bladen, wijn en onderscheidene artikelen, gezamenlijk voor de waarde van f 235,506. Dezelve zijn vertrokken met ijzer, koper, aluin, potasch, teer, pik, planken, koffij, manufacturen en porphyrt, gezamenlijk voor de waarde van f 458,323.

Gedurende 1839 zijn te *Stokholm* uit *Nederland* aangekomen 16 schepen, waaronder 2 Nederlandsche. Van daar zijn naar *Nederland* uitgeklaard 32 bodems, waaronder 3 Nederlandsche. Met die schepen is aangevoerd voor eene waarde van f 220,776, en uitgevoerd voor f 396,744. De voornaamste handels-artikelen waren arak, verfwaren, kaas, olie, papier, specerijen, minerale wateren, granen, haring, likeuren, wijn, rum, ijzer, koper, teer, manufacturen en planken.

STOLKER. (ADRIAAN) In leven rustend leeraar bij de Remonstranten te *Rotterdam*, overleed aldaar den 2. van Bloeim. 1835 in den ouderdom van 84 jaren. Behalve de belangrijke bijdragen, door hem in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* geleverd, is hij bekend door zijne afzonderlijke geschriften: als in 1810 door eene *Onontbeerlijke bijlage tot de Geschiedenis der Christelijke kerk in de achttiende eeuw van A. IJPEIJ*; in 1816 door een werkje getiteld: *J. ARMINIUS herdacht*; en in 1827 een geschrift, ten titel voerende: *Prins MAURITS geenszins de vijand, zijn broeder FREDERIK HENDRIK de vriend der Remonstranten*. De aanleiding tot dit geschrift was de hernieuwde twist over OLDENBARNEVELDT en MAURITS. Behalve zijne hoofdstudie, beoefende hij met vrucht de wetenschappen; dit bleek uit zijn stuk in 1809 uitgegeven: *Belang van Gelderland, Utrecht en Holland bij het afsluiten van de Lek en de geschiedenis van die rivier*; als ook uit zijne bekrooning in 1826 met eene gouden medaille, door het *Bataafsch genootschap der proefondervindelijke Wijsbegeerte*, te *Rotterdam* gevestigd, voor de beantwoording der vraag: *Over een aanneemelijk en uitvoerlijk plan voor het daarstellen eener duurzame inrigting tot het eenstemmig doen van regelmatige Metereologische waarnemingen, in alle landen van Europa en de beschaafde streken der andere Werelddeelen, en het daaruit achtereenvolgens opmaken van waarschijnlijkke*

regelen, aangaande de vermoedelijke weersgesteldheid onder gegeven omstandigheden, zoo in het algemeen als voor ieder land in het bijzonder.

* **STOOMBOOT.** In het jaar 1812 werd in *Europa* de eerste regelmaticke stoomboot, door den heer H. BELL, in de vaart gebragt. Hij noemde deze boot *de Komeet*, uit hoofde der grootte komeet, welke zich in dat jaar vertoonde. Deze boot was voorzien van een werktuig van slechts drie paardenkracht, en werd bestemd, om, over de rivier de *Clyde*, in *Schotland*, de reizigers van *Glasgow* naar *Grenock* te brengen. Deze onderneming stond eenigen tijd op het punt van te niet te gaan, doordien, uit hoofde van de grootte vrees van gevaar, dat men in dezen overtocht vond, bijna niemand het durfde wagen, om er gebruik van te maken; de ondernemer hield echter vol, en eindelijk werd de zaak niet alleen met eene goede uitkomst bekroond, maar door oneindig grootere opgevolgd, en wel door het in de vaart brengen van onderscheidene Stoombooten, de eene al prachtiger en van meer paardenkracht dan de andere, welke niet alleen de rivieren en zeeën in en rondom de Britsche eilanden bevaren, maar zelfs zich tot de reis van *Londen* naar *O. I.* hebben uitgestrekt; hebbende de stoomvaart zoodanig toegenomen, dat men in 1840, het getal der Stoombooten in *Groot-Britanje* op meer dan 700 begroot. Zoo als het met regt te voorzien was, werd deze stoomvaart, uit hoofde van het groot gemak en nut, dat dezelve aan de maatschappij bewees, weldra door geheel *Europa* verspreid.

Nadat in 1820 eene Engelsche stoomboot, uit *Engeland* naar *Rotterdam* overgestoken, en daar onder anderen door koning WILLEM I. bezigtigd was, nam men in 1822 in *Nederland* voor het eerst een dadelijk aandeel aan de stoomvaart: want in dat jaar vroeg en verkreeg mevrouw de wed. BALGUERIE, geboren DUTILH, te *Rotterdam*, vergunning tot het in de vaart brengen van eene Stoomboot van gemelde stad naar *Antwerpen*, waarop, in 1823, de eerste Stoomboot, *de Nederlander* genaamd, naar het voorschrift en de teekening van den Heer G. M. ROENTGEN, door den scheepsbouwer HOGENDIJK aan den *IJssel* gebouwd; en met een dubbel, in *Engeland* vervaardigd, stoomwerktuig, van veertig paardenkracht voorzien, onder de firma van VAN VOLLINGHOVEN, DUTILH en Comp. in de vaart kwam. In 1823 verleende Z. M. eene dergelijke concessie aan de heeren J. C. BAUD te 's *Hage*, C. VAN VOLLINGHOVEN, G. M. ROENTGEN te *Rotterdam* en J. COCKERILL te *Luik*, tot het oprigten der *Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij*, welke onder het beheer van den Heer VAN VOLLINGHOVEN voor de geldzaken, en van den Heer ROENTGEN voor het werktuigelijke, in *Rotterdam* gevestigd werd. Dadelijk werd er, onder dat bestuur eene werkplaats aangelegd; er werden Stoombooten gebouwd en op onderscheidene steden en plaatsen, aan de rivieren gelegen, in de vaart gebragt. Deze Maatschappij bouwde mede Stoombooten voor de *Rijn-Stoomboot-Maatschappij*, in 1826

te *Keulen* opgerigt, om, op onderscheidene gedeelten, den *Rijn* te bevaren, welke booten voorzien werden van Engelsche stoomwerktuigen van hooge drukking met horizontaal liggende cylinders. De groote Stoomboot de *Atlas*, bestemd voor de reis naar *Batavia*, werd mede door de Nederlandfche Stoomboot-Maatschappij voor rekening der regering gebouwd, doch voldeed niet aan het doel (Zie ons artikel *ATLAS* in het eerste deel van dit *Aanhangfel*); ook werden er voor de regering Stoombooten gebouwd, met oogmerk om die naar onze O. I. bezittingen tegen de zeeroovers te bezigen; terwijl de regering in *Engeland* eene zeer fraaije Stoomboot deed aankopen en in de vaart naar *Curaçao* bragt, welke vaart echter later gestaakt is. Op de landswerf te *Rotterdam*, werd door den constructeur *GLAVIMAN*, het vorstelijk ingerigt en kunstmatig zaamgesteld Konings stoomjagt de *Leeuw* gebouwd, en, te *Vlissingen*, door den constructeur *ZOETERMEER*, het Stoomfregat *Suriname*; voor welke beide vaartuigen de stoomwerktuigen te *Seraing* in de Provincie *Luik* vervaardigd waren.

Inmiddels waren de schippers van *Rotterdam* op onderscheidene steden geenszins stille aanschouwers van de in ons vaderland ingevoerde stoomvaart; en zoodra de Stoomboot de *Nederlander* bewezen had, met welken spoed en zekerheid de reis naar deze of gene plaats en vooral naar *Nijmegen*, tegen eenen aanhoudend afloopenden stroom konde afgelegd worden, kochten de gezamenlijke schippers van het veer van *Rotterdam* op *Dordrecht* in *Engeland* eene stoomboot, en bragten dezelve niet alleen dadelijk tusschen beide steden in de vaart, maar lieten daarenboven, even als de schippers van *Rotterdam* op *Nijmegen*, van *Gorinchem* op 's *Bosch*, van 's *Bosch* op *Delft* en 's *Hage*, nieuwe Stoombooten bouwen, welke aan hunne veren in de vaart gebragt werden, terwijl de afvaart zoodanig geregeld werd, dat dezelve met andere Stoombooten op den *Rijn*, met diligences en andere gelegenheden in verband staande, eene allergemakkelijkste en spoedige wijze van reizen daarstelden. Omtrent de eerste Nijmeegsche boot, schreef men uit *Rotterdam* den 30. van Wijnm. 1825: „Gisteren kwam de Stoomboot *Willem de Eerste* alhier aan, bestemd om, ingevolge gunstig verlot van Zijne Majesteit onzen Koning, in het beurtveer van hier op *Nijmegen* te varen. Dit vaartuig is gebouwd door de scheepstimmerlieden *Job* en *JAN SMIT*, aan den *Kinderdijk*, te *Alblasferdam*, en is voorzien van twee werktuigen, in de fabriek van den heer *BILLARD*, te *Jemmapes*, gemaakt. Beiden doen zien, dat men in ons land in dat werk reeds ver gevorderd is, en de hulp van vreemde fabrieken kan ontberen. Gezegde boot is heden van hier naar *Nijmegen* vertrokken, om in het begin der volgende maand geregeld in bovengenoemde beurt te varen.”

's Lands regering deed mede op de onderscheidene veren, van *Rotterdam* op het *Tolhuis* of *Katendrecht*, van *Willemsdorp* op den *Moerdijk*, enz. Stoombooten aanleggen.

Ook de *Londensche Stoomboot-Maatschappij* bragt Stoombooten geregeld in de vaart van *Londen* op *Rotterdam*. De *Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij* deed hetzelfde op *Keulen*; welke booten grootendeels met koopwaren beladen worden, en dus zoo wel tot vervoer van goederen als van reizigers strekken. Intusschen was men te *Amsterdam* mede niet achterlijk; want, reeds in 1823, werd, door den scheepsbouwmeester C. VAN SWIETEN aldaar een aanvang gemaakt met de Stoomboot *de Mercurius*, bestemd om, eerst over de *Zuider-zee* naar *Muiden* en verder van daar naar *Utrecht* te varen. Het stoomwerktuig echter, door GALLOWAY te *Londen* vervaardigd, voldeed volstrekt niet, zoodat deze boot buiten de vaart bleef. Gemeld van VAN SWIETEN legde in 1824 de kielen van twee Stoombooten, de eene *Prins Frederik* genoemd, was bestemd voor de vaart tusschen *Amsterdam* en *Harlingen*, en de andere, de *Prinses Marianne* geheten, voor de vaart van *Rotterdam* op *Middelburg*; dan toen deze booten gereed waren, ondervond men, dat het werktuig in de eerste, zijnde uit dezelfde fabriek als dat van de *Mercurius*, niet wilde werken, zoodat de boot mede buiten de vaart bleef, terwijl de *Prinses Marianne*, welke met een werktuig uit eene andere fabriek voorzien was, zeer gelukkig in de vaart kwam, en onder de snelst varende booten op de rivieren gerekend kon worden.

In het jaar 1825 werd de *Amsterdamsche Stoomboot-Maatschappij* in die stad opgerigt, welke uitmuntende Stoombooten deed bouwen en van goede Engelsche stoomwerktuigen voorzien, die voornamelijk in de vaart van *Amsterdam* op *Londen* en *Hamburg* gebragt werden, (de vaart op eerstgemelde stad hield echter slechts korten tijd stand;) terwijl de hier voren vermelde Stoomboot *Mercurius*, door de Maatschappij aangekocht, van een nieuw stoomwerktuig, uit de fabriek van den Heer J. COCKERILL en Comp. te *Seraing*, voorzien en in de vaart van *Amsterdam* op *Zaandam* gebragt werd. Later werden er andere stoombooten gebouwd, welke thans de *Zuider-zee* bevaren. In 1827 rigte de Heer PAUL VAN VLISSINGEN te *Amsterdam* eene fabriek op, ter vervaardiging van stoomwerktuigen, en maakte twee geheel nieuwe voor de reeds gemelde Harlinger Stoomboot *Prins Frederik*, en wel met dat gevolg, dat dezelve volkomen aan het oogmerk voldeden, en de boot dadelijk in de vaart gebragt werd.

Alle Stoombooten op onze rivieren hebben werktuigen van lage drukking, meestal in Nederlandsche fabrieken vervaardigd, werken uitmuntend en beantwoorden dus volkomen aan het oogmerk.

Op eene der Londensche scheepstimmerwerven is in de eerste helft van 1832 voor de O. I. Compagnie eene Stoomboot van gelagen ijzer vervaardigd, bestemd om op de rivier de *Ganges* tot het voortslepen van vaartuigen te dienen. De lengte dezer Stoomboot is 125, de breedte, 24 en de hoogte tusschen deks 11 voet. Het geheel is van ijzer, uitgezonderd het dek, hetwelk van hout is. Het ijzer heeft eene halve duim dikte in groote platen, die met 30,000 klink-

nagels aan elkander gehecht zijn. De machine is van 60 paarden kracht, en men berekent, dat de boot niet meer dan 1 voet 11 duim diep zal gaan. De reden waarom men tot het bouwen eener ijzeren stoomboot is overgegaan, schijnt te zijn, dat er in den *Ganges* een worm of infekt in groote menigte gevonden wordt, die de houten vaartuigen spoedig vernielt. De kosten dezer nieuwe Stoomboot werden op 20,000 pond sterlings berekend.

De prachtige Stoomboot *de Monarch*, de grootste tot in Hooim. 1833 in *Engeland* gebouwd, en tusschen *Londen* en *Edimburg* varende, doet deze reis in 38 uren. Het voorste gedeelte bestaat uit eene zeer wel gelijkende en heerlijk uitgevoerde beeldtenis van koning WILLEM IV. De lengte van deze boot is 206 voeten; de breedte 37; op 2 voet na is dezelve zoo lang als het grootste schip der Engelsche zeemagt.

In *Noord-Amerika* gaat men zeer onvoorzigtig met het behandelen der Stoombooten te werk. Men schreef onder anderen uit *Nieuw-Orleans* in Slagtm. 1833: „Sedert de jongstleden drie weken zijn op de *Mississippi* niet minder dan vijf stoombooten of gezonken of verbrand, en daaronder ook de *San Martin*, kapitein CASH, van *Bayon-Sarah* herwaarts bestemd, die met 500 balen katoen, 90 vaten suiker, (volgens stellig zekere bescheiden ook met 50,000 dollars in specie) en meer dan 300 menschen, waaronder vele vrouwen en jonge kinderen, voorts eene menigte paarden, enz., geheel tot asch is verbrand. Op den 31. van Wijnm. des voormiddags, bij hevigen wind en storm, brak zoo plotseling brand in het schip uit, dat alles in verwarring geraakte. Onder de passagiers bevond zich ook de kapitein SENGSTACK (zoon van onzen achtingwaardigen Consul in *Bremen*), een jong man, die zich door werkzaamheid, openhartigheid en eerlijkheid algemeene liefde had verworven. Zelf als kapitein eene stoomboot gevoerd hebbende, en derhalve met de behandeling van zulk een vaartuig bekend zijnde, sprak hij den manschap moed in, en snelde naar het roer om de *San Martin* aan den oever op het zand te zetten; maar de vlam sloeg aan de koordlijn, door welke het roer gestuurd word, en even zoodra dreef het schip weder in het midden van den stroom, waar geene redding meer mogelijk was. Alles wat de vlammen ontvlugte werd, op een dertigtal menschen na, eene prooi der golven. De heer MIRUMED, een der geredden, zag nog op het laatst, hoe kapitein SENGSTACK ter brandende kajuit insnelde om twee aldaar geblevene vrouwen te redden; sedert dat oogenblik is van hem niets meer gezien, en is hij dus het slagoffer zijner menschlievendheid geworden. Ware het roer, in plaats van met eene koordlijn, met eene ketting gestuurd geworden, zoo als zulks thans niet ongewoon is, dan zoude het waarschijnlijk den kapitein SENGSTACK gelukt zijn de boot te redden.”

In den jare 1834 werd, in de fabriek der Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij, op de werf te *Fijenoord*, gebouwd het Stoom-zeefschip de

de *Pylades*. Hetzelve deed den 16. van Winterm. van dat jaar eene proefreis naar *Brielle* en terug.

Het was ruim 56 el lang, had stoomwerktuigen van lage drukking van twee honderd paardenkracht, drie masten en voerde een schoonerstaig. Hetzelve ondernam in Louwm. 1835 de reis naar *O. Indië*, doch zonk voor onze kust. Zie verder op het artikel *PYLADES*.

In dat zelfde jaar 1834 schreef men uit *Engeland*:

„Men houdt zich te *Liverpool* thans bezig met het voorbereiden van eene ontworpen expeditie tot daarstelling van eene Stoomcommunicatie met *Indië* door de *Middellandsche-zee*. Dezelve zal bestaan uit twee Stoombooten met platte bodems, vervaardigd van ijzer, welke met derzelver Stoomwerktuigen in een schip zullen overgebracht worden naar de kust van *Syrië*, om aldaar aan land gezet en met kameelen vervoerd te worden naar de oevers van den *Euphraat*, en dan verder in gereedheid te worden gebracht. Deze expeditie zal plaats hebben onder het bestuur van kapitein *CHESNEY*, van de koninklijke-artillerie, onder zich hebbende eenen officier en twintig artillerie soldaten, als ook 1 luitenant van de koninklijke marine, met twee matrozen, werktuigkundigen, enz.

De bodems zijn nagenoeg gereed; dezelve zullen in Wintermaand 1834 *Liverpool* verlaten, om zich in de eerste plaats te begeven naar *Scandaroen*, op de kust van *Syrië*, van daar naar de rivier *Orontes*, voorbij *Antiochië*, omtrent een honderd mijlen, waar zij weder uit elkanderen zullen genomen worden, om vervoerd te worden naar het noorden van *Syrie* tot *Bir*, aan den *Euphraat*, en daar vervolgens weder te worden in een gezet, om in het voorjaar van 1835 den *Euphraat* te bevaaren.

Het eerste gedeelte der expeditie zal een meer naauwkeurig toezigt vereischen dan het overige gedeelte der reis op de rivier, van *Bir* naar *Periaugult*. Het is genoegzaam zeker, dat het water voldoende diep is voor de bedoelde diepvaart in het laagste gedeelte der rivier, van *Hillah* nabij de overblijfsels van *Babylon* tot *Busforah*, nabij den mond van den *Euphraat*. Boven *Hillah* en beneden *Bir*, is de diepte en bevaarbaarheid van de rivier minder zeker. Het voornemen van kapitein *CHESNEY* is om *Bir* te verlaten met de stoombooten, zoodra de rivier bevaarbaar is door de smelting van de sneeuw op de bergen van *Armenia*, dat is in Bloeiimaand, wanneer (indien zulks ooit zal kunnen plaats hebben) de rivier bevaarbaar is in deszelfs ganschen loop. Gedurende die reis zal er een naauwkeurig onderzoek en toezigt plaats hebben. Tegenwoordig gelooft men, dat de rivier bevaarbaar is gedurende zeven of acht maanden van het jaar, doch er bestaat eenige twijfel met opzigt tot de zomermaanden. De lengte van de reis van *Bir* tot *Busforah* is 1143 mijlen. Indien de stroom bevaarbaar wordt gevonden, dan beginnen de stoombooten geregeld te varen tusschen *Bir* en *Busforah*. De Egyptische en Turkische Regeringen hebben bei-

beide beloofd aan de expeditie alle bescherming te verleenen, die in hunne magt zoude zijn.

De booten, welke gebouwd worden door den Heer LAIRD, zullen ingerigt worden om zoo weinig water mogelijk te houden. De grootste, welke 105 voeten lang en 19 breed is, heeft slechts 3 voeten diepgang; de kleinste, 87 voeten lang en 16 breed, draagt $2\frac{1}{2}$ voet. Zij worden op zoodanige wijze gebouwd, dat dezelve uit één kunnen genomen worden, en in wagens vervoerd van de *Orontes* naar den *Euphraat*." Eerst in 1839 kwam de zaak geheel tot stand.

Op den 14. van Sprockelm. 1835 is eene stoomboot, die de Dresdensche suiker-raffinadeur, H. VON CALBERLO, voor de vaart op de *Eibe* had doen bouwen, van *Hamburg* tot bij *Dresden* aangekomen. Het was voor het eerst, dat men in laatstgenoemde stad eene stoomboot zag.

De heer COCHRAN heeft in Lentem. 1835 met het Fransche gouvernement eene overeenkomst gesloten, tot het leveren van Stoombooten door de vaart tusfchen *Marseille*, *Genua*, *Livorno*, *Napels*, *Malta*, *Athene*, *Syrië*, *Smyrna* en *Konstantinopel*.

Vroeger reeds hadden de Engelschen eene geregelde Stoombootvaart van uit hun land naar de landengte van *Suez* daargesteld; de eerste boot vaart van *Falmouth* naar *Corunha*; de tweede van daar naar *Gibraltar*, verder zijn er booten naar *Toulon*, *Genua*, *Livorno*, *Malta*, *Athene*, *Konstantinopel*, *Smyrna* en *Alexandrië*.

In 1835 heeft men den grooten Oceaan tusfchen *Portsmouth* en *Nieuw-York* met vier ontzettend groote Stoombooten gaan doorklieven, en deed zulks weldra in eenen buitengewoon korten tijd (14 dagen). Zulks gaf aanleiding dat men in 1840, zoowel in *Frankrijk* als in *België* en *Nederland*, tot het besluit kwam om ook eene Stoomvaart naar *Nieuw-York* daar te stellen.

In 1837 schreef men uit *Londen*:

„De brieven naar *Indië* worden thans, met Stoombooten enz., in 43 dagen overgebracht.

Onder de voordeelen van de stoomvaart behoort, dat daardoor taken van handel zijn opgekomen, waaraan vroeger volstrekt niet gedacht werd. Zoo heeft men sinds eenige jaren de versche groenten en fruiten van *Rotterdam*, *Calais* en *Lisfabon* op de markt; en is nu ook de aanvoer van vee uit *Amerika* op een' geregelden voet gebragt. Van den 22. van Grasm. tot den 26. van Oogstm. zijn niet minder dan 7979 schapen van *Boston* naar de Londensche markt gebragt, en aldaar tot goeden prijs verkocht."

Men meldde uit *Deventer* den 5. van Herfstm. 1837:

„Men verneemt met genoegen, dat voor weinige dagen de magtiging verleend is tot het oprigten eener naamlooze Maatschappij, ten einde eene stoomvaart daar te stellen van *Amsterdam* naar *Kampen*, en van daar langs den *IJssel* en den *Rijn* naar *Keulen*. Het daartoe reeds ingeschreven kapitaal, ten bedrage van 190,000 gulden, is door Z. M. den Koning welwillend met eene inschrijving van 10,000 gul.

gulden vermeerderd geworden. Wij twifelen niet, of deze voorloopig gunstige uitflag der zaak zal aan de bewoners der boorden van den *Ijssel* in het algemeen, en de ingezetenen van *Deventer* en *Kampen* in het bijzonder, welke laatste door ruime inteekeningen hunne belangstelling in deze onderneming zoo zeer hebben doen blijken, hoogst aangenaam zijn; en zij zullen zich zeker ook hierdoor ten duurste verplicht achten aan den edelen bestierder van ons gewest, die deze zaak zoo ijverig heeft ter harte genomen. Het is waar, dat de beste berekeningen kunnen falen, en het is dus mogelijk, dat ook deze onderneming ten aanzien der voordeelen voor de geldschieters niet zoo gunstig zijn zal, als sommigen zich dit voorstellen: maar vooreerst is dit anders te verwachten, en ten andere kunnen die geldschieters dan zeker de aangename gedachten koesteren, dat zij medegewerkt hebben tot een doel, dat gewis op de *Ijssel* streken eenen weldadigen invloed zal oefenen. Wij houden het voor onbetwistbaar, dat de daaruit te verwachten indirecte voordeelen groot zullen zijn. De onderscheidene straat- en kunstwegen, die in de laatste jaren van alle kanten naar de *Ijssel* steden gelegd zijn, zullen het vervoer uit het zich steeds meer en meer ontwikkelende binnenland naar die steden te sterker bevorderen, wanneer nu ook een spoediger en zekerder vervoer te water zal kunnen plaats hebben. De handelingen tusschen de onderscheidene steden zullen levendiger worden; de belangrijkheid eener rivier, welke eenen zoo gemakkelijken en natuurlijken weg tusschen de *Rijn* steden en *Amsterdam* daarstelt, zal meer in het oog vallen; en, schoon men zich niet zal mogen vleijen, den voormaligen zoo bloeienden handel tusschen *Keulen* en de *Ijssel* steden geheel te zien herleven, zal toch deze stoombootvaart, zoo wij vertrouwen, het hare toebrengen, om aan de bewoners van de streken langs den *Ijssel* een gedeelte van die voordeelen te hergeven, waarop deze aanzienlijke arm des *Rijn's* aanspraak schijnt te kunnen maken.

De ondervinding heeft op het bovenstaande haar zegel gedrukt. De zaak heeft zeer goed opgenomen. In 1840 bezat de *Ijssel*-Stoomboot-maatschappij reeds twee zeer fraaie booten, en werd er ook eene Zwolsche Stoomboot-maatschappij opgericht.

De stoomvaart onder Britsche vlag is in de laatste 25 jaren ontzaglijk toegenomen: in 1814 waren er in *Engeland* slechts 11 stoomschepen, metende 542 tonnen en door 65 koppen bemand; in 1823, 111; op den 31. van Louwm. 1830, 342 stoomschepen, metende 31,108 tonnen, en waarop 2735 man de dienst verrigten; in 1833, 415; en in 1838, 700 stoomschepen van 67,969 tonnen.

STOOMBOOTVAART OP DEN RIJN. De Stoomboot-maatschappij te *Keulen* werd in 1825 opgericht, en heeft van dien tijd af een aantal Stoombooten op deze schoone en statige rivier in de vaart gebracht. Deze booten werden aanvankelijk te *Rotterdam* gebouwd, later aan den *Rijn* zelven in *Duitschland*. De Maatschappij heeft in Hooim. 1832 eene proeve genomen, om ook op den

Br

Boven-Rijn tusschen *Straatsburg* en *Bazel* de stoomvaart in te voeren, en heeft hare pogingen met een' goeden uitslag bekroond gezien, ondanks de groote moeilijkheden, waaraan deze vaart, volgens alle deskundigen, onderworpen is. De niet zeer diepgaande stoomboot, *De Stad Frankfort* van 25 à 30 paardenkracht, welke men wegens den tegenstand der rivier gekozen had, kwam den 28. van Hooim. van *Straatsburg* gelukkig te *Bazel* aan, en had 70 uren aan die reis besteed; in het vervolg heeft men echter de reis veel spoediger kunnen afleggen, als hebbende men bij de eerste reis vele peilingen moeten doen, en bevonden, dat het stoomwerktuig, hetwelk, zoo als gezegd is, slechts de kracht van 25 of 30 paarden had, niet sterk genoeg was, om behoorlijk tegen eenen stroom op te werken, die in de nabijheid van *Bazel* op de uitgestrektheid van een uur 12 tot 15 voeten val heeft. Er is dus in het vervolg voor die vaart een sterker werktuig gebezigd geworden. De terugreis van *Bazel* naar *Straatsburg* wordt in zes uren afgelegd.

Alzoo is de stoomvaart zich tot aan *Bazel* gaan uitstrekken, en kan men in driemaal vierentwintig uren van *Londen* naar die stad komen. Onderscheidene deelhebbers van de Pruisisch-Rijnsche stoomboot-maatschappij, gelijk mede de heer ROENTGEN van *Rotterdam*, hebben de eerste proefneming bijgewoond.

Aan de Dusseldorpsche naamlooze maatschappij, welke, nevens de eerste, eene tweede stoomvaart wilde oprigten, is, in 1836 de toestemming van de zijde van *Nederland* geweigerd geworden, naar men zegt, wegens gebrek aan den vorm. Welligt had men eene veel scherpere uitdrukking kunnen bezigen, bijaldien men van mannen, die aan het bestuur zijn, anders dan eene doelmatige leiding van zaken verwachten kon. Het Keulsche *Allg. Organ* heeft zich over deze weigering sterk uitgelaten, en andere dagbladen hebben zich in gelijken zin doen hooren. Dat hierbij echter nijd tegen de bestaande bloeiende (stoomboot-) maatschappij mede eene eerste plaats bekleedde, was niet te ontkennen; en men mag zich door het philanthropische woord *concurrentie* des te minder laten misleiden, omdat het Engelsche geld bij de Dusseldorpsche maatschappij de hoofdrol zoude gespeeld hebben. Voorwaar eene gevaarlijke verschijning, daar vermoedelijk de goede concurrenten, en, hetgeen belangrijker is, *Duitschland*, aan de Engelsche geldschietters cijsbaar zouden geworden zijn, zoo als men uit vele geschiedenissen, gelijk die van *Genua*, *Venetië*, *Portugal*, de *Hanzesteden*, enz., zou kunnen bewijzen. Doch dit daargelaten, vroeg men te regt in gemeld jaar 1836: heeft *Nederland* het regt gehad, om aan de Dusseldorpsche Maatschappij hare toestemming te weigeren; ja had het zulks, bijaldien het haar die toestemming onder de hardste vormen afgeslagen had? Om deze vraag te beantwoorden, voeren wij, ten eerste, twee erkende wettelijke bepalingen aan, waarop het hier wezenlijk aankomt, om de zaak tot eene korte beslissing te brengen. In de

Con-

Convention entre les gouvernements des États riverains du Rhin, etc. art. 42, wordt namelijk gezegd: „*La navigation du Rhin, exigeant beaucoup d'expérience et de connaissances locales, on n'admettra à son exercice, que des patrons ou conducteurs expérimentés, qui auront préalablement fait preuve de connaissances, sans pouvoir cependant soumettre à de nouvelles justifications ceux, qui auront déjà exercé le droit de navigation.*” Dit artikel spreekt duidelijk genoeg. De regeringen hebben het regt, om onderzoek te doen nopens alle na de conventie optredende schippers, en anderen, die het schippersregt verlangen. Hebben zij, de regeringen, en alzoo ook de Nederlandsche, nu wel mede het regt, om af te wijzen, te weigeren? Het antwoord is klaarblijkelijk. Wat volgt meer uit dit artikel? Allen, die vóór de overeenkomst regt op de vaart hadden, blijven hierin gehandhaafd, en zijn aan geene verdere bepalingen onderworpen, d. i., de bestaande, voor 1831 beproefde, Stoombootmaatschappij is eene wettige, ook zonder concessie bestaande, terwijl de nieuwe zich geen regt kan toeëigenen, omdat zij geene proeve van hare bekwaamheid gegeven heeft. Zij kan, wel is waar, zeggen: ik onderwerp mij aan eene proeve; doch kan de kandidaat bepalen, wanneer hij tot proefneming zal toegelaten worden? En wanneer eens de kandidaat geheel van de hand werd gewezen? en, eindelijk, hoe velen der nieuwe maatschappij zouden het wagen hunne practische kennis aan een onderzoek te onderwerpen? Welligt zal men bijbrengen, dat deze strenge vordering alleen de handelschepen betreft; doch, van den eenen kant, zijn de Stoombooten handelsvaartuigen van de eerste klasse, en ten andere, zal men de toepassing eener zoo strenge vordering bij eene levenlooze vracht niet ongeschikt vinden bij eene levende.

Art. 42 zegt verder: „*Chaque Gouvernement riverain prendra les mesures nécessaires, pour s'assurer de la capacité des personnes, auxquelles il confie l'exercice de la navigation du Rhin.*” Is deze voorzigtigheidsmaatregel natuurlijk, zoo biedt zich de vraag aan: wat is er tegen te doen, wanneer de Nederlandsche regering in de Dusseldorpsche capaciteit of bekwaamheid geen vertrouwen wil stellen? Liefde en vertrouwen laten zich niet dwingen. Onder de capaciteiten of bekwaamheden eener groote (namelijk stoomboot) maatschappij, moet men echter ook nog andere dingen begrijpen, en *Nederland*, dat voorzeker niemand een' slechten rekenaar zal noemen, ziet waarschijnlijk in, dat men dit omtrent vele zaken doen zal. In alle gevallen kent hetzelfde het spreekwoord: *Timeo Danaos et dona ferentes*, d. i., wij kennen de Engelschen, wanneer zij aan het vaste land geld leenen of zich asfociëren. *Portugal* is het sprekend voorbeeld, aan welks volkomen handelsverval men zich spiegelen kan, en blijkbaar ziet *Nederland* verder in eene zaak, die voor *Nederland* evenzeer als voor *Pruisen*, ja voor *Duitschland*, eene levensvraag worden kan. — Met geweld laat zich thans geen monopolie meer verwerven, maar wel met vriendschappelijkheid en geld; hetgeen later volgt:

volgt, is de bekende gang van alle monopolieën. Wij bevelen deze vriendschappelijke Engelsche tegemoetkoming bij ijzeren spoorwegen enz. der aandacht van goede oogen aan, en zij zullen spoedig meer zien, dan hun lief is. Gesteld de Dusseldorpers, d. i., de naauwgezette Engelschen, waren in het bezit geraakt van de vrije *Rijnvaart*, zoo is er niet veel verstand toe noodig, om, bij de eerste overstroming van koopwaren uit *Engeland*, in te zien, wie de bedrogene partij geweest is. Zou eene Stoombootmaatschappij kracht genoeg bezitten, om dit tegen te werken? Waarschijnlijk, wanneer de staten hun voordeel kennen en beschermen; en wat was eigenlijk de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie anders dan....., doch wij verzoeken den denker zich zelven te antwoorden.

Art. 63 zegt omtrent de Stoombooten, die van de gewone vaartuigen bij art. 61 onderscheiden worden, het volgende: „*Les gouvernements respectifs prendront des mesures, pour favoriser et protéger cette nouvelle branche d'industrie* (de stoomvaart namelijk), *et pour assurer au commerce tous les avantages, qu'elle semble promettre.*” De stoomvaart op den *Rijn* moet dus begunstigd, en van de zijde der regeringen bevoordeeld worden. Te dier tijde voeren slechts de Keulsche en Nederlandsche stoombooten, en blijkbaar kunnen deze slechts in dit artikel bedoeld wezen, en zijn zulks dan ook. De Dusseldorpers zullen daartegen welligt in het midden brengen: elke stoomvaart in het algemeen moet begunstigd worden, zoo wel de bestaande als de toekomstige, en alzoo ook de onze. Wij geven dit toe, doch houden ons tevens aan de bepaling, dat de stoombooten voor den *koopwarenhandel* bestemd zijn (*pour assurer au commerce, etc.*). Wat wil *Dusseldorp* dus? Koopvaardijschepen bouwen? Daarvoor is de maatschappij waarschijnlijk te verstandig, want de ondervinding heeft genoeg geleerd, dat het vervoeren van koopwaren, zonder vervoer van personen, schade en geen voordeel aanbrengt. Alzoo zal *Dusseldorp* de vracht van personen voor zich kiezen! Hierbij zal voordeel te behalen zijn; daartoe heeft men minder diepgaande schepen noodig, en het vereischt minder onkosten. Dit beeld laat zich zeer fraai uitschilderen; doch ziet men dan niet, dat, wanneer *Dusseldorp* eene vaart van passagiers heeft, de stoomschepen voor koopwaren moeten vervallen, en dat derhalve juist het doelwit verloren gaat, waarom de stoomvaart begunstigd moet worden. Dat doel is het vervoer van handelswaren, en niet van personen. Wie zal nu zoo onbillijk zijn, om van *Nederland* te vorderen, dat het deszelfs eigen handel zal benadeelen, om eene *Engelsch-Dusseldorpsche Maatschappij* te doen bloeijen? Tot deze vordering zal niemand hetzelfde wel zoeken over te halen. Wat aan eene tweede maatschappij toegestaan wordt, kan in het vervolg ook aan eene derde, vierde en vijfde niet geweigerd worden, en of de *Rijn* twee stoombootmaatschappijen lijden kan, mag met regt betwijfeld worden. Men zal wel met de geliefde *concurrentie*, dat woord van de mode onzer dagen, voor den

ALGEM. AANHANGS. V. c.

B b

dag

dag komen; maar wij herinneren slechts aan *Amerika*, alwaar beiden zoo wel de meer en meer toenemende mededingers, als het publiek, te gronde gaan. Zoo als bij alle genialische dingen geene concurrentie mogelijk is, zoo moet dezelve in alle gewigtige zaken van het gemeene leven beperkt worden, d. i. een zeker toezigt moet over dezelve gesteld worden. Dan zullen geene nieuw gebouwde huizen en stoombooten zoo verrijzen, en weder zoo verdwijnen, en het publiek zal aan zekerheid winnen, wat het aan eene prijsverhooging verliest. Wij ten minste, en elk verstandig man met ons, betaalt liever een goed Engelsch horologie zeer duur, dan een slecht fabriekhorologie zeer goedkoop, daar zelfs de goedkoopste prijs verlies is. Genoeg, *éne* maatschappij heeft tot nu toe in alle handelsbehoeften op den *Rijn* voorzien, en zal dit ook verder doen, al is het dan ook niet tot eenen bijzonder goedkoopsten prijs. Dat twee maatschappijen even zoo vruchtbaar zullen werken, ontkennen wij volstrekt, en wel op dien grond, welken SCHILLER in zijn bekend punticht aanvoert. Twee, drie, vier schrandere menschen, zijn één schrandere man, *minus* twee, drie, vier, daar zij, in plaats van te zamen te werken, ieder afzonderlijk arbeiden, en ieder afzonderlijk regt en winst, enz. hebben willen. Zoo is het ook met twee, drie maatschappijen, en het einde is de ondergang en vernietiging van alle. Is die tijd gekomen, dan zou *Engeland* juist zijn juichtoon aanheffen, en oogsten daar waar het niet gezaaid heeft. Dat *Nederland* hiertoe de hand niet leenen wil, is een bewijs voor deszelfs scherp doorzicht. — Maar, zeggen allen, volgens art. 1: *De Rijn is vrij*. Wij wenschten dat men het artikel in deszelfs geheel las. Voorzeker staat daarin: *De Rijn is vrij*, doch met bijvoeging van deze woorden: „*sous le rapport du commerce*,” d. i., met betrekking tot den handel en de koopwaren. De Dusseldorpsche maatschappij kan alzoo, buiten kijf en zeker, ook zonder dat *Nederland* zulks kan betwisten, zoo vele stoombooten voor koopwaren bouwen, als zij wil en hare beurs zulks zal toelaten. Doch met het vervoer van passagiers zal zij zich echter bezwaarlijk mogen inlaten, daar daartoe *geregtigden*, en wel door de Overeenkomst *geregtigden*, aanwezig zijn. Zal de Dusseldorpsche maatschappij nu in eene stoomvaart voor koopwaren, en alzoo in verlies, wel zoo veel zin hebben? Misschien zal men zeggen: Ja, daar *Elberfeld* er belang bij heeft, hetwelk zoo veel koopwaren in- en uitvoert. Doch dit daar gelaten, vragen wij: kan het gezegde en kunnen de beperkingen ook niet op de bestaande maatschappij toegepast worden? Neen, want eerstelijk was zij, vóór de sluiting der Overeenkomst van 1831, in het wettig bezit; ten tweede, is haar zelfs bescherming en begunstiging toegezegd; ten derde, daar geene wet eene terugwerkende kracht heeft, kan men de maatschappij, die vóór 1831 bestond, geenszins aan de beperkingen onderwerpen, welke na dien tijd kunnen vastgesteld worden. Hoe men thans handelen zal, daaromtrent laat zich

art.

art. 52 duidelijk uit: „*Toutes les fois, que deux gouvernements rivaux conviendront d'établir une embarcation destinée au transport de voyageurs, etc.*” — Deze voorschriften zijn ontleend uit hetgeen bestond, en wel uit de stoomvaart, waarvan die op den *Rijn* tot voorbeeld was en is. Doch wij verzoeken het artikel *naauwkeurig* in te zien. *Deux gouvernements conviendront*, twee regeringen zullen zich met elkander verstaan, en hierin mag wel, wanneer wij de zaak goed inzien, *het gebrek in den vorm* liggen; want, wat toch heeft de Nederlandsche regering met eene naamlooze, haar onbekende of bekende, Dusseldorpsche maatschappij te maken? Of ook, *mag* die regering, volgens de bestaande bepalingen, met haar handelen? De Dusseldorpsche maatschappij had zich alzo eerst tot de Pruisische regering moeten wenden, opdat deze met het Nederlandsche Bewind mogt onderhandelen. Doch gesteld, dat de Nederlandsche regering ook dan zeide: *il ne me convient pas*, wat onwettigs was dan ook daarin gelegen? — Het bijgebragte is voldoende om te bewijzen, dat juist in dit geschilpunt *Nederland* niet zoo onbillijk handelde, als menigeen zulks heeft willen doen voorkomen. Wij besluiten met eene vraag, waaraan voorzeker ook *Nederland*, dat zoo zeer in den handel doorkneet is, gedacht heeft: wanneer de Dusseldorpsche maatschappij bestond, en het Engelsche geld, bij een' gunstigen stand der actien, welke toch mogelijk is, alle actien voor zich nam, aan wien zou alsdan de Pruisische en de Nederlandsche *Rijn* behooren? Voorzeker zou de *Rijn* alsdan eene nieuwe *Straat van Gibraltar* worden, en het bevreemdt ons, dat de Duitsche koopman zoo kortzigtig was, dat hij dit niet opmerkte. In alle gevallen is het voor *Duitschland* eene zaak van het hoogste belang, dat de *Rijn* geen *Dock-Yard* van den *Teems* worde. Het verdrag omtrent de stoombooten zou zekerder daartoe leiden, dan dat met *Frankfort aan den Mein*, hetwelk welligt uit dien hoofde vernietigd is.

STOOMSLEPERS, noemt men zulke zware stoombooten, welke gebouwd zijn om riviervaartuigen, soms een aanzienlijk aantal derzelve, te gelijk tegen den snelsten stroom rivieropwaarts te voeren, of ook wel om zeefschepen, bij stilte of tegenwind, in of uit zee te brengen.

Als eene voor den handel in *Nederland* hoogst belangrijke weldadige verbetering, mag voorzeker worden genoemd, de stoomsleepdienst van *Rotterdam* tot aan het *Lobith*, welke sedert 1832 door de Regering is daargesteld.

Met genoegen zag men sedert eenige jaren, dat van deze Stoomsleepdienst door de Rijnschepen meer en meer een algemeen gebruik wordt gemaakt, hetwelk ongetwijfeld eenen zeer voordeelligen invloed op den Nederlandschen Rijnhandel uitoefent, terwijl men verder met genoegen opmerkt, dat ook mede sedert eenige jaren de binnenschippers zich deze Stoomsleepdienst ten nutte maken.

De geringe betaling, welke de Regering voor deze sleepingen heeft bepaald, en het nut, hetwelk ook de binnenschippers daarvan

kunnen genieten, heeft menig een dikwerf verwonderd doen zijn, dat dezelve daarvan geen meerder gebruik maakten, waartoe wij geene andere reden hebben kunnen uitdenken, dan dat het aan dezelve onbekend was, dat ook deze dienst zich tot de binnenvaart uitstrekt, en vermeenen alzoó geene ondiensst te doen door algemeen mede te deelen, dat, ingevolge art. 5 van het koninklijke reglement, in dato 26 van Sprokkelmaand 1833, ook de binnenschepen zich door deze Stoomslepers mogen doen slepen, op het gewone tarief der Rijnschepen, alleenlijk met eene verhooging van 10 pCt., waarvan nadere inlichting kan worden bekomen bij de havenmeesters te *Rotterdam*, *Dordrecht*, *Bommel*, *Druten* en *Nijmegen*, en bij de ontvangers van het Rijnocrtooi te *Gorinchem*, *Tiel* en *Lobith*.

STOOMWERKTUIGEN. De heer *Owen* van *Lanarck* heeft in den aanvang van 1833 bekend gemaakt, dat toen 200,000 handen, door middel van werktuigen eene hoeveelheid katoen sponnen, die, 40 jaren geleden, 20,000,000 handen zoude vereischt hebben; dat het katoen hetwelk toen gedurende den tijd van een jaar in *Engeland* gesponnen werd, zonder behulp van werktuigen, ten minste 60,000,000 handen zoude vorderen; en dat eindelijk de hoeveelheid fabrikaten, door middel van werktuigen vervaardigd, zoo als thans in *Engeland*, niet minder maar wel meer dan 400,000,000 handen zouden eischen.

Voor 1820 bestonden er in *Frankrijk* slechts 57 stoomwerktuigen, te zamen van 963 paarden kracht; op den 31. van Winterm. 1837, 2,073 van 27,533 paarden kracht.

STOOMWERKTUIGEN. (Kracht der) Bij den tegenwoordigen staat der werktuigkunde, bekleeden de Stoomwerktuigen eene eerste plaats; en deze werktuigen zijn thans zoo menigvuldig in gebruik, dat men veilig onderstellen kan, dat de gronden, waarop zij rusten, bijna algemeen oppervlakkig bekend zijn. Wij twijfelen echter niet, of vele lezers zullen gaarne verlangen te weten, op welke wijze de bepaling van het vermogen der kracht, welk vermogen gewoonlijk in paardenkrachten wordt afgemeten, geschiedt: om welke reden wij hiervan eene korte aanwijzing geven.

De kracht van een Stoomwerktuig hangt in de eerste plaats af van de wijidte der Stoom-cylinders, zoodat een cylinder, waarvan de wijidte het dubbel van eenen anderen is, onder gelijke omstandigheden ook eene dubbele uitwerking te weeg brengt; ten 2° van het vermogen, waarmede de stoom op den zuiger en den cylinder werkt, daar eene hoogere temperatuur des stooms eene grootere werking te weeg brengt; en ten 3° van de lengte, welke de zuiger bij den afwischenenden op en nedergang doorloopt, en van de snelheid, waarmede deze elkander opvolgen. Wanneer de damp van kokend water dezelfde hitte heeft, dan is zijne veerkracht gelijk aan die van onzen dampkring, en oefent dus eene gelijke drukking uit, als waarmede het kwik in den barometer op de hoogte van 76 Ned. duimen ge-

hoog-

houden wordt. Daar nu een kubiek Ned. duim water de zwaarte heeft van 1 Ned. wigkje, en het kwik $13\frac{1}{4}$ maal zwaarder dan water is, zoo zullen 76 kub. Ned. duimen kwik de zwaarte hebben van 76 maal $13\frac{1}{4}$ of 1026 Ned. ponden, en het is dus met dit vermogen, dat de stoom, op de temperatuur van kokend water, 80 graden RÉAUMUR of 212 graden FAHR., op de oppervlakte van eenen vierkanten Ned. duim drukt. Onderstellen wij nu, om gemakkelijker en algemeen bevattelijker rekening te hebben, in plaats van eenen cylinder, eene vierkante buis, welke 54 Ned. duimen lang en breed is, dan is de oppervlakte gelijk 54 maal 54, dat is gelijk 2916 vierk. Ned. duimen; en hierop oefent de stoom, onder bovengemelde omstandigheid, eene drukking uit van 2916 maal 1026 of van bijna 2992 Ned. ponden. Deze last kan dus door zoodanig werktuig worden opgeligt, als men den tegenstand, welke door wrijving en andere werkingen der zamenstellende deelen veroorzaakt wordt, verwaarloost. Zoo wij nu verder aannemen, dat de zuiger, bij het op- en nedergaan, eene lengte van $1\frac{1}{2}$ Ned. el doorloopt, en in iedere minuut 22 maal deze beweging herhaalt, zoo doorloopt zij eene lengte van 22 maal $1\frac{1}{2}$ maal 2 of 66 Ned. ellen; waaruit derhalve volgt, dat de 2992 Ned. ponden in den tijd van ééne minuut tot eene hoogte van 66 Ned. ellen verheven kunnen worden, hetwelk gelijk staat met 197,472 Ned. ponden in ééne minuut 1 Ned. el hoog te heffen. Dewijl nu een paard gerekend wordt eene kracht te hebben, waarmee het gemiddeld 4000 Ned. pond in den tijd van 1 minuut een Ned. el opwerken kan, zoo heeft men dit vermogen van zoodanig Stoomwerktuig, 197,472 Ned. ponden slechts met 4000 te deelen, om het aantal paarden - krachten te verkrijgen, waarmee de werking gelijk staat, en waarvoor men in dit geval nagenoeg $49\frac{1}{3}$ vindt. Een paard echter zal niet in staat zijn, op den duur meer dan 8 uren in de 24 uren te werken, terwijl een werktuig, goed onderhouden wordende, onafgebroken kan in werking blijven, om hetwelk te verrigten men dus driemaal het aantal paarden hebben moet; waaruit dus volgt, dat zoodanig Stoomwerktuig gerekend moet worden eene kracht te bezitten van 3 maal $49\frac{1}{3}$, dat is gelijk 148 paarden.

STOOP. Aldus heette eene voormalige Nederlandsche vochtmaat, houdende 2 mingelen.

STOOTER. Was de naam eener wezenlijke, en later eener nominale munt, in het oude Nederlandsche muntstelsel, ter waarde van 5 groot = $2\frac{1}{2}$ stuiver = $12\frac{1}{2}$ cents.

STORMVLOED. Noemt men den vloed, die door een zeer sterken, aanhoudenden, wind of storm wordt opgejaagd, en daardoor hooger dan gewoonlijk stijgt.

STRAALBREKING (Lat. *Refractio*) is eene eigenschap van een gedeelte eens lichtstraals, die op eenige doorschijnende middenstof invalt, om, behalve datgene wat teruggekaatst, en wat in alle rigtingen verspreid wordt, er door heen te dringen, maar met verandering

van rigting, zoo dat de straal als het ware gebroken wordt. Van daar, dat men de zon 's morgens reeds boven de kim ziet, terwijl zij er nog onder is, en ook zoo des avonds, wanneer zij al ondergegaan is. Indien de straal van eene dunne middenstof door eene dichtere gaat, nadert zij tot de loodlijn; daarentegen verwijdert zij zich van dezelve, als zij van eene digte middenstof door eene fijnere gaat. Het was de beroemde Nederlandsche wiskundige SNELLIUS, die de eigenschap der Straalbreking ontdekte; later mogt het NEWTON gebeuren, alles wat hiertoe behoort in het helderst licht te plaatsen.

STRADA (FAMIANUS), geboren te Rome in 1572, was een van de voortreffelijkste leerlingen van HORATIUS TURRELLINUS en FRANCISCUS BENCI. Hij nam daarna het kleed van de Orde van St. IGNATIUS aan, en deed zijne gelofte in het *Collegium Romanum*. Vijftien jaren lang onderwees hij aldaar de welsprekendheid of rhetorica, en terwijl hij door zijne lessen redenaars vormde, moedigde hij dezelve door zijn voorbeeld aan. Meermalen liet hij zich tot genoegen van de Pausen CLEMENS VII en PAULUS V hooren, vooral toen hij in tegenwoordigheid van het dusgenoemde Heilige Collegie eene lijkrede over paus GREGORIUS XV hield. Paus URBANUS VIII, een ijverig beschermder der letteren, zoude gaarne de verdiensten van den redenaar beloond hebben, maar de eerezucht van STRADA, die niet minder zedig dan geleerd was, bepaalde zich alleen om in het rijk der letteren een naam te verwerven.

In de geleerde wereld had hij zich doen opmerken, door het uitgeven van onderscheidene verhandelingen, en door een werkje, getiteld: *Eloquentia Bipartita*, Goudae 1654 in 12°, zijnde eene verzameling, waarin hij gepoogd had, naar de toenmalige mode, den stijl van onderscheidene Latijnsche dichters na te bootsen, hetwelk een geschikt middel is om geen eigen stijl te hebben, zoodat TRABACCHI in zijne *Storia della Letteratura Italiana*, tom. 8, zich niet heeft kunnen onthouden, van in STRADA een zeer ijdelzinnig talent te bewonderen. Dit zoude evenwel niet belet hebben, dat STRADA met zoo vele andere schrijvers in het lot had gedeeld van onder het stof der vergetelheid bedekt te worden, ware het niet, dat hij eenen arbeid had ondernomen van ernstigen en gewigtigen aard, namelijk eene beschrijving vanden langen en hevigen worstelstrijd, die de *Nederlanden* van de Spaansche heerschappij ontbond. Hij schreef toch een werk getiteld: *De Bello Belgico Decades duae*, het eerst te Rome in 1632 in 2 deelen, in folio, met platen uitgegeven, waarvan de kardinaal BENTIVOGLIO, die in hetzelfde jaar zijne *Historie van den Vlaamschen Oorlog* in het licht gaf, getuigde, dat na verloop van 30 jaren, sedert dat de uitgave verwacht werd, STRADA eindelijk in 1632 het eerste deel in de wereld zond, waarvan het tweede niet voor 1647 uitkwam; ditzelfde werk is naderhand in 1653, in de *Nederlanden* uitgegeven, eerst in 2 deelen folio, naderhand ook in klein 8°.

De eerste tien boeken bevatten het tijdperk van den afstand der heer-

heerschappij door keizer KAREL V in 1555 tot op den dood van JOHAN VAN OOSTENRIJK en het begin der regering van den hertog van Parma in 1578; het tweede tiental boeken bevat de gebeurtenissen van 1578 tot 1590, of van het begin der regering van ALEXANDER FARNESE tot op het innemen van *Rijnberk*.

Daar STRADA onder die geschiedschrijvers eene plaats bekleedt, welke aangewezen worden als echte bronnen voor de geschiedenis des vaderlands, zoo is het niet ongechikt een kort overzicht van de verdiensten en den stijl van zijn werk te geven.

Daar STRADA als Roomsche priester zeer partijdig en een bijzonder aanhanger en bewonderaar van het geslacht van FARNESE was, zoo als hij dan ook zijne *Decas secunda de Bello Belgico* aan een nazaat van den beroemden ALEXANDER FARNESE heeft opgedragen; blijkt het duidelijk uit al het door hem te boek gestelde, dat hij een vijand van WILLEM I en van den ganschen opstand in de *Nederlanden* is geweest, zoodat zelfs CONRAD SAMUEL SCHURTZFLEISCH, een van de werkzaamste philologen, en die zich eene alom bekende vermaardheid in *Duitschland* verworven heeft, in zijne *Opera historica et politica*, uitgegeven te *Berlijn*, 1590, zegt, dat STRADA berispt moet worden niet alleen, omdat hij de meeste redevoeringen schijnt verzonnen te hebben, maar ook omdat hij partijdig is. De hoogleeraar SAXE is van dit zelfde gevoelen omtrent STRADA in zijn *Onomasticon Literarium* L.IV, alsmede MORERI in zijn *Grand Dictionnaire Historique*. Men sla zijn boek slechts op, en wij behoeven niet verder overtuigd te worden, wanneer wij hem de oorzaak van den opstand in de *Nederlanden* alleenlijk hooren toeschrijven aan de zucht tot heerschen van ORANJE; als hij den wreeden hertog van *Alba* poogt te ontheffen van den blaam, dat hij de moordenaar van de graven van EGMOND en HOORNE zoude geweest zijn. Zoo wij in aanmerking nemen de minachting, waarmede hij van de dappere verdedigers der stad *Haarlem* spreekt; wanneer hij ten laatste het verlies der oorlogvoerende partijen opgeeft, zoo laat hij RIPPERDA en BREDERODE ook sneuvelen, terwijl het integendeel een feit is, door de geschiedschrijvers geboekstaafd, dat deze beide mannen niet in het beteg zijn omgekomen, maar na de overgave der stad met trouwelooze verbreking van de voorwaarden, deswege gesloten, schandelijk door beulshanden zijn omgebragt geworden. Dit vertrouwen wij dat genoegzaam zal zijn om de partijdigheid van STRADA aantetoonen, en zijne overhelling tot de zijde der Spanjaarden, zijn blind Catholicismus, hetwelk hem de meeste wandaden, als tegen ketters gepleegd, zoo al niet werkelijk echter pogingen daartoe aanwendende, wil doen verschoonen; want in zijn zevende boek over den H. BARTELS-nacht te *Parijs* sprekende, noemt hij het eene verdiende straf voor den tegen den koning zamengezworen anhang.

Voorts wordt hem ten laste gelegd, dat hij te *Rome* deze zijne geschiedboeken heeft geschreven, zoo al niet onder den invloed van

het huis van FARNESE, dan toch voornamelijk geput heeft, gelijk hij in zijne voorrede zich uitlaat, uit de brieven en geheime geschriften van degenen, die in deze oorlogen het bevel hadden gevoerd of dezelve gelast hadden; zoodat wij het er voor houden kunnen, dat STRADA, als een Romeinsch kloosterling, door zijne godsdienst en door de personen, waarvan hij berigten inwon, als het ware onwillekeurig de zaak uit dat standpunt beschouwd heeft, waarop hij geplaatst was, zonder dat hij geacht kan worden ter kwader trouw gehandeld te hebben; terwijl, niettegenstaande zijne partijdigheid zijn werk altijd van zeer groot belang zal blijven, omdat hij verscheidene zaken vermeldt, welke, juist door de bronnen waaruit hij geput heeft, beter aan hem bekend konden zijn, dan aan de schrijvers, die den afval waren toegedaan.

Met regt kan men op STRADA aanmerken, dat hij door zijne onnoodige afwijkingen van de eigenlijke geschiedenis en de wijdoopigheid, waarin hij zich in het bijzondere leven van den eenen of anderen voornamen persoon verdiept, hetgeen hem talloze zijpaden doet inslaan, zich minder gunstig als geschiedkundige aanbeveelt.

Omtrent zijnen stijl is alleen aan te merken, dat deze ontfierd is door het uitbundig gebruik van vergelijkingen en door ijdele voorzorgen, geoorloofd in den redenaar, maar minder in den geschiedschrijver; bij dezen is eenvoudigheid grootere aanbeveling, dan uitgezochte stijl en woorden.

STRADA's geschiedboeken moeten vervolgd zijn geworden door zijne medebroeders DONDINI en GALLUCCIO. Hij stierf te Rome den 6. van Winterm. 1649. Een berigt omtrent zijne uitgegevene en onuitgegevene werken is te vinden in de *Levenschets van STRADA* door den heer DE ANGELIS *Bibliothèque Universelle, Paris 1826, tome 44.*

STRAETEN (VAN DER), een verdienstelijk architect. Tijdens het bestuur van Z. M. den koning der Nederlanden over België, had de stad *Brusfel* hem de daarstelling of versfraaijing van onderscheidene voorname gebouwen, onder zijn opzicht, te danken; onder anderen van het paleis des prinsen van *Oranje*, het hôtel van de Munr, het paleis der Staten generaal; buiten *Brusfel* het paleis van *Tervueren*, het aartsbischooppelijk paleis te *Mechelen*, enz., gelijk ook het plan van den Leeuw van *Waterloo* van hem afkomstig is. Hij overleed in Bloeim. 1834.

STRAND. Aldus noemt men het land langs de zee. Men zie hierover, en over hetgeen daarop betrekking heeft, de verhandeling van den Inspecteur-Generaal GOUDRIAAN in de *Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap*, 5^e deel 4^e stuk.

STRANDVONDERIJ noemt men het vinden van goederen langs of op het Strand. In vroegere eeuwen eigenden zich de vorsten, op wier stranden zulke goederen aandreven, zich dezelve geheel toe, later werd men menschelijker, en behield de landsregering slechts een gedeelte der waarde als belooning voor de moeite en zorgen bij het bergen aangewend. Het beheer der Strandvonderij in ons vaderland is, volgens koninklijk besluit van den 9. van Stagtm. 1838, opgedragen in de Provincie *Holland* (noorder gedeelte) aan eenen Opper-Strandvonder in ieder der navolgende resforten:

1. Van *Wijk aan Zee* en *Zandvoort*; 2. de *Noorderstranden*; 3. de *Heider*; 4. *Texel*; 5. *Vlieland*; 6. *Ter-Schelling*; 7. het eiland *Urk*; 8. de heerlijkheid *Petten*; 9. de heerlijkheid *Calantsoog*; 10. de heerlijkheid *Bergen*.

In de Provincie *Holland* (zuidelijk gedeelte) aan eenen Opper-Strandvonder in ieder der navolgende resforten:

1. Van het noordelijk gedeelte van *Zuid-Holland*; 2. van het eiland *Voorne*; 3. van de eilanden *Goedereede* en *Over-Flakkee*.

In de Provincie *Zeeland*, aan eenen Opper-Strandvonder in ieder der navolgende resforten:

1. *Bewesten Schelde*; 2. *Beoosten Schelde*; 3. Van het 4de district van *Zeeland*; 4. van het 5de district van *Zeeland*; 5. van de heerlijkheid *West-Cappelle*; 6. van de heerlijkheid *Domburg*; 7. van de heerlijkheid *Cortgeen*; 8. van de heerlijkheid *Bommenede*; 9. van de heerlijkheid *Borselen*; 10. van de heerlijkheid *Vierbannen van Duiveland*; 11. van de heerlijkheid *Ooster- en Serjansland*.

In de Provincie *Vriesland*: aan de hoofden der stedelijke besturen van *Workum*, *Stavoren*, *Harlingen*, *Hindeloopen*, en aan de hoofden der Grietenij-besturen van *Terwerderadeel*, *Kollumerland*, *Barradeel*, *Wonseradeel*, *Hemelumer-Oldephaert*, 't *Bildt*, *Gaasterland*, *Lemsterland*, *Westfellingwerf*, *Ameland*, *Oostdongeradeel*, *Westdongeradeel*; welke in hunne respective steden of grietenijen met de functiën van Opper-Strandvonder belast zijn.

En op het eiland *Schiermonnikoog* (zijnde eene heerlijkheid) aan eenen Opper-Strandvonder.

In de Provincie *Groningen*, aan de hoofden der gemeentebesturen van *Ulrum*, *Leers*, *Kloosterburen*, *Eenrum*, *Baslo*, *Warffum* (behoudens de bijzondere bepalingen voor *Rottumeroog* bestaande, welke voortdurend in kracht bleven), *Usquert*, *Uithuizen*, *Uithuistermeden*, *Bierrom*, *Delfzijl*, *Termunten*, *Grijpskerk*, *Oldehove*, *Ezinghe*, *Nieuweschans*, *Finstervolde* en *Beerta*; welke in hunne respective gemeenten met de functiën van Opper-Strandvonder belast zijn.

Het beheer der Strandvonderij, buiten de hiervoren opgenoemde resforten, steden, grietenijen en gemeenten, wordt waargenomen door de respective plaatselijke besturen.

Wanneer de respective gouverneurs het noodig mogten oordeelen, dat, in een of meerdere resforten, hunner provinciën, Substituut-Strandvonders worden aangesteld, stellen zij (behoudens hetgeen hierna is bepaald met betrekking tot het personeel in de heerlijkheden) dezelve aan op voordragt van den Opper-Strandvonder in het betrokken resfort, of van dengenen, die met de functiën van Opper-Strandvonder belast is, zoo noodig met uitdrukkelijke aanwijzing van het gedeelte van het resfort, waarin zij zullen fungeren.

Op dezelfde wijze kunnen de Substituut Strandvonders van hunne functiën ontslagen of des noods ontzet worden.

In de heerlijkheden, waarvan de eigenaars door Zijne Majesteit erkend zijn, als nog, even als vóór den jare 1794, geregtigd te zijn

tot het aanstellen van personen voor het beheer der Strandvonderij, overeenkomstig de bepalingen van het koninklijk besluit van den 16. van Sprokkelm. 1815, n°. 58, zijn de tot dat beheer door gemelde eigenaren voorgedragen personen, nadat de OpperStrandvonders door Zijne Majesteit, en de Substituut-Strandvonders, waar deze noodig mogten zijn, door de Gouverneurs der provinciën, waarin de respectieve heerlijkheden gelegen zijn, goedgekeurd zijn, met het bedoeld beheer belast, onder gehoudenheid, om zich in alles naar de thans op het stuk der Strandvonderij bestaande, of in het vervolg uit te vaardigen wetten en verordeningen te gedragen.

De Opper-Strandvonders, en zij, die met het ambt van Opperstrandvonder belast zijn, moeten, zoo wel als de Substituut-Strandvonders, wonen binnen hun ressort van Strandvonderij, ten ware zij daaromtrent uitdrukkelijke vrijstelling van den Koning mogten gevraagd en verkregen hebben.

De benoemde en geagreëerde Opper-Strandvonders en Substituut-Strandvonders zijn gehouden, alvorens hun ambt te aanvaarden, in handen van den Gouverneur der provincie, waarin zij geplaatst zijn, den navolgenden eed of belofte af te leggen:

„Dat zij met de meeste trouw, ijver en naauwgezetheid de belangen der regthebbenden op de in hun ressort aangebragte, of aangespoelde strandgoederen zullen behartigen;

„Dat zij zich in alles volgens de op het stuk der Strandvonderij bestaande en in het vervolg uitgevaardigen wetten en verdere voorschriften zullen gedragen.” En voor zoo veel de Opper-strandvonders betreft:

„Dat zij zullen toezien, en, zoo veel in hun is, zorgen dat de Substituut-Strandvonders, die reeds onder hen mogten gesteld zijn, of nader onder hen mogten gesteld worden, zich in allen deele met de meeste naauwgezetheid van hunne verplichtingen kwijten.”

De personen, welke tot de strandvonderij behooren of in dienst van dezelve staan, moeten, zoo lang zij in hunne betrekkingen werkzaam zijn, steeds een koperen plaatje, met het woord *Strandvonderij* daarop gegraveerd, aan een breeden rooden band of lint om den linker arm dragen, welke band nog daarenboven moet voorzien zijn, voor de Opper-Strandvonders, en voor degenen die met den post van Opper-Strandvonders belast zijn, met de twee letters O en S, en voor de Substituut-Strandvonders met de twee letters S en S, zoo groot en duidelijk mogelijk met wit geplaatst aan de wederzijden van het koperen plaatje.

De gevallen, waarin de beambten der Strandvonderij zich het beheer van strandgoederen moeten aantrekken, zijn uitsluitend die, vermeld bij art. 550 en 551 van het Wetboek van Koophandel.

Desniettemin zijn de voormelde beambten verplicht om, wanneer strandgoederen aan wal mogten komen, in tegenwoordigheid van den schipper, anderen bevelhebber, eigenaar der lading of geconsigneerde, zich zoodra mogelijk als beambten der Strandvonderij te doen kennen,

nen,

nen, en hunne diensten tot hulp en redding aan te bieden; zulleude, indien van dat aanbod gebruik mogt worden gemaakt, de voormelde ambtenaren, wat hunne bemoefenisfen in zoodanig geval betreft, als particulier gemagtigden beschouwd worden.

De Strandvonderij-beambten zijn verplicht om, overal bij en na eenen storm, de stranden in hun ressort gade te slaan of te doen gadeslaan, en, door alle de ter hunner beschikking staande middelen, te zorgen, dat al wat verlaten aan strand mogt komen of in zee gevischt mogt zijn, onder hun beheer gesteld worde, alsmede om te waken tegen alle vervreemdingen van zoodanige goederen, ten welken einde zij, des noods, de hulp en bijstand der plaatselijke besturen zullen kunnen inroepen.

Daar in geval van schipbreuk het redden van menschen de eerste van alle verplichtingen is, zoo zijn de beambten der Strandvonderij gehouden, vooral te zorgen dat de daartoe aan te wenden pogingen van de Redding-Maatschappijen, door de bemoefenisfen der Strandvonderij, in geenen deele worden belemmerd, en zelfs om die pogingen, wanneer het noodig mogt zijn, zoo veel mogelijk te ondersteunen.

De beambten der Strandvonderij zijn gehouden stiptelijk in acht te nemen de verplichtingen aan hen opgelegd, of nader op te leggen, bij de verordeningen op het stuk der *quarantaine*.

De Opper-Strandvonders, of zij die als zoodaulge fungeren, zullen of zelve houden, of door hunne Substituut-Strandvonders doen houden, door de Gouverneurs der provinciën, waarin zij respectievelijk geplaatst zijn, gequoteerde en gearapheerde registers, waarin al wat in hun ressort, met betrekking tot de Strandvonderij voorvalt, op denzelfden dag, waarop het voorgevallene heeft plaats gehad, zal moeten worden opgeteekend, met omstandige vermelding der voorwerpen, welke onder hun beheer zullen zijn gekomen, en der merken, die op die voorwerpen te vinden zijn, zoo dat gemeld register tevens zal inhouden de inventarisfen, bedoeld bij artikel 552 van het Wetboek van Koophandel.

Wanneer het niet mogelijk mogt zijn de omschrijving der goederen, op dien zelfden dag, op het register te brengen, zullen daarvan echter op dien dag de redenen in de aantekeningen moeten worden opgegeven, en de omschrijving zoodra mogelijk op een der volgende dagen moeten plaats hebben.

De op het voornoemde register gebragte aantekeningen zullen iederen dag gesloten, en door dengenen, die dezelve in het register heeft geschreven of doen schrijven, onderteeekend worden.

De bedoelde registers zijn niet onderworpen aan de regten van zegel en registratie.

De beambten der Strandvonderij moeten in het bijzonder zorgen dat er, voor het redden en beheeren van strandgoed, geene meerdere kosten worden gemaakt dan de waarde van hetzelfde kan bedragen; en vermits er geene fondsen bij de Regering voorhanden zijn, waar-

waaruit nadeelige saldo's van Strandvonders-rekeningen zouden kunnen gevonden worden, vermogen de Gedeputeerde Staten rekeningen, welke zoodanige saldo's opleveren, niet goed te keuren.

Met betrekking tot opgevischte ankers, en andere goederen van 's rijks schepen en vaartuigen verloren geraakt, moet worden in aan genomen:

Dat, bij uitzondering op de bestaande verordeningen, volgens welke alle zeedriften en onbeheerde strandgoederen bij de beambten der Strandvonderij behooren te worden aangebragt, de opgevischte ankers en andere goederen van 's rijks schepen en vaartuigen verloren geraakt, waarvan het zeker is, dat zij aan 's Lands zeemagt behooren, doch ook slechts deze, zonder tusschenkomst der beambten van de Strandvonderij, onmiddellijk onder het beheer der Marine moeten gesteld worden; zullende alzoo de aan het Departement van Marine ondergeschikte autoriteiten geene andere bij haar aangebragt wordende ankers en andere goederen kunnen aannemen, dan die waarvan het buiten eenigen twijfel is, dat zij aan de zeemagt behooren, en de aanbrengrers van alle andere ankers, enz. zonder onderscheid moeten verwijzen naar de beambten der Strandvonderij, opdat deze daarmede zouden kunnen handelen, even als zij omtrent alle andere zeedriften en strandgoederen gehouden zijn te doen; terwijl ook de beambten der Strandvonderij, wanneer bij hen ankers en andere goederen mogten worden aangebragt, waarvan het zeker is, dat zij aan de zeemagt behooren, dezelve niet zullen mogen aannemen, maar de aanbrengrers zullen moeten verwijzen naar de directie in het Hoofd- of Onderdepartement der marine, waarin zij resideren.

Dat de beambten der Strandvonderij, wanneer ankers bij hen zijn aangebragt, waarvan het niet stellig bekend is, wie tot derzelver reclame gerechtigd is, daarvan, zoo spoedig mogelijk, kennis moeten geven aan de directie in het Hoofd- of Onderdepartement der zeemagt waarin zij resideren, ten einde dezelve, door de zorg dier directie, zouden kunnen worden bezigtigd en onderzocht, of er termen zijn om dezelve, als behorende aan de zeemagt, op te eischen, of wel om dezelve, bij derzelver plaats hebbenden verkoop, voor de zeemagt te trachten aan te koopen.

Dat de beambten der Strandvonderij, bij de berekening der visch- of bergloonen voor ankers gevischt en bij hen aangebragt door 's rijks loodsen, acht moeten slaan op het bepaalde bij artikel 102 van het Reglement op de loodsdienst, goedgekeurd door het koninklijk besluit van 5. van Hooim. 1835 (Staatsblad n° 21) luidende als volgt:

„Indien, door de loodsen, ankers en touwen mogten worden geligt, zullen zij daarvoor genieten de helft derzelver waarde, wanneer die zonder boeijen, en een derde, wanneer die met boeijen zijn gevonden en gevischt, onaan gezien de boeireep bij het ligten mogt gebroken zijn. — Na aftrek echter, voor zoo verre de loodsvaartuigen en de materialen daartoe gebezigd, door de loodskassen onder-

hou-

houden worden, van een vierde van het bergloon ten behoeve van derzelver kassen."

En eindelijk, dat ten einde de naleving van de laatste § van zoo even gemelde verordening te verzekeren, de, in die verordening bepaalde, belooningen zullen behooren te worden uitbetaald aan den Commisfaris, Onder-commisfaris of den Ontvanger van het loodswezen, in het loods-district, waar de ankers gevischt zijn.

Op de beambten der Strandvonderij rust de verplichting om, wanneer, met betrekking tot een, ten gevolge van de afwezigheid van den schipper, enz., onder hun beheer gebragt gestrand fchip, mogt blijken dat hetzelfde, buiten eenigen twijfel tot deze of gene vreemde natie behoort, van die stranding dadelijk eenvoudige kennisgeving te doen aan den Consul-Generaal, den Consul of Vice-Consul van die natie hier te lande, wiens woonplaats het naast bij het resfort van den betrokken beambte gelegen zal zijn, doch zonder dat de berging eenigzins worde vertraagd; en zulks, ten einde dezelve in staat te stellen, om bij de berging en verdere werkzaamheden der Strandvonderij voor de belangen der geïnteresseerden te zorgen.

Het Nieuwspapier, waarin de bij artikel 555 van het Wetboek van Koophandel bedoelde kennisgeving en oproeping ter reclame moeten geplaatst worden, wordt op voordragt van den betrokken beambte der Strandvonderij, door den Gouverneur der provincie, waarin zijn resfort gelegen is, bepaald.

De verkooping, bedoeld bij artikel 554 en 557 van het Wetboek van Koophandel, worden bewerkstelligd door den daartoe bevoegden Strandvonder, ten overstaan van eenen ambtenaar, volgens de wet tot het houden dier verkoopingën geregigd.

De Opper-Strandvonders, of zij, die met de functien van Opper-Strandvonders belast zijn, zijn verplicht om, nadat de afgifte of de verkoop van het onder hun beheer gekomen strandgoed zal hebben plaats gehad, hunne rekening en verantwoording wegens gemeld beheer zoodra mogelijk aan de Gedeputeerde Staten van de provincie, waarin hun resfort gelegen is, *in duplo*, waarvan eene op zegel, ter opneming en goedkeuring, voor zoo veel het administratief beheer betreft, te doen toekomen; zonder dat, door de gemelde opneming en goedkeuring het regt der reclamanten *casu quo*, om, daarmede geen genoegen nemende, hunne bezwaren bij den bevoegden regter in te brengen, geacht zal kunnen worden in het minst te zijn verkort.

Wanneer hunne rekening en verantwoording betrekking heeft op gereclameerd goed, zullen zij echter, nadat dezelve is opgemaakt, daarvan kennis geven aan de reclamanten of hunne gemagtigden, met vermelding dat de rekening en verantwoording met de daartoe behorende bescheiden, gedurende ééne maand, te rekenen van den dag der kennisgeving, ter hunner inzage zal liggen. ten einde zij, daartegen bezwaren hebbende, dezelve aan de voornoemde beambten zouden

den doen kennen, en (bijaldien men zich daarover niet mogt kunnen verstaan) zich daarover bij de Gedeputeerde Staten voornoemd zouden kunnen vervoegen.

Zoodra de reclamanten of hunne gemagtigden inzage der bedoelde stukken hebben genomen en toestemmen in de opzending, moeten de gemelde beambten dezelve onverwijld aan meergemelde Gedeputeerde Staten doen toekomen.

In geen geval, het zij er inzage van de stukken genomen is of niet, mogen de betrokkene beambten der Strandvonderij de opzending der stukken langer ophouden dan ééne maand, na de hiervoren bedoelde kennisgeving aan deze reclamanten.

Onder iedere aan de Gedeputeerde Staten door den Opper-Strandvonder, of door dengenen, die met de functien van Opperstrandvonder belast is, te doene rekening en verantwoording, moet geplaatst zijn eene, door den rendant eigenhandig geteekende, verklaring van den volgenden inhoud:

„De rendant verklaart dat de vorenstaande rekening en verantwoording, in alle opzigten, voor zoo veel hem bekend is, deugdelijk en ter goeder trouw is ingerigt; dat bij zijn weten al de goederen en gelden, ter zake der bij deze rekening verantwoorde stranding of berging onder hem of zijne ondergeschikten gekomen, zonder uitzondering in deze rekening verantwoord worden, zonder daarvan, of ook van hetgeen te dier zake in zijne of hunne magt heeft bestaan om verder onder zich te krijgen, iets verzwegen of achter gehouden te hebben, of, zoo veel hem bekend, door zijne ondergeschikten verzwegen of achter gehouden te zijn; en dat alles, zoo wel in ontvangst als uitgaaf, volgens de wezenlijke montanten, die daarvan te specificeren stonden en die daarvoor verdiend en uitgegeven zijn, respectievelijk gebragt is.”

Alsmede, (voor zoo veel betreft de rekeningen en verantwoordingen wegens gereclameerde goederen) „en dat de vorenstaande rekening en verantwoording met de daartoe behoorende bescheiden aan den reclamant (of reclamanten) ter inzage is aangeboden, overeenkomstig de daaromtrent bestaande voorschriften, van welk aanbod door den reclamant (of reclamanten,) gebruik is gemaakt (of geen gebruik is gemaakt.)”

Het beheerloon als bij de reglementen vastgesteld, bedoeld bij artikel 55a van het Wetboek van Koophandel, zal zijn $\frac{1}{100}$ of vijf percent van de bruto waarde der beheerde goederen.

Er zal geene afzonderlijke belooning van de Substituut-Strandvonders, daar waar die zich mogten bevinden, vermogen te worden in uitgaaf gebragt, blijvende het aan de Opper-Strandvonders, of die met de functien van Opper-Strandvonder belast zijn, vrijgelaten om, ten aanzien der verdeeling van het beheerloon, zoodanige schikking met hunne Substituut-Strandvonders te maken, als zij onderling zullen bevinden te behooren.

Ten

Ten einde worde voldaan aan het bepaalde bij artikel 557 van het Wetboek van Koophandel, zullen de Gedeputeerde Staten, wanneer eene rekening en verantwoording wegens ongereclameerde goederen door hen zal zijn goedgekeurd, bij de door hen onder die rekening en verantwoording (waarvan het exemplaar op zegel aan den rendant zal worden teruggezonden) te stellen approbatoire-dispositie, aan den rendant gelasten, om het batig saldo over te storten ten kantore van den ontvanger der Domeinen, waaronder hij behoort, en om vervolgens, van die gedane overstorting aan Hun Edel Groot Achtbaren behoorlijk te doen blijken; zullende Hun Edel Achtbaren te gelijker tijd van dien gegeven last, onder vermelding van het bedrag van het bedoeld batig saldo, kennis geven aan de Permanente Commissie uit het Amortisatie-syndicaat, ten einde dezelve de noodige bevelen zoude kunnen geven tot het in ontvang nemen dier gelden.

Voor den 15. van Louwm. van elk jaar, moeten, door ieder der Opper-Strandvonders, door degenen die met de Opperstrandvonders-functie belast zijn, of door hen die derzelver ambt waarnemen, respectivelijk, aan heeren Gedeputeerde Staten der provincie, waaronder zij resforteren, worden ingezonden, eene door hen eigenhandig onderteekende opgaaf, behelzende eene algemeene vermelding der strandingen, aanspoelingen, enz., welke gedurende den loop van het laatstvoorgaande jaar, onder hun ressort van Strandvonderij hebben plaats gehad, met bijvoeging van dag en datum van ieder, en den staat van zaken op het oogenblik der opgaaf, in hoe verre namelijk de gestrande en geborgene goederen al of niet nog in natura onder hen berustende, dan wel tot geld gemaakt zijn; hoe veel de opbrengst daarvan heeft bedragen, in hoe verre van ieder derzelve strandingen al of niet rekening en verantwoording is ingezonden, en dergelijken; en moet wijders, onder zoodanige opgaaf, een declaratoir van den betrokken ambtenaar worden geplaatst, behelzende, dat, behalve de, in die opgaaf vermelde, strandingen, aanspoelingen en bergingen, geene andere of verdere, gedurende het jaar van opgaaf in zijn resfort hebben plaats gehad; terwijl de Strandvonders, in wier resfort in het geheel geene strandingen, aanspoelingen of bergingen, gedurende het laatst voorgaande jaar, mogten hebben plaats gehad, in de plaats der bedoelde opgaaf, voor het gezegde tijdstip, moeten inzenden eene door hen eigenhandig geteekende negatieve verklaring ten dien opzichte.

Het beheer der strandgoederen, welke voor den 1. van Wijnmaand 1838 onder de Strandvonderij waren gekomen, is geheel moeten geschieden volgens de vroegere voorschriften, en de deswege afgelegde rekeningen en verantwoordingen, zijn derhalve, op de vroeger gebruikelijke wijze, aan het departement van binnenlandsche zaken ter onderzoek en goedkeuring *casu quo* ingezonden.

STRATENUS, (Mr. A. A.) Ridder der orde van den Nederland-schen Leeuw, lid van den Raad van State, der Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, alsmede van het koninklijk Nederlandsch Instituut,
van

van de Maatschappij der Nederl. letterkunde te *Leiden*, van het provinciaal Utrechtsch Genootschap en onderscheidene andere geleerde maatschappijen, opgeleid en gevormd op het Athenaeum te *Amsterdam*, in de scholen van WYTTENBACH en CRAS, zette vervolgens in 1799 zijne regtsgeleerde en staatkundige letteroefeningen voort op de Hoo- gescholen van *Kiel* en *Göttingen*; en deed daarna verscheidene wetenschappelijke reizen, als naar *Denemarken*, *Zweden*, *Duitschland*, *Frankrijk*, *Spanje*, *Italië* en *Engeland*. De Vaderlandsche geschiedenis was zijn geliefkoosd vak van studie: van daar dat *Spanje* hem zoo bij uitstek belangrijk was, en hij zich ook een geruimen tijd te *Parijs* ophield, ter bekoming en ontcijfering van vele gewigtige stukken en brieven, bijzonder tot de tijden van WILLEM I. betrekkelijk. Door veelvuldige bezigheden in aanzienlijke posten en betrekkingen, bijzonder bij de Marine, afgeleid, werd hem de tijd en het vermogen benomen, om van zijne verkregene kundigheden en verzamelingen ten dienste van het publiek gebruik te maken, maarsniettegenstaande bleef zijn ijver voor de Wetenschappen en de Geschiedenis tot zijnen dood voortduren. Al wie hem van nabij gekend hebben, bewonderden steeds zijne schranderheid, zijn juist oordeel, zijne diepe menschenkennis, zijn veel omvattend verstand, gepaard met zijn gevoel voor het schoone en edele, hetgeen in zijne oordeelvellingen, zoo van talenten, als van kunstgewrochten, blijkbaar was. Hij overleed op den 12. van Wintert. 1836 te 's *Gravenhage*.

STRIJ. (ABRAHAM VAN) werd op het laatst des jaars 1753 te *Dordrecht* geboren. Eerst legde hij zich op bloem- en fruitschilderen toe, maar liet deze manier later geheel varen en begaf zich tot het vervaardigen van portretten en voorstellingen uit het dagelijksch burgerlijk leven van onzen tijd, in den smaak van METZU en PIETER DE HOOGE, alsmede tot het navolgen der landgezigten van A. CUYP, met rundvee gestoffeerd. Behalve vele teekeningen van onderscheiden aard in binnen- en buitenlandsche kunstverzamelingen aanwezig, kunnen zijne kabinetstukjes in vermaarde schilderijen-kabinetten, zoo in *Nederland* en *België* als in *Engeland* voorhanden, van zijne gelukkige beoefening der kunst getuigen. Met genoegens zag men ook meer dan één voortbrengsel op gehoudene tentoonstellingen; en het zoogenaamd *Munterstuk*, waarop hij de bestuurders en beambten van de in het begin dezer eeuw opgehevene Dordrechtse munt, levensgroot afbeeldde, zal naast dergelijke stukken van beroemde voor- gangers, steeds met onderscheiding prijken. Kort na de oprigting van het Nederlandsch Instituut, werd hij correspondent der vierde klasse en daarna lid van de koninklijke akademiën voor de Beeldende kunsten te *Amsterdam* en te *Antwerpen*. Hoe diep zijne geboortestad, eene zoo milde kweekster van kunstenaars en kunst hem betreunde, bleek uit de Latijnsche dichtregelen, (ook in het Nederduitsch nagevolgd) die op zijn overlijden gemaakt werden. Hij overleed op den 7. van Lentemaand 1816, in den ouderdom van 72 jaren, te *Dordrecht*.

STRIJK.

STRIJKBANK is eene soort van schraag, bij de molenmakers en timmerlieden in gebruik, en bestaat uit eene doorgaande greinen ribbe, dik 9 en 11 duim, 5, 6 of 7 ellen lang, waaronder 4 pooten van 9 en 13 duim gewerkt zijn, die van onder wat wijder dan van boven van elkander staan; deze pooten worden bij paren aan wederzijde, 16 duim uit den grond, door 3,1 palm breede klampen, die gedeeltelijk uitge-
lipt, gedeeltelijk in de pooten worden ingelaten, en eene dikte van 4 duim hebben, vereenigd. Hierdoor moeten de pooten, van onderen op den grond, eene buitenwerksche wijfde van 5 palm aan den bovenkant van 1,6 palm bespannen, en zoo eenigzins de gedaante van een dak-spruit verkrijgen. Vervolgens wordt er uit den kruin aan den binnenkant van iedere poot zooveel weggezaagd en nader glad geschaafd, dat er eene loodregte sleuf ter wijfde van $7\frac{1}{2}$ duim en ter diepte van 3,1 palm ontstaat. Verder maakt men den sleuf, ter lengte van 14 duim, uit de bovenkant van de klampen gemeten, 11 duim wijd ter vrije doorlating van de ribben, alsmede ter aandrijving van een wigge, die er onder gesteld wordt, om alles tot een onwrikbaar geheel te maken. Men raadt hierbij aan, om de bovenkanten der hoeken in de sleuf van het gat voor de ribben, met glad bewerkte ijzeren winkelhaakjes te beslaan. — De molenmaker of timmerman, deze strijkbank gebrui-
kende, schuift de pooten tot op eenen vereischten afstand van elkander om de ribben heen, slaat de wiggen aan, plaatst twee of meerdere geregtkante planken in den sleuf op de rib, waarvan hij degene, welke hij strijken zal, iets boven de andere laat uitsteken, en schreeft die ook aan, zoo dat ze onbeweeglijk vast zijn. Men moet echter het vooreind van de ribben tegen een muur of ander vast steunpunt aanzetten, om het schranken te voorkomen, en bezigt dezelve om alle planken op hun kant te bewerken, alsmede om te spon-
gen of rabatten en ploegen, gelijk de heiningen, zolders, enz.

STRIJKHOEK is de naam, welken men in den vestingbouw aan twee onderscheidene soorten van hoeken gegeven heeft. De groote, ook wel *uitwendige strijkhoeck* genoemd, wordt door de vereeniging der uiteinden van den vleugel of den schouder met de bestendige lijn van verdediging gevormd; de kleine of inwendige, door eene vereeniging der uiteinden van het gordijn met de bestendige verdedigingslijn. Van deze hoeken moet altoos de groote Strijkhoeck een winkelhaak of regte hoek zijn, omdat de schutters, welke achter de borstwering van den schouder staan, genegen zijn, bij het afvuren der snaphanen, deze in eene loodlijnaan te leggen, en daarom een grootere of kleinere hoek, een schuinsch vuur barende, geene zoo goede afwering van het in de verdedigingslijn liggende aangezigt of de voorzijde van het naastbijzijnde bolwerk zoude opleveren.

STROMEIJER (Dr. JOHANN FRIEDRICH) was in leven Hofraad, Lijfmedicus, Ridder der Guelphen-Orde, en oudste Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Göttingfche Hoogeschool, waaraan hij sedert 54 achtereenvolgende jaren onderwees, en tevens als practiserend Geneesheer,

de behouder en weldoener van velen was. Hij overleed na een kort ziekbed op den 27. van Zomermaand 1830 te *Göttingen*, aan de gevolgen eener beroerte, in den gezegenden ouderdom van 81 jaren. In 1806 had hij, te gelijk met *BLUMENBACH* en *EICHHORN*, het vijfzigjarig feest hunner doctorale waardigheid gevierd, en was er bij die gelegenheid een zeer fraaije gedenkpenning ter hunner eer geslagen.

STROMEIJER (*FRIEDRICH*) was in zijn leven Hofraad, Ridder der Gueiphen-Orde, Hoogleraar in de Scheik- en Artsenijmengkunde te *Göttingen*, Directeur van het Chemisch Laboratorium en Inspecteur Generaal der Apotheken van het koninkrijk *Hannover*. Zijn ijver voor zijne geliefkoosde wetenschap, zijne werkzaamheid als Hoogleraar niet alleen op zijne collegiën, maar ook bijzonder in practische oefeningen, die hij, in het door hem eerst gestichte Collegie, onder zijn opzicht, door zijne toehoorders liet verrigten, waren voorbeeldig. Zijne talrijke leerlingen verloren in hem eenen beminden leermeester, zijne ambtgenooten en bekenden een' vriend, wiens degelijk en braaf karakter zijne nagedachtenis onvergetelijk maakte. Hij overleed op den 18. van Oogstmaand 1835 te *Göttingen*.

STROOM. Noemt men de beweging van het water van eene hogere naar eene lagere oppervlakte. — Omrent ebbestroom en vloedstroom, de beweging van ebbe en vloed, zie men op het artikel **EBBE EN VLOED**. Over de snelheid van stroomend water leze men de bekende verhandelingen van *C. BRUNINGS*, door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te *Haarlem* bekroond.

STROOMBED, wordt de oppervlakte gronds geheeten, waardoor de stroom zich beweegt.

STROOMDRAAD. Noemt men de diepste lijn van den stroom door eene rivier.

* **STRUISVOGEL.** Soms tijds worden wel zestig eijeren in en om een struisvogel-nest gevonden; gewoonlijk is echter het getal kleiner; een enkel paar Struisvogels is gemeenlijk toereikende, om al deze eijeren uit te broeden. Elke hen legt van twaalf tot zestien eijeren, Zij blijven gedurende den broeitijd, en zelfs nog na de uitbroeding der jongen, eijeren leggen; de overtollige eijeren liggen niet in, maar rondom het nest, en dienen tot voedsel voor de kuikens, die, hoewel van de grootte onzer hoenderen zijnde, echter nog het harde en bijna onverteerbare voedsel der oude Struisvogels niet nuttigen kunnen. De broeitijd duurt van zes- en dertig tot veertig dagen. Op het midden van den dag wordt het nest dikwijls door al de vogels verlaten, zijnde de hitte der zon alsdan toereikende, om aan de eijeren de noodige warmte te geven.

Een struis-ei wordt, wat den inhoud betreft, beschouwd als gelijk staande met vier en twintig onzer gewone hoender-eijeren. Wanneer zij versch zijn, zijn zij zeer smakelijk en een gezond, hoewel eenigzins zwaar, voedsel. De beste wijze om dezelve te koken, heeft men van de Hottentotten geleerd. Men plaatst namelijk het eene

ein-

einde in de heete asch, maakt een klein gaatje aan de andere zijde, en roert het binnenste met een stokje om, tot dat het gaar is, en dit, met een weinige zout en peper, is een goed voedsel.

De Zuid-Afrikaansche Struisvogel is een zeer omzigtig en behoedzaam dier, en vertoont weinig van die domheid, welke sommige natuuronderzoekers aan dezen vogel hebben toegegeschreven. Op de grenzen der *Kaapholantie* althans, waar hij veel vervolgd wordt wegens zijne kostbare vederen, legt de Struisvogel veel vernuft aan den dag, in zijne pogingen tot zelfbehoud of tot redding zijner jongen. Hij neemt alle mogelijke voorzorgen, om de plaats van zijn nest te verbergen; en gewoonlijk, zoodra hij bemerkt, dat de eijeren verplaatst zijn of voetschappen van menschen in de nabijheid ziet, verlaat hij zijn nest, na alvorens de eijeren gebroken te hebben. Wanneer zij elkander in het uitbroeden aflossen, dragen zij zorg, nooit te zamen bij het nest gezien te worden, hetwelk zij ook nimmer in eene regte lijn naderen.

STRUSE. Soort van ondiep vaartuig, dat in den omtrek van *Riga* gebezigd wordt, om uit de binnenlanden vlas en hennip voor buitenlandschen uitvoer naar gemelde stad te brengen.

S. T. T. L. Verkorting van *Sit tibi terra levis*, d. i. de aarde zij u ligt; eene in graffschriften en lijdichten veel gebruikelijke *formule* van heilbede.

STUART (MARTINUS) was in zijn leven Rijks- historie- schrijver, secretaris der derde klasse van het koninklijk Nederlandsch Instituut, leeraar bij de Remonstrant-Gereformeerde gemeente te *Amsterdam*, en lid van vele genootschappen ter bevordering van godsdienst, wetenschappen, letteren en kunsten.

Hij mogt den ouderdom van 61 jaren bereiken, van welke hij meer dan 33 het Evangelie te *Amsterdam* met zoo veel vuur en wel sprekendheid verkondigde, dat hij talrijke scharen toehoorders, ook dit andere gezindten, voortdurend tot zich trok.

Hij was onvermoeid werkzaam, had zich uitstekende bekwaamheden verworven, en stelde met geestdrift belang in al wat edel en goed mogt heeten. Deze groote hoedanigheden aan vaste beginsels van deugd en godsvrucht, aan aanminnigheid van manieren en eenen allerbeminnelijksten inborst parende, kon het niet wel anders, of algemeene achting en genegenheid moesten hem te beurt vallen. Door onderscheidene belangrijke geschriften, waarvan zijne zoo gunstig ontvangen *Romeinsche Geschiedenis* in 30 deelen aan het hoofd staat, een werk dat eenen tweeden druk mogt beleven, geheel gelijk aan den eersten, daar de schrijver verklaarde niets te veranderen te hebben; en welke door zijnen *Mensch zoo als hij op den aardbol voorkomt*, een prachtwerk in 6 deelen, dat hij gezamenlijk met den beroemden J. KUYPER in het licht gaf; door *Leerredenen over de Geschiedenis van Jozef*, door hem met zijnen toenmaligen ambtgenoot Ds. VAN DER BREGGEN PAUW in 3 deelen uitgegeven; en laatstelijk, om geene vertalingen en kleinere oorspronkelijke stukken, die *Nederland* aan zijne pen te danken had, te noemen, door zijne *Jaarboeken*

(die echter niet verder dan het jaar 1825 loopen, en later doe eene ouvergefelijke nalatigheid der Regering niet vervolgd worden) en *Vaderlandsche Historie* gevolgd werd; behaalde hij in het gebied de letteren eenen gevestigden roem, dien de tijd zal handhaven, door zijne loffelijke nagedachtenis aan volgende geslachten over te brengen.

MARTINUS STUART overleed te *Amsterdam* op den 22. van Slagm. 1826, diep betreurd door zijne talrijke betrekkingen en vele vrienden, en tot groot verlies der Nederlandsche Letterkunde.

STUIVER is de naam van een muntstuk uit het oude Nederland. sche muntstelsel, ter waarde van 5 cent.

SUCHTELEN (Graaf JAN PIETER VAN) werd te *Grave*, aan de rivier de *Maas*, in *Noord-Brabant*, op den 2. van Oogstm. 1751 geboren. Hij was de afstammeling van een oud adelijk geslacht in het Hertogdom *Guik*, hetwelk het kasteel bezat in de nabijheid van het vlek *Suchtele* gelegen, welks overblijfsels tegenwoordig nog bestaan. Oudste zoon van den in 1768 als Majoor der Genie in Nederlandschen dienst overledenen CORNELIS VAN SUCHTELEN, werd hij reeds van zijne geboorte af aan voor de burgerlijke en wetenschappelijke loopbaan bestemd, en op zijn 8ste jaar reeds naar *Groningen* gezonden, om aldaar zijne studien te beginnen. In 1765 in het ouderlijk huis teruggekomen, besloot hij in de krijgsveld te treden. Zijn vader onderwees hem zelf in de Mathesis, waarin de jongeling zoodanige vorderingen maakte, dat hij reeds in Louwm. 1768 tot 2e luitenant-ingenieur extraordinair aangesteld werd. Na verschillende bevorderingen, werd hij bij dat corps in 1779 kapitein en nam in 1783 zijn afscheid met den rang van luitenant-kolonel. Hij trad toen in Russische dienst als luitenant-kolonel der Genie, werd in 1786 tot kolonel, en in 1789 tot generaal-majoor bevorderd. Onder keizer PAULS regering werd hij in 1797, luitenant-generaal en in 1799 op St. PIETER en PAULS dag generaal en chef, altijd dienstdoende bij de genie.

Tot op dien tijd had hij vele onderscheidings-teekenen bekomen als de *Wladimirs*-orde, *St. George*-orde en *St. Anna*-orde. Naderhand werd hij in 1801, Commandeur der orde van *St. Jan van Jeruzalem*; in 1803 van de *Alexander Newski*-orde; in 1808 Grootkruis der *Wladimirs* orde; in 1813 Ridder van de *Seraphijs*-orde, en in 1825 van de *St. Andreas*-orde.

In 1834 schonk keizer NIKOLAAS hem het onderscheidings-teeken der laatste orde in diamanten. Keizer ALEXANDER, die bij den aanvang zijner regering hem in de eerste klasse van den Russischen adel had opgenomen, benoemde hem in 1812 tot *Finland's* Baron, en weinige jaren daarna tot Graaf. Onder de gewigtige diensten welke hij aan *Rusland* bewees, behoort ook hoofdzakelijk eene verbeterde inrigting, die hij bij het corps der genie invoerde, en het vormen van vele bekwame Genie-officieren. In 1789 en 1790 bevond hij zich bij

bij het leger in *Finland*, en werd er door een' Zweedschen kogel gewond. Van 1791 tot 1793 behoorde hij tot het leger aan de rivier de *Dwina*; in 1793 voerde hij bevel in *Polen*, en was met de herstelling der vestingen belast, waaronder *Modlin* aan den mond der *Bog*, 2½ mijl van *Warschau*. Hij maakte het plan, dat hij ook ten uitvoer liet brengen, van het *Catharina-kanaal* in het gouvernement *Wologda*. Dat kanaal verëenigt een' der Noordsche takken van de *Dwina* met de *Wolga*, en daardoor de *Witte-* met de *Caspische-zee*. Hij woonde den merkwaardigen veldtogt van 1805 bij, en werd in 1807 met eene buitengewone zending naar *Pruisen* belast, hetwelk het begin was zijner militair diplomatieke loopbaan. In 1808 en 1809 was hij aangesteld tot kwartiermeester-generaal bij het Russisch leger, dat toen reeds in *Zweedsch Finland* rukte, terwijl het genoegzaam bekend is dat hij bij kapitulatie *Sweaborg* innam, EHRENSRÄRD's meesterstuk, en daardoor een einde aan den krijg maakte, die *Finlands* verlies voor *Zweden* veroorzaakte. Van 1809 tot 1811 vervulde hij een buitengewoon gezantschap naar *Zweden*, dat hij tot in 1812 behield, in welk jaar hij in Hooim. het vredetractaat tusschen *Rusland* en *Engeland* sloot en onderteekende. In 1813 volgde hij den toenmaligen kroonprins van *Zweden* naar *Duitschland*, en hield zich in het hoofdkwartier van het Noordelijk Duitsche leger; hij woonde de veldslagen van *Dennewitz* en *Leipzig* bij, en ook het innemen der laatste stad. In Sprockelm. 1814 sloot en onderteekende hij een vredes-tractaat tusschen *Rusland* en *Denemarken*, en volgde *Zweden's* kroonprins bij zijne terugkomst naar *Stokholm*, van waar hij eveneens met hem den Noorweegschen veldtogt maakte. Van 1814 af aan bleef hij bestendig in buitengewone zending bij het Zweedsche Hof tot aan zijn' dood, die op den 18. van Louwm. 1836, na eene korte ziekte, te *Stokholm* plaats had. Hij liet eene zeer fraaije en uitgezochte bibliotheek na, en eene merkwaardige verzameling van Handschriften, welker inhoud minder bekend is; ook met opzigt tot Zweedsche voorname personen bevatte deze verzameling zoo vele brieven en eigenhandig onderteekende stukken, dat men dezelve kan aanzien, als een' schat voor onderzoekers der geschiedenis. Zie verder over dezen VAN SUCHTELEN en zijne verschillende voorouders een uit het Zweedsch vertaald berigt in den *Alg. Konst. en Letterbode* van 1836, 1o deel, bladz. 242—247 en 258—263.

SUCHTELEN (De Graaf PAUL VAN) was in zijn leven Luitenant-Generaal der cavalerie in Russische dienst, Generaal Adjutant des Keizers en Generaal-Gouverneur der provincie *Orenburg*. Geboren te *Petersburg* den 23. van Oogstmaand 1788, hij was de zoon van den Graaf JAN PIETER VAN SUCHTELEN (zie aldaar). Met zeldzame zielsvermogens begaafd, maakte VAN SUCHTELEN sedert 1805 met de Russische legers al de veldtogten, die van 1830 en 1831 in *Polen* alleen uitgezonderd, niet zonder roem mede, en bekwam in dezelve eervolle wonden, waardoor hij zich den lof en de achting des legers algemeen had verworven, mitsgaders on-

derfcheldene eerebelooningen, als de Russische ridder-orde van *Alexander Newski*, van *St. George* 3de klasse, van *Wladimir*, 2de klasse, van *St. Anna* 1ste klasse, en verscheidene vreemde, ook twee eeredegens, met juweelen omzet, maar bovendien het vertrouwen des Keizers. Hieraan dankte hij de benoeming tot het gouvernement der half Aziatische provincie *Orenburg*, in welker bestuur hij met opvermoeiden ijver werkzaam was, tot het oogenblik zijns doods, veroorzaakt door eene beroerte, op den 1. van Grasmaand 1833, in den ouderdom van 45 jaren.

„Diep neêrgeflagen”, schreef zijn vader in het doodsbericht, herwelk hij in een der Nederlandsche nieuwspapieren liet plaatsen, ”in mijnen reeds gevorderden ouderdom, doch met gelatenheid mij aan den wil des Allerhoogsten onderwerpende, wil ik mij niet onttrekken aan de kennisgeving van dit voor mij zoo grievend sterfgeval, aan mijne naastbestaanden en vrienden in het Vaderland, dat mij, niettegenstaande eene vijftigjarige uitlandigheid, steeds dierbaar is gebleven; en bij mijne door dezelfde reden veroorzaakte onbekendheid met de bijzondere woonplaats der meesten, hunner, neem ik, onder bede van verschooning aan hun, mijne toevlugt tot deze meer algemeene wijs van bekendmaking.

SUDETISCH GEBERGTE. Aanzienlijk gebergte in *Duitschland*, dat *Oostenrijk*, *Pruisen* en *Saksen* van elkander scheidt. De Sudeten, die door de laagte, welke de bronnen van den *Oder* omringt, met de *Karpaten* verbonden zijn, liggen ten noorden van het Moravische gebergte. In eenen meer uitgestrekten zin, verstaat men hierdoor de gebergten, die van de oostzijde der plaats, waar de *Elbe* doorbreekt, in eene Z. O. rigting naar den *Oder* trekken, en in eenen meer bepaalden zin noemt men *Sudeten* het Z. O. derde deel van de evengemelde bergreeks, terwijl het hoogste en middelste derde deel *Reuzen-gebergte* wordt genoemd, en het N. W. derde gedeelte *Lausitzer-gebergte* heet. Het Zuidoostelijke golvende derde gedeelte is met engerotlige dalen doorsneden en sterk met hout begroeid, terwijl het *Reuzen-gebergte*, dat eenen breeden rug heeft, uit welken zich koppen verheffen, op zijn hoogste gedeelte zonder houtgewas is. Tot de merkwaardigste punten van de *Sudeten* behooren de *Sneeuw-* of *Reuzenkop* 5000, het *Groote Rad* 4700, en de *Groote Stormhoed* (*Sturmhaube*) 4560 voet hoog, met nog een veertiental andere, boven de 2 à 3000 voet hoog.

SUERMAN. (A. C. G.) Zoon en ambtgenoot van zijnen vader den Hoogleraar in de Geneeskunde B. F. SUERMAN te *Utrecht*, overleed aldaar den 10. van Sprockelm. 1840 in den ouderdom van bijna 31 jaren. Gedurende zijne voorbeeldige studiën behaalde hij in 1830 eenen gouden eereprijs, door de beantwoording eener sterrekundige vraag bij de wis- en natuurkundige faculteit der Hoogeschool te *Leiden*. Na als fourier bij de compagnie vrijwillige jagers zich uitstekend in den tiendaagschen veldtoegeweten te hebben, en niet minder in 1832 en 1833 bij het bezoeken

en

en verzorgen van lijders aan den Aziatischen braakloop te *Utrecht*, werd hij in 1835 aan de Hoogeschool dier stad met veel lof tot *Medicinae Doctor* bevorderd, na de openlijke verdediging van zijne proefverhandeling *de Cholerae Asiaticae itinere per Belgium septentrionale*; en in 1836, bij het eeuwfeest, *more majorum* tot *Matheos Magister et Philosophiae naturalis Doctor*, na de verdediging zijner *Dissertatio physica de Calore fluidorum elasticorum specifico*. In 1839 werd hij tot gewoon hoogleeraar in de Faculteit der Geneeskunde aan dezelfde Academie geroepen, en aanvaardde dien post, op den 18. van Zomerm. van dat jaar, met eene redevoering: *de Medicina doctrinarum physicarum ope, nostra imprimis aetate perficienda*. Vroeger was hij reeds tot lid van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap gekozen en ook tot Doctor in de Heel- en Vroedkunde bevorderd.

Zijn uitmuntende aanleg, door de voortreffelijkste leiding gevormd, deed hem met geestkracht en inspanning in alle de verschillende takken der Geneeskunde uitgebreide kundigheden verwerven en in vele hulpmiddelen diep doordringen. Onvermoeid werkzaam en weetgierig, bezat hij eene helderheid van verstand, vlugheid van bevassing, scherpzinnigheid en juistheid van oordeel, en vaardigheid van geheugen, waardoor hij den rijken omvang zijner reeds in jeugdigen leeftijd verkregene kundigheden gelukkig wist te bezigen. Als geneesheer was hij oplettend, door helder inzicht der ziekten vastberaden, en tevens zacht, menschlievend en hulpvaardig. Als leermeester toonde hij reeds in de weinige maanden zijner Academische werkzaamheid, wat de Hoogeschool bij langeren leeftijd van hem verwachten mogt. Zoo wel door zijne reizen, als door zijne Academische geschriften, had hij zich buitenlands bij verscheidene geleerden bekend gemaakt; vooral ook deed hij zich door zedelijke en godsdienstige beginselen als een edel mensch en Christen kennen.

SUEYRO (EMANUEL) werd in 1587 te *Antwerpen* geboren, uit aanzienlijke Portugesche ouders, en bleef, zoo het schijnt, gedurende zijn geheele leven in de Belgische gewesten. Hij wordt beschreven als een zeer beschaafd en geleerd man, die bijzonder in de geschiedenis en wiskunde groote vorderingen gemaakt had. Hij was Ridder en Kamerheer van den Koning van *Spanje*, en overleed in 1629 te *Brusfel*, in het 43ste jaar zijns ouderdoms. (Zie *FORPENS. Bibl. Belg. T. I. p. 261*).

SUEZ (*Suesium-Heroopolis*), eene kleine stad van *Egypte* aan de noordelijke kust van de *Rode zee*, met eene kleine haven. Zij geeft haren naam aan eene landengte van 50 mijlen breedte, welke *Azië* aan *Afrika* verbindt, en ligt op de lengte van 51 graden en de breedte van 29° 40'.

Uit *Kairo* schreef men den 20. van Wintermaand 1838:

„Gelijk bekend is, waren de Engelschen, toen het ontwerp tot het aanleggen van eenen ijzeren spoorweg tusschen *Kairo* en *Suez* schipbreuk leed, voornemens, om eene gewone postwagendienst voor

het afleggen van den weg door de woestijn tot stand te brengen. Zij hadden vijf posthuizen langs dien weg gebouwd, en moeiteu noch kosten gespaard, om tot hun doel te komen. Na drie mislukte pogingen, hebben zij zich echter genoodzaakt gezien, om dit geheele denkbeeld weder te laten varen, en even als tot nu toe de gemeenschap door kameelen en drommedarissen te onderhouden. Niet slechts ontfond er tweedragt onder de Engelschen te *Kairo*, maar ook de Egyptische regering opende de oogen, en meende in de zoogenaamde posthuizen forten en kasteelen te zien, waarin men zich bij onverwachte gebeurtenissen zeer goed kon verdedigen en waardoor men de gemeenschap tuschen *Kairo* en *Suez* geheel zou kunnen stremmen. De Onder-Koning trok daarom zijne reeds gegevene toestemming weder in, tevens te kennen gevende, dat hij zelf voor het vervoer der reizigers zou zorgen, hergeen hij, als heer van *Egypte*, beter kon doen dan eenig vreemdeling, die met de Beduïnen der woestijn ligt in botsing zou kunnen geraken. De heer WAGHORN, die steeds de gunst van den Onderkoning genoot, erlangde daarop van hem een aantal kameelen, te gelijk met eene soort van uitsluitend verlot voor het vervoer langs den weg van *Kairo* naar *Suez*. Aan een zoo werkzaam man, als de heer WAGHORN, zal het bij deze ondersteuning wel gelukken, om in zijne moeilijke maar gewigtige onderneming ten genoegen der Engelsche en Egyptische regeringen te slagen. In het vroeger ontwerp blonken de zelfzucht der Engelschen en hunne geheime staatkundige inzichten zoo zeer door, dat ieder zich verwonderde, hoe de Onderkoning daartoe de hand kon leenen. Overigens zullen de reizigers bij de plaats hebbende verandering in dit opzigt winnen, dat zij voortaan tot minder uitgaven gedwongen zullen zijn, daar de heer WAGHORN, die niets ten halve doet, te *Kairo* eene herberg heeft gevestigd, waarin zij voor weinig geld een goed onthaal kunnen genieten. Ook te *Alexandrië* heeft hij zoodanig eene herberg willen vestigen, doch ten gevolge van de ongezondheid dier plaats, zijn aldaar vele sterfgevallen voorgekomen, zoo dat men aan dit gebouw reeds spottenderwijze den naam van het Engelsche hospitaal gegeven heeft."

SUFFETTEN. Magistraatspersonen te *Karthago*, welke jaarlijks benoemd werden en eenigzins naar de *Rigteren* van *Israël*, de *Konink* van *Sparta* en de *Consuls* van *Rome* geleken.

SUFFRAGANTEN, eene soort van kerkhoofden, ondergeschikt aan de *Metropolitanen* of de bisschoppen der hoofdsteden, bij de Westersche kerk in gebruik, voor dat er *Pausen* waren.

SUFFRIDUS PETRUS, of SJOERD PIETERS, werd den 15. van Zomerm. 1527, volgens zijne eigene opgave, te *Leeuwarden* geboren, waar hij ook zijne jeugd doorbragt en in de Grieksche en Latijnsche talen onderwezen werd. Zich eenige jaren daarna aan de hoogeschool te *Leuven*, in de wetenschappen geoefend hebbende, keerde hij in 1553 naar *Leeuwarden* terug, waar hij vier jaren lang met lof een

een aantal jongelingen in de Latijnsche en de beginsels der Grieksche taal onderwees. In 1557 werd hij tot hetzelfde einde naar *Erfurt* beroepen, waar hij tot 1562 bleef, toen hij door den kardinaal van GRANVELLE aangezocht werd, om hem als secretaris en opziener zijner boekerij ten dienste te staan. Hij toog dan naar *Brusfel*; doch zich in het hofgewoel niet op zijne plaats bevindende, vertrok hij reeds in 1564 weder naar *Leuven*. Hier trad hij in het huwelijk en leide zich met ijver op de regtsgeleerdheid toe, zoodat hij, volgens sommigen, reeds in datzelfde jaar den graad van licentiaat in de beide regten verkreeg; de stad *Groningen* noodigde hem datzelfde jaar, met aanbod van eene goede jaarwedde, uit, om aldaar de Instituten te verklaren, doch dit beroep had geen gevolg, daar een ander middel vond om dien post voor zich zelven te verkrijgen. SUFFRIDUS begaf zich, na eenige jaren ambteloos te *Leuven* te hebben doorgebracht, in 1568 weder naar *Friesland*, waar hij omtrent drie jaren verbleef. Daarna keerde hij weder naar *Leuven* terug, en onderwees aldaar de Grieksche taal. Eindelijk werd hij in 1577 naar *Keulen* beroepen, waar hij 9 jaren lang met roem in het openbaar de regten onderwees. Den 28. van Wijnm. van 1590 werd hij door de Staten van *Friesland* tot historiefchrijver van dat gewest aangesteld. In 1586 begaf hij zich naar *Leuven*, om aldaar het kanoniek regt te onderwijzen, tot welk einde hij zich in den geestelijken stand begaf. Twee jaren later vertrok hij weder naar *Keulen*, alwaar hij kanonnik van de *Apostelkerk* werd, en op den 23. van Louwm. 1597 in het zeventigste jaar zijns ouderdoms overleed. Zie de meer uitvoerige levensschetsen van PAQUOT en DE WAL, waarin men ook eene zeer nauwkeurige opgave zijner talrijke geschriften vindt.

SUIKER. Met betrekking tot de Suiker, op *Java* in 1839, werden hier en daar, zoowel bij de fabrikanten als bij de Regering, maatregelen tot invoering van eene verbeterde wijze van fabriceren genomen. De teelt van suiker op *Java* is zeer uitgebreid.

Naar luid van een in het Russische dagblad van Handel en Fabrieken voorkomend artikel, betreffende het fabriceren van suiker uit beetwortelen, neemt deze fabricatie in *Rusland* sterk toe. Reeds telde men in 1835 70 fabrieken van deze soort in het rijk, en dezelve leverden toen omtrent het achtste gedeelte van het geheele suiker-bedrag, hetwelk *Rusland* jaarlijks noodig heeft.

In *Frankrijk* is in de laatste jaren een geweldige strijd gevoerd tusschen de kolonisten van *Martinique*, enz. en de fabrikeurs van beetwortelsuiker, van welke laatste er, vooral in het Noorden van *Frankrijk* een zeer groot aantal bestaat, en die, zonder eene zware belasting op de koloniale suiker, de mededinging niet konden uithouden. Het Ministerie ondervond de grootste moeite, om in dezen eenen middelweg te vinden.

* SUMATRA is, zoo als men weet, zeer groot, en dus op onderscheidene punten merklijk verschillend.

Over het algemeen genomen, is het land er zeer hoog en bergachtig; naar de zeezijde echter lager aflopende, zoodat men algemeen een vlak zandig strand heeft, dat zich evenwel zelden verder dan eene halve mijl landwaarts in uitstrekt; deze lage gedeelten zijn zeer boschrijk, en tegen de bergen aan, door het gestadig afvloeiende water, zeer moerasig. Bij zwaren regen, ziet men dikwerf tamelijk breede bergstroompjes afkomen, die echter nimmer de zee bereiken, maar door het strand worden ingezwolgen; de eerste bergketen, die gelijklijnig met het strand loopt, is niet zeer hoog, in vergelijking van die, welke meer binnenlands gelegen zijn. Onder deze vindt men de *Gebroeders*, waarvan de een 8,000 en de ander omstreeks 10,000 Rijnlandsche voet hoog gerekend wordt. Deze liggen niet zeer ver van *Padang*, eenige mijlen in het binnenland; des morgens, als de lucht helder is, kan men hen te *Padang* zeer goed zien. De *Ophir*, verder om den noord, doch zeer verre in het land gelegen, is na den *Singeling* de hoogste van het eiland; men wil dat dit een uitgebrande vulkaan is. Bij helder weder moet men denzelven op een afstand van 20 zeemijlen kunnen zien. Dit reuzengevaarte is meer dan eens met bewondering aanschouwd. — Niet verre van daar ligt de *Volcano*, die mede zeer hoog is, doch bij den *Ophir* in het niet wegzinkt. Zie hier een belangrijk bericht omtrent de wezenlijke hoogte van eenige der aanmerkelijkste bergen van *Sumatra*, in Slagtm. 1838 te *Leiden* bekend gemaakt, door den Heer P. W. KORTHALS, lid der Natuurkundige Commissie in *Nederlandsch-Indië*:

„Nadat MARSDEN in zijne *History of Sumatra*, ten gevolge der waarnemingen van ROBERT NAIRNE, medegedeeld had, dat de *Ophir* der Europeanen of *Goenong Pasfaman* der Maleijers, op dat eiland gelegen, 4219 Ned. el. of 13,442 Rijnl. voet hoog was, en dus de *Teneriffa* in hoogte overtrof, werd deze opgave in alle werken van Natuurkundige Aardrijksbeschrijving overgenomen. Deze opgave werd onlangs door mijnen ambtgenoot, den heer L. HORNER, aan de waarheid getoetst, die, in gunstiger omstandigheden, dan de heer MULLER en ik, de binnenlanden van *Sumatra* onderzoekende, gelegenheid vond om dezen berg te bestijgen. Volgens Zijn Eds. schrijven, reisde hij van den voet tot den top vier dagen, en ontnam hem toen, door barometrische waarnemingen, zijnen meer dan vijftigjarigen roem van den hoogsten berg van het bekende gedeelte des *Archipels* te zijn. Hij bezigde tot deze waarnemingen eenen barometer, naar het stelsel van wijlen den heer HORNER, reisgenoot van den beroemden Kruzenstern, vervaardigd, welken wij dikwerf met *Fortinsche* en *Newmannsche* werktuigen vergeleken hebben, en door deze waarnemingen bleek, dat de berg *Ophir* 2927 Ned. el. of 9325 Rijnl. voet hoogte had, en dus 4117 Rijnl. voet beneden de algemeen aangenomen bepaling bleef.

Evenmin gelukkig was de heer RAFFLES in zijne opgave voor de meer zuidelijk gelegene bergen van *Sumatra's* binnenlanden, daar hij

ont

ons voor den *Merapi* 4022 Ned. el (12,815 Rijnl. voet) en voor den *Sago* (*Mount Kasjoemba* der Engelschen) 4572 Ned. el (14,567 Rijnl. voet) opgeeft. De berg *Sago* is echter niet boven de 1911 Ned. el (6000 voet Rijnl.), en de *Merapi* heeft, naar de waarnemingen van den heer MULLER en mij, met *Fortinsche* en *Newmannsche* barometers in 1834 genomen, slechts 2898 Ned. el (9234 Rijnl. voet); terwijl die van den heer HORNER, van 1837, hiervan weinige voeten verschilt. Volgens zijne opgave is de *Singalang* de hoogste berg, en de op den top gedane waarnemingen geven voor denzelfden eene hoogte van 2936 Ned. el (9355 Rijnl. voet)."

De meeste dezer bergen zijn met zwaar en digt geboomte begroeid; sommigen voor een gedeelte met gras overdekt, dat door de inwoners *alling alling* geheeten wordt, en soms de lengte van 5 tot 6 voet heeft. Het heeft eene zeer lichtgroene kleur, aan het gele grenzende, en maakt met de onderscheidene houtsoorten en hare verschillende groene kleuren, heerlijke schakeringen. Dit is de achtergrond. De voorgrond vertoont eene boschrijke streek, door eene smalle streep strand met wit zand van de zee gescheiden. Tusschen de boschen aan het strand, vind men gewoonlijk de dorpen der inlanders (*kampongs*), op ongelijke afstanden, verspreid, zoo dat men, digt langs de kust zeilende, een waarlijk aangenaam gezigt heeft; verwijderd men zich echter meer van het land, dan krijgt het een zwart onaangenaam voorkomen, daar alles, vooral als de zon hoog is, in een dikken nevel is gehuld. Bij regenachtig weder ziet men dikwerf de bovenste en onderste gedeelten der bergen, die alsdan bijna zwart schijnen; terwijl zij gedeeltelijk door de zwevende wolken, van eene witte kleur, voor het oog verborgen zijn. Over het algemeen is het weder, zelfs in de west- of kwade *mouson*, hier helder, offchoon men in dit seizoen, tegen den avond, vele en zware regens heeft. Er waaijen te *Padang* zelden stormwinden; soms komt er eene hevige windvlaag, die echter bijna nooit langer dan een paar uren aanhoudt, daar men hier zoo digt bij de linie is, vermits *Padang* op 56 minuten zuiderbreedte ligt.

Overal is het land zeer vruchtbaar en zou, bij eene behoorlijke bebouwing, bijna alles kunnen opleveren. Men teelt hier koffij, peper en rijst, doch deze laatste in eene geringe hoeveelheid; kruidnagelen en muskaarnoten vindt men hier ook; doch nog in geringer mate. De boschen in de binnenlanden leveren veel *casia*, eene mindere soort van kaneel; de minderheid derzelve moet voornamelijk worden toegegeschreven aan de weinige zorg, die men bij het inzamen van dit product draagt, en daaraan dat men geene moeite aanwendt om de boomen zelve te veredelen, die hier en daar tusschen de overige wilde boomen groeijten, en waarvan de inboorlingen de bast nemen, zonder eenig onderscheid te maken, en zonder te letten op de dunheid der takken, die natuurlijk de teederste bast en dus de beste kaneel geven. Zij scheuren integendeel alles af, wat binnen hun

hun bereik is, en zijn te vreden zoo zij eene dragt hebben. Men heeft begonnen om suiker te maken; doch deze onderneming schijnt niet veel op te leveren, daar het sap in het algemeen in de *Ost-Indiën* weinig suiker geeft, en de suiker minder kern heeft of meer meelachtig is dan in de *West-Indiën*, en dus bij de raffinadeurs laag staat aangeschreven. Op sommige plaatsen in de binnenlanden vindt men aardappelen en tuinvruchten of groenten; doch aan de kust ontbreekt het hieraan ten eenenmale. De vruchten van het land zijn zeer goed, ja, over het algemeen beter dan op *Java*, vooral de pisang, waarvan men hier zeer vele soorten heeft; de grond is kleiachtig, en, zoo als gezegd is, op veel plaatsen moerasfig. Te *Padang* loopen echter de bergen hooger tot bij het strand, en daar hier minder lage en moerasfige streken zijn, is de lucht droog, en men houdt dus deze plaats voor eene der gezondste van *Sumatra*. Men vindt er een vrij groot hospitaal.

De inboorlingen, dat is, de eigenlijke bewoners van *Sumatra*, zijn kloeker van gestalte en blanker van vel dan de Javanen; overigens kan men het hun aanzien, dat zij met de Maleijers van geheel *Oost-Indië* tot denzelfden oorsprong behooren. Zij maken in de plaatsen langs de kust het grootste deel der bevolking uit, waar men desniettemin ook Chinezen, Bengalezen en Arabieren vindt. De eerste en laatste zijn hier de eigenlijke handelaars, even als overal in *Indië*. De inboorling is hiervoor evenmin als voor iets anders geschikt, zij zijn integendeel lui en met eenen geest van onafhankelijkheid bezielde, die hun liever gebrek doet lijden, dan zich te vernederen met iets voor een ander te doen. Ten bewijze hiervoor kan het volgende strekken. Ik werd eens, zegt een Nederl. reiziger, op jagt zijnde, door eenige kleine jongens uit eene kampong gevolgd, die mij de plaatsen aanwezen waar ik vogels zoude vinden; aan hun scherpe gezigt had ik dan ook meer dan een goed schot te danken; verbeeld u echter, dat ik geen dezer naakte mannetjes kon bewegen om eenige vogels, die ik geschoten had, te dragen, hoewel ik hun eene vrij goede belooning aanbood. Zij zijn even als de overige Maleijers onbuigzaam, bijgeloovig en hebbeneen gedeelte van het *Islamismus* aangenomen; ofschoon de meesten hunner hiervan slechts weinig weten, schijnen zij echter met dat kleine gedeelte al den trots der Turken en Arabieren te hebben ingezogen. En dit is zeker de grootste hinderpaal voor de uitbreiding van het gezag der Nederlanders.

In de binnenlanden vindt men eenige stammen, door de inwoners *Padries*, ook wel *orang putie* (witte menschen), om dat ze in het wit gekleed gaan, genoemd. Deze zijn, zoo wij meenen, gedeeltelijk van Arabischen oorsprong, doch bestaan hier reeds lang. Het is eene stoute natie, die krachtvol en werkzaam is, en uit Mohammedaansche hervormers bestaat, die de leer van MOHAMMED in alle hare zuiverheid willen invoeren, en van alle heidensche begrippen reinigen. Onstaatkundig echter trekken zij onbarmhartig te veld tegen al

wat

wat vermaak of weelde is, vooral tegen het sierle- of betel-kauwen, het drinken van wijn of sterke dranken, en andere dingen. De Maleijer in het algemeen nu is aan het eerste zoodanig gehecht, dat men hem eer zijn leven dan dit genot kan ontrooven; het drinken van wijn en sterke dranken eigenen zich de rijken en grooten als een regt toe; zeggen zij, als zij het kunnen betalen; zij schijnen zich boven de wet te achten. Door dit alles hebben de *padries* maar eenige binnenlandsche stammen tot zich getrokken. Inziende dat de blanken de grootste oorzaak zijn van hunne geringe vorderingen, zoo hebben zij besloten overal gewapend tegen ons over te staan.

Bonjol, eene zeer sterke plaats in de binnenlanden, langen tijd de hoofdzetel der *Padries*, het *point de mire* der overige onrustige Sumatranen, is gedurende twee jaren door de onzen belegerd. Bij den aanvang der belegering bestond onze magt ongeveer uit 800 man blanken, 5000 geregelde Boeginezen en Javanen, en 10 tot 15,000 man inlandsche hulp-troepen, die echter, hoe groot in getal, eigenlijk niets beteekenden, dan voor zoo verre de *Padries* hieruit konden zien dat onze magt zich begon te vestigen, en eenige inlandsche vorsten reeds onze partij namen. Men verzekert dat deze sterkte 3000 *Padries*, met derzelver vrouwen en kinderen, heeft bevat; eenige bents, die tot de hoofdsterkte in betrekking stonden, heeft men spoedig ingenomen, doch de sterkte zelve lang niet zoodanig kunnen insluiten, dat zij geen toevoer van buiten kreeg. Later zijn te *Padang* nog bijna 1200 man, zoo blanke als geregelde inlandsche troepen van *Java* aangekomen, die met de zich voor *Bonjol* bevindende, de handen met kracht aan het werk geslagen en eindelijk de sterkte ingenomen hebben.

De *Padries* zijn, zoo als gezegd is, een sterk menschenras, schaarsch besmet met de in deze streken te algemeene luiheid. Zelden worden er van hen krijgsgevangen gemaakt, en over het algemeen wordt er met zulk eene verbittering gestreden, dat weinigen zich gevangen geven. Onze troepen bestaan voor verre weg het kleinste gedeelte uit Europeanen. Bij de inlanders zelve is weinig medelijden te wachten, zoodat onze manschappen, door allerlei tergingen en beledigingen tot het uiterste gebragt, niet alleen verwoed vechten, maar ook zelden den gevangen *padrie* het leven schenken. Het bewustzijn hiervan, en hunne opgewondenheid en woeste geestdrijverij, maken dat zij bijna nooit levend in onze handen komen en hun leven duur verkoopen. Hunne wapenen bestaan uit lontgeweren, waarvan de loop ruim vijf voet lang zijn; de kolven daarentegen kort, in de gedaante van die onzer pistolen, zoodat ze meestal schieten met een vast steunpunt, en nimmer het geweer aan den schouder brengen. Als zij ergens eene vaste plaats en steun hebben, zijn het goede schutters. Zij hebben geen laadstokken, maar laten het kruid eerst in den loop, en vervolgens den kogel er oploopen; bij het aanleggen houden zij het geweer regtstandig en laten het tot een horizontale rigting zakken; zij schieten zelden lager, en hun schot blijft dan natuurlijk

zon.

zonder gevolg. Behalve deze in hunne handen vrij geduchte wapenen, gebruikten zij den *klewang* of rechte sabel, ter breedte van drie vingeren en van twee tot twee en een halven voet lang, lanssen van onderscheidene lengte en de gewone krisen. Door een toeval, heeft men, voor eenigen jaren, twee dezer *Padries* gevangen gemaakt; zij waren namelijk verkleed door de voorposten onzer troepen doorgedrongen, en bezig om op eene nabij zijnde *pas* of Indische markt levensmiddelen op te koopen; de Maleijers evenwel verrieden hen, en zoo vielen zij den onzen in handen, die er waarschijnlijk zeer belangrijke berigten omtrent *Banjol* door verkregen hebben. Tot een bewijs hoeveel wij Nederlanders in de laatste jaren op *Sumatra* te doen gehad hebben, laten wij hier eenige berigten volgen, omtrent dat eiland in Wijnmaand 1834 uit *Batavia* naar *Nederland* overgezonden:

„Ten aanzien van de krijgsbewegingen op de westkust van *Sumatra* had men te *Batavia* berigt ontvangen, dat, na de aankomst der versterking, onder bevel van den generaal majoor titulair RIESZ, benoemd tot commissaris te dier kust, de Nederlandsche troepen al spoedig tot het hervatten der operatiën zijn overgegaan, en wel aanvankelijk tegen de linie van *Kaman*, alwaar de meeste opstandelingen zich verzameld hadden. Den 9. en 10. van Hooim. is die linie aangevallen, en, niet zonder veel hindernissen en tegenstand, ingenomen. De onzen hebben daarbij 14 dooden, onder welke de verdienstelijke majoor du Bus geteld wordt, en 36 gekwetsten gehad. De nadere berigten, welke men uit die streken te *Batavia* ontvangen had, waren slechts voorloopig en onvolledig. Dezelve hielden in, dat de assistent resident van *Benkoelen*, KNOERLE, den 28. van Hooim., in de nabijheid dier plaats, door de bevolking der *Desja Tanjong* van het district *Oeloe Benkoeloe*, van het leven beroofd is, en dat die bevolking, bijgestaan door twee naburige *desja's*, zelfs tot de hoofdplaats *Benkoelen* is voortgerukt, en aldaar in dat gedeelte, hetwelk niet onder het bereik van het geschut van het fort is, begonnen heeft amfioen en geld te eischen en bezittingen te vernielen. De muiters zijn evenwel spoedig door de bezetting van daar verdreven. Eenige dagen daarna is Z. Exc. de commissaris-generaal te *Benkoelen* aangekomen. Z. Exc. heeft terstond de vereischte maatregelen genomen, en vervolgens de reis naar *Padang* voortgezet, alwaar hij zich, volgens de laatste berigten, den 30. van Oogstmaand bevond.

Omtrent de onlusten in de streken van *Palembang* heeft men te *Batavia* gunstige tijdingen ontvangen tot den 10. van Oogstm. In het begin van Hooim. is de assistent-resident ANDRIESSE met eenige troepen naar de bovenlanden vertrokken, om zich van den staat van zaken te verzekeren. Den 14. dier maand is de sterkte *Sreka* door die troepen stormenderhand ingenomen; vervolgens is ook de *doesoen Keban* door de onzen bezet, en den 16. was men genaderd tot de *doesoen Moe-*

ara

ara Rewas, alwaar de vijand ter weerszijden van de rivier zich bijzonder versterkt had. Den 20sten heeft de vijand een aanval op de door de onzen aldaar opgeworpene verschanfing ondernomen, doch is hij met groot verlies afgeslagen. Daarna zijn de dwangmiddelen van onze zijde voortgezet, en de stellingen des vijands aan den mond der rivier vermeersterd. Ook bij deze gelegenheid hebben de Palembangse hoofden zich zeer verdienstelijk gedragen. De vorst van *Jambi* had reeds den 7. van Oogstm. zijn terugtocht tot de *does-foen Soeara-Langoen* (eene groote dagreis van de *Jambische* grenzen) voortgezet, en was dus nagenoeg van het gebied van *Palembang* verdreven. Daarenboven zijn de van *Batavia* afgezondene troepen, onder de oversten *MICHELIS*, middelerwijd te *Palembang* aangekomen."

Het zal mischien, en te regt, zonderling voorkomen dat wij, met onze meerdere krijgskunde en betere hulpmiddelen, eene sterkte als *Bonjol* niet spoedig hebben kunnen vermeesteren. Wij moeten dus nog hierbij opmerken, dat de schanswerken van *Bonjol* uit *bamboe dorian* bestonden, en dat zij op de meeste plaatsen twaalf en meer voeten dik waren, zoodat door de elasticiteit derzelve de kogels er wel voor een gedeelte in, doch er nimmer doordringen konden. De huizingen in deze sterkte waren in den grond gegraven, door takken, zoden en aarde bedekt, en dus vrij van de werking van het werpgeschut. Ter meerdere beveiliging hiervoor, had men van afstand tot afstand diepe kuilen gegraven, die, door de lage ligging, meestal met water gevuld waren; de meeste bommen, houwitsers of granaten sprongen in deze diepten en bragten dus geen nadeel toe.

De *bamboe dorian* is gelijk aan de gewone *bamboe* en derhalve dikwerf zeer hoog en dik, en heeft daarbij nog deze eigenschap, dat zij met lange, zware en scherpe stekels voorzien is. Wanneer men eene verschanfing van dezelve wil samenstellen, maakt men eerst eene bedding, zoo breed als men deze dik wil hebben, en plant hierin de *bamboe*, die, na verloop van een paar jaren, een ondoordringbaren muur oplevert, die zoo digt is als men maar kan wenschen; de binnenzijde met aarde aangehoofd zijnde, zoo is de benting gereed.

Ten bewijze van de luiheid der inwoners, die daarbij toch zeer armoedig zijn, moeten wij nog bijbrengen, dat het gouvernement onder de *Sumatranen* geene *koelies*, of dragers, kan bekomen. Het is bekend dat men, op marsch, de troepen zulke dragers mede geeft, daar zij anders voor de hitte zouden bezwijken; de *koelies* verwisselen stations-gewijze, en dragen de ransels, soms de wapenen, van den vermoelden soldaat. Om nu in deze behoefte te voorzien, laat het gouvernement *koelies* van de kust van *Coromandel* naar *Sumatra* voeren, en daar deze menschen zeer schamel zijn, komen zij gaarne herwaarts, en leven op *Sumatra* zeer goed van hetgeen men hun betaalt; ieder scheeps-kapitein, die er aanvoert, ontvangt f 25 per hoofd premie.

Sumatra levert veel *benzoin* op, waaruit men den wierook vervaardigt; dezelve is van zeer goede hoedanigheid. Het

Het eiland is rijkelijk voorzien met onbegaanbare bergachtige streken, ondoordringbare bosschen, en diepe moerassen. Over het algemeen houdt men de bewoners van *Sumatra* voor dapperder dan die van *Java*.

Behalve den wilden karbouw, vindt men in de binnenlanden meer gevaarlijke dieren, waaronder voornamelijk eenige tijgersoorten. Ik heb, zegt een reiziger, het vel gezien van eenen tijger, tot het ras der konings-tijgers (bruin met zwarte strepen) behoorende. Hij was in de ommeftreken van *Ayer Bangy* geschoten, en scheen zeer groot te zijn geweest. Het vel althans van den kop tot het begin van den staart was zeven en een halven voet lang, de lengte van den staart zelve kan ik niet bepalen, daar deze niet meer in zijn geheel was. Op sommige plaatsen vindt men veel olifanten, die zoo talrijk moeten zijn, dat zij menigwerf de nieuwaangelegde wegen in het binnenland zoodanig vertrappen, dat dezelve voor ruiters onbruikbaar zijn. Men schijnt hiervan geen voordeel te trekken, het zij voor de jagt, het zij om ze, na tam gemaakt te zijn, tot lastdieren te gebruiken. *Sumatra* heeft eene bijzondere soort van *Tapir*, en eene eigenaardige soort van rhinoseros, welke meer naar de Afrikaansche dan naar de Indische gelijkt; dit dier is echter niet zeer algemeen. Ook wil men dat aan de oostzijde des eilands rivierpaarden gevonden worden. Dit is zeker dat dit eiland, zoo wel met opzigt tot het planten- als tot het dierenrijk, een onbegrijpelijken rijkdom voor de natuurlijke historie bevat; dan even waar is het, dat de onmogelijkheid bestaat om alles behoorlijk te onderzoeken; de vijandige gezindheid der bewoners laat vooral niet toe het land verder te zien dan langs de kust, voor zoo verre wij er vaste bezittingen hebben, of het gedeelte der binnenlanden, dat door onze troepen bezet is.

Tapanoely is het uiterste punt ten Noorden, waar ons gezag erkend wordt; wij hebben daar een posthouder en eene kleine magt: zoo als dit gewoonlijk het geval is, zijn de onmiddellijk aan de kust wonende inlanders door belang aan ons onderworpen, daar hun bestaan van den handel en de zeevaart, waarvan wij uitsluitend meester zijn, afhankelijk is.

De bewoners van een gedeelte der *Batta-landen*, boven *Tapanoely* gelegen, zijn in den volsten zin des woords, nog wilden. Men legt hun ten laste dat zij menschen eten, ja, de berigten luiden hieromtrent zelfs vrij eenstemmig, zoo dat men dit niet wel als eene losse beschuldiging mag aanmerken. Zie hier eene daadzaak. Voor een paar jaren kwamen twee Fransche zendelingen bij den posthouder te *Tapanoely*, en gaven hem hun voornemen te kennen, om de binnenlanden te bezoeken en derzelver inwoners te bekeeren. Al wat deze menschlievende man deed om hen te weerhouden, was vruchteloos. Zijne vertoogen wogen niet op tegen hunnen ijver; en na een paar dagen bij hem vertoefd te hebben, verlieten zij *Tapanoely*, begonnen met het kruis in de hand hunnen togt, — en keerden niet weder.

Waar.

Waarschijnlijk zou men altijd onbewust gebleven zijn van hun we-dervaren, ware het niet dat, eenigen tijd daarna, ettelijke bewoners der binnenlanden de hoofden der beide ongelukkige zendelingen aan den posthouder hadden doen te koop aanbieden, die zich dan ook tot eenen hoogen prijs van dezelve meester gemaakt en ze aan den re-sident van *Padang* heeft opgezonden. Men zegt dat deze menschen vermoord en gegeten zijn.

Men schreef van *Batavia*, den 9. van Herfstm. 1834:

„Een dezer dagen van *Padang* ontvangen berigt deelt het treurig niteinde mede van de Noord-Amerikaansche zendelingen HENRY LY-MAN en SAMUEL MUNSON, in de *Battalanden*, benoorden *Tapanoely*, grenzende aan het *Atchinefche* rijk. Beide waren van deze hoofd-plaats naar *Padang*, en in het begin van Zomerm., over *Nias*, naar *Tapanoely* vertrokken, met het doel, om in de genoemde landen door te dringen; eene onderneming, die hun, op grond van de be-kende woestheid van den volksstam, dien zij zich voorstelden te be-zoeken, van onderscheidene kanten, herhaaldelijk en dringend, doch te vergeefs, werd afgeraden. Den 28. der gemelde maand, bevonden de reizigers zich op weg naar de *Kampong Sakka*, tot de bedoelde landen behorende, en werden zij halver weegs van dezelve nog door vijf gewapende Batta's aangesproken, die hun, onder waar-schuwing, dat, bij een verder doordringen, hun leven gevaar zoude loopen, den welgemeenden raad gaven, om terug te keeren. De togt werd evenwel, onder het uitreiken van eenige geschenken, voortge-zet, doch de reizigers zagen zich weldra, 's namiddags omstreeks vier ure, door eene gewapende bende der Batta's, van ongeveer twee honderd man, aangevallen, en de beide zendelingen, benevens een hunner bedienden, ondergingen het afgrijselijke lot van door de Kan-nibalen vermoord en opgegeten te worden. De overigen van het reisgezelschap, zijnde inlandfche hoofden, gidsen, tolken en bedien-den, ontkwamen het gevaar door eene tijdige vlugt.”

Dit alles moet niet bevreemden; want het is waar, dat men weinig barbaarscher volk vindt dan de noordelijke Sumatranen. Het ver-moorden van posthouders, soldaten en anderen, die zij op de eene of andere listige wijze naderen, is niets buitengewoons; de resident van *Benkoelen*, de heer DE PEREZ, een voormalig offi-cier der marine, heeft zijn leven alleen te danken gehad aan de tijdige hulp van den kapitein VOGEL. Hij werd namelijk op eene inspectie-reis, met een geleide van honderd man, door de inlanders omringeld en afgesneden, en zou door gebrek in hunne handen hebben moeten vallen, zoo de ge-noemde kapitein met honderd vijftig man hem niet had ontzet: zoo zeer is echter het overwigt der behoorlijk gedisciplineerde troepen, dat hij eene maand lang met zijn handvol volks, waaronder slechts 60 Europeanen waren, eene magt van eenige duizenden in bedwang hield, en tijd had om een paar spionnen naar *Benkoelen* te zenden,

ALGERM. AANHANGS. V. c.

D d

om

om van zijnen toestand kennis te geven; slechts een derzelven bereikte zijne bestemming; de ander werd door de opstandelingen opgevangen en vermoord.

Voor eenige jaren werd het fortje van *Ayer Bangy* door de *Padries* aangevallen; de bewoners der bijgelegene *Kampong*s namen met vrouwen en kinderen binnen hetzelfde de wijk, en hielpen het moedig verdedigen. In den eersten aanval werden de kommanderende luitenant en de hem opvolgende onderofficier door de *Padries* doodgeschoten. Deze hieven een zekreet aan en riepen: „officier en sergeant zijn dood: nu is het fort ons!” Maar zij werden in hunne verwachting bedrogen; een flanker, een Franschman, nam de rok en pet van den gesneuvelden sergeant, en het bevel in hunne plaats opvallende, verdedigde hij de sterkte zoo goed, dat de *Padries* moesten aftrekken. Men heeft hem tot sergeant bevorderd, gedecoreerd en permanente bevelhebber van een der kleine fortjes in het binnenland gemaakt.

De hoogere verpachting van 's lands middelen op *Palembang* (even als op het eiland *Banka*), gedurende het jaar 1840, getuigt van eenen voortdurend gunstigen staat van zaken op *Sumatra*. Er bestaat een goede weg tusschen *Palembang* en *Tebing-Tingie*, de bestemde hoofdplaats der vereenigde residentie van *Palembang* en *Benkoelen*. Er werd in den aanvang van 1840 gedacht aan het aanleggen van eenen nieuwen weg tusschen *Tebing-Tingie* en *Tarabangie*, het digst bij *Java* gelegen punt in de *Lampung's*, om alzoo eene meer regstreekse gemeenschap tusschen de gemelde hoofdplaats en *Java* daartestellen.

De pogingen, om te *Palembang* de koepokstof levend over te brengen, zijn ook daar gunstig uitgevallen.

• SURATTE. Berigten uit *Bombay*, omtrent den brand te *Suratte* in 1838, houden in, dat drie vierde gedeelte der stad, bestaande uit 5 à 6000 huizen, eene prooi der vlammen is geworden; 500 menschen hadden daarbij het leven verloren. De oorzaak van die ramp was met geene zekerheid bekend.

• SURINAME. Deze volkplanting is zeker thans niet in den bloeijenden staat als vóór zestig jaren, doch, zoo als zij is, moet men dezelve nog beschouwen als eene der belangrijkste van onze overzeesche bezittingen. — Niettegenstaande de afschaffing des slavenhandels en de lage prijzen der voortbrengselen, levert het geheel der kapitalen, die in dezelve gevestigd zijn, nog eene rente op, verre weg die overtreffende, welke men op eenige andere zekere wijze verkrijgen kan; en het lijdt geen twijfel dat, indien alles ten meesten voordeele werd aangewend, deze rente met meer dan een derde zoude worden vermeerderd.

Laat ons, tot bewijs hiervan, in de eerste plaats den tegenwoordigen staat der kolonie vergelijken met dien van het jaar 1775, en dus ruim 60 jaren geleden.

De produkten, welke uit *Suriname* werden afgescheept, bedroegen in

	in 1775.		in 1825.
Sulker	15,200,000 fß		23,815,707 fß
Koffij	18,000,000 „		4,196,575 „
Kakao	200,000 „		116,105 „
Katoen	80,000 „		2,329,607 „

Waarnit blijkt dat de suiker- en katoen-teelt aanmerkelijk zijn toe- genomen, doch die der koffij daarentegen zeer is verminderd, het- geen moet worden toegeschreven zoo aan het verouderen der koffij- plantaadjen, als aan het onzekere van dat produkt, dat geheel van het klimaat afhangt. Wanneer men nu de gemiddelde prijzen der produk- ten aanneemt op 8 ft. voor de koffij, 9 grt. voor de suiker, 8 ft. voor de Kakao en 20 grt. voor de katoen, komt het geldelijke der opbrengsten in die twee jaren als volgt :

	1775.		1825.
Suiker	f 3,040,000.		f 4,763,141.
Koffij	„ 7,200,000.		„ 1,678,630.
Kakao	„ 80,000.		„ 46,442.
Katoen	„ 40,000.		„ 1,164,803.
	f 10,360,000.		f 8,854,386.

hetwelk een verschil geeft van ongeveer f 2,700,000 ten voordeele van 1775. Doch hierbij behoort te worden aangemerkt, dat de op- gave van dat jaar getrokken is uit *LUZAC Hollands rijkdom*, alwaar de schrijver de belangrijkheid dezer kolonie aantoonen wil, en dus waarschijnlijk een zeer voordeelig jaar zal hebben uitgekozen, terwijl de seizoenen in de laatste jaren dikwerf zoodanig onvoordeelig zijn geweest, dat men daaraan alleen eene tijdelijke vermindering van ten minste vier en een half millioen fß koffij moet toeschrijven, daar in het jaar 1817 van dit produkt bijna negen millioenen, en in 1818 ruim acht en een half millioen werd uitgevoerd.

Sedert dien tijd is de koffij-teelt niet in omvang afgenomen, want voor een paar koffij-plantaadjen, die in suiker zijn gebragt, zijn er verscheiden nieuwe in *Saramacca* en in de *Nikerie* aangelegd. Van zeventig tot tachtig scheepsladingen worden in *Amsterdam*, *Rot- terdam* en *Middelburg* aangebragt, en leveren op eene som van acht à negen en een half millioen. Daarvan trekken de reederijen voor de tehuisvracht, het eene jaar door het andere anderhalf millioen bui- ren de uitvracht die nog op f200,000 kan gesteld worden. In het jaar 1828, zijn, te *Amsterdam* en te *Rotterdam*, acht en dertig schepen van *Oost-Indië*, en zeven en zeventig van *Suriname* bin- nen gekomen; later kwam echter de verhouding meer en meer ten voordeele van O. I. door de onzettende uitbreiding der cultuur op *Java*.

Het onderhoud der plantaadjen, voor zoo verre de Europefche artikelen aangaat, is niet met juistheid te berekenen; doch wij ge- looven, dat men dit ten minste op f10 per hoofd schatten kan; het- welk eene som van f420,000 zoude uitmaken, welke door verschil- lende takken van nijverheid in het moederland wordt genoten.

D d 2

Het-

Hetgeen door de blanke en vrije bevolking en de slaven, die niet op de plantaadjen behooren, wordt verbruikt, is van veel meer belang; doch men kan geen maatstaf vinden, waarnaar dit ten naasten bij zoude kunnen worden geschat."

Men heeft bij het aanleggen der plantaadjen in vele opzigten mislagen begaan, die zich in den laatste tijd eerst hebben doen gevoelen. Een der voornaamste daaronder is, dat men zich niet genoeg verzekerde van de deugzaamheid van het geheele terrein, waarop men zich wilde vestigen. Voeg hierbij, dat men, in plaats van eenige onkostbare gebouwen op te slaan, die even zoo goed aan het doel zouden beantwoord hebben, aanmerkelijke kapitalen besteedde, om woonhuizen, koffijlootsen, enz. te bouwen, van het duurste hout en veel grooter en sierlijker dan noodig was.

Het groote crediet, dat de planters toen in *Europa* genoten, hunne ijdelheid, en het belang der directeurs van fondsen, om hen in schulden te steken, waren hiervan de voornaamste oorzaken. Onderzuchten bevond men dikwijls, nadat deze groote uitgaven gedaan waren, dat de *Confessie* niet overal even vruchtbaar was, dat er zand, schulpplaten of moerasen in gevonden werden, en het effect verkwijnde, omdat men zijne prachtige gebouwen niet kon verlaten. Sommige planters waren niet in staat een genoegzaam getal slaven aan te koopen, omdat zij te veel geld aan hunnen bouwlust hadden opgeofferd; kunne inkomsten konden niet geëvenredigd zijn aan het uitgegeven kapitaal, en zij werkten zich dus noodzakelijk in den grond.

De kleinte der slavenmagt moet buitendien reeds, al heeft men overigens alle spaarzaamheid in het oog gehouden, als eene zeer bezwarende omstandigheid worden beschouwd; zoo wel omdat de overige kosten der onderneming geenszins in eene juiste evenredigheid staan met het getal slaven, als wel, omdat het inpolderen der landen en het boschvellen, waarmede de aanleg begint, de vereenigde krachten van een groot aantal mannelijke arbeiders vereischen. Hieraan is dan ook wel grootendeels toe te schrijven, dat er zoo veel meer mannelijke dan vrouwelijke slaven aanwezig zijn; — want, daar men meer zorgde voor de behoeften van het oogenblik, dan voor de toekomst, kocht men bij voorkeur mannelijke negers; te meer daar men de aanvulling, welke men anders van de voortteeling had kunnen verwachten, voortdurend door aankoop dacht te zullen bewerkstelligen.

De wijze, waarop de landen uitgemeten zijn, was in der tijd, toen men met reden op eene voortdurend aanwassende bevolking konde hopen, mischien doeimatis, doch ze is voor vele plantaadjen thans hoogst nadeelig. — Wanneer men eene kaart van *Suriname* voor zich neemt, zal men zien, dat bijna alle *concessiën* zeer langwerpige vierkanten vormen, waarvan de rivierzijde, alwaar men de gebouwen plaatst, een der korte lijnen uitmaakt; een dergelijk stuk land is gewoonlijk 165 roeden breed en ongeveer 1100 roeden diep. — Daar men nu, zoo als natuurlijk is, de voorlanden het eerst in kultuur heeft gebragt, en ver-

vol.

volgens, naar mate de plantaadjen ouder zijn geworden, meer naar achteren is gegaan, en de voorlanden uitgewerkt zijnde, weder heeft verlaten, — vindt men vele oude koffijplantaadjen, waar de in bewerking zijnde landen een uur gaans en meer van de woning af liggen. — Het tijdverlies en de veelvuldige ongelegenheden, die hierdoor veroorzaakt worden, werken zeer veel mede om de hoeveelheid der produkten te verminderen; hetgeen men ligt zal beseffen, als men maar alleen in aanmerking neemt de mindere taak, welke men verplicht is, de negeren op te leggen, om de vermoeijenis, welke zij vóór en na den arbeid te ondergaan hebben. Waren de concessiën in regelmatige vierkanten, waarvan elke zijde 400 à 450 roeden bedragen zoude hebben, uitgemeten, had men buiten de voordeelen, die uit het zoo even gezegde voortvloeijen, ook die gehad, van eene gemakkelijker waterspuijing en eene grootere onderlinge verwijdering van de woonplaatsen der naast elkander liggende plantaadjen, hetwelk voor de goede orde zeer bevorderlijk zoude geweest zijn.

Het algemeene gevoelen is, dat sedert een twintig à dertigtal jaren, de seizoenen voor de koffijteelt gedurig slechter zijn geworden; indien men zeide, dat de seizoenen even zoo zijn als te voren, doch dat de menschen het land veranderd hebben, zonder daarvan den invloed op de koffij te berekenen, gelooven wij dat men juist spreken zoude. Weleer waren in de *Matappica*, *Waroppa*, en *Motkreken*, de schoonste landen voor koffij; thans is het iets buitengewoons, wanneer aldaar een redelijk goede pluk gemaakt wordt.

De oorzaak daarvan is, volgens het gevoelen der beste planters; dat er te voren aan zee, tot op eenen afstand van drie vierde uren, geene cultuur bestond, en dat daardoor de boschen, welke tusschen de koffijlanden en dezelve gelegen waren, als het ware, een gordijn vormden, waardoor de zeewinden werden gebroken, en de regenbuijen in hunnen loop opgehouden, terwijl nu, daar men katoen geplant heeft tot aan den mond der kreken (welke teelt op zich zelve zeer aan te prijzen en voor de kolonie voordeelig is), de koffij geene beschutting meer heeft, en de regenbuijen over dezelve heen trekken, om door de boschen van de *Commewijne* en *Cottica* te worden gestuit. In deze twee rivieren, waar de meeste boschen zijn, zoo als ook in *Saramacca*, heeft men over de koffij oogsten geenszins te klagen gehad. Men mag dus besluiten, dat die landen, welke door het weggakken der boschen in zulk eene onvoordeelige ligging zijn gekomen, als koffijplantaadjen meer en meer in welvaart moeten verminderen.

De Koffijteelt kan echter in *Suriname* geene genoegzame voordeelen meer opleveren, sedert dezelve zoo algemeen is geworden, in landen, waar ze minder arbeid vereischt en deze arbeid veel beter koop is. In *Brazilië* en op *Java*, toch, heeft men daartoe geen bedelving van den grond noodig; de boom, aldaar tot een grooter wasdom komende, geeft ook naar evenredigheid meer vruchten. De voorkeur, die men in sommige plaatsen aan de Surinaamsche koffij gaf, en groo-

tendeels op vooroordeel rustte, vermindert meer en meer, en wat zal het zijn, wanneer men voor dezelve niet meer dan voor de Java-koffij geven wil?

Omtrent de suikerplanterij in het algemeen is het onberwistbaar, dat dezelve veel beter gaat, dan ooit te voren; doch men vindt ookeen aantal suikerplantaadjen, die achteruit gegaan zijn, en zich niet kunnen herstellen. Op deze is vooral toepasselijk, hetgeen wij zeiden van eene te kleine slavenmagt, daar het kapitaal, dat men tot de fabriek besteden moet, alsdan te groot is, in evenredigheid tot het rier, dat men kan planten en afwerken. Vele suikerplanters, die onder de directeurs der fondsen zuchten, hebben van hunne slaven het onmogelijke gevergd, om zich te kunnen staande houden; de gedurige nachtelijke arbeid in de watermolens, die buitendien reeds zoo nadeelig is, moest hier met den te zwaren veldarbeid, noodzakelijk hunne werkbare magt, door gehinderde voortteeling en menigvuldige ziekten doen, afnemen. Geldgebrek verhinderde hen daarenboven, in de noodige verbeteringen en reparatiën aan hunne fabrieken te voorzien.

Suriname bevat, zoo ver het bekend is, p. m. 1800 v. m., doch eigenlijk heeft het ten zuiden geene bepaalde grenzen. Het is ligt na te gaan, dat met de bevolking, die er tot nog toe bestaan heeft, slechts een zeer klein gedeelte daarvan in bewerking heeft kunnen gebragt worden, en er dus geen gebrek aan bebouwbaar land kan zijn.

Evenwel, daar al die landen, welke voor koffij, suiker en katoen geschikt zijn, te laag liggen, om zonder omdijking te worden in cultuur gebragt, moet men zich bepalen tot den oever der rivieren en kreeken, om eene waterloozing te kunnen vinden. Aan de oevers der rivieren *Cottica* en *Commewijne*, vindt men echter nog een' overvloed der schoonste landen, die, of nog geheel onaangetroefd zijn, of behoord hebben tot plantaadjen, die in hunne geboorte zijn te niet gegaan, door de strooperijen der boschnegers, toen men met dezen in oorlog was. De geheele kust van de *Marwijne* tot aan het opperdistrikt *Nikerie*, is, behalve aan de monden van de *Vredenburgers*-, *Mot*-, *Matappica*- en *Warappa*-kreeken, zonder eenige bebouwing, hoewel er geen schooner land voor katoen te wenschen is. De bij ulstek vruchtbare en overheerlijk schoone oevers der rivier *Saramacca* tellen nog geene twintig plantaadjen, en die van *Capename* zelfs niet een eenige.

Het is dus niet het gebrek aan goed land, dat den eigenaar, wiens plantaadje uitgewerkt of slecht gelegen is, verhindert zijne slaven met voordeel te doen werken; maar het verplaatsen derzelve ontmoet andere zwarigheden, namelijk: het schadelijke van het verlaten zijner gebouwen, daar het afbreken derzelve, om ze elders op te zetten, bij oude plantaadjen meestal eene slechte bezuiniging, en in allen gevallen zeer kostbaar is; het opofferen van eenige jaren interest; de moeilijkheid, welke men dikwijls ondervindt, om de Negers van hunne oude plantaadjen af te nemen. Wij willen dit alles niet ontveinzen, doch het

is

is eene onbetwistbare waarheid, dat, van twee kwaden, het minste moet gekozen worden; en dan is het zeker beter, eenige jaren geen interest te maken, en eenige moeilijkheden door te staan, dan langzaam te verminderen, tot dat men niets meer heeft, en daardoor de gelegenheid verliest, om zich weder op te beuren. Zonder een land dat in alle opzigten geschikt is voor het produkt, dat men teelen wil, kan men het onmogelijk op den duur goed maken, en alle pogingen, al de werken, die men aanlegt, om de gebreken van eene plantaadje dienaangaande te verbeteren, kunnen wel deszelfs ondergang nog eenigen tijd tegenhouden, doch zoo veel te spoediger zal dezelve plaats hebben, wanneer de hulpmiddelen niet meer baten.

Er blijft dus voor den eigenaar van eene plantaadje, die uit den aard onvruchtbaar is, of wier gronden zijn uitgeput, geen ander middel over, om eenen behoorlijken interest te maken, dan zich op eene andere plaats te vestigen, en zich voor het oogenblik eene ontbeering te getroosten. Veroorloven zijne omstandigheden eenen dergelijken maatregel niet, dan is het zijn wezenlijk belang zijn eigendom te verkoopen, niet langer zich met ijdele hoop op beterschap te vleijen. Het verplaatsen der Negers, overigens, wanneer men de bezwaren zoo hoog ophaalt, is in de benedenlanden, waar zich de meeste slechte plantaadjen bevinden, met een weinig beleid, zeer gemakkelijk te bewerkstelligen. In de bovenlanden, en vooral op de oude houtgronden, is dit, zoo als wij reeds zeiden, minder raadzaam, en zoude het ook waarschijnlijk, in vele gevallen, door de Regering niet worden toegestaan. Dáár is dan het eenige hulpmiddel, dat men bij de hand kan nemen, een produkt te kiezen, hetwelk geschikt is voor den grond, en daartoe zoude men wél doen, eene proeve met de Indigo te nemen. Sedert eenige jaren is de cultuur van deze plant in *Suriname* weder opgevat, en men zoude er reeds belangrijke uitkomsten van hebben gezien, hadden de ondernemers niet met zeer onvoordeelige omstandigheden te worstelen gehad. De bovenlanden vooral zijn voor de Indigo het best geschikt, omdat men aldaar in de rivieren en kreeken een zuiver en zoet water vindt, hetwelk bij de fabriekadje een voornaam punt is. De plant is door de geheele Kolonie heen als onkruid te vinden, vooral in schrale gronden, zoo als die der binnenlanden, en men behoeft dus, wat de cultuur aangaat, in het geheel niet bevreesd te zijn. De fabriekadje is een moeilijk punt. Weleer heeft men in *Suriname* Indigo gemaakt; doch de inrigtingen, waarop dit geschiedde, zijn te gronde gegaan, en men weet er de juiste oorzaak niet van op te geven; evenwel schijnt zulks voornamelijk te zijn toe te schrijven aan de sterfte onder de slaven, door de schadelijke uitwasemingen van het Indigowied, gedurende de bewerking.

Voor den landbouw bestaan er in *Suriname* geene andere werklieden dan de slaven. De Indianen zijn door geene middelen tot eenen regelmatigten arbeid te bewegen, omdat zij aan hunne behoeften

buitendien kunnen voldoen; de boschnegers verschaffen zich door den houthandel meer voorwerpen van weelde, dan zij weten te gebruiken: behoeften hebben zij niet meer dan de Indianen: de vrijlieden zouden zich door den veldarbeid vernederd achten; aan blanke arbeiders is in het geheel niet te denken. Zoodat van den toestand der slaven- bevolking, en van derzelver toe- of afnemen, het bestaan der kolonie geheel afhangt. Het is, helaas! niet te loochenen, dat deze toestand verre van voordeelig is, en het lijdt zelfs geen twijfel, dat het getal slaven voortaan jaarlijks, in eene steeds toenemende evenredigheid moet verminderen, indien de omstandigheden dezelfde blijven, daar er geen aanvoer hoegenaamd van Afrikaansche Negers meer plaats heeft, en het getal der geborenen niet in staat is, dat der overledenen aan te vullen. Maar wat kan de oorzaak zijn van deze laatste daadzaak, die geheel strijdig schijnt te zijn met den gewonen loop der natuur? Het klimaat kan het niet zijn: de kust van *Guinea* is oneindig ongezonder; ook mishandeling, en, ten gevolge daarvan, gehinderde voortteeling en onverschilligheid der moeders voor hare kinderen: dit is vermoedelijk, wat den Europeër, die het land niet kent voor den geest komt; doch ook dat is het niet; ten minste heeft dit alleen eenige waarheid, betreffende den aard van het werk op sommige suikerplantaadjen. Wat eenige logenachtige schrijvers ook zeggen mogen, die hunne onbekookte voortbrengfelen door eene saus van teerhartige menschlievendheid hebben weten smakelijk te maken, het is onwaar, dat in *Suriname* de Neger slaaf overwerkt en mishandeld wordt. Geen onpartijdig man, die slechts één jaar aldaar heeft doorgebracht, zal ons logenstraffen, wanneer wij stellen, dat $\frac{1}{4}$ van *Europa's* inwoneren minder gelukkig zijn dan de Slaven dezer Kolonie. De voorname oorzaak van deze voortdurende vermindering moet men zoeken in de onevenredigheid der mannelijke tot de vrouwelijke bevolking; van de eerste telde men in 1827, 29,162 en van de laatste 26,922, hetgeen een verschil maakt van 2240 of $\frac{1}{10}$ van het geheel. De uitwerkfelen hiervan op de voortteeling zouden ligt te berekenen zijn, wanneer deze 56,084 menschen te zamen in eene stad woonden; en wat moet het dan niet zijn, wanneer zij, op een vijf honderdtral plantaadjen wijd en zijd verspreid, op de ongelijkmatigste wijze verdeeld zijn, zoodat op sommige de vrouwen tot de mannen als 1 tot 3 staan. Op die plaatsen, waar de geslachten gelijk zijn, is de slavenmagt eer toe- dan afnemende, en dit bewijst genoegzaam, dat de behandeling der slaven geene hinderpaal is voor hunne vermeerdering.

Dit hoofdgebrek is thans niet meer geheel te verhelpen, daar onze koloniën zoo eensklaps van allen toevoer van Afrikaansche Negers zijn verstoken geworden; hadden dezelve, zoo als de Portugefche, het voorregt genoten, van eerst na eenen bepaalden termijn voor dezen invoer gesloten te worden, dan zoude men zich daarnaar hebben kunnen inrigten. Men zoude dan waarschijnlijk verstandig genoeg geweest zijn, bij voorkeur vrouwen aan te brengen, en het

ver

verbod zoude dan wel den aanwas der kolonie hebben verhindert, doch niet dezelve met geheelen ondergang hebben bedreigd. In hoe verre hierin nog door de regering zoude kunnen worden voorzien, zullen wij niet onderzoeken; daar dezelve zich ernstig met de belangen der kolonie bezig houdt, kan deze gewigtige zaak onmogelijk aan hare aandacht ontgaan, en wie is niet ten volle overtuigd, dat dezelve het beste doen zal, wat nog gedaan kan worden? Laten wij dan daaromtrent het beste hopen, en ons bepalen tot datgene, wat de planter doen moet, om in de bestaande omstandigheden het kwaad zooveel mogelijk te keeren.

Elke plantaadje, waar de onevenredigheid aanmerkelijk is, moet noodzakelijk binnen eenen min of meer korten tijd uitsterven, en het is dus den eigenaar in zulk een geval aan te raden, zoodra mogelijk het getal vrouwen te vermeerderen, of, kan hij daarin niet slagen, zijn goed te verkoopen. Ineen smelting van plantaadjen is zonder twijfel het eenige, wat de kolonie voor eenen snellen ondergang behoeden kan; wanneer de eigenaren van slechte of kleine plantaadjen, hun belang wel begrijpende, dezelve verkoopen, zullen die van andere effecten, waar de landen vruchtbaar zijn, en de verhouding der geslachten voordeeler is, de slaven daarvan met nut kunnen gebruiken. Is het wel noodig het schadelijke van de verdeeling eener zoo kleine bevolking, in zulke kleine afdeelingen, nader aan te toonen? Men verbeelde zich slechts, dat in eenige streek van het koninkrijk, in verscheidene naast elkander liggende dorpen, de bevolking zoo onregelmatig verdeeld ware, dat er in het eene tweemaal zoo veel mannen als vrouwen waren, en dat eene wet de individuen verhinderde van woonplaats te veranderen. Wat zoude daarvan het gevolg zijn, zoo niet geheele uitsterfung? en in *Suriname* is dit nog veel erger, door het zeer geringe aantal, dat zich op sommige plaatsen bevindt, en de verwijderde ligging van vele plantaadjen.

De vereeniging van vele Negers op hetzelfde etablissement, is een in alle opzigten zoo groot voordeel, dat wij niet aarzelen te onderstellen, dat, indien de 40,000 plantaadje Negers op honderd of minder plantaadjen gelijkelijk waren verdeeld, de kolonie daardoor alleen een derde meer zoude opbrengen. Dit is hetgeen *Demerary* nog slechts weinige jaren geleden op *Suriname* voor had, en maakte, dat, niettegenstaande de slaven er tweemaal zoo duur en alle onkosten hooger waren, het zich niet alleen kon staande houden, maar in het algemeen bloeiende kon genoemd worden. In *Suriname* bestaan twee of drie plantaadjen, die iets meer of minder dan 300 slaven kunnen tellen, 25 à 30 van 200 à 250; van de overige hebben de meeste er van 100 tot 150; weinige van 150 tot 200, doch vele beneden de 100. In *Demerary* daarentegen vond men 61 plantaadjen, te zamen bezittende 24,133 koppen, en dus, door elkander gerekend, elk 395, een groot aantal boven de 200, en maar weinige daaronder.

Offchoon dit alles reeds genoegzaam zijn zoude tot overtuiging, zullen wij nog eene kleine berekening hierbij voegen, om een meer tastbaar bewijs te leveren van het voordeelige der groote plantaadjen, en tevens van de suikerteelt.

Men kan het produkt eener groote suikerplantaadje niet minder stellen dan op twee vaten per hoofd; men neme nu aan, dat de 40,000 plantaadjeslaven op 1000 suikergronden verdeeld waren, dan zouden zij opbrengen 80,000 vaten. Deze à 1200 pond, tegen den prijs van 8 gr., maakt f240, en dus voor het geheel f19,200,000 bruto. Zoo als boven is aangetoond, bedroeg de geheele opbrengst nog geen negen millioenen, en kan men in zeer voordeelige jaren op niet meer dan elf millioenen rekenen, en ook dan zoude het verschil met deze berekening nog meer dan acht millioenen bedragen. Stelt men nu, dat op al deze plantaadjen stoommachines waren, dan kan men zeer veilig op 2 1/2 vat per hoofd staat maken.

De wijze, waarop de slaven worden behandeld, is zonder twiifel een der voornaamste punten, waarop de eigenaar zijne aandacht heeft te vestigen. Het is aangenaam te kunnen getuigen, dat deze behandeling in *Suriname*, al is dezelve niet geheel zoo als men die zoude wenschen, war menschelijkheid, regtvaardigheid en verpleging aangaat, voor geene kolonie der *West-Indië* behoeft te wijken. Eenige nachtelijke werkzaamheden uitgezonderd, waarop wij nader zullen terug komen, is er niets in de levenswijze van eenen plantaadje slaaf, dat zijne gezondheid moet benadeelen. Overvloedig voedsel, dekking meer dan zij verlangen, menigvuldige uitspanningen en versnaperingen, oppassing in ziekte, zonder onderscheid van jaren of bruikbaarheid, een zorgelooze ouderdom, dit is hergeen waarop elk hunner rekenen kan.

De zorgen voor het aankomend geslacht en de bevordering der voortteeling zijn hetgeen den verstandigen planter thans ernstig bezig houdt. In den laatsten tijd der zwangerschap geeft men aan de vrouwen geen bepaald werk meer; indien haar staat het schijnt te vorderen, dient men haar wijn en versterkende spijsze toe; na de bevalling zijn zij eenen geruimen tijd van werken vrij, en zoo lang zij zoogen, geeft men haar de halve taak of minder. Sommige planters zijn nog zorgvuldiger, en besteden haar in de inrigting van eene vroedvrouw tot dat zij geheel zijn hersteld. Zoodra de kinderen de gedurige oppassing van de moeder niet meer behoeven, worden zij, gedurende den arbeid van deze, toevertrouwd aan de zorg eener oude vrouw, die geene andere bezigheid heeft. Wanneer de zoogtijd, die ruim een jaar duurt, voorbij is, geeft men hen uit de pot, die voor de gezamenlijke kinderen eener plantaadje gekookt wordt, een gezond en overvloedig voedsel, omdat men zich hieromtrent niet genoeg op de moeders kan verlaten. Men laat deze ook menige voordeelen genieten, naarmate zij vele kinderen in het leven hebben; somtijds ontslaat men haar zelfs voor altijd van den arbeid, hoewel zij daartoe nog bekwaam zijn. Deze handelwijze, welke even voordeelig

lig als menschelijk is, wordt door de meeste der administrateurs in acht genomen, doch zoude nog meer algemeen kunnen zijn, en een eigenaar in de *Nederlanden* kan niet te veel zorg dragen, dat zijne zaakwaarnemers dezelve volgen.

Dat vele negerinnen geene kinderen ter wereld brengen, moet men vooral toeschrijven aan hare losbandige levenswijze van de jeugd af aan; sommige schrijvers hebben ook weder hier er genoeg in gevonden de kolonisten zwart te maken, en dit aan hunne zedeloosheid toe te schrijven. Wij antwoorden daarop, dat de natuurdrijf bij de negers zich zeer vroeg ontwikkelt, en zij oorspronkelijk zoo weinig begrip hebben van onwelvoeglijkheid en zedeloosheid, in dien zin, dat zij in het tegendeel, alleen door het voorbeeld der blanken er eenig denkbeeld van verkrijgen. Tot bewijs hiervan hebbe men den Afrikaan- schen, met den in *Amerika* geboren (Creolen) Neger slechts te vergelijken. Doch wat hiervan ook zij, het is ontegenzeggelijk van groot belang, dat hiertegen zoo veel mogelijk gewaakt worde. De midde- len, die men in het werk zoude kunnen stellen, verbiedt de welvoeg- lijkheid, alle aan te duiden; doch elk administrateur of directeur, die het goede hier omtrent wil, zal dezelve ligt uitvinden.

Volgens berekening zoudende kosten tot het daarstellen eener nieu- we suikerplantaadje thans bedragen als volgt:

400 Negers à f 600.	f 240,000
Eene concessie land met de belasting gedurende twee jaren. „	3,000
Eene stoommachine van 16 paarden kracht.	26,000
Opzetten derzelve.	4,000
Kookhuis met dubbel ketelwerk, stijlhuis, enz.	20,000
Woonhuis en Zijgebouwen.	7,000
Negerhuizen.	8,000
Timmerloots.	2,500
Hospitaal.	2,000
Traslootsen.	4,000
Vaartuigen.	2,000
Onderhoud der Negers gedurende twee jaren.	25,000
Gagie van een Directeur en drie blanke bedienden, voor 2 jaren.	4,000
	f 347,500

Interest, à 5 pCt., berekend over de twee eerste jaren, in de veronderstelling, dat de koopconditie der slaven is zoo als gewoonlijk: $\frac{1}{3}$ kontant, $\frac{1}{3}$ op zes maan- den, en $\frac{1}{3}$ op twaalf maanden.

	26,000
	f 373,500

Van de overige onkosten is de eene helft gerekend in het eerste, de ander in het tweede jaar te vallen.

Grosso modo neemt men echter, op grond van bijkomende kosten, bijv. woonhuis voor Directeur, enz. de

ron-

ronde fom, van. f 400,000

En rekt dan, dat men maakt:

in het 2de jaar 100 vaten, waard.	. . .	f 10,000	dus	2½ pCt.
" " 3de " 250 " "	. . .	" 25,000	"	6¼ "
" " 4de " 450 " "	. . .	" 45,000	"	11¼ "
" " 5de " 650 " "	. . .	" 65,000	"	16¼ "
" " 6de " 800 " "	. . .	" 80,000	"	20 "

In weinige daarop volgende jaren zoude men zonder nadeel voor de slavenmagt, of voor het bestaan der plantaadje, het getal vaten kunnen brengen tot 1000 en meer, wanneer men zich geheel tot de suiker wilde bepalen. (Het verkieslijke van welke teelt, boven die der koffij, te vorene reeds is betoogd.) De prijs van f 100 per vat suiker, na aftrek van vracht, asfurantie, commissie, enz. is voorze-ker niet te hoog. De opbrengst der melasse en rum is genoegzaam tot het betalen der binnenlandsche onkosten, zoo als de belastingen, tractementen der plantaadjebedienden, en de Noord-Amerikaansche artikelen. De benoodigdheden, welke uit het moederland gezonden moeten worden, kan men voor eene goede suikerplantaadje, het ééne jaar door het andere, stellen op f 4000.

In den oorsprong is de geheele kolonie door planters aangelegd, die voor hunne eigene rekening werkten; door hunnen dood zijn daarna de plantaadjen van lieverlede geraakt in handen van naastbe-standenen, die in *Europa* woonden, of de kolonie verlieten, en hunne eigendommen dus door gemagtigden moesten laten beheeren. Thans zijn er nog maar eenige weinige eigenaren van aanzien aanwezig, en dus wordt bijna de geheele kolonie door eenige administrateurs beheerd.

Men heeft zich veel bezig gehouden met de vraag, of het niet ver-kieselijker zijn zoude, dat de eigenaren zelve allen tegenwoordig wa-ren, en getracht te bewijzen, dat eene plantaadje, onder beheer van eenen administrateur, noodzakelijk moest verkwijnen. Men heeft hoog opgehaald van al de misbruiken, de ontvreemdingen, en de administrateurs als ware slopers voorgesteld. Dit heeft veel ingang gevonden. Wij zul-len niet trachten de Surinaamsche administrateurs te verschoonen, door te beweren, dat zij tot onregtvaardige handelingen onbekwaam zijn: maar wij vragen of er oneerlijkheid bestaan kunne? en antwor-den neen. Er gaat op eene plantaadje niets om, er wordt niets af-geleverd, dat niet door den Directeur is geboekt, en waarvan niet door den blank-officier maandelijks uittreksels worden gemaakt, die, door den directeur en de administrateurs geteekend, aan den eige-naar worden verzonden. Er zijn bijna altijd twee, somtijds meer, ja tot acht administrateurs voor eene plantaadje. Zoodat er niets van dezelve kan worden ontvreemd, of, en de onderscheidene administrateurs en de directeurs en de blankofficiëren moeten zamenspannen, hetgeen, wel geene onmogelijke zaak is, doch weldra bekend moet worden, daar de administrateurs dan dadelijk hun gezag over de mindere bedienden zouden hebben verloren, en de slaven, die niets ongemerkt laten voorbij-gaan,

gaan, weldra zouden openbaren, wat er was voorgevallen. Maar behartigen de administrateurs de zaken zoo ijverig als een eigenaar? Indien de eigenaar de zaak behartigt, omdat zijne inkomsten er van afhangen, waarom zoude dan een administrateur, die percenten trekt van de bruto opbrengst, zulks niet om de zelfde reden doen?

Een eigenaar zal welligt bezuinigingen in de uitgaven kunnen daarstellen? Dat is waar, maar deze zullen ook dikwerf op gierigheid rusten, en eene verkeerde uitwerking hebben. Hij zal zijne slaven beter behandelen? Neen, het tegendeel is waar, de gelukkigste slaven zijn die, welke onder het beheer der groote administrateurs behooren; omdat daar alles geschiedt naar bepaalde regelen, die op eene langdurige ondervinding rusten. De eigenaar behandelt zijne negers, nu eens met groote goedheid, en dan weder met gestrengheid en onregtvaardigheid, naar dat hij door zijne hartstogten en zijne bijzondere betrekkingen tot dezen of genen gedreven wordt. Bij een groot administrateur wordt alles systematisch behandeld; de neger weet, waaraan zich te houden, waarop hij kan rekenen. Overigens ligt het in den aard der zaak, dat hij, die van de planterij zijne eenige bezigheid maakt, en door zijne menigvuldige administratiën in verschillende streken der kolonie, in de gelegenheid is vele opmerkingen te doen en vergelijkingen daar te stellen, een schat van kennis opdoet, die de eigenaar niet verkrijgen kan.

Ziedaar wat men ten voordeele der administrateurs zeggen kan; laat ons nu de keerzijde der zaak beschouwen. Zij genieten 10 pct. van de bruto opbrengst der plantaadjen, en het is dus hun belang, zoo veel produkten te maken als mogelijk is; doch, bij een winzuchtig gewetenloos mensch, kan dit bewerken, dat hij de toekomstige belangen van het effect opoffert aan het tegenwoordige, door aan de cultuur eene grootere uitgebreidheid te geven, dan de krachten der bevolking toelaten. Men zoude daaraan welligt den ondergang van menig eene plantaadje kunnen toeschrijven. Om de zelfde reden kan men van hen wel niet verwachten, dat zij eenen eigenaar, wiens effect geene genoegzame voordeelen oplevert, zullen aanraden om eene nieuwe plantaadje aan te leggen; want dat veroorzaakt veel werkzaamheid, en geeft gedurende eenige jaren hoegenaamd niets. In korten tijd rijk te worden is toch de hoofdzaak. De meeste der administrateurs in *Suriname* zijn, wel is waar, niet in staat, uit zuig eigenbelang, den eigenaren in dezen op eenen dwaalweg te brengen, doch het geval kan, en heeft zonder twijfel wel eens bestaan.

Het produkt Indigo, dat in de vorige eeuw reeds een belangrijk deel der nijverheid dezer kolonie uitmaakte, maar sedert aldaar geheel in vergetelheid geraakt is, werd voor eenige jaren op nieuw een voorwerp der oplettendheid van eenige planters, en zijn reeds, ingevolge de beoordeeling van in *Nederland* wonende zaakkundigen, de medegebragte monsters tot eene volmaaktheid gekomen, welke dezelve met den Oost-Indisch-Bengal'schen Indigo gelijk stellen.

De

De voordeelen, die voor *Nederland* uit eene meerdere uitbreiding van dit zoo gewigtig handelsartikel, waarvoor de eigene Nederlandsche kolonie dus geschikt is, zouden voortvloeijen, zijn te zeer in het oog vallend, om daarover veel te behoeven zeggen; zeker is het dat in dien dezelve plaats vond, bij eene zeer goed bestaانبare gelijke mededinging met *Engeland*, de handel van dit artikel niet alleen voor de behoeften van *Nederland*, maar ook met andere landen betreven zou, bijzonder met *Duitschland*, hetwelk zijne beduidende behoeften van genoemd artikel voor zijne fabrieken, liever van *Nederland* zou trekken, daar deszelfs fabriekaten aldaar, ingevolge de afscheiding van *België*, meer dan ooit aftrek vinden.

Ziedaar de vooruitzigten van meerdere nuttige handelsbetrekkingen van twee zoo bevriende landen, in vergelijking der meerdere belangeloosheid van derzelver betrekkingen met *Engeland*, en de hun dan minder noodzakelijke, hoewel sedert jaren zoo zeer door hen begunstigde, Londenfche markt.

Een ander tot hiertoe in bovenstaande Kolonie geheel onbekend artikel is het *Bromelia*-vlas, hetwelk daar tegenwoordig gebouwd wordt, en volgens gemaakte proefneming van zaakkundigen geschikt is, om in plaats van hennep voor touwwerk enz. te kunnen dienen, en mischien ook bij meerdere veredeling voor fijne fabriekaten, als linnens, bruikbaar is.

Men neme alleen in aanmerking, hoe beduidend de jaarlijksche invoeren van dit voor onze scheepvaart zoo noodige artikel uit *Rusland* zijn, en hoe nuttig het voor het algemeen belang wezen moet, deze behoeften uit de eigene Kolonie te kunnen trekken.

Ten einde nu de aanbouw van deze genoemde produkten in de Kolonie *Suriname* meer opgewekt en bevorderd moge worden, waartoe de vele daar ledig staande plantadjen veel gelegenheid geven, maar waartegen de aldaar ingevoerde nog op nieuw verhoogde regten groote zwarigheden opleveren; zoo was het zeer wenschenswaardig dat de Nederlandsche Regering daaraan meer waarde en opmerkzaamheid hechte en tot opbeuring dier nijverheid doelmatige verordeningen daartfelde, om zoo die schatten van Neêrlands Kolonie beter te zien nuttigen.

En moge hier ter regter plaatse de wensch aan den naar de overzeefche landen handeldrijvenden koopmanstand niet te vergeefs gericht zijn, om voor alles door eene opregte handelwijze het hunne tot het beste van het algemeen belang bij te dragen, en om den ondernemer van zoodanige aanplantingen, die zijne belangen met vertrouwen in hunne handen legt, door overdrevene onkostrekeningen, of anderzins slechte resultaten hunner consignatien ten gevolge hebbende misbruiken, niet dadelijk af te schrikken! De oorzaken van het verval dezer gewigtige Nederlandsche bezitting bestaan, immers bestonden, volgens door eenen deskundigen in 1830 gedane mededeelingen, in hetgeen volgt:

1. In het algemeen in de afschaffing van den slavenhandel, op wiens bestaan de oorspronkelijke aanleg der kolonie gevestigd was.
2. In het verlaten der kolonie door de meeste grondeigenaren. — Nu 50 en meerdere jaren geleden, waren meer dan 50 familiën van grondeigenaren in de kolonie woonachtig.
3. In de zeer hooge belastingen, onder welke de kolonie wezenlijk gebukt gaat.
4. In de verkeerde begrippen omtrent de slaven, derzelver toestand en behandeling in het algemeen, en de daaruit voortgevloede toepassing.
5. In de menigte der in de kolonie wonende Joden, die (behoudens uitzondering echter) zeer in verval geraakt zijn, en dus tot menige duistere handeling de handen leenen.
6. In de groote hoeveelheid slaven, die in de stad *Paramaribo* zijn, en van de plantaadjes genomen worden, ten dienste van de heeren administrateurs, enz.
7. In de onkunde van de meeste belanghebbenden hier te lande, zoowel ten opzichte der localiteit, als van het beheer hunner eigendommen.
8. In de wijze van het beheer zelve, in het algemeen.

Dit alles staat met elkander in een dadelijk verband, maar de beide laatste artikelen vorderen eene korte opheldering.

Geene kennis dragende, of willende dragen, van de localiteit, de afstanden, de wijze van beheer, blijft aan de belanghebbenden hier te lande niets anders over, dan geheel op het compas van hunne gemagtigden in de kolonie te sturen. Sommige derzelve beheeren van 50 tot 100 plantaadjes, en daardoor wordt het hun, zelfs met den besten wil, onmogelijk de daarop wonende directeurs naar behooren gade te slaan, en die menigte plantaadjes, op groote afstanden van elkanderen gelegen, anders dan zeer oppervlakkig te beheeren. Dit, als het ware ingewortelde, door de belanghebbenden toegestemde monopolie (waardoor de administratie van bijna het geheele grondeigendom aan zes of acht heeren, den heer PICHOT b. v. van de 500 plantaadjes meer dan 100, opgedragen is, terwijl verscheidene kundige lieden niet voortkomen) draagt ongemerkt veel bij tot de vermindering der productgeving, vooral van de koffij-plantaadjes, welke door herhaalde nauwkeurige overzichten moeten in order gehouden worden. Omtrent de koffij-kultuur is men het niet eens. BLON zegt: jong hout boven al; anderen vermeenen dat men oude boomen kan en moet aanhouden: maar zeker is het, dat koffijboomen-landen eene aanhoudende oplettende zorg vereischen, en dat men in *Suriname* niet genoeg proeven neemt, om de kultuur van dit product te vermeerderen.

Het is niet moeilijk voor de belanghebbenden om de waarheid van dit alles te onderzoeken, daar het niet aan menschen ontbreekt, die de kolonie kennen, en naar deze kennis van zaken zoo veel doenlijk te werk gaan.

In

In Lentemaand 1833 was deze kolonie niet zeer bloeiend. Ten gevolge van den staat van zaken in *Nederland* en het te *Paramaribo* voorzigtigheidshalve op de schepen gelegd embargo, hadden de planters hunne pakhuizen vol suiker, terwijl er geene gelegenheid was tot verzending met Nederlandsche schepen naar *Europa*; de meesten hunner verkozen liever het suikerriet af te snijden en uit den grond te halen, dan het daarin te laten, zonder dat zich de gelegenheid opdeed, om hunne voortbrengselen met Nederlandsche schepen te verzenden. Het grootste getal der matrozen, behoorende tot de in de haven liggende Nederlandsche koopvaardij-schepen hadden zich, ten gevolge van eene daartoe door den gouverneur te *Paramaribo* gedane uitnoodiging, vrijwillig in de krijgsveld dienst begeven, en waren op het fort *Amsterdam* in bezetting gelegd, terwijl al de burgers opgeroepen waren, om op het fort *Zeelandia* dienst te doen, dewijl men dagelijks een bezoek van de Engelschen of Franschen wachtende was.

De Hoofdstad dezer kolonie, zoo dikwerf door brand geteisterd, onderging dien ramp weder van den 3. op den 4. van Herfstmaand 1832; na dien tijd zijn nog vele branden tijdig ontdekt; men dacht, dat dezelve door kwaadwilligen waren aangelegd, en loofde twee premien van f 5000 en f 2000 uit aan hen, die de schuldigen in handen van het gerecht zouden leveren; terwijl dezelve belooning werd vastgesteld voor elke aanwijzing van zulk eene gruweldaad.

Voorts werd nog bepaald, dat de afgebrande wijken van *Paramaribo*, zeer regelmatig met grootere tuschenruimten zouden worden herbouwd; dat pleinen zouden worden aangelegd en rondom met boomen beplant worden. Men had eene som van f 3843,10 ten behoeve der door den grooten brand van 1832 ongelukkig gewordenen ingezameld.

Vergelijkt men den toestand van *Suriname* met dien der aangrenzende Fransche volkplanting *Cayenne*, dan ontwaart men een merklijk onderscheid ten nadeele dezer laatste. In 1819 telde *Cayenne* 13,369 en *Suriname* 57,300 slaven. In *Suriname* werden gewonnen 5,479,678 ff koffij, 15,393,875 ff suiker, 1,274,332 ff katoen, 34,301 ff cacao, en de kolonie had 68 eigen schepen. *Cayenne* leverde in dat zelfde jaar 59,940 ff koffij, 197,978 ff suiker, 383,246 ff katoen en 58,388 ff cacao, en bezat slechts 22 schepen. Alleen wat de cacao betreft bragt *Cayenne* meer op; maar *Suriname* gaf 90 maal meer koffij, 73 maal meer suiker en $3\frac{1}{2}$ maal meer katoen. De latere opgaven van *Cayenne's* opbrengst zijn ons niet bekend. Doch in 1827 bezat *Suriname* 63,430 slaven en 85 eigen schepen, en de oogst had opgeleverd 6,211,117 ff koffij, 15,699,796 ff suiker, 1,376,140 ff katoen en 80,967 ff cacao. Ieder, die *Suriname* bezoekt, staat verbaasd over de orde en zindelijkheid welke daar heerschen; men vindt er geene weelde, maar overal netheid, en alles tot gemak des levens ingerigt. Zoowel bij den rijksten als bij den armen gaat niets uit achteloosheid verloren.

Den

Den 28. van Zomermaand 1838 is te 's Hage gehouden de achtste jaarlijkse algemeene vergadering der *Maatschappij ter bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaven en verdere Heidsche bevolking in de kolonie Suriname*, afdeeling 's Gravenhage.

Deze Maatschappij, te 's Hage opgericht in het jaar 1829, stelt zich voor, om de Heidsche bevolking in de gemelde kolonie tot het Christendom te brengen, en heeft derzelver onderwijs geheel en uitsluitend opgedragen aan de zendelingen der *Moravische* broeders.

Daar nu in de kolonie de slaven hunne plantaadjen niet mogen verlaten, en de reis derwaarts slechts langs de rivieren met tentbooten kan geschieden, zoo vloede daaruit noodwendig voort, dat de hulp, aan de zendelingen te verleen, zeer groote kosten vorderde.

Ofschoon vervolgens de treurige toestand van ons Vaderland niet veel hoop gaf, dat de aanvankelijk ruime toetreding van vele leden zou voortduren, zoo was echter de Maatschappij in staat, om aan de *Moravische* broeders in het jaar 1832 eene tentboot te schenken en in het volgende jaar eene tweede daarbij te voegen, van welke beide de jaarlijkse terugkeerende kosten voor de roel-negers de aanzienlijke som van 2920 gulden bedragen.

Het was te begrijpen, dat alstoen de zendelingen gemakkelijk den toegang konden bekomen tot vele plantaadjen, zoodat zij thans reeds op zeventig derzelve onderwijs geven.

In het jaar 1834, toen de meer gunstige toestand van ons Vaderland uitzigt gaf op ruimere deelneming van onze landgenooten, heeft de Maatschappij in *Suriname* eene plantaadje gekocht ten behoeve der zendelingen, en in het jaar 1836 is eene derde tentboot ter hunner beschikking gesteld.

De zendelingen der *Moravische* broeders zijn bijzonder, welligt meer dan eenige andere, geschikt om deze ruwe Heidenen te onderwijzen, zonder dat bij hen eene overmatige drift tot vrijheid wordt opgemerkt, veel min aanleiding gegeven tot eenige losbandigheid, daar de broeders, integendeel, hunne kweekelingen tot goede bruikbare menschen vormen, van meer waarde voor hunne meesters dan vroeger.

Uit dien hoofde ook maakt de Regering der kolonie geene zwarigheid, hun de behulpzame hand te bieden, en heeft dezelve, niet alleen het onderwijs der gouvernements-slaven en vrijnegers aan hunne zorg toevertrouwd, maar ook ten hunnen gebruike afgestaan de woningen op eene tweede plantaadje.

Thans smeeken de wilde Boschnegers, om van zoo voortreffelijke zendelingen den weg der zaligheid te leeren, en in het district *Nickerie* verlangt bijna de geheele Heidsche bevolking naar hun onderwijs, terwijl de Europeanen, door de ondervinding voorgelicht, zulks met al hun vermogen bevorderen.

Jaarlijks vermeederen dan ook de noodzakelijke onkosten, om dit gewichtige werk in stand te houden, en tot nu toe was het Hoofdbestuur in staat daarin te voorzien.

ALGEM. AANHANGS. V. c.

E e

Of-

Offchoon toch de gewone jaarlijksche contributie slechts twee gulden en vijftig cents bedraagt, (benevens de toelage van eenige leden, die zich tot eene hoogere bijdrage verbonden hebben, alsmede de giften van Zijne Majesteit den koning), zoo is het alhier gevestigde hoofdbestuur reeds in staat geweest, om in acht jaren tijds naar *Paramaribo* over te zenden de aanzienlijke som van negen en twintig duizend acht honderd en tien gulden.

Thans echter, bij zoo gelukkigen voortgang en zoo groote uitbreiding van het werk der Evangelische broeders, is men niet meer in staat de vereischte gelden te bezorgen en reeds verhinderd geweest aan de aanvraag om eene vierde tentboot, hoe noodig ook, te voldoen.

Echter blijft bij het hoofdbestuur de hoop levendig, dat in ons vaderland de heilige ijver, om het Christendom te bevorderen, nog velen zal bewegen, om door eene kleine bijdrage mede te werken, ten einde aan eene zoo nuttige instelling, die reeds zoo gezegende vruchten draagt, de uitbreiding te geven, welke door de omstandigheden gevorderd wordt; terwijl daardoor tevens het Nederlandsche Zendinggenootschap wordt te gemoet gekomen en in de gelegenheid gesteld, om met meer kracht in onze Oost-Indische bezittingen deszelfs weldadigen arbeid voort te zetten.

Volgens het op den 24. van Zomerm. 1840 door den Heer secretaris Mr. D. VAN DE WYNPERSSE uitgebragt verslag, was de staat der Maatschappij zeer gunstig. Het aantal der plantaadjen, welke voor het Christelijk onderwijs geopend zijn, werd met achttien vermeerderd; op twee plantaadjen zijn kleine kerken gebouwd, met torentjes versierd; aan een vierde gedeelte van de Heidsche bevolking der geheele kolonie wordt het woord des levens verkondigd; het onderwijs der kinderen gaat geregeld voort, en de zucht van vele slaven, om van de hun aangebodene gelegenheid gebruik te maken is zeer verblijdend. De aanzienlijksten in de Kolonie bejveren zich meer en meer om de waardige zendelingen en de Maatschappij te ondersteunen. De Gouverneur-generaal Rijk heeft het voorzitterschap der in *Paramaribo* gevestigde afdeeling des hoofdbesturs op zich genomen.

Wenschelijk ware het, dat eene meer algemeene deelneming der vrienden van Christendom en beschaving hier te lande de Maatschappij in staat stelde, haren weldadigen werkkring uitbreiden; dan zouden de dringende beden der Boschnegers om Christelijk onderwijs verhoord kunnen worden, en zou men de kosten van de stichting eener kerk in de *Nickerie* niet aan bijzondere inzamelingen hebben moeten overlaten, zoo als thans het geval was, daar de inkomsten der Maatschappij tot dekking der gewone uitgaven vereischt werden. In eenige steden onzes vaderlands is dan ook de oplettendheid op deze belangrijke zaak op nieuw en bij toeneming gevestigd.

SURINGAR (LUCAS) werd op den 22. van Winterm. 1770 te
Leeu-

Leeuwarden geboren, en ontving reeds op zijn 11. jaar op de aldaar gevestigde Latijnsche school, onder de leiding van den hoogst verdienstelijken Rector VALENTIJN SLOTHOUWER, het eerste onderwijs in de Latijnsche en Grieksche talen; onder het opzigt van dezen bekwamen man, maakte hij, nog voor zijn 15de jaar, zulke snelle en ongemeene vorderingen, dat hij toen reeds bevoegd werd verklaard, om de Academische lessen bij te wonen. Ten dien einde in 1785 naar de *Franeker* Hoogeschool vertrokken zijnde, maakte hij zich aldaar het onderwijs, zoo van andere Hoogleeraren, als in het bijzonder dat van den vermaarden Hoogleeraar EVERWIJN WASSENBERGH, met de loffelijkste vlijt ten nutte. In de studie der Godgeleerdheid mogt het hem gebeuren, den grooten VAN VÓORST tot wegwijzer te hebben, die, in 1788 aan de Vriesche Hoogeschool verbonden, SURINGAR onder zijne eerste leerlingen teldt. Deze verwierf zich weldra zoo zeer de genegenheid en achting van zijn' leermeester, dat dezelve hem in 1790 de openbare verdediging opdroeg van een door hem geschreven *Specimen observationum in loca quaedam Matthaei*. SURINGAR, in dit eerbewijs een' prikkel tot verdubbeling zijner vlijt en werkzaamheid vindende, zag dezelve, in het volgende jaar, met geene mindere bekroond. In dat jaar, namelijk, kwamen de toenmalige Curatoren der Hoogeschool onvoorziens te *Franeker*, met oogmerk om, na gehouden onderzoek, twee harer kweekelingen, die in eenig vak boven anderen uitmunteden, met eereprijzen te begifigen. Een der twee overwinnaren in dezen wedstrijd was SURINGAR, die een fraai gebonden exemplaar van den FLAVIUS JOSEPHUS van HAVERKAMP, waarvoor een vereerend getuigschrift gesteld was, ten geschenke ontving. In 1792 gaf SURINGAR eene openbare proeve van zijne uitstekende vorderingen, door het schrijven en uitgeven eener belangrijke Philologisch-Exegetische verhandeling, welke hij met grooten lof verdedigde. Niet lang hierna werd hem in de gemeente van *Oppenkhuizen*, een klein niet verre van *Sneek* gelegen dorp, het leeraarsambt opgedragen. Hier bleef hij omstreeks 4 jaren, toen hem in 1796 eene aan zijne groote verdiensten meer geëvenredigde werkkring geopend werd, door de verëerende roeping, welke hij van den Koning van *Pruisen* ontving, tot Hoogleeraar aan de Doorluchtige school te *Lingen*, en Predikant bij de Gereformeerde gemeente aldaar. Te *Lingen* verbleef SURINGAR achttien jaren, onder het genot der reinste genoogens, en der algemeene hoogachting, terwijl hij niet verzuimde, zijnen in de geleerde wereld reeds verkregen' roem te handhaven en uit te breiden. In 1804 werd hij door het Haagsche Genootschap tot verdediging der Christelijke Godsdienst, voor eene door hem geschrevene verhandeling *Over de leer des Bijbels, inzonderheid des Nieuwen Testaments, aangaande het laatste algemeene Gerigt, hetwelk JESUS CHRISTUS over de wereld houden zal*, met het gouden eermetaal bekroond; bij welke gelegenheid hem ook door den Senaat der Leidsche Hoogeschool een even aangenaam, als dubbel verdiend bewijs

van hoogachting gegeven werd, in de eervolle opdragt der waardigheid van Doctor in de Godgeleerdheid. Twee jaren daarna gerukte de Doorluchtige school te *Lingen*, tengevolge der staatsberoerten, in merkelyk verval, ja werd met eene geheele flooping bedreigd; deniettegenstaande volhardde SURINGAR, door het overlijden en het vertrek van twee zijner ambtgenooten met dubbelen taak belast, gedurende zeven achtereenvolgende jaren, met eene kloekmoedigheid in zijne vele ambtsbezigheden, dat hij met regt ieders hoogachting ook dienaangaande verwierf. Zelfs wist hij, te midden van zoo vele bezigheden, nog tijd uit te koopen, om ter beantwoording eener vraag van het bovengenoemde Haagfche Genootfchap, eene verhandeling te fchrijven, behelzende een *Betoog van de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer uit de behoorlijk geflaafde lotgevallen der Joodfche natie, na de dood en de verheerlijking van onzen Heere JESUS CHRISTUS*.

In 1814 werd hij door Z. M. den Koning tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Leidfche Hoogefchool beroepen, welke waardigheid SURINGAR den 15. van Zomermaand 1815 met eene plegtige redevoering aanvaardde. Het nederig gevoelen, dat deze anders zoo werkzame menfchenvriend van zich zelve koesterde, terwijl hij de gaven en bekwaamheden van anderen opregtelyk huldigde, was de voorname oorzaak, dat hij, in den loop der 18 jaren, welke hij te *Leiden* doorbragt, niet dan drie Redevoeringen, amtsfhalve door hem gehouden, en twee Leerredenen in het licht gaf. De eerfte van deze werd door hem uitgesproken kort na het hoogst treffend verlies van zijnen oudften veelbelovenden zoon; een verlies hetwelk hij met al de gelatenheid en onderwerping eens Christens droeg. In de laafte jaren van zijn leven, leed SURINGAR zwaar en hevig aan de pijnlyke aanvallen eener kwaal, welke hem eindelyk in het graf fleepte. Zijne ongefteeldheid noodzaakte hem zich van zijnen poft als Academie-prediker te ontfiaan; doch zijne pligten als Hoogleeraar bleef hij ten einde toe, en niet zelden tot nadeel zijner gezondheid, vervullen. Hij overleed den 23. van Oogftm. 1833 te *Amfterdam*, waar hij zich, gedurende de zomervacantie, bij zijnen oudften in leven zijnden zoon toen ophield.

SWANENBURG. (WILLEM VAN) De ergfte poëtifche windmaker, die welligt ooit op den Nederlandfchen *Zangberg* verfchenen is. Hij is befaamd geworden door den woesten hoogdravenden ftijl, die met allerlei misfelijke beelden overladen was, zoodat het hier en daar vrij wat naar wartaal gelijkt. Men zie vooral wegens hem J. DE VRIES, *Proeve eener Gefchiedenis der Nederduitsche Dichtkunst*, Deel II. bladz. 111. Waren ons levensberigten van dezen ijhoofdigen rijmer bekend, dan zou het ons niet verwonderen, daarin vermeld te vinden, dat hij zijne dagen in een of ander *Bedlam* geëindigd had; want hij gaf zelfs den razenden THOMAS LLOYD (*Tafereelen der broosheid van het menfchelyk verftand*, bl. 27) niet toe in poëtifche

bui.

buitenſporlgheid; reeds op de eerſte bladzijde van zijn werk ziet men, met wien men te doen heeft. Broommende wartaal, en onmatig gezwollene verzen worden daarom nog heden ten dage *Swanenburgſche* genoemd. Zijne verwaandheid plaatſte zich ſelven in de rij der meesters van de Hollandſche kunſtſchool, door zijn dolzinnig poëtisch werk getiteld: *Parnas, of de Zanggodinnen van een' Schilder*, in 1724 te *Amſterdam* gedrukt en uitgegeven, waaruit men ſchijnt te moeten beſluiten, dat hij tevens een geleterd man geweest is, ten minſte ontmoeten wij hem op bladz. 83 als het opzigt gehad hebbende over de opvoeding der zonen van den Gelderſchen Baron VAN LAAR, heer van den *Ligtenberg*. Evenmin door zijn lichtwerk, was hij ook als ſchilder gezocht. Of hij te *Amſterdam*, naar het ſchijnt zijne geboorte- of woonplaats), de ſchilderkunſt is uitſpanning of als hoofdbezigheid beoefende, bleek ons niet; naar dat zijne kunſt toen niet ſterk getrokken werd, zoude men moeten opmaken uit een der verſjes, door hem ſelven gemaakt, en achter een der twee landſchappen geplaatst, welke hij voor den heer FRAULA te *Brusſel* vervaardigd had. Indien dus het ſchilderwerk van VAN SWANENBURG naar zijne verzen geleek, moet het wij wild en verward zijn geweest. Zou dus de algemeene afkeuring, die hem ten deel werd, en de vrees, om in zijne ICARUS-vlucht te worden medegeſleept, de nette rijmers en bekwame ſchilders van die eeuw ook zoo dicht bij den veiligen grond hebben doen blijven? Hij overleed, volgens een der nagelaten mengedichten van SYBRAND FEITAMA, te *Amſterdam* in 1728.

Bij BASAN en anderen vinden wij van eenen WILLEM VAN SWANENBURG, als een zeer bekwaam graveur, die te *Leiden* in 1581 geboren werd, gewag gemaakt; welke denkelijk een der voorvaders van onzen lichter en ſchilder geweest is.

SWARTS. (DIRK) In leven *Medicinae Doctor* te *Amſterdam*, egde niet alleen door eene langdurige geneeskundige praktijk zijne zucht ter beoefening der geſchied- en natuurkundige wetenſchappen aan den dag, maar ook door de uitgave van twee werkjes getiteld: *Geſchied en Natuurkundige overwegingen betrekkelijk de rivieren den Rijn, Flevus, het kanaal van Corbulo of Lek en den Katwijkſchen Rijn*; het andere beſtaande in eene *Geſchied- en Natuurkundige verhandeling over het IJ*, enz. Het eerſte werkje werd in 1823, en het andere in 1828 bij de Gebr. VAN CLEEF te 's *Gravenhage* uitgegeven.

Hij overleed op den 25. van Louwm. 1833 te *Amſterdam* in den ouderdom van 75 jaren.

SWEERTS (EMANUEL) werd in 1552 te *Zevenbergen* in *Noord-Brabant* geboren. Van zijne jeugd af had hij eene overhellende neiging voor de ſchoonheden der natuur. Het verzamelen van ſchelpen, artzen, edele geſteenten, vogelen, vreemde dieren en zeegedrochten was zijn grootſte lust, doch vooral waren het de bloemen die hem bekoorden, en weldra maakte de handel daarin zijn beſtaan uit.

SWEERTS vestigde zich te *Amsterdam* op de *Bloemmarkt* in *Flora*, waar hij de beste gelegenheid had, om de zeldzaamste en keurigste planten uit alle oorden der wereld te verkrijgen. Volgens zijn *Florilegium*, moet zijn tuin groot en wel voorzien zijn geweest; hij telde niet minder dan 38 verscheidenheden van Anemonen, 14 crocussen, 44 hyacinthen, 26 irisfen, 46 narcissen (de valsche niet mede gerekend), 11 ranunkels, 32 tulpen enz. alles te zamen 299 verschillende soorten van bolbloemen of derzelver verscheidenheden; terwijl hij 246 bloemsoorten of derzelver verscheidenheden met wortelen zonder bollen op den kouden grond of in trekkassen aanplante. Onder deze 545 bloemgewassen zijn er 47, welke SWEERTS het eerst bekend gemaakt heeft. Aan drie verscheidenheden, hyacinthen en aan even zoo vele narcissen gaf hij zijnen naam SWERTIUS. De beroemde LINNAEUS heeft naar onzen bloemist eene der fraaiste *gentiana's* ter zijner nagedachtenis *Swertia* genoemd.

Zijn prachtig bloemwerk, voor eigene rekening in het licht gezonden, doet zien, dat SWEERTS door dezen handel in *Duitschland* en *Frankrijk* bekend was. Hij vond eenen grooten begunstiger in keizer RUDOLPHUS II, wiens tuinen jaren achtereen door den beroemden KAREL CLUSIUS verzorgd werden, en SWEERTS vergat nooit de keizerlijke lusthoven te versieren, zoodra hem eene zeldzame en fraaije bloemsoort aangevoerd werd. RUDOLF spoorde hem aan, om zijne kweekerij in koper te laten brengen, waaraan hij voldeed; dus gebruikte hij de verkleinde houtsnceplaten door anderen gebezigd niet, maar liet elke kruidsoort levensgroot in het koper brengen en met zoo veel naauwkeurigheid dat zijn *Florilegium* niet alleen meest al de Botanische plaatwerken van zijnen tijd ver overtreft, maar een onontbeerlijk werk voor elken kruidkundigen was. Thans nog zou dit werk zijne verdiensten hebben, indien SWEERTS de platen had laten kleuren, waarin de hedendaagsche *Flora's* zoo veel vooruit hebben. Om hierin echter te gemoet te komen, heeft hij in het Latijn, Neder- en Hoogduitsch en Fransch eene korte omschrijving van elke soort en verscheidenheid gegeven, wel niet naar eenig stelsel, dat men toen nog niet kende, maar in alphabetische orde geplaatst; zoo dat hij aan de grondige beoefening der kruidkunde veel dienst bewezen heeft; ofschoon men hem onder de eigenlijke kruidkundigen niet kan plaatsen. In 1612 zag zijn werk te *Frankfort* aan den *Mein* het licht, toen hij 60 jaren oud was. Deszelfs titel is: *Florilegium EMANUELIS SWEERTII Septimont 1 Batavi, Amstelodami commorantis, tractans de variis floribus et aliis indicis plantis ad vivum delineatum in duabus partibus et quatuor linguis concinnatum. Prostat venale unum cum floribus et plantis ipsis apud ipsum auctorem Emanuele Sweertium, cujus officina ante Curiam Francofurtanam*. Zijn sterfjaar is ons niet bekend geworden. Zie verder over SWEERTS het *Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noord-Brabant bijeengebragt door Dr. C. R. HERMANS* I^e deel bladz. 323 — 329.

SWIN.

SWINDEREN, (Jonkhr. WICHER VAN) *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Jur. Utr. Doctor*, lid van de Ridderfchap en Staten der provincie *Vriesland*, en Grietman van *Wonsera-deel*, te *Groningen*, op den 24. van Lentem. 1802 geboren, ontving zijne eerste vorming in het huis zijner ouders, Jonkhr. Mr. O. VAN SWINDEREN VAN RENSUMA, en vrouwe Q. J. J. VAN SWINDEREN VAN RENSUMA geboren GERLACIUS, alsmede in onderscheidene scholen zijner vaderstad. Tot de Academische lessen werd hij opgeleid door het huisfelijk onderwijs van den Hr. W. KOPPIUS, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor* en Predikant te *Blijham*.

Reeds van den aanvang zijner komst aan de Hoogeschool af, vertoonde zich zijne meer dan gewone aanleg voor de oude Letteren, de Geschiedenis, de Wijsbegeerte, en de Regts- en Staatswetenschappen.

In 1822 bezocht VAN SWINDEREN de Göttingfche Hoogeschool, woonde aldaar één cursus bij, waarin hij HUGO de Regtsgefchiedenis, BAUER het Strafrecht, SARTORIUS de Staatkunde, BOUTERWECK de Gefchiedenis der Wijsbegeerte, en HEEREN die van het Europeefch Staten-Stelfel hoorde voordragen, en keerde in den herft van dat jaar naar de Groningfche Hoogeschool, terug.

Van de groote door VAN SWINDEREN gemaakte vorderingen, getuigen zijne, in 1819 en 1821, door deze laafte Academie bekroonde verhandelingen, *Over het gezag van den Areopagitifchen Raad in de onderscheidene tijden van het Atheenfch Gemeenebest*, en zijne *vergelijking tufchen de te Verona ontdekte Inftituten van GAJUS en JUSTINIANUS, van het begin tot aan den titel der voorgdijen*; niet minder vooral de Proeffchriften, waarmede hij den 3. van Grasmaand 1824 den graad van Doctor in de Wijsbegeerte, Letteren en beide Regten verwierf, welke door bondigheid, oordeelkunde, beleenheid en goeden ftijl uitmunten. De natuur had hem op eene buitengewone wijze toegernft, om door de Gefchiedkunde en Wijsbegeerte, die beide fchakels der menfchelijke kennis, al zijn weten te vereenigen.

Een vast geheugen, zucht voor orde en dagelijfche werkzaamheid, hadden in hem lust voor Tijdrekenkunde, Penning- en Geflachtkunde doen ontftaan, en deze noodzakelijke en waarlijk te veel verwaarloofde grondflagen voor Gefchiedkunde, verkregen in hem juist hunne plaats en beftemming, door de hoogere geestvermogens, waarmede hij dezelve omvatte, beheerschte en tot het regte doel bezigde.

Reeds één jaar voor zijne promotie, werd hij door Zijne Majesteit aangefield, als Grietman van *Gaasterland*. In 1826 werd hij lid der Ridderfchap, in 1829 wegens dezelve, lid der Prov. Staten van *Vriesland*; tevens was hij lid van het dijkfbestuur, dat zich langs de Zuidkust van *Vriesland* uitftrekt; in de laafte jaren prefident van den militieraad; eindelijk in 1835, verwifelde hij de *Grietenij* van *Gaasterland* voor die van *Wonsera-deel*.

Met uitzondering van eene verhandeling, behelzende een overzigt der *Gefchiedenis van de Republiek Rhodus*, te vinden in het 2°.

dl. der *Bibliotheek van Oude Letterkunde* van zijn leermeester **BRINK**, (bl. 305 — 308, verg. ook bl. 455 en 456), welke geheel geschiedkundig is, bewijzen ook de weinige geschriften, door hem later uitgegeven, hoezeer hij de godsdienstige belangen en de ware maatschappelijke welvaart zijner landgenooten ter harte nam.

Zoo gaf hij, in 1826, te *Leeuwarden* bij **SCHETSBERG**, zonder zijn naam, de vertaling uit eener leerrede van den Duitschen predikant **SCHMALZ**, door dezen op het gedenksteest der Hervorming, in 1825, voor zijne gemeente in *Neustadt-Dresden* gehouden.

Toen in den winter van 1830 het Vaderland in den kommervolten toestand verkeerde, ging hij bij zich zelven na, wat ons Nederlanders te hopen, of te vreezen stond, en deelde hij de storfom van zijn onderzoek in een geschrift, te *Leeuwarden* bij **SCHETSBERG**, 1831, mede. Deze bladen gaven op nieuw bewijzen van de duidelijkheid en keraachtigen stijl, waarin hij zijne juiste begrippen van staat en staatkunde, wist in te kleeden.

VAN SWINDEREN overleed in den jeugdigen ouderdom van 34 jaren op den 17. van Oogstmaand 1826.

* **SWINEMUNDE**. In het jaar 1829 zijn in deze haven 782 zeeschepen binnengekomen, 53 minder dan in 1828, en uitgezeild 699 schepen, 120 minder dan in 1828.

In het begin van 1836, heeft men, ten einde den ingang der haven duidelijker te kunnen ontwaren, 2 bakens opgericht, een op het oostelijke havenhoofd, en een in de oostelijke duinen, en zulks ter vervanging van de signalen, die sedert Oogstm. 1833 in werking waren gebracht.

SWINJIN, (**PAUL**) Staatsraad te *St. Petersburg*, overleed aldaar den 21. van Grasm. 1839, in het 33ste jaar zijns levens: hij is bekend door zijne tijdschriften, getiteld: *Vaderlandsche Gedenkwaardigheden*, gelijk ook door onderscheidene geschiedkundige romans. In de laatste jaren was hij bestendig werkzaam aan twee uitgebreide werken, tot de volkeren- en landen- kennis en de geschiedenis van *Rusland* betrekkelijk. Hij wenschte namelijk eene schilderachtige reisbeschrijving door geheel *Rusland* met afbeeldingen in steendruk uit te geven, waarvan het eerste deel, met vele platen spoedig van de pers moest komen, en buitendien wilde hij de geschiedenis der regering van **PETER den Groeten** schrijven.

SWINNAS (**WILLEM**), een geneesheer en geschiedschrijver van den roemrijken tweeden Engelschen oorlog, waarin **DE RUITER** zijne grootste lauweren plukte. Dit thans zeer zeldzame werkje, onder den titel van: *Engelsche Nederlandsche en Munsterse krakkeelen*, in 3 deeltjes, *Rotterdam*, 8°. zeer beknopt en zaakrijk, dat in 1668, een jaar na de vermelde gebeurtenissen, reeds voor de derde keer herdrukt werd, is in het begin der 19de eeuw door **Mr. J. SCHELTEMA**, die hetzelfde na lang zoeken bij toeval verkregen had, genoegzaam uit de vergetelheid opgedolven. Het is met al het vuur der jeugd, doch ook met de gebreken aan dien tijd eigen geschreven. **SWINNAS**

is meer lofredenaar zijner landgenooten, dan geschiedschrijver van den oorlog; hij verheft zelfs wat veel de stof niet alleen, maar ook den vorm zijner geschiedverhalen: hij wil met geweld alle bastaardwoorden vermijden, en volgt Hooft al te na op den voet. Doch wij gelooven met SCHELTEMA, dat deze welige loten, bij een' langen leeftijd des schrijvers, wel zouden besnoeid zijn.

Hij overleed kort na 1672. SWINNAS was in leven lid der vroedschap in den *Briel*.

SWITBERTUS of SUIDBERTUS, een Engelschman, kwam in 690 hier te lande, en predikte met zulk eenen ijver het Christendom, dat hij het graaffchap *Teisterband*, de gansche *Betuwe* en een groot gedeelte van *West-Vriesland* tot het Christelijke geloof bekeerde.

SWOL, (CHRISTOFFEL VAN) XIX Gouv. Gen. van *Neerl. Indië*, van 1713 tot 1718, was een Amsterdammer van geboorte; in 1683 voer hij naar *Indië*, wordende aldaar bij CAMPHUYS als assistent van de geheimschijvers geplaatst; in 1690 werd hij klerk, in het volgende jaar koopman, en in 1696, geheimschrijver bij VAN OUTHOORN. In 1700 werd hij buitengemeen raad, en 2 jaren later, gemeen raad van *Indië*. Het was op den 17. van Slagtm. 1713, dat hij, ruim 50 jaren oud zijnde, VAN RIEBREK in het hooge bewind opvolgde.

In Lentemaand 1717 dwong hij de Chinezen, om de picol (125 Amsterd. ponden) thee, in plaats van voor 60, voor 40 rijksdaalders te leveren; welke maatregel door den Keizer van *China* zoo kwalijk genomen werd, dat hij, op straffe van hunne in *China* achtergelatene vrouwen en kinderen te zullen vermoorden, alle Chinezen van *Batavia* opriep, ten gevolge van welke die gedwongene handel de onzen veel nadeel toebrengt.

In 1718 eindigde de oorlog op *Malabar*, wordende er met den *Samorijn* een voordeelig verdrag getroffen; ook liep de oorlog op *Java* ten einde, door het veroveren van *Soerabaya*; ten gevolge dezer oorlog werd de oostelijke provincie *Palemboang* geheel ontvolkt, zijnde derzelver bewoners naar het eiland *Bali*, van waar zij ook gekomen waren, terug geweken.

VAN SWOL overleed te *Batavia* den 12. van Slagtmaand 1718, na eene regering van bijna 5 jaren.

SYRA oudtijds *Syros*, een klein eilandje in den *Archipel*, dat slechts acht uren in den omtrek heeft, was reeds bij HOMERUS wegens zijne vruchtbaarheid beroemd, en het vaderland van den wijsgeer PHRECYDES, (den onderwijzer van PYTHAGORAS, die de onsterfelijkheid der ziel leerde). In den jongsten tijd werd dit eiland meerendeels door Roomsche Christenen bewoond; ten minste vond TOURNEFORT in het begin der vorige eeuw slechts 7 of 8 Grieksche huisgezinnen, tegen meer dan 6000 Roomschen; en de kinderen uit gemengde huwelijken moesten allen Roomsch worden.

Er was hier reeds vroeger veel werkzaamheid en nijverheid, onder andere katoenspinnerijen. Tarwe, gerst, wijn, vijgen en olijven worden er geteeld.

RAUWOLF en TOURNEFORT vonden hier de kostbare buikzuiverende Perzische manna, door den eersten onder den naam van *Alhagi Maurorum* beschreven. De stad was in de gedaante van een suikerbrood, aan de helling en op den top van een heuvel gebouwd, de oude lag aan de veilige haven. Sedert den Griekschen opstand, is Syra voor den handel van groot gewigt, als liggende tamelijk midden in den Archipel tuschen Griekenland en Azië, althans meer dan Delos in het midden der Cycladen, op den weg der schepen, die naar Smyrna, Salonichi, Konstantinopel, en de Zwarte-zee varen. Dit heeft dan ook nu, na de vrijmaking van het Turksche juk, het nijvere Syra, waar de inwoners, door toenadering tot de Europeanen, reeds eenigzins meer beschaafd dan hunne naburen waren, tot eene hooge mate van bedrijf en welvaart verheven. In 1821 waren er slechts 3000 inwoners, alle Roomschen; thans is in de haven eene nieuwe stad verrezen van 6000 huizen, door 35,000 zielen bewoond, bestaande uit Chioten, Hydrioten, Spezzioten, Ipfarioten en Grieken van Konstantinopel en Smyrna, die allen ten gevolge des opstands hunne woonplaatsen hebben moeten verlaten. Het is reeds eene belangrijke ligplaats voor den handel, alwaar zelfs, in plaats van te Smyrna, uit het hart van Azië kooplieden aankomen. Voor de laatste onlusten in Griekenland (door de zamenzwering tegen en den dood van CAPO D'ISTRIAS) ging er te Syra voor 150,000,000 francs (ruim f 70,000,000) om, en de Grieksche regering trok daarvan een inkomen van vier millioenen. De nieuwe stad, waar doorgaans de talrijke graanscheepen uit Odesa naar Westelijk Europa inloopen, heet Hermopolis of Mercurius-stad. Nadere berigten omtrent deze nieuwe schepping, die dan toch onbetwistbaar een voortbrengfel der Grieksche omwenteling is, zijn ons onbekend. Alleen meldde men in 1839 dat de handel van Syra met Candia vermindert, omdat dezelve vooral bestaat uit den invoer van Candia, welke thans niet zoo veel winst oplevert, als vroeger; zoodat vele huizen op Syra hunne betrekkingen met dit eiland hebben afgebroken. De voortbrengfelen van Candia, het oude Creta, worden meer en meer gezocht.

*SYRIE. De pacha van Egypte heeft zich genoodzaakt gezien, zijn stelsel van alleenhandel in het door hem veroverde Syrië op te geven; maar hij neemt maatregelen, om zich onder de hand van allen handel meester te maken. Vroeger was het in geheel Syrië het gebruik, dat de handelshuizen in de zeehavens, aan de kweekers van tabak, zijde, enz. tegen verpanding van den oogst, geld voorschoten, waardoor zij zich van de opbrengst van den oogst verzekerden, tegen eene prijs, die gewoonlijk 20 of 30 ten honderd beneden de marktprijs was. De pacha heeft deze voorschotten ten strengste verboden, om de landeigenaar voor den woeker der kapitalisten te beveiligen. Maar het
nood-

noodzakelijke en door den pacha beoogde gevolg daarvan moet zijn, dat de landlieden, die geen genoegzaam kapitaal bezitten, de belastingen niet kunnen betalen; waarvoor de Egyptische regering de voortbrengselen van den grond in beslag nemen, en zich dus het monopolie van den uitvoer verzekeren zal.

Sedert *Syrië* door MEHEMED in bezit genomen is, heeft de zeehandel zich aldaar aanmerkelijk uitgebreid; in het jaar 1833 heeft de uitvoer meer dan eens zoo veel bedragen, dan in het laatste jaar der Turksche heerschappij. De oorzaak dezer vermeerdering ligt niet zoo zeer in eene sterkere productie, als wel in de stremming van den handel met karavanen van *Damaskus* en *Bagdad* met *Smyrna* en *Konstantinopel*; waardoor men gedwongen werd alles over zee te zenden.

De vermeerdering van den invoer is bijna geheel ten voordeele van *Engeland* gekomen, en de Fransche handel, die vroeger de geheele *Levant* voorzien had, is op dezelfde hoogte gebleven. De Marseilhanen die voor dezen in alle Syrische havens handelhuizen hadden, bezitten er thans geene meer, en hun handel wordt alleen gedreven door Arabische kooplieden te *Marseille* en *Livorno*. Daarentegen hebben de Engelschen eenen Consul-generaal te *Aleppo* benoemd, en hem vergund, om zelf handel te drijven, hetgeen, tot groot nadeel van den Franschen handel, aan de consuls dier natie volstrekt verboden is; en in *Beirut*, *Lattakia*, *Tripoli*, *Aleppo*, en zelfs in *Damaskus* vindt men thans Engelsche kantoren, zijtakken van huizen te *Londen* en *Liverpool*. Even zoo hebben Arabische huizen agentschappen in *Londen* opgericht, en de geheele Engelsche handel met *Syrië*, die vroeger over *Livorno* gevoerd werd, wordt nu regstreeks gevoerd. Overigens zal deze handel weldra grootendeels in handen van den pacha van *Egypte* vallen, die besloten heeft zijne katoenspinnerijen naar *Syrië* te verplaatsen, alwaar zij een gunstiger luchtgestel vinden dan in *Egypte*; en dan zullen hooge inkomende regten en lage prijzen van de waren der regering, weldra alle vreemde katoenen uit *Syrië* weren, alwaar in 1833 voor ruim 3 millioen gulden daarvan verkocht werden.

Zie verder in het Hoofdwerk, op het woord *Sirië*.

I N H O U D.

S.

	Bladz.		Bladz.
Saadah of Saada.	1	Salathna of Zalathna.	7
Saale. (de Kreits van)	—	Salencij.	8
Saba.	—	Salerno.	—
Sabaria.	—	Saléve. (de Berg)	—
Sabbath.	2	Salfeld of Zolfeld.	—
Sabeldier.	—	Salfeld.	9
Sabina Poppaea.	—	Salignac.	—
Sacrament. (Sint)	—	Salines.	—
—— (Kolonie van Sint)	—	Salifche of Ripuarifche wet-	—
Sacy. (A. J. Silvestre de)	3	ten.	—
Sadi- Abath.	—	Sallieth. (M. de)	—
Sadletz.	4	* Salomons - Eilanden.	—
Safie of Affi.	—	* Salonichi of Salonica.	10
Sagan.	—	Salut of groete.	—
Saghalien - oula - Staten.	—	Salverda. (J. P.)	—
Sagma.	—	* Salzmann. (C. G.)	—
* Sagoboom.	—	Sambers.	22
Sagres.	5	Sambre.	—
Sahara of Zara.	—	Samlet.	—
Saiga. (de)	—	* Samojeden. (de)	—
Sailer. (J. M.)	—	Samos.	23
Sain of Sena.	6	San. (G. X. de)	24
Saintes of Xaintes.	—	Sande. (J. van de)	—
Saijtutu Quamina.	—	Sander. (J. C. A.)	26
* Sakfen.	—	Sanderus (A.) of Sanders.	—
Sal. (Ilha do)	7	* Sandwichs - Eilanden.	27
Sale of Salberg.	—	* Sanguinifche teekenen.	42
Salamanka.	—	San Jago.	—
Salameria. (de)	—	* San Salvador.	—
Salankemen of Salencena.	—	Sanfouffé.	—
Salat. (de)	—	Santa - Cruz de la Sierra.	43
		San.	

	Bladz.		Bladz.
Santa Maria Maggiore.	43	Scheepvaart. (Frankche)	83
Santbech. (D.)	—	Scheffer. (J. B.)	84
Santen. (L. van)	—	Scheidingslijn.	—
Santorino.	46	* Schelde (de)	85
Saphar.	47	Schelling.	—
Saportas. (A. J.)	—	Scheltema. (Mr. J.)	—
Sappho of Saffo.	—	— — (T.)	89
Saquen.	54	— — (P. C.)	90
Sardanapalus.	—	Schelvischvangst.	—
Sardet. (D.)	—	Schenckelius. (L. T.)	91
— — (J.)	56	Schenk. (P.)	—
Sardijnenvangst.	57	Schepers. (W. B.)	—
Sardo.	—	Schepter.	92
Sartai.	—	Schertfer. (de)	—
Sartorius. (G.)	—	Schessifon. (de)	—
— — (J.)	—	Scherz. (G.)	—
Saturnus.	58	Scheveningen.	—
Saturnusjaar.	—	Scheveningsch Kanaal.	94
Say. (J. B.)	—	Schiermonnikoog.	97
Scala Nova.	—	Schietspel.	98
Scandinavisch-Schiereland.	59	* Schildpad.	—
— — — — Gebergte.	—	Schill. (F. von)	100
Scarpa. (A.)	60	* Schiller.	106
Scarpanto.	62	Schilling. (F. G.)	107
Scenische Kampstrijden.	—	Schinkels.	—
Sceniten.	—	Schip. (Het)	—
Schaaf.	—	Schip- of Kogge - nobel.	—
Schaaf. (K.)	—	Schipdeur.	109
* Schaakspel.	63	Schiras.	—
Schaapsteelt in Duitschland.	—	Schleij. (J. van der)	—
Schaardijk of Schoordijk.	65	Schmid. (J. Hr. T.)	—
Schaatsenrijden.	—	— — (K. Ch. E.)	114
Schabatz.	72	Schmidt. (J. R.)	115
Schaft.	73	Schoell. (F.)	—
Schagerrak of Scagerrak.	—	Schoffels.	116
* Schapen.	—	* Scholen.	117
Scharp. (J.)	—	Scholten. (B. P. van Wefe)	—
Scheepsbouw. (Nederland.	—	Schoorsteenen.	119
fche)	74	Schooten. (van)	—
Scheepsruimte.	76	Scholien.	122
Scheepsstraffen.	77	Schopenhauer. (J.)	—
Scheepvaart.	79	Schorpioen. (de)	123
		Schor-	

Schorpioenhart.	123	Seneca. (Toren van).	170
Schotel. (J. C.)	—	Senegal.	171
Schotsman. (N.)	124	Sennefelder. (A.)	—
Schotten of Pikten.	126	Sepia.	—
Schouman. (A.)	—	Septa.	—
Schrijfkunst.	127	September.	—
Schrijftafelen.	—	Serapis.	—
Schrikkelmaand.	—	Seres. (de stad).	—
Schroeder Steinmetz. (L. A.)	—	* Servie.	172
* Schroef.	129	* Servius Tullius.	175
Schuld. (Publieke)	—	Sestos.	176
Schull. (Mr. P. S.)	137	Seychelles. (De)	—
Schulz. (..)	—	Shawls.	—
Schumla.	133	Shebat.	177
Schutstuizen.	139	Shendij.	—
Schutterij.	147	* Siam.	—
Schutters - gilden.	148	Siberg. (J.)	189
Schwarz. (Dr. F. H. C.)	151	* Siberie.	190
Schweighäuser. (J.)	152	* Sicilie.	—
Schwenka - Suni.	160	Sidder - Alen.	191
* Scio.	161	Sidonia of Aijvali.	192
Sciron	—	Siedenburger. (C.)	194
Scirophorion.	—	Sierra - Occa.	196
Sciros of Sciro.	—	* — — Leone.	—
Scolion.	—	Sifanto.	201
Scott. (Walter)	—	Sigalion.	—
S. C. R.	166	* Sigault. (J. F.)	—
Scutari of Scodra.	—	Sigismundus.	202
Scutari.	167	Sijpkens. (H.)	—
Scylla en Charybdis.	—	Sikino.	204
Sea - cale.	168	* Sikkal.	—
* Seine. (de)	—	Silistria.	205
Seintteekens.	—	Simon. (de Ridder)	—
Seleniten.	—	—— (C. H. Marquis de St.)	—
Selencie.	—	Simonisten. (St.)	207
Selim III.	—	Simons. (A.)	217
Selivria.	—	* Simplon.	218
Selkirk. (A.)	—	Sinai. (de berg)	219
Selle. (Ch. G.)	170	Sindrimal. (de)	220
Semendria.	—	Sintos.	—
* Semiramis.	—	Sint Catharina.	—
Sena Gallica.	—	—— Croix.	221
		Sint	222

	Bladz.		Bladz.
Sint Lucas.	221	Socotora of Socotra.	253
— Pieterspenning.	—	Sodales Augusti.	—
— Simeon.	—	Soek. (P.)	254
Siragosfa.	222	Soemmering. (Dr. S. T. von)	—
Sirocco.	—	Soerakarta.	255
Sistrum.	—	Sofala.	—
Sivan.	—	Sol.	257
* Six van Chandelier.	—	— d'Argent.	—
Sixain.	—	— Parisis.	258
Skiold.	223	Solecismus of Bastaardtaal.	—
Skrzynezki. (J.)	—	Solfarera.	—
Slagbalk.	—	Solingen. (A. van)	—
Slangenstaf.	—	Solons. (De)	259
Slaperdijk.	224	Someren. (J. van)	—
Slavius. (H.)	—	* Sond.	—
Slavenbevolking.	225	Sonnini de Manoncourt.	—
Slavenhandel.	—	(C. N. S.)	261
Slavenmarkt.	232	Sophia.	266
Slavernij.	233	Souli.	—
Slavoniers.	234	Spaansche Baard.	267
Sleden. (fneeuw. of ijs.)	—	— Schilderkunst.	—
Sligo.	235	Spanje.	274
Sloten.	—	Spatzier. (...)	298
Slouvichies.	—	Specks. (J.)	299
Sluipwijk.	236	Speelhuizen.	—
Smallenburg. (N.)	—	Speelman. (C. J.)	301
Smeerboom. (de)	238	Speelruimte.	302
Smetius. (J.)	—	Speijk. (J. C. J. van)	—
Smetius. (J.)	239	Spekdam.	309
Smies. (J.)	—	Sphinx.	—
Smijters.	—	—	—
Smisfen. (van der)	—	* Spiegels.	—
Smith. (J. E.)	240	Spijk. (Mr. J. A. van der)	313
Smokkelhandel.	241	* Spinneweb.	315
Smyrna.	—	Spint.	—
Snabilié. (M. G.)	245	Spitsbek.	—
Sneek.	246	* Spitsbergen.	—
* Snellius. (W.)	249	Spookschepen.	—
Sneider. (...)	250	Spoorwegen. (IJzeren)	316
Snoek. (A.)	—	Spoorwiel.	331
— (H.)	251	Sprank.	—
Soane. (J.)	253	Sprei. (kunst)	—

Spren.

I N H O U D.

481

	Bladz.		Bladz.
Sprengel. (Kurt)	371	Stijf.	396
Springvloeden.	336	Stipriaan Luisius. (A. van)	—
Sprinkhanen.	—	Stoecker. (de Gen. Maj.	—
Spunging · house.	—	J. F.)	400
* Spurrie.	339	* Stokholm.	401
Staal.	—	Stolker. (A.)	407
Staartmolen.	—	* Stoomboot.	408
Staathuishoudkunde.	340	Stoombootvaart op den	—
Staatsomwentelingen in	—	Rijn.	414
<i>China.</i>	352	Stoomsleepers.	419
Staël (A. de)	353	Stoomwerktuigen.	420
Staedlin. (Dr. C. F)	—	— — — — (Kracht der)	—
Stalen.	354	Stoop.	—
Stalvoeding.	—	Stooter.	—
Stamēind.	358	Stormvloed.	—
Stanhope. (E.)	—	Straalbreking.	—
Stark.	362	Strada. (F.)	422
Statira.	—	Straeten. (van der)	424
* Statistiek.	363	Strand.	—
— — — — des Vaderlands.	370	Strandvonderij.	—
Statius Muller. (J. W.)	379	Stratenus. (Mr. A. A)	431
Staven of Staaf.	380	Strij. (A. van)	432
Staveren. (G. L. van Oosten	—	Strijkbank.	433
van)	—	Strijkhoek.	—
Stearine - kaarsen.	381	Stromeijer. (Dr. J. F.)	—
Steekkring.	382	— — (F.)	434
Steekzetten. (op)	—	Stroom.	—
Steenbergen. (P. J. van)	—	Stroombed.	—
Steenenhoek. (kanaal van)	385	Stroomdraad.	—
* Steenkolen.	—	* Struisvogel.	—
Steenval.	386	Strufe.	435
Steiger. (W)	387	S. T. T. L.	—
Stein. (C. G. D.)	388	Stuart. (M.)	—
— (K. Baron von)	—	Stuiver.	436
Steinmetz. (N. W. Schroeder)	391	Suchtelen. (Graaf J. P. van)	—
Stekan.	—	— — (De Graaf P. van)	437
Sterfte in Europa.	—	Sudetisch gebergte.	438
* Sterrekunde.	392	Suerman. (A. C. C.)	—
Sterrenkijker.	—	Sueyro. (E.)	439
* Stettin.	—	Suez.	—
Stevin. (S.)	394	Suffeten.	440
* Stierengevecht.	396	Suffraganten.	—
		Suf.	—

	Bladz.		Bladz.
Soffridus Petrus of Sjoerd		Sweerts. (E)	469
Pieters.	440	Swinderen. (Jonkhr. W. van)	471
Suiker.	441	Swinemunde.	472
* Sumatra.	—	Swinjin. (P.)	473
* Suratte.	450	Swinnas. (W.)	—
* Suriname.	—	* Switbertus of Suidbertus.	—
Suringar. (L.)	467	Swol. (C. van)	—
Swanenburg. (W. van)	468	Syra.	474
Swarts. (D.)	469	Syrie.	475

AANHANGSEL
OP HET
WOORDEN-
BOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAP-
PEN.
S.

AANHANGSEL
OP HET
WOORDEN-
BOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAP-
PEN.
S.

AANHANGSEL
OP HET
WOORDEN-
BOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAP-
PEN.
S.

AANHANGSEL
OP HET
WOORDEN-
BOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAP-
PEN.
S.

AANHANGSEL
OP HET
WOORDEN-
BOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAP-
PEN.
S.

AANHANGSEL
OP HET
WOORDEN-
BOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAP-
PEN.
S.

